

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Nurdan ÇETİNKAYA

KIBRIS MUTASARRIFLIĞI (1861-1878)

Tarih Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2024

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Nurdan ÇETİNKAYA

KIBRIS MUTASARRIFLIĞI (1861-1878)

Danışman

Prof. Dr. Güven DİNÇ

Tarih Ana Bilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2024

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Nurdan ÇETİNKAYA'nın bu çalışması jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalı
Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Celal ERDÖNMEZ (İmza)

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. Güven DİNÇ (İmza)

Üye : Prof. Dr. Hakan KARAGÖZ (İmza)

Üye : Doç. Dr. Nimet Ayşe AKSOY (İmza)

Üye : Doç. Dr. Hatice AKIN ZORBA (İmza)

Tez Başlığı: Kıbrıs Mutasarrıflığı (1861-1878)

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 26/01/2024

Mezuniyet Tarihi : 28/03/2024

(İmza)
Prof. Dr. Seda BAYRAKTAR
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum “Kıbrıs Mutasarrıflığı (1861-1878)” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

Nurdan ÇETİNKAYA

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

... / ... / 20...

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Nurdan ÇETİNKAYA
Öğrenci Numarası	20135207001
Anabilim Dalı	Tarih
Programı	Doktora
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Güven DİNÇ
Doktora Tez Başlığı	Kıbrıs Mutasarrıflığı (1861-1878)
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2330580374
Rapor Tarihi	25.03.2024
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %10 Alıntılar dahil: %10
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 323 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdeler sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim. Danışman Öğretim Üyesi Unvanı, Adı-Soyadı Prof. Dr. Güven DİNÇ İmza	

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ	iii
GRAFİKLER LİSTESİ	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	vii
ÖZET	ix
ABSTRACT	x
TEŞEKKÜR.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KIBRIS'IN İDARİ YAPISI

1.1. Kıbrıs'ta Osmanlı İdaresinin Tesisi	10
1.2. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar İdari Yapı	19
1.3. Kıbrıs Mutasarrıflığı	24
1.3.1. Kıbrıs Merkez Teşkilatı	24
1.3.2. 1849 Düzenlemeleri ve Eyalet Meclisleri	25
1.3.3. Kıbrıs Sancak Meclisi (1849-1867).....	30
1.3.4. 1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnameleri ve Taşra İdaresi	34
1.3.5. Kıbrıs Livâ İdare Meclisi.....	40
1.4. Kıbrıs'ta Belediye Teşkilatının Kuruluşu	59
1.5. Kaza İdaresi ve Kıbrıs Kaza Meclisleri	68
1.5.1. Kaza İdaresinde Değişim ve Kaza İdare Meclisi (1867-1878).....	74
1.6. Yerel Yönetim Düzeni, Kıbrıs Nahiyeleri	78
1.7. Kıbrıs Mahalleleri	81
1.8. 1861-1878 Yılları Arasında Genel Olaylar.....	84

İKİNCİ BÖLÜM

TARIM VE TİCARET

2.1. Tarım.....	98
2.1.1. Tarımı Olumsuz Etkileyen Faktörler	100
2.1.1.1. Kuraklık.....	102
2.1.1.2. Çekirge Sorunu.....	105
2.1.2. Kıbrıs Adasında Yetiştirilen Tarım Ürünleri.....	110
2.1.2.1. Tahıllar	110
2.1.2.2. Pamuk.....	118

2.1.2.3.	Kök Boya/Kızılkök	125
2.1.2.4.	Harnup/Keçiboynuzu	130
2.1.2.5.	İpek.....	133
2.1.2.6.	Zeytin	135
2.1.2.7.	Tütün	138
2.1.2.8.	Üzüm	141
2.1.2.9.	Diğer Tarım Ürünleri	145
2.2.	Hayvancılık	148
2.3.	Tuz Üretimi.....	150
2.4.	Madencilik	153
2.5.	Ormancılık	154
2.6.	Sanayi Faaliyetleri	158
2.7.	Para ve Fiyatlar	162
2.8.	Kıbrıs Adasında Ticaret	166
2.8.1.	Ticareti Geliştirmeye Yönelik Atılan Adımlar.....	169
2.8.2.	İç Ticaret.....	172
2.8.3.	Dış Ticaret	173
2.8.3.1.	İhracat.....	183
2.8.3.2.	İthalat.....	197

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIBRIS ADASININ VERGİ SİSTEMİ

3.1.	Adada Uygulanan Vergi Sistemi	210
3.1.1.	Emlâk ve Temettü Vergileri	212
3.1.2.	Bedel-i Askerî.....	226
3.1.3.	Aşar.....	229
3.1.4.	Ağnam	245
3.1.5.	Gümrük Vergileri	253
3.1.6.	Resmi Mîrî.....	265
3.1.7.	Tütün Vergisi.....	269
3.1.8.	Diğer Vergiler.....	273
SONUÇ		276
KAYNAKÇA.....		281
EK 1- 1874 YILI KIBRIS HARİTASI (HRT.h.724)		318
ÖZGEÇMİŞ		319

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1 1868/1869 (1285) Yılı Kıbrıs Kaza ve Nahiyeleri	76
Tablo 1.2 1871/1872 (1288) Yılı Kıbrıs Kaza ve Nahiyeleri	76
Tablo 1.3 1871/1872 (1288) Yılı Kıbrıs Kaza İdare Meclisleri	77
Tablo 1.4 1868/1869 (1285) ve 1871/1872 (1288) Yıllarında Kıbrıs Nahiyeleri	80
Tablo 2.1 Fourcade'e Göre 1844 Yılında Kıbrıs'ta Tahıla Tahsis Edilen Alanlar.....	112
Tablo 2.2 Lang'e Göre 1844 Yılında Kıbrıs'ta Tahıla Tahsis Edilen Alanlar	112
Tablo 2.3 1853-1878 Yılları Arasında Kıbrıs'ın Arpa ve Buğday Üretimi.....	118
Tablo 2.4 1863-1868 Yılları Arasında Kıbrıs'ta Pamuk Ekili Araziler	123
Tablo 2.5 1861-1869 Yılları Arasında Kıbrıs'ın Kök Boya İhracatı Değeri (£)	128
Tablo 2.6 1870-1875 Yılları Arasında Kıbrıs'ın Kök Boya İhracatı Değeri (£)	129
Tablo 2.7 1861-1871 Yılları Arasında Kıbrıs'ın Şarap İhracatı (Galon)	144
Tablo 2.8 1876 Yılında Adada Yetiştirilen Ziraî Ürünler ve Kıbrıs İdare Meclisi'nin Belirlediği Fiyatlar.....	147
Tablo 2.9 1862-1877 Yılları Arasında Kıbrıs'ın Yün İhracatı (Kantar).....	149
Tablo 2.10 1861-1878 Yılları Arasında Sterlinin Kuruş Karşısındaki Güncel Kuru	164
Tablo 2.11 1877 Yılında Kuruşun Yabancı Paralar Karşısındaki Banka ve Güncel Kur Oranları.....	165
Tablo 2.12 1861 Yılında Tuzla ve Leymosun Limanlarına Gelen Gemiler.....	176
Tablo 2.13 1861, 1862, 1863 Yıllarında Tuzla ve Leymosun Limanlarına Gelen Gemiler...	177
Tablo 2.14 1864 Yılında Tuzla ve Leymosun Limanlarındaki Gemi Trafîği	178
Tablo 2.15 1868 Yılında Tuzla ve Leymosun Limanlarındaki Gemi Trafîği	179
Tablo 2.16 1871 Yılında Kıbrıs Limanlarında Doğrudan ve Dolaylı Ticaret Yapan Gemiler	180
Tablo 2.17 1874 Yılında Tuzla Limanı'ndaki Gemi Trafîği	180
Tablo 2.18 1874 Yılında Leymosun Limanı'ndaki Gemi Trafîği	181
Tablo 2.19 1875 Yılında Tuzla Limanı'ndaki Gemi Trafîği	181
Tablo 2.20 1875 Yılında Leymosun Limanı'ndaki Gemi Trafîği	182
Tablo 2.21 1876 Yılında Tuzla Limanı'ndaki Gemi Trafîği	182
Tablo 2.22 1877 Yılında Tuzla Limanı'ndaki Gemi Trafîği	183
Tablo 2.23 1862 Yılında Kıbrıs Adasının İhracatı	185
Tablo 2.24 1864 Yılında Kıbrıs Adasının İhracatı	186
Tablo 2.25 1868 Yılında Kıbrıs Adasının İhracatı	187

Tablo 2.26 1869 Yılında Kıbrıs Adasının İhracatı	188
Tablo 2.27 1871 Yılında Kıbrıs Adasının İhracatı	188
Tablo 2.28 1873 Yılında Tuzla Limanı'ndan İhraç Edilen Ürünler	189
Tablo 2.29 1874 Yılında Tuzla Limanı'ndan İhraç Edilen Ürünler	190
Tablo 2.30 1874 Yılında Leymosun Limanı'ndan İhraç Edilen Ürünler	191
Tablo 2.31 1875 Yılında Tuzla Limanı'ndan İhraç Edilen Ürünler	192
Tablo 2.32 1875 Yılında Leymosun Limanı'ndan İhraç Edilen Ürünler	192
Tablo 2.33 1876 Yılında Tuzla Limanı'ndan İhraç Edilen Ürünler	193
Tablo 2.34 1876 Yılında Leymosun Limanı'ndan İhraç Edilen Ürünler	194
Tablo 2.35 1877 Yılında Tuzla Limanı'ndan İhraç Edilen Ürünler	194
Tablo 2.36 1877 Yılında Leymosun Limanı'ndan İhraç Edilen Ürünler	195
Tablo 2.37 1870-1874 Yılları Arasında Tuzla Limanı'ndan Yapılan İhracat	196
Tablo 2.38 1862 Yılında Kıbrıs Adasının İthalatı	198
Tablo 2.39 1864 Yılında Kıbrıs Adasının İthalatı	199
Tablo 2.40 1868 Yılında Kıbrıs Adasının İthalatı	200
Tablo 2.41 1869 Yılında Kıbrıs Adasının İthalatı	201
Tablo 2.42 1871 Yılında Kıbrıs Adasının İthalatı	201
Tablo 2.43 1873 Yılında Tuzla Limanı'ndan Yapılan İthalat	202
Tablo 2.44 1874 Yılında Tuzla Limanı'ndan Yapılan İthalat	203
Tablo 2.45 1874 Yılında Leymosun Limanı'ndan Yapılan İthalat	204
Tablo 2.46 1875 Yılında Tuzla Limanı'ndan Yapılan İthalat	204
Tablo 2.47 1875 Yılında Leymosun Limanı'ndan Yapılan İthalat	205
Tablo 2.48 1876 Yılında Tuzla Limanı'ndan Yapılan İthalat	205
Tablo 2.49 1876 Yılında Leymosun Limanı'ndan Yapılan İthalat	206
Tablo 2.50 1877 Yılında Tuzla Limanı'ndan Yapılan İthalat	207
Tablo 2.51 1877 Yılında Leymosun Limanı'ndan Yapılan İthalat	208
Tablo 2.52 1870-1874 Yılları Arasında Tuzla Limanı'ndan Yapılan İthalat	208
Tablo 3.1 1871/1872(1288)-1875/1876(1292) Yılları Arasında Kıbrıs Vergisi (Emlâk ve Temettü)	224
Tablo 3.2 İngiliz Belgelerine Göre 1873-1877 Yılları Arasında Kıbrıs Vergisi (Emlâk ve Temettü)	225
Tablo 3.3 Kıbrıs Vergisinin İstanbul Hesabındaki Miktarları ile Güncel Olarak Toplanan Miktarları	225

Tablo 3.4 İngiliz Belgelerine Göre 1873-1877 Yılları Arasında Kıbrıs'ta Toplanan Bedel-i Askerî Vergisi.....	229
Tablo 3.5 Kıbrıs'ın Bedel-i Askerî Vergisinin İstanbul Hesabındaki Miktarları ile Güncel Olarak Toplanan Miktarları	229
Tablo 3.6 1868/1869 (1285) Yılı Kıbrıs Kazaları Aşar Vergisi İhalesi	235
Tablo 3.7 1871/1872 (1288) Yılı Kıbrıs Kazaları Aşar Vergisi İhaleleri.....	236
Tablo 3.8 1291 (1874/1875) Yılı Kıbrıs Kaza ve Nahiyeleri Aşar Vergisi İhaleleri	237
Tablo 3.9 1863/1864 (1280)-1876/1877 (1293) Yılları Arasında Kıbrıs'ta Toplanan Aşar Vergisi Miktarları	239
Tablo 3.10 İngiliz Belgelerine Göre 1873-1877 Yılları Arasında Kıbrıs'ta Toplanan Aşar Vergisi Miktarları	239
Tablo 3.11 Kıbrıs'ın Aşar Vergisinin İstanbul Hesabındaki Miktarları ile Güncel Olarak Toplanan Miktarları.....	239
Tablo 3.12 1875/1876 (1292) Yılı Kıbrıs Kaza ve Nahiyeleri Aşar Vergisi İhaleleri	240
Tablo 3.13 1873/1874 (1290) Yılında Baf Kaymakamlığının Emaneten İdare Edilecek Aşarında İstihdam Edilen Memurlar	241
Tablo 3.14 1864-1877 Yılları Arasında Kıbrıs'ta Toplanan Ağnam Vergisi Miktarları.....	252
Tablo 3.15 Kıbrıs'ta Üretilen Şarap ve Alkollü İçkiler üzerinden Alınan Resmi Miri.....	268
Tablo 3.16 Kıbrıs'ta 1872-1876 Yılları Arasında Tütünden Elde Edilen Tüketim Gelirleri ..	272

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 2.1 Gaudry’e göre 1844 Yılında Kıbrıs’ta Ekili Arazilerin Ürünlere Göre Oranı	99
Grafik 2.2 1862-1877 Yılları Arasında Kıbrıs Adasının İhracat Değeri £	196
Grafik 2.3 1861-1877 Yılları Arasında Kıbrıs Adasının İthalat Değeri£	209

KISALTMALAR LİSTESİ

A.}AMD.	: Sadâret Âmedî Kalemi Evrâkı
A.}DVN.	: Sadâret Dîvân Kalemi Evrâkı
A.}DVN.DVE.	: Sadâret Dîvân Kalemi Evrâkı Düvel-i Ecnebiyye Evrâkı
A.}DVN.MHM.	: Sadâret Dîvân Kalemi Evrâkı Mühimme Evrâkı
A.}M.	: Sadâret Mütferrik Evrak
A.}MKT.	: Sadâret Mektûbî Kalemi Evrâkı
A.}MKT.MHM.	: Sadâret Mektûbî Kalemi Mühimme Kalemi Evrâkı
A.}MKT.MVL.	: Sadâret Mektûbî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrâkı
A.}MKT.NZD.	: Sadâret Mektûbî Kalemi Nezâret ve Devâir Evrâkı
A.}MKT.UM.	: Sadâret Mektûbî Kalemi Umûm Vilâyât Evrâkı
A.}TŞF.	: Sadâret Teşrifât Kalemi Evrâkı)
bkz.	: Bakınız
BOA.	: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
C.	: Cilt
C.ADL.	: Cevdet Tasnifi Adliye
C.BH.	: Cevdet Bahriye
C.DH.	: Cevdet Dahiliye
C.ML.	: Cevdet Maliye
cwts.	: Hundredweight/centum weight
çev.	: Çeviren
DH.MKT.	: Dâhiliye Mektûbî Kalemi
Ed.	: Editör
FO.	: Foreign Office
H.	: Hicrî
HAT.	: Hatt-ı Hümayûn
Haz.	: Hazırlayan
HR.H.	: Hâriciye Nezâreti Hukuk Kısmı
HR.MKT.	: Hâriciye Nezâreti Mektûbî Kalemi
HR.TH.	: Hâriciye Nezâreti Tahrirât
HR.TO.	: Hâriciye Nezâreti Tercüme Odası
HSD.AFT.	: Satın Alınan Evrak Ali Fuat Türkgeldi Evrâkı
HR.SYS.	: Hâriciye Nezâreti Siyasî

İ.DH.	: İrâde Dâhiliye
DH.MKT.	: Dâhiliye Tasnifi Mektûbî Kalemî
İ.MMS	: İrâde Meclis-i Mahsûs
İ.MVL.	: İrâde Meclis-i Vâlâ
KMA.	: Kıbrıs Millî Arşivi
KŞS.	: Kıbrıs Şer'îyye Sicili
lbs.	: Libre
MB.İ.	: Mâbeyn-i Hümâyûn Evrâkı İrâdeleri
MAD.d.	: Maliyeden Müdevver Defterler
MF.MKT.	: Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemî
ML.VRD.CMH.d.	: Maliye Nezâreti Vâridâtından Cizye Muhâsebesi Defterleri
ML.VRD.d.	: Maliye Nezâreti Vâridât Muhâsebesi Defterleri
MVL.	: Meclis-i Vâlâ
OTAM.	: Osmanlı Tarihi Araştırmaları
Parliamentary Papers	: İngiltere Parlamentosu Tutanakları
ŞD.	: Şûrâ-yı Devlet
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
TNA.	: İngiliz Ulusal Arşivleri (The National Archives)
TŞR.KB.	: Taşra Evrâkı Kıbrıs
TŞR.KB.d.	: Taşra Evrâkı Kıbrıs Defterler
TTK.	: Türk Tarih Kurumu

ÖZET

Kıbrıs Mutasarrıflığı (1861-1878) isimli bu tez çalışmasında Kıbrıs'ın Osmanlı idaresi altında geçirdiği son dönem, idarî ve iktisadî yönden ele alınmıştır. Çalışma Kıbrıs'ın doğrudan merkeze bağlı müstakîl bir mutasarrıflık haline getirildiği 1861 yılı ile başlamış, nihayetinde İngiltere'nin adanın yönetimini devraldığı 1878 yılına kadar uzanmıştır. Tez çalışması üç ana bölümden oluşturulmuştur. Kıbrıs'ın idarî yapısının ele alındığı birinci bölümde Tanzimat Dönemi ile başlayan idarî dönüşümün, bir taşra idarî birimi olarak Kıbrıs'ta nasıl kurgulandığı sorgulanmıştır. Kıbrıs'ın eyalet sisteminden vilâyet sistemine geçiş süreci incelenmiş, çalışmanın tarih aralığı bu iki dönemin kıyaslanmasına olanak tanımıştır. Kıbrıs'ta yerinden yönetim anlayışının doğuşuna tanıklık edilmiştir. Ayrıca merkeziyetçi anlayışın bir ürünü olarak sancaklarda/livâlarda mutasarrıfların en yetkili mülkî amirler olmaları ve bunların gölgesinde kurulan meclislerin yapıları ve fonksiyonları değerlendirilmiştir. En yetkili mülkî amirler olarak Kıbrıs mutasarrıflarının bazen altı ay gibi kısa sürelerde değiştirilmesinin, ada idaresine ve reformların işleyişine nasıl etki ettiği araştırılmıştır. Kıbrıs'ın iktisadî yapısının ele alındığı ikinci bölümünde, adanın temel üretim dinamikleri belirlenmiştir. Kıbrıs ekonomisinin temelini oluşturan tarımsal üretim konusu ele alınmış, kuraklık ve çekirge istilaları gibi adanın kendine özgü sorunlarından üretimin ne denli etkilendiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca XIX. yüzyılın iç ve dış gelişmelerinin Kıbrıs'ın iktisadî faaliyetlerine olan etkileri üzerinde durulmuştur. Osmanlı-İngiliz iş birliği neticesinde adada Amerikan pamuğu ekiminin ve satışının yapılması, Kıbrıs'ın kendiliğinden kapitalist dünya ekonomisine girişinin kapılarını açmıştır. Kıbrıs'ın kapitalist dünya ekonomisine eklemlenmesi, bu durumun etkileri ve sonuçları araştırılmıştır. Kıbrıs çiftçisinin dünya piyasasında para getiren ürünleri yetiştirmeye yöneldiği fark edilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde adanın vergi sistemi ele alınmış, Kıbrıs'ta vergi düzeninin nasıl işletildiğinin anlaşılmasına çalışılmış, alınan vergiler ve miktarları ortaya konulmuştur. Kıbrıs'ta erken dönemde yapılan tahririn olumsuz sonuçları değerlendirilmiş, bunların ahali üzerindeki etkileri ve bundan doğan suiistimaller ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Akdeniz, Osmanlı İmparatorluğu, Cezayir-i Bahri-i Sefid, Ticaret

ABSTRACT

GOVERNORSHIP OF CYPRUS (1861-1878)

This thesis titled Governorship of Cyprus (1861-1878) deals with the last period of Cyprus under Ottoman rule in terms of administrative and economic aspects. The study starts with 1861, when Cyprus was made an independent governorate directly affiliated with the central government, and extends until 1878, when England eventually took over the administration of the island. The study consists of three main chapters. In the first chapter, in which the administrative structure of Cyprus is discussed, it is questioned how the administrative transformation that began with the Tanzimat Period was built in Cyprus as a provincial administrative unit. The transition process of Cyprus from the provincial regime to the provincial system is examined, and the time span of the study allows for comparisons to be made between these two periods. The emergence of the decentralization approach has been witnessed in Cyprus. Additionally, the fact that mutasarrıfs were the most authorized civil authorities in sanjaks/livas, as a result of the centralist understanding, and the structures and functions of the councils that established under their shade are evaluated. The impact of the frequent replacement of Cyprus mutasarrıfs, as the most authorized civil officers, sometimes within short periods like six months, on the administration of the island and the functioning of reforms is investigated. In the second chapter, in which the economic structure of Cyprus is discussed, the fundamental production dynamics of the island are determined. The issue of agricultural production, which forms the basis of the Cypriot economy, is discussed and an attempt is made to reveal how production was affected by the island's unique problems such as drought and locust infestations. Besides, the effects of the internal and external events of the 19th century on the economic activities of Cyprus are emphasized. The cultivation and trade of American cotton on the island as a result of Ottoman-British cooperation opened the doors for Cyprus to enter the capitalist world economy naturally. The integration of Cyprus to the capitalist world economy, its effects and consequences are investigated. It is noticed that Cypriot farmers tended to cultivate products that bring money in the world market. In the third chapter of the study, the tax system of the island is discussed, it is tried to understand how the tax system operated in Cyprus, and the collected taxes and their amounts were revealed. The negative consequences of the early census in Cyprus were evaluated, its effects on the community and the resulting abuses are discussed.

Keywords: Cyprus, Mediterranean, Turkey, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Trade

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın nihayete ermesinde şüphesiz teşekkür borçlu olduğum birçok kişi var. Öncelikle beni Kıbrıs çalışmaya yönlendiren, çalışmanın oluşmasında katkısını esirgemeyen, bana rahat bir çalışma alanı sunan sevgili danışman hocam Prof. Dr. Güven Dinç'e, çalışmanın her aşamasında yanımda olan, fikirleriyle yolumu aydınlatan, bu çalışmanın bana kazandırdığı en kıymetli armağanlardan biri olan hocam Prof. Dr. Celal Erdönmez'e, bütün tez izleme kurullarında beni samimiyetle destekleyen ve cesaretlendiren kıymetli hocam Doç. Dr. Nimet Ayşe Aksoy'a bilhassa teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Çalışmanın başından bu yana birlikte yol aldığım, bana sıcak bir çalışma ortamı sunan, her daim desteklerini hissettiğim başta hocam Öğr. Gör. Murat Önal olmak üzere tüm çalışma arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

Son olarak canım aileme çok teşekkür etmek istiyorum. Her anımda beni kucaklayan, anlayış ve sabırla bu meşakkatli yolu yürümemi kolaylaştıran aileme sonsuz teşekkürler. Tahammülleri için kendilerine minnet borçluyum.

Nurdan ÇETİNKAYA

Antalya, 2024

GİRİŞ

Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarıyla çevrili konumuyla Akdeniz, tarih boyunca siyasi ve iktisadî faaliyetlerin odağında yer almıştır. Akdeniz'e hâkim olmak isteyen devletlerin rekabet sahası olarak Kıbrıs, coğrafi konumunun beraberinde getirdiği bu hakikati yüzyıllar boyunca taşımıştır. Kıbrıs adası pek çok medeniyete en sahipliği yapmış, adaya gelen her medeniyet hem burayı etkilemiş hem de buradan etkilenmiştir. Bu etkileşim Kıbrıs'ta ortak bir kültür mirasının oluşmasını sağlamıştır. Roma coğrafyası üzerinde yükselen Osmanlı için İstanbul'un alınmasından sonra sıra Akdeniz'e gelmişti. Akdeniz'de Osmanlı egemenliğinin tesisi süreci Ege adalarının alınmasıyla başlayıp, Kıbrıs'ın fethiyle devam etmiştir. Nihayetinde Osmanlı İmparatorluğu Kıbrıs'ı alarak Doğu Akdeniz'i bir Osmanlı denizi haline getirmiştir. Osmanlı bütün klasik kurumlarını, en gelişmiş halleriyle Kıbrıs'a uyarlamış, adayı tipik bir Osmanlı toprağı haline getirmiştir. Bağımsız bir eyalet olarak örgütlenen Kıbrıs Beylerbeyliğine Tarsus, Alaiye ve İçel sancakları dahil edilerek ada idarî yönden Anadolu'ya bağlanmıştır. Bu bağ Anadolu'dan buraya göç ettirilen Türk aileler vasıtasıyla toplumsal olarak da desteklenmiş Anadolu kültürü buraya taşınmıştır. Anadolu'dan göçürülen nüfusun arasında esnaf ve zanaatkarlar da yer almış, yeni fethedilen bir bölge olarak Kıbrıs'ın şenlendirilmesinin yanında, burada nitelikli bir zümre oluşturulmaya çalışılmıştır. İskân edilenler mahallelere karışık olarak yerleştirilerek, ada nüfusunun birbiriyle entegre olmasına özen gösterilmiştir. Kıbrıs'ta güçlü bir Türk kültürünün oluşması ve yerleşmesi sağlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu Akdeniz'e kural ve düzen getirmiştir. Ege Adaları ile bazı sahil sancaklarından müteşekkil Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyâleti, denizcilikle ilgili politikaların belirlenmesinde ve uygulanmasında önemli görevler üstlenmiştir. Bu kapsamda 1670 yılında Kıbrıs da müstakîl beylerbeyliği statüsüne son verilerek Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyâletine bağlanmıştır. Kıbrıs yönetimi başından bu yana doğrudan merkeze bağlı olmakla, bu eyâlete bağlı olmak arasında gidip gelmiştir. Ancak her iki şekilde de klasik dönemde ve sonrasında imparatorluğun temel yönetim anlayışını ve uygulamalarını yansıttığı idarî bir birim olmuştur. Tanzimat'tan itibaren de merkezle eş zamanlı yürütülen modernleşme sürecine dahil olan Kıbrıs, Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyılda yaşadığı dönüşümün bütün adımlarının takip edilebildiği bir alan olmuştur.

Temelde küçük parçadan hareketle bütünü anlamaya çalışmak, bütüne katkı sağlamak işlevsel bir yöntemdir. Bu gayeden hareketle Osmanlı şehirleriyle ilgili yapılan çalışmalar son yıllarda ciddi oranda artmıştır. Bu araştırmaların çoğu, kaynakların çeşitlendiği ve nispeten daha ulaşılabilir olduğu XIX. yüzyıla odaklanmıştır. Nitekim imparatorluğun bu uzun

yüzyılında yaşadığı dönüşüm diğer dönemlerle kıyaslanamayacak kadar çarpıcı olmuştur. Osmanlı için modernleşme, çağı yakalamaktan çok imparatorluğu bir arada hatta ayakta tutabilme gayesinin kaçınılmaz bir sonucu olmuştur. Bu zorunlu modernleşme serüveni siyasî, idarî, malî, hukukî, sosyal ve kültürel düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. Bu dönüşüm merkezden başlayıp taşra idaresine kadar uzanmıştır. Bir taraftan taşra idareleri bu değişim sancısının yakından izlenebildiği alanlar olurken, diğer taraftan reformların taşrada ne derece karşılık bulduğunun tespit edilebildiği idarî üniteler olmuşlardır. Şüphesiz bu yüzyıldaki değişim yalnızca Osmanlı'nın dış dünyaya uyumlanma süreciyle sınırlı kalmamıştır. Zira bu yüzyılda Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkardığı gelişmeler, dünya devletlerinin birbirleriyle olan iktisadî ilişkilerini eskisinden çok farklı bir noktaya taşımıştır. XIX. yüzyılda hızla gelişen ve büyük girişimler kanalıyla örgütlenen sanayinin, ucuz hammadde ve pazar arayışı ivme kazanmış, zengin kaynaklara ve geniş bir pazara sahip olması nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu sanayi kapitalizminin başlıca yayılma alanlarından biri olmuştur. 1838 yılına kadar dışa kapalı yapısıyla, iktisat politikalarını kendisi belirleyen ve kendine yeten bir pozisyonda olan Osmanlı İmparatorluğu, kısmen dünya ekonomisindeki değişikliklerin dışında kalabilmiştir. Ancak 1838'de İngilizlerle imzalanan Balta Limanı Antlaşması ve ardından diğer ülkelerle benzer nitelikte imzalanan ikili ticaret antlaşmalarıyla Osmanlı'nın dışa kapalı yapısı çözülmüş, dünya ekonomisiyle bütünleşme süreci başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa kapitalizmine eklemlenmesi iktisadî liberalizmi de beraberinde getirmiştir. Osmanlı liberal ekonominin etkilerinden yüksek gümrük duvarları oluşturmakla kurtulabilirdi ancak kapitülasyonlar buna engel olmuştur. Osmanlı içinde dolaşımda yabancı tüccar %3 oranında gümrük vergisi öderken, yerli tüccarın mallarının ülke içinde dolaşımından %12 oranında vergi alınması yerli tüccarın belini bükmüş, Osmanlı yerli üretim mallarının yabancı mallarla rekabetini imkânsız hale getirmiştir. Bu süreçte kapitalizmin yeni pazarlara nüfuz etme isteği, iletişim ve ulaşım ağının genişlemesiyle birleşince en ücra köşeler bile Avrupa ticaretine açılmıştır. Bu devrede Osmanlı bölgeleri dünya ekonomisine dahil olan iktisadî faaliyet birimleri olmuş, Osmanlı taşrası Avrupalı devletlerin iktisadî ve ticari faaliyetlerini yürüttükleri alanlar haline gelmiştir. Bu sürecin daha fazla etkisinde kalan liman kentleri ciddi yapısal değişiklikler geçirmiştir. Bu değişim yüzyılı Osmanlı idaresini iktisadî politikalar üretmeye ve buna uygun kurumlar ihdas etmeye yöneltmiştir. Tanzimat'la başlayan dönemde idareciler devleti sıkı bir merkeziyetçi anlayış çerçevesinde kurgulamışlardır. Yapılan idarî düzenlemeler temelde devletin gelirlerinin artırılmasına yönelik olup, merkeziyetçi bir mali idare tesis edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla merkezin taşraya müdahalesi idarî olduğu kadar iktisadî bir gaye de taşımıştır. Osmanlı idaresinin önceliği,

gelirin ve servetin vergilendirilmesi ile mükelleflerden bu vergilerin etkin bir şekilde toplanması olmuştur. Osmanlı yönetiminin bu organizasyonu, etkin bir merkeziyetçi malî idare kanalıyla yürütmesi yerel yönetimlerin doğmasını sağlamıştır. Geline bu noktada Osmanlı idaresinin yeniden kurgulanması, değişen şartlarda üretim ve vergilendirme hususu birbiriyle bütünleşmiş bir görünüm arz etmiştir.

Kıbrıs Mutasarrıflığı (1861-1878) isimli bu tez çalışmasında Kıbrıs'ın Osmanlı idaresi altında geçirdiği son dönem ele alınmıştır. Çalışmanın sınırlarının belirlenmesi ihtiyacından hareketle Kıbrıs'ın İstanbul'a bağlı müstakîl bir mutasarrıflık haline getirildiği 1861 yılından başlamasına karar verilmiştir. Çalışma nihayetinde İngiltere'nin adanın yönetimini devraldığı 1878 yılına kadar uzanmıştır. Bu özünde bir yerel tarih çalışmasıdır. Ancak kapsadığı tarih aralığı düşünüldüğünde çalışmada Osmanlı idaresinin taşrada giriştiği kapsamlı reform programına kayıtsız kalınamamıştır. Dolayısıyla bu tez çalışmasında Tanzimat'tan itibaren her alanda köklü bir değişime giren Osmanlı İmparatorluğu'ndaki dönüşümün Kıbrıs'a, özellikle idarî ve iktisadî yönden nasıl yansıdığının izi sürülmüştür. Taşra örgütünde yapılan idarî ve iktisadî düzenlemeler kurumsal yönden, şekil ve nitelik açısından değerlendirilmiştir. Adanın iktisadî yapısı değerlendirilirken, kapitalist sistemin etkileri, Avrupa ile yapılan ticaretin büyümesi faktörleri de göz önünde bulundurulmuştur. Geline noktada bu tez çalışmasının amacı Kıbrıs'ın idarî ve iktisadî yapısını, dönemin iç ve dış gelişmeleri çerçevesinde değerlendirmek ve adanın kendine has yapısı içerisinde ortaya koymak olmuştur. Neticede Kıbrıs özelinden hareketle, büyük tabloda Osmanlı tarihi çalışmalarına katkı sunmak amaçlanmıştır. Bunun yanında akademik bir çalışma sahası olarak Kıbrıs, Osmanlı hâkimiyetinin unsurları ile Avrupalı bir devletin yönetim parametrelerinin karşılaştırılmasına olanak sağlayan özel bir alan olduğundan, tezin bu alana da katkı sunması amaçlanmıştır.

Günümüzde Kıbrıs'ın Osmanlı idaresinde geçirdiği bütün evrelere ışık tutacak çalışmalar yapılmıştır. Bunların hepsi bir noktada "*Kıbrıs Meselesi*" konusuna katkı sağlamayı amaç edinmiştir. Kıbrıs'ın Osmanlı idaresinden çıktığı son devre, XX. yüzyılda yaşanacakların başlangıç noktasını teşkil etmesi bakımından özel bir ilgiyi hak etmiştir. Bu son evrede Osmanlı yönetiminin tüm yönlerinin iyi bilinmesi çok önemli bir husus olmuştur. Bu tez çalışması böyle bir gaye ile, literatüre bu yönden bir katkı sunmak amacıyla tercih edilmiştir. Osmanlı ve İngiliz kaynaklarının yoğun bir şekilde kullanılması bu çalışmayı özel bir yere taşımıştır.

Kaynaklar ve Araştırmalar

Bu tez çalışmasının temel kaynağını Osmanlı arşiv kayıtları oluşturmuştur. Çalışmanın oluşturulmasında en büyük katkıyı Kıbrıs Mutasarrıflığı defterleri sağlamıştır. Osmanlı yönetimi 1878’de Kıbrıs idaresinin İngiltere’ye devredildiği sırada bu kayıtları İstanbul’a getirmesi için Sadâret Yaveri Sami Paşa’yı görevlendirmiştir. Bu belgeler Kıbrıs Taşra Evrâkı (TŞR.KB) adıyla taşra Evrâkı fonu içerisine dahil edilmiştir. Bu seride Kıbrıs’a ait 1843-1878 yılları arasında tutulmuş 39 adet defter ve çok sayıda dosyalanmış müstakîl belge yer almıştır. Bu defterler ve belgeler dört ana grupta toplanmıştır¹;

- a. Kıbrıs Mutasarrıflığının Lefkoşa’da bulunan birimlerinin Evrâkı ile konsolosluklar ve kaza kaymakamlıklarıyla yaptığı yazışmalar
- b. Dersaadet’teki devâirle yapılan yazışmalar
- c. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd ve diğer idarî merkezlerle yapılan yazışmalar
- d. Kaza kaymakamlıkları haricindeki diğer küçük yerleşim birimleriyle yapılan yazışmalar

Çalışmada birinci grupta yer alan şu dosyalardan faydalanılmıştır;

- Rûsumat Nezâreti ile yapılan yazışmalar 189, 190, 191 numaralı dosyalar
- Konsolosluklarla yapılan yazışmalar 192, 194 numaralı dosyalar²
- Maliye Nezâreti ile yapılan yazışmalar 213, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 228 numaralı dosyalar

Bu tasnifin içerisinde yer alan 30, 31, 32, 33 numaralı defterler Kıbrıs Mutasarrıflığının Meclis-i İdare karar defterleri olup, bunlardan ikisi yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. 30 numaralı defter 2007 yılında Demet Kızıltaş tarafından hazırlanan “*Kıbrıs Mutasarrıflığı 30 Numaralı Defter Transkripsiyon ve Tahlili (H.1287-1289/ M.1870-1872)*” adlı çalışmaya, 32 numaralı defter 2021 yılında Ahmet Baltacı tarafından hazırlanan “*32 Numaralı Kıbrıs Mutasarrıflığı Meclis-i İdare Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1876-1877)*” adlı çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmalarda transkripsiyonları yapılan karar defterlerinin hükümleri aynen kullanılmıştır. Bu defterlerde

¹ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2010: 256-258, 408-410.

² Ayrıntılı bilgi için bkz.; Dinç, 2019: 441-451.

yer alan hükümler Kıbrıs Livâ Meclisi'nin çalışma usulü, gündemi, yetkileri gibi konulara ışık tutmuştur.

Bunların haricinde tasnifi yapılan belgelerden de faydalanılmıştır. Bunlar çok farklı fonlara yayılmış durumdadır. Bunların arasında en fazla; Sadâret Mektûbî Kalemi Mühimme Kalemi Evrâkı, Sadâret Mektûbî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrâkı, Sadâret Mektûbî Kalemi Nezâret ve Devâir Evrâkı, Sadâret Mektûbî Kalemi Umûm Vilâyât Evrâkı, Hâriciye Nezâreti Mektûbî Kalemi, Hâriciye Nezâreti Tercüme Odası, Hâriciye Nezâreti Siyâsî, İrâde-i Dâhiliye, İrâde-i Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Vâlâ fonlarında yer alan belgelerden faydalanılmıştır. Burada, Şurâ-yı Devlet fonunda bulunan 2379 numaralı dosyadan ayrıca bahsedilmelidir. Bu dosyada bulunan 85 adet belge 1871-1876 yıllarına ait olayların yer aldığı bir dizi halindedir. Bu belgelerin çoğundan yararlanılmıştır. Gelişmeler aktarılırken belgede kullanılan terminoloji işleyişi daha doğru ve tarihi bilgiyi daha çarpıcı bir şekilde ortaya koyabildiğinden, zaman zaman doğrudan arşiv belgelerinin içeriğine başvurulmuştur. Bu tarz doğrudan alıntılar belge içeriğinde tırnak işareti (‘’) içerisinde gösterilmiştir.

Çalışmanın tarım ve ticareti konu alan ikinci kısmının oluşturulmasında en büyük katkıyı İngiliz Parlamentosu'na sunulmak üzere hazırlanmış Parliamentary Papers'lar sağlamıştır. Elçilik ve konsolosluk raporlarını kapsayan Account Papers'lar³, tutuldukları bölgelerin iktisadî yapısına dair eşsiz bilgiler sunarlar. Özellikle liman kentlerindeki ithalat-ihracat malları, bunların miktarları ve değerleri ile limana gelen-giden gemi sayıları, gemilerin bandıraları ve kargo değerlerine ilişkin bütün bilgiler düzenli ve istikrarlı şekilde tutulmuştur. Bu sebeple bu kayıtlar Osmanlı liman kentlerine ilişkin çalışmaların birincil kaynakları arasındadır. Bu tutanaklara ProQuest elektronik veri tabanı üzerinden ulaşmak mümkündür. Ancak burada özellikle vurgulanması gereken bir husus vardır. Konsoloslar tarafından hazırlanan ithalat ve ihracat raporları, Osmanlı gümrük kayıtlarından derlenmiştir. Maalesef gümrüklere ilişkin bu kayıtların küçük bir kısmı günümüze ulaşabildiğinden, bunları Osmanlı arşivinden takip etmek mümkün olmamıştır. Osmanlı dönemi gümrük işlemleri konsoloslar tarafından titizlikle takip edildiğinden, verilerin yıl yıl izlenebilme olanağı doğmuştur. İncelenen dönemde İngiliz konsolosları ve konsolos vekilleri (vice-consul) tarafından 1861-1878 yılları arasında Kıbrıs'a ilişkin hazırlanmış on altı rapordan faydalanılmıştır;

- İngiliz Konsolos Yardımcısı Vekil Konsolos Robert Hamilton Lang, 1861
- İngiliz Konsolos Vekili Horace White, 1862

³ Ayrıntılı bilgi için bkz.; Malhut, XIX. Türk Tarih Kongresi'nde Sunulan Bildiri, 3-7 Ekim 2022.

- İngiliz Konsolos Vekili Horace White, 1863
- İngiliz Konsolos Dominic Ellis Colnaghi, 1864
- İngiliz Konsolos Vekili Thomas Backhouse Sandwith, 1865
- İngiliz Konsolos Vekili Thomas Backhouse Sandwith, 1866
- İngiliz Konsolos Vekili Thomas Backhouse Sandwith, 1868
- İngiliz Konsolos Vekili Thomas Backhouse Sandwith, 1869
- İngiliz Konsolos Yardımcısı Robert Hamilton Lang, 1870
- İngiliz Konsolos Robert Hamilton Lang, 1871
- İngiliz Konsolos W. Riddell, 1872
- İngiliz Konsolos Yardımcısı W. Riddell, 1873
- İngiliz Konsolos Yardımcısı W. Riddell, 1874
- İngiliz Konsolos Yardımcısı W. Riddell, 1875
- İngiliz Konsolos Yardımcısı Pierides, 1876
- İngiliz Konsolos Watkins, 1877

Bu raporların haricinde 1864 yılında İngiliz Büyükelçiliği tarafından konsoloslara Osmanlı'da pamuk ziraatına ilişkin detaylı soruların yer aldığı bir genelde gönderilmiştir. Bu genelgenin İngiliz Konsolos Yardımcısı Robert Hamilton Lang tarafından hazırlanan Kıbrıs'la ilgili kısmı da kullanılmıştır. Bu raporlardaki ithalat ve ihracat tablolarında yer alan ürünlerin miktarları ve sterlin cinsinden değerleri tablolardaki orijinal halleriyle, aynen aktarılmıştır. Sterlinin kuruş karşılığı verilirken, dönemlere göre değişen oranlar mevcut olduğundan, standart bir oran üzerinden hareket edilememiştir. 1861 yılına kadar 1 sterlinin güncel kuru 135 kuruşken, 1861'de 144 kuruşa çıkmıştır. 1863 yılına kadar yükselişini sürdüren sterlin 154 kuruşa kadar tırmanmıştır. 1863 yılında yapılan düzenlemeyle 1 sterlin 154 kuruştan 110 kuruşa indirilmiştir. 1873 yılına kadar 130-134 kuruştan işlem gören sterlin, 1874 yılında 150 kuruşa kadar çıkmıştır. 1876 yılında 150-157 kuruş seviyesinde seyreden sterlin, 1877 yılında 175 kuruştan işlem görmüştür. Hesaplamalar bu oranlar üzerinden yapılmıştır. Raporlarda bazı oranlar şilin ve peni üzerinden verilmiştir. 100 peni 1 sterline eşittir. 12 peni 1 şiline, 20 şilin 1 sterline karşılık gelmektedir. İhracat ve ithalat tablolarında ürünlerin miktarları da çeşitli ağırlık birimleri üzerinden verilmiştir. Raporlarda en çok kullanılan ağırlık birimi “pound” olup, pound librenin İngilizcesidir. 1 pound 0,45 kg’a karşılık gelmektedir. Ağırlık birimi olarak pound yani libre metin içinde “lbs.” kısaltmasıyla verilmiştir⁴. Raporlarda

⁴ “Lb.” kısaltması modern poundun atası olan Roma ağırlık ölçüsü “libra” dan gelmektedir.

kullanılan bir diğer ağırlık birimi yüz libre ağırlığı tanımlamak için kullanılan “*hundredweight veya centum weight*” olup, bu metin içerisinde “*cwts.*” kısaltmasıyla verilmiştir. İngiltere’de 1 cwt. 112 libreye karşılık gelmektedir. Çalışmada bir standart sağlanması için bu oranlar libreye çevrilmiştir. Bunun yanında 1861 ve 1863 yılı raporlarında 1 okka $2\frac{4}{5}$ libreye (lbs.) karşılık olarak verilmiştir. Okkadan libreye çevirilerde bu oran kullanılmıştır. Ayrıca zeytinyağı için kullanılan ölçü birimi “*tun*” olup, bu ifade büyük fiçı anlamına geldiği gibi, yaklaşık 954 litreye karşılık gelen bir sıvı ölçü birimi olarak da kullanılmaktadır. Bu ölçü birimi metinde “*tuns*” olarak verilmiştir.

Kıbrıs’ın Osmanlı idaresi altındaki muhtelif dönemlerine ilişkin tez çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar Osmanlı arşiv belgeleri kullanılarak hazırlanmıştır ve kronolojik olarak birbirlerini tamamlar niteliktedirler. Recep Dünder’in “*Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*” adlı doktora tezi, Ali Eftal Özkul’un “*Kıbrıs Adasının Sosyo-Ekonomik Tarihi (1726-1750)*” adlı doktora tezi, Nuri Çevikel’in “*XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs’ın Siyasi, İdari, Toplumsal ve Ekonomik Şartları*” adlı doktora tezi, Haydar Çoruh’un “*II. Mahmud Döneminde Kıbrıs’ın İdarî, İktisadî ve İçtimaî Yapısı (1808-1839)*” adlı doktora tezi, Güven Dinç’in “*Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs (1800-1839)*” adlı doktora tezi, Celâl Erdönmez’in “*Şer’iye Sicillerine Göre Kıbrıs’ta Toplum Yapısı (1839-1856)*” adlı doktora tezi Kıbrıs’la ilgili yapılmış önemli çalışmalardandır.

Hasan Samani’nin temelde KKTC Milli Arşivi’nde bulunan mutasarrıflık defterlerinden ve Osmanlı Arşivi’ndeki (BOA.) arşiv belgelerinden yararlanarak hazırladığı doktora tezinden ayrıca bahsedilmelidir. Samani’nin 2006 yılında hazırladığı “*Tanzimat Devrinde Kıbrıs (1839-1878)*” adlı çalışması ile bu tez çalışması arasında benzer dönemler bulunmakla beraber, Samani’nin çalışması daha geniş bir tarih aralığını kapsarken, bu çalışma daha spesifik bir zaman dilimini ele almıştır. Ayrıca Samani’nin Tanzimat dönemini bütünüyle ele almayı hedeflediği çalışmasının aksine bu tez çalışması Kıbrıs’ın idarî ve iktisadî tarihini derinlemesine incelemeyi hedeflemiştir. Bütün bunların yanında iki çalışmanın arasında kullanılan kaynaklar, konuya yaklaşım ve değerlendirme bakımından bariz farklılıklar bulunmaktadır.

Literatürde Kıbrıs’ın Osmanlı idaresinde bulunduğu döneme ilişkin yapılmış çalışmalar da bulunmaktadır. Bunlardan biri 1879-1907 tarihleri arasında Larnaka Komiserliği görevinde bulunan Claude Delaval Cobham tarafından kaleme alınan “*Excerpta Cypria: Materials For a History of Cyprus*” isimli esedir. Cobham bu kapsamlı çalışmasında, Kıbrıs tarihiyle ilgili yazılmış Almanca, İtalyanca, Yunanca, Latince ve diğer dillerdeki belgeleri İngilizceye tercüme etmiştir. Yine Sir George Hill’in “*A History of Cyprus*” isimli

dört ciltlik kitabı Kıbrıs tarihiyle ilgili yazılmış en kapsamlı eserlerden birisidir. Eserin dördüncü ve son cildi 1571-1948 yılları arasındaki Osmanlı ve İngiliz idareleri dönemini kapsamaktadır. Hayli kapsamlı bilgiler sunan bu eser çok zengin bir kaynakçaya sahiptir. Hill bu eseri konsolosluk raporlarından ve adaya gelen seyyahların eserlerinden faydalanarak hazırlamış, Türkçe bilmediği için Osmanlı kaynaklarını kullanmamış dolayısıyla eser tek taraflı bir bakış açısıyla kaleme alınmıştır. Sir Harry Luke'un "*Cyprus: Under The Turks (1571-1878)*" adlı eseri de bu alana ilişkin yapılmış çalışmalar arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada ağırlıklı olarak konsolosluk kayıtlarından ve Cobham'ın eserinden faydalanılmıştır. Diamond Jenness'in kaleme aldığı "*The Economics of Cyprus: A Survey to 1914*" adlı eser de anılmaya değerdir. Jenness'in seyahatnamelerden, Oberhummer, Gaudry, Mas Latrie gibi isimlerin bilimsel çalışmalarından ve konsolosların raporlarından derlediği bu eserde bir bölüm Osmanlı yönetimine ayrılmıştır.

Bu noktada İngiltere'nin muhtelif tarihlerde Kıbrıs konsolosluğu yapmış, konsolos vekilliği, konsolos yardımcılığı görevlerinde bulunmuş ayrıca Kıbrıs Osmanlı Bankası'nın müdürlüğünü üstlenmiş olan Robert Hamilton Lang'dan ayrıca bahsedilmelidir. Lang Kıbrıs'ta uzun süre vakit geçirmiştir. Osmanlı Bankası'nın ilk şubelerinden birinin Tuzla'da açılmasını sağlamış, hatta Kıbrıs'ta yetiştirilebilecek en uygun ürünleri belirlemek için on yıl boyunca adada ziraî faaliyette bulunmuş biri olarak çok isabetli gözlemler yapmış ve yorumlarda bulunmuştur⁵. Bu sebeple adanın üretim kısmında çoğunlukla Lang'ın gözlemlerinden istifade edilmiştir. Lang ayrıca "*Cyprus: Its History, Its Present Resources and Future Prospects*" adlı bir eser kaleme almış, eserini büyük oranda konsolosluk ve konsolos yardımcılığı yaptığı dönemde tuttuğu raporlardan derlemiştir.

Kıbrıs'ın çeşitli dönemlerini konu alan makaleler de yazılmıştır. Burada hepsini sıralamak mümkün değildir ancak Hasan Samani'nin hazırladığı "*Tanzimat Döneminde Kıbrıs'ta Modern Belediyeciliğin Başlangıcı ve Lefkoşa Belediyesi*" adlı makale ile Mehmet Demiryürek'in hazırladığı "*Kıbrıs'ta Modern Belediye Teşkilatının Doğuşu (1868-1876)*" adlı makaleden ayrıca bahsedilmelidir. Zira bu makaleler Kıbrıs'ta belediyeciliğin başlangıcına ve işleyişine ilişkin yapılmış kapsamlı çalışmalar olduğundan, çalışmada Kıbrıs'ta belediyeciliğin başlangıcının ele alındığı bölümde bu makalelerden istifade edilmiştir. Bu noktada konuyu ele alış biçimi ve perspektif bakımından çalışmaya katkı sağlamış makalelerden de bahsedilmelidir. Bunlardan biri Celal Erdönmez'in hazırladığı Ayşe Nükhet Adıyeke'nin hazırladığı "*Osmanlı Egemenliğinin Kurgulanması Açısından Kıbrıs ve Girit'in*

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.; Çetinkaya ve Dinç, Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs'ın Fethinin 450. Yılı Sempozyumu'nda sunulan bildiri, 22-24 Kasım 2021.

Karşılaştırılması Benzerlikler Farklılıklar” makalesi ile Antonis Hadjikyriacou’nun “Osmanlı Kıbrıs’ında Tahıl: Unutulmuş Bir Mal Üzerine Notlar (XVII. Yüzyıldan XIX. Yüzyıl Başlarına)” adlı makalesi konuyu daha geniş perspektiften ve karşılaştırmalı tarzda ele almaları bakımından ilham verici olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

KIBRIS'IN İDARİ YAPISI

Kıbrıs adası, Güneybatı Asya'da bulunan, Sicilya ve Sardunya'dan sonra Akdeniz'in üçüncü büyük adasıdır. Türkiye'nin kıyılarından yetmiş km. açıkta yer alan ada, Anadolu, Suriye ve Mısır arasında merkezi bir konumda bulunur⁶.

Adaya yazın sıcak ve kurak, kışın ılık ve yağışlı geçen Akdeniz iklimi hakimdir. Yağışlar orta derecelidir ve çoğunlukla kış ve bahar aylarında düşer. Coğrafi yapısından kaynaklı olarak kıyı ile iç kesimler arasında sıcaklık farklılıkları bulunmaktadır. Adanın kuzey kıyılarının iklimi güney Akdeniz kıyıları gibidir. Yıllık ortalama hava sıcaklığı 19 ila 20 dereceler arasında değişmektedir⁷. Adaya zengin bir Akdeniz florası hakimdir ki bu Anamur ve Toros Dağlarının güney yamaçlarındaki florayla büyük benzer özellikler taşımaktadır. Nitekim bilimsel araştırmalar adanın eskiden Anadolu'nun bir parçası olduğunu göstermiştir⁸.

Tarih boyunca Kıbrıs adası jeopolitik konumuyla ön plana çıkmış, özellikle Doğu Akdeniz'in ticari ve askeri deniz trafiğinin kontrol edilebildiği, Anadolu ve Ortadoğu'ya hâkim bir konumda bulunduğu, Akdeniz'de siyasî, ticarî ve askerî çıkarları olan devletlerin rekabet sahası olmuştur. Kıbrıs, Torosların çevrelediği Çukurova bölümü ile Amanosların çevrelediği Hatay'ın arasında bir yerde, bunlara bir bütünlük oluşturacak şekilde konumlanmıştır. Ada İskenderun Körfezi'ne hâkim bir yerde, Mısır ve Doğu Akdeniz ticaret yolları üzerinde bulunduğu, çağlar boyunca medeniyetlerin buluştuğu, kültür akışına sahne olan bir coğrafya olmuştur⁹.

1.1. Kıbrıs'ta Osmanlı İdaresinin Tesisi

Adada ilk yerleşimlerin tarihi M.Ö.6,500-7,000 yıllarına değin uzanırken, adanın ilk sakinlerinin Anadolu, kuzey Suriye ve Filistin taraflarından geldiği düşünülmektedir¹⁰. Ada, M.Ö.1450 yılında, daha erken dönemde ticari ilişkide bulunduğu Mısır'ın yönetimine girmiş, adadaki Mısır hâkimiyeti Hititlerin adayı aldığı M.Ö.1320 yılına dek sürmüştür. Hititlerin adadaki yönetimleri yüz yirmi yıl devam etmiştir. Bu dönemin en dikkat çeken özelliği zengin

⁶ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 459; Gürsoy, 2022: 369-370; Pamir, 1971: 1-5.

⁷ Cobham, 1908: 450; Gürsoy, 1971: 45; Öngör, 1965: 262.

⁸ Karaaslan, 1995: 138-139; Koday, 1995: 24-25.

⁹ Çelik, 2012: 2; Erzen, 1963: 161-162; Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1971: 4-5.

¹⁰ Dinç, 2010: 3.

bakır madenlerinin işletilmesidir. O çağ için ileri sayılabilecek tekniklerle işlenen bu maden, Akdeniz havzasında bulunan ülkelere ihraç ediliyordu. Ayrıca Hititler adayı suçlular için bir sürgün yeri olarak kullanıyorlardı¹¹. Osmanlı yönetiminde de ada bir sürgün merkezi olma konumu sürdürmüştür. Kıbrıs, M.Ö.1200'de Hititlerin yıkılmasıyla yeniden Mısır'ın, ardından da M.Ö.1000'li yıllarda Fenikelilerin hâkimiyetine girmiştir. Asurluların M.Ö.709'da adayı almalarıyla Fenikelerin hâkimiyeti sona ermiştir. Bu tarihten sonra Kıbrıs M.Ö.50'de Roma'nın sınırlarına katılacağı tarihe kadar çeşitli güçlerin hâkimiyetinde bulunmuştur¹².

Kıbrıs, Roma'nın Doğu Akdeniz bölgesindeki ilerleyişi için kritik bir üs konumunda bulunmuş ve bir gelir kaynağı olmuştur¹³. Kıbrıs Roma İmparatorluğu'nun 395'te siyasi olarak ikiye ayrılmasından sonra, doğu tarafının sınırları içinde kalmıştır. Kıbrıs IV. yüzyılın ortalarında, ardı ardına gelen depremlerle sarsılmış ve büyük zarara uğramıştır. Tahribatın izleri İmparator Konstantios tarafından silinmeye çalışılmış, Salamis kenti de Konstantia adı ile tekrar ayağa kaldırılarak, adanın merkezi olmuştur. Kıbrıs, Efes Konsili'nin aldığı bir kararla başpiskoposlukla yönetilmeye başlanmıştır. 536 yılında İmparator I. Iustinianos adayı beş bölgeye bölerek, merkezi idareye bağlamıştır. Ada 1191 yılına kadar kesin bir şekilde imparatorluktan ayrılıncaya değin, Bizans eyaleti olarak varlığını sürdürmüştür¹⁴. Bizans için Kıbrıs çok önemli görüldüğünden, Bizans hâkimiyeti boyunca adada ticaret gelişmiş, refah artmış, gelişen ticari faaliyetler diğer bölgelerle olan etkileşimi ve kaynaşmayı artırmıştır. Bunların yanı sıra yeni dinin öneminin arttığını Kıbrıs'tan izlemek mümkün olmuş, adada çok sayıda tapınak ve kilise inşa edilmiştir. Hackett eserinde; Kıbrıs'ta hem dünyevi hem de kutsal eğitim için okullar kurulduğunu, dindarlık ve bilgelik konusunda şöhret kazanmış pek çok kişinin bu okullardan çıktığını belirtmiş, bu dönemde adada Hristiyanlığın sağlam bir şekilde yerleştiğini aktarmıştır¹⁵.

Kıbrıs coğrafi konumunun yanı sıra askeri ve ticari önemi dolayısıyla yüzyıllarca Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında mücadeleye konu olmuş, Akdeniz'de hâkimiyet el değiştirdiğinde, adaya sahip güçler de değişmiştir¹⁶. X. Yüzyıl ortalarına değin Müslümanlar adaya toplamda 24 sefer düzenlemiştir¹⁷. Halife Osman zamanında Suriye Valisi Muâviye'nin, Bizans'a karşı Anadolu'da yapılan kara savaşlarının yanı sıra denizden de

¹¹ Akkuş Mutlu, 2017: 43; Çelik, 2012: 3; Dinç, 2010: 3; Güterbock, 1967: 80; Kınal, 1964: 401.

¹² Akkuş Mutlu, 2017: 44; Çelik, 2012: 3-4; Dinç, 2010: 3; Gürgen, 2017: 15; Kaçar, 2017: 69.

¹³ Akçay, 2017: 141-142.

¹⁴ Akçay, 2017: 144; Demirkent, 2022: 371.

¹⁵ Akçay, 2017: 144; Hackett, 1901: 19-11.

¹⁶ Aksu, 2017: 79; Turan, 1964: 209.

¹⁷ Hill, 1952: 295; Ostrogorsky, 1999: 108-109.

harekete geçmek konusunda halifeyi ikna etmesiyle Kıbrıs'a 648-649¹⁸ tarihinde bir donanma gönderilmiş ve şehir kuşatılmıştır. Kuşatma sonucunda ele geçirilen Kıbrıs ile 7,200 altın vergi ödenmesi ve Bizans'la iş birliği yapılmaması karşılığında anlaşma sağlanmıştır. Ancak Kıbrıslıların anlaşmaya rağmen Bizans'la iş birliği yapmaları üzerine 654 yılında adaya ikinci bir sefer düzenlenmiştir. Eski anlaşmanın devamı niteliğinde olan ek 1,000 dinar vergiyi kapsayan anlaşma Emevî halifesi Abdülmelik dönemine değin geçerli olmuştur¹⁹. 685 yılında Bizans İmparatoru II. Iustinianos ile Halife Abdülmelik b. Mervan ile arasında barış kaideleri yenilenerek, adadan tahsil edilen verginin taraflar arasında bölüşülmesine karar verilmiştir. Ancak dört yıl sonra imparatorun anlaşma şartlarına aykırı bir biçimde Müslümanları esir almaya çalışması sonucunda yeniden bir savaş çıkmış, Müslümanların galip geldiği bu savaşın sonrasında II. Iustinianos, başpiskopos ile Ortodoks kilisesi mensubu yerli halkı Kyzikos yakınlarında kurduğu Iustinianopolis'e nakletmiştir. Bu sürgün dönmelerine izin verildiği 695 yılına değin sürmüştür²⁰. 961 yılında Girit Bizans hâkimiyetine girince Kıbrıs'ta da yeniden Bizans otoritesi kurulmuş, süregelen Arap-Bizans mücadelesi Bizans İmparatoru II. Nicephorus Phocas'ın 965 yılında adanın hâkimiyetini tamamen eline almasıyla son bulmuştur²¹.

XI. yüzyılın sonuna doğru Haçlı seferleri başladığı zaman Kıbrıs, haçlılar için üs olarak kullanılmıştır, 1098 yılında Antakya'yı kuşatan Haçlılara adadan yiyecek yardımında bulunulmuştur. Yine XII. yüzyılın başlarında Antakya Prinkepsi Tankred, Lazkiye'ye saldırınca imparatorluğun donanması Kıbrıs üzerinden müdahale etmiştir. Kudüs Haçlı Kralı I. Baudouin'in 13 Mayıs 1110 tarihinde Beyrut'u zapt etmesiyle, aralarında şehrin valisinin de bulunduğu birçok kişi Kıbrıs'a sığınmıştır. Marunilerin de ilk kez bu sırada adaya yerleştikleri düşünülmektedir. İmparator II. Ioannes Komnenos, 1136-37 (H.531)'de Suriye'ye yaptığı seferde Tel Hamdûn Kalesi'ni aldıktan sonra halkını Kıbrıs adasına göç ettirmiştir. 1148 yılında İmparator I. Manuel Komnenos'un, Venediklilere verilen ticarî imtiyazın Kıbrıs ve Girit'i de için de geçerli olduğunu kabul etmesiyle, Latinler Kıbrıs'a yerleşmeye başlamışlardır²².

Ancak Haçlı seferleri sırasında ortaya çıkan Bizans-Latin düşmanlığı adaya büyük zarar vermiştir. Zira 1156 yılında Antakya Prinkepsi Renaud de Châtillon, Kilikya Ermeni Prensi II. Thoros ile birleşerek adaya saldırmış ve ada vahşice tahrip edilmiştir. Kıbrıs,

¹⁸ Osman Turan seferin 650 yılında yapıldığını aktarırken, Vergi Bedevi ve George Ostrogorsky seferin 649 yılında düzenlendiğini aktarmışlardır; Turan, 1964: 209; Bedevi, 1966: 61; Ostrogorsky, 1999: 108.

¹⁹ Aksu, 2017: 81-83; Demirkent, 2022: 371.

²⁰ Aksu, 2017: 83-84; Bedevi, 1966: 62; Demirkent, 2022: 371; Ostrogorsky, 1999: 123.

²¹ Demirkent, 2022: 371; Hill, 1952: 295; Ostrogorsky, 1999: 108-109.

²² Demirkent, 2022: 371-372; Ögün, 1993: 29-30.

Haçlıların ve Ermenilerin tahribatının etkisinden kurtulamamışken, bir sonraki yıl da adayı deprem vurmuştur²³. 1185 yılında İmparator Andronikos Komnenos'a isyan eden Isaakios Komnenos bağımsızlığını ilan edince Kıbrıs Bizans hâkimiyetinden çıkmıştır. Adada müstakîl olarak hüküm süren Isaakios Komnenos'un egemenliği, III. Haçlı Seferi'ne katılan İngiltere Kralı Arslan Yürekli Richard'ın 1191 yılında adayı aldığı tarihe kadar sürmüştür²⁴. İngiltere Kralı Richard adayı önce Templier şövalyelerine satmış, bu şövalyeler adada hâkimiyet kuramadıklarından, adayı bu sefer de 1192 yılında 100 bin altın aldığı Selahattin Eyyübi'nin Suriye'den gönderdiği Lusignan'a satmış, böylece adada Lusignanlar devri başlamıştır. Eski Kudüs kralı Guy de Lusignan²⁵, adada yaklaşık üç yüz yıl sürecek olan Lusignan Krallığı'nın temellerini atmıştır²⁶. XIII. yüzyılda Batı Avrupa'dan gelen göçlerle, mevcut Doğu Roma mirası ile Frankların fikir ve kurumları birleşmiş, Lusignan'ın temelini attığı yerleşim kültürü, gelmeye devam eden yerleşimcilerle birlikte daha kozmopolit bir yapı kazanmıştır²⁷. Ancak arka planda yerlilerin vergi yükleri çok ağırlaşmıştır. Yerli halk üzerinde din baskısı uygulanmıştır. Roma Kilisesi, Ortodoks tebaayı din değiştirmeye zorlamış, Kıbrıs'taki Ortodoks cemaati Latin Kilisesi'ne zorla tabii kılınmıştır²⁸.

Kıbrıs Haçlı Krallığının kurulması, Türklerin Akdeniz sahillerine indiği döneme denk gelmiştir. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Türklerle Kıbrıslılar arasında çıkan çatışmadan sonra ilk münasebetler başlamıştır. Selçuklular için ticaret güzergahlarının güvenliği meselesi oldukça önemli olduğundan, Gıyaseddin Keyhüsrev Bizanslıları yenilgiye uğrattıktan ve Sinop'un kervan yolunu kontrolüne aldıktan sonra, rotasını Antalya'ya çevirmiştir. Kıbrıs kralı görünürde Antalya müdafaası için asker gönderse de asıl maksadı adanın gıda maddelerinin tedarik edildiği Akdeniz sahillerine yerleşmek olmuştur. 1207 yılında Antalya'ya hâkim olan Aldobrandino ve Kıbrıs kralının gönderdiği askerlerin mağlup edilmesiyle Selçuklular Antalya'yı fethetmişlerdir. Selçuklular fetihten sonra Akdeniz ticaretine aktif bir şekilde ortak olmak için Kıbrıs ve Venedik'le ticari antlaşmalar yapmış, doğu-batı ticaretini teşvik etmek için de çeşitli tedbirlere başvurmuştur. Kıbrıs Müslümanlarla V. Haçlı Seferi'ne değin barış içinde yaşamıştır²⁹.

²³ Hackett, 1901: 63-64; Demirkent, 2022: 372.

²⁴ Kıbrıs adasının Latin hâkimiyetine girmeden önceki son döneminde, Bizans İmparatorluğu'na isyan ederek, adaya yedi yıl boyunca hâkim olan Isaakios yönetimi için tiranlık dönemi tanımlaması yapılmıştır; Tilki, 2018: 26-27.

²⁵ Bozkurtoğlu Özcan, 2017: 20.

²⁶ Çoruh, 2008: 6; Demirkent, 2022: 372; Üstün, 2017: 24; Turan, 1964: 213.

²⁷ Bozkurtoğlu Özcan, 2017: 20.

²⁸ Hackett, 1901: 81, 127, 130, 141, 152.

²⁹ Bedevi, 1966: 74; Demirkent, 2022: 372; Turan, 1964: 213-214; Turan, 2005: 306-307.

XIII. yüzyılın parlak devletlerinden biri olan Memlûkler için Kıbrıs, haçlıların stratejik bir üssü olarak görülmüştür. Memlûkler Suriye'yi ele geçirdiklerinde Haçlılar Kıbrıs'a sığınmış ve adadan Memlûk gemilerine saldırılması Kıbrıs-Memlûk ilişkilerinin bozulmasına sebep olmuştur. 1271 yılında Memlûk Sultanı Baybars bir yandan Suriye ve Filistin'de haçlılara ait son şehirleri ve kaleleri zapt ederken bir yandan da adaya on yedi gemilik bir filo göndermiş ancak şiddetli fırtına nedeniyle saldırı başarısızlıkla sonuçlanmıştır³⁰. 1291'de Memlûkler, Haçlıların bölgedeki son başşehri Akkâ'yı alıp, bölgede iki yüz yıldır süren Haçlı varlığını sona erdirince, Akka'da kral olan II. Henri, daha şehir tümüyle kaybedilmemişken kardeşiyle ve yakınlarıyla beraber Kıbrıs'a kaçmıştır. Bu olaydan sonra Kıbrıs Yakındoğu'dan çıkarılan Haçlıların sığınağı haline gelmiştir. Moğol tehlikesiyle uğraşan Memlûkler ise Kıbrıs'la meşgul olamamışlardır³¹.

XIV. yüzyıl Haçlı seferi zihniyetinin yeniden canlandığı bir dönem olmuştur. 1359 yılında Kıbrıs Krallığı tahtına geçen aynı zamanda ismen Kudüs Kralı olan I. Pierre, artık papanın Haçlı Seferleri politikasının başrolünde bulunmuştur. Zira 1291'de Akkâ Müslümanların eline geçtiğinde, Hristiyanlar için Kıbrıs Krallığı doğuda kalan son kale olmuştur. Buna istinaden 1361 yılında önce Anadolu kıyısındaki Korykos Kalesi, ardında da Antalya ele geçirilmiş, şehir on iki yıl Kıbrıslıların elinde kalmıştır. Kral Pierre için Kudüs'ün geri kazanılması ve Haçlı Seferi politikasında üstlendiği rol şüphesiz önemliydi ancak asıl istediği şey Doğu Akdeniz ticaretinin Mağusa'ya kaydırılması ve adanın ticaret hacminin artırılmasıydı. Nitekim Antalya'nın ele geçirilmesi, Doğu'da Kıbrıs'ın ticari potansiyelinin artmasını sağlayan bir gelişme olarak değerlendirilirken, Batı'da Müslümanlara ve Türklere karşı kazanılan büyük bir zafer olarak nitelendirilmiştir, halihazırda bu zafer Kral Pierre'e Avrupa'da büyük bir ün kazandırmıştır³². Kral Pierre 1362 yılında çıktığı Avrupa seyahatinde Venedik'in ve Papa V. Urbanus'un desteğini de alarak büyük bir Haçlı ordusu kurmuş, yüz sekiz parçalık Kıbrıs donanması, Venedik ve Rodos şövalyelerinin 10,000 kişilik ordusu ve kırk sekiz gemisi ile birleşip İskenderiye'ye yelken açmıştır. 9 Ekim 1365'te İskenderiye'ye varan Haçlılar, büyük bir vahşet ve zulümle şehre saldırmış, böylesi bir zaferin sonucunda Kudüs'ü geri almaya geldiklerini unutup ülkelerine dönmüşlerdir. Ancak Memlûklere göre bu

30

Bu Memlûklerin Kıbrıs adasına düzenledikleri ilk deniz seferi olmuştur. Gece saatlerinde Leymosun'a gelen bu gemilerden on bir tanesi çıkan fırtınada birbirine çarpıp karaya oturunca, Müslümanların seferi büyük bir başarısızlıkla sonuçlanmış, Kıbrıslılar karaya oturan gemileri ve mürettebatı esir almıştır; Demirkent, 2022: 372; Dinç, 2010: 8; Hill, 1948: 167; Üstün, 2018: 28.

³¹ Demirkent, 2022: 372; Yiğit, 2004: 91.

³² Bozkurtoğlu Özcan, 2017: 399.

vahşetin asıl sorumlusu Kıbrıs Krallığıydı ve kökünün kazınma zamanı gelmişti³³. 1369 yılında Kral Pierre'in öldürülmesiyle 1370'te Memlûkler ile Kıbrıs Krallığı arasında anlaşma yapılmışsa da Kıbrıslılar Suriye kıyılarına saldırmaya devam etmiştir³⁴. 1426 yılında Memlûk Sultanı Barsbay, Memlûk tarihinin en önemli deniz seferini gerçekleştirerek, yüz seksen gemiden oluşan güçlü bir donanmayla Leymosun, Tuzla ve Lefkoşa'yı zapt etmiştir. Esir aldığı Kral Janus de Lusignan'ı fidye karşılığında serbest bırakıp, Kıbrıs adasını vergiye bağlamıştır³⁵.

Kıbrıs Kralı II. John ölünce tahta kızı Charlotte çıkmış, bunu reddeden kardeşi James, Memlûklerin desteğini alarak 1460'ta Charlotte'u bertaraf etmiştir. Cenevizlilerin desteğini alan Kraliçe Charlotte'a karşın James, Venediklilerle ittifak yapmış, 1472 yılında Venedikli Caterina Cornaro ile evlenmiştir. James öldükten sonra Caterina, Kıbrıs Krallığı'na 1489 yılına kadar egemen olmuştur. 1489 yılında Venedik Kıbrıs adasının idaresini Lusignano ailesinden miras yoluyla kazanmış böylelikle Venedik, Doğu'da bulunan son haçlı devletini de ortadan kaldırmıştır³⁶.

Kıbrıs'ta 1571'e kadar sürecek olan Venedik idaresi karmaşa içerisinde geçmiştir. Venedik Kıbrıs'ı askeri bir üs konumunda gördüğünden, buraya askeri valiler tayin etmişlerdir. Venedikliler adanın toprağından ve halkından maksimum ölçüde faydalanmak istemiş, Kıbrıs halkına karşı uyguladıkları sömürgeci politikalar sebebiyle adanın sosyal düzeni bozulmuş, ticaret gerilemiş ve refah düşmüştür. Ağır vergiler ödeyen halk Venedik yönetimine karşı 1562 yılında ayaklanmış, ayrıca bu dönemde halk kitleler halinde göç etmiştir³⁷. Kıbrıs asilleri de bu dönemde Osmanlılarla temas halinde bulunmuşlardır. Venedik hâkimiyeti süresince Kıbrıs'ı markajına alan Osmanlılar 1546 yılından sonra baskısını iyice artırmış, II. Selim döneminde adanın fethi gerçekleşene kadar bu baskı sürmüştür³⁸.

Kıbrıs adasının fethedilmesinin en önemli sebebi Doğu Akdeniz'in ve çevresinin neredeyse tamamen alınması neticesinde Kıbrıs'ın kritik bir önem kazanmış olmasıdır.

³³ Demirkent, 2022: 372; Yiğit, 2004: 92.

³⁴ Bu yıllarda adanın ekonomisi Venedik ve Cenova'nın eline geçmiş, 1374 yılında rakipleri Venedik'e üstün gelen Cenevizliler Kıbrıs kralı ile bir anlaşma yaparak doksan yıl boyunca adanın ekonomisini ellerinde tutmuşlardır; Demirkent, 2022: 372.

³⁵ 1448 yılında Karaman beyliği Korykos'u alınca Kıbrıs Krallığı Anadolu'daki son kara parçasını da kaybetmiştir; Demirkent, 2022: 372; Dinç, 2010: 9; Hill, 1962: 471-494; Koprman, 1992: 84-85; Yiğit, 2004: 92.

³⁶ 1488 yılında Mağusa önlerinde bir Osmanlı filosunun görünmesiyle endişeye düşen Venedikliler, Kraliçe Caterina'nın 26 Şubat 1489 yılında tahtan feragat etmesiyle adanın idaresini ele geçirmişlerdir. Adadaki hâkimiyetini sağlama almak isteyen Venedik, Memlûk sultanına ödenen haraca devam edileceğini bildirmiş ve Venedik elçisi sultana iki yıllık haraç olarak 16,000 duka getirmiştir. 1517 yılından sonra Venedikliler Memlûklere verdikleri haracı, Osmanlılara ödemeye başlamıştır; Demirkent, 2022: 372-373; Pedani, 2013: 45; Uzunçarşılı, 1983: 10.

³⁷ Cobham, 1908: 55, 57; Demirkent, 2022: 373; Jennings, 1993: 4-5; Newman, 159.

³⁸ Çiçek, 2022: 373; Demirkent, 2022: 373.

Akdeniz’de Osmanlı hâkimiyetinin kesin olarak kurulması açısından, Osmanlı’nın güvenlik ve emniyeti için adanın fethi bir zorunluluk haline gelmiştir. Korsanların XVI. yüzyılın başlarından itibaren adayı bir üs olarak kullanmaları, tüccarların ve hacıların güvenliğini tehlikeye düşürüp, Türk denizcilik faaliyetlerini baltalamıştır. 1540 yılında Osmanlılarla yapılan barışa rağmen Venedik korsanlara göz yummuş, korsanların yaptığı saldırılara kayıtsız kalmıştır³⁹. Ayrıca adanın fethinin, dini gerekçelere dayandığı da anlaşılmıştır. Örneğin Ebussuûd Efendi seferle ilgili verdiği fetvada Kıbrıs’ın daha önce İslam beldesi olmasını, buradaki mescit, medrese gibi yapıların tahrip edilmesini fethi gerekçe göstermiştir⁴⁰. Kıbrıs’ın fethinde ayrıca Kıbrıs kralı olmayı ve Kıbrıs’ın dirlik olarak kendisine bırakılmasını isteyen Nakşa (Naksos) Dukası Yasef Nasi’nin tahrikleri de rol oynamıştır⁴¹.

Osmanlı İmparatorluğu için Kıbrıs meselesine son vermesinin önündeki en büyük engel birçok cephede devam eden sürekli savaşlar olmuştur. Osmanlı böyle bir fethi ancak sınır güvenliğini tam olarak sağladıktan sonra girişmeyi düşünmüştür. Nitekim doğuda 1555 yılında yirmi beş yıl süreyle imzalanan bir anlaşmayla Safevî sınırı garanti altına alınmış, 1566’da Macaristan seferinden sonra Avusturya sınırı sekiz yıllık bir uzlaşmaya bağlanmıştır. Osmanlı ayrıca 1569 yılında müttefiki Fransa’yla yaptığı kapitülasyon anlaşmasıyla da Avusturya ve Venedik’e karşı elini güçlendirmiştir. Böylece doğuda ve batıda sınır güvenliğini sağlayan Osmanlı için artık Kıbrıs meselesinin çözüm zamanı gelmiştir⁴². 1569 yılında Kıbrıs’ın alınmasını kaçınılmaz hale getiren olaylar hız kazanmıştır. Geçimlerini korsanlık yaparak sağlayan Venediklilerin haziran ayında İskenderiye yakınlarındaki bir Osmanlı ticaret gemisini yağmalayarak 90 kişiyi esir almaları, fetih için gereken siyasi zemini hazırlamıştır⁴³. Ancak Osmanlı için Kıbrıs’ın alınmasının bir zorunluluk halini almasına ve şartların oluşmasına karşın idari kadroda bu konuda fikir birliği oluşmamıştır. Önemli bir başarı kazanarak sadrazam olmak isteyen Vezir Lala Mustafa Paşa ile Piyale Paşa’nın başını çektiği grup, bu konunun çözülmesi gerektiğini düşünürken, Sokullu Mehmet Paşa adaya bir sefer düzenlenmesinin Avrupalıların ittifakına yol açabileceğinden ve imparatorluğun tehlikeye düşeceğinden endişe duymuştur. Ancak meseleyi çözmek isteyen II. Selim’in fetih için olumlu görüş bildirmesiyle, Sokullu Mehmet Paşa muhalefetten çekilmiş ve hareketin

³⁹ Halihazırda Osmanlı fethine kadar Kıbrıs, Osmanlı topraklarında ticaret yapmak isteyen ve kapitülasyon güvencesi olmayan Avrupa tüccarları için başlıca transit ticaret merkezlerinden biri olmuştur; Çiçek, 2022: 373; İnalcık, 2004; 244.

⁴⁰ Bostan, 2022: 41-42.

⁴¹ Çiçek, 2022: 373.

⁴² Çevikel, 2007: 167.

⁴³ Ekincikli, 1999: 478.

yapılması için çalışmalara başlanmıştır⁴⁴. Fetih zamanı geldiğinde İslam hukukunun gereği olarak savaş öncesinde Kıbrıs'ın teslimi için Venedik elçisi M. Antoni Borbaro nezdinde diplomatik girişimde bulunulmuştur. Ancak bu teşebbüslerden bir sonuç alınamayınca savaş hazırlıklarına girişilmiştir⁴⁵. Kıbrıs'ın Osmanlı hâkimiyetine girme süreci 9 Eylül 1570 tarihinde Lefkoşa'nın fethedilmesiyle başlamış, 1 Ağustos 1571'de Mağusa'nın alınmasıyla tamamlanmıştır. Ada hukuken 7 Mart 1573 tarihinde imzalanan Osmanlı-Venedik Antlaşması ile Osmanlı hâkimiyetine girmiş, Venedik Kıbrıs'ı Osmanlılar vermeyi ve 300,000 duka tazminat ödemeyi kabul etmiştir⁴⁶.

Kıbrıs'a Osmanlı sisteminin tipik klasik kurumları, en gelişmiş şekliyle ve tam olarak uyarlanmıştır. Merkezi yönetim, toprak sistemi ve idarî yapılanma açısından bu klasik kurumlar Kıbrıs'a net şekilde adapte edilmiş dolayısıyla Osmanlı idaresinin klasik kurumları adada yapısal özelliklerine uygun olarak işletilmiştir. Toprak sistemi, iskân ve toplumsal yapının şekillendirilmesi Osmanlı'nın diğer bölgelerine benzer şekilde gerçekleştirilmiştir. Osmanlı yönetimi Kıbrıs adasına klasik düzenin bütün kurumlarını ihdas etmekle yetinmeyip, bu yeni eyalet idaresine sahip çıkmak ve adayı yurt edinmek maksadıyla 1571-1580 yılları arasında adaya Anadolu'dan sistematik bir şekilde nüfus göçürülmüştür. Çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu bu göçler, belirli merkezlerden ve belirli oranlarda seçilen haneler üzerinden hatta belirli meslek erbabı özellikleri gözetilerek yapılmıştır. Dolayısıyla bu uygulama yalnızca boş kalan yerleşimlerin şenlendirilmesi ya da Müslüman nüfusun varlığını oluşturmakla sınırlı olmamış, aynı zamanda adada nitelikli insan gücü sağlamaya çalışılmıştır. Zira adaya göç ettirilen nüfusun içerisinde esnaf ve zanaatkarlar da yer almıştır. Adada Osmanlı coğrafyasının diğer alanlarına benzer şekilde tesis edilen idarî yapılanma, Anadolu'dan göç ettirilen nüfusun da etkisiyle toplumsal bağ ile desteklenmiş ve adada köklü bir Türk kültürü oluşmuştur⁴⁷.

Kıbrıs alındıktan sonra fethin tamamlayıcı bir unsuru olarak adada hemen tahrir yapılmış⁴⁸ ve Osmanlı idaresi tesis edilmiştir. Fetihten sonra 1572 yılında Osmanlı vergi ve nüfus uygulamaları başlamıştır. Ancak bu 1831 nüfus sayımına kadar yapılan tek tahrir olmuştur zira çeşitli cizye, avarız ve yoklama kayıtları tutulmasına rağmen Kıbrıs'ta bir daha bu minvalde bir tahrir gerçekleştirilmemiştir. Adada gerçekleştirilen 1831 nüfus sayımı, XIX.

⁴⁴ Dündar, 2002: 668; Hill, 1952: 884.

⁴⁵ Çiçek, 2022: 373.

⁴⁶ Çiçek, 2022: 373; Demirkent, 2022: 373.

⁴⁷ XVI. yüzyılda Akdeniz havzasında büyük bir nüfus patlaması yaşandığından, Kıbrıs bu nüfus yoğunluğunun transfer edileceği bir merkez olarak görülmüştür; Adıyeke, 2017: 263-264-266; Demiryürek, 2009: 14; Gökçe, 1999: 10; İnalçık, 2003: 52.

⁴⁸ Fetihten önce adanın nüfusu 200,000 civarında iken, fethi takiben adada yapılan ilk tahrirde 905 meskûn köye karşılık 76 harap köy bulunmuştur; Gökçe, 1999: 10.

yüzyıla ait en detaylı demografik verileri kapsayacak şekilde düzenlendiğinden, Kıbrıs için çok kıymetli bir yerde bulunmuştur⁴⁹.

Kıbrıs daha fetih tamamlanmadan Lefkoşa'nın alındığı gün, merkez Lefkoşa olmak üzere beylerbeylik statüsüyle, bağımsız bir eyalet olarak Osmanlı'nın taşra teşkilatındaki yerini almıştır. Kıbrıs beylerbeyliğine Avlonya sancak beyi Muzaffer Paşa, Kıbrıs kadılığına Kâmil Efendi⁵⁰, müftülüğe Ekmel Efendi getirilmiştir. Ardından bir defterdar tayin edilerek eyalet teşkilâtını tamamlamak üzere defter eminliği ve tımar tezkireciliği kurulmuştur. Böylelikle fethin sonrasında ada idaresini yürütecek olan eyalet divanı oluşturulmuştur⁵¹. Kıbrıs Beylerbeyliğine Baf, Girne ve Mağusa sancaklarına ilaveten Anadolu'dan Tarsus, Alâiye, İçel, Zülkadriye, Sis (Kozan) ve Trablusşam⁵² sancakları bağlanmıştır. Adanın kendini idare edecek⁵³ ve savunacak düzeyde olmadığını göz önünde bulunduran Osmanlı yönetimi, buraya Anadolu'dan sancak bağlanmış ve Kıbrıs'ı sekiz sancaklı bir beylerbeylik olarak teşkil etmiştir⁵⁴. Osmanlı idarî yapısındaki usuller dikkate alınarak Kıbrıs kazalar biçiminde örgütlenmiş, Tuzla, Leymosun, Değirmenlik, Piskopu, Hirsofu, Baf, Lefke, Kukla, Omorfa, Girne, Mağusa, Mesarya başlıca kazalarını oluşturmuştur. Daha sonraki yıllarda ise Kıbrıs kazalarının sayısı önce on dörde, sonrasında on altıya çıkmıştır⁵⁵.

Kıbrıs'ın kolaylıkla fethedilmesinde Venedik yönetiminden memnun olmayan ahalinin yardımları etkili olduğundan, Osmanlı burada “*istimâlet*” politikasının gereklerini henüz seferin başında yerine getirmeye özen göstermiştir. II. Selim 1570 yılının şubat ayında İçel sancak beyinden ada ahalisinin gönlünün kazanılmasına dikkat edilmesini ve can ve mal güvenliğinin sağlanacağına dair söz verildiğinin bildirilmesini istemiştir. Ayrıca Mayıs 1572 tarihli bir fermanla savaş yüzünden zarar gören halka adaletli ve şefkatli davranılmasını istemiş, Kıbrıs'ın kısa sürede refaha ve mutluluğa kavuşturulacağı bildirmiştir. Bu fermana ve tahrir sonuçlarına istinaden başlayan faaliyetler sonucunda, Kıbrıs silah zoruyla fethedildiği

⁴⁹ Adıyeke, 2017: 263; Erdoğan, 1997: 81; Erdönmez, 2004: 9.

⁵⁰

1839 Tanzimat Fermanı'na kadar Kıbrıs'taki adli işler, İstanbul bulunan Şeyhülislam'ın önerdiği ve Rumeli Kazaskeri tarafından tayin olunan bir “*başkadı*” tarafından yürütülmüştür. Mali kontrol yetkisine de sahip olan başkadı, Kıbrıs'ın elden çıktığı tarihe kadar Müslümanların hukuki işlemlerinde şer'i ve örfi hukuku uygulamakla yükümlü tutulmuştur. Kıbrıs kazalarında ise başkadı adına adaleti dağıtan “*kadı naibleri*” bulunmuş ve bunlar ilk derece mahkemesi olarak görev yapmıştır. Kadı naiblerinin verdikleri kararlar Lefkoşa'da valinin başkanlığında toplanan ve başkadının da katıldığı Kıbrıs Divanı'na götürülerek temyiz edilebilmiştir; Turhan, 2008: 257.

⁵¹ Adıyeke, 2017: 264; Çiçek, 2022: 374; Sahillioğlu, 1967: 7.

⁵² Kıbrıs'a uzak olması sebebiyle Trablusşam bir müddet sonra Kıbrıs beylerbeyliğinden ayrılıp tekrar Şam beylerbeyliğine bağlanmıştır; Özkul, 2010: 46.

⁵³

Örneğin Osmanlı idaresinde geçen ilk yılında Kıbrıs bütçesi açık vermiştir; Sahillioğlu, 1967: 4.

⁵⁴ Çelik, 1998: 291; Çiçek, 2022: 374; Özkul, 2010: 46.

⁵⁵ Çiçek, 2022: 374.

için İslam hukuku gereğince adadaki ziraî araziler mîrî arazi statüsünde değerlendirilmiştir. Daha önce arazi üzerinde hiçbir hakkı bulunmayan “*serf*” statüsündeki yerli halkın bu statüsüne son verilmiş, onlara bazı vergiler karşılığında işleyebilecekleri araziler verilmiş, vergileri azaltılmıştır⁵⁶. Yani Osmanlı genel sistemi içinde yaygın bir uygulama olmamasına karşın yerli halk toprak ve mal mülk edinme hakkı kazanmış, Osmanlı tarafından yerli halka toprak mülkiyeti hakkı tanınmıştır. Sonuç itibarıyla Osmanlı egemenliği altındaki Kıbrıs’ta Katolik baskısı sona erdirilmiş ve ada ahalisine millet sistemine dahilinde, Venedik dönemine göre çok daha özgür bir yaşam alanı sunulmuştur⁵⁷. Osmanlı yönetimi, çoğunluğu Ortodoks Rumlardan oluşan yerli halkı yönetime dahil etmek için cemaatlere özerklik vermiş, onları yönetime dahil etmiştir⁵⁸.

1.2. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar İdari Yapı

Kıbrıs Beylerbeyliğinin müstakîl beylerbeylik statüsü 1670 yılına kadar sürmüştür. Girit adasının fethedilmesiyle Kıbrıs’ın geri planda kalması, ticaretin düşmesi, ada ahalisinin göç etmesi gibi nedenlerde Başpiskoposluk, Kıbrıs’ın beylerbeylik yıllığını veremeyecek duruma geldiği gerekçesiyle statüsünün değiştirilmesini talep etmiştir. Buna istinaden Kıbrıs adası Kaptan Paşa uhdesindeki Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaletine⁵⁹ bir sancak olarak bağlanmıştır⁶⁰. Kıbrıs kaptan-ı deryâ adına tayin edilen mütesellimler tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Yeni statü gereği kaptan paşalara belirli miktarda vergi ödenmiştir.

⁵⁶ Çiçek, 2022: 374.

⁵⁷ Adıyeke, 2017: 263; Çiçek, 2022: 374.

⁵⁸ Kıbrıs’a Latinlerin hâkim olduğu dönemde, Katolik kilisesinin egemenliği altına alınan ve mallarına el konulan Kıbrıs Ortodoks Rum Kilisesi, başpiskoposluk olarak yeniden açılmış, geniş ayrıcalıklar tanınan bu kiliseye siyasi bir hüviyet kazandırılmıştır. Başpiskopos, yerli Rum ahalinin ruhani lideri ve siyasi temsilcisi olarak tayin edilmiştir. Rum Ortodoks cemaatinin adli, hukukî ve malî işleri için temsil yetkisi Ruhbanlar tarafından seçilen başpiskoposta ve onun gösterdiği adaylar arasından seçilen saray tercümanlarında (dragoman) bulunmuştur. Başpiskopos ve saray tercümanları zamanla valiyi bile gölgede bırakacak derecede nüfuz kazanmışlardır. Özellikle 1670 yılının başlarında başpiskopos, Hristiyan tebaanın tek temsilcisi konumuna yükseltilmiş, Hristiyan reayadan toplanan vergileri tayin ve tahsil etmekle yükümlü kılınmıştır. Bunun dışında Rumlar cizye muhasebeciliği, mahkeme tercümanlığı gibi idarî görevlerde de istihdam edilmişlerdir; Çiçek, 2022: 374-375; Dinç, 2010: 22; Güler, 2018: 152-154.

⁵⁹ Donanmanın başına Barbaros Hayreddin Paşa’nın getirilmesinden sonra yeni bir idarî düzenlemeye gidilerek 1533 yılında Cezâyir Beylerbeyliği kurulmuştur. Kuzey Afrika ve Ege adalarının idaresini kapsayan bu idarenin gelirleri kaptanpaşa sıfatıyla Hayreddin Paşa’ya bırakılmıştır. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd’in XVI. yüzyıl başlarında Osmanlı idarî teşkilatını gösteren listelerde adı geçmezken, Gelibolu merkez olmak üzere bir eyalet halinde teşkilatlanması 1533 yılından sonra olmuştur. Eyaletin merkezi Gelibolu olup burası XIX. yüzyıla kadar merkez olma özelliğini korumuştur; Bostan, 2003: 75; Şakiroğlu, 1993: 500-501.

⁶⁰ Aynî Ali Efendi risalesine göre XVII. yüzyılın başlarında eyaletin sancakları on üçe ulaşmıştı, bunlardan Sakız, Nakşa, Mehdiye “*salyaneli*” yani geliri yıllık olup, Gelibolu, Eğriboz, İnebahtı, Karlılı, Mizistre, Rodos, Midilli, Kocaeli, Biga, Sığla ve Sığacık’ta tımar sistemi uygulanmıştır. 1653 yılına tarihlenen Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesinde eyaletin sancak sayısı on üç olarak verilmiştir. Bu yüzyılda Kıbrıs’ın katılımıyla eyaletin yapısında önemli bir değişiklik meydana gelmiş, Sadrazam hasları arasında yer alan Kıbrıs 1670 (1080) yılında Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyetine katılmıştır. Ancak Kıbrıs 1703 (1115) yılında yeniden bağımsız bir eyalet haline getirilmiştir; Çiçek, 2022: 374; Dündar, 1998: 90; Mete, 1996: 10-11; Ünal, 2002: 254.

Vergilerin toplanması için İstanbul'dan “*haraççı*” adı verilen bir görevli tayin edilse de vergileri toplama işi zamanla adanın zengin kesimini oluşturan ağaların eline geçmiştir. Ağalar vergilerin tarh, tevzi ve tahsilinde üstlendikleri misyon neticesinde adanın idaresinde de etkin olmuşlardır. Bu durum sadece Kıbrıs'a özgü değildi, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda imparatorluğun çoğu bölgesinde gücü elinde bulunduran “*ayan ve eşraf*” denilen bir zümre türemiştir. Çıkarları Osmanlı yönetimiyle çatışan bu yerel güçler sık sık isyan etmişlerdir. Kıbrıs'ta da bu dönemde ağaların elde ettikleri güçten dolayı huzursuzluklar ve asayişsizlikler yaşanmış, isyanlar çıkmıştır. Bunlar doğal afetlerle de birleşince adada tam bir kargaşa ortamı hasıl olmuştur. Değirmenlik merkez olmak adanın birçok kısmına hâkim olan Boyacıoğlu Mehmet'in başlattığı isyan sonucunda, bu statünün otorite boşluğu yarattığı görülerek, Kıbrıs'ın idaresi veziriazam adına tayin edilen muhassıllara⁶¹ verilmiştir⁶².

Kıbrıs'ta meydana gelen isyanlar, huzursuzluk ve asayişsizlikler, adanın kaptan paşalığa bağlı bir mütesellim tarafından yönetilemediğini ortaya koymuştur. Bu yüzden Kıbrıs 1703 yılında veziriazamlara has olarak verilmeye başlanmıştır. Muhassıllık idaresi döneminde, adadaki sıkıntılar muhassılların siyasî ve askerî yetkilerinin artırılmasıyla, vergi tahsil yetkisinin uhdesine verilmesiyle halledilmiştir. Adada yeniden huzur ve refah ortamı tesis edilmiştir. Ancak bu idare tarzı uzun soluklu olmamış, 1745 yılında Kıbrıs bağımsız bir eyalet olarak örgütlenerek, üç tuğlu paşalık statüsüne geçilmiştir⁶³. Kısa süren bu dönemin en dikkat çeken ismi Ebubekir Paşa olmuştur. 1747 yılında görevine başlayan Ebubekir Paşa adada görev yaptığı süre zarfında üç vakıf tesis etmiş, Tuzla ve İskele kasabalarında su kuyuları açtırarak, çeşmeler yaptırarak ahalinin su gereksinimini karşılamıştır. Ayrıca Tuzla'da ahalinin iki saatlik mesafeden su taşıdıklarına şahit olan Ebubekir Paşa, bu meselenin çözümü üzerine düşünerek, o zamanın şartlarında hem Türk hem de yabancı gözlemcileri kendine hayran bırakan su kemerlerini yaptırmıştır. Kendi adıyla anılan bu su kemerleri vasıtasıyla suyu Tuzla'ya ulaştırmayı başarmıştır⁶⁴. Ebubekir Paşa'nın görevi bittiğinde ada yeniden veziriazam hassı olarak yönetilmeye başlanmıştır. 1785'e kadar devam edecek olan bu dönemde veziriazamlara “*Kıbrıs Hassı Mukataası*” adıyla tahsis olunan ada

⁶¹ Arapça tahsil kökünden gelen; meydana getiren, hasıl eden manasına gelen “*muhasıl*” terimi, XVI. yüzyıl defterlerinde tabir olarak vergi tahsildarı manasında yorumlansa da sonraki dönemlerde devlete ait gelirleri toplayan ve merkezden taşraya gönderilen idareciler için kullanılmıştır; Erdem, 2021: 30; Özkul, 2002: 16; Mete, 2020: 20.

⁶² Alastos, 1976: 269-270; Çiçek, 2022: 375; Dinç, 2010: 25; Hill, 1952: 70-72; Luke, 1989: 32-33.

⁶³ Çiçek, 2022: 375; Dinç, 2010: 25; Erdönmez, 2004: 10; Özçelik, 2007: 31-32.

⁶⁴ Tosun, 2004: 208-209.

idaresi, veziriazamlar tarafından iltizam yoluyla bir muhassıla ya da mütesellime devredilmiştir⁶⁵.

XVIII. yüzyılda idarede yaşanan karmaşa nedeniyle adaya tam bir belirsizlik hâkim olmuştur. İdareciler Kıbrıs ahalisine zorbaca davranışlar sergileyip, ağır vergiler yüklemişlerdir. Bu dönemde savaşlar, salgın hastalıklar⁶⁶ ve doğal afetler neticesinde adadan göçler yaşandığından, kişi başına düşen vergi yükü gitgide artmıştır⁶⁷. Adada vergi indirimine gidilse de bu yeterli olmamış, 1754 yılında Başpiskopos üç metropolitini veziriazama yollayarak vergi indirimi talebinde bulunmuştur. Osmanlı hükümeti vergi indirimine gitmenin yanı sıra verdiği beratla başpiskopos ve üç papazına da “*kocabaşı*” unvanı vermiştir. Böylelikle bu görevliler Hristiyan reayanın temsilcileri olarak kabul edilmiş, vergileri toplama görevini ele almışlardır. Ayrıca bu berat papazların kiliseleri üzerinde, adli yetkilere de sahip olabilmelerinin önünü açmıştır. Bu durum muhassıllar ile kilise arasında şiddetli bir nüfuz mücadelesi başlatmış, Türk yönetiminin kendilerine tanıdığı haklar sayesinde kilise ve saray tercümanlarının adadaki nüfuzları gitgide artmıştır⁶⁸. Bu yönetim tarzı adadaki vergi düzeninin yeniden bozulmasına sebep olmuştur. Ağır vergilerin sebep olduğu kargaşa ortamından yararlanan Çil Osman adlı bir muhassıl, 1764 yılında büyük bir isyan başlatmıştır. Muhassıl Osman Ağa’nın idam edilmesine rağmen, kargaşa bir müddet daha devam etmiştir. Bütün bunlar olurken 1785 yılında adanın idarî statüsü yeniden değiştirilmiş, Kıbrıs veziriazam hassı olmaktan çıkarılıp, kaptan paşaların uhdesine bırakılmıştır. Adanın bu statüsü XIX. yüzyıl başlarına kadar devam etmiş, Kıbrıs bir eyalet statüsünde görünse de müstakîl bir vali tarafından değil de benzer yetkiye sahip, Cezayir-i Bahr-i Sefid Beylerbeyliğini uhdesinde bulunduran kaptan paşalara bağlı, malî vb. konularda ise doğrudan Divan-ı Hümayûn’a karşı sorumlu olan muhassıllar tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Ancak bu yeni sistemde muhassıllara daha önceden sahip oldukları geniş yetki ve ayrıcalıklar verilmemiş, bu durum vergi toplama hak ve salahiyeti genişletilen başpiskopos ve saray tercümanlarının adadaki nüfuzunu iyice artırmıştır⁶⁹. XVIII. yüzyılda Kıbrıs’ta, Ortodoks kilisesi ve temsilcilerinin elde ettiği bu büyük güç Osmanlı yönetiminin izlediği siyasetin bir sonucu olmuştur. Zira Osmanlı, gayrimüslimlere tanıdığı geniş haklarla azınlık isyanlarını önleyebileceğini düşünmüştür. Ayrıca adaya dışarıdan atanan muhassılların ada yönetimine

⁶⁵ Çevikel, 2000: 140.

⁶⁶ Mariti’ye göre; 1760 yılında meydana gelen veba salgınında 22 bin kişi ölmüştü. Fransız konsolosu ise adada 50 bin kişinin öldüğünü kaydetmiştir; Mariti, 1909: 141; Panzac, 1997: 169-170.

⁶⁷ Bu sebeple Kıbrıslı Rumların çoğu vergi muafiyetine sahip keşişlerin kıyafetleriyle dolaşmaya başlamıştı; Çevikel, 2000: 119; Dinç, 2010: 26.

⁶⁸ Dinç, 2010: 26-27; Şahin, 2005: 82.

⁶⁹ Çiçek, 2022: 375; Dinç, 2010: 27-28.

uyum sağlamaları uzun zaman aldığına, adadaki problemlere karşı ilgisiz ve kayıtsız kaldıklarında ya da ahaliden fazla vergi toplanması gibi olumsuz koşullar oluştuğunda, adada reaya temsilcilerinin ön plana çıktığı durumlar oluşmuştur. Dolayısıyla Osmanlı yönetimi için reaya temsilcilerine tanınan vergi toplama yetkisi, adadaki vergi sorunlarının çözümü niteliğinde görülmüştür. Ancak nüfuzları artan piskoposlar ve saray tercümanlarının bu yetkileri kendi cemaatlerinden para koparmak yolunda kullandıkları durumlar da olmuştur⁷⁰.

1803 yılına gelindiğinde Kıbrıs'ın cizye ve avarız vergileri de dahil olmak üzere tüm gelirlerinin İrâd-ı Cedîd hazinesi tarafından yönetilmesi kararlaştırılmıştır. Ada Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaletinde kalmakla birlikte idarî yönden doğrudan merkeze bağlanmıştır. Bununla vergilendirmede kolaylık sağlanması ve vergi gelirinin artırılması amaçlanmıştır. Böylece cizye ve avarızla beraber yirmi beş adet mukataanın idaresi Kıbrıs muhassıllığına tanımlanmıştır. Ancak III. Selim'in tahtan indirilmesiyle, İrâd-ı Cedîd hazinesi ortadan kalktığına, Kıbrıs muhassıllığı bu defa doğrudan Hazine-i Âmire'ye bağlanmıştır. 1808 yılında II. Mahmut tahta geçince, adanın idaresi yine kaptan paşalara ve Tersane-i Âmire idaresine bırakılmıştır. 1823 yılına gelindiğinde, Kıbrıs muhassılları doğrudan kaptan paşalar tarafından atanmaya başlanmıştır. 1826 yılında ise Kıbrıs muhassıllığı ve ona bağlı mukataalar kaptan paşaların üzerinden alınarak, Tersane-i Âmire Hazinesi'ne bağlanmış ancak Kıbrıs, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaletine bağlı sancak olma konumunu sürdürmüştür. Bu idare biçimi 1838 yılına kadar devam etmiştir. 1838'de Hazine-i Âmire ve Mansûre Hazinelerinin birleştirilmesiyle Maliye Nezâreti kurulmuştur. Kıbrıs'ın idaresi ve gelirlerinin yönetimi, ferik rütbesine sahip maaşlı muhassıllar atanmak suretiyle, doğrudan Divan-ı Hümayûn'a bağlanmıştır. Buna göre adanın malî ve mülkî işleri muhassıllara⁷¹ bırakılırken, askerî işler için ayrıca görevliler tayin edilmiştir. Kıbrıs adasının merkez tarafından tayin edilen bir muhassıl vasıtasıyla yönetimi 1839 yılına kadar sürmüştür⁷².

⁷⁰ Kıbrıs saray tercümanlarının en ünlüsü Yorgaki'dir. Asıl adı Georgakis Kornesios olan ve Osmanlı belgelerinde "*Acı Yorgaki*" olarak geçen Yorgaki 1779 yılında Kıbrıs saray tercümanlığına atanmış, XIX. yüzyıl başına kadar bu görevde kalmıştır. 1796 yılında yaşam boyu Kıbrıs Saray Tercümanı olma hakkını kazanan Yorgaki, zamanla gücünü ve servetini artırmıştır. Öyle ki adanın nerdeyse bütün malî işleri Yorgaki üzerinden yürütülmüştür. Ancak elde ettiği güç ve koyduğu keyfi vergiler bazı kesimleri çok rahatsız etmiştir. Özellikle Türk ahali arasında Yorgaki'ye karşı büyük bir muhalefet oluşmuştur. 1804 yılı başında ayaklanan bir grup, Yorgaki'nin evini yağmalayıp, ateşe vermiştir. Olaylar sonucunda Yorgaki'nin Kıbrıs'a girişi yasaklanmış ancak İstanbul'da devlet adamlarıyla kurduğu iyi ilişkiler sayesinde, Yorgaki affedilmiştir. Adaya döndüğünde zulümlerine devam etmesi, ahaliden çeşitli isimler altında vergi toplaması nedeniyle görevinden azledilmiş ve 1809 yılı ortalarında idam edilmiştir; Çevikel, 2006: 115-116; Dinç, 2010: 28; Dinç, *Saray Tercümanlığı*, 2010: 424-428, 431-432.

⁷¹ Bu yeni sistemde maaşlı muhassılların adadaki malî işleri, Müslüman ve gayrimüslim tebaanın ileri gelenleri aracılığıyla yürütmesi öngörülmüştür. Ancak uygulamada kargaşa yaşanmış, malî konularda kocabaşı ve piskoposlar arasında büyük anlaşmazlıklar çıkmıştır; Dinç, 2010: 132.

⁷² Çiçek, 2022: 375; Dinç, 2010: 127-132; Erdönmez, 2004: 15.

1839 tarihli Tanzimat Fermanı her alanda olduğu gibi taşra idaresinde de çok yönlü bir değişimi beraberinde getirmiştir. Bu fermanla taşra idaresinde, II. Mahmut döneminden beri sürdürülen, idarî ve malî merkeziyetçiliği temel alan bir sistem kurulması öngörülmüştür. Fermanın ilanından sonra malî yönetim alanına giren düzenlemelere öncelik verilmiş, merkezde malî bir yönetim kurulması amaçlanmış, merkez ve taşra teşkilatının buna göre düzenlenmesine karar verilmiştir. Buna istinaden iltizam usulü kaldırılmış, vergi toplama görevi “*muhassıllara*⁷³” verilmiştir⁷⁴. Bu uygulamayla vali, sancakbeyi ve mütesellim gibi yetkililerin malî yükümlülükleri kaldırılmış, vergi toplama işi valilerin, yerel ayan ve eşrafın elinden alınmıştır⁷⁵. 25 Ocak 1840 tarihinde çıkarılan bir nizamname ile muhassılların çalışma şartları belirlenmiş, sancak merkezlerinde “*Muhassıllık Meclisleri*”, sancak merkezi dışında kalan yerlerde “*Küçük Meclisler*” kurulmuştur⁷⁶. Muhassıllık meclisi üyeleriyle beraber muhassıllar, o yerin durumuna göre vergileri tespit ve tevzi etmekle, vergilerin tahsilini yapmakla yükümlü tutulmuşlardır. Ödemeler ve maaşlar gibi gerekli masrafların vergi gelirlerinden karşılanması, kalanının hazineye gönderilmesi planlanmıştır⁷⁷.

Tanzimat’ın getirdiği yeniliklere paralel olarak Kıbrıs’ta da⁷⁸ idarî, hukuki, malî pek çok yeniliğin uygulamaya konulduğu bir dönem başlamıştır. Bu dönemde Kıbrıs yeniden Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaletine bağlanmış, adaya bir mutasarrıf atanmıştır. Kıbrıs adasında altı adet kaza oluşturulmuş, kazalarda kaymakamlara yardım edecek, içerisinde Müslüman ve gayrimüslimlerin temsilcilerinin bulunduğu kaza meclisleri teşkil edilmiştir. Adanın merkezi

⁷³ “*Yenileşme, yeniden düzenleme*” dönemi olarak görülen Tanzimat, yeni bir devrin kapılarını aralamıştır. Vergi hukukundaki ve bütçe anlayışındaki gelişmeler, örfi vergilerin son bulması, verginin tasnif tarzı, aynı yükümlülükler, vergi muafiyetlerindeki düzenlemeler ve iltizam sistemi yerine muhassıllık sisteminin tasarlanması yeni düzenin temel ilkelerini oluşturmuştur. Bu ilkeleri gerçekleştirmekte kullanılacak temel araç “*muhassıl-ı emval*” adıyla taşraya gönderilen maliye memuru olmuş, bu görevliye öyle umut bağlanmış ve anlam yüklenmişti ki bir manada Tanzimat’ın başarısı, muhassılın başarısıyla özdeşleştirilmiştir; Cezar, 1986: 282.

⁷⁴ Özünde bir malî teşkilatlanma olan muhassıllık teşkilatı, iltizam usulünden emanet usulüne geçişi ifade etmiştir. Bu yeni teşkilatlanma malî açıdan olduğu kadar, idarî açıdan da köklü bir değişim getirmiş zira bu sistem yetkinin paylaştırılması esası üzerine inşa edilmiştir. Vali tarafından kullanılan idarî, malî ve askerî yetkilerin farklı kişi ve kurumlara devri söz konusu olmuştur. Muhassıl, malî konulardan sorumlu olup, muhassıla doğrudan Maliye Nazırı ile iletişim kurma hakkı tanınmıştır. Osmanlı bu teşkilatla doğrudan vergi kaynağına ulaşmayı hedeflemiştir. Güvenlik ve asayişten sorumlu askerî zabitan ise aynı zamanda verginin toplanması konusunda muhassıla yardımcı olmakla yükümlü tutulmuştur. Seçim ve atama usulü ile oluşturulan büyük ve küçük meclisler ise danışmadan ziyade icra gücünü ellerinde bulundurmışlardır. Bu şekliyle klasik Osmanlı idarî örgütlenmesinden tamamıyla bir kopuş gerçekleşmiş, erkin bu üçlü yapı tarafından kullanılması sağlanmıştır; Efe, 2009: 91; Ortaylı, 2018: 34; Torun, 2018: 422.

⁷⁵ Akyıldız, 2011: 4; İnalcık, 1964: 628; Ortaylı, 2018: 33; Özkan, 2017: 11.

⁷⁶ Akyıldız, 2011: 4; Çadırcı, 1997: 209, 212; Erdönmez, 2004: 20; Ortaylı, 2018: 34.

⁷⁷ Ortaylı, 2018: 34.

⁷⁸ Daha önce de belirtildiği gibi Tanzimat reformlarının temelini maliyede ıslahat teşkil etmiştir. Kıbrıs’taki Tanzimat uygulamalarında da bunu görmek mümkündür; zira 8 Kasım 1839 tarihinden itibaren Kıbrıs’ta Tanzimat’ın uygulanacağına dair yazışmalar başlamış, 13 Mart 1840 tarihinde gönderilen yazıda adada Tanzimat usullerinin uygulamaya konması emredilerek, öncelikle vergi meselesine vurgu yapılmış ve gayrimüslimlerin ödediği cizyelerin kayıt altına alınması ayrıca cizye makbuzu uygulamasına geçilmesi istenmiştir; Erdönmez, 2004: 19.

Lefkoşa’da mutasarrıfın başkanlığında, ona danışmanlık yapmak üzere Türkler, Rumlar ve diğer azınlıkların nüfuslarıyla orantılı olarak temsil edilecekleri bir meclis kurulmuştur⁷⁹.

Süreç Kıbrıs’ta da benzer şekilde işlemiş, imparatorluğun genelinde gündeme gelen sorunlar burada da yaşanmıştır. Muhassıl Osman Efendi zamanında adada teşkil edilen meclis, aza seçiminde usulsüzlük yapıldığı gerekçesiyle çeşitli şikâyetlere konu olmuştur. Meclise girecek azalar Müslüman ve gayrimüslim ahalinin katılımıyla seçilmemiş, dolayısıyla meclis azalıklarına ehil olmayan kimseler atanmıştır. Gayrimüslimleri temsil etmek üzere tayin edilen meclis azalarının, kendi cemaatlerine mensup kişilerce şikâyet edilmeleri, Tanzimat’ın muhtevasına aykırı bulunmuş ve meclis dağıtılmıştır. Osman Efendi’nin görevinden azledilmesiyle, Lefkoşa’da görev yapacak meclise, Tanzimat usullerine göre yeniden aza seçilmesi görevi Talat Bey’e⁸⁰ verilmiştir⁸¹.

1.3. Kıbrıs Mutasarrıflığı

1.3.1. Kıbrıs Merkez Teşkilatı

Tanzimat döneminde Kaptan Paşa’nın yetkileri sona erdiğinde Kıbrıs, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti içerisinde bulunan Biga, Sakız, Rodos, Midilli, Limni’nin de içinde bulunduğu altı sancaktan biri konumunu sürdürmüştür. Kıbrıs’ta 1839-1856 yılları arasında görev alan en üst idarî amir kaymakam olmuş, bu dönemde ada Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaletine bağlı bir kaymakam tarafından idare edilmiştir⁸². Kıbrıs sancağının idaresini 1854 yılına kadar kaymakamlar üstlenmiştir⁸³. Bundan sonra Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaletine bağlı diğer sancakların idaresini kaymakamlar yürütürken, Kıbrıs idaresini mutasarrıflar üstlenmiştir. Bu tarihten sonra Kıbrıs adasına vezaret rütbesine sahip mülkî amirlerin atanmış olması bu değişikliği getirmiştir⁸⁴.

1861 yılına gelindiğinde adada vergi meselesinden dolayı yaşanan sıkıntılar nedeniyle, ahalinin şikâyetleri doğrultusunda Kıbrıs, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaletinden ayrılarak

⁷⁹ Akyıldız, 2011: 4; Çiçek, 2022: 375; Erdönmez, 2004: 15, 20; Özkan, 2017: 11.

⁸⁰ Hill eserinde, iyi niyetine ve çabasına rağmen, eski sistemin devam etmesini isteyen kesimlerin ve kaynak eksikliğinin Talat Bey’in pek çok konuda geri adım atmasına sebep olduğunu aktarmıştır; Hill, 2016: 155.

⁸¹ Talat Bey’den yasak olmasına rağmen bazı müste’men tüccarların usulsüz bir şekilde gayrimenkul edinmeleri meselesiyle de yakından ilgilenmesi istenmiştir. Yine adadaki emlakın miri, vakıf, muaf ve gayri muaf olanlarının ayrılarak geri kalanının tahrir edilmesi ve vergilendirmelerinin yapılması istenmiştir; Erdönmez, 2004: 20-22.

⁸² 1856 (1274) yılına ait Devlet Salnamesinde Rodos, Bozcaada, Limni, Midilli, İstanköy, Sisam ve Sakız Livâları kaymakamlık olarak yer alırken, Kıbrıs mutasarrıflık olarak yer almıştır; Erdönmez, 2004: 25; Mete, 1996: 11.

⁸³ Örneğin İstanbul’dan Lefkoşa’ya gönderilen 1 Nisan 1853 tarihli yazı Kıbrıs Kaymakamı Şerif Paşa’ya hitaben kaleme alınmıştır; Erdönmez, 2004: 24.

⁸⁴ Samani, 2006: 29.

doğrudan İstanbul'a bağlı müstakîl bir mutasarrıflık⁸⁵ haline getirilmiştir⁸⁶. Bu durum, doğrudan İstanbul'a bağlı olma statüsünün, adada bir kontrol mekanizması gibi işlediğini göstermiştir. Ancak burada belirtmelidir ki müstakîl bir mutasarrıflık haline getirilse de Kıbrıs, Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyaleti idaresi bünyesinde yer almaya devam etmiştir.

Şöyle ki 1864 Nizamnamesinin imparatorluğun genelinde uygulamaya konulduğu, 1867 yılındaki düzenlemede Kıbrıs merkeze bağlı bir mutasarrıflık olma konumunu sürdürmüştür. Ancak Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Valisi Kayserili Ahmet Paşa, 1867 düzenlemesiyle vilâyet sınırları dışında bırakılan Kıbrıs adasının, eskiden beri farklı bir yapıda olsa da vilâyetin bünyesinde yer aldığını, adanın başka bir mahâle bağlanmasının uygun düşmeyeceğini bildirmiştir. Kıbrıs'ın tekrar teşkilat içerisine dahil edilmesini isteyen Kayserili Ahmet Paşa'nın görüşü meclis tarafından uygun bulunmuş ve Kıbrıs 9 Şubat 1868 tarihli irâde uyarınca Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti sınırlarına dahil edilmiştir⁸⁷. Neticede ada 1868 yılında Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyetine bağlanmıştır.

Kıbrıs 1870 yılına gelindiğinde yeniden bağımsız bir mutasarrıflık haline getirilmiştir. Bu dönemde yani Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyetinden ayrılarak "*re'sen idâre olunmaya*" başladığında⁸⁸, Cezâyir-i Bahri Sefid Vilâyeti yine Kıbrıs'ın merkez vilâyeti olarak gösterilmiştir ki bu Kayserili Ahmet Paşa'nın ifadesiyle de örtüşen bir durum olmuştur⁸⁹. 1870 yılındaki bu idarî yapılanma adanın İngilizlere devredildiği 1878 yılına kadar sürmüştür⁹⁰.

1.3.2. 1849 Düzenlemeleri ve Eyalet Meclisleri

İmparatorluk genelinde meclisler, eşrafın nüfuz mücadelesi yürüttükleri rekabet alanları haline gelmiştir. Meclislerin çalışmalarının, merkezî hükümet memurlarının baskısı, üyelerin kendi aralarında veya memurlarla çatışması yüzünden aksadığı durumlar ortaya çıkmış⁹¹, taraflar birbirini merkezin gözünden düşürmek ve azlettirmek için çabalamışlardır.

⁸⁵ Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyetinden ayrıldığında sancak statüsü olma statüsünü sürdürmüş, idarî olarak doğrudan merkeze bağlı bir sancak durumuna gelmiştir; Dinç, 2024: 125.

⁸⁶ Alasya, 1988: 72; Çiçek, 2022: 375; Gazioğlu, 1994: 126; Hill, 2016: 601-602; Kyrris, 1996: 292; Luke, 1989: 209, 277.

⁸⁷ MVL.802/37; Örenç, 2001: 121; Sannav, 2005: 184.

⁸⁸ ŞD.2379/39.

⁸⁹ Hemen hemen aynı tarihlerde kaleme alınan bir başka belgede Kıbrıs'ın "*vilâyete adem-i merbutu*" yani herhangi bir vilayete bağlı olmadığı belirtildiği halde, yukarıda örneği sunulan belgede Cezâyir-i Bahri Sefid Vilâyeti, Kıbrıs'ın merkez vilâyeti olarak gösterilmiştir; ŞD.2379/47; ŞD.2400/45.

⁹⁰ A.}MKT.MHM.446/62; Çiçek, 2022: 375.

⁹¹ Meclis üyeleri servet ve emlak sahibi eski voyvoda, ayan gibi kimselerden oluşmuş, gayrimüslimleri temsil eden kocabaşlar ve dinî liderler de bu üyelerle aynı yetkilere sahip bulunmuşlardır. Ancak Balkanlar, Ege Adaları ve doğu Akdeniz gibi bölgelerde gayrimüslimlerin temsilcilerinin tüccar niteliği daha ağır basmıştır. Hal böyleyken Müslüman üyelerle, bu üyeler arasında çatışma kaçınılmaz olmuştur; Ortaylı, 2018: 41-42.

Meclis üyelerinin vergi tarh etmek gibi işlerde taraf tutup, ahaliyi kışkırttıkları da olmuştur. Bütün bunlar memlekette karışıklıklara sebebiyet verdiğiinden, bazı yerlerde isyanlar çıkmıştır. Muhassıllar, vergi tahriri ve vergi tevzindeki memnuniyetsizlikler yüzünden eşrafla ve ahaliyle çatışmaya düşmüşlerdir⁹². Muhassıllar bazı bölgelerde yerel güçlerin istek ve baskıları doğrultusunda öngörülen vergileri toplayamamış, bazı bölgelerde de idareye iyi görünmek için ahaliden fazla vergi toplamışlardır. Bu yüzden 1839-1840 dönemindeki vergilerin büyük bir kısmı tahsil edilememiştir. Nitekim muhassıllık teşkilatından beklenen fayda sağlanamadığından, 1842 yılında muhassıllık teşkilatı kaldırılmıştır⁹³.

Yapılan yeni düzenlemeye göre iltizam usulüne yeniden dönülmüştür. Eyalet yönetiminde valilerin yetkisi artırılmış ancak valilerin maliye işleriyle doğrudan ilgilenmeleri istenmediğinden, eyaletlere “*defterdar*”⁹⁴ adı altında, geniş yetkili maliye amirleri tayin edilmiştir⁹⁵. Ülke yönetiminde sancak-kaza örgütlenmesi biçiminde yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Sancak yönetimi için “*kaymakam*”, kaza için “*kaza müdürü*” tayin edilmiştir⁹⁶. Muhassıllık Meclislerinin “*Memleket Meclisleri*” adıyla ve valinin başkanlığında devam etmesine karar verilmiştir. Ancak yedi yıllık tecrübe sonunda Memleket Meclislerinden de beklenen netice alınmamış⁹⁷ ve 1 Ocak 1849 tarihli yönetmelikle⁹⁸ eyalet merkezlerinde birer “*Eyalet Meclisi*” teşkil edilmiş, sancak merkezlerinde ise “*Sancak Meclisleri*” kurulmuştur. Bu meclisler için doğrudan hükümet merkezinden başkan atanması kabul edilmiştir. Meclislerde memurların ağırlığı artmış, cuma günleri dışında haftanın her günü toplanmaları öngörülmüştür. 1849 yılında yapılan değişikliklerle eskiden vali, mütesellim, ayan gibi görevliler tarafından yapılan pek çok iş, artık meclislerce yapılmaya başlanmıştır. Meclisin aynı zamanda yönetimin bütün basamaklarındaki görev alanları denetlemekle, ahalinin can,

⁹² İncalcık, 1964: 637; Ortaylı, 2018: 41-43.

⁹³ Osmanlı bu uygulama ile vergi gelirlerini artırmak isterken, tam aksine vergi gelirleri azalmıştır. Ayrıca masraflarla beraber, muhassıl ve diğer görevlilerin maaşları neredeyse verginin yarısına denk gelmiştir. Ayrıca muhassılların taşra ahvaline hâkim olmamaları, hazineye gönderilmesi gereken gelirlerin bakaya kalması, ahaliye fazla vergi yansıtılması ve ahaliden para talep edilmesi, emanete bırakılan aşarın zayıat görmesi, yeni reformlardan memnun kalmayan geniş bir kitlenin varlığı, ayrıca sistemin kendisinden kaynaklanan bazı sorunlar muhassıllık sisteminin kaldırılmasının temel sebepleri olmuştur; Çadırcı, 1997: 213; Efe, 2002: 109-111; Ortaylı, 2018: 43-44.

⁹⁴ Ancak defterdar tüm eyalet sınırları üzerinde bir üst amir olmayıp, sadece valinin görev yaptığı sancakta yetkili kılınmıştır; Efe, 2009: 94.

⁹⁵ Efe, 2009: 94; İncalcık, 1964: 638; Torun, 2018: 425.

⁹⁶ Çadırcı, 1997: 225.

⁹⁷ Yılmaz, 2014: 266.

⁹⁸ Bu talimat “*bu def’a sâye-i şevketvâye-i cenâb-ı mülk-dâriden tertip ve teşkil olunmuş olan eyâlet meclislerine verilecek ta’limât-ı seniyyedir*” başlığıyla yürürlüğe girmiştir ve 1864 Vilâyet Nizamnamesine kadar yürürlükte kalmıştır. Bu yönetmelikle eyalet meclislerine yönetim, denetim, yargı, sağlık, eğitim gibi alanlarda tam yetki verilmiş, ayrıca meclisin teşkili, başkan atanması, çalışma biçimi, toplantılar, çalışılacak konular, alınan kararların hangi işlemlere tabi olduğu net bir şekilde belirlenmiştir; Çadırcı, 2007: 274-277; Efe, 2009: 99-101; İncalcık, 1964: 638; Ortaylı, 2018: 44; Torun, 2018: 426.

mal, ırz emniyetini sağlamakla, bakım ve onarımla, bayındırlık işleri ile uğraşmakla yükümlü olacağı kabul edilmiştir⁹⁹. Ancak 1849 yılında yapılan düzenlemeler bekleneni vermemiş¹⁰⁰, özellikle valilerin üst düzey bir hükümet temsilcisi olarak, gözlemci konumuna düşmelerinin sakıncaları görüldüğünden, valilerin yetkilerinin artırılması yoluna gidilmiştir. 1852 yılında yapılan düzenlemeyle valilere yetkileri geri verilmiş, bilhassa asayiş ve güvenlik konularında yetkileri genişletilmiştir. Muhassıl, kaymakam, müdür gibi yetkililerden valinin maiyeti olarak bahsedilmiş, atamalar valinin yetkisine verilmiştir. Bu noktada yine bütün konular mecliste görüşülse de müzakerelerin valinin onayından geçen konular üzerinden yürütüleceği karara bağlanmıştır¹⁰¹.

1852 yılı düzenlemeleri eski düzenlemelere göre etkili sonuçlar yaratsa da eyaletlerin sorunları devam etmiştir. Vergiler zamanında toplanamamış, ahalinin can ve mal emniyeti sağlanamamış, rüşvet, yolsuzluk gibi sorunlar devam etmiştir. Meclislerin işlevsizliği de eyalet idaresinde aksamaların yaşanmasına sebep olmuştur. Ayrıca yeni sistemin ihtiyaç duyduğu malî kaynak sağlanamamış, Kırım Savaşı'nın yarattığı malî kriz yüzünden kamu hizmetleri durmuştur. Kırım Savaşı'nın etkileri ve Osmanlı'nın Avrupa devletleri karşısındaki konumu, yeniden bir ıslahat programı yapılmasını gerekli kılmıştır¹⁰².

1856 tarihli Islahat Fermanı özellikle gayrimüslimler açısından birçok yenilik öngörmesi bağlamında, eyalet reformlarına yeni bir boyut getirmiştir. Eyaletlerde ve Livâ merkezlerinde Müslüman ve gayrimüslim ahaliden karma meclisler kurulması planlanmış, merkezde kanun ve nizamnamelerin hazırlandığı “*Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye*” de her cemaatin ruhanî reisleri ile üyelerinin bulundurulması kararlaştırılmıştır. Halihazırda taşra idaresinde karma meclisler Tanzimat başından bu yana faaliyette bulunmuşlardı¹⁰³. Islahat Fermanı'yla Avrupa artık iktisadî ve kültürel yatırımları için bazı hukukî güvenlik araçları sağlamıştır¹⁰⁴. Bunun yanında Avrupalılar “*hasta adamın*” Hristiyan uyrukları üzerindeki

⁹⁹ Çadırcı, 1997: 215-227; Çadırcı, 2007: 274-277; Efe, 2009: 99-101.

¹⁰⁰ Yasadışı uygulamalar ve aksaklıklar devam etmiş, istenilen başarı sağlanamamıştır. Vergilerin toplanmasında yolsuzlukları önlemek için takip edilmesi öngörülen karmaşık yöntemler, hazine gelirlerinin vaktinde toplanmasını engellemiştir. Öte yandan meclisler kendilerinden bekleneni sağlamamış, meclislerin aldıkları önemli kararların Meclis-i Valâ'nın onayı alındıktan sonra yürürlüğe konulması, hızlı karar verme olanağını ortadan kaldırmıştır. Eyalet Meclisi başkanlarının doğrudan merkez tarafından atanması, valilerin işlevini azaltan başka bir faktör olmuştur; Çadırcı, 1997: 226-227; Efe, 2009: 103-104.

¹⁰¹ Çadırcı, 2007: 284; Davison, 2005: 113, 143; Efe, 2009: 103-104; Engelhardt, 1999: 107; Yılmaz, 2014: 267-268.

¹⁰² Davison, 2005: 82-83; Erdönmez, 2002: 183-190; Ortaylı, 2018: 46; Show, 1994: 121-122; Yılmaz, 2014: 268.

¹⁰³ Ortaylı, 2018: 48; Yılmaz, 2014: 268-269.

¹⁰⁴ 1856 Islahat Fermanı Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletleri camiasına girmesinin bir karşılığı olmuştur. Bundan sonra bu devletler ticaret, sanayi, ulaştırma, maden alanlarında birtakım imtiyazlar elde etmiş, önceden aldıkları imtiyazları da pekiştirmişlerdir. Bunun yanında iç ve dış politikaya da devamlı olarak müdahale etmişlerdir; Ortaylı, 2018: 50.

himayelerini pekiştirmiş, kışkırtıcı politikaları için yeni hak ve imtiyazlar elde etmişlerdir¹⁰⁵. Gerek fermanı takiben eyaletlerde ulusçu isyanların çıkması, gerekse Tanzimat'tan bu yana uygulamada karşılaşılan sorunlar nedeniyle Osmanlı idaresi eyalet yönetiminde tekrar bir düzenleme yapmak zorunda kalmıştır¹⁰⁶. 22 Eylül 1858'de yürürlüğe giren yeni düzenlemelerle¹⁰⁷ beraber taşra yönetiminde iş bölümü yapılarak, yetkiler daha sistematik hale getirilmiş ve görev alanları tek tek tanımlanmıştır. Ayrıca doğrudan merkeze bağlı “*müstakîl sancaklar*” kurulmuştur. Buna istinaden eyaletlerin yönetimi valilere, müstakîl sancakların idaresi mutasarrıflara, sancakların idaresi kaymakamlara, kazaların idaresi müdürlere ve köylerin idaresi de muhtarlar bırakılmıştır¹⁰⁸. Bu değişikliklerle beraber idarî merkezîyetçilik eğilimi sürdürülmüş, vali tüm alanlarda yetkili kılınmış, tüm yazışmaların validen geçmesi esası kabul edilmiştir. Ordu komutanları, merkezden yollanan maliye memurları valiye karşı sorumlu tutulmuş, idarî meclislerin görevi vali ve kaymakamlara danışmanlık yapmakla sınırlandırılmıştır¹⁰⁹.

Tanzimat döneminde vilayet idaresinde yapılan reformlar, seçim müessesesinin Osmanlı idare nizamına girmesini sağlamıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra sancaklarda ve eyaletlerde “*Muhassıllık Meclisleri Nizamnamesi*” ve 1849 tarihli “*Eyalet Meclisleri Nizamnamesi*” ile mahalli meclisler kurulmuştur¹¹⁰. Eyalet Meclisleri Nizamnamesine ilave olarak yayınlanan 1 Ocak 1849 tarihli talimatname ile eyalet merkezlerinde birer “*Eyalet Meclisi*”, sancaklarda “*Sancak Meclisi*” teşkil edilmiş, bu talimatname ile meclislerin ve valilerin görevleri belirlenmiştir. 1849 talimatnamesi, 1864 Vilayet Nizamnamesine değin yürürlükte kalmıştır. 1858 tarihli talimatnamede ise birinci maddede; “*Memalik-i hazret-i padişahî eyalât ve elviye ve kaza ve karyelere münkasemdir*” ve ikinci maddede “*Her eyalet bir vâliye ve her Livâ bir kaimmakama ve her kaza bir müdüre müfavvazdır*” hükümlerini kapsamıştır¹¹¹.

Muhassıllık meclislerinin nasıl kurulacağı, üye tayini, çalışma usulleri gibi konular Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye tarafından hazırlanan hususi bir talimatname ile belirlenmiştir. Buna göre muhassılın maiyetine birer tane mal kâtibi, nüfus ve emlak kâtibi atanmış, hâkim, müftü, zabıt ve bölgenin ileri gelenlerinden dört kişinin bulunduğu bir meclis kurulmuştur. Gayrimüslimlerin bulunduğu bölgelerde bu meclise “*metropolid*” ya da “*hahambaşı*” gibi

¹⁰⁵ Ortaylı, 2018: 50.

¹⁰⁶ 1858 yılındaki bu talimat “*Vülât-ı İ'zam ve Mutasarrıfın-ı kirâm ile Kaymakamların ve Müdürlerin Vezâifini Şâmil Talimat*” başlığıyla yürürlüğe girmiştir; Çadircı, 1989: 247-248; Torun, 2018: 427.

¹⁰⁷ Çadircı, 2007: 245-248; Torun, 2005: 52.

¹⁰⁸ Torun, 2018: 427.

¹⁰⁹ Efe, 2009: 106; Eryiğit ve Kalafat, 2019: 60-61.

¹¹⁰ Çadircı, 1985: 215; Pala, 2020: 299.

¹¹¹ Çadircı, 1997: 209, 212; Kılıç, 2009: 48; Pala, 2020: 299.

ruhanî reisler ile iki “*kocabaşı*” da girmiştir. Daha sonra çıkarılan bir nizamnameyle meclis üyelerinin sayısı; kadı, zabıta memuru, muhassıl vekili ve ileri gelenlerden iki kişi olmak üzere beş kişiye çıkarılmıştır. Bazı zamanlarda üye sayısı konusunda talimatnamenin dışına çıldığı, küçük kaza meclislerinde gayrimüslim ruhanî reisler ve kocabaşı ile üye sayısının yediye çıktığı hatta bu sayının aşıldığı durumlar olmuştur. Bu meclisin haftada iki üç gün toplanarak vergilendirme, memleket sorunları, giderler gibi konuları görüşmesi kabul edilmiştir. Ayrıca muhassıl bulunmayan yerlerde küçük muhassıllık meclisleri kurulabileceği, bunların üye sayılarının ve meclisin kompozisyonunun o yerin şartlarına bağlı olması kararlaştırılmıştır. Küçük kaza meclisleri, Livâ merkezindeki muhassıllık meclisine bağlı olarak kurulmuştur. Kaza meclislerinin her üç ayda bir toplanması, gelir ve giderleri inceleyip, aşar ve rüsumatı üzerine alanların borçlu olup olmadıklarını takip etmeleri öngörülmüştür. Ayrıca tahsis olunan vergilerin miktarlarının, toplanıp toplanmadığının denetimini yapıp, zabıt ve borç defterini sancakta mutasarrıfa, kazada kaymakama vermeleri kararlaştırılmıştır. Bu küçük meclislerin görüş ve kararlarının “*büyük muhassıl*” bulunan kazanın meclisinde tekrar incelenmesi ve kesin karara varılması öngörülmüştür. Sorunlara ilişkin yazışmaların üst meclis tarafından yapılabilmesi kararlaştırılmıştır. Özellikle 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesinin yürürlüğe girmesinden sonra teşkil edilen vilâyet ve kaza idare meclislerine giden yol, muhassıllık meclisleri ile açılmış, bunların üye kompozisyonu ve çalışma usullerinin olumlu ve olumsuz bütün nitelikleri çekirdek halinde süregelmiştir¹¹².

1849 düzenlemeleriyle kurulan sancak meclisi, eyalet meclisi ile benzer özellikler taşımıştır. Kaymakam bu meclisle beraber sancağı yöneterek, bu meclise de başkanlık etmiştir. Sancak meclisi, kaymakam, mal müdürü, hâkim, tahrirat ve mal başkâtipleri ile Müslüman ve gayrimüslim temsilcilerinden oluşturulmuştur. Haftalık olarak belirli günlerde toplanan meclis, sancağın yönetim, maliye, eğitim, öğretim, belediye hizmetleri ile alakalı sorunlarını görüşüp, karara bağlamıştır. Mali konular, Maliye Nezareti’nin öngördüğü şekilde çözülüp, yönetimle ilgili konularda valinin isteği ve emri doğrultusunda çalışma yapılmış, alınan kararlar valiye bildirilmiştir. Sancağa bağlı kazaların müdürleri ile ahalinin başvuruları sancak meclislerinde görüşülmüş ve gerekenler burada yapılmıştır. Daha önemli sorunlar ise kaymakam tarafından, vali ile eyalet meclisine bildirilmiştir. Alınan kararları ve icraatları içeren tutanakların, ayda bir kez olmak üzere eyalet meclisine sunulması istenmiştir. Bilhassa aylık tutulan gelir-gider defterleri ile yıllık tutulan muhasebe defterlerinin, halef-selef dönemleri muhasebe sonuçlarının Maliye Nezareti’ne ve eyalet meclisine gönderilmesi talep

¹¹² Ortaylı, 2018: 34-36.

edilmiştir. Maliye, yönetim, bayındırlık konularındaki düzenlemelerin aynen uygulanması, vali ve eyalet meclisinin aldığı kararların kaymakam ve mal müdürünü bağlaması kabul edilmiştir. Maliye ile ilgili konular haricinde, kaymakam ve sancak meclisine hükümetle doğrudan yazışma yetkisi verilmemiş, bu tür başvuruların ancak vali ve eyalet meclisi aracılığıyla yapılabilmesi kararlaştırılmıştır¹¹³.

1849 yılında yapılan düzenlemelerle meclislerin yapısında önemli bir değişikliğe gidilmiş, Eyalet Meclisi başkanların, iki kâtip ve bir üyenin doğrudan hükümet tarafından atanması kabul edilerek, meclislerde hükümet memurlarının ağırlığı artırılmıştır¹¹⁴. Vali karşısında meclis alternatif bir icra organı durumuna getirilmiştir¹¹⁵. Eskiden vali, mütesellim, ayan gibi görevliler tarafından yapılan pek çok iş, artık meclislerce yapılmaya başlanmış, meclisin aynı zamanda idarenin her basamağında yetki alanlarını denetlemek, ahalinin can, mal ve ırz emniyetini sağlamak, onarım ve bayındırlık işleriyle uğraşmakla yükümlü olacağı kabul edilmiştir¹¹⁶. Ancak bu durumun sakıncaları görüldüğünden 1852 yılında yapılan düzenlemeyle valilerin yetkileri genişletilmiş, mülki amirler valinin maiyeti olarak kabul edilip, atamalar valinin yetkisine verilmiştir¹¹⁷. 1858 düzenlemeleriyle de yetkilerin çoğu valilere bırakılmıştır. Mahkeme ve meclislerin adıl davranması, himayesindeki memurların layıkıyla çalışması, asayişin ve güvenliğin sağlanması, vergilerin toplanması, azil ve yeniden atamaların yapılması, eyaletin imarı, boş arazilerin işletilmesi gibi sorumlulukların tamamı valiye verilmiştir¹¹⁸. 1858’de yürürlüğe giren yeni düzenlemelerle beraber de idarî meclislerin görevi, vali ve kaymakamlara danışmanlık yapmakla sınırlandırılmıştır¹¹⁹.

1.3.3. Kıbrıs Sancak Meclisi (1849-1867)

1849 düzenlemeleri çerçevesinde muhassıllık uygulamasına son verilmesini müteakiben, Osmanlı taşra teşkilatında yapılan yenilikler Kıbrıs’a da yansımıştır. Cezâyir-i Bahri Sefid Vilâyetine bağlı Kıbrıs sancağının idarî yapısı yeniden tanımlanmıştır¹²⁰. Yeni düzenlemelere uygun olarak 1856 yılında teşkil edilen Kıbrıs Meclisi’nde mutasarrıf, naip, mal müdürü, tahrirat kâtibi, mal kâtibi, müftü ve Başpiskopos tabii üyeler olarak bulunmuştur. Bunların yanında iki Hristiyan kocabaşı ile dört Müslüman üye, seçilmiş üyeleri temsil

¹¹³ Çadırcı, 1997: 236-237.

¹¹⁴ Çadırcı, 2007: 276-277.

¹¹⁵ Çadırcı, 1997: 215-227; Çadırcı, 2007: 274-277; Efe, 2009: 99-101.

¹¹⁶ Çadırcı, 1997: 215-227; Çadırcı, 2007: 274-277; Efe, 2009: 99-101.

¹¹⁷ Çadırcı, 2007: 284; Davison, 2005: 113, 143; Efe, 2009: 103-104; Yılmaz, 2014: 267-268.

¹¹⁸ Efe, 2009: 106; Eryiğit ve Kalafat, 2019: 60-61.

¹¹⁹ Efe, 2009: 106; Eryiğit ve Kalafat, 2019: 60-61.

¹²⁰ Akyıldız, 2011: 4; Çiçek, 2022: 375; Erdönmez, 2004: 15, 20; Özkan, 2017: 11; TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2000: 20.

etmişlerdir¹²¹. İncelenen dönemde meclislerin fonksiyonları ve yetkileri sınırlandırıldığından, 1858’de yürürlüğe giren yeni düzenlemelerle beraber de idarî meclislerin görevi, vali ve kaymakamlara danışmanlık yapmakla sınırlandırılmış olduğundan, Kıbrıs meclisinin görevinin de kaymakamlara/mutasarrıflara danışmanlık yapmakla sınırlandırılmış olduğu söylenebilir.

İncelenen dönemin başında, 1863 yılında Kıbrıs Sancak Meclisi; mutasarrıf, naip, muhasebeci, müftü, evkaf müdürü, tahrirat kâtibi, meclis kâtibi, Başpiskopos, beş Müslüman ve iki gayrimüslim olmak üzere on beş üyeden oluşturulmuştur¹²². 1863 Temmuz’da Tahrirat Kâtipliğine Meclis Kâtibi Mustafa Raif Efendi ve onun yerine Tahrirat Kâtibi refiki Lefkoşalı Ahmet Ragıp Efendi, Meclis mukayyitliğine de Mehmet Tevfik Efendi tayin edilmiştir¹²³. Bu isimler yeni üyeler olarak Meclis’teki yerlerini almışlardır. 1865 Aralık’ta Kıbrıs Meclis-i Tahkik riyasetine Kâmil Efendi tayin edilmiş¹²⁴, 1866 yılı Kıbrıs Meclisi mazbatasında yeni üye olarak yer almıştır, bu yıl için meclis kompozisyonu mutasarrıf, naip, muhasebeci, müftü, evkaf müdürü, tahrirat kâtibi, tahkik meclisi başkanı, Başpiskopos, dört Müslüman ve üç gayrimüslim olmak üzere on beş üyeden oluşmuştur¹²⁵. Görüldüğü gibi Müslüman ve gayrimüslim üye sayıları yıllara göre farklılık arz etmiştir.

İmparatorluk genelinde 1849, 1852 ve 1858 düzenlemeleri etkili sonuçlar yaratsa da meclislerin denetleme işini hakkıyla yerine getirememesi ve meclislerin çıkar gruplarının merkezi haline gelmesi idarede aksamaların yaşanmasına sebep olmuştur. Halihazırda Tanzimat döneminde meclisler, merkeziyetçilik ile yerel ahalinin yönetime dahil olması gibi zıtlıkları bünyesinde barındıran ikilemli bir deneyimi ifade etmiştir¹²⁶. Kıbrıs’ta da durum benzer şekilde işlemiştir. Örneğin Mehmet Adem isimli aza adeta bir demirbaş gibi 1856 yılından 1867 yılına gelene değin meclis üyeliği görevini elinde tutmuştur¹²⁷. Yine 1860-1867 yılları arasında meclise seçilmiş üyeler olarak giren Müslüman azalar hemen hemen aynı kişilerden oluşmuştur. Elhac Ahmet Raif, Mehmet Said, Mehmet Adem, Mehmet Kufi, Ahmet Rıfat, Mehmet Sadık, Kirlizade Hacı Mehmet, Hacı Ahmet Efendi bu dönemde

¹²¹ 1857 yılına gelindiğinde Müslümanlardan seçilen üyelerin sayısı beşe çıkarılmıştır. 1860 yılında Kıbrıs Meclisi mutasarrıf, naip, muhasebeci, müftü, tahrirat kâtibi, meclis kâtibinden oluşturulmuş, dört Müslüman üyenin yanında, gayrimüslim üye sayısı da dörde çıkarılmış, toplam aza sayısı on dört olmuştur; Samani, 2006: 30-31.

¹²² MVL.790/57.

¹²³ MVL.790/74.

¹²⁴ MVL.797/49.

¹²⁵ Samani, 2006: 31.

¹²⁶ Davison, 2005: 82-83; Erdönmez, 2002: 183-190; Ortaylı, 2018: 46; Show, 1994: 121-122; Yılmaz, 2014: 268.

¹²⁷ Samani, 2006: 32.

meclise giren Müslüman üyeler olmuştur¹²⁸. Kıbrıs Meclisi'ne giren gayrimüslim üyelerin arasında Ermeni üyeler de bulunmuştur. 1865, 1866 ve 1867 tarihli mazbatalarda Mardiros Agobyan isimli bir Ermeni meclis üyesinin imzası yer almıştır. 1860-1867 yılları arasında meclise giren Rum üyeler ise; Hacı Kıryako, Vrandafil Andonaki, Andonaki Hristoğlu, Yorgaki Yuannidi olmuştur. Vrandafil Andonaki de tıpkı Mehmet Adem gibi meclisin sürekli üyelerinden biri olmuş, 1856 yılından 1865 yılına kadar meclis üyeliği görevine devam etmiştir¹²⁹. Hatta Mehmet Adem 1872 yılında da Kıbrıs Temyîz Meclisi mümeyyizliğine atanmıştır¹³⁰.

Meclis üyelerinin maaşlarını bazı belgelerden öğrenmek mümkün olmuştur. Örneğin Temmuz 1863'te Meclis Kâtipliğine, Tahrirat Kâtibi Refiki Lefkoşalı Ahmet Ragıp Efendi 600 kuruş maaşla tayin edilmiştir. Ancak Ragıp Efendi'nin diğer hizmete memuriyeti dolayısıyla, meclis kitabetine mahsus maaş olan 600 kuruşa yapılan 150 kuruş zamlı, maaşı 750 kuruşa çıkarılmıştır. Meclis mukayyitliğine de 250 kuruş maaşla Mehmet Tevfik Efendi tayin edilmiştir. Ancak meclis kâtipliğinin maaşı olan 600 kuruş ile muktedir bir kâtip bulunamayacağı da özellikle belirtilmiştir¹³¹. Bu örnekten maaşların düşük kaldığı anlaşılmıştır.

Bu üyelerin bazen meclis azalığından istifa ettiği durumlar olmuş, bazen de tebdil edilmeleri gündeme gelmiştir. Örneğin 1862 Haziran'da Kıbrıs Meclisi azalarından Hacı Ahmet Raif ve Hacı Mehmet Kufi Efendilerin istifa etmeleri üzerine, yerlerine yeni azalar tayin edilmiştir¹³². 1863 Şubat'ta ise Kıbrıs Meclisi azasından Kocabaşı Andonaki ve Hacı Kıryako'nun tebdilleri hususu gündeme gelmiştir. Bu azillerin talebinin gerekçesi olarak daha önce ahaliye dağıtılan kağıt paraların hazineye terk edilmesine ilişkin mahzarı imzalamamaları gösterilmiştir¹³³. Bu durum meclisin azalara karşı bir yaptırım gücü uyguladığını gösterir nitelikte olsa da bu üyeler azledilmemiştir. Andonaki 1865 yılına kadar görevine devam ederken¹³⁴, Hacı Kıryako bu azlin gündeme gelmesinden dokuz yıl sonra Haziran 1872'de meclis azalığından istifa etmiş, yerine Suri Ağa tayin olunmuştur¹³⁵. Meclis azalarının görevlerini layıkıyla yaptıklarında taltif aldıkları da olmuştur. Örneğin Kasım

¹²⁸ A.}MKT.NZD.423/72; MVL.788/4; MVL.801/50; Samani 2006: 31-32.

¹²⁹ MVL.788/85; Samani, 2006: 32.

¹³⁰ ŞD.2379/39.

¹³¹ MVL.790/74.

¹³² A.}MKT.NZD.423/72.

¹³³ MVL.788/85.

¹³⁴ Samani, 2006: 32.

¹³⁵ ŞD.2379/45.

1866'da Kıbrıs Livâ Meclisi azası birinci Kocabaşı Yorgaki'ye hizmet ve sadakatinden dolayı "*kapıcıbaşılık*" rütbesi verilmiştir¹³⁶.

Sancak meclisleri şeriatı ilgilendiren davalar haricindeki davaları, kanunun öngördüğü şekilde görüşüp sonuçlandırmakla yükümlü tutulmuşlardır. Yine emniyetin sağlanması adına gerekli önlemlerin alınması da kaymakamla beraber meclisin sorumluluğuna verilmiştir. Yol kesme, hırsızlık, eşkıyalık gibi suçlardan yakalananların, yargılanmak üzere eyalet meclisine havale edilmesi kararlaştırılmıştır. Öldürme, yol kesme gibi suçlar dışında kalan konuların, sancak meclisinde görüşüldükten sonra karara bağlanması, vali ve büyük meclisin onayından sonra uygulamaya konulması hükmü uygulanmıştır¹³⁷. Kıbrıs Meclisi de bahsi geçen suçların dışındaki suçluları yargılama ve cezalandırma görevini üstlenmiştir. Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyet Meclisi'ne Kıbrıs Sancak Meclisi'nin suçlulara verdiği cezaların uygun olup olmadığını denetleme görevi verilmiştir¹³⁸. Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyet Meclisi denetlemenin yanı sıra bu cezalara müdahalede de bulunmuştur. Örneğin 5 Haziran 1862 tarihli bir belgede; Vilâyet Meclisi'nin suçlulara verilen cezaları uygun bulduğu bildirilmiş ancak İstimad isimli kişinin kefalet altına alınması ve hırsızlık için Hatice Hatun'un evine giren kişilere verilen üç aylık hapis cezasının da üç yıla çıkarılmasını istediği aktarılmıştır¹³⁹. Yine başka bir örnekte Kıbrıs Meclisi jurnalindeki cezaların uygun olduğu ancak kahvehanesinde kumar oynatan Kişmir Ahmet'e verilen hapis ve para cezasının yanında kahvehanedeki paralara ve eşyalara da el konulması istenmiştir¹⁴⁰.

Kıbrıs Meclisi yeni düzenlemelerin adada uygulanması görevini de yürütmüştür. Örneğin meclis "*vergi-yi umumiye*" ye gelen zammın hissesinin ahaliye dağıtılması¹⁴¹, "*asker-i muvazzafe ve zabtiyenin*" yeniden düzene sokulması gibi işlerle de ilgilenmiştir¹⁴². Kıbrıs Meclisi bahsi geçen icraatları valinin ve mutasarrıfın tasarrufunda gerçekleştirmiştir.

Kıbrıs Meclisi bazı konuları, üst merci olarak Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyetine danışmıştır. Örneğin 18 Mart 1865 tarihinde; Tersane-i Amire'nin işine yarayan kerestelerin kesilmesi yasak olmasına rağmen, Lefke kazası tüccarından Mevlut ve İzzet Efendiler İskenderiye'ye nakletmek üzere mîrî ormandan kereste kestirip, çam ağaçlarının kabuklarını toplattırmışlar, Kıbrıs meclisi de çam kabuklarının toplanması hakkında nasıl muamele olunması gerektiğini Vilâyet Meclisi'ne sormuştur. Ancak Vilâyet Meclisi de bu konuda

¹³⁶ A.}MKT.MHM.367/46; İ.DH.555/38648.

¹³⁷ Çadırcı, 1997: 236-237.

¹³⁸ Örneğin Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyet Meclisi, Kıbrıs Meclisi'nin tutuklu bulunan şahıslara verdiği cezaların uygun olduğunu bildirilmiştir; A.}MKT.MVL.102/24.

¹³⁹ A.}MKT.MVL.147/13; A.}MKT.MVL.147/35.

¹⁴⁰ A.}MKT.MVL.110/84.

¹⁴¹ A.}MKT.NZD.435/90.

¹⁴² A.}MKT.MHM.193/31.

malumat sahibi olmadığından, konuyu Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye havale etmiştir¹⁴³. Görüldüğü gibi sistemin yeni yeni oturmaya başladığı bu dönemde, uzun bürokratik yazışmalarla işler uzamıştır.

Meclis üyelerinin meclis azalığı itibarını kullanarak maddi çıkar elde ettikleri durumlar da olmuştur. Örneğin Livâ Meclisi Azası Kirlizade Hacı Mehmet Efendi'nin tefecilik yaptığı, mallarına el koymak suretiyle köylülere zulmettiği anlaşılmıştır. Kirlizade Hacı Mehmet Efendi, 1862 yılında Kıbrıs Mutasarrıfı Tevfik Paşa'nın himayesiyle, seçilmeksizin Livâ Meclisi azalığına tayin edilmiş, Ekim 1867 tarihinde kadar bu görevi yürütmüştür. Oysaki bu isme; Mutasarrıf Tevfik Paşa zamanında dördüncü rütbeden Mecidiye Nişanı verilmiş, 1866 yılında çekirgeyle mücadelede gösterdiği çaba için de bir rütbe verilmiştir. Bunlara rağmen meclis azalığı itibarını kullanarak, Kirlizade Hacı Mehmet Efendi'nin tefecilik yaptığı tespit edilmiştir. Livâ Meclisi azalığından azledilmesinden sonra, kendisine Amerikan konsolosluğu sahip çıkmış, konsolosluk tarafından Kirlizade Hacı Mehmet Efendi'nin, Amerikan Konsolosluğu Tercümanlığına kabulünün tasdik edilmesi istenmiştir. Bunun üzerine o dönem Kıbrıs Mutasarrıflığı görevinde bulunan Tayyip Paşa, Kirlizade Hacı Mehmet Efendi'nin Kıbrıs'tan sürülmesi talebinde bulunmuştur¹⁴⁴.

1.3.4. 1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnameleri ve Taşra İdaresi

Bürokrasinin durgun ve atılım yeteneğinden yoksun olması, anlamsız bir hiyerarşinin varlığı, yargıda, maliyede, taşra yönetiminde liyakatsizlik ve yolsuzluklar isyanları kışkırtmıştır. 1859 yılında Niş'te karışıklıklar çıkması Rusya ile diğer Avrupa devletlerinin müdahalesine sebep olmuştur. Sadrazam Rüştü Paşa çekilmiş, yerine geçen Kıbrıslı Mehmet Paşa'ya Rumeli vilayetlerini teftiş yetkisi verilmiştir. Sadrazam ve içerisinde Hristiyan memurların da yer aldığı heyet Mayıs 1860'ta Varna'ya ulaşmıştır. Saraybosna'ya hareket edileceği esnada Lübnan'da, Dürzilerle Maruniler arasında tekrar çatışma çıkması üzerine, Kıbrıslı Mehmet Paşa İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır. Suriye'deki karışıklıklar, Niş'teki isyanla birleşince, Osmanlı yeni bir reform programı uygulamak zorunda kalmıştır. Büyük Devletler Osmanlı vilayetlerinin "*Cebel-i Lübnan*"¹⁴⁵ örneğinde bir idareye kavuşturulmasını

¹⁴³ MVL.795/68.

¹⁴⁴ MVL.801/50.

¹⁴⁵ Avrupa'nın fiili müdahalesini önlemek için Fuat Paşa, olağanüstü yetkilerle donatılmış 3,000 askerle birlikte Lübnan'a gelmiş, başta Şam Valisi Müşir Ahmet Paşa olmak üzere olaylarla ilgisi olduğu görülen çok sayıda kişi idam edilmiştir. Yine de bu sert önlemler Avrupa devletlerinin durumdan yararlanmak için Lübnan'a asker çıkarmalarını engelleyememiş, Osmanlı'nın iç meselesine fiilen müdahale edilmiştir. Ekim 1860'ta Fuat Paşa'nın başkanlığında başlayan müzakereler aylarca devam etmiştir. Sonunda Lübnan'ın idarî bir birim olarak kabul edilmesi ve meselelere bulunacak çözümün bu kararı destekleyecek nitelikte olması kabul edilmiştir. Beyrut bu statüye dahil edilmemiştir. 9 Haziran 1861 tarihinde İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya, Prusya ve

talep ederken, Osmanlı devlet adamları bu eğilimi frenlemek ve merkeziyetçiliği güçlendirmek gayretinde olmuşlardır¹⁴⁶.

1863 yılı sonlarında Osmanlı yöneticileri Fuat Paşa önderliğinde çalışmalara başlamış¹⁴⁷, 7 Kasım 1864 tarihinde “*Vilayet Nizamnamesi*” hazırlanmıştır. Nizamnamenin hazırlanmasında, Niş valiliği zamanında başarılı bir yönetim sergilemiş olan Mithat Paşa’nın düşünce ve çalışmalarından yararlanılmıştır. II. Mahmut döneminden bu yana güçlenmekte olan merkeziyetçilik eğilimi bu nizamnamede de kendisini göstermiş, nizamname model aldığı Fransız “*départemente*” sisteminden bile daha merkeziyetçi bir anlayışla hazırlanmıştır¹⁴⁸. Yeni nizamname için bir ön uygulama alanı seçilmiştir¹⁴⁹. Mithat Paşa’nın katıldığı kurul tarafından, başlık ve bazı terimlerle sınırlı olmak üzere az bir değişiklik, Tuna Vilayeti¹⁵⁰ için ayrı bir nizamname hazırlanmıştır. Sonrasında bu nizamname Halep, Edirne, Trablusgarp ve Bosna’da uygulanmış, başarılı sonuçlar alınmıştır. Ardından da Osmanlı Avrupa’sında on vilayet kırk dört sancak, Osmanlı Asya’sında on altı vilayet yetmiş dört sancak, Osmanlı Afrika’sında bir vilayet beş sancakta yürürlüğe konmuştur¹⁵¹.

Nizamname ile en büyük idari birim olan “*eyalet*”, “*vilâyet*” e çevrilmiş; vilayetler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar ise nahiyelere ayrılmıştır. Vilayetlerin idaresi valilere, sancaklar mutasarrıflara, kaza idaresi ise kaymakamlara bırakılmış, nahiyelerin yönetimi de müdürlere verilmiştir¹⁵². Vali tüm emirlerin yerine getirilmesinden sorumlu olduğu gibi, görev alanı dahilindeki vilayetin iç işlerini yürütmekle de yetkili kılınmıştır. Maiyetinde

Osmanlı İmparatorluğu’nun temsilcilerinden oluşan Avrupa Komisyonu tarafından “*Lübnan Nizamnamesi*” hazırlanmıştır. Bu nizamname Osmanlı eyalet yönetiminde, adem-i merkeziyetçiliğin ilk ve aşırı somut örneğini oluşturmuştur. Cebel-i Lübnan’ın mülkî, adlî, malî alanda adeta bağımsızlık kazanması Osmanlı yönetimi için korkutucu bir örnekken, dış devletlerin Osmanlı’nın tüm vilayetlerinde görmeyi arzuladıkları bir düzen olmuştur; Buzpınar, 2003: 250-251; Engelhardt, 1999: 169-171; Kaya Kılıç, 1995: 62; Ortaylı, 2018: 52-53; Pala, 2020: 299-300.

¹⁴⁶ Davison, 2005: 110; Kaya Kılıç, 1995: 66; Lewis, 1998: 383; Ortaylı, 2018: 46, 51, 54.

¹⁴⁷ Sadrazam Fuat Paşa 1860 yılında kendisi Dışişleri Bakanı görevinde bulunurken karışıklıklara müdahale için gittiği Suriye’de meseleleri yakından gözlemleme olanağı bulmuş, burada sorunların kötü yönetimden kaynaklandığını görmüştür. Görevini kötüye kullanan idarecilerin durumun daha da içinden çıkılmaz bir hal almasına neden olduğuna şahit olmuştur; Kaya Kılıç, 1995: 66; Kılıç, 2005: 111; Seyitdanlioğlu, 1996: 88.

¹⁴⁸ Ortaylı, 2018: 54, 55; Pala, 2020: 300; Yılmaz, 2014: 271.

¹⁴⁹ Yeni statünün ne gibi sonuçlar doğuracağı bilinmediğinden 1864 yılında hazırlanan Vilayet Nizamnamesi ilk olarak Tuna vilayetinde uygulanmaya konulmuştur. Bunun için iki farklı nizamname hazırlanmıştır. Bu durum, deneme çekingenliğinden kaynaklı olduğu gibi, devlet adamlarının özellikle de Cevdet Paşa’nın “*İmparatorluğun her bölgesinin ayrı özelliklere ve farklı yapıya sahip*” olduğunun göz önünde bulundurulması gerektiği konusundaki ısrarından da kaynaklanmıştır; Kılıç, 2005: 102; Ortaylı, 2018: 54-55; Reyhan, 2014: 55.

¹⁵⁰ Tuna Vilayeti Niş, Vidin ve Silistre eyaletlerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur; Ortaylı, 2018: 54.

¹⁵¹ Çadırcı, 1997: 251; Kaya Kılıç, 1995: 78; Kılıç, 2005: 102; Ortaylı, 2018: 63-64; Reyhan, 2014: 55.

¹⁵² Klasik Osmanlı taşra yönetiminin ana birimleri sancaklar, Rumeli’nin fethini takiben vali idaresine bırakılmışlardır. Böylece eyaletler sancakların üzerinde bir idarî birim halini almıştır. Tanzimat reformlarıyla beraber, eyaletlerin adı değiştirilerek “*vilâyet*” olmuştur. Ayrıca sınırlar daralmış, vilayet örgütü ortaya çıkmıştır. Sancak livâ adını alarak vilayetin alt birimi olarak örgütlenmiştir. Dolayısıyla Tanzimat’la birlikte vali idaresindeki vilâyet adlî, idarî ve malî yönden örgütlenerek, Livâ yönetiminin üst birimi olarak kurgulanmıştır. Livâlara ise kazalar bağlanmıştır; Çadırcı, 1997: 224; Kaya Kılıç, 1995: 69; Kılıç, 2005: 104; Ortaylı, 2018: 62.

“defterdar”, “mektupçu”, “umur-ı nafia memuru”, “ticaret ve ziraat memuru”, “müfettiş-i hükkâm” ve “umur-u hariciyye memuru”¹⁵³ bulunması öngörülmüştür. Farklı nezaretler tarafından atanan bu memurlar hem valiye hem de bağlı bulundukları nezarete karşı sorumlu tutulmuşlardır. Vilâyetin merkezinde, valinin başkanlığı altında toplanacak bir “Vilâyet İdare Meclisi”¹⁵⁴, teşkil edilmiştir. Livâlarda birer “Livâ İdare Meclisi”, kazalarda “Kaza İdare Meclisleri” ve nahiyelerde de “İhtiyar Meclisleri” oluşturulmuştur¹⁵⁵. Vilâyet İdare Meclisi’nde en yetkili kişinin vali olması kabul edilmiştir. Merkeziyetçilik anlayışını tesis etmek isteyen Tanzimat idarecilerinin, yetki ve sorumluluklarını çoğu kez değiştirdikleri valilerin statüsü, bu yeni düzenlemeyle vilâyet idaresinin zirvesine çıkmıştır. Taşra idaresinde aklı başında, çalışkan, yetenekli ve inisiyatif alabilen idarecilerin tayin olunması gerektiğini düşünen Fuat Paşa gibi devlet adamları, sonunda merkeziyetçiliği gerçekleştirmenin ve taşra idaresini iyileştirmenin validen bağımsız olarak yapılamayacağını anlamışlardır. Vilâyetin siyasî işleri ve kanunların uygulanması valilere bırakılmıştır. Valiye, idaresi altındaki sancak mutasarrıfını denetlemek yetkisi verilmiş, bunun yanında bayındırlık, haberleşme, eğitim gibi ahaliyi ilgilendiren meselelerin de başında bulunması kararlaştırılmıştır. Yerel meclislerin toplantı zamanlarının tayin edilmesi, önerilerin kabulü de valinin yetkileri arasında sayılmıştır. Vergilerin toplanmasını da valilerin denetimine verilmiş olup ancak bu geliri merkezin onayı olmadan kullanamayacakları hükme bağlanmıştır. Valinin en büyük sorumluluğu ise düzenin ve güvenliğin sağlanması hususu olmuştur¹⁵⁶. Vilâyet idare meclisinin doğal üyelerini mektupçu, defterdar, müfettiş-i hükkâm-ı şer’iyye, hariciye memuru oluşturmuştur. Meclisin seçimle görevlendirilen dört üyesinden ikisi Müslümanları, ikisi gayrimüslimleri temsil etmiş, yine müftü ve gayrimüslimlerin ruhani reisleri de tabii üyeler arasında sayılmıştır¹⁵⁷.

¹⁵³ Bu memuriyet Tuna ve Bosna gibi Avrupa ile ilişkilerin yoğun olduğu yerler için düşünülmüştür. Özellikle konsolosların vilâyet idaresindeki doğrudan muhatapı bu memurlar olmuştur. Anadolu’daki vilâyetlerde umur-u hariciyye memurluğu ayrı bir memuriyet olarak düşünülmemiş, bu görev vali muavinlerine tahsis edilmiştir; Ortaylı, 2018: 62-63; Yılmaz, 2012: 144-145.

¹⁵⁴ Vilâyet İdare Meclisi’nin yanı sıra vilâyette bir tür danışma organı olan ve yılda bir toplanan “Vilâyet Umumi Meclisi” teşkil edilmiştir. Vilâyet Umumi Meclisi, vilâyete bağlı sancaklardan seçilen iki Müslüman ve iki gayrimüslim olmak üzere dört üyeden oluşmuştur. Valinin başkanlığında ve yılın belirli bir döneminde toplanan bu mecliste, temsilciler kendi bölgelerinin ticaret, ziraat, bayındırlık gibi değişik alanlardaki ihtiyaçlarını belirleyip, çözüm önerilerini sunmuşlardır; Karal, 1988: 154; Shaw ve Shaw, 1983: 124; Çadırcı, 1997: 261-268; Yılmaz, 2014: 273.

¹⁵⁵ Taşra idaresinde vilâyet, livâ ve kaza meclislerini bir çeşit yerel yönetim kurulu olarak değerlendirmek mümkündür. Bununla beraber merkezî hükümet bu organlarda ağırlık sahibi olup, yerel temsilciler sadece danışma fonksiyonuna sahip olmuşlardır. Bu meclisler haricinde vilâyetin idarî yapısı içerisinde pek çok vilâyette kurulan “Maârif, Nâfia, Ziraat Komisyonları” gibi kurullarda da seçilmiş üyeler yer almıştır. Buralarda bölgenin sorunlarının çözümü büyük ölçüde yerel temsilcilere bırakılmıştır. Bunlardan başka mahkemelerde de seçilmiş üyeler yer almıştır; Ortaylı, 2018: 62, 71-72; Seyitdanlioğlu, 1996: 67-81.

¹⁵⁶ Shaw ve Shaw, 1983: 121-122; Yılmaz, 2014: 272.

¹⁵⁷ Çadırcı, 1997: 255; Ortaylı, 2018: 62; Seyitdanlioğlu, 1996: 67-81.

Vilâyet İdare Meclisi'ne genel yönetimle ilgili olan ve özel idareyi ilgilendiren iki görev alanı tanımlanmıştır. Yönetimle alakalı olan görevi satın alma, sözleşmelerin yapılması, vergilerin iltizama verilmesi, ormanların ve madenlerin işleri, kamu binalarının bakımı ve korunması, emniyetin sağlanması, gelir giderlerin denetimi, hazineye ait gelirlerin idaresi ve muhafazası, belediye idarelerinin ve meclislerinin kararlarının denetlenmesinin yanında bayındırlık ile ilgili de birçok konuyu kapsamıştır. Bunlara ek olarak Livâ idare meclislerinin görüştüğü ve havale ettiği işlere de bakmışlardır¹⁵⁸.

Yerel ahalinin arasından, merkez tarafından tayin edilen bir hakim başkanlığında toplanan Temyîz ve Hukuk Divanı için üye seçilmesi, yine Ticaret Mahkemesi'nin o yerin tüccar ve zanaatkârlarından kurulması öngörülmüştür. Yargı örgütü Osmanlı idaresinin eleştiri aldığı konuların başında geldiği için, mahkemelerde Müslüman ve gayrimüslimlerden eşit sayıda seçilmiş üye bulunmasına dikkat edilmiştir¹⁵⁹. Meclislerin yanı sıra hukuk, cinayet ve ticaret mahkemeleri de adalet organları olarak kurulmuştur¹⁶⁰.

1864 statüsünde, 1867 yılındaki geniş uygulama¹⁶¹ sırasında bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler vilâyetteki idari organların kuruluşları ve görevlerinden çok, nizamîye mahkemelerinin kuruluşu ve yargı örgütündeki değişimden kaynaklı olmuştur. Bu değişikliklerle “*Müfettiş-i hükkâm-ı şer’iye*” isimli memurluk lağvedilip, idare meclislerinde ve temyîz divanında bu görevlinin yerini merkez naipleri almıştır. 1864 düzenlemeleri, 22 Ocak 1871 tarihli “*İdare-i Umumiye-i Vilâyet Nizamnamesi*” ne kadar yürürlükte kalmıştır. Merkeziyetçilik eğilimi 1871 Nizamnamesinde daha belirgin bir hal almıştır. 1871 statüsüyle vilâyet idaresindeki iş bölümü artmış, yürütmede merkezî hükümetin kontrolü ağır basmıştır. Bu düzenlemeyle Vilâyet İdare Meclisleri, sayıca ve yetkice merkezî hükümet temsilcilerinin ağır bastığı, son karar merci haline getirilmiştir. 1864 Nizamnamesinde, eyalet seviyesindeki yargı örgütü düzenlenirken, 1871 Nizamnamesinde yargı örgütü vilâyetin denetimi dışına çıkarılmıştır. 1871 statüsüyle nahiye idaresi de geniş ve etraflı bir şekilde düzenlenmiştir¹⁶².

Osmanlı taşra idaresinde vilâyetin alt birimi olan livâların idarî, malî, eğitim, bayındırlık, sağlık, tarım ve ticarete ait işlerini yürüten ve idarî uyumsuzluklarını karara

¹⁵⁸ Çadırcı, 1997: 255; Ortaylı, 2018: 73; Yılmaz, 2014: 272.

¹⁵⁹ Çadırcı, 1997: 255; Ortaylı, 2018: 62-63, 72; Seyitdanlıoğlu, 1996: 67-81.

¹⁶⁰ Ortaylı, 2018: 62; Seyitdanlıoğlu, 1996: 67-81.

¹⁶¹ İmparatorluktaki geniş uygulama için 21 Haziran 1867 tarihinde bir talimatname yayınlanmıştır. Bu yeni bir metin olmayıp, içerisinde önemli bir değişiklik yapılmamıştır. Yani 8 Ekim 1864 tarihli Vilâyet Nizamnamesi bütün imparatorluğu kapsamak üzere yeniden yayınlanmıştır. 1864 düzenlemeleri, 22 Ocak 1871 tarihli “*İdare-i Umumiye-i Vilâyet Nizamnamesi*” ne kadar yürürlükte kalmıştır. 1876 yılında Osmanlı Mebuslar Meclisi tarafından hazırlanan Vilâyet Kanunu ise, kanunlaşmadığından 1913 yılında çıkarılan geçici kanuna kadar 1871 Nizamnamesi yürürlükte kalmıştır; Kaya Kılıç, 1995: 78; Ortaylı, 2018: 63-64.

¹⁶² Ortaylı, 2018: 64-65.

bağlayan organ Livâ İdare Meclisleri olmuştur. Livâ İdare Meclisi'nin başkanı mutasarrıf olup, Mutasarrıf başkanlığında toplanan meclisin tabii üyelerini livâ merkezi hâkimi, tahrirat müdürü, muhasebe müdürü, müftü ve gayrimüslim cemaatlerin ruhani reisleri oluşturmuştur. Ahali tarafından iki Müslüman, iki gayrimüslim olmak üzere dört üyenin seçilmesi karara bağlanmıştır. 1864 ve 1871 Nizamnameleri bu meclislerin fonksiyonları, üyelerin seçilmesi ve benzeri konularda çok önemli değişiklikler getirmemiştir¹⁶³.

1864 Vilâyet Nizamnamesi ile oluşturulan meclislerde ahaliyi temsil edecek üyelerin seçimi belirli kurallara bağlanmıştır. Vilâyet merkezinde, valinin başkanlığı altında merkez hâkimi, muhasebeci, mektupçu, Divan-ı Temyîz hukuk memurları, müftü ve gayrimüslimlerin ruhani reislerinden oluşan bir seçim meclisi oluşturulmuş, “*Meclis-i Tefrik*” adı verilen bu seçici kurul, vilâyete bağlı livâların ahalisinden seçilme kriterlerini karşılayan kişileri saptama yetkisi üstlenmiştir. Saptanan kişilerden üye sayısının üç katı kadar, yani altı Müslüman, altı gayrimüslim aday tayin edilip, bu isimlerin kaydedildiği listeler livâ merkezlerine gönderilmiştir. Yeniden toplanan Meclis-i Tefrik tarafından, en çok ay olan üçte iki, yani sekiz adayın isimleri valiye bildirilmiş, vali tarafından da iki Müslüman, iki gayrimüslim olmak üzere dört aday seçilerek, Babıali'nin onayına sunulmuştur. Seçilen dört üyenin memuriyetinin kesinleşmesi için Babıali onayı gerekli görülmüştür¹⁶⁴.

Livâ idare meclislerinde de durum benzer şekilde işlemiştir. Livâda, mutasarrıf başkanlığında tahrirat müdürü, muhasebe müdürü, müftü ve ruhani reislerle, merkez livâ hâkiminden kurulan “*Livâ tefrik meclisi*” tarafından, bağlı kazalar ahalisi arasından tayin edilen uygun adaylar, kaza idare ve dava meclislerine gönderilmiştir. Üçte bir oranı ile seçilip livâyâya gönderilen adaylar, livâdaki tefrik meclisi tarafından ayrılıp, ayrılan isimlerin listesi mutasarrıfa verilmiştir. Mutasarrıf tarafından valiye sunulan listeden, vali asil üyeleri seçip, memuriyetlerini tasdik etmiştir. Livâ Meclisi üyeleri için Babıali onayı gerekli görülmemiştir¹⁶⁵.

Vilâyet meclislerine aday olmak için belirli şartları taşımak gerekli görülmüştür. Yılda en az 500 kuruş vergi vermek, bölgenin ileri gelenlerinden olmak, otuz yaşını aşmamak, okur-yazar ve Osmanlı uyruğu olmak adaylar için şart koşulmuştur. Livâ ve kaza meclislerine üyelik için gereken vergi miktarı daha az olmuştur. Bunlar seçim sisteminin kağıt üzerindeki kuralları olup, uygulamada seçimin işleyişi çoğunlukla bu kaidelere uygun yürütülmemiştir.

¹⁶³ Akkuş, 2011: 54; Çadırcı, 1997: 258-259; Ortaylı, 2018: 82.

¹⁶⁴ Görüldüğü üzere üyeler; tamamen merkezî hükümet görevlilerinin saptayıp, aday olarak bir alt kademedeki meclislere sundukları isimlerin, yine merkezî hükümet memurlarının çoğunlukta olduğu kurullarda seçilmesiyle oluşturulmuştur. Son seçim ise valiler ve ardından Babıali tarafından yapılmıştır; Çadırcı, 1997: 260; Ortaylı, 2018: 83-84; Torun, 2016: 164.

¹⁶⁵ Ortaylı, 2018: 84.

Vilâyet, livâ veya kazalarda ileri gelenlerin güç ve nüfuzlarına göre aralarında anlaşıp, kendi adaylarını yöneticilere ve hükümete onaylattıkları durumlar olmuştur. Ayrıca her yerde seçimler düzenli ve zamanında yapılamamıştır¹⁶⁶. 1875 yılında seçim sisteminde bazı değişiklikler yapılmış, bu değişikliklerin en önemlisi adayların artık taşra yöneticileri tarafından değil de ahali tarafından belirlenmesi olmuştur¹⁶⁷.

Vilâyet idare meclislerinin görevi karar ve danışma olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Meclislere idarî anlaşmazlıkları incelemek, memurlara disiplin cezası vermek gibi yetkiler tanınmıştır. Meclis mülkî, malî, bayındırlık konularında ve hazineye ait gelir kaynaklarını ilgilendiren konularda görüşme ve karar organı olarak tayin edilmiştir. İltizam işlerinde sözleşmeleri inceleme yetkisine sahip bulunsa da meclise hukukî işlere ve yargının alanına müdahale hakkı tanınmamıştır¹⁶⁸. Livâ idare meclisleri de bulundukları kazanın mektep, hapishane, hastane gibi sosyal hizmet alanlarının yapımı, bakım ve onarımı, kazaları birbirine bağlayan yolların yapım ve onarımı işlerine bakmakla yükümlü tutulmuşlardır. Vilâyet idare meclisi gibi kendi alanlarına ait malî işlerle de ilgilenmişlerdir. Vergilerin dağıtılıp toplanması, iltizama verilmesi, hazinenin gelir kaynaklarının korunması gibi görevlerin bu meclisin sorumluluğu altında olduğu kabul edilmiştir. Livâ idare meclisi, kaza ve nahiye meclislerinin bir üst organı olarak, bu meclislerin belgelerini incelemek, kararlarını ve işlemlerini kontrol etmekle yükümlü tutulmuştur. Livâ idare meclisi vergi anlaşmazlıkları, memurların idarî işlere ilişkin suçları ve benzeri konularda yargılama yetkisine sahip olmuştur¹⁶⁹.

1871 Nizamnamesinde vilâyet idare meclislerinde merkezî hükümet memurlarının ağırlığı artırılmış, bu yolla seçilmiş üyelerin rolü azaltılmaya çalışılmıştır. 1871 Nizamnamesi ile idarî yargının alanına giren bazı meselelerde meclise danışma yetkisi verilmiş fakat denetim yetkisi verilmemiştir. Vilâyet idare meclisi, ahalinin memurlarla ilgili olan şikâyetlerini değerlendirme yetkisine sahip olup, bir nevi disiplin kurulu fonksiyonu taşımıştır. Meclise bu yetki, üyelerinin çoğunluğunun yüksek rütbeli memurlar olması dolayısıyla verilmiştir¹⁷⁰. 1871 Nizamnamesi ile meclisin idarî görevi, memurlarla ilgili

¹⁶⁶ Tanzimat'tan bu yana önce mahalle ve köy muhtarlarının, ardından kaza müdürlerinin ve meclis üyelerinin seçimiyle başlayan ve gelişen seçim olgusu, vilâyet ve livâ meclisleri üyelerinin seçimi hususuyla olgunlaşmıştır. Bu süreç eksik veya yetersiz olsa da ahalinin yönetime katılmasında küçümsenemeyecek bir gelişim ve aşama olmuştur; Çadircı, 1997: 261.

¹⁶⁷ Torun, 2016: 165.

¹⁶⁸ Vilâyetin adlî işleri, başında kadının bulunduğu Şeriat Mahkemesi, üçer Müslüman ve gayrimüslim üyeden oluşan, başında bir müfettiş yargıcın bulunduğu ceza mahkemesi, karma üyelerden oluşan ticaret mahkemesi, yine üçer Müslüman ve gayrimüslim üyeden oluşan ve başında Şeyhülislamın atadığı bir "müfettiş-i hükkâm" ın bulunduğu istinaf mahkemesi tarafından yürütülmüştür; Yılmaz, 2014: 273.

¹⁶⁹ Çadircı, 1997: 258-259; Ortaylı, 2018: 82.

¹⁷⁰ Ortaylı, 2018: 72.

tahkikat yapmak, vilâyetin sınırları içerisindeki livâ ve kaza idare meclisleri ile memurlar ve mahkemeler arasındaki uyuşmazlıkları çözmek, hükümet ile ahali arasındaki anlaşmazlıkları gidermek, vergilendirmeye ilişkin itirazları incelemek olarak tanımlanmıştır¹⁷¹.

1871 Nizamnamesi ile livâ idare meclislerinin, merkezden yollanan ve çeşitli önlemleri kapsayan kararları değiştirebilecekleri kabul edilmiştir. İdare meclislerinde cezaya ilişkin konuların görüşülebilmesi için en az beş üyenin hazır bulunması kararlaştırılmıştır. İdarî konuların görüşülmesi için yarıdan fazla üyenin görüşmelere iştiraki gerekli görülmüştür. Cezâî konularda kararın verilebilmesi için üçte bir çoğunluğun oyu yeterli kabul edilmiştir. Oyların eşit olması durumunda ise sonucu meclis başkanının oyunun belirlemesi kararlaştırılmıştır. İdare meclislerindeki yazılardan ve kayıt işlerinden başkâtipler sorumlu tutulmuştur. Meclise gönderilen evrakların, başkâtip ve yardımcıları tarafından meclis başkanına özetlenmesi, meclis başkanı uygun görürse konunun meclis gündemine alınması kararlaştırılmıştır¹⁷².

1.3.5. Kıbrıs Livâ İdare Meclisi

1864 Nizamnamesinin imparatorluğun genelinde uygulandığı 1867 yılında yapılan düzenlemede Kıbrıs, İstanbul'a bağlı bir mutasarrıflık olma konumunu sürdürmüştür. Ancak 1867 yılındaki düzenlemeyle Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyetinin yapısı değiştirilmiştir. Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyetinin idaresine, Tanzimat'ın önemli simalarından olan ve daha önce Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyaleti valiliği deneyimi olan Kayserili Ahmet Paşa'nın getirilmesiyle, vilâyetin mülkî ve malî teşkilatlanmasında değişiklik öngören kapsamlı bir reform programı uygulamaya konulmuştur. İlk olarak vilâyetin merkezi değiştirilmiş, 1841 yılından itibaren Hüdâvendigâr Eyaleti bünyesinde yer alan Biga Sancağı vilâyet içerisine dahil edilmiştir. Osmanlı idaresinin savunma hattını Çanakkale Boğazı'na çekme stratejisinin bir göstergesi olarak da Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyetinin yeni merkezi Biga Sancağının merkezi olan Kal'a-i Sultaniye olarak belirlenmiştir¹⁷³.

Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Valisi Kayserili Ahmet Paşa yeni teşkilatı uygulamak üzere yetkisi dahilindeki bütün ada ve kazalara bizzat gitmiş, yeni düzenlemeleri ahaliye ve yetkililere anlatmıştır. Ayrıca vilâyette bundan sonra gerçekleştirmeyi düşündüğü ıslahatlara ilişkin çok kapsamlı bir lâyiha kaleme almıştır. Bu lâyihada vilâyetin sınırlarına dair bazı

¹⁷¹ Ortaylı, 2018: 72-73.

¹⁷² Meclislerde alınan kararlar defterlere kaydedilmiştir. Bu defterlerde mecliste bulunan azaların isimleri, görüşülen konular, konu özetleri, toplantı tarih ve saati ayrı ayrı kaydedilmiştir. Defterler başkan, azalar ve başkâtip tarafından, meclis toplantıları sonunda imzalanmıştır. Her gün bir önceki gün gerçekleşen toplantı tutanakları mecliste okunmuş, varsa hatalar kâtipler tarafından düzeltilmiştir; Torun, 2016: 167.

¹⁷³ Örenç, 2001: 121.

düzenlemeleri de gündeme getirmiştir. 1867 düzenlemesiyle vilâyet sınırları dışında bırakılan Kıbrıs adasının, eskiden beri farklı bir yapıda olsa da Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti bünyesinde yer aldığını, adanın başka bir mahale bağlanmasının uygun olmadığını bildirmiştir. Kıbrıs'ın tekrar teşkilat içerisine dahil edilmesini isteyen Kayserili Ahmet Paşa'nın görüşü meclis tarafından uygun bulunarak, 9 Şubat 1868 tarihli irâde uyarınca Kıbrıs, Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti sınırlarına dahil edilmiştir¹⁷⁴.

Kıbrıs'ın 9 Şubat 1868'de Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyetine ilhak edilmesiyle beraber, 1867 düzenlemeleri doğrultusunda Kıbrıs'ın idarî teşkilatlanmasında değişikliğe gidilmiştir. Kıbrıs merkez teşkilatını mutasarrıf, naip, müftü, muhasebeci, tahrirat müdürü oluşturmuştur. Livâ İdâre Meclisi ve Temyîz Meclisi'nin yanında Ticaret Mahkemesi de görevini icra etmiştir. Bunların yanı sıra kazalarda Kıbrıs belediye idareleri de faaliyet göstermiştir.

Ocak 1871'de yeni nizamname yürürlüğe girdikten sonra, Kıbrıs İdare ve Temyîz Meclisleri için adayların belirlenmesi süreci Mart 1871'de başlamıştır¹⁷⁵. Tefrik Meclisi, İdare Meclisi azalarını ve Temyîz Meclisi mümeyyizlerini seçmek için toplanmıştır. Nisan 1871'de Tefrik Meclisi tarafından, İdare Meclisi Azalarından Hacı Mehmet Efendi ile Andonaki Filibidi Ağa'nın devam etmesine, Temyîz Meclisi Mümeyyizlerinden İzzet Efendi, Mehmet Efendi ve Hristofaki Ağa'nın devam etmesine karar verilmiştir. Buna göre; *“hariçten münâsip görülen zevâtın esamisini mübeyyin tanzîm olunup mülhak kazalar İdare ve Deâvi meclislerine gönderilmiş olan varakalar üzerine intihap olunanların isimleri işaret olunarak”* isim listeleri iade edilmiştir. Tekrar toplanan Tefrik Meclisi'nde daha az oy alan adaylar ayrılmış, değiştirilmesi gereken üyelerin yerlerine diğerlerinden daha fazla oy alan adaylar getirilmiştir. Nisan 1871'de göreve başlamak üzere İdare Meclisi Azalığına Podamayalızade Hacı Ahmet Efendi ve Hacı Kiryako Ağa atanırken, Temyîz Meclisi Mümeyyizliğine Hüseyin Efendi, Akanomiri Ağa ve Brekovabi Ağa yeni üyeler olarak getirilmiştir¹⁷⁶. Bu örnekten anlaşıldığı kadarıyla üyelerin yarısını değiştirmek üzere bir araya gelen tefrik meclisi adayları belirleyerek, bağlı kazalar idare meclislerine ve deâvi meclislerine göndermiştir. Sonrasında yeniden toplanan meclis, diğerlerinden daha fazla oy alan adayları yeni üyeler olarak tayin etmiştir. Livâlarda seçilmiş üyelerin tasdiki için Babıali onayı gerekmediğinden, olarak Şura-yı Devlet'e yalnızca bilgilendirme yazısı yazılmıştır.

Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyetinden ayrılarak *“re'sen idare”* olunmaya başlanan Kıbrıs'ta, 1871 Nizamnamesi düzenlemelerine istinaden, adaya vilâyet muamelesi yapılarak

¹⁷⁴ MVL.802/37; Örenç, 2001: 121; Sannav, 2005: 184.

¹⁷⁵ ŞD.2379/4; ŞD.2379/39.

¹⁷⁶ ŞD.2379/4.

aza ve mümeyyiz istihdamları, Vilâyet İdare Meclisi ve Temyîz Dîvânı namına yapılmıştır. 12 Nisan 1872’de Tefrik Meclisi’nin; “*Meclis-i İdare-i Vilâyet azasıyla, Dîvân-ı Temyîz mümeyyizlerinin Vilâyet Nizamnamesine tevfiikan*” yarısının değiştirilmesi için toplandığı, Vilâyet İdare Meclisi azalığına ve Temyîz Dîvânı mümeyyizliğine oyların ekseriyetini kazanmış adayların getirildiği bildirilmiştir¹⁷⁷.

Aslında bu üyelerin seçim süreci 1872 yılının mart ayı başında başlamış, atamalar idare ve temyîz meclisleri adına yapılmıştır. Şöyle ki; Kıbrıs mutasarrıfı, naip, başpiskopos, muhasebeci ve tahrirat müdüründen oluşan Tefrik Meclisi 18 Mart 1872’de, İdare ve Temyîz Meclisleri aza ve mümeyyizlerinin belirlenmesi için toplanmış, seçilecek üye sayısının üç misli, yani on beş aday belirlenmiştir. İdare Meclisi azalığı için Tüccarbaşı Hacı Mehmet Efendi altı, Menteşzade Hüseyin Efendi beş, Hristofaki Hacı Gavril Ağa beş, Hristogalu Süvari Efendi beş oy almıştır. Temyîz Meclisi için Hacı Asım Efendi beş, Adem Efendi beş, Kanduzade Mehmet Ratıp Efendi altı, Hacı Sadık Efendi dört, Antonaki Taranda Filidi Ağa altı, Hacı Atanasi Mumcu dört oy almıştır. Bunlardan daha fazla oy alan on aday, Tefrik Meclisi tarafından hazırlanan mazbata ile ilgili nezarete arz edilmiştir. Ancak cevap gelene kadar; “*mesalih-i çareye sekte dar olmamak üzere*” geçici olarak, Menteşzade Hüseyin Efendi ile Hristofaki Gavril Ağa İdare Meclisi azalığına atanmıştır. Mehmet Adem Efendi, Kanduzade Mehmet Ratıp Efendi ve Antonaki Taranda Filidi Ağa ise Temyîz Meclisi mümeyyizliğine tayin edilmiştir. Bu isimlerin vazifeye başladıkları 25 Mart 1872 tarihli bir yazı ile ilgili nezarete bildirilmiştir¹⁷⁸. Cevap geldiğinde Menteşzade Hüseyin Efendi ile Hristofaki Hacı Gavril Ağa’nın Vilâyet İdare Meclisi azalığında, Mehmet Adem Efendi, Kanduzade Mehmet Ratıp Efendi ve Antonaki Taranda Filidi Ağa’nın Temyîz Dîvânı mümeyyizliğinde geçici olarak Mart 1872 tarihinden bu yana istihdam edildikleri bildirilmiştir. Yani daha önceden idare ve temyîz meclisleri üyelikleri için yapılan seçimler yenilenmemiştir. Yeni usulün yürürlüğe girmesi için; Vilâyet İdare Meclisi azalarının isimlerinin Şura-yı Devlet’e gönderilen deftere kaydedilmesi, Temyîz Dîvânı mümeyyizleri için de Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye Nezareti’ne malumat verilmesi ve üyelerin memuriyetlerinin tasdik edilerek mahaline bildirilmesi yeterli görülmüştür¹⁷⁹. Görüldüğü gibi 1871 düzenlemelerine istinaden Kıbrıs’ta atamalar -ismen- Vilâyet İdare Meclisi ve Temyîz Dîvânı namına yapılmıştır.

¹⁷⁷ ŞD.2379/39.

¹⁷⁸ ŞD.2379/39.

¹⁷⁹ ŞD.2379/39.

Mart 1874'te aza ve mümeyyizlik seçimlerinin yenilenmesi için Tefrik Meclisi yeniden toplanmıştır. Vilâyet Nizamnamesine uygun olarak toplandığı belirtilen Tefrik Meclisi; “*merkez Livâ İdare ve Temyîz-i Hukuk aza ve mümeyyizlerinden*” görev süresi dolanların yerlerine atanmak üzere üyelerin; “*üç misline hâvî olmak üzere İslâm ve Hristiyan’dan*” aday saptanmıştır. Bunlardan oyların çoğunu alan Celbi Yorgo ve Birikob Eftemayadi Ağa, İdare Meclisi azalığına atanmıştır¹⁸⁰. Henüz müddeti dolmayan Hacı Ahmet Efendi ve Asım Efendi’nin devam etmesine karar verilmiştir. Ancak Celbi Yorgo istifa edince 27 Temmuz 1874'te Tefrik Meclisi yeniden toplanmış ve Celbi Yorgo yerine oyların çoğunu alan Hristofaki Gavril Ağa atanmıştır¹⁸¹. Görüldüğü gibi bu kez atamalar Livâ idare ve Temyîz-i hukuk meclisleri adına yapılmıştır. Ayrıca istifa eden üyenin yerine, yeniden toplanan Tefrik Meclisi oyların çoğunu kazanan bir başka adayı atamış, yeniden seçime gidilmemiştir.

Mayıs 1875'te Kıbrıs'ta yaşayan Ermeniler tarafından, livâ ve Temyîz meclislerinde aza bulundurmamak talebiyle, bir mahzar verilmiştir. Kıbrıs'ta daha önceden livâ idare ve temyîz meclislerinde Ermeni milletini temsilen birer aza bulunurken, bu usul lağvedilmiştir. Bu usulün iadesini isteyen Ermenilerin mahzarı üzerine yapılan tahkikatta, eskiden Hristiyan azaların birer üyesinin Ermeni milletinden seçildiği ancak Lefkoşa'da ikamet eden Ermenilerin sayısı kırk haneyi geçmediği için bu usulün terk edildiği anlaşılmıştır¹⁸². Bu örnek livâ idare ve temyîz meclislerine yapılan atamalarda, nüfus yoğunluğunun dikkate alındığı göstermiştir.

1876 yılında Kıbrıs Livâ İdare Meclisi'nin üye kompozisyonu; Mutasarrıf Tosun Paşa, Naip Mehmet Şevki, Müftü Esseyid Abdullah Mehmet Raci, Başpiskopos Sofroniyos, Muhasebeci Ahmet Hamdi, tahrirat müdürü ve evkaf muhasebecisinden oluşmuştur. Seçilmiş üyeleri; Müslümanlardan Mustafa Fuat ve Esseyid Mehmet Efendiler, gayrimüslimlerden Gavril Hristofaki ile Yorgaki Mihailidi isimli azalar temsil etmiştir. Evkaf muhasebecisinin nizamnamenin öngördüğü üye kompozisyonunun dışında olduğu belirtilmelidir. Livâ idare meclisi üyelerinin maaşları 1877/1878 (1293) yılında mutasarrıf için 10,000 kuruş, livâ naibi için 4,500 kuruş, müftü için 475 kuruş, tahrirat müdürü için 1,425 kuruş olarak belirlenmiştir¹⁸³.

Kıbrıs Livâ İdare Meclisi'nin görev alanı dahilinde ürünlerin fiyatlarının belirlenmesi, ürünlerin iltizama verilmesi, talibi çıkmazsa satışlarının yapılması gibi konular yer almıştır.

¹⁸⁰ ŞD.2379/64.

¹⁸¹ ŞD.2379/64.

¹⁸² ŞD.2379/78.

¹⁸³ Samani, 2006: 33-34.

Örneğin Aralık 1876'da Değirmenlik kasabası ile Omorfa nahiyesinde yetişen ürünlere Kaza İdare Meclisi ile Değirmenlik Kaymakamlığı'ndan farklı fiyatlar verilmiş, ortaya çıkan karışıklığı gidermek için Livâ İdare Meclisi'nin belirlediği fiyatların dikkate alınması istenmiştir. 1877 Ocak'ta Değirmenlik kaymakamlığı tarafından Değirmenlik Kasabası, Dağ, Lefke ve Omorfa nahiyesinde yetiştirilen üzümlerin aşarına 21 para fiyat takdir edilmiş ancak bu fiyat Livâ İdare Meclisi tarafından fahiş bulunduğu ve ahalinin ödemekte zorluk çekeceği düşünüldüğünden 2 para aşağı çekilerek 19 paraya düşürülmüştür. Yine Ocak 1877'de Tuzla kazasında şeftali, üzüm, nar, zeytinyağı, şeftali, ayva, zeytinyağı, incir gibi meyvelerin aşar fiyatları tespit edilmiş ve bu fiyatlar Livâ İdare Meclisi tarafından uygun bulunmuştur¹⁸⁴. Yine Aralık 1877'de Değirmenlik kaymakamlığı dahilindeki Lefke, Omorfa, Dağ ve Değirmenlik kazalarında imal edilen alkollü içeceklerin fiyatı Değirmenlik kaymakamlığı tarafından belirlenmiş, fiyatlar tasdik olunmak üzere Livâ İdare Meclisi'ne gönderilmiştir¹⁸⁵. Örneklerden de görüleceği gibi fiyat takdiri, ilgili kaymakamlık tarafından yapılabildiği gibi, kaymakamın başkanlık ettiği Kaza İdare Meclisi tarafından da yapılmıştır¹⁸⁶, gerektiği durumlarda ise Livâ İdare Meclisi müdahalede bulunup, nihaî kararı vermiştir.

1875/1876 (1291) yılı için Mağusa kazası ile Mesarya nahiyesi tarafından, boyanın satış fiyatına her bir okkada 40 para üzerine 5 para zam yapılmış, kilesi 14 kuruştan satılan burçağa da zam yapılmıştır. Ürünlerin talibi çıkmadığı takdirde zayi olmamaları için, kararlaştırılan bedel üzerinden satışının yapılmasına karar verilmiştir. Yine Tuzla kaymakamlığı, burçağın kilesine 13 kuruştan ve hayvan yeminin kilesine 8 kuruştan talip çıktığını İdare Meclisi'ne bildirmiş, Kıbrıs İdare Meclisi ürünler için müzayede düzenlenmesini isteyerek, daha yüksek bir fiyattan alıcı çıkmadığı takdirde bu fiyatlara verilebileceği cevabını vermiştir. Yine Aralık 1876'da Tuzla kazasının emaneten idare edilen keçiboynuzu aşarı, Leymosun kaymakamlığı tarafından 62 kuruş bedelle talibine verilmiş ancak Livâ İdare Meclisi keçiboynuzunu daha yüksek bir bedelle, 91 kuruştan talibine vermiştir¹⁸⁷. Örneklerden aşarın müzayedesinin birkaç yerde birden düzenlendiği, aşarın iltizama verilmesiyle ilgili kaymakamlığın yanı sıra Livâ İdare Meclisi'nin de ilgilendiği anlaşılmıştır, nihayetinde aşarın en yüksek bedelle talibine verilmesi amaçlanmıştır.

Başka bir örnekte Belediye Riyâseti tarafından Tuzla zebhiyye rüsumunun düzenlenen müzayedede 6,200 kuruş bedelle talibinin uhdesinde kaldığını bildirmiş, Tuzla Kaymakamlığı

¹⁸⁴ Baltacı, 2021: 145, 166, 182-183.

¹⁸⁵ TŞR.KB.190/81.

¹⁸⁶ Baltacı, 2021:175-176.

¹⁸⁷ Baltacı, 2021:104, 111, 148.

bu bedelle zebhiyye rûsumunun talibine verilir verilmemesi hususunu, Kıbrıs Livâ İdare Meclisi'nin onayına sunulmuştur. Livâ İdare Meclisi'nin onayı alındıktan sonra, gelir belediye bütçesine kaydedilmiştir¹⁸⁸. Bu örnekten 1864 ve 1871 düzenlemeleri kapsamında, taşra idaresinde kurumların yetki ve sorumluluk alanlarının daha net çizgilerle tanımlandığı anlaşılmıştır.

Kıbrıs Livâ Meclisi bakım ve onarım işleriyle de ilgilenmiştir. Örneğin Ekim 1876'da hapishanelerde bir koğuştaki kırk ila elli kişi kaldığı için sayım zorlaştığından, firarların yaşandığı bildirilmiştir. Öncelikle yapılacak tadilat için Kıbrıs Livâ Meclisi'nden onay alınmıştır. Ancak koğuşların ikiye bölünmesi, duvar örülmesi, pencerelerin kapatılması gibi tadilat işleri için hazineden izin almak uzun süreceğinden, masrafların azaltılması suretiyle Kıbrıs Mal Sandığı'ndan karşılanması kararlaştırılmıştır¹⁸⁹. Bu noktada Kıbrıs idaresinin gerektiği durumlarda ve imkanlar ölçüsünde inisiyatif alabildiği görülmüştür.

Kıbrıs Livâ İdare Meclisi, kaza meclislerinin üst organı olup, mutasarrıf da kaymakamların amiri konumunda bulunmuştur. Örneğin Ekim 1876'da Tuzla kaymakamlığı, Tuzla kazası nüfus kâtiplerinin işlerine muktedir olmamaları gerekçesiyle, ağustos ayı maaşlarının ödenip ödenmemesi hususunu Kıbrıs Livâ İdare Meclisi'ne sormuştur. Yine Ocak 1877'de Baf kaymakamlığı, Hirsofu nahiyesi Tahrirat Kâtibi Abdullah Efendi'yi görevini aksattığı gerekçesiyle azletmek, yerine Emlak Yoklama Kâtibi Kâmil Efendi'yi tayin etmek istenmiştir. Ancak Abdullah Efendi, Livâ İdare Meclisi'ne giderek bir daha görevini aksatmayacağına dair söz vermiştir. Buna karşılık Livâ İdare Meclisi, Abdullah Efendi'nin affedilerek görevine dönmesine müsaade etmiş ancak aynı ihmalin tekrarı durumunda Abdullah Efendi'nin görevinden el çektilmesine karar vermiştir¹⁹⁰.

Daha önce de belirtildiği gibi livâ idare meclislerine vergi anlaşmazlıkları, memurların idarî işlere ilişkin suçları ve benzeri konularda yargılama yetkisi tanımlanmıştır. Kıbrıs İdare Meclisi de bu işlere bakmıştır. Örneğin Leymosun kazası vergisinin tahsilinde kanuna aykırı davranan zabtiye Mehmet Çavuş kırk gün tevkif olunmuş ancak tabur ağalığından, mahkûmun keyifsiz olduğuna ilişkin bir yazı gönderilmesi üzerine yapılan tahkikatta, Mehmet Çavuş'un hasta olduğu anlaşılmış ve tedavi olması için kefaletle serbest bırakılmıştır¹⁹¹.

Kıbrıs Livâ İdare Meclisi, kazaların hukuki konulardaki muamelelerini denetlemek, gerektiğinde müdahalede bulunmak yetkisini de elinde bulundurmıştır. Örneğin Aralık

¹⁸⁸ Baltacı, 2021:186.

¹⁸⁹ Baltacı, 2021:103-104.

¹⁹⁰ Baltacı, 2021:109-110, 153.

¹⁹¹ Baltacı, 2021:114.

1876'da Girne kaymakamlığından gelen bir yazıda, Aya Luka panayırında kargaşa çıkarmak isteyen kişilerin hapsedildiği ve bunların para cezasına çarptırıldıkları bildirilmiştir. Ancak Livâ İdare Meclisi tarafından bu tür muamelelerin usul ve nizama aykırı olduğu, bu tür yaptırımların yalnızca mahkemelerin tasarrufunda bulunduğu cevabı verilmiştir. Yine Ocak 1877'de Mağusa kaymakamlığı Kıbrıs Livâ İdare Meclisi'nden, ahaliye küfrettiği gerekçesiyle Mağusa Vukuat Kâtibi Sabri Efendi'nin azledilmesini ve yerine daha işinin ehli birinin tayin edilmesini talep etmiştir. Livâ İdare Meclisi, ifadelerini almak üzere tarafları Lefkoşa'ya çağırmıştır¹⁹².

Livâ İdare Meclisleri'ne, Maliye Nezâreti ile doğrudan yazışma yetkisi tanınmıştır. Buna istinaden Kasım 1876'da Selanik'e buğday götürmek üzere Kıbrıs'a gelen Hasan Kaptan yönetimindeki gemiye buğdayın nasıl taşınacağı Maliye Nezâreti'ne sorulmuş, ancak bir yanıt alınamamıştır. Havanın da kötüye gitmesi üzerine, ürünlerin bozulabileceği endişesiyle Maliye Nezâreti'nden gelecek bilgi beklenmeyip, satın alınan hasırlar vasıtasıyla buğday taşıma işlemine başlanmıştır¹⁹³. Görüldüğü gibi küçük meselelerde bile hiyerarşik bir yazışma trafiği yürütülmüş, üstelik cevap da beklenmeyip gerekenin yapılması konusunda inisiyatif alınmıştır.

Kıbrıs ahali bazı durumlarda doğrudan İdare Meclisi'ne dilekçeyle başvurmuştur. Örneğin Omorfa kazasına bağlı Falya karyesinden Ballo, meclise bir dilekçe vererek, kızı Alenko'yla beraber İslamiyet'i kabul etmek istediklerini beyan etmiştir. Yapılan incelemede bu durumun kocasının kendileriyle ilgilenmemesinden kaynaklandığı, şahısların bu durumdan kurtulmak için İslamiyet'e geçmek istedikleri anlaşılmıştır. Böyle bir durumdan dolayı İslamiyet'e geçmeleri doğru bulunmadığından ve söz konusu şahısların bu konuda tereddütleri olduğundan, Ballo'nun kocasının tembihlenmesi hususu Piskopos Efendi'ye tebliğ edilmiştir. Yine Ocak 1877'de Ahmet Efendi ile arkadaşı, derici esnafından bazı kimselerin, sanatlarını icra etmelerine engel olduklarını bir dilekçeyle Kıbrıs Livâ İdare Meclisi'ne bildirmişlerdir. Kıbrıs İdare Meclisi; sanat ve ticarette, servetin ve saadetin temin ve teşvikinin gerekli olduğunu şerh düşerek, durumu icabına bakılmak üzere Belediye Meclisi'ne havale etmiştir¹⁹⁴.

Kıbrıs'ta incelenen dönemde, idarî birimlerin görev alanlarının, yetki ve sorumluluklarının hatları daha belirgin olarak çizilmiştir. Bu devrede Kıbrıs Livâ İdare

¹⁹² Baltacı, 2021:148, 187.

¹⁹³ Baltacı, 2021:129.

¹⁹⁴ Baltacı, 2021:133, 178.

Meclisi, idarî birimler için bir organizasyon merkezi gibi çalışmış, nihai karar merci olarak alınan kararları denetlemiştir.

1.3.6. Kıbrıs Temyîz Meclisi

Muhassıllık meclisleri, ardından kurulan memleket meclisleri ve 1849 yılından sonra kurulan eyalet ve sancak meclisi adı altındaki taşra meclisleri, merkezdeki Meclis-i Vâlâ'nın taşra kanadındaki ayağını temsil ederek, 1864 Nizamnamesine kadar yargılama yetkisini üstlenmişlerdir. Taşra meclisleri “*ta'zîr suçlarını*¹⁹⁵” ve kimi şer'î suçları kadı aracılığıyla hükme bağlamışlardır. Kaza merkezleri ile livâların merkez kazalarında bulunan bu meclisler, mahkeme olarak teşkil edilmemiş, yargılama yetkileri 1840'taki Ceza Kanunu ile tanımlanmıştır. Ceza ve ticaret davalarına bakan meclisler aslında birer Nizamiye Mahkemesi işlevi görmüştür¹⁹⁶.

Bu alandaki en önemli düzenleme 1864 Nizamnamesiyle yapılmıştır. Bütün kazalarda birer “*deâvî meclisi*” kurulmuştur. Deâvî meclisleri şer'î davalar, gayrimüslimlerin özel davaları, cinayet meclislerinde incelenen konular, ticaret meclislerinde görülen davalar dışındaki davalara, kabahat derecesindeki suçlara ilişkin davalara bakmakla yükümlü tutulmuşlardır. Livâ merkezlerinde kurulan temyîz meclislerinde, kaza deâvî meclislerinin bakamayacağı ya da bu meclislerde karara bağlandıktan sonra tarafların istinafa gittiği davalar görülmüştür. 1864 Nizamnamesi ihtiyar meclislerine de sulh yoluyla davalara bakma yetkisi vermiştir¹⁹⁷.

Yargı örgütünün yeniden düzenlenmesi sırasında, mahkeme heyetlerinde Müslüman ve gayrimüslimleri temsil eden seçilmiş üyelerin bulunması esası kabul edilmiştir¹⁹⁸. Ancak yeni yargı örgütünün kuruluşu sorun olmuştur. Başlangıçta Vilâyet Ceza ile Hukuk mahkemeleri yani “*Meclis-i Cinayet*” ve “*Meclis-i Deâvî*” ayrıken, kısa zaman sonra bu ikisi birleştirilmiş ve “*Dîvân-ı Temyîz*” adını almıştır. Adalet örgütünde yapılan düzenlemelere göre vilâyet merkezlerinde kurulan Vilâyet Temyîz Dîvânı, tayinle gelen merkez hâkiminin

¹⁹⁵ Belirli cezası bulunmayan suçlar

¹⁹⁶ Kenanoğlu, 2007: 185-186.

¹⁹⁷ İhtiyar meclislerinin sulh yoluyla göreceği dava, farklı cemaatlara mensup kişilere aitse her gruptan eşit sayıda olmak üzere en az altı, en çok on iki üyenin katılımıyla davanın görülebileceği kabul edilmiştir. İhtiyar meclisinin başkanının en yaşlı kişi olması kararlaştırılmıştır; Kenanoğlu, 2007: 185-186.

¹⁹⁸ Bu usul Avrupa'da uygulanan jüri sisteminin taklidi gibi görünse de jüri sistemi Osmanlı yargı sisteminde hiç biz zaman uygulanmamıştır. Mahkeme heyetlerinde Müslüman ve gayrimüslim cemaatleri temsil eden seçilmiş üyelerin bulunması, standart hukuk uygulamalarına geçişin bir adımı olarak düşünülmüştür. Islahat Fermanı her dinden Osmanlı tebaasına kanun önünde eşitlik ve mahkemede tanıklık hakkını öngörmüştür. Başlarda bütün Osmanlı için ortak bir yargı sisteminin getirilmesi, ayrı dinden olanların mahkeme heyetlerinde temsiliyle mümkün olabilir diye düşünülmüştür. Ancak vilâyet, livâ ve kaza mahkemelerinde, tayinle gelen hukukçular ve hakimlerin yanında ahaliyi temsil eden üyelerin bulundurulması, Avrupalıların Osmanlı yargı örgütünden şikâyet etmelerine ve müdahalede bulunmalarına engel olamamıştır; Ortaylı, 2018: 85-86.

başkanlığında, hukukçu memurlar ve üç Müslüman, üç gayrimüslim olmak üzere seçilmiş altı üyeden oluşturulmuştur. Emval ve emlake dair hukuk davalarına bakan Temyîz Dîvânı, şer'î mahkemeler ile gayrimüslimlerin ruhanî mahkemelerinin gördüğü davaların da istinaf merci olarak kabul edilmiştir¹⁹⁹.

Livâlarda da buna benzer temyîz meclisleri kurulmuştur. Livâ temyîz meclisinin statüsü 1864 Nizamnamesi ile düzenlenmiştir. Temyîz meclisinin başkanı livâ merkez hâkimi olmak üzere, mahkeme heyetinde bir hukukçu memur ve aynı şekilde seçilmiş altı üye bulunmuştur. Livâ temyîz meclisi, kendi yargı alanındaki şer'î ve ruhanî mahkemelerin istinaf merci olarak kabul edilmiştir. Temyîz meclisine üye seçimi, Livâ idare meclisine üye seçimiyle aynı usulde ve aynı zamanda yapılmıştır. Mutasarrıflara, livâ temyîz meclisi üyeliğine seçilen kişilerin memuriyetlerini tasdik eden belgeler valiler tarafından gönderilmiştir²⁰⁰.

1 Nisan 1868 tarihli “*Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye Nizamnamesi*” ile Osmanlı İmparatorluğu’nda şer'î davalar dışındaki davalar için, Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye en üst yargı merci olarak kurulmuştur. Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye’nin görev alanı, şer'î mahkemelerde görülen şer'î hukuka ilişkin davalar, gayrimüslim cemaatlerin özel davaları ve özel meclisler tarafından görülen ticarî davalar dışındaki davalarla sınırlandırmıştır. Ayrıca Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye diğer mahkemelerde görülen davaların, istinaf merci olarak kabul edilmiştir. Ancak devlet ve kişiler arasındaki ihtilaflı davaların Şûrâ-yı Devlet tarafından görülmesi kararlaştırılmıştır²⁰¹.

Yapılan düzenlemelere ilişkin Kıbrıs Lefkoşa’da bir Temyîz Meclisi kurulmuştur. Temyîz Meclisi’ne üye seçimleri, Livâ İdare Meclisi üye seçimleri sırasında yapılmıştır. Örneğin 1871 yılında Kıbrıs Livâ İdare Meclisi aza ve Temyîz Meclisi mümeyyizleri aynı anda seçilmiştir. Aynı yıl 1871 Nizamnamesinin esasları Kıbrıs’ta uygulanmaya başlanmıştır. 1864 ve 1871 Nizamnameleri, meclislerin fonksiyonları ve üyelerin seçimi konularında herhangi bir farklılık getirmemiştir. Bu tarihten sonra üyelerin seçimini yapacak Kıbrıs Tefrik Meclisi’nin “*Vilâyet Nizamnamesine tevîkan*” toplandığı belirtilmiştir. Buna göre Nisan 1871’de toplanan Tefrik Meclisi, Temyîz Meclisi mümeyyizlerinden İzzet Efendi, Mehmet Efendi ve Hristofaki Ağa’nın devam etmesine karar vermiştir. Değiştirilecek mümeyyizlerin

¹⁹⁹ Kenanoğlu, 2007: 185-186; Ortaylı, 2018: 85-86.

²⁰⁰ Çadircı, 1997: 268; Torun, 2016: 165.

²⁰¹ Aydın, 1994: 387; Kenanoğlu, 2007: 186.

yerlerine de diğer adaylardan daha fazla oy alan Hüseyin Efendi, Akonomiri Ağa ve Brekovabi Ağa getirilmiştir²⁰².

Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyetinden ayrılarak “*re’sen idare*” olunmaya başlanan Kıbrıs’ta, 1871 Nizamnamesi düzenlemelerine istinaden, adaya vilâyet muamelesi yapılarak mümeyyiz istihdamları, Kıbrıs Temyîz Dîvânı namına yapılmıştır. Tefrik Meclisi, 18 Mart 1872 tarihinde İdare ve Temyîz Meclisleri aza ve mümeyyizlerinin belirlenmesi için toplanmış, seçilecek üye sayısının iki misli aday belirlenmiştir. Bunlardan Hacı Asım Efendi beş, Adem Efendi beş, Kanduzade Mehmet Ratıp Efendi altı, Hacı Sadık Efendi dört, Antonaki Taranda Filidi Ağa altı, Hacı Atanasi Mumcu dört oy almıştır. Bunlardan daha fazla oy alan Mehmet Adem Efendi, Kanduzade Mehmet Ratıp Efendi ve Antonaki Taranda Filidi Ağa cevap gelene kadar işlerin aksamaması adına, geçici olarak Temyîz Meclisi mümeyyizliğine tayin olunmuşlardır. Bu isimlerin vazifeye başladıkları 25 Mart 1872 tarihli bir yazı ile bildirilmiştir. Cevap geldiğinde, bu üç ismin halihazırda mart ayından bu yana -bu kez Temyîz Meclisi ibaresi kullanılmayarak- Dîvân-ı Temyîz mümeyyizliğinde “*muvaakkaten*” istihdam edilmeleri dolayısıyla, Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye nezaretine malumat verilmesi ve memuriyetlerinin tasdikinin mahaline bildirilmesi istenmiştir²⁰³. Görüldüğü gibi daha öncesinde Temyiz Meclisi mümeyyizliği adına yapılan atamalar aynen tasdik edilmiştir.

Bu süreçte Kıbrıs’ta idarî bir karmaşa yaşanmıştır. Bu durumu örneklerden izlemek mümkündür. Örneğin 17 Aralık 1872 tarihinde kaleme alınan bir yazıyla; Kıbrıs’ın “*vilâyete âdem-i merbutu*” yani herhangi bir vilayete bağlı olmaması dolayısıyla, Kıbrıs Livâ Deâvi Meclisi’ne, Kıbrıs Dîvânı namı verilmesi talep edilmiştir²⁰⁴. 29 Temmuz 1872 tarihinde kaleme alınan bir yazıda ise; Kıbrıs Temyîz Meclisi’nde görülen davaların istinafi için “*bir mevki’ istinaf tayini*” talep edilmiş, merkezden davaların istinafinin Cezâyir-i Bahri Sefîd Vilâyeti Dîvân-ı Temyîzi’nde görülmesinin uygun olduğu bildirilmiştir. Ancak Kıbrıs ahalisinden merkez vilayetçe istinafa mahkûm olup, istinaf hükmünü kabul etmeyenlerin önce istinaf için merkez vilayete, ardından temyiz için İstanbul’a gitmelerinden önce İstanbul’a gitmelerinin daha kolay olacağı gerekçesiyle davaların istinafinin Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye’de görülmesi talep edilmiştir. Ayrıca Kıbrıs’ın İstanbul ile merkez vilayete mesafesi arasında çok fark olmadığı vurgulanarak, Kıbrıs Temyîz Meclisi’nin, istinaf merciinin İstanbul İstinaf Mahkemesi²⁰⁵ olmasında herhangi bir “*beis görülemediği*” bildirilmiştir. Bu

²⁰² ŞD.2379/4.

²⁰³ ŞD.2379/39.

²⁰⁴ ŞD.2379/47.

²⁰⁵ 1871 yılında çıkarılan “*Dersâdet Hukuk-ı Âdiye ve Cezâiye Mehâkim-i Nizâmiyyesinin Teşkilât ve Vezâifine Dair Nizamnâme*” ile İstanbul’da yeni bir yapılanmaya gidilmiştir. Bu yeni nizama göre İstanbul’da mahkemeler

talebe 25 Ocak 1873 tarihinde verilen cevapta; Kıbrıs Temyîz Meclisi'nin istinaf merciinin İstanbul İstinâf Mahkemesi olmasının “*muvâfık ve câiz olmadığı*” bildirilmiştir²⁰⁶. Neticede talep reddedilmiş, davaların istinafinin merkez vilâyette görülmesi uygun bulunmuştur. Görüldüğü gibi bir taraftan Kıbrıs'ın herhangi bir vilâyete bağlı olmadığı belirtilirken, diğer taraftan Cezâyir-i Bahri Sefîd Vilâyeti, Kıbrıs'ın merkez vilâyeti olarak gösterilmiştir. Bu durumda bir idarî bir ikilem yaşandığı söylenebilir.

Mart 1874'te Tefrik Meclisi, aza ve mümeyyiz seçimlerini yenilemek için toplanmıştır. Buna göre; “*merkez Livâ İdâre ve Temyîz-i Hukuk aza ve mümeyyizlerinden*” müddeti dolanların yerlerine oyların çoğunu alan Celbi Yorgo ve Birikob Eftemayadi Ağa İdare Meclisi azalığına, Hacı Sadık Efendi ve Adem Efendi de Temyîz Meclisi mümeyyizliğine atamıştır. Hüseyin Hüsnü Efendi, Kosamidi Ağa, Hacı Kırako İbkiridi Ağa, Hacı Anasnati Ağa'nın müddeti dolmadığı için devam etmelerine karar verilmiştir, bu isimlerin Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye Nezaretine bilgisinin verilmesi istenmiştir²⁰⁷. Bu yıl için atamalar görüldüğü gibi merkez Livâ İdare ve Temyîz-i Hukuk namına yapılmıştır. Daha önce uzun müddet Sancak Meclisi azalığı görevini yürüten Adem Efendi, bu sefer Temyîz Meclisi mümeyyizliğine atanmıştır. Bu dönemde Temyiz Meclisi mümeyyizliklerine çoğunlukla belirli kişiler seçilmiştir. Görüldüğü üzere imparatorluğun genelinde olduğu Kıbrıs'ta da bu meclisler bazı kişilerin tekelinde kalmıştır.

Aralık 1874'te Kıbrıs Temyîz Meclisi Heyeti tümüyle değiştirilmiştir. Temyîz mümeyyizliği için seçilen Mehmet Bahattin Bey, Osman Nuri Efendi ve Mehmet Ratıp Efendi ile Rum milletinden Nikolahi Vasili, Hacı Konstanti ve Hristoğlu Toma oyların çoğunluğunu alarak Temyîz Meclisi mümeyyizliğine getirilmişlerdir²⁰⁸. Görüldüğü gibi Müslüman ve gayrimüslimlerden seçilmiş altı üye Kıbrıs Temyîz Meclisi'ne girmiştir. Gayrimüslimleri temsilen seçilen üyelerin hepsi Rumlardan oluşmuştur.

Bundan beş ay sonra, Mayıs 1875'te Ermeni milleti tarafından verilen bir mahzarla, idare ve temyîz meclislerinde eskiden Ermeni üyeler bulundurulmasına rağmen, nüfuslarının azlığı gerekçesiyle bu meclislerde artık Ermeni üyelere yer verilmediği hususu gündeme taşınmıştır. Temyîz Meclisi'nde müddeti dolan mümeyyizlerden birinin yerine, Ermeni milletinden bir mümeyyiz tayin edilmesi istenmiştir. Ancak Temyîz Meclisi'nin 1874

“*Bidâyet ve İstinâf Mahkemeleri*” olarak ikiye ayrılmıştır. Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye'de kurulan ve Mahkeme-i İstinâf adını alan bu birim sadece İstanbul ve ona bağlı yerlerde bulunan Mevkiî ve Merkez Bidâyet Mahkemeleri'nin baktığı adi hukuk davalarının istinaf makamı olarak teşkil edilmiştir; Aydın, 1994: 388; Bingöl, 2005: 30-31.

²⁰⁶ ŞD.2400/45.

²⁰⁷ ŞD.2379/64.

²⁰⁸ ŞD.2379/71.

Aralık'ta, yani beş ay önce bütün üyeleri değiştirildiğinden, gelecek marta kadar yeniden tebdilin söz konusu olamayacağı bildirilmiştir²⁰⁹.

Deâvî Meclisi kâtiplerinin atamalarını ilgili kaymakamlıklar yapmıştır. Örneğin Mağusa Deâvî Meclisi Kitabetindeki Ahmet Ramiz Efendi'nin istifasıyla yerine Ekim 1870'te Mağusa kaymakamlığı İdare Meclisi tarafından, 200 kuruş maaşla Zahdi Efendi tayin edilmiştir²¹⁰. Yine Mayıs 1871'de Leymosun Deâvî Meclisi Kitabetindeki Ahmet Besim Efendi istifa etmiş yerine, Leymosun kaymakamlığı tarafından 200 kuruş maaşla Hasan Efendi tayin edilmiştir²¹¹. Heyetlere yapılacak ayrıca atamalarla Kıbrıs Livâ İdare Meclisi ilgilenmiştir. Örneğin Aralık 1876'da Leymosun Deavî kâtibi Ali Efendi'nin istifasıyla yerine Hasan Efendi tayin edilmiştir. Leymosun kaymakamlığı işlerin çokluğundan bahisle Hasan Efendi'nin yanında bir muavin tayin edilmesini istemiş ancak bu muavinin maaşına karşılık bulunmasının mümkün olmadığı gerekçesiyle Livâ İdare Meclisi bu talep reddetmiştir²¹².

1864 ve 1871 Nizamnameleri ile yargı alanına ilişkin yapılmış düzenlemeler Kıbrıs'a da yansımıştır. Bu düzenlemelerin öngördüğü şekilde Kıbrıs kazalarda birer “*deâvî meclisi*” kurulmuş, Lefkoşa'da bir Temyiz Meclisi teşkil edilmiştir. Bu meclisler Müslüman ve gayrimüslim temsilciler eşit oranda temsil edilmişlerdir.

1.3.7. Kıbrıs Ticaret Meclisi

Tanzimat Dönemi ile birlikte sanayi, ticaret ve tarımın gelişmesi ve yaygınlık kazanması için gereken bütün düzenlemelerin tek elden yürütülmesi amacıyla 1839 yılında Ticaret Nezâreti kurulmuştur²¹³. Osmanlı uyruğundan olan tüccarların gerek birbirleriyle, gerekse “*müste'men*”²¹⁴ tüccarlarla aralarındaki davalara bakmak görevi Ticaret Nezaretine devredilmiştir. Nezaret bünyesinde 1 Ocak 1840 tarihi itibarıyla bu tür anlaşmazlıklara bakmak üzere birkaç memur ve üyeden oluşan bir Ticaret Mahkemesi kurulmuştur²¹⁵. 27 Temmuz 1850'de bir ticaret kanunu yayınlamış, sonrasında önemli merkezlerde²¹⁶ Ticaret Meclisleri açılmıştır. 1 Mayıs 1860'ta Fransız Ticaret Kanunu'nun dördüncü cildi tercüme edilerek, “*Ticaret Kanunname-i Hümayûnu'na Zeyl*” adı ile yayınlanmıştır. Bu kanun ile

²⁰⁹ ŞD.2379/78.

²¹⁰ TŞR.KB.219/39.

²¹¹ TŞR.KB.219/94.

²¹² Baltacı, 2021:136.

²¹³ Akyıldız, 1993: 128-129; Çakır, 2000: 144.

²¹⁴ İslâm ülkesine güvenceyle (eman) giren yabancı gayrimüslim

²¹⁵ Akyıldız, 1993: 130.

²¹⁶ Genellikle ticaretin yoğun olduğu yerlerde bu tür mahkemelerin kurulmasına ihtiyaç duyulmuş, her kazada Ticaret Mahkemesi kurulmamıştır. Ticari faaliyetlerin az olduğu yerlerde bu mahkemelerin kurulmaması kendi giderlerini karşılayamayacak oluşlarından kaynaklanmıştır. Zira Ticaret Mahkemeleri giderlerini, kendi gelirlerinden karşılamışlardır; Demirci, 2019: 83.

ticaret mahkemeleri teşkilatı ve çalışma usulleri belirli bir düzene kavuşturulmuştur²¹⁷. Adli reformun ikinci devresi Islahat Fermanı ile başlamış, Islahat Fermanı, hukukî davalara da karma meclislerde bakılmasını emretmiştir. Bu fermanla öngörülenler Tuna Vilâyetinin 1863 yılında kuruluşuyla hayata geçirilmiş, Tuna örneğindeki mülkî teşkilatlanma, 1867 yılında imparatorluğun tamamında yürürlüğe girmiştir²¹⁸.

Ticaret Nezâreti bünyesi altında, istinaf derecesi ile yetkili “İstînâf-ı Deâvi” kurulmuştur. 15 Ekim 1861 tarihinde bu mahkemelerin nasıl muhakeme yapacaklarına ilişkin “Usûl-ı Muhâkeme-i Ticarete Dair Nizâm-nâme” adıyla bir usul kanunu yayınlanmıştır. Bu kanunu 1879 yılına değin Nizamiye Mahkemeleri de kullanmıştır. 1875 yılında ticaret mahkemelerinin hepsi Adliye Nezareti’ne bağlanmıştır. Bu kanunlarla ticari davaların istinaf merci olarak “Divân-ı İstînâf” gösterilirken, temyîz makamı belirtilmemiş ancak Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye bu tür davaların temyîz makamı olarak çalışmıştır²¹⁹.

Taşra ticaret mahkemelerinin bir başkan, iki sürekli ve dört geçici üye ile bir başkâtip ve yeterli sayıda kâtipten kurulması öngörülmüştür. Karma bir davaya bakılacaksa ilgili devletten iki üye ile bir tercüman hazır bulundurulmuştur. Taşra ticaret mahkemelerinin daimî üyelerinin görev süresi iki yıl olup, bunlar daimî ve maaşlı memurlar olmuşlardır. Geçici üyelerin ikisinin görev süresi bir yıl, diğer iki üyenin ise altı ay olup, geçici üyelere ayrıca bir maaş tahsis edilmemiştir²²⁰. Mahkemede görev alacak başkan ve daimî üyelerin tayinleri, Ticaret Nezareti’nin seçilen üyelere ilişkin verdiği taktir ile gerçekleşmiştir²²¹.

Taşradaki ticaret mahkemelerinde dava süreci, mahkemenin bulunduğu yerdeki mülkî amirliğe dilekçe verilmesiyle suretiyle başlatılmıştır. Dilekçeler valiler, kaymakamlar ya da mutasarrıflar tarafından ilgili ticaret mahkemesine gönderilmiş, alınan sıra numarası üzerinden sırası gelen dava ticaret meclisine havale edilmiştir. Dilekçede tarih bilgisi, davacı ve davalı adları, meslekleri, şöhretleri, ikametgâh adresleri, yabancı iseler hangi devletin uyruğunda bulundukları, dava konusu, deliller, davaya hangi ticaret mahkemesinin bakacağı gibi bilgiler bulunmuştur²²². Davacılar duruşmaya girdiğinde bir muhızırın²²³ içeride, bir muhızırın kapıda durması, dava zaptını en ehliyetli olan kâtiplerden birinin tutması gerekli

²¹⁷ Bu kanunla bütün ticarî davalar Ticaret Mahkemesine havale edilmiş, mahkeme olmayan yerlerde ticarî davalar hukuk-ı âdiye davalarını gören mülkiye meclislerine devredilmiştir; Bingöl, 2005: 25.

²¹⁸ Bingöl, 2005: 24, 28; Demirci, 2019: 15-29; Kenanoğlu, 2007:185.

²¹⁹ Bingöl, 2005: 25.

²²⁰ Demirci, 2019: 91; Demirci, 2019: 91, 160-161.

²²¹ Demirci, 2019: 92.

²²² Dava pusulalarının, duruşma gününden en az üç gün önce Ticaret mahkemesine gönderilmesi gerekli görülmüştür. Türkçe ya da orada kullanılan yaygın dile göre düzenlenen pusulalar, mahkeme kapısına asılmıştır; Demirci, 2019: 93-95.

²²³ Mahkemenin adli kolluk görevini üstlenen memur

görülmüştür. Davaya ilişkin tutulan zabıt, düzenlenecek ilâm mazbatalarına esas kabul edilmiştir. Yine hazırlanan mazbata başkan, üyeler ve kâtipler tarafından imzalanıp, mühürlenmiş, ilamın yirmi bir gün içerisinde verilmesi hükme bağlanmıştır²²⁴.

Tarafların mahkemede bizzat bulunmaları gerekli görülse de vekiller tarafından temsil edilmeleri de mümkün kılınmıştır. Vekillerin geçerliliği, vekaletname almak şartına bağlanmıştır. Yine şer’i engeli olanların evinde bir mahkeme azasına ifade verebilecekleri kabul edilmiştir. Kadılar şer’iye mahkemelerinde tek başlarına yargılama yapabiliyorken, ticaret mahkemelerinde birden fazla üye bulunduğundan, mahkeme üyeleri hep birlikte karar vermeleri öngörülmüştür. Mahkeme sonunda taraflar dışarı çıkarılıp, mahkeme başkanı üyelerin görüşünü alınmıştır. Müzakere sonucunda karar verilirse hüküm taraflara beyan edilmiş, karar verilmezse yargılama ileri bir tarihe ertelenmiştir. Kararlar oybirliği ya da oyçokluğu ile alınmış, oylar eşit olduğunda mahkeme başkanı veya başkan vekilinin görüşünün iki oy sayılması kararlaştırılmıştır. Ticaret mahkemesinin hükmün geçici olarak uygulanması kararı vermediği takdirde, masraflar haksız taraftan karşılanmak üzere taraflar istinaf mahkemesine başvurabilmişlerdir. Ticaret mahkemelerinin verdiği kararlara itiraz edilebilmiştir²²⁵. Örneğin 21 Ağustos 1860’ta Avusturya Devleti tebaasından Yorgostan isimli bir tüccarın, Osmanlı tebaasından Kıbrıs’ta sakin Etene Hanım zimmetindeki alacağına ilişkin davası Kıbrıs Ticaret Meclisi’nde görülmüş ancak müddei verilen karara razı olmamıştır. Avusturya elçiliği tarafından, davanın ticarethanede muhakemesinin yapılması istenmiştir. Buna istinaden Etene Hanım’ın İstanbul’a getirtilmesine, muhakemede müddei haksız çıkarsa, bütün masrafların müddei tarafından karşılanmasına, Karmune isimli tüccarın da buna kefillik etmesine karar verilmiştir. Eğer bir mânisi çıkıp müddei gelemese, bu tarafta muhasebeye verilecek ilam hükmünü ifa edecek bir vekilini İstanbul’a göndermesi istenmiştir. Ayrıca Kıbrıs Ticaret Meclisi’nden bu dava hakkında verilen mazbata, ilam gibi belgelerin de gönderilmesi talep edilmiştir²²⁶. Görüldüğü gibi Kıbrıs Ticaret Meclisi’nin kararına itiraz edilmiş, Avusturya elçiliği tarafından ticarethanede muhakemesinin yapılması istenmiştir. Bunun için belirli şartlar sunulmuştur.

Taşra ticaret mahkemeleri başkanları Ticaret Nezâreti tarafından atanmıştır. Daimî üyeler, İstinaf ve Bidayet Mahkemelerinin başkanları, savcı ve yardımcıları ile ticaret mahkemesi başkanından oluşan “*İntihâb Encümenleri*” tarafından yapılan bir sınava tabi tutulmak kaidesiyle, Ticaret Nezâreti tarafından atanmıştır. Seçilen kişilerin verilen göreve

²²⁴ Demirci, 2019: 95.

²²⁵ Demirci, 2019: 98-102.

²²⁶ HR.MKT.345/100; HR.MKT.379/56.

uygun olup olmadıklarını valiler onaylamıştır. Geçici üyeleri, bulundukları bölgedeki en kıdemli tüccarlardan oluşan “*İntihâb Komisyonu*” seçmiştir. Ticaret mahkemesi başkanları maaşlı ve daimî memur statüsünde bulunmuşlardır. Bazı yerlerde mahkeme başkanlarına belirli bir maaşı tahsis edilmemiş, mahkeme gelirlerinden maaş almışlardır. Taşra ticaret mahkemeleri daimî üyelerinin iki yıllıkına atanması kabul edilmiştir. Geçici üyelere maaş tahsis edilmemiş, bu üyeler görevlerini fahri olarak yerine getirmişlerdir ve bu üyelere istifa hakkı tanınmamıştır. Geçici üyelerin görev süreleri bir yıl olup, altı aylık periyotlarla bu üyelerin yarısı yenilenmiştir. Bir yıllık görev süresi dolan üyelere ikinci yıl yeniden seçilebilme hakkı tanınmıştır. Kâtip ve tercümanların seçimleri bölgedeki mülkî amir ile ticaret mahkemesi başkanının ortak kararıyla yapılmıştır. Seçilen isimler önce Ticaret Nezareti’ne, oradan da Sadâret’e bildirilmiştir²²⁷.

1850 tarihli Ticaret Kanunu’nun yayınlanmasından sonra önemli merkezlerde Ticaret Meclisleri açılmaya başlanmıştır. Bu merkezlerden biri de Kıbrıs olmuştur. Adada ticareti geliştirmek ve artırmak için bir Ticaret Meclisi teşkil ettirilmesi ilk kez Ağustos 1853’te gündeme gelmiştir²²⁸. Ticaret Mahkemesi’nin merkez Lefkoşa’da teşkil edilmesi planlanmıştır. Ancak meclisin Lefkoşa’da teşkili başından bu yana tartışmalı bir konu olmuştur. Örneğin 10 Ocak 1854 tarihinde Avusturya elçiliği tarafından bir müzekkere gönderilerek Lefkoşa’dan ziyade Tuzla’da bir Ticaret Mahkemesi’nin tesisinin gerekli olduğu bildirilmiştir²²⁹. Bu müzekkereye verilen cevapta; Tuzla iskelesinde meclise nezaret edecek vali ve kaymakam bulunmadığından, ayrıca Lefkoşa’da ikamet eden Hayriye ve Avrupa tüccarları bulunduğundan, Lefkoşa’da teşkilinin uygun görüldüğü belirtilmiş ve meclisin açılmak üzere olduğu bildirilmiştir²³⁰. Bu süreçte Ticaret Meclisi toplanmış, ancak muhtemelen bu tartışmaların da etkisiyle kısa sürede lağvedilmiştir.

Lağvedilen Kıbrıs Ticaret Meclisi’nin 11 Şubat 1855 tarihinde yeniden toplanması gündeme gelmiştir²³¹. Kıbrıs Mutasarrıflığına 5 Temmuz 1855’te gönderilen emirnamede; “*Kıbrıs’ın Meclis-i Ticareti ta’tîl olunarak azalarının dağıtılmış olduğunun istihbar olunduğu*” bildirilmiştir. Meclisin böyle lağvedilmesi ve durumun şimdiye kadar merkeze

²²⁷ Demirci, 2019: 159-161.

²²⁸ HR.MKT.63/30.

²²⁹ 24 Ocak 1854’te bu kez Prusya elçiliğinden gönderilen takirde Kıbrıs’ta teşkil olunacak muhtelit (karışık) Ticaret Meclisi’nin Tuzla’da bulunmasının, Lefkoşa’da bulunmasından daha faydalı olacağı bildirilmiştir; HR.TO.154/23; HR.TO.140/3.

²³⁰ MVL.263/14.

²³¹ A.}MKT.NZD.132/47. Samani tezinde Kıbrıs Ticaret Meclisi’nin 1857 yılında lağvedildiğini aktarsa da kaynak gösterdiği belge 11 Şubat 1855 (23.05.1271) tarihli; Samani, 2006: 209.

bildirilmemesi uygunsuz bulunduğundan, derhal mevcut azalarının toplanmasıyla Kıbrıs Ticaret Meclisi'nin açılması istenmiştir²³².

Bu süreçte Ticaret meclisinin nerede açılacağı konusu yeniden tartışmalara sebep olmuştur. Buna istinaden Kıbrıs Mutasarrıf Osman Paşa 22 Temmuz 1855'te Ticaret Nezareti'ne gönderdiği yazıda; Ticaret Meclisi'nin Lefkoşa'da toplanması nizama uygun olsa da Tuzla iskelesinin ticaretin asıl mahalli olmasından, ayrıca konsolosların arz ve taleplerinden dolayı meclisin Tuzla'da toplanmasının daha uygun olduğunu bildirmiştir. Ayrıca daha önce Lefkoşa'da böyle bir meclisin toplandığını ancak şimdi Tuzla iskelesinde teşkilinin daha münasip görüldüğünü iletmiştir²³³. Buna istinaden 24 Ekim 1855'te Kıbrıs Mutasarrıfına gönderilen yazıda; taşra Ticaret Meclislerinin kanunen vali ve kaymakamlar nezaretinde toplanması gerektiğinin altı çizilmiştir. Ancak yine de bütün tüccarlar Tuzla iskelesinde bulunduğu için Ticaret Meclisi'nin de tüccarların bulunduğu mahalde olmasının faydalı olacağı ifade edilmiştir. Ayrıca Lefkoşa ve Tuzla arasındaki sekiz-dokuz saatlik mesafe bir günde kat edilebileceğinden, bunun yanında müste'men tüccarın ve Osmanlı tüccarının meclisin Tuzla'da toplanmasını talep etmelerinden dolayı, Kıbrıs Ticaret Meclisi'nin vali nezaretinde Tuzla iskelesinde teşkil edilmesine karar verilmiştir. Ancak “*umûr-ı ticarete*” dair yeni bir nizamname hazırlandığından, bu hazırlanana kadar teşkil olunacak meclisin eski usule göre çalışması istenmiştir²³⁴. Ancak tartışmalar bitmemiş, Kıbrıs Livâ Meclisi 28 Şubat 1857'de Ticaret Nezareti'ne gönderdiği mazbatayla, Tuzla'da teşkil edilen Ticaret Meclisi'nin merkez hükümet olan Lefkoşa'ya naklini istemiştir²³⁵. Bu örnek Kıbrıs Ticaret Meclisi'nin Şubat 1857 tarihinden önce açıldığını göstermiştir. Ayrıca Kıbrıs Ticaret Meclisi'nin Tuzla'da teşkil edilmesinden sonra da tartışmalar sürmüş, bu konu taraflar arasında bir güç savaşına dönüşmüştür.

Nisan 1858'de İzmir Ticaret Meclisi için hazırlanan nizamnamenin bazı düzeltmelerle Kıbrıs'ta icra edilmesi gündeme gelmiştir²³⁶. Fransız Konsolosu Darrase, İzmir Ticaret Meclisi için hazırlanan nizamnamenin bazı değişiklik ve ilavelerle Kıbrıs'ta uygulanması için çalışmalarda bulunmuştur. Kıbrıs'a uyarlanan ilgili nizamname, adadaki diğer konsolos ve konsolos vekilleri tarafından onaylanıp, Kıbrıs Mutasarrıfına sunulmuştur. Kıbrıs Mutasarrıflığı da konuyu Ticaret Meclisi'ne havale etmiştir²³⁷. Ancak imparatorluk bu konuda

²³² HR.MKT.112/9.

²³³ HR.MKT.115/7.

²³⁴ HR.MKT.124/72.

²³⁵ A.}MKT.MHM.107/81.

²³⁶ A.}MKT.NZD.255/22.

²³⁷ Kıbrıs'a uyarlanan ve dokuz maddeden oluşan tüzüğün maddeleri için bkz.; Samani, 2006: 209-211.

genel bir düzenleme yapma gayreti içinde bulunmuş, nitekim 1864 Nizamnamesi ile bu alanda yeniden teşkilatlanmaya gidilmiştir.

1864 Vilayet Nizamnamesinin yayınlanmasından sonra İmparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi Kıbrıs'ta bir Ticaret Mahkemesi teşkiline lüzum görünmüştür. 1 Haziran 1865 tarihinde Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti meclisinden gönderilen mazbata gereğince, Tuzla kazasında 1864 statüsüne istinaden bir Ticaret Mahkemesi teşkil edilmiştir²³⁸. Mahkemenin nerede teşkil edileceği konusu yeniden tartışmalara sebep olmuş, tüccarlar arasında ihtilaf çıkmıştır. Lefkoşalı tüccarlar 10 Temmuz 1864 tarihinde verdikleri dilekçeyle Lefkoşa'nın adanın merkezinde bulunması ve hükümet merkezi olması, "tüccarının kesretli" oluşu, Lefkoşalı tüccarlarının ticaretlerini çoğunlukla Avrupalı tüccarla yapmaları gibi gerekçelerle mahkemenin Lefkoşa'da teşkil edilmesini talep etmişlerdir. Ayrıca meclise her yıl aza seçileceği için, Tuzla'nın "*killet-i nüfûs-u ticâriyesinden*" dolayı, bu yıl azalar bulunsan bile diğer yıllarda aza bulmakta sıkıntı yaşanacağını dile getirmişlerdir²³⁹. Tuzla tüccarları da Tuzla'nın iskele olup, gümrüğün ve bankanın burada bulunduğunu, Tuzla'nın Kıbrıs'ın en büyük ticaret merkezi olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca yabancı tüccarların, konsolosların, tercümanların burada ikamet ettiğini, Lefkoşa'nın buradan sekiz-dokuz saat uzaklıkta bulunmasının zorluk yaratacağını ifade etmişlerdir. Ayrıca Osmanlı uyruğundan biriyle, ecnebi bir tüccar arasındaki herhangi bir ticari davada, konsolos veya tercümanlarının hazır bulunması gerektiğinden, Lefkoşa'nın Tuzla'dan uzak olmasının işlerin aksamasına sebep olacağını belirtmişlerdir. Ayrıca ecnebi memur ve tüccarlar ile Osmanlı tebaasından biri arasındaki davada, iki Avrupalının hazır bulunması gerektiğini gerekçe göstermişlerdir. Nizamnamede bunun yeri olmadığı söylenirse de Beyrut gibi mahalleri emsal göstererek ifadelerinde ısrar edeceklerini bildirmişlerdir²⁴⁰. Görüldüğü gibi nizamnamede olmayan konular üzerinden de baskı yaratılmaya çalışılmıştır.

Bütün bu tartışmalar Kıbrıs'ta ticaret mahkemesinin açılışını bir yıla yakın süreyle geciktirmiştir. Nihayetinde Kıbrıs Ticaret Mahkemesi 1 Haziran 1865'te Tuzla'da açılmıştır. Başkanlığına da Ahmet Pertev Efendi getirilmiştir. Ticaret Mahkemesi Başkanı Ahmet Pertev Efendi'ye aylık 1,500 kuruş maaş bağlanmış, Ekmekçizade Aziz Efendi ile Çelebi Yorgo 750'şer kuruş maaşla daimî azalığa getirilmişlerdir. "*Zeyl-i Kanun-u Ticaret*" in ahkamına göre tüccardan müteşekkil bir meclis oluşturulmuş, Salih Ağa ile Kostantino Loizu Papa birer yıl, Hüdaverdizade Hasan Efendi ile Luizi Karambi altışar ay müddetle meclis üyeliğine

²³⁸ İ. MVL.796/33.

²³⁹ İ. MVL.533/23915-1.

²⁴⁰ İ. MVL.533/23915-5.

getirilmişlerdir. Mahkeme kâtipliğine aylık 500 kuruş maaşla Mehmet Efendi, mahkeme tercümanlığına 600 kuruş maaşla Rufail Delivando getirilmiştir. Ayrıca 350 kuruş maaşla bir muhızır, 150 kuruş maaşla bir odacı görevlendirilmiştir. Maaşlara aylık 100 kuruş kırtasiye masrafı da eklendiğinde Kıbrıs Ticaret Mahkemesi'nin aylık gideri 4,700 kuruş olarak hesaplanmış, bunun mahkeme hasılatından ödeneceği bildirilmiştir. Mahkeme geliri sağlanana kadar, masrafların Kıbrıs mal sandığından karşılanmasına karar verilmiştir²⁴¹. Pertev Efendi'den sonra 1873 yılı başlarına kadar mahkeme başkanlığı görevini sırasıyla Mehmet Sait, Mehmet Ali Fehim ve Yasef Canbaz Efendiler yürütmüşlerdir²⁴².

Mahkemenin yabancı üyelerinin seçimi, yabancı devletler konsolos ve konsolos vekilleri tarafından yapılmıştır. Örneğin Amerika Konsolosu 14 Ağustos 1874 tarihinde; Kıbrıs'ta ikamet eden İtalya, Fransa, İngiltere, Rusya, Avusturya, Almanya, Danimarka, Yunan, Belçika, Flemenk, İspanya, Amerika Devletleri konsoloslarının toplanarak, ayın on beşinde süresi dolacak olan Mösyö Loranzo Mantovani ve Tuhari Mitzi'yi azalığa ve Mösyö Sofukel Nikoladi ve zat-ı Rakuzin adlı kişileri de mümeyyizlik sıfatıyla Ticaret Mahkemesi'ne tayin edildiklerini bildirmiştir²⁴³.

Mutasarrıf Veysi Paşa döneminde Kıbrıs Ticaret Mahkemesi'nin yeniden Lefkoşa'ya taşınması gündeme gelmiştir. 9 Aralık 1872 tarihinde Kıbrıs İdare Meclisi, Ticaret Mahkemesi'nin Tuzla iskelesinden Lefkoşa'ya naklini istemiştir²⁴⁴. Lefkoşa'nın merkez olması, Tuzla'nın Lefkoşa'ya sekiz saat uzaklıkta bulunması kararın gerekçesi olarak gösterilmiştir²⁴⁵. Hill'e göre kararın arkasındaki asıl neden konsolosların mahkeme üzerindeki etki ve nüfuzunu kırmaktır²⁴⁶.

Elçilikler bu karara şiddetle karşı çıkmışlardır. İngiltere elçiliği 30 Mayıs 1873 tarihinde kaleme aldığı yazıda; mahkemenin kara ve deniz ticaretinden uzağa taşınması için yeterli bir gerekçe sunulmadığını bildirilmiştir²⁴⁷. Avusturya ve İtalya elçilikleri de mahkemenin Lefkoşa'ya naklinin bazı zorluklara sebep olacağı gerekçesiyle yeniden Tuzla'ya taşınması için dört kıta taktir vermiştir²⁴⁸. Avusturya elçiliği de mahkeme taşındığından bu yana davaların tamamının ertelendiğini hem ecnebilerin hem de Kıbrıs'ın ahalisinin bundan

²⁴¹ İ.MVL.533/23915-5.

²⁴² Samani, 2006: 212.

²⁴³ HR.TO.147/79.

²⁴⁴ HR.MKT.771/96.

²⁴⁵ HR.MKT.771/96.

²⁴⁶ Bir dönem mahkeme üyeliği de yapan Hamilton Lang, Ticaret Mahkemesi'ni adanın iyi çalışan kurumlarından biri olarak tanımlamıştır ancak Müslüman başkan ve üyelerin yetersizliğini mahkemenin zafiyeti olarak değerlendirmiştir; TŞR.KB.NZD.228/8; TŞR.KB.NZD.228/11; Hill, 1952: 255; Samani, 2017: 808-809, Lang, 1878: 275.

²⁴⁷ HR.TO.247/57.

²⁴⁸ HR.MKT.801/99.

etkilendiğini, bu durumun ticarî işleri de zora soktuğunu bildirilmiştir²⁴⁹. Yine Almanya elçiliği de bu kararın ecnebi tüccarlara uymayacağını iletmiştir²⁵⁰. Özetle mahkeme azaları, tercümanlar, şahitler, konsoloslar ve tercümanlar Tuzla’da ikamet ettiklerinden, mahkeme tarafından verilen kararlar burada icra edildiğinden, bu kararın yeniden gözden geçirilmesi talep edilmiştir²⁵¹. Veysi Paşa’nın mutasarrıflığı sona erdiğinde, Ocak 1874’te Kıbrıs Ticaret Mahkemesi’nin yeniden Tuzla’ya taşınmasına karar verilmiştir²⁵². Veysi Paşa öteden beri tarafların ihtilafa düştüğü bu konuda kararlı bir girişimde bulunarak mahkemeyi Lefkoşa’ya taşımış ancak bu kısa ömürlü olmuştur.

Mahkeme Tuzla’ya nakledildikten sonra da çekişmeler sürmüştür. 14 Ağustos 1874 tarihinde Ticaret Mahkemesi üyelerini belirlemek için bir araya gelen İtalya, Fransa, İngiltere, Rusya, Avusturya, Almanya, Danimarka, Yunan, Belçika, Flemenk, İspanya, Amerika Devletleri konsolosları Tuzla kaymakamını şikâyet etmişlerdir. Kıbrıs’ı ilgilendiren her türlü hususun doğrudan doğruya Kıbrıs Mutasarrıflığıyla muhabere olunması usulden olduğundan, bunun ifasıyla Ticaret Mahkemesinin ecnebi üyeleri ne zaman Tuzla kaymakamının huzuruna çıksalar, kaymakamın; “*konsolosların ticâret mesâlihine müdahaleye hakları yoktur*” diyerek kendilerini tahkir ettiğini beyan etmişlerdir. Konsoloslar asla “*umûr-ı ticarete*” müdahalede bulunmak niyetinde olmadıklarını ancak Ticaret Meclisi azaları hakkında resmî hizmetleri süresince gerekli “*riâyetin icrasına*” hakları olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca Ticaret Mahkemesi Başkanı, Osmanlı azaları ve memurları çoğunlukla mahkemeye gelmedikleri için işler sürüncemede kaldığından, “*menâfi-i umûmiye-i dâhiliyeyi ihlâl eden*” bu gibi olaylara engel olunması için gerekli tedbirlerin alınmasını istemişlerdir²⁵³.

Görüldüğü gibi incelenen dönemde Kıbrıs Ticaret Mahkemesi’nin nerede teşkil edileceği konusu gündemi her daim meşgul etmiştir. Taraflar mahkeme üzerinde etkili olmak ve güç kurmak arzusunda olmuşlardır. Bu çekişme belgelere de yansımış, taraflar sık sık birbirlerini mahkeme kararlarına müdahale etmekle itham etmişlerdir.

²⁴⁹ Avusturya elçiliğinden 18 Temmuz 1873 tarihinde kaleme alınan bu takrirde mahkemenin altı ay önce taşındığı bilgisi verilirken, Veysi Paşa 6 Ağustos 1873 yılında kaleme aldığı bir yazıda Ticaret Mahkemesi’nin naklinin dört aya yaklaştığını ifade etmiştir; HR.MKT.801/99; HR.TO.165/53.

²⁵⁰ HR.TO.142/22.

²⁵¹ HR.TO.247/68.

²⁵² 15 Ocak 1874 tarihli bir yazıyla; Ticaret Mahkemesi’nin Lefkoşa’dan Tuzla’ya taşınmasına karar verilse de henüz taşınmadığıyla ilgili şikâyet alındığından bahsedilmiş, mahkemenin taşınıp taşınmadığı hususu Kıbrıs Mutasarrıflığına sorulmuştur; HR.MKT.817/30.

²⁵³ Kıbrıs Ticaret Mahkemesi üzerinden bir güç savaşı yürütülmüştür. Taraflar sürekli birbirlerini mahkemeye müdahalede bulunmakla suçlamışlardır. Örneğin 14 Temmuz 1857 tarihinde İsveç elçiliği, Kıbrıs Mutasarrıfı Mehmet Kani Paşa’yı, Ticaret Mahkemesi hüküm ve kararlarına müdahale etmekle itham etmiştir; HR.TO.147/79; HR.TO.313/92.

1.4. Kıbrıs'ta Belediye Teşkilatının Kuruluşu

II. Mahmut döneminde güvenliğin sağlanması, esnafın denetlenmesi ve vergilerin tahsili gibi işler için başkentte “İhtisâb Nazırlığı”, eyaletlerde “ihtisâb müdürlükleri” kurulmuştur²⁵⁴. İhtisâb Nazırlığı aslında vergi toplanmak, emniyeti sağlamak, narhı uygulamak ve sert tedbirlerle kent hayatını düzene sokmak için kurulmuştur. Ancak bu nazırlık, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’yla artan ticarî ilişkileri, bürokraside yaşanan değişim ve modernleşme, kent ve kasabaların fiziki değişim ve gelişimlerinin ortaya koyduğu yeni koşullar karşısında yetersiz kalmıştır. Dolayısıyla Osmanlı kentlerinin yapısının değişmesi ve ihtiyaçlarının ortaya çıkması, belediye idarelerinin teşkil edilmesini gerektirmiştir²⁵⁵. Buna istinaden 16 Ağustos 1854 tarihinde İhtisâb Nezâreti lağvedilerek, “İstanbul Şehremaneti” teşkil edilmiştir²⁵⁶. 1855 yılında bunu “İntizam-ı Şehir Komisyonu” takip etmiştir²⁵⁷. İntizam-ı Şehir Komisyonu çalışmaları neticesinde, İstanbul’u on dört belediye idaresine ayıracak bir teşkilatlanma önermiş, bununla alakalı bir nizamname hazırlayarak Babiâli’ye sunmuştur. Buna istinaden İstanbul on dört daireye ayrılmış ancak “Altıncı Daire-yi Belediyeye” olarak adlandırılan Beyoğlu-Galata semti dışındakilerde ciddi bir örgütlenme sağlanamamıştır. Altıncı Daire bölgesi doğrudan Sadârete bağlanarak, yarı bağımsız idaresiyle, malî kaynaklara sahip ayrıcalıklı bir bölgede çalışmaya başlamıştır²⁵⁸. Altıncı Belediye Dairesi dışında kalan ve Şehremaneti idaresine bırakılan diğer daireler ise 1867-1868 yıllarında yeniden örgütlenmişlerdir²⁵⁹. Osmanlı taşrasında kurulacak belediye meclisleri için 1867 yılında Vilayet Belediye Meclislerinin görev ve yetkilerini düzenleyen 2 talimatname²⁶⁰ hazırlanmıştır. Bu talimatnameler ile belediyelere özerklik verilmemiş, belediye idarî bir yapı olarak tanımlanmış ve belediye meclislerine kentin temizliğine, bayındırlık ve alt yapı olanaklarına, aydınlatmasına, narh ile çarşı pazarın kontrolüne ilişkin görevler verilmiştir. Belediye reisinin taşradaki memurlar arasından ve

²⁵⁴ Ortaylı, 2018: 130-131.

²⁵⁵ Çadırcı, 1997: 273; Ortaylı, 2018: 131-132; Samani, 2018: 593; Tekeli, 527-528.

²⁵⁶ Emanet, Babiâli’nin bir şubesi olarak kurulmuşsa da vergi koymak ve toplamak için Maliye Nezareti’ne, kaldırım yapım ve onarımı için Nafia Nezareti’ne, güvenlik meselelerinde Zabtiye Nezareti’ne, esnafın teftişi, fiyatların kontrol edilmesi gibi işlerde de Ticaret Nezareti’ne başvurmak durumunda bırakılmıştır. Hal böyleyken geniş görevli ancak az yetkili bu organ olarak başarısızlığa mahkûm olmuştur; Çadırcı, 1997: 273-274; Ortaylı, 2018: 131-135-136.

²⁵⁷ Bu başarısız deneyim gözden geçirilerek, belediye örgütünün yeniden düzenlenmesi adına öneri ve projelerin görüşülüp, uygulamaya konması için kurulacak komisyonun bu konulardan anlayan, yabancı dil bilen ve Avrupa görmüş kişilerden oluşması gereği üzerinde durulmuştur. Komisyon cadde ve sokakların düzenlenmesi, temizlik, aydınlatma gibi belediye hizmetlerinin yerine getirilmesi için kurulmuştu. Bu komisyon çok geçmeden Ticaret Nezareti’ne devredilmiş, 1857 yılında da dağılmıştır; Çadırcı, 1997: 274; Ortaylı, 2018: 141-143.

²⁵⁸ Çadırcı, 1997: 274-275; Ortaylı, 2018: 143.

²⁵⁹ Çadırcı, 1997: 274; Ortaylı, 2018: 161.

²⁶⁰ Bu talimatların ilki; “Vilâyette Belediye Meclislerinin Suret-i Tertibi ve Memurlarının Vezaifi Hakkında”, ikincisi; “Vilâyatda Belediye Meclisinin Vezaif-i Umumiyesi Hakkında Talimat” isimleriyle çıkarılmıştır; Ortaylı, 2018: 177.

mutasarrıf tarafından tayin edilmesine karar verilmiştir. Belediye reisi, belediye meclisinin kararlarını yerine getirmek, meclise başkanlık yapmak, vilayet ile meclis arasındaki ilişkileri yürütmekle sorumlu tutulmuştur. Belediye meclisi ise bir reis ve muavini ile altı üyeden²⁶¹ oluşturulmuştur. Bu talimatnameler, 1871 Nizamnamesi ile 1877 Kanunu'na temel teşkil etmişlerdir²⁶².

Vilayet yönetimini yeniden düzenleyen 1871 Nizamnamesinin bir faslı tümüyle, belediye idarelerine ayrılmıştır. Bu nizamname ile 1867 tarihli talimatnamenin hükümleri değişmiş ve tamamlanmıştır. Nizamnamenin 111. maddesine göre vali, mutasarrıf ve kaymakamın bulunduğu her kentte bir belediye meclisi teşkil edilmesi kararlaştırılmıştır. Belediye reisinin taşradaki memurlar arasından seçilmesi, mutasarrıf tarafından tayin edilmesi ve valinin onayı ile göreve başlaması kararlaştırılmıştır. Meclisin de benzer olarak reis ve muavini ile altı üyeden teşkil edilmesi planlanmıştır. Üyelerin iki yılda bir seçilmesi²⁶³, farklı dini cemaatlerden olmaları ve her yıl kura usulüyle değiştirilmeleri, birer mühendis ve tabibin de “*müşavir meclis üyesi*” sıfatı taşıması kararlaştırılmıştır. Üye seçimlerinin her iki yılda bir yapılıp, oranın mülkî amiri, müftü ve ruhani reisleri ile kâtiplerden oluşan bir meclisin üye sayısının üç katı kadar aday belirlemesi, belirlenen adayların ihtiyar meclislerine yollanıp, en çok oy alan 3/2'sinin arasından, mutasarrıf tarafından altısının seçilmesi öngörülmüştür. Seçilen isimlerin Livâ belediye meclisleri için vali tarafından, vilayet belediye meclisleri için de Babîâlî tarafından onaylanması gerekli görülmüştür²⁶⁴.

Meclis üyeleri fahrî şekilde çalışması, meclisin haftada iki gün toplanması, toplantı için üyelerin 3/2'sinin hazır bulunması kararlaştırılmıştır. Nizamnamenin 124. maddesi ile belediye meclislerine; imar denetimi, yol ve kaldırım yapımı ve onarımı, su yollarının bakım, düzen ve temizliğinin sağlanmasına yardımcı olması, ulaşım araçlarının tedarik edilmesi, yangın tulumbalarının kurulması gibi yükümlülükler verilmiştir. Ayrıca belediyeye, yasaklara uymayan kişilere ceza kesebilme yetkisi tanınmıştır. Taşra belediyelerine yapı-ruhsatîye harcı, emlak vergisi, ayrıca bazı vergiler ve yol-kaldırım inşasından tahsil edilecek ücretler tahsis edilmiştir²⁶⁵.

²⁶¹ Seçilmek için yıllık 500 kuruş vergi vermek, otuz yaşını geçmek, Osmanlı uyruğundan olmak, Türkçe okur yazar olmak şartlarını taşımak gerekli görülmüştür; Ortaylı, 2018: 178.

²⁶² Ortaylı, 2018: 177-178; Samani, 2018: 598.

²⁶³ Üyelerin seçimine ilişkin şartlar 1871 Nizamnamesinde daha ayrıntılı olarak belirlenmiş; cinayetle mahkûm olmayan, medeni haklara sahip, Osmanlı uyruklu, zabitandan ve memurinden olmayan 25 yaşından büyük kişilerin seçilebileceği belirtilmiştir; Ortaylı, 2018: 180.

²⁶⁴ Çadircı, 1997: 275-278; Ortaylı, 2018: 179-180.

²⁶⁵ Belediye meclislerini malî ve idarî yönden denetleme gücüne sahip organ, Livâ idare meclisleri olmuştur. Belediye meclisi her üç ayda bir kayıt ve hesaplarını Livâ meclisine sunmakla yükümlü tutulmuştur. Dolayısıyla vilayetlerde belediyelerin özerkliği gibi bir durum söz konusu olmamış, merkezi hükümet örgütünün bir parçası olarak görevlerini icra etmişlerdir; Çadircı, 1997: 275-278; Ortaylı, 2018: 180-181.

Birkaç liman kenti dışında XIX. yüzyılın Osmanlı belediyeleri yeterli kadrolara sahip olmamış, hatta çarşı ve pazarların teftişi bile belediye kavalı ya da zabıta memurları tarafından değil, polis ve zabıta tarafından yapılmıştır. Çoğu yerde belediye vergi toplayan ya da toplamaya çalışan, iş yapmaz kurumlar olarak kalmış, ayrıca muhasebe ve kayıt sistemlerinin bozukluğu dolayısıyla da yolsuzluklara hayli açık kurumlar olmuşlardır²⁶⁶.

1877 Vilâyetler Belediye Kanunu'nda, belediye organlarının bir reis ve meclisten ibaret olması kabul edilmiştir²⁶⁷. Bu kanunla belediye reisinin, seçilen üyelerden oluşan meclis içinden, hükümet tarafından atanacağı ve belediye gelirinden maaş alacağı karara bağlanmıştır. 1877 Kanunu seçmek ve seçilmek için eskisinden farklı koşullar getirmemekle beraber, Belediye Meclisi üyelerinin Türkçe konuşmasını gerekli kılmıştır. Yine Meclis üyeleri arasından reisliğe tayin edilecek kişinin Türkçe okur-yazar olması şart koşulmuştur. 1877 Belediye Kanunu gizli oy, açık tasnif esasına dayanan tek dereceli seçim usulünü getirmiştir. Bu kanuna göre belediye personelinin tabip, mühendis, baytar gibi meclisin müşavir üyeleri dışında kâtip, sandık emini ve belediye zabıtası vazifesi gören yeterli sayıda çavuştan ibaret olması kabul edilmiştir²⁶⁸. Bu kanunla belediyelere nüfus sayımı yapmak, nüfus kütüklerini düzenlemek, itfaiye kurmak, dilsiz-sağır okulu ve sanayi okulları açmak gibi görevler verilse de bunlar beledilerin hiçbir zaman yüklenemedikleri fonksiyonlar olmuşlardır²⁶⁹. XIX. yüzyılda belediye idarelerinin daha kuruluş dönemindeki zaafı; malî kaynaklarının kıtlığı ve bu kaynakları merkezî hükümetin gözetiminde kullanabilmeleri olmuştur. Bu kanun da belediyelerin mali güçsüzlüğüne çözüm getirmemiş, ayrıca İstanbul belediyelerine bırakılan bazı gelirlerin taşra belediyelerine bırakılmaması da mebusların itiraz ve eleştirilerine sebep olmuştur²⁷⁰.

XIX. yüzyılın ortalarına kadar imparatorluğun genelinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da beledî hizmetleri yerine getirebilecek modern, idarî ve malî yönden özerk bir belediye örgütü bulunmamıştır²⁷¹. Kıbrıs'ta belediye hizmetlerine yönelik ilk çalışmalar Ziya Paşa döneminde

²⁶⁶ Çadircı, 1997: 275-278; Ortaylı, 2018: 181.

²⁶⁷ 1871 Nizamnamesi uygulamada bir deneyim kazandırmıştır. Vilayet yönetimi ve belediye dairelerinin yeniden düzenlenmesi işi parlamentoya bırakılmıştır. Sultan II. Abdülhamit parlamentonun açılış konuşmasında Dersaadet ve Vilâyet belediye kanunlarının ivedilikle hazırlanmasını istemiştir; Çadircı, 1997: 275-278; Ortaylı, 1992: 401; Ortaylı, 2018: 190.

²⁶⁸ Çadircı, 1997: 275-278; Ortaylı, 2018: 193-194.

²⁶⁹ Çadircı, 1997: 275-278; Ortaylı, 2018: 191-192.

²⁷⁰ Ortaylı, 2018: 194-195.

²⁷¹ Hill, Kıbrıs'ta belediye meclislerinin 1856 yılında kurulduğunu söylese de muhtemelen 1856 yılında kurulan sancak meclisi ve kaza idare meclislerini belediye meclisleri olarak değerlendirmiştir; Demiryürek, 2020: 1118-1119; Samani, 2018: 596. İlber Ortaylı ise kaynak göstermeden, 1871 yılında Kıbrıs'ta belediye idaresinin kurulduğunu aktarmıştır; Ortaylı, 2017: 436.

başlamıştır²⁷². Lefkoşa çarşısında satılan yiyecek ve eşyalara ayda bir kere narh verilmesi, mevsime göre fiyatlar değiştiğinden yeterli olmamış, bunlara sık sık narh verilmesi, çarşıların nizamına ve temizlenmesine dikkat edilmesi için Müslüman ve Hristiyan azalardan oluşan bir Çarşı Meclisi teşkil olunmuştur. Yabancı memurların ikametgahı olan Tuzla iskelesinde de böyle bir meclisin teşkili gerekli görülmüştür. Ancak burada kurulacak meclisin Lefkoşa'dakinden farklı olarak, yerlilerden ve ecnebilere mahsus olması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca bu meclisin, belediye hizmetlerine nezaret etmesi, gerektiğinde ahaliden para toplayabilmesi de gerekli görülmüştür. O yüzden Kıbrıs idaresi tarafından, İstanbul'daki Altıncı Daire-yi Belediye teşkilatının benzerinin Tuzla iskelesinde tatbiki için nizamname ve talimatname istenmiştir. Ancak bu isteğe 26 Ağustos 1862 tarihinde verilen cevapta; bu durum bazı hoşnutsuzluklara ve karışıklıklara sebep olacağından, adanın eskiden olduğu gibi idare edilmesi istenmiştir²⁷³. Görüldüğü gibi Kıbrıs adasının merkezi olan Lefkoşa'da belediyecilik faaliyetlerine yönelik ilk adım atılmıştır. Tuzla'da teşkil edilmesi düşünülen meclise, yerli ahalinin yanında yabancıların da dahil edilmesi talebi dikkat çekici bir husus olmuştur. Çünkü Altıncı Belediye Dairesi esasında pilot bir uygulama olduğundan, İntizam-ı Şehir Komisyonu bu emsal belediyeyi Galata-Beyoğlu bölgesinde kurmaya karar vermiş, yabancıların yaşadığı bu bölgede, yabancıların yönetiminde örnek bir belediye dairesi olmak hususuna yoğunlaşmıştır²⁷⁴. Bu tarz bir meclisin Lefkoşa'dan önce, Tuzla'da teşkil edilmek istenmesi hususunda, belki de Tuzla'nın kozmopolit yapısı belirleyici bir etken olmuştur.

Kıbrıs'ta belediye teşkilatlanmasının Osmanlı'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi 1868 yılında gerçekleştiği düşünülmektedir²⁷⁵. Lefkoşa Belediyesi'nin²⁷⁶ Kitabet ve Sandık Emaneti işini üstlenen Mustafa Efendi'nin, 12 Temmuz 1871 tarihinde görevinden ayrıldığında bu görevi 13 Mayıs 1868 tarihinden bu yana, otuz yedi aydır yürüttüğü anlaşılmıştır. Yine 17 Ağustos 1868 tarihinde “*Tuzla ve İskele kasabaları Daire-i Belediyesi*” adıyla anılan Tuzla Belediye Meclisi Başkanlığı'na Mehmet Ali Efendi atanmıştır. Bu sırada Tuzla'da ikamet eden Avrupalıların arasından meclise da üye tayini ile ilgili tartışmalar yaşanmıştır²⁷⁷. Aynı tartışmalar 1874 yılında da yaşanmış, ABD Konsolosu Rusya, Yunanistan, İspanya, İtalya, Fransa ve Prusya konsoloslarını temsilen Kıbrıs Mutasarrıflığına

²⁷² Demiryürek, 2020: 1122-1123.

²⁷³ MVL.788/65.

²⁷⁴ Ortaylı, 2018: 144.

²⁷⁵ Demiryürek belediyelerle ilgili çalışmasında Kıbrıs'ta belediye teşkilatlanmasını detaylı şekilde incelemiş ve çoğu kazada teşkilatlanmanın 1868 yılında gerçekleştiği sonucuna ulaşmıştır; Demiryürek, 2020: 1124-1128.

²⁷⁶ Hasan Samani çalışmasında Lefkoşa belediyesini 1877/1878 tarihli Lefkoşa Belediyesi defteri üzerinden ayrıntılı bir şekilde incelemiştir; Samani, 2018: 601-620.

²⁷⁷ Demiryürek, 2020: 1124; Kızıldaş, 2007: 156-157.

başvurmuş²⁷⁸ ve nakdî cezalar için resmi üye sıfatıyla iki kişinin atanmasını talep etmiştir. 19 Ağustos 1874 tarihinde Kıbrıs Mutasarrıflığı tarafından, resmî bir müdahale olmamak şartıyla, bazı mahallerde aza sıfatıyla iki kişinin bulundurulabileceğinden bahisle bir yazı kaleme alınmıştır. Ancak bu kişilerin resmî üye sıfatıyla mecliste yer almalarının uygulamada yeri olmadığından ne yapılması gerektiği merkeze sorulmuştur²⁷⁹.

Mağusa ve Baf belediyeleri de 1868 yılında kurulmuştur. 25 Kasım 1868 tarihli bir belgede; üç Müslüman ve üç Hristiyan azadan oluşan Mağusa Belediye Meclisi'nin teşkil olduğu Lefkoşa İdare Meclisine bildirilmiştir. Yine Baf'ta 21 Eylül 1868 tarihinde belediye meclisi seçimleri yapılmış, aza, sandık emini ve kâtip istihdamı için Lefkoşa'dan onay istenmiştir. Girne belediyesinin kurulması için de 1868 yılında harekete geçilmiştir. 18 Ağustos 1868 tarihinde Lefkoşa'dan Girne'ye yazılan bir yazıyla belediye meclisinin teşkil edilmesi istenmiştir. Bu yazı Mart 1870'te cevaplanmış, 21 Mart 1870 tarihinde altı kişilik bir belediye meclisi kurulmuş ve onaylanması için Lefkoşa'ya gönderilmiştir²⁸⁰.

Leymosun'da belediye teşkilatının kuruluşu da 1868 yılında gerçekleşmiştir. Haziran ayından evvel Leymosun'a bir belediye teşkilatı kurulması gereği bildirilmiş ancak 5 Haziran 1868 tarihinde Leymosun'da belediye teşkilatının henüz kurulmadığı haber alınmıştır. Bu durumun nizamnameye aykırı olduğu gerekçesiyle, yeni bir yazı yazılarak, belediye örgütünün kurulması ve üye seçimlerinin yapılması istenmiştir. Bu uyarından on üç gün sonra, belediye için üye seçimleri yapılarak Lefkoşa'ya bildirilmiştir²⁸¹.

Yani Kıbrıs belediyeleri 1867 tarihli talimatnameler çerçevesinde kurulmuş, 1871 Nizamnamesi ile bu belediyelerin teşkilatlanma süreçleri devam etmiştir. 1865 yılında narh usulünün kaldırılmasından sonra belediyelerin fiyat farklılıklarını kontrol etmek, kalite ve tartı denetimi yapmak gibi alışverişi düzenleyen görevleri ağırlık kazanmıştır²⁸². Kıbrıs belediyeleri de bu görevleri titizlikle yerine getirmeye çalışmışlardır. Örneğin 3 Ocak 1877 tarihinde Lefkoşa ile Tuzla'daki kantarlar arasında %2'lik bir fark olduğundan, bedeli belediye gelirlerinden karşılanmak üzere İstanbul'dan yirmi beşer okkalık tam ayarlı dört kantar talep edilmiştir²⁸³. Ancak fiyatların belirlenmesi konusu tartışmalara sebep olmuştur. Belgelere her yıl üzüm fiyatlarının belirlenmesi konusunda ahali ile mültezimler arasında tartışmaların yaşandığı yansımıştır. Tabi belediyelerin de bazen bu konuda dikkatsiz

²⁷⁸ İngiltere ve Avusturya konsolosları “*aza intihabı*” maddesine karışmayacaklarını bildirmişlerdir; ŞD.2379/68.

²⁷⁹ ŞD.2379/68.

²⁸⁰ Demiryürek, 2020: 1124.

²⁸¹ Leymosun'da yapılan seçimlerde Hristiyan ihtiyar meclisi üyelerinin girişimiyle Belediye Meclisine iki Hristiyan üye seçilmiştir; Demiryürek, 2020: 1127.

²⁸² Demiryürek, 2020: 1138; Ortaylı, 2018: 212.

²⁸³ Baltacı, 2021:150.

davrandığı durumlar olmuş, örneğin 21 Ocak 1877 tarihli bir belgeye göre Leymosun Belediyesi tarafından farklı üzüm cinslerine farklı fiyatlar belirlenmiş ancak yapılan tetkikatta fiyatların düşük kaldığı anlaşılmıştır. Ahaliden temsilcilerin ve mültezimlerin belediye meclisine gitmeleri suretiyle, bir orta yol bulunmaya çalışılmıştır. Leymosun Belediyesi tarafından 14 para fiyat verilen üzümün kıyyesi, emsalleri gibi 17 paraya çıkarılmış ancak mültezim ve ahalinin sızlanmasına engel olunamamıştır. Değirmenlik kazasında ise üzüm aşarına 21 para fiyat takdir olunmuş ancak bu fiyat fahiş olduğu gerekçesiyle 2 para indirimle gidilerek, 19 para olarak belirlenmiştir. Nispetle Leymosun kazası ile Gilan ve Evdim nahiyelerinde de üzüm fiyatları 19 para olarak tayin edilmiştir²⁸⁴. Görüldüğü gibi belirlenen fiyatlarda ahalinin ve mültezimlerin görüşüne de başvurulmuştur. Ayrıca diğer kazalarda verilen fiyatlar da göz önünde bulundurularak en doğru fiyatlar saptanmaya çalışılmıştır.

İmparatorluğun genelinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da belediye teşkilatlanması için yeterli şartlar oluşmamıştır. Adada memur istihdamında yetersiz kalınmış, meclis üyeleri bazen çok da ehliyetli olmayan kimselerden seçilmiştir. Meclisin çalışabilmesi için gerekli fiziki şartların sağlanamadığı durumlar olmuştur. Örneğin Baf Belediyesi teşkil edildiğinde, belediye meclisi azalarının toplanıp, müzakere edebileceği bir odalarının dahi olmadığı anlaşılmıştır²⁸⁵. Girne Kaymakamlığının 20 Haziran 1871 tarihinde Lefkoşa'ya gönderdiği yazıda ise belediye meclisinin “*umûr-ı tahririye ve hesâbiyesini*” idare edecek kimse bulunmadığından, belediye reisi ile meclis üyeleri de okuyup yazma bilmediğinden, aylık 50 kuruş maaşla bir kâtibin istihdamına izin verilmesi istenmiştir²⁸⁶. Ortaylı'nın belediyelerin yetersiz kadrolarına ilişkin verdiği zabıta örneğine bakıldığında, Kıbrıs'ın belediye teşkilatlanmasındaki durumun daha vahim olduğu anlaşılmaktadır.

Belediyelerin başlıca gelir kaynakları “*zebhiyye*”, “*dellaliyye*”, “*kantar*”, “*kilecilik*”, “*hayvan*” ve “*bac-ı bazar*”, “*damga*” ve “*tahmishane*” vergileri ile “*ceza-yı nakdi*” olarak belirlenmiştir²⁸⁷. 1868'de Leymosun Kaymakamlığına yazılan bir yazıyla; narhtan fazla satış yapan esnaftan kanun çerçevesinde alınacak para cezaları ile tahrir bittikten sonra alınacak “*kontrato harcı*” ve “*tezyinât-ı belediye*” gelirlerinin belediyeye tahsis edildiği

²⁸⁴ Baltacı, 2021:175-176.

²⁸⁵ Demiryürek, 2020: 1125-1126; Samani, 2018: 600.

²⁸⁶ Demiryürek, 2020: 1126.

²⁸⁷ Demiryürek'in çalışmasına göre; Kıbrıs'ta belediyelere tahsis edilen “*zebhiyye*” ve “*dellaliyye*” rüsumları 13 Eylül 1869 tarihinde ayrıntılı olarak belirlenmiş, altı kaymakamlık merkezinden 22,950 kuruş zebhiyye, 3,600 dellaliyye rüsumu toplanmıştır; Demiryürek, 2020: 1129. Samani'nin incelediği 1877/1878 Lefkoşa Belediyesi Defteri'ne göre Lefkoşa belediyesinin en önemli gelir kalemleri; kesilen hayvanlardan alınan zebhiyye resmi, ceza-yı nakdi, kontrato harcı ve ruhsatiye harcı olmuş, Mayıs/Kanunisânî 1293 tarihleri arasındaki 9 aylık süreçte Lefkoşa belediyesinin gelirlerinin %39'unu zebhiyye resmi, %26'sını ceza-yı nakdi, %3,5'ini ruhsatiye gelirleri, %2'sini kontrato gelirleri oluşturmuştur; Samani, 2018: 610-616.

bildirilmiştir²⁸⁸. Yine 1870 yılında “*kantar*”, “*kiyaliyye*” ve “*hayvan*” rüsumu da Kıbrıs belediyelerine tahsis edilmiştir²⁸⁹. 1875 yılında gelindiğinde Kıbrıs belediyelerinin gelirlerinin yalnızca zebhiyye rüsumu ile para cezalarından ibaret olduğu, bu gelirin maaş ve masraflara ancak yettiği bildirilmiş ve bazı mahallerde olduğu gibi dellaliye, kiyaliye rüsumunun belediyeye terki istenmiştir. Bu talebe verilen cevapta; kantariye ve kiyaliyye rüsumunun imparatorluğun yalnızca bazı “*mühim ve müstesna mahallerinde*” belediyeye terk edildiği, bunların haricindeki yerlerde merkezi hazinenin gelirleri arasında olduğu bildirilmiştir²⁹⁰. Ancak yukarıda da görülebileceği gibi bu vergiler zaten belediyelere tahsis edilmiştir. Cevapta bu vergiler kantariye ve kiyaliyye olarak belirtilmiş olduğundan bir karışıklık olabileceği gibi, bu vergilerin 1870 yılından sonra belediyelere tahsisinin durdurulduğu da düşünülebilir.

Belediye’nin giderlerini maaşlar ve masraflar oluşturmuştur. Belediye meclisini teşkil edecek altı üye emlak ve arazi sahipleri arasından, belediye başkanı ise mevcut memurlardan seçilmiştir. Yalnızca kâtip ve sandık emini maaşlı olup, bunların da maaşı 500’er kuruşu geçmeyecek şekilde düzenlenmiştir. Buna göre Lefkoşa Belediyesi, Mayıs/Kanunisânî 1293 tarihleri arasındaki dokuz aylık süreçte aylık 150 kuruş belediye binası kirası vermiş, kira ile maaşların toplamı 1,140 kuruş tutarında olmuştur. Muavin Fedai Efendi aylık 500 kuruş maaş alırken, kâtip ve sandık emini Salih Efendi 300 kuruş, odacı Abdülaziz/Dilaver 150 kuruş, su yolcu Mehmet 40 kuruş maaş almıştır²⁹¹. Belediyeler çeşitli hizmetler için de ayrıca bütçe ayırabilmişler, örneğin Türkçe bilmeyenlere yönelik Lefkoşa Belediyesi’ne aylık 150 kuruş maaşla tercüman istihdam edilmiştir²⁹². Bazen ekstra harcamalar da yapılmıştır, örneğin Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti merkezinde kurulan “*Meclis-i Umûmî*” için Kıbrıs’tan yola çıkan altı kişinin harcırahının 3,500 kuruşu belediyelerden karşılanmıştır²⁹³. Yine kırtasiye masrafları, belediye binası için ihtiyaç duyulan eşyalar, kutlamalar, sosyal yardım hizmetleri²⁹⁴, çeşitli bakım ve onarım faaliyetleri²⁹⁵ belediyenin diğer masraf kalemlerini oluşturmuştur. Harcamalar arasındaki en büyük payı maaşlar oluşturmuştur²⁹⁶.

²⁸⁸ Kıbrıs belediyeler çok zengin gelir kaynaklarına sahip bulunmamıştır. Örneğin Kıbrıs belediyeleri 1869-1870 yılında 36,389 kuruş gelir elde ederken, giderlerin miktarı 22,041 kuruş olmuştur; Demiryürek, 2020: 1127, 1135-1136.

²⁸⁹ Demiryürek, 2020: 1131.

²⁹⁰ ŞD.2379/75.

²⁹¹ Samani, 2018: 598-599, 618.

²⁹² Demiryürek, 2020: 1135.

²⁹³ Kızıldaş, 2007: 163-164.

²⁹⁴ Baltacı, 2021:124.

²⁹⁵ Kızıldaş, 2007: 184; Baltacı, 2021:119.

²⁹⁶ Samani, 2018: 618.

İmparatorluğun genelinde olduğu gibi Kıbrıs adasındaki belediye yapılanmaları da malî ve idarî özerkliğe sahip kurumlar olamamışlardır. Kıbrıs İdare Meclisi belediyelerin üzerinde mutlak bir kontrol ve denetim hakkına sahip olmuştur. Memur istihdamı İdare Meclisi'nin onayıyla yapılırken, yapılan harcamalar mutasarrıfın ya da Kıbrıs İdare Meclisi'nin onayıyla gerçekleştirilmiştir²⁹⁷. Ayrıca belediye başkanlarının yetersiz oluşları nedeniyle görevlerinden alındığı durumlar olmuş²⁹⁸, belediye başkanlarının gelir elde etmek için başkanlık, kâtiplik ve muhasebecilik işlerini de yürüttüğü zamanlar da olmuştur²⁹⁹. Örneğin Leymosun Belediye Reisi Şakir Efendi, vazifesini hakkıyla yerine getirmeyerek, erzakın “*mutedil*” bir fiyattan satışı ve tedarikinde dikkatli davranmadığı için ahali tarafından azli talep edildiğinden 16 Ocak 1877 tarihinde görevinden azledilmiştir. 13 Şubat 1877’de Leymosun Belediye Başkanı Şakir Efendi’nin yerine Mihail Mikroskofi’nin tayin olunması istenmiştir. Ancak mal müdürü Türkçe konuşamadığı gerekçesiyle bu duruma itiraz ederek, Mihail Mikroskofi’nin asaletini mühürlememiştir. Buna istinaden; “*tebâa-i Osmaniyye’nin hidemât-ı devlette istihdâm olunmak üzere lisân-ı resmi olunan Türkçeye vâkıf olması Kanun-ı Esâsî’nin cümle-i ahkâmından olduğu cihetle*” memuriyetinin tasdik edilmediği bildirilmiş, “*diğer bir ehil ve erbâbının yani Türkçe lisânına vâkıf bir zâtın*” tayini istenmiştir³⁰⁰. Henüz bu tarihte 1877 kanunu çıkarılmadığından, bu tepki 1876 Anayasası’nda Osmanlı tebaasının devlet hizmetinde istihdam olunması için devletin resmi dili olan Türkçeyi bilmeleri şartıyla ilgili olmuştur.

Lefkoşa meclis defterini incelen Hasan Samani, Ekim 1877 tarihli Vilayetler Belediye Kanunu’nun Lefkoşa’da uygulanmamış olduğunu, 1871 Nizamnamesinin yürürlükte kaldığını tespit etmiştir. Örneğin yeni hazırlanan yasaya göre; seçilmiş üyelerden oluşan meclis içinden hükümetçe tayin edilmiş belediye başkanı, belediye gelirlerinden maaş alabiliyorken, muavin alamamıştır. Ancak Lefkoşa belediye başkanlığı görevini yürüten Mehmet Arif Efendi 1871 Nizamnamesinin öngördüğü gibi, belediye sandığından maaş almıyorken, muavin Mehmet Efendi belediyeden dokuz ay maaş almıştır. Çalışmada bu kişilerin doğrudan merkezi hükümet tarafından atanan yerel memurlardan olduğu varsayılmıştır³⁰¹. Yine 1877 düzenlemesi meclis üyelerine Türkçe konuşabilme şartı getirmiştir. Ancak 1877/1878’de Lefkoşa Belediyesi’nin meclis toplantılarında tercümanlık yapan bir gayrimüslim

²⁹⁷ Samani, 2018: 620-621.

²⁹⁸ Baltacı, 2021:170.

²⁹⁹ 1874-1876 yılları arasında Lefkoşa belediye reisliği yapan isimler başkanlığın yanında sandık eminliği ve kâtiplik görevlerini de üstlenerek muhtemelen bir gelir temin etme yoluna gitmişlerdir; Demiryürek, 2020: 1134, 1139.

³⁰⁰ Baltacı, 2021:206-207.

³⁰¹ Yine 14 Kasım 1877 tarihinde Leymosun Belediye Başkanı Fethi Efendi maaş ve ödül tahsisine layık görülse şartlar müsait olmadığından talebin reddine karar verilmiştir; Demiryürek, 2020: 1134.

bulunduğundan, bu şartın da yerine getirilmediği ortaya konulmuştur³⁰². Yine belediye meclislerinin maiyetlerinde birer kâtip ve sandık emini olması gereği üzerinde durulmasına rağmen, Lefkoşa Belediyesi'nde Mehmet Salih isimli kişi her iki görevi de yürütmeye devam etmiştir. Çarşı-pazar denetiminin yapılabilmesi adına teftiş memurları ile yeter sayıda zabıta istihdamı hükme bağlansa da 1878 yılına gelindiğinde Lefkoşa belediyesine bağlı bu tarz bir zabıta teşkilatı söz konusu olmamıştır³⁰³. Buna ek olarak yeni düzenlemelerin imparatorluk genelinde uygulanması ivedilikle gerçekleşmemiş olabileceğinden, Kıbrıs adasında da hemen uygulamaya konulmamış olduğu düşünülebilir. Halihazırda bu kanunun çıkarılmasından kısa süre sonra Kıbrıs'ın İngiltere'ye devri gerçekleşmiştir.

XIX. yüzyılda Osmanlı belediye dairelerinin hemen hemen hepsinde olduğu gibi Kıbrıs'taki belediye örgütleri de vergi toplamak dışındaki işleri yerine getirmekte çok faal olamamışlardır. Örneğin Lefkoşa belediyesinin dokuz aylık faaliyeti incelendiğinde, belediyenin faaliyeti çarşı-pazar kontrolü, esnaftan alınan para cezaları, belediyeye bırakılan gelirlerin tahsil edilmesi, kamu binalarının, su yollarının bakım ve onarımının yapılması, küçük çaplı sosyal yardım hizmetlerinin gerçekleştirilmesi gibi alanlarla sınırlı kalmıştır³⁰⁴.

Sonuç olarak Kıbrıs adasında İstanbul örneğinde belediyelerin kuruluşu 1868 yılı gibi erken bir tarihte gerçekleşmiştir. Osmanlı'da belediyelerin önemli liman kentlerinde, ticaret ve ulaşım merkezlerinde ve daha büyük merkezlerde 1868 yılında kurulduğu düşünüldüğünde³⁰⁵, Kıbrıs'ın da bu merkezlerden biri olarak değerlendirilerek, belediye teşkilatlanmasının gerçekleştirildiği düşünülebilir. Ayrıca İstanbul örneğinde bile, 1868 yılında İstanbul on dört belediye dairesine ayrıldığında, uygulamada bunların çoğunda belediye meclisleri teşkil edilip, personel dahi tayin edilememişken³⁰⁶, bu bağlamda Kıbrıs'ta meclisler ve belediye personelleri bakımından bu teşkilatlanmanın sağlandığı söylenebilir. Diğer taraftan adanın belediye kuruluşlarının işleyişi İmparatorluğun geneline uygun bir gelişim çizgisi izlemiştir.

³⁰² Samani, 2018: 602-603.

³⁰³ Samani, 2018: 604-605. Bu noktada Mutasarrıf Aziz Paşa'nın 2 Şubat 1872 tarihinde kaleme aldığı yazıda; Kıbrıs'ta bulunan muvazzaf askerlerin "*taht-ı intizama*" alınıp 400-500 muvazzaf askerin zabıtaya tahvil edildiğini bildirdiği hatırlatılmalıdır; ŞD.2379/44.

³⁰⁴ Bu kısım Samani'nin çalışmasında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır; Samani, 2018: 605-609.

³⁰⁵ Gürboğa, 2008: 167.

³⁰⁶ Ortaylı, 1992: 400.

1.5. Kaza İdaresi ve Kıbrıs Kaza Meclisleri

Tanzimat Dönemi'nde yapılan idarî düzenlemelerle sancak ile köy arasında ilk defa idarî birim olarak kazalar oluşturulmuştur³⁰⁷. Oluşturulan kaza birimi klasik dönemlerdeki kazalardan farklı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinden itibaren idarî, adlî daha sonra ise yalnızca adlî görevler üstlenen kadıların görevlerini icra ettikleri sancaklar, vilâyetler ve köyler kaza merkezi olarak adlandırılmıştır. Ancak 1842 düzenlemesiyle getirilen kaza kavramı Tanzimat öncesinde kullanılan kavramdan oldukça farklı bir anlam taşımıştır. Bu durum bir isim benzerliğinden ibaret olmuştur³⁰⁸.

Oluşturulan bu idarî birimin yönetimi müdürlere bırakılmıştır. Müdürlerin bölgenin ileri gelenlerinin oyları ile seçilmeleri kararlaştırılmıştır. Müdürlerin seçilebilmek için iş bilen, dürüst, ahalinin yararını gözeten kimselerden olmaları, Osmanlı'nın yöneticilerde aradığı vasıfları taşıması beklenmiştir. Müdürlere ödenecek maaşların kazanın büyüklüğüne göre, ahali tarafından karşılanması planlanmıştır. Ayrıca büyük yerlerde müdürlere yardımcı olmak üzere aylık 200-300 kuruş maaşla birer kâtip çalıştırmaları uygun bulunmuştur. Kaza müdürlerinin seçimle işbaşına gelmeleri istenmişse de uygulamada aksaklıklar yaşanmış, öncelikle sancak kaymakamları müdürleri kendi istedikleri kişilerden seçtirmişlerdir. Diğer sorun da bölgede müdürlük yapabilecek yetkinlikte biri bulunmaması olmuştur. Bu durumda ahalinin isteği doğrultusunda hükümet tarafından atamalar yapılabilmıştır. Ayrıca müdürlük seçiminde, tıpkı diğer seçimlerde olduğu gibi ahali kendi adayının etrafında gruplaşmış, kutuplaşmalar yaşanmıştır. Seçilen müdürün tanınmadığı hatta zorla görevinden alındığı durumlar dahi olmuştur³⁰⁹.

Kaza müdürlerinin öncelikli görevi, bölgelerindeki verginin zamanında toplanmasını sağlamak ve hazineye ulaştırmak olarak tanımlanmıştır. Görev bölgelerindeki güvenlik ve asayişin sağlanması da müdürlerin görevi arasında sayılmıştır. Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerin uygulanmasını da kaza müdürleri sağlamıştır. Müdürler görev yaptıkları kazalarda kuracakları meclisler aracılığıyla, nahiyelerden imamların ve muhtarların düzenleyip, gönderdikleri vergi cetvelleri inceleyip, evvelki yıla ait kayıtlarla karşılaştırmak görevini üstlenmişlerdir. Vergileri düşen ya da artan yerleri saptayıp, değişimin nedenlerinin yerinde olduğunu anlarsa onaylayıp ve kaymakamlara yollamakla yükümlü tutulmuşlardır.

³⁰⁷ 1842 yılında Muhassıllık kurumu kaldırılmış, muhassıllara yardımcı olmak üzere oluşturulan Muhassıllık meclisleri ise memleket meclisleri adıyla devam ettirilmiş, çok önemli bir değişiklik daha yapılarak “kaza” adında idarî bir birim oluşturulmuştur; Çadircı, 1989: 237; Torun, 2011: 58.

³⁰⁸ Çadircı, 1989: 237; Torun, 2011: 58.

³⁰⁹ Valilere kaza müdürlerinin görevlerine son verme hakkı tanınmıştır. Bu genellikle müdürlerin ahaliden fazla vergi topladıkları ya da zimmetlerine para geçirdikleri durumlarda uygulanmıştır. Görevden alınan müdürün yerine yeni biri atanana kadar bir vekil müdür atanmıştır; Çadircı, 1989: 238-239; Torun, 2011: 58.

Bilhassa müdürlerden yer değişimi, göç gibi sebeplerle nahiyelerden gidenlere vergi yazılmasının önüne geçmeleri istenmiştir. Kaza müdürlerinin yılın başında sancak merkezlerine gitmeleri ve burada kaymakam başkanlığında oluşturulan kurulda, görev bölgelerindeki yıllık muhasebelerinin görülmesi kararlaştırılmıştır. Tutulan muhasebe defterlerini kaymakamlar, vilayet merkezlerindeki defterdarlara göndermişlerdir. Burada incelemeler yapıldıktan sonra, defterler eyalet meclislerine sunulmuştur. Eyalet meclislerinden, bu hesapları inceleyip, bilhassa ahalinin üzerinde vergi bakayası olup olmadığını kontrol etmeleri istenmiştir. Hesaplarında eksiklik ya da yanlışlık çıkması durumunda kaza müdürleri hakkında soruşturma açılmıştır³¹⁰.

Vergilerin tahsil edilmesi kaza müdürlerinin öncelikli görevi sayılmıştır. Bu sebeple kaza müdürleri idareci olmaktan ziyade kaza merkezlerinde bulunan bir tahsildar olarak görev yapmışlardır. Tabi müdürlerin, naip ve kazanın ileri gelenleriyle beraber kurdukları meclis, idarî işleri de yerine getirmiştir. Ancak uygulamada istenilen başarı sağlanamamış, ne yapılırsa yapılsın müdürlerin vergileri zamanında hazineye göndermeleri sağlanamamış, vergiyi zimmetlerine geçirmelerinin ve kişisel servet gibi kullanmalarının önüne geçilememiştir. Ayrıca kaza müdürleriyle ahalinin ilişkileri de hiç olumlu olmamış, birçok kaza müdürü ahaliye zulmettikleri gerekçesiyle cezalandırılmıştır. Uygulamada arzu edilen başarı sağlanamayınca yeni tedbirler alınmış, taşra idaresinde ardı ardına yenilikler yapılmıştır³¹¹.

Tanzimat'ın ilanını takiben uygulamada meydana gelen problemler, Kırım Savaşı sonrasında artan dış baskılarla da birleşince³¹², Osmanlı yönetimi taşra idaresini yeni baştan düzenlemek zorunda kalmıştır. Buna istinaden ilk düzenleme³¹³ 22 Eylül 1858 tarihinde yayınlanan “*Vülât-ı İ'zam ve Mutasarrıfın-ı kirâm ile Kaymakamların ve Müdürlerin Vezaifini Şâmil Talimat*” ile yapılmıştır. Bu talimat ile eyalet, sancak ve kaza yöneticilerinin

³¹⁰ Kaza müdürlerinin yolsuzluk yapmalarını önlemek için “*kefalet*” yöntemine başvurulmuştur. Osmanlı eskiden beri ahaliyle doğrudan ilişkide bulunan görevlilerden güvenilir bir “*kefil*” istemiştir. Bu uygulama Tanzimat'tan sonra da devam etmiş, kaza müdürlerinden ve muhtarlardan kefil istenmiştir. Böylelikle zimmetlerine geçirdikleri devlet gelirlerinin kefillerinden tahsil edilmesi planlanmıştır; Çadircı, 1989: 239-240, 243; Torun, 2011: 58.

³¹¹ Çadircı, 1989: 247; Çadircı, 1997: 243.

³¹² Kırım Savaşı sonrasında imzalanan Paris Barış Antlaşması'nın imzalanmasından önce ilan edilen Islahat Fermanı'nda ahalinin can, mal, ırz güvenliğinin sağlanacağı, vergilerin eşitlik ilkesine göre alınacağı, iltizam sisteminin kaldırılacağı, karma mahkemelerin kurulacağı yinelenmiştir. Özellikle ülke yönetiminde ve taşra idaresinde düzenlemeler yapılacağı belirtilmiştir. Tanzimat Fermanı ilkelerinin daha kapsamlı tekrarlandığı bu ferman Avrupalı devletlerin baskısıyla hazırlanmış, bununla taşra yönetiminde mahalli meclis ve kurullarda azınlıkların hak ve statülerinin sağlanması garanti edilmiştir; Çadircı, 1989: 247.

³¹³ 1849 tarihli “*Eyalet Meclisleri Ta'limâtname*” nin 62.ve 68. maddeleri kapsayan dokuzuncu bölümünde kaza idaresi hakkında bilgiler mevcut olup, bu talimatname ile kaza idaresi daha sistematik hale getirilmiş, kaza müdürünün görevleri belirlenmiştir. Yine 12 Kasım 1850 tarihinde Meclis-i Vâlâ'da kaleme alınan, kaza müdür ve memurlarına ilişkin bir talimat hazırlanmıştır. 1850 tarihli düzenleme, daha önce çıkarılan “*Ta'limât-ı Umumiye*” nin tamamlayıcısı niteliğinde olmuştur; Torun, 2011: 59-62.

görevleri tanımlanmış, adalet ve güvenlikle ilgili işlerin nasıl yürütülmesi gerektiği belirlenmiştir. Talimatın dördüncü bölümü kaza yönetimine ayrılmıştır³¹⁴. Buna göre kazanın mülkî ve malî işlerinden, zaptiyelerden ve diğer işlerinden müdürler sorumlu tutulmuş, emniyetin sağlanması³¹⁵, kaza merkezlerinde görülecek davaların ve anlaşmazlıkların kaza meclisinde şeriata ve kanuna uygun olarak, adaletli ve hakkaniyete uygun şekilde görülmesi³¹⁶, hazineye ait gelirlerin zamanında toplanıp³¹⁷, teslim edilmesi, her sınıftan tebaaya eşit muamele yapılması ve korunması şeklinde belirlenmiştir. Ticaret ve ziraatın geliştirilmesi, imar işlerine önem verilmesi de müdürlerin görevleri arasında sayılmıştır. Ayrıca vilayete bağlı kazaların müdürleri valilerin, sancaklara bağlı bulunanlar da kaymakamların emirlerini yerine getirmekle yükümlü tutulmuşlardır. Kaza müdürleri, sancak merkezlerine bildirilecek konuların kaza meclisinde görüşülmesini ve karar bağlanmasını sağlamakla, tutanağıyla beraber sunmakla görevlendirilmişler, kendilerine gerektiğinde doğrudan ilgililere başvuruda bulunma hakkı tanınmıştır³¹⁸. Görüldüğü gibi bu süreçte eyaletlerde valilerin güç kazandığı gibi kazalarda da müdürler tüm yetkiyi elinde bulundurmuşlar, meclis daha fonksiyonsuz bir vaziyette kalmıştır. Örneğin görevini kötüye kullanmak yüzünden azli gereken müdürlerin yerine vali, mesuliyeti kendi üzerinde olmak şartıyla yeni birini atayıp, durumu hükümete bildirmekle yükümlü tutulmuştur. Güveneceğini birini bulamadığı durumlarda İstanbul'dan müdür istemeleri kararlaştırılmıştır. Valilerin seçtiği müdürler zimmetlerine para geçirirlerse, devletin alacağını müdürden ya da kefilinden alınamadığı durumlarda, valilerden tahsil edilmesine karar verilmiştir³¹⁹. Bu talimatnameyle valiler müdürlerden sorumlu tutulmuşlardır.

Kıbrıs'ın fethinden sonra adada klasik dönemdeki anlayışla, adlî-idarî bir birim olarak Lefkoşa, Tuzla, Leymosun, Mesarya, Karpas, Piskopu, Mağusa, Gilan, Pendaya, Omorfa, Girne, Evdim, Hirsofu, Baf, Kukla ve Lefke olmak üzere on altı tane kaza oluşturulmuştur³²⁰.

³¹⁴ Çadircı, 1989: 247-248; Torun, 2018: 427.

³¹⁵ Memur oldukları kazanın kasaba, köy gibi bütün kesimlerinde güvenliğin sağlanarak, can, ırz dokunulmazlığının korumasına, gelip gidenlerin durumlarının araştırılarak, kuralların bütünüyle uygulanmasına, zaptiyelerin ve diğer görevlilerin kimseden karşılıksız yiyecek ve yem almamalarına dikkat etmekle yükümlü tutulmuşlardır. Müdürlerin zaptiye hizmetinde çalıştıracakları kimseleri güvenilir, dürüst kişilerden seçmeleri, kendi hizmetlerinde kullanmamaları istenmiştir; Çadircı, 1989: 248-249.

³¹⁶ Kaza merkezlerinde görülecek davaların adil şekilde sonuçlandırılmasını sağlayarak, kimsenin zulüm görmemesine dikkat etmek, sancak veya eyalet merkezinde çözümlenmesi gereken suç ve cinayet davalarında, olayın geçtiği yerde ilk soruşturmayı yaparak tutanağıyla birlikte sancak merkezine göndermek, suçluların nakli sırasında firar etmemelerini sağlamak da kaza müdürlerinin görevleri arasında sayılmıştır; Çadircı, 1989: 248.

³¹⁷ Kimsenin üzerinde bakaya kalmamasına özen göstermek, vergilerin eşitlik ilkesi gereğince dağıtılmasını sağlamak en önemli görevleri arasında sayılmıştır. Hazine gelirlerinin toplanmasında gecikme ya da aksama olursa, durumu derhal kaymakamlara bildirmeleri istenmiştir; Çadircı, 1989: 249.

³¹⁸ Çadircı, 1989: 248-249.

³¹⁹ Ayrıca müdürlüğe atanacaklar için tavsiye mektubu yazmak yasaklanmıştır; Çadircı, 1989: 249.

³²⁰ Dündar, 1998:100-101.

Tanzimat'a kadar Kıbrıs'ın kaza sayısında herhangi bir değişiklik yapılmamıştır³²¹. 1855/1856 (1271) tarihinde Pendaya, Omorfa kazasına bağlı bir köy haline getirilirken, Değirmenlik ve Dağ kazaları idarî taksimata dahil edilmiştir. Böylelikle Lefkoşa'yla beraber kaza sayısı on yediye çıkmıştır³²².

Tanzimat'la beraber taşra idaresinde yapılan bütün düzenlemelere Kıbrıs da dahil edilmiş, adada 1858 Talimatnamesi de uygulamaya konulmuştur. Zira 3 Kasım 1858'de Taşra meclisleri için hazırlanan nizamnamenin alındığı, Lefkoşa Meclisi azalarına ilan olunduğu ve kaza meclislerine de gönderildiği bildirilmiştir³²³. 1867 yılına kadar Kıbrıs kazalarının idaresinde bu yönetmelik esas alınmıştır.

Kıbrıs'ta kazaların idaresi 1864 Vilâyet Nizamnamesinin tüm imparatorlukta uygulanmaya başladığı 1867 yılına kadar müdürlere bırakılmıştır. İncelenen dönemin başlarında Kıbrıs'ta on altı kaza bulunmuştur³²⁴. Ancak bu kazaların yönetiminin her biri ayrı müdürlere bırakılmamıştır. Baf ve Kukla kazalarında, Lefke ve Omorfa kazalarında, Leymosun ve Piskopu kazalarında, Gilan ve Evdim kazalarında bir müdür iki kazaya bakarken; Tuzla, Girne, Mağusa, Mesarya, Değirmenlik, Karpas, Dağ, Hirsofu kazalarının her birine ayrı müdürler bakmıştır. Dolayısıyla Kıbrıs kazaları on iki müdürlükten müteşekkil olup, önem ve büyüklük derecelerine göre dört sınıfa ayrılmışlardır. Tuzla birinci sınıfta, Baf ve Kukla kazaları ile Leymosun ve Piskopu kazaları ikinci sınıfta, Lefke ve Omorfa kazaları ile Girne, Mağusa, Mesarya, Karpas ve Hirsofu kazaları üçüncü sınıfta, Gilan ve Evdim kazaları ile Dağ ve Değirmenlik kazaları dördüncü sınıfta yer almıştır³²⁵.

Kaza müdürleri belirlenen maaşlar üzerinden görevlerini yürütüyorlardı. Örneğin Ocak 1860'ta Leymosun ve Piskopu kazaları müdürlüğüne getirilen Mustafa Nazif Efendi 600 kuruş maaşla, Değirmenlik kazası müdürlüğüne getirilen Osman Efendi 350 kuruş maaşla atanmıştır³²⁶. Ayrıca yönetmeliğe uygun olarak müdürlüğe getirilen bu isimlerden kefalet senedi alınmıştır. Ancak 1864 yılında Kıbrıs'ta kaza müdürlerinin ve kâtiplerinin maaşlarının düşük kaldığı, buna çeşitli çareler arandığı anlaşılmıştır. 15 Şubat 1864'te Kıbrıs aşarının Rumeli'de olduğu gibi beş yıllığına ahali üzerine ihale edilerek kaza müdür ve kâtiplerinin

³²¹ Özkul'un Kıbrıs'ın 1726-1750 yıllarını konu alan eserinde de Kıbrıs kazaları bu şekilde gösterilmiş olup, XVIII. yüzyılın ilk yarısında da Kıbrıs kaza sayısında herhangi bir değişiklik meydana gelmemiştir; Çevikel, 2000: 66-67; Özkul, 2002: 20.

³²² Samani, 2006: 38.

³²³ A.}MKT.19/7.

³²⁴ 28 Eylül 1862 tarihli belgeye göre nizamnamelerin Kıbrıs'ın kaza sayısına göre gönderilmesi için sayı istenmesi üzerine Kıbrıs'ta on altı adet kaza bulunduğu bildirilmiştir; A.}MKT.MHM.241/65.

³²⁵ İ.MVL.504/22822.

³²⁶ MVL.784/22.

maaşlarının “*hadd-ı kifâyeye iblağı*” talep edilmiştir³²⁷. Bu talep uygun görülmüş ve Kıbrıs’ta bu usul üç yıllığına uygulamaya konulmuştur. 1863/1864 (1280) tarihinden itibaren Kıbrıs aşar gelirleri üç yıllığına ahali üzerine ihale olunmuştur. Kıbrıs aşarının 4.500,000 kuruşu bedeli üzerine 500,000 kuruşu hazineye ait olmak üzere, 500,000 kuruşu da memur maaşlarına zam ve çeşitli giderlere karşılık olmak üzere 1.000,000 kuruş zammı kararlaştırılarak yıllık 5.500,000 kuruş bedel ile ahaliye bırakılmıştır³²⁸. Buna istinaden memur maaşlarına yapılacak zamlar için bir çalışma yapılmıştır. Kıbrıs İdare Meclisi tarafından, Tuzla kazası müdür maaşı 2,000 kuruş, Hristiyan kâtibin maaşı da 400 kuruş olarak belirlenmiştir. Ancak Meclis-i Vâlâ bunu az bularak Tuzla’nın konsolosların ikametgahı olması ve adanın ticaret merkezi statüsünde bulunması sebebiyle Tuzla müdür maaşını 3,000 kuruşa, kâtip maaşını da 750 kuruşa yükseltmiştir. Ayrıca Meclis-i Vâlâ Tuzla müdürlüğü için mahallince seçilen Kâmil Bey’in yerine Arif Efendi’yi uygun görmüştür³²⁹. Bu da önemli yerlerde müdür atamalarına merkezin de müdahil olduğunu göstermiştir.

İkinci sınıf statüsünde bulunan Baf ve Kukla kazaları ile Leymosun ve Piskopu kazaları müdürlerinin 1,500 kuruş, kâtiplerinin 350 kuruş alması, üçüncü sınıfta yer alan Lefke ve Omorfa kazaları ile Girne, Mağusa, Mesarya, Karpas ve Hirsofu kazaları müdürlerinin 750 kuruş, kâtipleri 300 kuruş alması kararlaştırılmıştır. Dördüncü sınıfta yer Gilan ve Evdim kazaları ile Dağ ve Değirmenlik kazaları müdürlerinin 500 kuruş, kâtiplerinin 300 kuruş almasına karar verilmiştir³³⁰.

Üç yılın sonunda memur maaşlarına ve çeşitli giderlere karşılık olmak üzere elde edilen 500,000 kuruştan yalnızca 1,000 kuruş kalmış, bu yalnızca zamlara ve yeni gelen memurların maaşlarına yetmiştir³³¹. Bir sonraki dönemde, bu usulün devam edip etmemesi hususu kaza meclisleri aracılığıyla ahaliye danışılmış, bir kaza ahali bu usulün devamını isterken, on beş kaza ahali devam etmesini istememiştir³³². Dolayısıyla Kıbrıs aşarının ahali üzerine tevzi edilmesi uygulaması son bulmuştur.

Kaza müdürleri belirlenirken, onlarla beraber müdür vekilleri de saptanmıştır. Örneğin Nisan 1862’de Kıbrıs’ta bulunan on iki kaza müdüründen altısı asil, diğer altısı da vekil olarak belirlenmiştir³³³. Bir kaza müdürü istifa ettiğinde ya da görevinden alındığında, genellikle belirlenen vekil müdürlerden ya da görevi devam eden diğer kazaların müdürleri

³²⁷ MVL.792/20.

³²⁸ TŞR.KB.217/85; TŞR.KB.217/86.

³²⁹ İ.MVL.504/22822; TŞR.KB.217/110.

³³⁰ İ.MVL.504/22822.

³³¹ TŞR.KB.217/85; TŞR.KB.217/86.

³³² TŞR.KB.218/17.

³³³ MVL.788/9.

arasından atama yapılmıştır. Örneğin 20 Mart 1860 tarihinde Baf ve Kukla kazaları müdürü İbrahim Efendi istifa ettiğinde yerine Girne kazası müdür vekili Ali Bey atanmıştır. Yine Lefke ve Omorfa kazaları müdürü Salih Ağa azledildiğinde, yerine Mesarya kazası müdürü Hüseyin Edip Efendi tayin edilmiştir. Mesarya kazası müdürlüğüne de Lefkoşa ahalisinden Menteşzade Hüseyin Efendi tayin edilmiştir³³⁴. Ocak 1860'ta Leymosun ve Piskopu kazaları müdürü Ali Bey istifa etmiş, yerine Kıbrıs Meclisi tarafından Değirmenlik kazası müdürü Mustafa Nazif Efendi, onun yerine de Lefkoşa ahalisinden Osman Efendi vekaleten atanmıştır³³⁵. Örneklerden görüleceği üzere boşalan bazı müdürlüklere ahaliden belirlenen isimler de getirilmiştir. Daha önce de bahsedildiği gibi 1858 düzenlemelerine istinaden güvenilecek biri bulunamadığı takdirde İstanbul'dan müdür istenebileceğini de öngörülmüştür. Ancak örneklerden buna gerek kalmadığı anlaşılmış, atanan iki kişi de Lefkoşa sakinlerinden olmuştur. Ayrıca 1872 yılında -bir isim benzerliği olmadığı varsayılarak- Menteşzade Hüseyin Efendi Kaza İdare Meclisi azalığına getirilecektir. Yine 1864'te Kazalarda görev yapan Hristiyan kâtiplerin arasında da tanıdık isimler göze çarpmıştır. Örneğin; Lefke-Omorfa kazaları kâtibi Taranda Filidi, Mağusa kaza kâtibi Hristoğlu, Gilan-Evdim kazaları kâtibi Yakomi Gavril³³⁶ daha sonraki yıllarda kaza idare ve temyîz meclislerinde de görev almışlardır.

Kaza müdürlerinin başlıca görevi vergilerin zamanında toplanmasını sağlamak ve yerine ulaştırmak olmuştur. Kıbrıs'ta bu konuda dikkatli davranmayan müdürlerin azledildikleri görülmüştür. Örneğin 31 Mart 1861'de Karpas kazası müdürü Akil Bey ile Gilan ve Evdim kazaları müdürü Mustafa Efendi, vergi tahsilatında ve bazı konularda dikkatsizlikleri görüldüğünden azledilmişlerdir. Karpas kazasına eski Menemen müdürü Hafız Ahmet Efendi, Gilan ve Evdim kazalarına da Ömer Ağa vekaleten tayin edilmiştir³³⁷.

Müdürlerin ikameti için bazı kazalarda, müdür konakları inşa edilmiştir. Örneğin Dağ kazasında inşasına lüzum görülen müdür konağının 9,815 kuruşa mal olacağı, bunun 5,200 kuruşunun "*iane-i ahali*" tarafından karşılanacağı, 4,615 kuruşunun "*ıslahat karşılığı olarak terk kılınan mebâliğden*" karşılanacağı bildirilmiştir³³⁸.

Kıbrıs'ta kazalarında idarecilerin maaşlarına güçlükle karşılık bulunduğu anlaşılmış, zaman zaman bu soruna çeşitli çözümler üretilmiştir. Taşra teşkilatı düzenlemelerinin yeni

³³⁴ A.}MKT.MVL.115/58.

³³⁵ MVL.784/22.

³³⁶ İ.MVL.504/22822.

³³⁷ A.}MKT.MVL.126/26.

³³⁸ MVL.797/71.

yeni oturduğu bu süreçte, taşra örgütünde başat rol oynayan idareciler için süreç zorlu işlemiştir.

1.5.1. Kaza İdaresinde Değişim ve Kaza İdare Meclisi (1867-1878)

8 Kasım 1864 tarihinde yayınlanan Tuna Vilâyet Nizamnamesi taşra yönetimini yeni baştan düzenlemiştir. Tuna Vilâyet Nizamnamesinin genelleştirilip³³⁹, bütün imparatorlukta uygulanmaya konulmasıyla kaza yönetimi hükümetçe atanan “*kaymakam*” lara, sancak idaresi “*mutasarrıf*” lara bırakılmıştır. Sancaklar, kazaların birleştirilmesiyle oluşturulmuş, her bir kaza, kaymakamlık olarak değerlendirilmiştir. Kaza merkezleri kaymakamın oturacağı birim olarak kabul edilmiştir. Kazalarda mülkiye, maliye ve zaptiye işleriyle ilgilenmek üzere bir kaymakam bulunması, kaymakamların birinci derecedeki amirinin mutasarrıf olması kabul edilmiştir. Kaymakamlar hükümetin, vali ve kaymakamın emirlerini yerine getirmekle, bölgelerindeki dahili işlere bakmakla yükümlü tutulmuşlardır. Devlet gelirlerinin toplanması ve Livâ merkezine gönderilmesi yine kaymakamın görevi olup, kendisine iki kaza kâtabinin yardım etmesi hükme bağlanmıştır³⁴⁰.

Kaymakam idaresindeki kazada mal müdürü, emlak ve nüfus memurları, idare kâtipleri ve zabtiyeler bulunmuştur. Kazada bir “*İdare Meclisi*” oluşturulmuş, Kaza İdare Meclisi kaymakamın başkanlığında, mal müdürü, naip, tahrirat kâtabi, müftü ve gayrimüslimlerin ruhanî reisi gibi tabii üyelerden ve iki Müslüman, iki gayrimüslim olmak üzere dört seçilmiş üyeden kurulmuştur. Ancak kazalarda bu sonuncu hükme genellikle uyulmamıştır³⁴¹.

Kaza meclisleri idarî davaların görülmesi, kaza gelir-giderlerinin incelenmesi, hazineye ait malların idare ve muhafazası, sağlıkla ilgili önlemlerin alınması, beledî tesislerin yapımı ve onarımı, yolların yapımı, bakım ve onarımı gibi konuları görüşüp ve karara bağlamıştır. Bu meclis vergi itirazlarının görüşüldüğü ilk merci olmuştur. Kaza meclisleri, kaymakamın yetkisindeki sözleşmeler ile alım-satım işlemlerinin kanuna uygunluğunu denetlemiştir. Kaza meclislerinin yetkisi dışındaki konular Livâ idare meclislerine havale edilmiştir³⁴². Kaza idare meclisine hukuk işlerine müdahale etme yetkisi verilmemiştir.

³³⁹ Tuna Vilâyet Nizamnamesi 1867’de yayınlanan Vilâyet Nizamnamesi ile genişletilip, tüm imparatorluğa uygulanmıştır. Kaza yönetiminde önemli bir değişikliğe gidilmemiş, kaza müdürleri yerine kaymakamlar atanmış, sancak idaresi mutasarrıfa bırakılmış, meclislerin seçilecek üyelerinin sayıları dörtten üçe indirilmiştir; Çadircı, 1989: 253.

³⁴⁰ Çadircı, 1989: 250-251.

³⁴¹ Ortaylı, 2018: 83.

³⁴² Ortaylı kaza meclislerini; taşra yönetim hiyerarşisi içerisinde hareket ve karar yeteneği en az olan organlar olarak tanımlamıştır. Bu meclisler en ufak sorunları bile üst kademelerle yazışma konusu haline getirmişler bu yüzden vilayet yönetiminde kırtasiyeciliği artırmışlardır; Ortaylı, 2018: 83.

Kazaların hukukî işlerinin hâkimin başkanlığında oluşturulan “*Meclis-i Deâvî*” ye bırakılması³⁴³ öngörülmüş, bunun yanında şeriat mahkemesinin de varlığını devam ettirmesi kararlaştırılmıştır. Meclis-i Deâvî’nin, hâkimin yanında iki Müslüman ve iki gayrimüslim olmak üzere dört “*mümeyyiz*” den oluşturulması hükme bağlanmıştır. Kazada yapılacak genel seçimle üyelerin belirlenmesi kararlaştırılmıştır³⁴⁴.

Kaza idare ve deâvî meclislerine girecek üyelerin seçiminde livâ idare ve temyîz meclislerinin üye seçim usulü uygulanmıştır. Kaza merkezlerinde iki yılda bir kaza müdürü, hâkim, müftü, gayrimüslimlerin ruhani reisleriyle, kaza kâtiplerinin girdiği Tefrik Cemiyeti oluşturulmuştur. Bu seçim kurulu, kaza idare meclisi için seçilecek üyelerin üç misli kadar, yani yarısı Müslüman, yarısı gayrimüslim olmak üzere ilk yıl için on iki, sonrası için altışar kişiyi belirlemiştir. Deâvî Meclisi mümeyyizliğine seçilecek adaylar da aynı şekilde ayrılmıştır. Belirlenen isimler tutanağa geçirilip, köy ihtiyar meclislerine gönderilmiştir. İhtiyar meclisleri kaza idare meclisi azalığı ve mümeyyizlik için seçilecek üyelerin iki misli kadarını belirleyip³⁴⁵, kaza merkezine geri göndermişlerdir. Yani on iki kişinin bulunduğu listeden sekiz kişiyi belirlenip, tutanak ile beraber yeniden kaza merkezine bildirilmiştir. Köylerin tümünden gelen listeler seçim kurulu tarafından her bir köyün, bir oy kabul edilmesi yoluyla tasnif edilmiş, burada iki misli aday saptanıp, mutasarrıfın onayını sunulmuştur. Mutasarrıf, kazaların gönderdiği isimler arasından uygun bulduklarını Meclis-i İdare Azalığına ve Deâvî Meclisi Mümeyyizliğine getirmiştir. Bu üyelerin memuriyetleri bir “*buyruldu*” ile kaymakamlara bildirilmiştir³⁴⁶. Görüldüğü gibi Tuna Vilâyet Nizamnamesi ile kaza yönetiminde önceki döneme göre önemli yenilikler yapılmış, yönetim ve yargı işleri birbirinden ayrılmıştır. Yönetimle ilgili işler kaymakam başkanlığındaki idare meclisine, yargıyla ilgili işler hâkim başkanlığındaki deâvî meclisine bırakılmıştır³⁴⁷.

Tuna Vilâyet Nizamnamesi genişletilip 1867’de yayınlanan Vilâyet Nizamnamesi ile bütün imparatorlukta yürürlüğe girdikten sonra, 22 Ocak 1871 tarihinde “*İdare-i Umumiyye-i Vilâyet Nizamnamesi*” adıyla bir nizamname daha çıkarılmıştır. Bu nizamname ile idare meclisinin görevleri daha ayrıntılı olarak tanımlanmıştır. Kazaların malî işleri kaza mal müdürlerine bırakılmıştır. Bunların maliye nizamnamesindeki hükümlere uygun çalışmaları

³⁴³ Deâvî meclisleri şeriatı ilgilendiren davalar, gayrimüslimlerin idare-i ruhaniyyesinde görülen hususî davalar, cinayet ve ticaret meclislerinde görülecek davalar dışında kalan davalara bakmakla görevlendirilmişlerdir. Bunların bakamayacağı davalara livâ merkezlerinde kurulan temyîz meclisleri bakmıştır, kaza deâvî meclislerinin istinaf merci temyîz meclisleri olarak kabul edilmiştir; Kenanoğlu, 2007: 185-186.

³⁴⁴ Çadircı, 1989: 251.

³⁴⁵ Tuna Vilâyet Nizamnamesiyle seçilecek üye sayısı dört olarak belirlenirken, 1867’de yayınlanan “*Vilâyet Nizamnamesi*” ile bu sayı dörtten üçe indirilmiştir; Çadircı, 1989: 253.

³⁴⁶ Çadircı, 1989: 252; Çadircı, 1997: 261; Ortaylı, 2018: 84.

³⁴⁷ Çadircı, 1989: 252.

kararlaştırılmıştır. Kaza kâtiplerinin haricinde ilk defa emlak ve nüfus memurları görevlendirilmiş ve görevleri sıralanmıştır. Emniyeti tesis etmekle görevlendirilen zaptiye askerleri için de yeni bir düzenleme yapılmış, bunların en üst rütbede bulunanları sorumlu tutularak, kaymakamın denetimine verilmiřtir³⁴⁸.

1864 Nizamnamesinin 1867 yılında imparatorluğun tüm bölgelerinde uygulamaya konmasıyla birlikte, Kıbrıs 9 Şubat 1868'de Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyetine ilhak edilmiřtir³⁴⁹. Kıbrıs'ın kaza ve nahiyelerine kaymakam ve müdürler tayin olunmuş, ayrıca ilhak maddesinden dolayı vilayet mektubî ve muhasebe kalemlerinin işleri arttığından yeni istihdamlar yapılmıřtır³⁵⁰. Yeni teşkilatlanma gereğince, kazaların statüsü yeniden düzenlenmiş, eskiden kaza statüsündeki yerler nahiye statüsüne çevrilmiş ve kazaların sayısı beş olarak belirlenmiştir. Buna göre 1868/1869 (1285) yılında Kıbrıs kaza ve nahiyeleri şu şekilde saptanmıřtır³⁵¹;

Tablo 1.1 1868/1869 (1285) Yılı Kıbrıs Kaza ve Nahiyeleri

Tuzla Kazası	Mağusa Kazası	Leymosun Kazası	Girne Kazası	Baf Kazası
Dağ Nahiyesi	Mesarya Nahiyesi	Gilan Nahiyesi	Lefke Nahiyesi	Kukla Nahiyesi
Değirmenlik Nahiyesi	Karpas Nahiyesi	Evdim Nahiyesi	Omorfa Nahiyesi	Hirsofu Nahiyesi
		Piskopu Nahiyesi		

1870 yılında Kıbrıs Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyetinden ayrıldıığında yeni bir teşkilatlanmaya gidilmiş, kaza sayısı altıya çıkarılmıştır. Buna göre 1871/1872 (1288) yılında Kıbrıs kaza ve nahiyeleri şöyle saptanmıřtır³⁵²;

Tablo 1.2 1871/1872 (1288) Yılı Kıbrıs Kaza ve Nahiyeleri

Mağusa Kazası	Leymosun Kazası	Baf Kazası	Değirmenlik Kazası	Tuzla Kazası	Girne Kazası
Mesarya Nahiyesi	Piskopu Nahiyesi	Kukla Nahiyesi	Dağ Nahiyesi		
Karpas Nahiyesi	Evdim Nahiyesi	Gilan Nahiyesi	Lefke Nahiyesi		
			Omorfa Nahiyesi		
			Hirsofu Nahiyesi		

Tablodan görülebileceğı gibi 1871/1872 (1288) yılında Kıbrıs Tuzla, Leymosun, Mağusa, Baf, Girne ve Değirmenlik olmak üzere altı kazadan teşkil edilmiştir. Bu kazalarda kurulan idare meclislerinin üye kompozisyonu şu şekilde olmuřtur³⁵³;

³⁴⁸ Çadırcı, 1989: 253.

³⁴⁹ MVL.802/37; Sannav, 2005: 184.

³⁵⁰ MVL.802/57.

³⁵¹ TŞR.KB.38/111.

³⁵² TŞR.KB.219/149.

Tablo 1.3 1871/1872 (1288) Yılı Kıbrıs Kaza İdare Meclisleri

Kaza Adı	Kaymakam	Naip	Mal Müdürü	Tahrirat Kâtibi	Müslüman Üyeler	Gayrimüslim Üyeler
Tuzla	Arif Efendi	Bekir Efendi	Namık Efendi	Hüsnü Efendi	1. Mustafa Zeki Efendi 2. Yusuf Ağa	1. Spiro Sava Efendi
Leymosun	Said Efendi	Said Efendi	Reşit Efendi	Besim Ağa	1. Hacı Hüseyin Ağa 2. Ahmet Raşit	1. Fuhuludu Ağa 2. Dimitraki Ağa
Mağusa	Kâmil Efendi	Hacı Mustafa Efendi	Osman Efendi	Mustafa Efendi	1. Mustafa Efendi 2. Ahmet Efendi	1. Sodiri Ağa 2. Nikola Haralanbo Ağa
Baf	Mehmet Bey	Hüseyin Hüsnü Efendi	Kâmil Efendi	Mustafa Efendi	1. Şükrü Bey 2. Hasan Efendi	1. Kostanti Ağa 2. Haralanbo Ağa
Girne	Celal Bey	Mehmet Emin Efendi	Kâmil Efendi	Hasan Efendi	1. Mesut Efendi 2. Mehmet Efendi	1. Haralanbo Ağa 2. Hacı Sava Ağa
Değirmenlik	Sadık Ağa	Hüseyin Efendi	Zeki Efendi	Sadettin Efendi	1. Adem Efendi 2. İbrahim Efendi	1. Yannako 2. Henüz seçilmedi

1870 yılında Tuzla, Leymosun, Mağusa, Baf, Girne ve Değirmenlik kazalarında kurulan kaza idare meclislerinde 1864 Nizamnamesinde öngörülenin aksine müftü ve ruhani reisler yer almamıştır. Kıbrıs kazalarında Lefkoşa haricinde müftü bulunmadığından, ruhani reislere de yer verilmemiştir. İmparatorluğun diğer bölgelerinde de buna benzer uygulamalar yürütülmüştür³⁵⁴. Kıbrıs Kaza İdare Meclisleri kaymakam, mal müdürü, naip, tahrirat kâtibi gibi daimî üyeler ile seçilmiş Müslüman ve gayrimüslim üyelerden oluşturulmuştur. Öngörüldüğü gibi Müslümanlardan ve gayrimüslimlerden seçilmiş üyeler de meclise girmiştir.

Bu dönemde teşkilatlandırılan altı kazaya kaymakamlar tayin edilmiştir. Kazaların başında bulunan kaymakamlar görevlerine kefil göstermek suretiyle atanmışlardır. Örneğin 13 Kasım 1875'te Tuzla Kaymakamlığına atanan Habip Efendi, Tuzla tüccarından Salih Fevzi Ağa'yı kefil göstermiştir³⁵⁵. Kıbrıs kazalarında kaymakamların maaşları farklılık arz etmiştir. Örneğin; 1877/1878 (1293) yılında Tuzla Kaymakamı 2,500 kuruş, Leymosun Kaymakamı 1,600 kuruş, Baf Kaymakamı 1,500 kuruş, Girne ve Değirmenlik Kaymakamları 1,100 kuruş, Mağusa Kaymakamı 1,000 kuruş maaş almıştır³⁵⁶.

Kaymakamlıklar görev bölgelerindeki vergileri toplanmakla görevlendirilmişlerdir. Vergiler “*mevsim-i tahsilat*” ta toplanmış, toplanması sırasında zabtiyeler görev almışlardır. Kazalarda bulunan sürekli zabtiyelerin yanında, tahsilat döneminde geçici zabtiyeler de istihdam edilmiştir. Örneğin 1877 yılının başında Tuzla Kaymakamlığı, tahsilat zamanı geldiğinde Livâ İdare Meclisi'nden, bünyesinde bulunan sekiz süvari ve yirmi üç piyadenin yanında görev yapmak üzere, geçici olarak sekiz, on zabtiyenin görevlendirilmesini istemiştir.

³⁵³ Samani, 2006: 41.

³⁵⁴ Özkul, 2013: 464.

³⁵⁵ TŞR.KB.222/134.

³⁵⁶ Samani, 2006: 40.

hakkında herhangi bir hüküm bulunmazken, 1871 Nizamnamesi nahiye idaresinin statüsünü daha geniş bir biçimde düzenlemiş ve taşra idaresinin bir kademesi şekline getirmiştir. Bu nizamnameye göre beş yüz erkek nüfusun bulunduğu köy ve çiftliklerin nahiye dairesine girmesine karar verilmiştir³⁶².

Nahiyenin kuruluşu uzun bürokratik işlemler sonucu gerçekleştirilmiştir. Kaza idare meclisleri, nahiyelerin merkezini ve sınırlarını saptayarak, görüşünü livâ idare meclisine sunmuştur. Bundan sonra konu vilâyet umumi meclisi toplantısında görüşülüp, karara bağlanmıştır. Alınan karar, gerekçesiyle beraber bir mazbatayla merkezî hükümete bildirilmiş, padişah irâdesi ile resmî olarak nahiyenin kuruluşu gerçekleştirilmiştir³⁶³.

Nahiyenin yönetimi müdürlere bırakılmıştır. Nahiye müdürlerini valiler tayin etmiştir. Müdürlerin temel görevi vergi tarhı ve toplanmasında tahsildarlara yardım etmek ve zabıtayla birlikte nahiyelerde emniyeti sağlamak olarak tanımlanmıştır³⁶⁴. Nahiye müdürleri hükümet ile ahali arasında aracı vazifesi gören kimseler olup, kaymakam tarafından verilen görevleri yerine getirmekle yükümlü tutulmuşlardır³⁶⁵. Müdürler nahiye meclislerine başkanlık etmiş, vilâyet idaresini yürütenler karşısında nahiyenin mülkî amiri olarak sorumlu tutulmuşlardır. Müdürlere adlî ve hukukî işlere karışma hakkı, muhtarların ve ihtiyar meclislerinin görevine müdahalede bulunma yetkileri tanımlanmamıştır Çünkü nahiyeler köylerin üst idarî birimi sayılmamıştır. Nahiyelerin üst idarî biriminin de kaza değil, livâ olması kabul edilmiştir. Ancak bu noktada vilâyet sisteminin bir karmaşası olarak, kaza yönetimi nahiyeyi denetlemek durumunda olup, nahiye müdürlerinin denetimleri de kaymakamlara verilmiştir³⁶⁶.

Nahiye meclisleri, nahiyelerin idarî açıdan müzakere ve karar organı olup, 1871 Nizamnamesi ile varlık kazanmıştır. Nahiye meclisleri, bağlı köylerin ihtiyar heyeti üyelerinden en fazla dörder kişinin iştirakiyle, müdürün başkanlığında kurulmuştur. Bu meclislerin üyeleri nahiyeye bağlı köylerin, ihtiyar meclislerinin üyeleri içinden seçilmiştir. Yılda dört kere valilerin uygun bulduğu zamanlarda toplanıp, en çok bir hafta süreyle

daha çok imparatorluğun Rumeli Vilâyetlerinde yer almıştır. Bu durum nahiye örgütünü iç ve dış siyaset açısından problemli bir hale getirmiştir; Ortaylı, 2018: 100; Şahin, 2006: 307-308.

³⁶² Ortaylı, 2018: 100; Şahin, 2006: 307.

³⁶³ Ortaylı, 2018: 100; Şahin, 2006: 307.

³⁶⁴ Bunların yanında nahiye müdürlerinin; yasa, tüzük, yönetmeliklerin, emir ve uyarıların bölge ahalisine duyurulması, doğum, ölüm, arazi kullanımı ile ilgili muhtarlar tarafından kendilerine ulaştırılan bilgi ve şikâyetlerin kaza kaymakamlarına iletilmesi, muhtar ve ihtiyar heyeti ile ilgili şikâyetlerin araştırılması gibi görevleri bulunmuştur; Çadırcı, 2007: 213-214; Ortaylı, 2018: 101.

³⁶⁵ Nahiye müdürleri ahali arasından vali tarafından seçilmiş, Dahiliye Nezareti'nin onanıyla seçim kesinlik kazanmıştır. Müdürlerin yirmi beş yaşını doldurmuş, okuryazar, kötü bir ünü olmayan, mahkûmiyeti bulunmayan Osmanlı uyruğu kimselerden seçilmesi kararlaştırılmıştır; Çadırcı, 2007: 214.

³⁶⁶ Çadırcı, 1989: 253; Ortaylı, 2018: 101.

gündemdeki sorunları görüşerek, önerilerini kaymakama sunuyordu³⁶⁷. Ancak imparatorluğun genelini nahiye düzeyinde örgütlenmeler için elverişli olmadığından, çoğu bölgede nahiyeler kurulamamış, Nahiye Meclislerinin kuruluşu, imparatorluğun sonuna kadar çok az nahiye tamamlanabilmişti³⁶⁸.

Girne kazasına ekilen esrarda ihtiyar meclislerinin de şirketi olduğu gerekçesiyle, bu meclis marifetiyle defter tutulması uygun olmayacağından, bu iş için bir memur tayin olunmuştur. Girne Kaymakamlığı tarafından bu memura ne kadar maaş verileceği hususu Livâ İdare Meclisi'ne sorulmuştur. Livâ İdare Meclisi, ürünlerin tahriri görevi ihtiyar meclislerine münhasır olması ve bu duruma Kaza İdare Meclisi heyetinin nezaret etmesi ve işin bu şekilde haber edilmesi uygun olmadığını bildirmiştir. Ayrıca bu iş için memur tayin masrafı uygun olmadığından, esrar mahsulünün sabıkı ahkamına göre peşin fiyatı üzerinden tahrir edilmesi, defterinin tasdiki istenilmiştir. Muamelenin istizanı hakkında Maliye Nezareti'ne başvurulmuştur³⁶⁹.

1864 Vilayet Nizamnamesinin 1867 yılında uygulamaya konulmasıyla Kıbrıs'ta 1868/1869 (1285) yılında kaza ve nahiye teşkilatlanması yeniden düzenlenmiştir. Ardından adanın Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyetinden ayrılmasıyla ve 1871/1872 (1288) yılında yeni bir düzenlemeye daha gidilmiştir. Buna göre³⁷⁰;

Tablo 1.4 1868/1869 (1285) ve 1871/1872 (1288) Yıllarında Kıbrıs Nahiyeleri

1868/1869 (1285)	Tuzla Kazası	Mağusa Kazası	Leymosun Kazası	Girne Kazası	Baf Kazası	
	Dağ Nahiyesi	Mesarya Nahiyesi	Gilan Nahiyesi	Lefke Nahiyesi	Kukla Nahiyesi	
	Değirmenlik Nahiyesi	Karpas Nahiyesi	Evdim Nahiyesi	Omorfa Nahiyesi	Hirsofu Nahiyesi	
1871/1872 (1288)	Tuzla Kazası	Mağusa Kazası	Leymosun Kazası	Girne Kazası	Baf Kazası	Değirmenlik Kazası
		Mesarya Nahiyesi	Piskopu Nahiyesi		Kukla Nahiyesi	Dağ Nahiyesi
		Karpas Nahiyesi	Evdim Nahiyesi		Gilan Nahiyesi	Lefke Nahiyesi
						Omorfa Nahiyesi
						Hirsofu Nahiyesi

Sonraki yıllarda nahiyelerin statüsünde bazı değişiklikler yapılmıştır. Örneğin Omorfa Nahiyesi Lefke kazasıyla beraber müstakîl bir müdürlük idaresinde bulunduğu halde teşkilatlanma sırasında Değirmenlik Kaymakamlığı'na bağlanarak karye hükmünde

³⁶⁷ Özellikle ahalinin devlete yapacağı yardımlarla gerçekleştirilecek tesisler, köyler arası yollar, otlak ve orman gibi bakım isteyen kamu mallarının korunması, tarım ve ticaretin geliştirilmesi için, gerekli önlemlerin alınması gibi meseleler meclislerin üzerinde durduğu konuları oluştuyordu; Çadırcı, 2007: 214.

³⁶⁸ Çadırcı, 2007: 214.

³⁶⁹ TŞR.KB.219/149; Baltacı, 2021:122.

³⁷⁰ TŞR.KB.d.38/111.

birakıldığından bahisle, Kıbrıs Meclisi Nisan 1873'te genişlik ve büyüklüğü sebebiyle Omorfa Nahiyesine 500 kuruş maaş ile bir müdür ve 250 kuruş maaş ile bir kâtip tayin edilmesini istemiştir³⁷¹. Ekim 1873'te müdür ve kâtip maaşlarına muvazene dahilinde karşılık bulunması üzerine Omorfa Nahiyesine müstakîl bir müdürlük ittihaz olunmuştur³⁷². Yine Dağ kazası da bir müdür ve bir kâtip ile idare edilirken bu usulün lağvedilmesiyle, kaymakamlık merkezi nahiyeye çok uzak olduğundan ahalinin şikâyetine sebep olmuştur. Bu sebeple burada bir müdürlük teşkil edilmiştir. Kıbrıs İdare Meclisi, müdür ve kâtip maaşlarının ahaliden tesviyesini münasip görmemiş, maaşların adadaki kaymakam ve müdürlerin maaşlarından “*ba-tasarruf hasıl olunacak*” 520 kuruşla ödenmesine karar vermiştir. Buna istinaden eski Karpas müdürü İbrahim Efendi Dağ nahiyesi müdürlüğüne atanmıştır³⁷³. Ancak sonrasında kâtipliğe lüzum olmadığından, yalnızca bir müdür ile idare edilmesine karar verilmiştir³⁷⁴. Müdür ve kâtiplerin maaşlarının ahaliden tesviyesi yoluna gidilmemiştir.

İmparatorluğun idarî kadrolarının genelinde olduğu gibi, nahiye müdürlerinin arasında okuma yazma bilmeyenler, idareye yeterince vakıf olmayanlar çoğunlukta idi. Örneğin Leymosun Kaymakamlığı dahilinde bulunan nahiye müdürlerinden bazıları okuma yazma bilmiyordu. Evdim nahiyesi müdürü Atıf Bey okuma yazması biliyordu ancak onun da idarî konularda bilgisi yoktu. Bu yüzden Atıf Bey'in azline yerine “*idâreye dirâyet ve ehliyeti derece-i kifâyede bulunan*” Hasan Tahsin Efendi'nin tayin edilmesine karar verilmiştir³⁷⁵.

İdarecilerin azilleri genellikle görevlerini kötüye kullanmaları neticesinde gerçekleştiriliyordu. Ahalinin şikâyeti de idarecilerin azli için önemli bir sebepti. Örneğin Ocak 1877'de Baf Kaymakamlığı dahilinde bulunan Hirsofu nahiyesi ahalisi, nahiye müdürü Sadık Ağa ile kâtipi Abid Efendi'nin muhalif hal ve hareketlerinden ötürü azledilmesini talep etmiş, bunun üzerine Sadık Ağa azledilerek, yerine Livâ İdare Meclisi tarafından “*dirâyet ve ehliyeti derkâr olan*” İbrahim Efendi atanmıştır. Kâtipin yerine de mahallince ehil bir ismin tayin edilmesi hususu Baf Kaymakamlığı'na bildirilmiştir³⁷⁶.

1.7. Kıbrıs Mahalleleri

Osmanlı idaresinin ilk dönemlerinden bu yana en alt birimlerini şehirlerde mahaller ve kırsal alanlarda da köy toplulukları oluşturmuştur. XIX. yüzyılın ilk yarısına değin mahallelerden sorumlu yöneticiler imamlar, papazlar ya da hahamlar olmuştur. İmam ve kadı

³⁷¹ ŞD.2379/54.

³⁷² ŞD.2379/59.

³⁷³ ŞD.2379/59.

³⁷⁴ TŞR.KB.221/95.

³⁷⁵ Baltacı, 2021:197-198.

³⁷⁶ Baltacı, 2021:188.

hıyerarşisi II. Mahmut dönemi reformlarıyla yıkılmaya başlamıştır. XIX. yüzyıl reformları ile köyler ve mahallelerde muhtarlıklar teşkil edilmeye başlandığında, muhtarlar imamlardan daha yetkili bir pozisyona gelmiştir. Muhtarlıklar yaygınlaşınca vergilerin tarhı, toplanması, mahallelerin güvenlik işleri ve beledî hizmetlerin yürütülmesi muhtarlara bırakılmıştır. İhtiyar meclislerinin kurulması, mahalle ve köy yönetiminin yerel yönetim statüsüne kavuşturulmasında büyük bir adım teşkil etmiştir. 1864 ve 1871 nizamnameleri köy idaresinin organları, bu organların kuruluşu ve diğer birimlerle yürüttükleri ilişkileri düzenleme açısından bazı yenilikler getirmiştir³⁷⁷.

1864 ve 1871 nizamnameleri köylere yeni bir statü vermiştir. Bu yeni statüyle köylerde dinî ayrıma göre seçilen iki muhtarın bulunmasını öngörölmüştür. Yapılan seçim sonrasında muhtarların isimleri kazalara bildirilmiş, kaymakamların emri ile atamaları yapılmıştır. Nizamnameyle ihtiyar meclislerinin de kurulması öngörölmüştür. Karma köylerde cemaatlerin kendi ihtiyar meclisinin olması kabul edilmiştir. Meclis üyeleri üç ila on iki kişi arasında değişmiştir. Kurulun tabii üyelerini imamlar ve papazlar temsil etmiştir. Köylerin korucu, bekçi gibi görevlilerinin idaresi, vergilerin toplanması, köyün beledî işleri, çeşmeler, okullar, mabetlerin onarımı muhtarların görevleri arasında sayılmıştır. Meclisler kendi cemaatlerinin payına düşen vergiyi tarh etmek, paylaşmak ve toplanmasına nezaret etmekle yükümlü tutulmuştur. İhtiyar meclisleri cemaatlerin üyeleri arasındaki davaların sulh yoluyla çözümleninde yetkili kılınmışlardır³⁷⁸. Köylerin korucu, bekçi gibi görevlilerinin seçilmesi, okul inşa edilmesi ve benzeri konularda karar alınması, tarım ve ticarete ilişkin meselelerin çözümlenmesi meclisin görevlerinden sayılmıştır. Muhtarları denetleme hakkı meclislere verilmiştir. İhtiyar meclisleri ve muhtar seçimleri yılda bir yapılmıştır³⁷⁹.

Köy yönetiminin mevcut şartları altında, beledî hizmetleri yerine getirmeleri mümkün olmadığından, bu tür hizmetler merkezî hükümet kuruluşlarından talep edilmiştir. Örneğin cami, su yollarının onarımı gibi faaliyetlerin çoğu devlet tarafından yapılmıştır. İhtiyar meclislerinin sorunların çözümünde fonksiyonları olmadığından, en küçük sorunlar bile üst

³⁷⁷ Ortaylı bu nizamnamelerin uygulanmadığını belirtirken, köy ve mahallelerin günümüzdeki statüsünün de Osmanlı vilâyet sisteminin attığı temel üzerine yükseldiğini aktarmıştır; Ortaylı, 2018: 112; Ercoşkun, 2012: 132.

³⁷⁸ İhtiyar meclislerine ceza davalarına ait işlerde hüküm verme hakkı tanınmamıştır. Köyler arası yol, mera, bataklık gibi sorunların çözümü için kaymakama müracaat etme zorunluluğu getirilmiştir. Aynı cemaatten iki kişinin anlaşmazlığı durumunda, köy alanının tarım, ticaret, altyapı gibi ortak sorunlarında iki cemaatin ihtiyar meclislerinin en az altı, en çok on kişi ile toplanarak davayı sulh yoluyla çözmeye çalışmaları kararlaştırılmıştır; Ortaylı, 2018: 113-114; Ercoşkun, 2012: 137.

³⁷⁹ On sekiz yaşını geçen, Osmanlı uyruklu, yılda en az 50 kuruş vergi veren erkekler köyde toplanıp, kendi cemaatlerinin muhtarlarını ve ihtiyar meclisi üyelerini seçmişlerdir. Muhtarlık ve ihtiyar meclisi üyeliklerine seçilebilmek için Osmanlı tebaasından olmak, otuz yaşını geçmiş olmak ve yıllık en az 100 kuruş vergi vermek şartları aranmıştır; Ortaylı, 2018: 113-114; Ercoşkun, 2012: 138.

makamlara taşınmıştır. Arazi anlaşmazlıkları, meralar ve su yolları ihtilafları veya yolların yapımı gibi istekler, bunlarla alakalı başvurular merkezî hükümete aksettirilmiş, Babıâli ile uzun bir yazışma trafiğinin yapılmasına sebep olmuştur. Köy idaresinin düzenlenmesinin amacı ve muhtarlar yüklenen asıl görev vergilerin tarhi ve toplanması işlemlerinin düzgün yürütülmesi, usulsüzlüklerin önüne geçilmesi olmuştur. Ancak muhtarların bu görevleri hakkıyla yerine getirmemeleri, haksızlık ve usulsüzlüklerin olması bu yeni statüden beklenen faydanın sağlanamadığını göstermiştir³⁸⁰.

Kıbrıs'ta muhtarlık teşkilatı II. Mahmut döneminde, 4 Haziran 1839 tarihli bir fermanla kurulmuştur. Muhtarlar Tanzimat dönemi boyunca Osmanlı yönetimi ile mahalle sakinleri arasındaki iletişimin öncüleri olmuşlardır³⁸¹. Muhtarların Osmanlı idaresi açısından asıl görevi ise gelirlerin düzenli bir şekilde toplanması ve teslim edilmesi olmuştur. Dolayısıyla muhtarlar bulundukları mahallelerin gelirlerini teslim etmekle yükümlü tutulmuşlardır. Bunu istinaden; 5 Aralık 1876 tarihinde Maliye Nezareti tarafından Kıbrıs gelirlerinin doğrudan, Tuzla'daki Osmanlı Bankası şubesine teslimi istenmiştir. Ancak Kıbrıs'tan buna verilen cevapta; Kıbrıs köylerinin çoğu banka şubesine 20-30 saat mesafede bulunduğundan, mükellefin bu kadar mesafeyi kat edip, bankaya akçe teslim etmesinin uygun olmadığı bildirilmiştir. Dolayısıyla mütevakkıf olduğu gibi mükellefin gerek münferiden gerek muhtarları marifetiyle mal sandıklarına teslim etmelerinin daha uygun olacağı bildirilmiştir³⁸².

İncelenen dönemde Kıbrıs idaresi, muhtarların görüşüne sıklıkla başvurmuştur. Özellikle sosyal yardımlar konusunda, mahalle sakininin durumuna ilişkin soruşturmalar muhtarlar ve ihtiyar meclisleri aracılığıyla yürütülmüştür. Örneğin 9 Mart 1871 tarihli bir belgede; 12 Şubat'ta vefat eden Şeyh Hasan Efendi'nin eşi Şefika Hatun bir dilekçe vererek, eşine kaydı hayat şartıyla hazineden verilen 457 kuruşluk maaşın, eşinin vefatıyla birlikte kesildiğini, iki küçük çocuğuyla beraber muhtaç durumda kaldıklarını bildirmiştir. Buna istinaden "*nizâm ve emsaline tevfiķan*" kendisiyle, çocuklarına miktar maaş tahsis edilmesini istemiştir. Kendisine sosyal yardım yapılabilmesi için söylediklerinin doğruluğu ikamet ettikleri mahallenin muhtar ve ihtiyar meclisinden sorulmuştur. Buna göre Karamatzade

³⁸⁰ Muhtarların yolsuzlukları sık sık şikâyetlere sebep olmuştur. Sistemin değiştirilmesi istenmiş, sık sık tahsildarlar muhtarlara tercih edilmiştir. Köylerde muhtar baskısının en önemli sebebi muhtarın dışında yetki sahibi hiçbir organ ve görevlinin bulunmaması olmuştur. İhtiyar meclisleri de muhtarları denetleyip, tedbir alabilecek bir pozisyona sahip bulunmamıştır; Ortaylı, 2018: 115-117; Ercoşkun, 2012: 138.

³⁸¹ Müslümanların muhtarı, gayrimüslimler ise kahyalarını seçmesi kararlaştırılmıştır, bu görevlilerin öncelikle güvenliği ve emniyeti sağlamaları beklenmiştir. Mahallerine yüklenen vergilerin ahali arasında bölüştürülmesi ve toplanması gibi önemli görevler de yüklenmişlerdir; Çadircı, 1997: 39; Çiçek, 2022: 375; Çiçek, 1994: 1255; Erdönmez, 2004: 27.

³⁸² TŞR.KB.223/82.

mahallesi muhtar ve ihtiyar meclisi tarafından hazırlanan ilmühaberde Şefika Hatun'un çocuklarından Mehmet Emin'in iki yaşında, Ali'nin de altı aylık olduğu ve bu çocukların Şeyh Hasan Efendi'den olduğu bildirilmiştir³⁸³. Yine 16 Haziran 1871 tarihli başka bir örnekte, Ahmet Natullah ile Osman Gazi'nin, babaları Hacı Mustafa Efendi vefat edince, babalarının 40 kuruşluk maaşı kesildiği için zor duruma düştükleri bildirilmiştir. Durum Ayasofya mahallesi muhtar ve ihtiyar meclisinden sorulmuştur. Ayasofya mahallesi muhtar ve ihtiyar meclisinin verdiği şahadetnamede, Ahmet Natullah'ın on, Osman Gazi'nin de yedi yaşlarında olduğu ve babalarının merhum Hacı Mustafa Efendi olduğu bildirilmiştir³⁸⁴. Görüldüğü gibi bu durumlarda muhtar ve ihtiyar meclislerinin beyanları esas alınmıştır.

İncelenen dönemde de muhtarlar mahalle sakinlerinin temsilcisi konumunda bulunmuşlardır.

1.8. 1861-1878 Yılları Arasında Genel Olaylar

1861 yılında adada bir müddettir devam eden sıkıntılar dolayısıyla ahalinin şikâyeti üzerine Kıbrıs doğrudan İstanbul'a bağlı bir mutasarrıflığa dönüştürülmüştür. Adadaki huzursuzluk İshak Paşa'nın mutasarrıflığı döneminde başlamıştır³⁸⁵. 1858-1859 yılları arasında adada mutasarrıflık yapan İshak Paşa döneminde, adadaki aşar ve rüsumat mültezimleri ile kaza müdürleri nizama aykırı hareket ederek ahali üzerinde baskı kurmuşlar³⁸⁶, bir iki yıldan beri her handeden vergi adı altında 40'ar 50'ser kuruş toplamışlardır. Bu durum Kıbrıs ahalisinin göç etmesine sebep olmuş, adadan sadece Yunanistan'a 1,500 kadar kişi göç etmiştir. Ahali, bu dönemde daha önce ertelenen vergilerin alınmaya başlanması, birkaç yıldır çekirgelerle mücadele için çekirge parası toplanması, yabancı memleketlere firar edenlerin vergilerinin kalanlara paylaştırılması yüzünden iki kat para vermeye mecbur kalmıştır. Ayrıca verginin tahsil zamanı da ahaliyi zor duruma düşürmüş, verginin tahsili zamanında ahalinin elinde para bulunmadığında ahali vergi borcunu ödemek adına mecburen fahiş faizler karşılında borçlanmıştır³⁸⁷. Reaya sıkıntılarını, Kıbrıs'ı da kapsayacak olan seyahati sırasında Sultan Abdülmecit'e iletmek istemiş ancak

³⁸³ TŞR.KB.219/73.

³⁸⁴ TŞR.KB.219/81.

³⁸⁵ Bazı kaynaklarda bu idarî değişikliğin Hayrullah Paşa zamanındaki kötü yönetimden kaynaklandığı iddia edilmiştir; Alasya, 1988: 72; Kyrris, 1996: 292; Luke, 1989: 209.

³⁸⁶ Belgede para cezalarını suiistimal eden kaza memurlarından bahsedilmiş ve sonrasında naibin değiştirildiği bildirilmiştir. Bu Hill'in eserinde bahsettiği Çirkiz adındaki bir Mağripli'nin kendisini yanlışlıkla öldürmesi sonucunda, bütün köylülerin sorgulandığı, suçsuz bulunmalarına karşın üç yıl sonra cezaî tazminata çarptırıldıkları mesele olabilir; A.}MKT.MVL.117/63; Hill, 2016: 197-198.

³⁸⁷ Vergilerle ilgili yaşanan sıkıntılara çalışmanın üçüncü bölümünde ayrıntılı olarak değinilmiştir; A.}MKT.MVL.117/63; HR.SYS.896/31; HR.SYS.896/32; HR.SYS.896/35; HR.SYS.896/36; Baltacı, 2021:244-245.

beklenen ziyaret gerçekleşmediğinden, Kıbrıs Rum reayasının mahzarları Başpiskopos Makarios tarafından kaleme alınan bir mektupla merkeze iletilmiştir³⁸⁸. Konuya ilişkin 26 Kasım 1859 tarihinde kaleme alınan belgede; Kıbrıs'tan Yunanistan'a göç eden Rumların, göç etme sebepleri olarak Kıbrıs Mutasarrıfı İshak Paşa'nın³⁸⁹ bazı memurlara gösterdiği müsamahaya işaret edilmiş, tolerans gösterilen memurların dikkatsiz davranışlarının adada; “*mezâlim ve taadiyâta*”³⁹⁰ sebep olduğu belirtilmiştir. Kıbrıs Mutasarrıfı İshak Paşa Yunanistan'a yaşanan göçleri ve bunların sebeplerini haber vermediği gerekçesiyle azledilmiş, yerine eski Resmo Kaymakamı Mehmet Hayrullah Paşa³⁹¹ atanmıştır³⁹². Ayrıca geri dönmek isteyenlere kolaylık gösterilmesi ve yol masraflarının karşılanması istenmiştir³⁹³. Kıbrıs ahalisi tarafından yapılan şikâyetin tahkiki için Hayrullah Paşa'yla birlikte adaya tahkikat memuru İhsan Bey de gönderilmiş ve tahkikatın bitimine kadar İshak Paşa'nın Kıbrıs'tan ayrılmaması istenmiştir³⁹⁴. Adaya gelişle beraber çalışmalara başlayan tahkikat memuru İhsan Bey'e, Hirsofu kazasında vergilerin ağırlığıyla ilgili dilekçeler sunulmuş, bu dilekçeler çekirge parası, imhâliye akçesi³⁹⁵ ile bedel-i askerî, ağnam gibi vergilerin ağırlığının ahaliyi çok zora soktuğu bildirilmiştir. Buna istinaden hemen çalışmalara başlanmış, imhâliye için toplanan akçe ile çekirge parası kaldırılmıştır, verginin yarısı affedilmiş, bu miktarın da gelecek yılların vergilerine eklenmesi kararlaştırılmıştır³⁹⁶. Adada yaşanan bu sıkıntılar idarî değişikliği beraberinde getirmiştir.

Ancak Hayrullah Paşa'nın adadaki görev süresi kısa sürmüştür. Zira bu dönemde çekirge sorunu gibi önemli meseleler çözümsüz kalmıştır. Ayrıca Hayrullah Paşa'nın İngiltere viskonsülünün ve elçiliğinin yoğun muhalefetiyle karşı karşıya kaldığı belirtilmelidir. Hayrullah Paşa ada yönetimine alaka göstermemekle, adada karışıklığa yol açmakla, reayanın malî kaybına sebep olmakla suçlanmıştır³⁹⁷. Kıbrıs'ta bütün ilçelerin tahıl mahsulünün yok

³⁸⁸ A.}DVN.147/40.

³⁸⁹ Kıbrıs Mutasarrıfı Osman Paşa'nın azlinden sonra yerine 16 Aralık 1856 tarihinde Meclis-i Muhasebe-i Maliye Reisi Kâni Paşa atanmış, Kâni Paşa 13 Ocak 1857 tarihinde Kıbrıs'a ulaşmış, görevine başlamış, Şubat 1858'de Kâni Paşa, Bosna Valiliğine tayin olunca Kıbrıs mutasarrıflığına İshak Paşa atanmıştır; A.}DVN.MHM.24/80; A.}MKT.MHM.105/76; A.}TŞF.25/19.

³⁹⁰ Burada fark edileceği gibi olayların İshak Paşa'nın müsamahasından kaynaklandığı vurgusu yapılmıştır ancak İshak Paşa yalnızca olayları merkeze haber vermemekle suçlanmıştır.

³⁹¹ Mehmet Hayrullah Paşa'nın atamasına ilişkin ilke belge 26 Kasım 1859 tarihli olup, görevine başladığını bildiren belge 1 Ağustos 1860 tarihli; A.}DVN.153/35; A.}MKT.MHM.190/38; A.}MKT.NZD.296/50; A.}MKT.UM.467/51; A.}MKT.UM.532/47.

³⁹² Mehmet Hayrullah Paşa ile İhsan Bey Kıbrıs'a ulaştıkları sırada sabık mutasarrıf İshak Paşa vefat etmiştir. İshak Paşa'nın vefatından sonra kızları Safa ve Ayşe'ye hazineden maaş tahsis edilmiştir; A.}AMD.93/8; A.}MKT.NZD.316/54; A.}MKT.UM.411/94; A.}MKT.MHM.191/71.

³⁹³ A.}DVN.153/35; A.}MKT.NZD.296/50.

³⁹⁴ A.}MKT.UM.412/4.

³⁹⁵ Ertelenen vergiler

³⁹⁶ HR.SYS.896/36; HR.SYS.896/42; HR.SYS.896/47.

³⁹⁷ Hill, 2016: 199.

olduğu 1861 yılında, dışarıya zahire ihracı yasaklanmış, ahali için dışarıdan zahire temin edilmiştir³⁹⁸. İngiltere Sefiri 26 Haziran 1861 tarihinde bu yasaklamadan mutasarrıfı sorumlu tuttuğu bir yazı kaleme alarak; İngiltere devleti tebaasına hiçbir uyarı yapılmadan, Kıbrıs Mutasarrıfı Hayrullah Paşa'nın Kıbrıs'tan tahıl ihracını yasakladığı, bu yasaktan dolayı İngiltere devleti tebaasının zarar ettiğini bildirmiştir. Bu yüzden tebaanın uğradığı zarar ve ziyandan Hayrullah Paşa'nın sorumlu tutulması gerektiğini belirterek, Kıbrıs'ta ikamet eden İngiltere devleti tebaasından Mösyö Brenci'nin söz konusu yasaklamadan doğan 22,537 kuruş zararının tanzim edilmesini istemiştir³⁹⁹. Yine başka bir örnekte White Ekim 1861'de Türklerin de Hristiyanların da oldukça memnuniyetsiz olduğunu belirttiği Mutasarrıf Hayrullah Paşa hakkında Büyükelçi Sir Henry Bulwer'e bir rapor yazmış ve raporunda Hayrullah Paşa'nın sefahat düşkünlüğü yüzünden hem aklen hem de bedenen kuvvetten düştüğünü, mutasarrıflık makamı için uygun bir isim olmadığını bildirmiştir⁴⁰⁰. Kıbrıs Mutasarrıfı Hayrullah Paşa'nın adadan ayrılacağına duyulması üzerine 16 Aralık 1861 tarihinde Müslüman ve Hristiyan ahaliden bazıları Hayrullah Paşa'dan “*kemaliyle hoşnud ve müteşekkir*” bulunduklarına ilişkin dilekçeler vermişlerdir⁴⁰¹. Kıbrıs Mutasarrıfı Hayrullah Paşa'nın azledilmesiyle yerine 13 Mart 1862 tarihinde eski Atina Sefiri Ziya Paşa tayin edilmiştir⁴⁰².

Mükemmel biri olarak tasvir edilen Ziya Paşa, adada kaldığı kısa süre boyunca çekirge konusunu aktif olarak ele almıştır. Kurulan çekirge komisyonunun aldığı önlemler sonucunda çekirgeyle mücadelede önemli bir yol kat edilmiş, kısa sürede 1 milyon çekirge yumurtası toplanmıştır⁴⁰³. Yine bu dönemde sermayesi ada aşarından karşılanmak üzere sekiz saatlik Tuzla-Lefkoşa arasına bir yol yapılmasına karar verilmiştir⁴⁰⁴.

Ayrıca bu dönemde yüz yıl önce terk edilen Lefkoşa panayırının yeniden açılmasına çalışılmış, Lefkoşa' da bulunan basmacı esnafına eğitim vermek üzere “*fabrika-i hümayûn*” dan usta istenmiştir. Bu girişimlerle adaya özgü geleneklerin canlandırılmasına

³⁹⁸ A.}MKT.NZD.348/37; A.}MKT.MHM.214/24.

³⁹⁹ MVL.786/59.

⁴⁰⁰ Hill, 2016: 199-200.

⁴⁰¹ MVL.787/46.

⁴⁰² Bu devrede Ziya Paşa'ya “*mîr-i mîrânlık*” rütbesi verilmiştir; A.}DVN.MHM.36/27; A.}MKT.NZD. 408/64; A.}MKT.UM.560/67; İ.DH.487/32914.

⁴⁰³ Bu kısım Çekirge Sorunu başlığı altında ayrıntılı olarak incelenmiştir; İ.MVL.487/22094.

⁴⁰⁴ İngiltere Viskonsülü Sandwith 1865 yılı raporunda, Lefkoşa-Tuzla arasında bir taşıma yolu inşa edilmesine Halet Bey'in idaresi altında karar verildiğini, bunun için ada aşarının tahsis edildiğini aktarmış ancak Viskonsül Lang yolun yapımına ilişkin kararın alındığını, 27 Ocak 1862 tarihinde kaleme aldığı 1861 yılı raporunda kaleme almıştır; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st and June 30th 1862: 361; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1866 August to December: 82; Hill, 2016: 204.

çalışılmıştır⁴⁰⁵. Kıbrıs'ın Ancak Ziya Paşa'nın görev süresi çok kısa sürdüğünden, planladığı pek çok reform yarıda kalmıştır. Ziya Paşa Meclis-i Vâlâ Azalığına tayin edilmiş, yerine 7 Ekim 1862'de sabık Kandiye Kaymakamı Tevfik Paşa⁴⁰⁶ getirilmiştir⁴⁰⁷. Tevfik Paşa'nın görev süresi çok kısa sürdüğünden, Kıbrıs Mutasarrıflığına Nisan 1863'te Mehmet Halet Bey atanmıştır⁴⁰⁸. Kıbrıs Mutasarrıfı Halet Paşa başlıca görevinin bir müddettir *"hâl-i terkiye"* ye yüz tutmuş olan Kıbrıs'ta ıslahatın icrasını sağlamak olduğunu belirtmiştir⁴⁰⁹.

Ancak Mehmet Halet Paşa'nın atandıktan üç ay sonra azli gündeme gelmiştir. Azlin gündeme geldiği 28 Temmuz 1863 tarihinde Kıbrıs cezaresi Başpiskoposu Makarios Efendi'nin Kıbrıs Mutasarrıfı Halet Bey'in azil olunmamasına dair sunduğu dilekçeden anlaşılmıştır⁴¹⁰. Kıbrıs Başpiskoposu Makarios Efendi, Halet Bey'in Kıbrıs'a geldiği zamandan beri *"gerek umûr-ı devlet ve gerek mesâlih-i memleketin hüsnü tesviyesi hususunda kemâl-i itina ve gayreti"* ile bütün ahalinin hoşnutluğunu kazandığını bildirmiştir. Ayrıca madeni paraların tedavülü hakkında uyguladığı tedbirin de ahaliyi memnun ve müteşekkirettiğini bildirerek, Halet Bey'in memuriyetine devam etmesine müsaade olunmasını ahali adına istirham etmiştir⁴¹¹. Mehmet Halet Paşa'nın azli gerçekleşmemiştir.

1863-1865 yılları arasında mutasarrıflık yapan Mehmet Halet Paşa'nın çekirgelere karşı en etkili yolun Mekke'den getirilecek zemzem suyu olduğuna inandığı aktarılmıştır. Ancak çekirge yumurtası toplama faaliyeti bu dönemde de etkin bir biçimde yürütülmüştür ki halihazırda öncülü Ziya Paşa döneminde çekirgeyle mücadelede alınacak önlemler üç yılı kapsayacak şekilde hazırlanmıştır⁴¹². Bu dönemde adaya telgraf hattı inşa edilmesine ilişkin ilk talep Mehmet Halet Paşa'dan gelmiştir⁴¹³. Yine adaya deniz fenerlerinin döşenmesi ve Kıbrıs'a banka açılması da bu döneme rastlamıştır. Bu dönemde memur maaşlarının karşılanması için Kıbrıs'ın aşar vergisinin 1863/1864 (1280) yılında peşinen üç yıllığına ziraat taifesi üzerine ihale olunması uygulamasına geçilmiştir. Ancak bu sistem ahaliyi memnun etmediğinden, terkedilmiştir⁴¹⁴.

⁴⁰⁵ A.}MKT.NZD.427/12; İ.DH.496/33744.

⁴⁰⁶ 15 Nisan 1863 tarihinde Tevfik Paşa'dan hoşnut olduğuna dair bir mahzar verilmiş, Rumeli Beylerbeyliği rütbesiyle Kıbrıs Mutasarrıflığı görevinde bulunan Tevfik Paşa'nın dört buçuk ay görevde kalmış olduğu ve kendisinin azlinin işitildiği bildirilmiştir. Hill de eserinde 20 Nisan 1863'te Tuzla'ya ulaşan Mehmet Halet Bey'in Kıbrıs Mutasarrıfı olduğunu aktarmıştır; MVL.790/82; Hill, 2016: 205.

⁴⁰⁷ A.}MKT.MHM.242/57; A.}MKT.MHM.242/98; İ.DH.497/33789; MB.İ.18/46.

⁴⁰⁸ MVL.790/82; Hill, 2016: 205.

⁴⁰⁹ MVL.791/72.

⁴¹⁰ HR.TO.443/58.

⁴¹¹ MVL.791/26.

⁴¹² İ.MVL.469/21271; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1866 August to December: 82; Hill, 2016: 205-206; Lang, 1878: 248-249.

⁴¹³ Çakılcı, 2016: 67.

⁴¹⁴ TŞR.KB.218/17; TŞR.KB.217/85; TŞR.KB.217/86.

Eylül 1864'te Kıbrıs Mutasarrıflığına eski Urfa Mutasarrıfı Tayyip Paşa atanmıştır⁴¹⁵. Ancak Tayyip Paşa'nın idaresi altındaki 1865 yılında çekirgeler yeniden ortaya çıkmış, Değirmenlik kazası çekirge istilasına uğramıştır⁴¹⁶. 1867 yılında yönetiminde görülen rehaveti dolayısıyla Tayyip Paşa'nın Kıbrıs Mutasarrıflığından alınması gündeme gelmiştir. Yerine Meclis-i Vâlâ Azası Ziya Paşa atanmak istenmişse de Ziya Paşa görevi kabul etmeyince Mayıs 1867'de yeniden Tayyip Paşa Kıbrıs Mutasarrıflığına atanmıştır⁴¹⁷. Ancak Tayyip Paşa'nın görev süresi uzun sürmemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu genelinde yürütülen vilayet düzenlemeleri kapsamında Kıbrıs adası 1868 yılında Cezayîr-i Bahr-î Sefid Vilâyetine bağlanmıştır. Yeni düzenleme uygulamaya konulduğunda, 19 Mayıs 1868'de Rodos'tan yola çıkan Vali Kayserili Ahmet Paşa Kıbrıs'a gelmiş ve beş hafta burada kalmıştır⁴¹⁸. Vali Kayserili Ahmet Paşa çekirge olan mahalleri ziyaret ederek, çalışmalara nezaret etmiştir, bu çalışmalar sonucunda oluşturulan raporlar İstanbul'a gönderilmiştir⁴¹⁹. Ayrıca Vali Kayserili Ahmet Paşa Kıbrıs ahalisinin sıkıntılarını dinlemiş ve Kıbrıs Mutasarrıfı Tayyip Paşa hakkında çok ağır ithamlar içeren bir belge kaleme almıştır. Buna göre; *“vaktini eyyâm-ı tâtil gibi geçirerek dört yılı tecâvüz olan müddet-i memuriyetinde devlet ve milletçe fevâid ve muhasenâtı mucîb hiçbir şey yapmamış ve çekirgenin itlaflı emrinde Mutasarrıf bulunan zatın bizzat sarf ve gayret etmesi ikdâm-i ferâiz-i memuriyeti iken yerinden bile kılmamış”* olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Tayyip Paşa'yı görevde bulunduğu bunca zamana rağmen memleketin çarşısını görmemekle, hiçbir ıslahat eseri göstermemekle itham etmiştir. Ayrıca çekirgeler yüzünden Kıbrıs'ın ekser kazalarının kuruyup kaldığını, Kıbrıs'ta bazı ecnebilerin şımarıp her işte sözlerini dinlettirdiklerini belirtmiştir. Vali Kayserili Ahmet Paşa, bir müddet daha Kıbrıs'ta kalacağını ve Cezayîr-i Bahr-î Sefid Vilâyetine ilhakının gayesi gereğince, ıslahatta mahrum kalan adanın işleriyle ilgileneceğini bildirmiştir. Son olarak; *“bir valinin medâr-ı muvaffakiyeti olan esbâbın dahi refakâtinde itimâd edeceği memurinin bulundurulması maddesi olduğundan”* Tayyip Paşa'nın azledilmesi gerektiğini belirtmiştir. Tayyip Paşa'nın azliyle yerine; *“kabilîyeti icâbınca memuriyeti ile ıslah-ı idaresine kudreti ve hem de hukuk-u hükümeti ecnebilerin talebine verilmeyecek surette usul-u politikaca malumatı”* aşikâr olan Midilli

⁴¹⁵ 30 Eylül 1864 tarihli belgeye göre; Kıbrıs Mutasarrıflığına önce sabık Tırnova kaymakamı Ali Bey atanmış ancak sonrasında Ali Bey'den daha ehliyetli başka birinin bulunmasına ve Ali Bey'in boş kaymakamlıklardan birine tayin olmasına karar verilmiştir. Kıbrıs Mutasarrıflığına da Tayyip Paşa atanmıştır; İ.MMS.29/1237; A.}MKT.MHM. 331/32.

⁴¹⁶ Kızılkaya ve Akay, 2017: 186.

⁴¹⁷ A.}MKT.MHM.381/80; A.}MKT.MHM.383/27.

⁴¹⁸ Hill, 2016: 208.

⁴¹⁹ İ.ŞD.6/301.

Mutasarrıfı Said Paşa'nın atanmasını istemiştir⁴²⁰. İddialar karşısında kendisini savunan Tayyip Paşa⁴²¹, şimdiye kadar memuriyetlerinde hüsnü idaresi görülmüş olsa da Kıbrıs'ın bu vaziyeti üzerine yerinde kalması uygun bulunmayarak azledilmiştir. Kıbrıs Mutasarrıflığına Haziran 1868'de, adanın ihtiyaç duyduğu ıslahat ve ilerlemenin gerçekleştirilmesine muktedir olduğu gerekçesiyle Midilli Mutasarrıfı Said Paşa atanmıştır⁴²². Ayrıca Kayserili Ahmet Paşa adaya artezyen kuyusu kazılması tavsiyesinde bulunmuş ve Mağusa limanının ortaya çıkarılmasını istemiştir⁴²³. Bu iki konu hem İngiliz konsoloslarının hem de Fransız konsoloslarının sıklıkla üzerinde önemle durdukları meseleler olduğundan, Ahmet Paşa'nın da dikkatini bu konulara çevirmesi çok çarpıcıdır.

Kıbrıs'ın ihtiyacı olan ilk ıslahat çekirgeyle mücadele konusu olduğundan, Said Paşa'nın Kıbrıs'ta ilk el attığı konu çekirge meselesi olmuştur. Yalnızca dört ayda, bir yılda toplanılan miktar kadar çekirge yumurtası toplanmıştır ve Said Paşa bu gayretinden dolayı taltif edilmiştir⁴²⁴. Hamilton Lang da Said Paşa'nın Kıbrıs'ın başarılı birkaç valisinden biri olduğunu belirterek, çekirgeyle mücadeledeki çabalarından övgüyle bahsetmiştir. Ona göre Said Paşa çekirgeyle mücadelede oldukça özverili davranmış, Lefkoşa'daki yumurtaların tartılıp, imha edilmesini bizzat denetlemiş, Tuzla, Leymosun ve Girne'de yumurtaların imhasına kendi teftiş ettikten sonra izin vermiştir. Bütün bu denetimleri ahaliye açık şekilde gerçekleştirmiştir⁴²⁵. Nitekim 1869 yılının sonuna gelindiğinde çekirgeyle mücadelede büyük bir başarı sağlanmış, çekirgenin itlafı ve imhasında gösterdiği gayrete karşılık Kıbrıs Mutasarrıfı Said Paşa'ya ikinci rütbeden Mecidi Nişanı verilmiştir⁴²⁶.

1869 yılında çekirge sorunu halledildiğinde, adayı bu kez ağır bir kuraklık vurmuştur. Said Paşa'nın idaresi altındaki bu dönemde vergiler affedilmiş, ahaliye ekmek dağıtılmış, tahıl ve saman temin edilmiş, çiftçilere tohum desteğinde bulunulmuştur. Ayrıca hırsızlıklara ve tefeciliğe karşı önlemler alınmış, ahaliye borç para verilmiş, Kıbrıs ahalisinden çok sayıda kişi yol yapımında istihdam edilmiştir⁴²⁷. 1865 yılında bu tarihe kadar çok az ilerleme kaydetmiş Tuzla-Lefkoşa yolu tamamlanmıştır. 1871 yılına gelindiğinde 184,725 kuruş 30

⁴²⁰ İ.ŞD.5/284.

⁴²¹ Belgede Tayyip Paşa'nın başka memuriyetlerle kayırlamak üzere affının istendiği bilgisi verilmiştir; İ.ŞD.5/284.

⁴²² Said Paşa'ya Rumeli Beylerbeyliği payesi verilmiştir; A.}MKT.MHM.381/80; A.}MKT.MHM.383/27; İ.ŞD.5/284.

⁴²³ Hill, 2016: 606.

⁴²⁴ A.}MKT.MHM.422/79.

⁴²⁵ Lang, 1878: 240-241, 247.

⁴²⁶ İ.DH.601/41912-6.

⁴²⁷ Konsolos Lang 1870 yılı raporunda, Said Paşa'nın diğer mutasarrıfların adaya reva gördükleri muamelenin aksine, takdire şayan bir çaba gösterdiğini aktarmıştır; ŞD.2115/27; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls in 1871: 766; Çelik, 2014: 501.

para harcanarak Tuzla ile Piroyi köyü arasındaki 5 saatlik yol tamamlanmıştır. 1872 yılında da yolun geri kalanını yapmak ve oluşan bozulmaları tamir etmek için bir mühendis görevlendirilmiştir⁴²⁸.

Şubat 1871’de Hasan Edip Efendi ile İbrahim Fehmi Efendi İstanbul’a giderek Said Paşa aleyhinde, Kıbrıs ahalisi adına bir mahzar, bir layiha ve iki dilekçe sunmuşlardır. Bu evrakın bir kısmında, çekirge itlafı için ahaliden alınan yardım paralara yolsuzluk ve fesat karıştırıldığı, ahaliye dağıtılması gereken tohumların telef edildiği, el altından bazı kişilere Said Paşa’nın harcırah adı altında 50,000 kuruş verdiği bildirilmiştir. Evrakın bir kısmı Said Paşa’nın ahaliden Raif Efendi’nin ırz ve namusunu hedef alarak, vefatına sebebiyet verdiğiğine ilişkin olup, bir kısmı da “*evkâf müdürü olup zimmet-i mîrîyesinden dolayı azledilmiş olduğu halde*” Toz Kaymakamlığına tayin edilen Arif Efendi’ye Said Paşa’nın müsaade göstermesi, layık olmadığı halde Arif Efendi’nin oğlu Ragıp Bey’in önemli görevlere getirilmesiyle, bu kişiyle alakalı şikayetlerin görmezden gelinmesiyle ilgili olmuştur. Ayrıca hapiste yatan bir Hristiyan mahkûmun Said Paşa’nın iltimasıyla tahliye edildiği bildirilmiştir⁴²⁹. Buna istinaden iddiaların araştırılması için Kıbrıs’a Şura-yı Devlet muavinlerinden Besim Efendi’nin gönderilmesine ve ileride haksız çıkan taraftan tazmin ettirilmek üzere kendisine hazineden 15,000 kuruş harcırah verilmesine karar verilmiştir⁴³⁰. Tahkikat sırasında ifadelerde Mutasarrıf Said Paşa’nın Kıbrıs piskoposuyla anlaşmış olduğu, emsali görülmedik suretle İslam ve Hristiyan arasına rekabet ve düşmanlığın girdiği, önü alınmadığı takdirde bu durumun ileride çok kötü sonuçlar doğuracağı iddia edilmiştir. Mayıs 1871’de Besim Efendi’ye yetki verilerek nizama aykırı olarak toplandığı ve tayin edildiği belirtilen meclisin yeniden toplanması, mahkeme aza ve mümeyyizleri için tekrar seçim yapılması istenmiştir. Buna istinaden livâ ve kazalarda seçimler yenilenmiştir⁴³¹. 29 Ağustos 1871 tarihinde Besim Efendi tahkikatını tamamlamıştır⁴³². Besim Efendi’nin İstanbul’a dönüşü sonrasında, Said Paşa’nın görevde kalması uygun görülmediğinden görevden alınmış yerine 28 Eylül 1871 tarihinde eski Vidin Mutasarrıfı Aziz Paşa atanmıştır⁴³³. Said Paşa kendisine yöneltilen suçlamalara ilişkin ifade vermek üzere kasım ayında İstanbul’a doğru yola çıkmıştır⁴³⁴. Neticede tahkikat tamamlandığında Said Paşa’ya yöneltilen suçlamalara ilişkin mesuliyeti görülmemiş, yalnız üzüm öşründen dolayı ahali ile mültezim arasında çıkan ihtilafa binaen

⁴²⁸ Samani, 2017: 811.

⁴²⁹ İ.ŞD.20/858.

⁴³⁰ İ.ŞD.20/858.

⁴³¹ ŞD.2379/5; ŞD.2379/6.

⁴³² ŞD.2379/22.

⁴³³ İ.MMS.42/1707.

⁴³⁴ Hill, 2016: 215.

Leymosun kazası idare meclisi tarafından konulan fiyatın kanunen tarafların rızasına uygun olması emrinde gaflet ve rehaveti görüldüğünden kendisinden “*memuriyet-i sabıkası*” maaşının bir aylık miktarı kadar para cezası alınmasına karar verilmiştir⁴³⁵.

Besim Efendi’nin tahkikatı sırasında çekirgelerin imha edilmesi için birkaç defa alınan paradan dolayı ahalinin “*birtakım fahiş güzeşteli borçlar*” altına girerek, 150-200 nüfuslu karyelerin bir veya iki tüccar ve “*murabahacı*” eline geçtiği ortaya çıkmıştır. Kıbrıs ahalisi vergilerin yanında çekirge masrafı adı altında toplanan paraları ödeyebilmek için yüksek faizlerle borçlanmış, dahası çekirge istilası, kuraklık gibi afetlerin etkisiyle ahalinin bir kısmı hayvanlarını satarak adadan göç etmiş, havyan sayısı bir iki yıl öncesinin 3/2’si derecesine inmiştir. Çok ciddi yiyecek ve tohumluk sıkıntısı baş göstermiştir. Buna karşılık ahalinin borçlarının tanzim edilip pusulalara kaydedilmesine, faizlerin nizamı haddine çekilmesine, bu yılki hasılatın bir yıllık yiyecek ve tohumluklarının ayrılmasına, vergilerinin yarısının gelecek yıla ertelenmesine karar verilmiştir⁴³⁶.

Yeni mutasarrıf Aziz Paşa, Ekim 1871’de Tuzla iskelesine gelerek, burada bir müddet karantinahanede kaldıktan sonra Lefkoşa’ya geçmiştir. Tuzla iskelesinde memurlarla Kıbrıs’ın durumunu konuşan Aziz Paşa, eylül ayında imkânı ve tohumluğu olanların ziraata başladıklarını ancak imkânı olmayanların hazine yardımına muhtaç olduklarını öğrenmiştir. Yürütülen müzakerelerde 2.500,000 kuruşa ihtiyaç duyulduğu anlaşılmıştır. Bunun 500,000 kuruşunun çekirge itlafı için toplanan paranın fazlasından, 500,000 kuruşunun da geçen yıl hazineden verilen tohumluk bedelinden ve ertelenen vergilerin taksitinden karşılanması planlanmıştır. Kalan 1.500,000 kuruşun da hazineden karşılanmasıyla ekim mevsimi geçmeden tohumluk bedeli olarak ahaliye dağıtılmasına karar verilmiştir. Ancak merkezden verilen cevapta; hazinenin 1.500,000 kuruşun ödenmesine müsait olmadığı bildirilmiştir. Neticede çekirge masrafı fazlasının, ertelenen vergi ve tohum bedelinin taksiti olan 500,000 kuruşun ahaliye verilmesi emredilmiştir⁴³⁷.

Aziz Paşa bu dönemde Tuzla Belediye Meclisi reisi seçimleri konusunda yaşanan krizi çözmek için teşebbüste bulunmuştur. Tuzla Belediye Meclisi reisinin istifası üzerine yerine mahalli hükümet tarafından biri atanmış ancak Tuzla’da bulunan “*devlet-i mütehâbe*” konsolosları araya girerek, başka birinin atanmasını sağlamışlardır⁴³⁸. Ocak 1872’de duruma müdahale etmek üzere Aziz Paşa Tuzla’ya gitmiştir. Kıbrıs Mutasarrıfı Aziz Paşa kaleme aldığı belgede; “*hukuk-u mukaddes-i saltanât-ı seniyyeye dokunacak surette*” olan bu

⁴³⁵ İ.ŞD.23/1032.

⁴³⁶ ŞD.245/35; ŞD.2379/20.

⁴³⁷ ŞD.245/35.

⁴³⁸ HR.MKT.725/66.

müdahalelerinin önü kesildiğini bildirmiştir. Ticaret Mahkemesinde Riyasetinde istihdam olunan kişinin “*Fransız konsolakos tercümanlığı sınıfını hâiz olmasından*” bu memuriyette bulunması uygun görülmediği için azledildiği, yerine nitelikli birinin atandığını haber vermiştir. Bundan sonra Aziz Paşa Kıbrıs’ta ziraatın artırmasına yönelik yapılan teşvikin sonuçlarını denetlemek, dikilen fidanları ve ağaçları yerinde görmek için “*hâkim efendi dailerini bi’t-tevki*” kılarak Kıbrıs kazalarını teftişe çıkmıştır⁴³⁹. Tuzla, Leymosun ve Mağusa kazalarını gezen mutasarrıf ekili alanların geçen yıla göre iki katına çıktığını, arazi sahiplerinin her birinin on beşer zeytin ağacı diktiğini bildirmiştir. Mutasarrıfın bu seyahatinden sonra Tuzla, Leymosun ve Mağusa kazalarında bulunan yabanî zeytin ve harnup ağaçlarının aşılmasına karar verilmiştir. Ayrıca bir iki yıldır ortaya çıkan hayvan hırsızları cezalandırılmış ve hayvan hırsızlığının önlenmesi için önemli tedbirler alınmıştır⁴⁴⁰. Görüldüğü gibi kuraklık ve kıtlıktan kıvranan adada bu dönemde zirai faaliyetler artırılmaya çalışılmış, Aziz Efendi özverili çalışmalarıyla buna destek olmuş, önemli teşebbüslerde bulunmuştur.

Bu dönemde Aziz Paşa’nın üzerinde durduğu konulardan biri de su kuyuları meselesi olmuştur. Aralık 1871’de kaleme aldığı belgeyle Kıbrıs’ı; “*zaman-ı kadîmede en ziyade ma’mûr ve âbâdat olan mahallerden biri ve belki birincisi*” olarak tanımlayan Aziz Paşa, maalesef burada az sayıda orman ve ağaç kaldığından mütevellit yağmurların azaldığını ve membaların kurduğunu, dolayısıyla suya olan ihtiyacın arttığını belirtmiştir. Ahalinin su ihtiyacının giderilmesi arzusunda olması Aziz Paşa’yı harekete geçirmiş, su kuyuları açılması için İngiliz Konsolosu ile görüşüp, Dokre ve Oğulları Kumpanyası adında güvenilir bir kumpanya bulmuştur. Ancak öncelikle su çıkıp çıkmayacağının keşfi için Avrupa’dan gelecek olan muallimin ücret ve harcırahı için 15 ila 20 bin kuruşa ihtiyaç duyulmuştur. Ancak merkezden alınan cevapta zaten çekirge masrafı fazlasının, ertelenen vergi ve tohum bedelinin taksiti olan 500,000 kuruşun adanın ziraatı için harcandığı belirtilerek, bundan başka bir şeyin “*ifrâz ve îtâsı münâsib*” bulunmamıştır. Su kuyuları için mahallince başka bir karşılık bulunması istenmiş, buna 21 Mart 1872 tarihli bir yazıda buna karşılık bulunduğu bildirilmişse de Aziz Paşa görevden alınca proje yarım kalmıştır⁴⁴¹. Aziz Paşa adada kaldığı sürede ahalinin ihtiyaçlarına kayıtsız kalmamış, sorunları gündeme getirerek çözüm üretmeye çalışan bir yönetim sergilemiştir. Ne yazık ki Aziz Paşa’nın görev süresi yalnızca altı ay

⁴³⁹ HR.MKT.732/33.

⁴⁴⁰ ŞD.2379/30; ŞD.2379/34.

⁴⁴¹ ŞD.2379/31; ŞD.2379/40.

sürmüştür. Hill eserinde; Mutasarrıf Aziz Paşa'nın, Kıbrıs'a sürgüne gönderilen eski Başdefterdar Emin Bey'in Maraş'ta oturmasına izin verdiği için azledildiğini aktarmıştır⁴⁴².

Aziz Paşa'nın yerine 6 Nisan 1872 tarihinde eski Kars Mutasarrıfı Veysi Paşa atanmıştır⁴⁴³. Mutasarrıf Veysi Paşa göreve gelir gelmez adadaki yol ve kaldırımların bakım ve onarımlarını yapmak üzere Mehmet Efendi'yi mühendis olarak atamıştır⁴⁴⁴. Bu dönemde Mutasarrıf Veysi Paşa Kıbrıs'ta bir Maarif Komisyonu kurulması için harekete geçmiştir. 9 Eylül 1872 tarihinde kaleme aldığı yazıda; 1869 yılında yayınlanan Maarif Nizamnamesinin 143. maddesi uyarınca vilâyet merkezlerinde ve müstakîlen idare olunan mutasarrıflıklarda açılması gereken maarif komisyonunun Kıbrıs'ta teşkil edilmediğini bildirmiş, “*her tarafta teşkilî mukadder olan Meclis-i Maarif'in*” Kıbrıs'ta teşkil edilmesi halinde ne yapılması gerektiği⁴⁴⁵ sorulmuştur. Ayrıca Tuna vilayetinde olduğu gibi Kıbrıs'taki Müslüman çocuklarının eğitimi için de biri “*zükur*” ve biri “*inas*” olmak üzere iki sanayi mektebinin açılması icap ederse, maalesef ada ahalisinin buna gücünün yetmeyeceğinden masraflar ve muallim maaşları için aylık birkaç bin kuruş yardım yapılması istenmiştir. Ancak buna mahallince bir karşılık bulunması istendiğinden, bu girişim gerçekleşmemiştir⁴⁴⁶. Bu devrede yapılan bir tahkikata istinaden Kıbrıs ve Girit sübyan mekteplerinin gerek sayıca gerekse ahvalleri bakımından kâfi olmadığı, Müslüman ahalinin çocuklarının büsbütün cahil kalmakta oldukları anlaşılmıştır. Buna istinaden Mart 1873'te mevcut mekteplerin ne durumda olduğunun tespiti için bölgeye bir müfettiş gönderilmesi kararlaştırılmıştır⁴⁴⁷.

21 Eylül 1872 tarihinde Başpiskopos Sofronios, Kıbrıs ahalisinin içinde bulunduğu sıkıntıları aktaran bir layiha kaleme almıştır. Bu layihada üç yıldır ahalinin çekirge sorunundan ve kuraklıktan kırıldığını anlatan Başpiskopos, ahalinin elinde ekecek tohum, kullanılacak hayvan kalmadığını ve tedarike ihtiyaç duyulduğunu bildirmiştir. Ahalinin yüksek faizler karşılığında tohum ve hayvan tedarik etmeye çalıştığını, kimilerinin de bu ihtiyaçlarını ortakçılık usulüyle temin ettiklerini, bazılarının ise hiç temin edemediğini anlatmıştır. Ahalinin üzerinde bir iki yıldır biriken vergiler, üç yıl önce verilen tohumluk bedelinin 3/1'i, memleket sandıklarının sermayesi için ahaliden alınacak %1 mahsul ile

⁴⁴² Kıbrıs adası Osmanlı İmparatorluğu'nun sürgün bölgelerinden biri olmuştur. Kaçışın zor olması, imkanların diğer bölgelere göre daha kısıtlı olması adanın bir sürgün yeri olmasında etkili olmuştur. Devlet görevlileri de Kıbrıs'a sürgün edilmiştir. Devlet görevlilerinin sürgün edilmeleri genellikle görevlerini kötüye kullanmak, ahaliye baskı ve zulüm uygulamak sonucunda gerçekleştirilmiştir; Kocaoğlu, 2020: 17-18; Taşbaş, 2012: 197.

⁴⁴³ İ.DH.649/45075.

⁴⁴⁴ ŞD.2379/35.

⁴⁴⁵ 12 Nisan 1875 tarihinde vilayet ve livâ merkezlerinde kurulacak maarif meclis komisyonlarının vazifelerini gösteren suretinin, açık olan kısımlarına mütalaaların yazılıp Kıbrıs Mutasarrıflığına gönderildiği bildirilmiştir; MF.MKT.27/34.

⁴⁴⁶ MF.MKT.6/31; MF.MKT.5/115; ŞD.205/77.

⁴⁴⁷ A.}MKT.MHM.449/43.

ahaliye yardım olarak dağıtılan 250,000 bin kuruşun bu yıl geri ödenmesi gerektiği halde bunun mümkün olmadığını belirtmiştir. Ayrıca bu gidişatın ahaliyi perişanlığa ve fakirliğe sürükleyip, ahalinin vatanlarını terk etmelerine yol açacağını kaleme almıştır⁴⁴⁸. Bu dönem gerçekten de Kıbrıs'ta kuraklığın en zorlu günleri yaşanmış, 1872 yılında adaya düşen yağış miktarı normalin çok altında kalmıştır. Hamilton Lang'ın de belirttiği gibi 1873 yılı hatırlanacak en feci yıllardan biri olmuştur. Ancak bu döneminde Kıbrıs'a girecek tahılın gümrük vergisinin geçici olarak kaldırılması dışında⁴⁴⁹ kuraklıkla mücadelede için alınan herhangi bir önlem ya da destek planı göze çarpmamıştır.

Kasım 1872'de Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vâliliğinden Kıbrıs'la bir yazı kaleme alınmıştır. Buna göre; Kıbrıs Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyetine bağlıken yılda iki ürün verme kapasitesine sahip Kıbrıs adasında çekirgenin defedilmesinden sonra 5.500,000 kuruşa varmayan aşar vergisi 10.000,000 kuruşa çıkmıştır. Sıra su kuyularının açılması, su bentlerinin yapılması, sahilden Lefkoşa'ya şose yol inşası ile Mağusa Limanı'nın temizlenmesi gibi nice düzenlemeye gelmişken, Kıbrıs Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyetinden ayrılmıştır. Şayet Kıbrıs'ın Cezayir-i Bahrî Sefid Vilâyetine tekrar ilhakına müsaade olunursa, ıslahat ve imarın devam ettirilmesine gayret olunabileceğini bildirilmiştir⁴⁵⁰. Valiliğin bu çıkışından sonra 16 Ocak 1873 tarihinde buna paralel olarak, Lefkoşa Belediye Reisi, Meclis-i Mümeyyiz Hukuk mümeyyizleri ve Meclisi İdare azalarının aralarında bulunduğu birkaç kişi Kıbrıs'ın Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyetine ilhakını talep eden bir yazı kaleme almışlardır. İlgili yazıda; bundan iki buçuk yıl önce ahalinin isteği üzerine Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyetinden ayrılan Kıbrıs'ta Müslüman ve Hıristiyan ahalinin elde ettikleri imtiyazı kaybetmemeleri adına ve Kıbrıs'ın gelişmeye devam etmesi için yeniden Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyetine ilhakı talep olunmuştur⁴⁵¹.

18 Nisan 1873 tarihinde Veysi Paşa ile beraberindeki meclis azaları ve memurlar bu iddialara cevap vermişlerdir. Buna göre; Kıbrıs'ta yapılacak işlerin önemli ve gerekli olanlarına öncelik verilmiş, ayrıca emsalsiz bir kuraklık yaşandığından yılda iki ürün alınması ya da aşar vergisinin 10.000,000 kuruş bedel ile satılması pek mümkün olmamıştır. Tuzla iskelesinden Lefkoşa'ya kadar uzanacak şose yol da Said Paşa zamanında tamamlanmış hatta vali iki ziyaretinde de bu yolu dört defa kullanmıştır buna rağmen şimdi buraya bir yol

⁴⁴⁸ Başpiskopos Sofronios ayrıca; tahrirde kullanılan dönüm hesabının ahaliye zarar ettirmesinden, hayvan hırsızlıklarından, tefecilerle mücadele, ağnam rüsumunun bu yıl için affedilmesinin istirhamından, arazi, yoklamalarında vuku bulan suiistimalden, nakledilen müskratın tezkiresinin ahaliyi mağdur etmesinden, aşar gelirlerinin layık olduğu şekilde ihale olunmamasından bahsetmiştir; A.}MKT.MHM.442/33.

⁴⁴⁹ A.}MKT.MHM.466/36; İ.DH.674/46960.

⁴⁵⁰ ŞD.2341/26.

⁴⁵¹ ŞD.2379/51.

yapılmasını istemesi hayretle karşılanmıştır. Ayrıca Mağusa limanının temizlenmesi için de zaten bir keşif gerçekleştirilmiş ve masraf defterleri tanzim edilmiştir. Masrafların Mağusa kalesinde bulunan taşların satışından karşılanması planlanmıştır. Su kuyularının açılması için gelecek muallimin harcırah ve ücreti için gerekli olan 20,000 kuruşun da livâ mal sandığındaki tahıl ticaretinden karşılanması düşünülmüş, daha geçenlerde Marsilya'ya yazılmıştır. Ve bahsi geçen yol her ne kadar Kıbrıs'ın Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyetine bağlı olduğu süreçte tamamlansa da yolun yapımında tamamen dikkat ve önem gösterilmediğinden, muhafazasına dahi riayet olunmadığından çoğu yeri çürümeye yüz tutmuş ve birkaç köprü de yıkılmıştır. Bu yüzden buralar için ekstra 50,000 kuruş harcanmıştır⁴⁵². Bu karşılıklı iddialar sonrasında yönetimde herhangi bir değişiklik olmamış, adanın Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyetine bağlandığını gösteren herhangi belgeye rastlanmamıştır.

Bu dönemde Lefkoşa'daki hapishanede büyük bir isyan çıkmıştır. Halihazırda Said Paşa döneminde bu konunun üzerinde durulmuş, Kıbrıs hapishanelerinin gönderilen suçlular için yeterli olmadığı, zabtiye sayısının da az olduğu bildirilmiştir⁴⁵³. Yine Aziz Paşa döneminde 200 kişilik kapasiteli koğuşlarda 450 mahkûmun kaldığı konusuna dikkat çekilmiştir. Aziz Paşa 2 Şubat 1872 tarihli yazısında zabtiye askerlerinin sayılarının artırılarak, hapishane genişletilinceye kadar buraya mahkûm gönderilmemesini istemiş, şu haliyle bile ekseriyetle katil ve eşkıya takımından olan mahpus sayısının 500'e yaklaştığından yakınmıştır. Ayrıca Kıbrıs'ta bulunan muvazzaf askerlerin "*tahtı intizama*" alınıp 400-500 muvazzaf askerın zabıtaya tahviliyle, zabıt sayısı 310 kişiye inmiş olduğundan buna otuz süvari ve elli piyadenin ilave edilmesi istenmiştir⁴⁵⁴. Buna karşılık Veysi Paşa göreve geldiğinde 4 Mayıs 1872 tarihli bir yazıyla Aziz Paşa'nın; otuz süvari ve elli piyade isteğini yinelemiştir⁴⁵⁵. Nitekim korkulan olmuş 9 Ocak 1873 tarihinde Lefkoşa'daki hapishanede mahkûmlar arasında isyan çıkmıştır. Kırkı Müslüman, yirmi üçü gayrimüslimden oluşan mahkûmlar hapishanenin ahşap kapısını kırarak kaçmayı başarmışlar, Topçu taburu binbaşısı ve beraberindeki süvari birliğinin müdahalesiyle yakalanmışlardır⁴⁵⁶. Bu güvenlik zafiyetinden sonra Kıbrıs hapishanesinin "*tevsi ve tanzimine*" girilmiş, affedilenlerin serbest bırakılması için çalışmalara başlanmıştır⁴⁵⁷.

Bu süreçte kuruluşundan bu yana Tuzla'da bulunan Ticaret Mahkemesi'nin Lefkoşa'ya taşınması gündeme gelmiştir. Veysi Paşa kararının gerekçesini Tuzla'nın,

⁴⁵² ŞD.2379/56.

⁴⁵³ ŞD.2398/24.

⁴⁵⁴ ŞD.2379/29; ŞD.2379/36-11; ŞD.2379/44.

⁴⁵⁵ ŞD.2379/44.

⁴⁵⁶ Hill, 2016: 217-218; Samani ve Onurkan Samani M. 2017: 742.

⁴⁵⁷ İ.ŞD.27/1254.

Lefkoşa'ya sekiz saat uzaklıkta bulunması ve Lefkoşalı tüccarların bundan zarar görmesi olarak gösterirken, Hill Veysi Paşa'nın konsolosların mahkeme üzerindeki etki ve nüfuzunu kırmak istemesini sebep göstermiştir⁴⁵⁸. Ancak elçilikler bu karara şiddetle karşı çıkmışlar, İngiltere elçiliği 30 Mayıs 1873 tarihinde⁴⁵⁹, Avusturya elçiliği 18 Temmuz'da⁴⁶⁰ itirazlarını bildiren yazılar kaleme almışlardır. Avusturya ve İtalya elçilikleri de mahkemenin Lefkoşa'ya naklinin birtakım sorunlara sebep olacağı gerekçesiyle yeniden Tuzla'ya taşınması hakkında dört kıta takrir vermiştir⁴⁶¹. Özetle davaların neredeyse tümü, mahkeme azaları, tercümanlar, şahitler, konsoloslar ve onların tercümanları cümleten Tuzla'da ikamet ettiklerinden, mahkeme tarafında verilen kararlar burada icra edilmekte olduğundan kararın yeniden gözden geçirilmesi talep edilmiştir⁴⁶². Halihazırda Veysi Paşa'nın mutasarrıflığı sona erdiğinde mahkeme de yeniden Tuzla'ya taşınmıştır⁴⁶³.

Veysi Paşa'nın mutasarrıflık görevinin sonuna doğru Ekim 1873'te Leymosun'da meşhur Amathus (Colossus) heykeli bulunmuştur. Halihazırda Kıbrıs adasında tarihi eser aramaları XIX. yüzyılın ortalarında sistematik hale geldiğinden, heykel İngiliz konsolosluk temsilcisi P.G. Loiso'ya ait arazide bulunmuştur. Adada tarihi eser araştırması yapan en bilindik isimler Luigi Palma di Cesnola⁴⁶⁴, Robert Hamilton Lang gibi diplomat arkeologlardan oluşmuştur⁴⁶⁵. Loiso heykeli, British Museum'a götürmek istemiş ancak Veysi Paşa araya girerek, bu arazinin mîrî arazi sıfatında olduğunu ve dolayısıyla heykelin üzerinde hak iddia edemeyeceğini belirtmiştir. Heykel Aralık 1873'te bir gemiyle İstanbul'a gönderilmiştir⁴⁶⁶.

Veysi Paşa'nın görevinin sona ermesinden sonra yerine İbrahim Paşa atanmış, ancak adadaki görev süresi kısa süren İbrahim Paşa Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyetine nakli gerçekleştiğinden yerine 22 Şubat 1874 tarihinde Nazif Paşa atanmıştır⁴⁶⁷. Ancak Nazif Paşa da yaklaşık 10 ay sonra azledilmiştir. Zira mültezimlerle, Aşar Komisyonu Reisi Arif Efendi, 4,000 kuruş ile ihale olunan 1874 yılı aşarının düşük kaldığını belirterek, bu yılın aşarının aslında hazineye daha fazla kazanç getirebileceği konusunda ihtarda bulunmuşlardır. Bu ihtardan sonra, konunun araştırılması için eski Prizren Komiseri Rıza Efendi tayin edilmiştir.

⁴⁵⁸ Hill, 2016: 216.

⁴⁵⁹ HR.TO.247/57.

⁴⁶⁰ HR.MKT.801/99.

⁴⁶¹ HR.MKT.801/99.

⁴⁶² HR.TO.247/68.

⁴⁶³ HR.MKT.817/30.

⁴⁶⁴ 1865-1877 yılları arasında Kıbrıs'ta Amerika Birleşik Devletleri'nin Kıbrıs Konsolosu olarak görev yapan Palma, bu süreçte 70 bin gömütten 35 bin adet tarihi nesne toplamıştır; Erel Çalan ve Ercoşkun, 2022: 129.

⁴⁶⁵ Hill, 2016: 219; Şahin, 2022: 262.

⁴⁶⁶ HR.TO.248/28; A.}MKT.MHM.470/54.

⁴⁶⁷ İ.DH.679/47350.

Tahkikat sonucunda irtikap bulgusuna rastlanmasa da bu benzeri görülmemiş derecede bereketli bir yılda, emaneten idare edilen bazı kazaların aşarının çok düşük kaldığı ortaya çıkmıştır. Nazif Paşa önem ve ehemmiyet göstermeyerek, dikkatli davranmayarak hazinenin zarar etmesine sebep olduğu için 6 Aralık 1874 tarihinde azledilmiş ve Nazif Paşa'nın muhakeme altına alınmasına karar verilmiştir⁴⁶⁸. Ancak yürütülen muhakeme sonucunda Nazif Paşa'nın sorumlu tutulacağı bir durum görülmemiştir⁴⁶⁹.

Nazif Paşa'nın azlinden sonra yerine Ahmet Aziz Paşa Kıbrıs Mutasarrıflığına atanmıştır. 1875 yılının ekim ayına kadar bu görevde kalmış, ardından Filibe Mutasarrıflığına atanmıştır. Yerine 25 Ekim 1875 tarihinde Abdullah Tosun Bey atanmıştır⁴⁷⁰. Ancak 2 Mayıs 1876 tarihinde Kıbrıs Mutasarrıfı Tosun Paşa'nın idare tarzı adanın önemli işlerine uygun olmadığı düşünüldüğünden daha ehil olan Rodos Mutasarrıfı Raif Efendi ile “*memuriyetleri becayiş*” edilmiştir⁴⁷¹. Ancak Raif Efendi Kıbrıs adasında altı ay kadar görev yaptıktan sonra kasım ayında vilâyet teşkilatlarının tashihiyle görevlendirilmiş, yerine Beyrut Rüsumat Nezareti'nden ayrılan Ahmet Kâmil Paşa tayin edilmiştir⁴⁷². Adanın İngilizlere devrinden önceki son Mutasarrıfı da Ahmet Besim Efendi olmuştur⁴⁷³.

⁴⁶⁸ İ.MMS.50/2182.

⁴⁶⁹ İ.MMS.53/2370.

⁴⁷⁰ İ.DH.709/49669.

⁴⁷¹ İ.DH.721/50337.

⁴⁷² İ.MMS.55/2490.

⁴⁷³ Hill, 2016: 222.

İKİNCİ BÖLÜM

TARIM VE TİCARET

2.1. Tarım

Fernand Braudel Akdeniz'in her yerinde iklimden ve tarihten doğmuş, aynı dâimi üçlünün bulunabildiğinden bahseder; buğday, zeytin ve üzüm. Akdeniz'de Antik çağlardan bu yana çoğunlukla buğday ve arpa gibi tahılların, zeytin, üzüm gibi ürünlerin ziraatı yapılıyor, bu ürünlerden imal edilen zeytinyağı ve şarap da Akdeniz'in simgelerini oluşturuyordu⁴⁷⁴. Bu üçlü Kıbrıs'ta da bulunuyor ve adanın ekonomisinde önemli bir yer tutuyordu. Ancak şarap ve zeytin Girit'te daha ön planda tutulan, hububata tercih edilen ürünler olurken, Kıbrıs'ta durum böyle değildi. Kıbrıs'taki zeytinyağı üretimi de Filistin, Girit gibi yerlerdeki merkezi konumuna hiç ulaşamamıştı. Ada daha çok buğday ve üzüm üretimini ön plana çıkarmıştı⁴⁷⁵.

Tahıl zengini Kıbrıs, Venedik'in önemli tedarik merkezlerinden biriydi. Osmanlı hâkimiyetinde ada bölgesel bir tahıl tedarikçisine dönüşmüştü. Zira imparatorluğun tahıl ihtiyacı Tuna prensliklerinden, balkan bölgelerinden ve Karadeniz'den temin ediliyordu, diğer başlıca tedarikçiler ise Anadolu, Suriye ve Mısır'dı. Dolayısıyla Kıbrıs bunların arasında tahıl üreten sıradan bir bölgeydi. Ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Kıbrıs'ın, tahıl ürünleri açısından bir kaynak olarak önemi artmıştı⁴⁷⁶. Kıbrıs bağıcılığının tarihi de çok eskilere dayanıyordu. Venedik döneminde Avrupa'da oldukça ilgi gören Kıbrıs şarabı, Osmanlı hâkimiyeti sırasında da ihracatın temel maddelerinden biri olma konumunu sürdürmüştü⁴⁷⁷.

XIX. yüzyılın ortalarında adayı gezen Fransız bilim insanı Gaudry'nin gözlemlerine göre Leymosun'da, deniz seviyesinden itibaren geniş tahıl tarlaları uzanıyordu ve bu tarlalar harnup ağaçlarına dek sürüyordu. Kuzeyde ise tahıl ve pamuğa ayrılmış geniş düzlükler bulunuyordu. Girne'de ise zengin tahıl ve pamuk tarlaları uzanıyor, bunlar zeytin ve harnup ağaçlarına bağlanıyordu⁴⁷⁸.

Adanın ekonomisi büyük oranda tarıma dayalıydı. Doğu Akdeniz iklim kuşağında yer alan Kıbrıs'ta yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlı geçiyordu. İklim şartlarının şekillendirdiği şartlara uygun olarak adada tahıl ürünlerinin ve üzümün yanı sıra, çeşitli

⁴⁷⁴ Hadjikyriacou, 2019: 58-60.

⁴⁷⁵ Örneğin Filistin de üzümde ziyade zeytin ve buğdaya odaklanmıştı; Hadjikyriacou, 2019: 60.

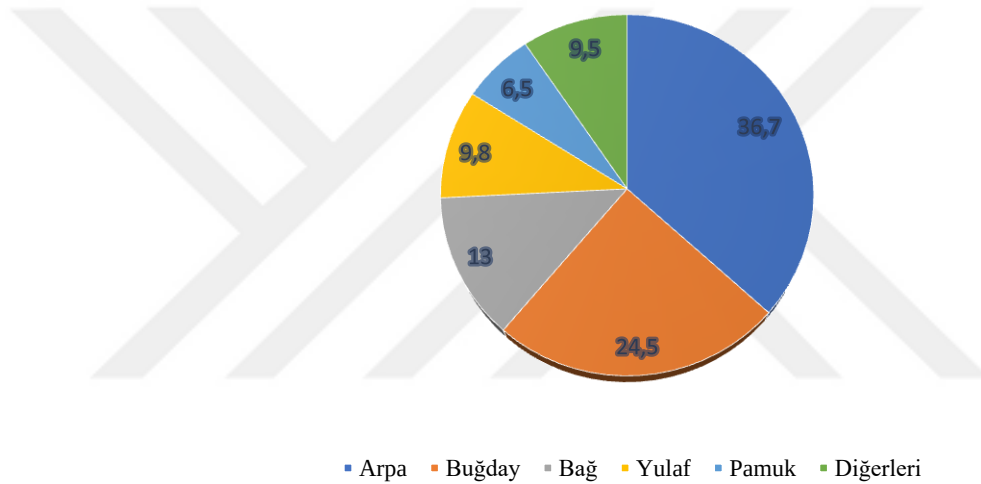
⁴⁷⁶ Hadjikyriacou, 2019: 63, 65, 68.

⁴⁷⁷ Jenness, 1962: 71-72.

⁴⁷⁸ Jenness, 1962: 107.

meyve ve sebzeler, baklagiller ile pamuk, tütün, ipek gibi sanayi hammaddeleri yetiştiriliyordu. Bu ürünlerin çoğu ihraç ürünleri sınıfında yer alıyordu ve bunlar imparatorluğun diğer bölgelerine ve yabancı ülkelere gönderiliyordu. Tanzimat Dönemi'nde imparatorluğun geri kalanına paralel bir şekilde, adanın tarımsal üretiminde büyük bir artış görülmüştür. XIX. yüzyılın ortalarında adayı gezen Fransız bilim insanı Gaudry, Tanzimat döneminin getirdiği yeniliklerin adanın tarımsal üretimine de yansıdığını belirtmektedir. Bu durum XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Avrupa ile ticari ilişkilerin yoğunlaşmasına ve tarım ürünlerinin dış pazarda daha çok yer edinmesine bağlanabilir⁴⁷⁹.

Gaudry 1844 yılında Kıbrıs adasında ekili arazilerin ürünlere göre oranını şu şekilde sunmaktadır⁴⁸⁰;

Grafik 2.1 Gaudry'e göre 1844 Yılında Kıbrıs'ta Ekili Arazilerin Ürünlere Göre Oranı

Gaudry'nin belirttiğine göre; 1844 yılında ekilen 63,000 hektar arazinin 43,000 hektarına yani %71'ine tahıl ekiliydi, ayrıca nadasa bırakma uygulaması da hesaba katılırsa bunun yaklaşık iki katı kadar alanın tahıl için ayrılmıştı. Geriye kalandan 8,000 hektar alan bağcılık faaliyetlerine, 4,000 hektar alan pamuğa alan tahsis edilmişti. Diğer ürünler kısmında ise; 2,500 hektar alanda dut ve portakal, 2,000 hektarında baklagiller ve nişastalı sebzeler, 600'üne keten ve susam, 250'sine tütün ve kök boya ekiliydi⁴⁸¹. 1863 yılına gelindiğinde Cf. Oberhummer'in tahminine göre 65,000 hektar ekili alan, 200,000 güncel çiftlik arazisi bulunuyordu⁴⁸². Konsolos Lang, 1871 yılı raporunda ekilen arazinin genişliğinin yıldan yıla arttığını, 1860 yılında 5.500,000 paraya kiralanan aşarın, 1872 yılı için 7.000,000 paraya

⁴⁷⁹ Samani, 2006: 153; Jenness, 1962: 63.

⁴⁸⁰ Jenness, 1962: 65.

⁴⁸¹ Jenness, 1962: 65.

⁴⁸² Jenness, 1962: 65.

çıkıldığını belirtmektedir⁴⁸³. Ürünlerin ekim yüzdelğinde dönemsel değişimler olabiliyordu. Örneğin Amerikan İç Savaşı'nın patlaması bir anda büyük bir alanın pamuğa ayrılmasını beraberinde getirirken, diğer yandan oldukça kıymetli kök boya arazileri, yapay boyanın keşfiyle başka ürünlere tahsis edilmeye başlanmıştı.

Adada araziler genel olarak ucuzdu fakat fiyatlar belirli mahsullerin adaptasyonuna göre farklılık gösteriyordu, bu adaptasyon; sulama, şehir ya da köye yakınlık uzaklıkla ilgiliydi. Örneğin Mesarya ovasında dönüm ortalama 2-3 lira arasındayken, uygun konumda iyi pamuk bir arazisinin dönümü yaklaşık 9 lira değerindeydi, fakat Mağusa'daki iyi bir kök boya arazisinin dönümü 90 liraya kadar çıkabiliyordu⁴⁸⁴.

2.1.1. Tarımı Olumsuz Etkileyen Faktörler

Kıbrıs büyük bir tarımsal kaynağa sahipti. Toprağı çok zengin ve bereketliydi, neredeyse bütün ürünlerin yetişebileceği bir potansiyele sahipti. Osmanlı belgelerinde de Kıbrıs adası arazisinin yılda iki ürün verme kabiliyetinden bahsedilmektedir⁴⁸⁵. Ancak doğal avantajları olsa da adanın tarımsal kaynakları geliştirilmemişti⁴⁸⁶. Lang bunu adada uygulanan hatalı ekim usulüne ve adanın sahip olduğu doğal dezavantajlara bağlamaktadır⁴⁸⁷. Hesaplandığında yıllık olarak 160,000 dönümden fazla alan ekiliyor, bu adanın yalnızca 17/1'ine tekabül ediyordu ancak arazi her birbirini izleyen yılda nadase bırakıldığından, 300,000 dönüm alanın ya da adanın 8/1-9/1'inin ekili olduğu sonucu çıkıyordu⁴⁸⁸. Yalnızca gübre tortusu bırakan sel sularının altında kalan Mesarya ovasında yıllık olarak ekim yapılabilirdi. Tarlaların büyük bölümü köylüler ya da küçük mülk sahipleri tarafından ekiliyordu. Adada büyük çiftlikler yaygın değildi⁴⁸⁹. Lang'e göre çiftliklerin yaygın olmayışı tarımda kullanılan yöntemlerle ilgiliydi. İngilizlerin Amerikan iç savaşı nedeniyle pamuk tedariki için Osmanlı bölgelerindeki pamuk ekimini destekledikleri dönemde, Hamilton Lang adada bir çiftlik kiralamış ve on yıl boyunca burada yürüttüğü ziraî faaliyetlerin tüm

⁴⁸³ Lang artık arazilerin daha iyi sürüldüğünü, tarlaların daha iyi temizlediğini ve kullanılan tohumların kalitesine daha fazla dikkat edildiğini de eklemektedir; Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1872: 812-813.

⁴⁸⁴ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 464.

⁴⁸⁵ A.}MKT.MHM.451/22; ŞD.2379/56.

⁴⁸⁶ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st and June 30th 1862: 359-360.

⁴⁸⁷ Lang, 1878: 238.

⁴⁸⁸ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 464.

⁴⁸⁹ Vekil Konsolos White istisnaların olduğunu belirterek, bazen 1,500-2,000 akre ya da 60-80 dönümün üzerinde bir alanın tek mülk sahibi tarafından tutulduğunu aktarmaktadır; Parliamentary Papers, Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 464.

aşamalarını kaydetmiştir⁴⁹⁰. Dolayısıyla adadaki ziraî faaliyetlere ilişkin önemli bilgiler elde etmiştir. Lang'e göre çiftlikler mevcut durumda karlı bir yatırım aracı değildi. Tarım aletleri çok kabaydı. Ekinlerin rotasyonunda herhangi bir sistem neredeyse yoktu⁴⁹¹. Örneğin tahıl ekiminde; tahılı ayırma ve samanı uygun şekilde hazırlama aşamalarında kullanılan mevcut sistem bıktırıcı ve maliyetliydi, aynı zamanda elde edilebilecek kardan çok daha fazla işçilik ve el emeği gerektiriyordu. Dolayısıyla uygulanan mevcut sistemler ve metotlar adada büyük ölçekte çiftçiliği neredeyse imkânsız hale getiriyordu⁴⁹². Elbette bahsi geçen bütün bu dezavantajlar imparatorluğun çoğu bölgesinde böyleydi.

Kıbrıs çiftçisi küçük arazilere sahip olsa da yoksul durumdaydı⁴⁹³. Adada ciddi oranda tarımsal işgücü eksikliği vardı. Üretim talebi Anadolu'nun ve Suriye'nin komşu kıyılarından gelen mevsimlik işgücüyle karşılanıyordu. Ayrıca hayvan dışkısı dışında gübre mevcut değildi⁴⁹⁴. Yapay gübreler de bilinmiyordu. Ayrıca bunların genel ve başarılı bir şekilde kullanılmaları muhtemelen çok maliyetli olacaktı⁴⁹⁵. Diğer bir noktada ise tarımda sulama yetersizdi; adada çok az akarsu vardı ve nehir yoktu, sulama hantal yerli su yükseltme sistemleriyle yapılıyordu. Bunun yerini pompaların alması ve adada artezyen kuyularının açılması gerekiyordu⁴⁹⁶. Elbette bu büyük bir sermaye gerektiriyordu.

Lang adada gelişmiş tarım uygulamalarının kullanılmasının önündeki ana engeli maliyetler olarak göstermektedir. Ayrıca Avrupa'dan getirtilen aletlerin düzgün bir şekilde nasıl kullanılacağı öğretilmeden, yerli çiftçi tarafından kullanılamayacaklarını belirtmektedir. Bu makineleri verimli bir şekilde onarmak veya yenilemek için de uygun zanaatkarlara ihtiyaç vardı. Lang için çalışan Avrupalı çiftçilerin buraya göçürülmesi buna çare olabilirdi. Ancak toprak, iklim ve adanın coğrafi konumu, Avrupa göçüne güçlü teşvikler sunsa da uzun kuraklık dönemleri, adanın zaman zaman esiri olduğu kötü hava şartları ve Osmanlı'nın kötü yönetimi caydırıcı olacaktı⁴⁹⁷.

Lang'ın anlatımlarının dışında vergi sistemine ilişkin de sıkıntılar mevcuttu. İltizam sisteminde yaşanan bazı yolsuzluklar, mültezimlerin ahaliden fazla mahsul aldıkları durumlar

⁴⁹⁰ Watts, 1871: 60.

⁴⁹¹ Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1873: 1097.

⁴⁹² Lang, 1878: 217.

⁴⁹³ Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1873: 1097.

⁴⁹⁴ Jenness, 1962: 66.

⁴⁹⁵ Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1873: 1098.

⁴⁹⁶ Circular to Her Majesty's Consuls in the Ottoman Dominions Regarding Cotton Cultivation; Together with a Summary of Their Replies, 1865: 23.

⁴⁹⁷ Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1873: 1097-1098.

da tarımsal üretimi etkileyen faktörlerdendi. Devlet de bazı durumlarda adadaki tarımı baltalayan bazı vergi uygulamalarına başvuruyordu. 1874 yılında aşar vergisinin %10'dan %12'ye yükseltilmesi buna örnek olarak gösterilebilir. Üstelik önemli bir kuraklığın pençesinden çıkan ada bundan muaf tutulmamıştı⁴⁹⁸.

2.1.1.1. Kuraklık

Kıbrıs tarihsel süreç içerisinde kuraklığın çok ağır yaşandığı yerlerden biri olmuştur. Örneğin adada III. yüzyılın sonunda IV. yüzyılın ilk çeyreğine dek sürecek uzun bir kuraklık devresi yaşanmıştır. Kıbrıs Venedik ve Osmanlı dönemlerinde de sık sık kuraklığın esiri oluyordu. Adada kıtlığın yaşanmasının en önemli sebebi kuraklıktı. Amansız kuraklık ve çekirge istilalarının yarattığı kıtlık adayı yaşanmaz hale getiriyor, ada ahalisi kitleler halinde Suriye ve Anadolu'ya göç ediyordu. Bu da adanın demografik ve etnik yapısında önemli değişikliklere sebep oluyordu. Osmanlı Kıbrıs adası yüksek dağ sıralarının yoksunluğu ve ağaçların azlığından dolayı yağışı az alan bir bölge olup, adaya düşen yağış Suriye'dekinin 3/1'i kadardı. Adada su kaynakları yetersiz, iklim düzensizdi⁴⁹⁹.

Adada kuraklığın bu derece ağır seyretmesindeki bir etken de ada ormanlarının tahrip edilmesi, ağaçların yok edilmesi idi. Ağaçların yağmurla bağlantıları konusuna değinen White; toprağın kuraklığı ve çoraklığının, yağmur çekmek konusunda paha biçilemez bir değeri olan ağaçların eksikliğinden kaynaklandığını anlatıyordu. Bir belgede; *“cezirenin dağlık taraflarında bulunan ahaliyyesi dahi 8-10 yıldan beri hatb ve kereste ve kol ve kabuk ahz ve itasına alıştırılmış ve hatb ile iş'al olunur birçok fabrikalar peyda edilmiş olduğundan mevcut olan ormanların kat' ile köklerine varıncaya kadar çıkarıldığından yağmursuzluğa bu da bir başkaca sebep olarak”* gösteriliyordu⁵⁰⁰.

İncelenen dönemde 1869 yılında başlayıp 1874 yılına dek süren kuraklık uzunca müddet hatırlanacak cinstendi. 1869 yılı yazından 1870 yılı yazına kadar adaya düşen yağış miktarı sadece 130 mm kadardı⁵⁰¹ ve bu miktarın yalnızca yarım inç kadarı ocak ayına kadar düşmüştü. Kıbrıs adasının yıllık yağış miktarının 455 mm olduğu düşünüldüğünde bu rakamın yıllık yağış ortalamasının ne denli altında kaldığı anlaşılmaktadır⁵⁰². Kaldı ki 1868 yılında

⁴⁹⁸ Commercial No.22 (1874) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1563.

⁴⁹⁹ Çelik, 2014: 498, 500; Lang, 1878: 238-239.

⁵⁰⁰ TŞR.KB.220/137.

⁵⁰¹ Başka bir kaynakta aynı miktar 200 mm yani 16 inç olarak verilmiştir; Ravenstein, 1878: 15.

⁵⁰² Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls in 1871: 766; Çelik, 2014: 500.

adaya düşen yağış miktarı 520 mm'ye yaklaşmıştı⁵⁰³. Bunun yanı sıra 1868 ve 1869 yıllarında hükümetin, ordunun ve Girit ahalisinin ihtiyacı için adadan büyük miktarda saman kesmesi⁵⁰⁴, ayrıca Suriye'ye yapılan yoğun gönderiler tahıl stoklarını erittiğinden, ada 1870 yılının benzersiz kuraklığına hazırlıksız yakalanmıştı. Ayrıca bu süreçte öküzlerin yokluktan telef olması ya da Mısır'a sevk edilmek üzere satılması gibi sebeplerle yıl sonunda tarımsal amaçlara uygun hayvan stokundan geriye yalnızca 3/1'i kalmıştı. Lang adanın tarımsal çıkarlarındaki en büyük kaybın bundan kaynaklandığını ve bunun iyileşmesinin uzun zaman alacağını bildirmektedir. Zira köylüler bir yıllık kuraklığı kolaylıkla dayanabilirlerdi ancak sığırları açlıktan ölenlerin çoğu şartlar iyileştiğinde bile kendilerini toparlayamayacaklardı⁵⁰⁵. Hükümet tarafından bu dönemde kuraklıktan etkilenen ahaliye İdin vilayeti emvalinden tertip ve irsal olunan 2 yük 50,000 kuruş nakden dağıtılmıştır⁵⁰⁶.

1871 yılına gelindiğinde yağış 305 mm civarına yaklaşıp da mahsulün buna en fazla ihtiyaç duyduğu zamanlarda yani ocak ve şubat ayları boyunca hiç yağmamıştı. Yılın başlarında kıtlıktan mütevellit Kıbrıs'a zahire getirtilmiştir⁵⁰⁷. 1872 yılında da yeterli yağış düşmediğinden⁵⁰⁸, 1873 yılı da hayli zorlu geçmiştir. 1873 yılı şubat ayında yağmur yağmadığından dolayı ada haricine zahire nakil ve ihracı geçici süreyle durdurulmuştur⁵⁰⁹. 1873 yılı mart ayının sonunda Kıbrıs'ta stoklar neredeyse tükenmiş, çok sayıda yarı aç köylü, tarlalardan kazdıkları bitkilerin köklerini yemek zorunda kalmış, adada tahıl yerine çoğunlukla keçiboynuzu kullanılmıştır. 1873 yılı da her bakımdan hatırlanan en feci yıllardan biri olmuş; adada büyük bir kıtlık yaşanmış, yiyeceklerin fiyatları artmış ve açlık sınırına dayanılmıştır⁵¹⁰. Ekim ayında devam eden zahire azlığı sebebiyle ahalinin ihtiyacı için

⁵⁰³ Ravenstein, 1878: 15.

⁵⁰⁴ Buna istinaden Girit'e 8,425 kantar saman, 3,500 kile arpa gönderilmiştir; A.}MKT.MHM.402/56; A.}MKT.MHM.415/48.

⁵⁰⁵ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls in 1871: 766.

⁵⁰⁶ TŞR.KB.219/91.

⁵⁰⁷ ŞD.2115/27; Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1872: 812.

⁵⁰⁸ 1872 yılı raporunda Konsolos Riddell; düşen yağışların yine çok az olduğunu, Kıbrıs'ta çiftçilerin kuraklık ve yoksullukla art arda kötü mevsimler geçirdiğini belirtmiştir. Bu yüzden 1873 yılında en iyi ihtimalle bile bazı çiftçilerin, ettikleri tohumdan biraz fazlasını toplayacaklarını, çoğu durumda bunun bile mümkün olmayacağını, bu yüzden tüm emeklerini kaybedeceklerini ve ihtiyaçlarını karşılayacak hiçbir kazanç elde edemeyeceklerini öngörmüş, böylesi olumsuz şartlar altında hiçbir çiftçinin toprağını ekmek istemeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca vergilerin affedilmesi, bayındırlık hizmetlerinde istihdam sağlanması gibi yöntemlerle hükümetin ahaliyi destekleyeceğinden emin olduğunu belirtmekle beraber şu anki valinin, selefi Said Paşa'nın aksine herhangi bir rahatlatma planını desteklemesinin pek muhtemel olmadığı yorumunu eklemektedir; Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1873: 1095.

⁵⁰⁹ ŞD.2379/52.

⁵¹⁰ Commercial No.22 (1874) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1561; Lang, 1878: 253.

getirilecek arpa, buğdayın, gelecek harman zamanına kadar gümrük vergisinden muaf tutulacağı bildirilmiştir⁵¹¹.

Konsolos Riddell, İngiliz Büyükelçisi Elliot'a adadaki durumu bildiren 19 Eylül 1873 tarihli yazısında; *“cezirede geçen yıl zir’ edilen hintadan hasılat değil tohumluk bile alınamamış⁵¹², bu yıl ise aşar-ı mîrî dahil olduğu halde alınan mahsul ancak yıl-i atiyeye için tahmiline kefalet edeceği zan ve tahmin olunmakta bulunmuş olduğundan gelecek 1874 yılı temmuz veya ağustosuna kadar ahalinin ihtiyacına kafi zahirenin mefkûd ettiği tahkik eylemiştir cezirenin gerek sevahil ve gerek içeri taraflarında lüzumu miktar zahire mevcut ve müddehir olmadığı gibi Tuzla limanında dahi elyevm mevcut olan hinta 1,000 kile miktarı olmakla 10 günlük idareye kafi olup hariçten ithali dahi ma’mul değildir bir de olunan rivayete nazaran şu hal-i vehamet istihmale ilavede gerek Anadolu ve gerek Suriye’nin cezireye karib (yakın) olan limanlarında hariçten zahire kesret vukuuna binaen zahire fiyatı bittabi daha ziyade terfi ve edeceğinden bilahire mezkur limanlardan dışarıya zahire nakil ve ihracının men’ olunmasına mecburiyet hasıl olacağı ve zahire naklinde kullanılan sefain-i mahalliye dahi mevsim-i şitânın (kış) takrib-i hululi alel-devam seyir ve sefir edemeyeceklerinden bundan ileri gelecek vehamiyye cezire ahalisini duçar havf ve endişe etmektedir binaenaleyh Lefkoşa’da ahali tarafından birtakım nümayişat müddehise vukua geldiği gibi cezirenin en ziyade mahsulü bozuk olan cihet-i cenubiyesinde dahi bazı hareket-i tecavüzkarane (saldıran) ettiği rivayet olunmakta ve zahire tevekkündükçe (tükendikçe) birtakım vukuat intaç edecek mertebede adem-i hoşnudi umumi zuhurundan havf olunmakta”* olduğu bildirilmektedir⁵¹³. Riddel’in yazısından anlaşıldığına göre ürünlerin çoğunlukla telef olduğu güney kesimlerde şiddet olaylarının yaşanmaya başlamış, Lefkoşa’da da tehditkar gösteriler vuku bulmuştu, ayrıca yiyecek sıkıntısının sebep olduğu huzursuzluğun artmasından ve adanın geneline yayılmasından endişe duyuluyordu⁵¹⁴. Ancak Osmanlı belgelerine bu ahval ile ilgili herhangi bir şey yansımamıştır.

Çekirge felaketinden sonra adayı böyle bir kuraklığın vurması çok büyük sıkıntılara yol açmıştır. Ekili alanlar kurumuş, yiyecek sıkıntısı yaşanmış, gıda fiyatları artmış, su kaynakları büyük oranda tükenmiş, hastalıklar baş göstermiştir. Ahali bu zorlu süreçte tefecilere de borçlanmıştı⁵¹⁵. Bu durum karşısında sosyal devlet olma bilinciyle hareket eden Osmanlı İmparatorluğu ada ahalisinin sıkıntılarını çözmek için çeşitli teşebbüslerde

⁵¹¹ A.}MKT.MHM.466/36; İ.DH.674/46960.

⁵¹² Yukarıda bir önceki paragrafta görüleceği gibi Riddell 1872 raporunda hasadın büyük çoğunluğunun ihraç edildiğini bildirmekte, ancak burada mahsulden tohumluk bile alınamadığını ifade etmektedir.

⁵¹³ HR.TO.248/13.

⁵¹⁴ HR.TO.248/13.

⁵¹⁵ Çelik, 2014: 501; Menekşe, 2020: 42.

bulunmuştur. Bunun yanında Hamilton Lang 1870 yılı raporunda, Vali Said Paşa'nın adanın sıkıntılarını gidermek için gösterdiği üstün çabadan övgüyle bahsetmektedir. Bu zorlu dönemde vergiler affedilmiş, ekmek dağıtılmış, hububat ve saman temin edilmiş, ekim araçlarından yoksun çiftçilere tohum desteğinde bulunulmuştur. Hırsızlıklara ve tefeciliğe karşı önlem alınmış, ahaliye borç para verilmiş, yol yapım inşaatında çok sayıda işçiye yer verilmiş, ada dışına zahire ihracı yasaklanmıştır. Lang yapılanlara karşılık; *“bir zamanlar köylünün çaresizliği olan hükümet şimdi umududur”* sözlerini kaleme alıyor, devamında ise ne yazık ki adalet sisteminin yetersizliği, cehaletin, tembelliğin ve yetersiz ücretlerle çalışanlardan oluşan bir topluluğun neden olduğu yolsuzluğunun, hükümetin bu takdire şayan çabasına ket vurduğunu ekliyordu⁵¹⁶.

Ahalinin yaralarının sarılmasını amaçlayan bu kısa vadeli çözümlerin yanı sıra uzun vadeli çözüm planlarının da hayata geçirildiği görülmektedir. Örneğin Kıbrıs'ta hasıl olan su ihtiyacının giderilmesi için sanayi kuyularının açılması ve bunların keşif ve muayenesi için Avrupa'dan muallimler getirtilmesi⁵¹⁷, tarım ve ziraatın gelişmesi için tarım araçlarının vergiden muaf tutulması, müfettiş ve korucu istihdamıyla ormanların korunmasına çalışılması bunlara örnek olarak gösterilebilir⁵¹⁸.

1874 yılına gelindiğinde nihayet kuraklık bitmiş, yağın yağmurlar bolluk ve bereket getirmiştir. 1870 yılı nasıl sıkıntılı bir yıl olarak hatırlanacaksa, 1874 yılı öyle mutlu bir tezat oluşturmuştur. 1874 yılının tüm mahsulleri bol miktarda bulunurken, tahıl en iyimser hesaplamaları bile aşmıştır. Arpa ve buğday aktif bir ihracat talebiyle karşılaşmış, yılın sonuna kadar sadece Avrupa'ya 48,000 ölçek buğday, 60,800 ölçek arpa ihraç edilmiştir. Bunun yanı sıra önemli miktarlar da Suriye ve Anadolu'ya gönderilmiş ve adada hala ihracat için büyük miktarda buğday ve arpa kalmıştır⁵¹⁹. Bu da kuraklığın olmadığı zamanlarda adanın tarımsal üretim potansiyelinin ne kadar yüksek olduğunu gösterir niteliktedir.

2.1.1.2. Çekirge Sorunu

Kıbrıs'ta tarımsal refahın önündeki en büyük engellerden biri de çekirge istilalarıydı. Çekirgeler adada yeşil olan her şeyi yiyip bitiriyor, arkalarında kelimenin tam anlamıyla bir çöl bırakıyorlardı. İstilalar pek çok iktisadî ve sosyal problemi beraberinde getiriyor hatta

⁵¹⁶ ŞD.2115/27; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls in 1871: 766; Çelik, 2014: 501.

⁵¹⁷ ŞD.2379/31; ŞD.2379/40.

⁵¹⁸ İ.DH.673/46870; TŞR.KB.221/68; Çelik, 2014: 501.

⁵¹⁹ Commercial No.17 (1875) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1769.

ahalinin adadan göç etmesine sebep oluyordu⁵²⁰. Lüziyanlar döneminden, Osmanlı'ya, Osmanlı'dan Britanya idaresine dek uzanan bu musibet, yüzyıllar boyunca adayı tehdit etmiştir⁵²¹. İlk olarak XIII. ve XIV. yüzyıllarda güneyden esen çöl rüzgarları vasıtasıyla adaya Afrika'dan taşınan çekirgeler, çöl çekirgesi adı verilen bir türe mensuptu. Sonraki dönemlerde adaya dışarıdan çekirge sürüsü geldiğine dair bilgi bulunmadığından, sonraları bu çekirgelerin tamamen yerli hale geldiği söylenebilir⁵²².

XIX. yüzyıla gelindiğinde adada hala çekirge sorunu devam ediyordu. Ancak çekirgeyle mücadelede önemli bir yol kat edilmişti. Artık çekirgenin yumurtlama dönemi, yumurtadan çıkışı, çekirge hasarının başladığı aylar konularında deneyim kazanılmıştı⁵²³. Çekirgeler kanatlandıktan sonra çiftleşiyor, yumurtalarını tepe yamaçlarına bırakıyorlardı. Karın bölgesinin neredeyse tümünü nemli toprağın içine sokarak tek seferde yaklaşık 70 yumurta bırakan çekirgeler buraya parlak ve yapışkan bir madde bırakarak, yumurtalarını kaplıyorlardı. Bu madde yumurtaların çevresinde mükemmel bir şekilde sertleşerek, ipek bir kozayı andıran bir tür koruma kılıfı oluşturuyordu. Yumurtalar bal peteğinin odaları gibi üst üste yerleştiriliyordu⁵²⁴. Alınacak tedbirlerin mart ayına kadar tamamlanması gerekiyordu zira çekirgeler şubat ayından itibaren yumurtalarından çıkmaya başlıyorlardı⁵²⁵.

1855-1856 yıllarında Osman Paşa idaresinde çekirgeler imha edilse de sonrasında hiçbir şey yapılmadığı için durum yıldan yıla kötüleşmiştir⁵²⁶. Hamilton Lang'e göre bu hizmet için yetenekli memurlar atansa ve gerekli önlemler alınsaydı, adadaki çekirge sorunu 3 yılda çözülmüş olurdu⁵²⁷. Ancak sorun gitgide daha kötü bir hal aldı ve 1861 yılına gelindiğinde ziraat çok bereketli olsa da çekirgeler bütün bölgelerdeki tahılı yiyip bitirdiler. Çaresine bakılmadığı takdirde ahalinin adadan göç etmesi kaçınılmaz hale gelecekti⁵²⁸. 1862 yılı boyunca Kıbrıs'ın birkaç aylık valisi Ziya Paşa konuyu aktif olarak ele aldı. Bu dönemde çekirge sorunuyla mücadele için devlet gözetiminde, Müslüman ve gayrimüslim ahaliden oluşan bir komisyon teşkil edildi. Komisyonun çalışmaları sonucunda on dokuz maddeden oluşan bir rapor hazırlandı. Rapora göre mücadele üç aşamalı gerçekleştirilecekti. Birinci

⁵²⁰ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 471.

⁵²¹ Kaynar, 2018: 123.

⁵²² Kızılkaya ve Akay, 2017: 175, 178-179.

⁵²³ Kızılkaya ve Akay, 2017: 178.

⁵²⁴ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 471; Lang, 1878: 251; Tüysüzöglü, 2003: 68.

⁵²⁵ İ.MVL.469/21271.

⁵²⁶ İ.MVL.469/21271.

⁵²⁷ Parliamentary Papers, Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st and June 30th 1862: 360.

⁵²⁸ MVL.788/42; İ.MVL.469/21271.

aşamada çekirge yumurtaları toplanacaktı. Bu aşama için yerleşimcilere kişi başına 20 okka çekirge yumurtası toplama vergisi yüklenecek, bu hesaba göre en az 1 milyon okka⁵²⁹ yumurta toplanacaktı. İkinci aşamada toplanamayan yumurtalardan çıkan çekirgeler ise şubat ayı sonunda kanatlanmadan bulundukları bölgelerde ateşe verilmek suretiyle imha edilecekti. Son aşamada ise kalan çekirgeler kanatlandıktan sonra muşambalı bez tuzaklar vasıtasıyla yakalanıp itlaf edilecekti⁵³⁰.

Raporda adada yerleşik bulunan ve 15 yaşını doldurmuş her Müslüman ve Hristiyan mükellef, yaşadığı yerde çekirge bulunsun bulunmasın 20 kıyye çekirge yumurtası toplamakla yükümlü tutulmuştur. Mükellefler ağustos başından eylül sonuna kadar 2 ay zarfında çekirge yumurtalarını toplayacak, ekim sonuna kadar teslim edeceklerdi. Hisselerine düşen çekirge yumurtalarını toplayan mükellefler bunları, belirlenen günlerde muhtar, imam ve diğer yetkililerin huzurunda teslim edeceklerdi. Herkesin hissesini toplayıp toplamadığının bilinmesi ve hakkında yoklama icra olunması için 50 süvari zabtiye neferi istihdam olunacak, 5 ay müddetle görevlendirilecek zabtiyelerin ahali üzerinde herhangi bir zor kullanma yetkileri olmayacak, hisselerini toplamayanları teşvik etmek ve ahaliyi çekirge tohumu bulunan mahallere sevk etmek hizmetlerinde kullanılacaklardı⁵³¹.

Toplanan çekirge yumurtaları kuyulara gömülerek imha edilecekti. Daha önceki yıllerde memurlar rüşvet karşılığında bazı uygunsuz hareketlere karıştığından bu aşamada memur görevlendirilmesinden kaçınılacaktı. Yolsuzlukların ve uygunsuzlukların önüne geçmek için kantar ve kuyuların başında bizzat mutasarrıf bulunacak, yetişemediği yerlerde ise Livâ meclisi azasından ya da kazanın ileri gelenlerinden birer kişi hazır bulunacaktı⁵³².

İkinci aşamada şubat ayının başında çekirgenin zuhur edeceği mahallere yakın yerlerde çalılar yakılacaktı. Çekirgeler yumurtadan çıktıklarında grup halinde bulunuyorlar, güneşin doğuşundan önce hareket etmiyorlardı. Dolayısıyla bu zaman dilimi bu aşama için uygundu. Özellikle Mesarya ve Karpas kazaları gibi çekirgenin daha yoğun olduğu yerlerde ameleler istihdamı edilecekti. Bunların yetmediği durumlarda, çekirgenin az olduğu civardaki kazalardaki ve köylerdeki ahali görevlendirilecekti⁵³³.

Üçüncü aşama çekirgenin yumurtadan çıkması ve etrafa dağılmasıyla başlayan süreci kapsıyordu. Bu aşamada en önemli araç bez tuzaklardı. Bez tuzaklar; 50 arşınlık 4 top

⁵²⁹ Viskonsül White; her okkada ortalama 1,800 yumurta bulunduğunu ve bir yumurtanın 30 çekirge ürettiği düşünüldüğünde neredeyse 50,000 milyon çekirgenin yok edilmiş olacağını belirtmektedir; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 471-472.

⁵³⁰ İ.MVL.469/21271.

⁵³¹ İ.MVL.469/21271.

⁵³² İ.MVL.469/21271.

⁵³³ Kızılkaya ve Akay, 2017: 182.

Amerikan bezinin birbirine eklenmesiyle oluşturulacaktı. 200 arşın yani 136 metre genişliğindeki bu bezin kenarına bir ucundan diğer ucuna kadar muşamba dikilecekti. Bez kumaşlar yere gömülen kazıklara tutturulacak, çekirgelerin ilerleyişi boyunca her iki yanda yaklaşık 135 derecelik bir açıyla gerilecekti. Amele tarafından bezin açık kısmına yönlendirilen çekirgeler, bez engelini aşmak için yukarıya tırmanacaklar ancak bezlerin üzerine dikilen muşambalara tutunamayarak, kazılan çukurlara düşeceklerdi. Kuyuların ağızlarına çıkışlarını engelleyecek çinko kaplı ahşap çerçeveler yerleştirilecekti. Kuyular dolduğundan üstleri örtülüp, bez oradan kaldırılıp başka yerlere yeniden kurulacaktı.

Alınan tedbirlerin uygulanmasına Eylül 1862'den itibaren başlayacak ve bu önlemler 3 yıllık bir müddette icra olunacaktı. Bu mücadele döneminde adada 600 küsur civarında köy bulunuyordu. Özellikle Baf, Kukla, Leymosun, Piskopu⁵³⁴, Gilan ve Evdim kazalarının köylerinde çekirge bulunmadığından, çekirgenin yaklaşık 400 köyde ortaya çıkacağı düşünülmekteydi. Bu süreçte ahali, her yılın şubat ayından eylül ayına kadar yumurtalarının toplanması ve canlısının ateşe verilmesi ile yükümlü tutulmuştur, bunun denetimini zaptiyeler yapacaktı. Ayrıca çekirgeyi ürkütüp kuyulara düşürmek ve sonrasında yazları sistemi nakledip, kurmak için ameleye ihtiyaç duyulacağından, birer hafta çalıştırılmak üzere amele istihdam edilecekti. Bütün bu alınacak önlemler 2 yük 50,000 veya 60,000 kuruş masrafa balığ olacaktı⁵³⁵. Çekirgeyle mücadelede yapılacak masraflar mal sandığından karşılanacaktı⁵³⁶. Alınan bütün bu önlemler sonucunda 1 milyon çekirge yumurtası toplanmıştır⁵³⁷.

1863 yılına gelindiğinde uygulamada bazı değişikliklere gidildiği görülmektedir. Buna göre adada yaşayanlar hal ve iktidar ve umur-u ticaret ve ziraatına göre üç sınıfa ayrılmış ve bu sınıflara belirli oranlarda çekirge yumurtası toplama yükümlülüğü getirilmiştir. Birincisine iki veya daha ziyade bir ticaret ile meşgul, çiftlik sahibi ve tüccarlar dahil edilmiş, bunların hepsi 100 kıyye, ikinci sınıfa tüccar ve esnaflar dahil edilmiş ve bunlar 50'şer kıyye ve üçüncü sınıf ise diğer esnaf grubunu ve amele güruhunu kapsıyordu ve bunlar da 25'şer kıyye tohum vermekle yükümlü tutulmuşlardır⁵³⁸.

1864 yılına gelindiğinde, çekirge yumurtalarının toplanması ve canlısının itlaf edilmesi sonuçlarını göstermeye başlamış, ayrıca 1865 baharının diğer yıllara göre daha

⁵³⁴ İ.MVL.469/21271.

⁵³⁵ İ.MVL.469/21271; Lang, 1878: 248-249.

⁵³⁶ TŞR.KB.217/86; TŞR.KB.218/17; TŞR.KB.217/119.

⁵³⁷ İ.MVL.487/22094.

⁵³⁸ İ.DH.516/35160.

yağışlı geçmesi de adayı çekirgelerin tahribatından kurtarmıştır⁵³⁹. Yani 1865 yılına gelindiğinde ada çekirgelerden büyük oranda temizlenmiş, mücadele başarıyla sonuçlandırılmıştır. Ancak çekirgelerin tekrardan ortaya çıkmaması için alınan tedbirlerin uygulanmasına devam edilmesi önem arz ediyordu⁵⁴⁰.

Buna uygun olarak sonraki yıllarda da çekirgeyle mücadele uygulamalarının yürütüldüğü görülmektedir. Örneğin çekirge tohumu toplanması faaliyeti 1865-1868 yılları arasında mutasarrıflık yapan Tayyip Paşa döneminde de sürdürülmüştür⁵⁴¹. Sandwith 1867 yılı raporunda çekirgenin bol olduğu yerlerde yumurta toplamanın dört gün, az ve dağınık olduğu yerlerde ise on gün sürdüğünü kaydetmektedir⁵⁴². Ayrıca Kıbrıs'ın 1868 yılında müstakîl bir sancak konumundan Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyetine bağlı bir sancak konumuna geçmesiyle beraber, Mutasarrıf Mehmet Sait Paşa çekirge sorununa ilişkin yeni uygulamalar hayata geçirmiştir. Buna göre hükümet, belirlenen miktarın üzerinde çekirge yumurtası toplayan kişilerden, bu fazlalığı satın alacaktı⁵⁴³. Bu faaliyetlerin sonunda 1868 yılında toplamda 21,243 kile yani 350,509 buçuk kıyye çekirge yumurtası toplanmıştır⁵⁴⁴. Hamilton Lang, Said Paşa'nın çekirgeyle mücadeledeki çabalarından da övgüyle bahsetmiştir. Lang'a göre Said Paşa çekirgeyle mücadelede oldukça özverili davranmış, Lefkoşa'daki yumurtaların tartılıp, imha edilmesini bizzat denetlerken, Tuzla, Leymosun ve Girne'de yumurtaların, teftişinden sonra imha edilmesine izin vermiştir. Ayrıca bu denetimleri ahaliye açık şekilde gerçekleştirmiştir⁵⁴⁵.

Çekirgeyle mücadele uygulamaları zaman zaman Kıbrıs ahalisinin şikâyetlerine konu oluyordu. Örneğin Mehmet Sait Paşa döneminde 15 yaşından yukarı olan tüm erkek nüfusun 1 kile çekirge yumurtası toplama uygulamasında, ahalinin bazen 20-30 saat uzaklıktaki yumurtaların bulunduğu alanlara gitmek zorunda kalması pek çok şikâyetle sebep olmuştur. Ayrıca köylülerin yumurta bulamadıkları durumlarda kile başına 100 kuruş ödeyerek yükümlülüklerini yerine getirmeye çalışmaları da vergi mükellefinin fazla olduğu haneleri zor duruma düşürüyordu⁵⁴⁶.

⁵³⁹ Bu dönemde, 1863-1865 yılları arasında mutasarrıflık yapan Mehmet Halet Bey çekirgelere karşı en etkili yolun Mekke'den getirilecek zemzem suyu olduğuna inansa da çekirge yumurtası toplama faaliyeti etkin bir biçimde yürütülmüştür; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1866 August to December: 82; Hill, 1952:237.

⁵⁴⁰ İ.DH.590/41089.

⁵⁴¹ Hill, 1952:237.

⁵⁴² 1867 yılı raporunu bul, Luke, 1989: 226-227; Hill, 1952: 237.

⁵⁴³ Samani, 2006: 178.

⁵⁴⁴ A.}MKT.MHM.428/41.

⁵⁴⁵ Lang eserinde 12 ayda toplanan çekirge yumurtası miktarını 50,000 okka ya da 62 ton olarak vermektedir; Lang, 1878: 240-241, 247.

⁵⁴⁶ A.}MKT.MHM.424/91.

Bu süreçten sonra mücadele, daha çok çekirge yumurtası toplanması suretiyle yürütülmüştür. Artık bez tuzaklara ihtiyaç kalmadığından bunlar müzayede yoluyla çuval yapılmak üzere satışa çıkarılmıştır⁵⁴⁷. Görüldüğü gibi çekirgeyle mücadelede devamlılığın sağlanması gerekiyordu, aksi takdirde çekirge sorununun yeniden büyük bir hal alacağı aşikardı.

2.1.2. Kıbrıs Adasında Yetiştirilen Tarım Ürünleri

Kıbrıs'ta temel olarak yetiştirilen tahıl ürünleri buğday, arpa, burçak ve yulaftı, tahıl Mesarya Ovası başta olmak üzere pek çok bölgede yetiştiriliyordu. Ada Venedik'in tahıl ambarı konumundaydı⁵⁴⁸. Turner; Kıbrıs'ın kendi nüfusunu besledikten sonra, altmış ya da yetmiş gemiyi doldurmaya yetecek kadar hububat temin edebildiğinden, yine XVIII. ikinci yarısında adaya gelen İtalyan seyyah Giovanni Mariti; adanın tüketebileceğinden çok daha fazla tahıl yetiştirebildiğinden bahseder⁵⁴⁹. Osmanlı döneminde Kıbrıs, XVIII. yüzyılın ortalarına kadar bölgesel bir tedarikçi statüsünde olmuştur. Özellikle XVII. yüzyılda tahıl arazileri pamuğa tahsis edilmiş, bu yüzyılda pamuk ve ipek mahsullerinin üretiminde kesintisiz bir artış olmuştur. Ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tahıl ihtiyaç duyulan bir mahsul olarak yeniden ivmesini artırmıştır⁵⁵⁰.

2.1.2.1. Tahıllar

Adada buğday ve arpa diğer tahıl ürünlerinden daha fazla yetiştiriliyordu⁵⁵¹ ve ada nüfusuna yetecek miktarın çok üzerinde bir üretim sağlanıyordu. Kıbrıs adasında yetiştirilen buğday küçük taneli ve sert olup, Rus buğdayının taşıdığı çoğu özelliğe sahipti. En iyileri Baf bölgesinde yetiştiriliyordu. Kıbrıs arpası da iyi bir cins olup, sıradan Mısır arpasından daha üstün olarak sınıflandırılıyordu⁵⁵². Kıbrıs'ın en iyi buğdayları Lefke'de yetiştiriliyordu, bunlar kile başına 28 kilo ağırlığında, daha aşağı nitelikte olanlar 25-26 kilo arasında değişiyordu. Kıbrıs'ta yetişen en iyi arpalar ise 21 kilo ağırlığındaydı ve daha sıradan özellikte olanlar 19-

⁵⁴⁷ TŞR.KB.219/152.

⁵⁴⁸ Hadjikyriacou, 2019: s.62-63.

⁵⁴⁹ Mariti, 1909: s.119; Turner, 1908: s.431.

⁵⁵⁰ Hadjikyriacou, 2019: s.56, 63, 65; 25.

⁵⁵¹ 1572 tarihli mufassal defterin mekânsal analizine göre köylerin %86'sında buğday, %85'inde arpa yetiştiriliyordu; Hadjikyriacou, 2019: s.62.

⁵⁵² Parliamentary Papers, Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st and June 30th 1862: 360; Parliamentary Papers, Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 464.

20 kilo arasında değişiyordu⁵⁵³. Buğdayın ekim zamanı ekim ayında başlayıp, havanın durumuna göre ocak ayı başlarına kadar devam ediyordu. Hasadı ise mayıs ayının sonunda ya da haziran ayının başında başlıyordu. Adada arpa eylül, ekim ve kasım aylarında ekilip, nisan ayı sonu, mayıs ayı başı gibi biçiliyordu⁵⁵⁴.

Adada imparatorluğun genelinde olduğu gibi tarımda ilkel yöntemler kullanılıyordu. Kullanılan sistem zaman alan ve pahalı olmasının yanı sıra bırakacağı kardan daha fazla emek gerektiriyordu. Ayrıca adada kullanılan ilkel yöntemler Kıbrıs tahılının Avrupa pazarlarında değerini azaltıyordu. Hamilton Lang bu ilkel sistemi şöyle özetliyordu; ona göre sistem İbrahim günlerindeki gibiydi. Bu sistemde bir çiftçi, mevcut aletleriyle, tahılının harmanını üç aydan daha kısa bir sürede tamamlayamıyordu. Burada tahıl harman yerinden gelen küçük taşlarla ve toprakla karışıyordu ve bunu temizlemek büyük zahmet ve masraf gerektiriyordu. Tahıl nakliyatçıları için bu ciddi bir kusurdu zira bu kusur İngiltere'deki hemen hemen tüm un öğütücüleri için telafisi imkansız sonuçlar yaratıyordu. Bu durum Kıbrıs tahılının Avrupa pazarlarındaki değerlerini en az %10 oranında düşürüyor, Avrupalı değirmencilerin çoğu Kıbrıs tahılını tercih etmemelerine sebep oluyordu. Ayrıca mevcut harman sistemi ile öğütülen samanın çoğu, kullanıma uygun olmayan bir toz haline geldiğinden çiftçinin büyük bir saman kaybı oluşuyordu. Lang, Kıbrıs'ta bulunduğu süreçte 400 sterlinlik bir maliyetle hem tahılı ayırabilecek hem de samanı parçalara bölebilecek makine tasarlatmış, ancak Kıbrıs tahılının son derece uzun ve sert olan püskülleri nedeniyle makine kısa sürede tıkanmıştır. Lang bu tecrübeden yola çıkarak tahılı ayırma ve samanı parçalara ayırma işlemlerinin farklı makinelerle yapılması gerektiği sonucuna varmıştır. Bunun yapılmasının, ülkenin tarımsal ve ticari refahında, Osmanlı yönetiminin uygulamaya çalıştığı reform planından daha büyük bir gelişme sağlayacağını düşünmektedir. Lang bu iş için tasarlanacak bir makineyi Kıbrıs'ta tarımın başarısı için hayati önemde görmektedir. Ona göre başarıyla uygulanabilecek yeni bir sistem hem çiftçiye hem de tüccara büyük avantajlar sunacak; Avrupa pazarlarında Kıbrıs tahılının değerini artıracak, geriye daha fazla saman kalacak ve zamandan da tasarruf edilmesini sağlayacaktır⁵⁵⁵.

Kıbrıs'ta incelenen dönemde diğer mahsullere göre tahıla daha fazla alan tahsis edilmişti. Fransız Konsolosu Fourcade'in 1844 yılı raporunda tahıla tahsis edilen alanların oranı şu şekildedir;

⁵⁵³ Lang, 1878: 225; Vekil Konsolos White da 1863 yılı raporunda aynı oranları vermektedir; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between July 1st 1863 and June 30th 1864: 437.

⁵⁵⁴ Parliamentary Papers, Commercial Reports, Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863, 1863: 464.

⁵⁵⁵ Lang, 1878: 213-223.

Tablo 2.1 Fourcade'e Göre 1844 Yılında Kıbrıs'ta Tahıl Tahsis Edilen Alanlar

	Echelle	Akre	Dönüm
Buğday	60,000	30,000	121
Arpa	90,000	45,000	182
Yulaf ve Burçak	24,000	12,000	48
TOPLAM	174,000	87,000	351

Konsolos Fourcade'ye göre yıllık, ekilen tahıl arazisi miktarı 174,000 échelle yani yaklaşık 351 dönümdür⁵⁵⁶. Hamilton Lang bu oranları çok düşük bulunduğunu belirterek, kendince daha makul gördüğü oranları şöyle paylaşmıştır;

Tablo 2.2 Lang'e Göre 1844 Yılında Kıbrıs'ta Tahıl Tahsis Edilen Alanlar

	Echelle	Akre	Dönüm
Buğday	80,000	40,000	161
Arpa	120,000	60,000	242
Yulaf ve Burçak	24,000	12,000	48
TOPLAM	224,000	112,000	451

Lang'in hesabına göre adada tarım arazileri her yıl ekilmediği için bu oran ikiyle çarpılır ve 224,000 akre yani 906 dönümlük bir alanın ekildiği sonucuna ulaşılır.

Lang 112,000 akre yani ortalama 453 dönümlük bir araziden 70,000 ölçek/560,000 kile buğday, 150,000 ölçek/1.200,000 kile arpa elde edildiğini aktarmaktadır. Bu hesaba göre arpa ve buğday üretiminin yıllık ortalaması 220,000 ölçeğin üzerine çıkmaktadır. Lang'a göre bu rakamlar abartılı değildi aksine gerçeğin altında bir oranı yansıtıyordu. Bu iddiasını da Vekil Konsolos White'ın 1862 yılındaki raporu ile kanıtlamaya çalışmıştır. White, Kıbrıs'ta yıllık buğday ortalamasının 120,000 ölçek, arpada 180,000 ölçek olmak üzere toplamda 300,000 ölçek olduğunu bildirmektedir⁵⁵⁷. Ancak örnek olarak gösterdiği 1862 yılı, Kıbrıs'ta tahıl üretiminde ortalamanın üzerinde verim elde edildiği yıldır. Kaldı ki White aynı raporda yıllık ortalamaları buğdayda 80,000, arpada 120,000 ölçek olarak belirtmektedir⁵⁵⁸. Lang'ın hesaplamalarına göre Mesarya ovasının en iyi topraklarında ve iyi bir yılda verim, 1 akre başına buğdayda 25 kile, arpada 40 kile kadar yüksekti, genel olarak ise échelle başına

⁵⁵⁶ Günümüzde Kıbrıs dönümü 1,338 metrekareye denk gelmektedir.

⁵⁵⁷ Lang, 1878: 223-225.

⁵⁵⁸ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 464.

ortalama buğday verimi tahminen 7 kile ve arpa ise 10 kileydi⁵⁵⁹. Bir başka kaynağa göre kurak bir yılda dönüm başına alınan verim 3-4 kile, üretimin iyi olduğu bir yılda ise dönüm başına 16-20 kile kadardı⁵⁶⁰. Bugünkü değerlerle bakıldığında dönüm başına elde edilen buğday miktarı 304 kiloydu, arpa ise 487 kiloydu. Tevfik Güran'a göre birçok bölgede verim buğdayda bire 5, arpada bire 7 oranındaydı, dolayısıyla Kıbrıs'ta da en makul oran bire 5-7 arasında görünmektedir. Haliyle bu rakamlar gerçek değerleri yansıtmamaktadır⁵⁶¹.

Kıbrıs'ta üretilen tahıl miktarının ada nüfusuna oranına bakacak olursak; 1831 yılında yapılan nüfus sayımına göre ada nüfusu tahminen 90,638 kadardı⁵⁶². Bir kişinin yıllık buğday ihtiyacının ortalama 205 kilo yani yaklaşık 8 kile olduğu düşünüldüğünde⁵⁶³, 90,638 kişinin yıllık ortalama buğday ihtiyacı 725,000 kile, yani 23,200 ton olarak hesaplanmaktadır. Bu orana göre hesaplanırsa ada nüfusunun yıllık olarak ortalama 26 kile tahıl tükettiği sonucuna ulaşılır. Yani adada yetiştirilen buğdayın %3 kadarı adada tüketiliyordu. 1870 yılında buğday ithalatı 80,000 sterlin, arpa ithalatı 23,000 sterlin değerinde olup, toplamda adanın buğday ve arpa ithalatı 103,000 sterlin değerinde olmuştur. 1873 yılında buğday ve arpa ithalatının toplam değeri 35,000 sterlin kadar olmuştur⁵⁶⁴. Görüldüğü gibi Kıbrıs'ta yetiştirilen tahıl miktarı ada nüfusunun tüketebileceğinden fazlaydı.

Bu tahıl fazlalığı dönemlere göre çeşitli şekillerde değerlendiriliyordu. Örneğin XVII. yüzyılda Kıbrıs bölgesel tahıl tedarikçisi konumundayken, XVIII. yüzyılda İstanbul'un ve ordunun ihtiyacı için tahıl sevk edilen bir bölge konumunda bulunmuştur. Özellikle XVII. yüzyılda İstanbul'un ve ordunun zahire ihtiyacı çoğunlukla nakliye masrafinin daha az olduğu Tuna prensliklerinden, Balkanlardan ve Karadeniz'den karşılanıyordu ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Rusya ile yapılan savaşlar doğrudan imparatorluğun ana tahıl ambarlarıyla ulaşım yollarını kestiğinden Akdeniz sahilleri ön plana çıkmaya başlamıştır⁵⁶⁵. Dolayısıyla bu dönemde Kıbrıs'tan İstanbul'a yapılan mübayaa sevkiyatları artmıştır. Ancak 1839 yılında İngilizlerle imzalanan Balta Limanı Antlaşması'yla, yabancılara zahire satış yasağının kaldırılmasıyla beraber, Kıbrıs tahılı yabancı ülkelere ihraç edilmeye başlanmıştır. Elbette tahılın tamamı yabancı ülkelere ihraç edilmiyordu, hatta bazı yıllarda büyük kısmı İstanbul'a

⁵⁵⁹ Lang'ın eserine göre échelle akrenin iki katıdır; Lang, 1878: 224-225; Kallek, 2002: 570; III. Selim döneminden itibaren 1 İstanbul kilesi 37 litre iken, 26 Eylül 1869 tarihli ölçü reformu ile 1 kile 10 onluk=100 ölçek=100 litreye eşitlenmiştir.

⁵⁶⁰ Bevan, 1919: 31-33.

⁵⁶¹ Samani, 2006: 156.

⁵⁶² Dinç, 2010: 201.

⁵⁶³ Güran, 1986: 247.

⁵⁶⁴ Parliamentary Papers, Commercial No.22 (1874) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1569.

⁵⁶⁵ Hadjikyriacou, 2019: s.56, 63, 65.

gönderiliyordu. Ancak bu devlet eliyle yapılan zahire mübayaası şeklinden, bağımsız tüccarlar tarafından Kıbrıs'tan alınan zahirenin İstanbul'da satılması biçimine dönüşmüştür. Kıbrıs tahılı ordunun ihtiyacını temin etmek için de kullanılıyordu, incelenen dönemde de ordunun ihtiyacı için Kıbrıs'tan sık sık tahıl sevk edilmiştir⁵⁶⁶.

Yukarıda da belirtildiği gibi Kıbrıs'ta yetiştirilen buğday ve arpa yabancı ülkelere ihraç ediliyordu. Ancak maalesef gümrüklere ilişkin kayıtların küçük bir kısmı günümüze ulaşabildiğinden, bunları Osmanlı arşivinden takip etmek mümkün değildir⁵⁶⁷. Ancak Osmanlı dönemi gümrük kayıtlarını bir şekilde -bazen doğrudan Rüşumat idaresinden bazen aracılardan- elde eden konsoloslar, bu kayıtları titizlikle raporlarına aktarmışlardır. Dolayısıyla bu verilerin yıl yıl izlenebilme olanağı doğmuştur. Bu kayıtlar adanın ithalat ve ihracatına ilişkin olsa da elbette üretim oranlarıyla ilgili de ortalama bir fikir vermektedir. Buna göre Kıbrıs'ta yıllara göre ihraç edilen buğday ve arpa mahsulünün seyrini izlemek, bunlardan da üretim oranlarıyla ilgili bir çıkarım yapmak mümkündür.

1861 yılında kuraklık ve çekirgenin sebep olduğu yıkımın boyutu çok büyük olmuştur. 1855-1856 yıllarında Osman Paşa idaresinde tamamen imha edilen çekirgeler zamanla tekrar ortaya çıkmıştır. Dönemin İngiltere konsolos yardımcısı ve vekil konsolosu Robert Hamilton Lang yaşananları felaket olarak aktarmaktadır⁵⁶⁸. Öyle ki 1861 yılında bütün kazaların mahsulü yok olmuş, ada nüfusunun ihtiyacı için dışarıdan tahıl temin edilmiştir⁵⁶⁹. 1860 yılı ekim ayı itibarıyla ahalinin ihtiyacından dolayı Kıbrıs'tan dışarıya tahıl ithali yasaklanmış⁵⁷⁰. Nihayet nisan ayında Kıbrıs'ın kıtlıktan kurtarıldığı, artık dışarıdan tahıl alınmasına gerek kalmadığı bildirilmiştir⁵⁷¹.

1862 yılına gelindiğinde arpa ve buğdayda yıllık ortalamanın üzerine çıkan bir hasat gerçekleştiği görülmektedir. Buğday üretiminin yıllık ortalaması yaklaşık 80,000 ölçek iken, 1862 yılının ortalaması bir hayli yükselmiş, 120,000 ölçek olmuştur. Kıbrıs arpası ise yıllık 120,000 ölçek getirirken, 1862 yılında bu oran 180,000 ölçeğe çıkmıştır⁵⁷². 1863 yılına

⁵⁶⁶ Örnek belgeler için bkz.; A.}MKT.UM.419/2; TŞR.KB.223/53.

⁵⁶⁷ Kütükoğlu, 1996: 267.

⁵⁶⁸ Parliamentary Papers, Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st and June 30th 1862: 360.

⁵⁶⁹ Mültezimlerin elindeki tahılın, kararlaştırılan fiyat üzerinden satın alınması yoluyla Kıbrıs'ta çekilen sıkıntının giderilmesine çalışılmıştır; A.}MKT.NZD.348/37; A.}MKT.MHM.214/24.

⁵⁷⁰ A.}MKT.UM.434/27.

⁵⁷¹ A.}MKT.NZD.349/48.

⁵⁷² Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 474.

gelindiğinde tahıl hasadı 1862 yılını bile geride bırakacak kadar bollaşmış⁵⁷³, 640,000 kile yani 16,000 ton üretim yapılmıştır⁵⁷⁴.

1864 yılında Kıbrıs yine kuraklığın ve çekirge tahribatının etkisinde kalmıştır. Buğday hasadı yok denecek kadar az olmuş ve Suriye'den önemli miktarlarda un ve buğday ithal edilmiştir. Ancak yılın sonunda yağın yağmurlar 1865 yılı tahıl hasadı için umut vadetmiştir⁵⁷⁵. Ayrıca 1864 yılında çekirge yumurtalarının toplanması ve 1865 baharının her zamankinden daha ıslak olması, adayı çekirgelerin tahribatından büyük ölçüde kurtarmıştır. Bu durum tahıl ürünleri için uygun bir ortam yaratmıştır⁵⁷⁶. 1866 yılında geç yağın yağmurlar nedeniyle arpa ve buğday ekinleri erken filizlenmiş, Suriye'ye yapılan ihracat bir önceki yıla göre az kalsa da kayda değer nitelikte olmuştur⁵⁷⁷.

1868 yılında Kıbrıs'ın tahıl ihracatında önemli bir gelişme kaydedilmiştir. 1868 yılında iyi bir hasat ve Avrupa'da da canlı bir talep gerçekleşmiş ve buğday ve arpa fiyatları ortalamanın üzerine çıkmıştır⁵⁷⁸. Temel olarak Türkiye ve Fransa'ya 8.833,000 kuruş değerinde, 46,000 ölçek buğday gönderilmiştir. 8.811,000 kuruş değerindeki 85,000 ölçek arpa da Türkiye, İngiltere ve Fransa'ya gönderilmiştir⁵⁷⁹. Görüldüğü gibi 1868 yılında tahıl ihracatı ortalamanın çok üzerine çıkmıştır, bu öncelikle üretimin bolluğundan ve talepten kaynaklanmıştır. 1869 yılında hem tahıl hasadı ortalamanın altında kalmış hem de buğday ve arpaya olan talep çok durgun olmuştur. Dolayısıyla bu yılın ihracatı, bir önceki yılın ihracatının yalnızca 3/1 kadar olmuştur. 1869 yılında 1.768,800 kuruş değerinde, 9,546 ölçek buğday ihraç edilmiştir. Aynı yıl 2.546,170 kuruş değerinde, 28,344 ölçek arpa ihraç edilmiştir⁵⁸⁰. 1868 yılında Kıbrıs'ın ihracatında önemli bir gelişme kaydedilmiş, tahılın büyük kısmı Marsilya'ya sevk edilmiş, İspanya ve Cezayir'e de gönderilmiştir. Buğday ve arpa fiyatları ortalamanın üzerine çıkarak ölçekte buğday 34 şilin ve arpa 20 şilin civarını

⁵⁷³ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between July 1st 1863 and June 30th 1864: 437.

⁵⁷⁴ Bevan, 1919: 31-33.

⁵⁷⁵ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1865 (In continuation of Reports presented up to July 1865, inclusive): 937.

⁵⁷⁶ Vekil Konsolos Sandwith ayrıca 1865 yılı ilkbaharında çekirgelerin görece yokluğunun insanların ağustos ve eylül aylarında çekirge yumurtalarını aramayı ihmal etmelerine sebep olduğunu eklemiştir; Parliamentary Papers, Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1866 August to December: 82.

⁵⁷⁷ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls in 1867: 260.

⁵⁷⁸ Buğdayın ölçeği 34 sterline ve arpanınki 20 sterline çıkmıştır; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1868 August to December: 424.

⁵⁷⁹ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1868 August to December: 427; 1 sterlin 1863'te yapılan bir düzenlemeyle 154 kuruştan 110 kuruşa indirilmiştir; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between July 1st 1863 and June 30th 1864: 437.

⁵⁸⁰ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls in 1869-70: 325-326.

görmüştür⁵⁸¹. Ancak Kıbrıs tahılı geleneksel ayrıştırma yöntemleri yüzünden Avrupa pazarlarına hitap etmiyordu. Lang'a göre Avrupa pazarlarının durgun olduğu böyle yıllarda Suriye ile hareketli bir ticaret yapılabilirdi. Ancak uygulanan gümrük tarifeleri bunu engelliyordu zira Avrupa'ya gönderilen ürünlere uygulanan ihracat vergisi yalnızca %1 iken, Suriye'ye yapılan alımlarda bu oran %8'di⁵⁸².

Daha önce değinildiği gibi Kıbrıs'ta 1870 yılı çok sıkıntılı bir yıl olmuş, 1869 yılında yaşanan benzersiz kuraklığın tam etkileri 1870 yılında yaşanmıştır⁵⁸³. Tahıl ürünleri böylesi bir kuraklığın sonucunda ada sakinlerini bile beslemeye yetmediğinden, her yıl tahıl ürünlerinin fazlasını ihraç eden Kıbrıs, bu yıl tahıl ithal etmek zorunda kalmıştır⁵⁸⁴. 1871 yılına gelindiğinde tarım bölgelerinde kısmi bir iyileşme yaşanmış, ancak adanın birkaç bölgesinde tahıl ürünleri makul olsa da çoğu yerde zayıf kalmıştır. Bu yıl yağış yeterli düşse de mahsulün buna en fazla ihtiyaç duyduğu zamanda yani ocak ve şubat ayları boyunca hiç yağmamıştır⁵⁸⁵. Ancak 1871 yılının hasadıyla beraber adanın pozisyonu bir önceki yıla göre daha iyi olmuş ve nüfusun ihtiyacına yetecek orandan biraz daha fazla tahıl üretilmiştir. Ancak adanın tahıl ihracat potansiyeli bakımından bir kıyas yapılacak olunursa 1868 yılındaki tahıl ihracatı 16.800,000 kuruş iken, 1871 yılında yalnızca 3.050,000 kuruşta kalmıştır⁵⁸⁶. Yani 1871 yılı hasadı, ihracat için kalan küçük bir fazlalıkla beraber tohum ve nüfusun ihtiyacını karşılamak için yeterli olmuştur⁵⁸⁷.

1872 yılı tahıl hasadı 1871 yılını aşıya da iyi bir yıl olarak kabul edilen ortalamanın altında kalmış, buğday ve arpanın çoğu ihraç edilmiş, bunlar başlıca Ege adalarına ve İtalya'ya ve neredeyse kıtlığın hüküm sürdüğü Berberi kıyısına gönderilmiştir⁵⁸⁸. 1872 yılında düşen yağış miktarının az olması sebebiyle 1873 yılı beklenenden de kötü gelmiş, hatırlanacak en feci yıllardan biri olmuştur. Adaya kıtlık, yüksek fiyatlar ve açlık hâkim olmuştur⁵⁸⁹. Ağustos ayının sonunda kışı geçirmek için yurt dışından önemli miktarda tahıl

⁵⁸¹ 12 peni 1 şilin, 20 şilin 1 pounda karşılık gelmektedir.

⁵⁸² Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1868 August to December: 424.

⁵⁸³ Lang kitap.

⁵⁸⁴ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls in 1871: 766.

⁵⁸⁵ Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1872: 812.

⁵⁸⁶ Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1872: 812.

⁵⁸⁷ Parliamentary Papers, Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1873: 1095.

⁵⁸⁸ Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1873: 1095.

⁵⁸⁹ Commercial No.22 (1874) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1561.

ithalatının gerekli olacağı anlaşılmış, adaya çok yüksek fiyatlardan tahıl ithal edilmiştir⁵⁹⁰. Neyse ki kasımda başlayan, mart ayı sonuna kadar süren bol yağmurlar 1874 yılına dair bol hasat beklentisi yaratmıştır. Önemli miktarda tahıl üreten Mesarya bölgesinin sel sularıyla bolca sulanması, kış aylarının alışılmadık derecede yağışlı ve soğuk olması, tahıl tarlalarının uzun zamandan sonra elverişli koşullar altında ekilmesini sağlamıştır⁵⁹¹.

Nitekim 1870 yılı Kıbrıs'ta nasıl sıkıntılı bir yıl olarak hatırlanacaksa, 1874 yılı bunun mutlu bir tezaadını oluşturmuştur. 1874 yılı ürünlerinin hepsi bol olsa da tahıl en iyimser hesaplamaları bile aşmıştır. Buğday ve özellikle arpa aktif bir ihracat talebiyle karşılaşmıştır. 1874 yılının sonuna yanında Suriye ve Anadolu'ya önemli oranda tahıl gönderilmiş ve üzerine adada ihracat için büyük miktarlarda buğday ve arpa kalmıştır. Bu yıl için Kıbrıs'ın tahıl ticaretinde dikkat çeken bir nokta da İngiltere'ye ihraç edilen arpa miktarı olmuştur, 1874 yılı sonunda Avrupa'ya ihraç edilen toplam arpa miktarı tahminen 66,800 ölçek ve 70,350 l. kadar olmuş ve bunun 43,365 l. değerindeki 41,300 ölçeği İngiltere'ye gönderilmiştir⁵⁹². 1874 yılında kış ve ilkbahar yağmurları bol olması ve tahılın daha geniş bir alana ekilmesi, bir sonraki hasat için bol verim umudu yaratmıştır. Ancak Konsolos Riddell'in raporundan anlaşıldığına göre yüksek ücretlerde bile, büyük bir tarım işçisi kıtlığı olduğundan ve tarımsal amaçlara uygun hayvan gücü eksikliğinden arazilerin çoğu yetersiz işlenmiştir⁵⁹³.

1875 yılında verim 1874 yılını geçemese bile iyi bir ortalama yakalanmıştır. Sezonun başında gerçekleşen İtalyan talebi fiyatları artırmış, buğday çok afaki fiyatlara alıcı bulmuştur. 69,000 ölçek buğdayın 13,000 kuruş değerindeki, 65,000 ölçeği İtalya'ya gönderilmiştir⁵⁹⁴. 1875 kışı ve ilkbaharında yağış, önceki yıla göre daha az düşmüş, yağmurlar ve soğuk rüzgarlar, büyüyen bitkileri yaralamış, 1876 yılının tahıl mahsulleri çok kısa ve zayıf kalitede kalmıştır⁵⁹⁵. 1876 yılında 1.600,000 kilo buğday, 2.100,000 kilo arpa yetiştirilmiştir⁵⁹⁶. 1877

⁵⁹⁰ Commercial No.22 (1874) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1561.

⁵⁹¹ Commercial No.22 (1874) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1561.

⁵⁹² Adadan İngiltere'ye yapılan arpa ihracatı 1852-1853 yıllarında 21,366 ölçek miktarlarına ulaşsa da 1858 yılından itibaren ekinlerin kısalığı ve Suriye talebinin fiyatları artırması Kıbrıs arpasının İngiliz pazarı için karlı bir durumu kalmamıştır. İncelenen dönemde arpa ihracatı tekrar ivme kazanmış, çoğu yılın sevkiyatlarında İngiltere ön plana çıkmıştır; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st and June 30th 1862: 360.

⁵⁹³ Commercial No.17 (1875) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1769.

⁵⁹⁴ İncelenen dönemde buğdayın büyük kısmı Türkiye ve Fransa'ya sevk ediliyordu. Çoğunlukla toprak ve diğer maddelerle karışmış bir halde olan Kıbrıs buğdayı İngiliz pazarında rağbet görmüyordu; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st and June 30th 1862: 360.

⁵⁹⁵ Commercial No.9 (1876) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1032; Commercial No.18 (1877) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1016.

yılına gelindiğinde makul oranda bir alan ekime açılmış olmasına rağmen üretim buğdayda 800,000 kilo, arpada ise 1.500,000 kilo oranlarında kalmıştır, bunun bir kısmı hasadın ilk zamanlarında ihraç edildiğinden, mahsullerin daha başarılı olacağı düşünülse de mevsim ilerledikçe ihracattan çok ithalata ihtiyaç duyulmuştur⁵⁹⁷. Hatta yılın sonuna doğru hükümet ada ahalisine tohum desteğinde bulunmuştur⁵⁹⁸. 52,000 kile buğdaydan, 33,000 kilesinin tohumluk olarak ahaliye verildiği, kalan 19,000 kilesinin ambarlarda mevcut olduğu bildirilmiş, Ağustos 1877'ye kadar 53,485 kile buğday ve 112,019 kile arpanın mevcut olduğu bildirilmiştir⁵⁹⁹.

Başka bir kaynağa göre yıllara göre arpa ve buğday üretim oranları şöyledir⁶⁰⁰;

Tablo 2.3 1853-1878 Yılları Arasında Kıbrıs'ın Arpa ve Buğday Üretimi

Yıl	Buğday (Kg)	Arpa (Kg)
1853	15.056,250	18.250,000
1862	23.360,000	35.040,000
1876	58.400,000	87.600,000
1877	29.200,000	54.750,000
1878	20.440,000	43.800,000

Vekil Konsolos Sandwith'e göre Kıbrıs'ın temel mallarından hiçbiri buğday ve arpadan hem değer hem de miktar olarak dalgalanmaya daha yatkın değildi, bazı yıllar kötü bir hasat bazı yıllarda da ihracatı önemsiz miktarlara indiren durgun talep gerçekleşiyordu⁶⁰¹. Ancak incelenen dönemde ihracat değerlerinin üretime paralel olarak arttığı ve azaldığı fark edilecektir.

Kıbrıs'ta tahıl ürünleri için en belirleyici faktör kuraklık ve çekirgeydi. Piyasa talebi ise daha kısıtlı bir etkiye sahipti, zira kuraklığın ya da çekirgenin olmadığı zamanlarda Kıbrıs adasının buğday ve arpası için hareketli bir ihraç piyasası doğuyordu.

2.1.2.2. Pamuk

Kıbrıs tarih boyunca toprağı ve iklimi bakımından pamuk üretimine oldukça elverişli bir bölge olmuştur. Ekim zamanında don olmadığı için yağmurun olgunlaşmamış mahsulü

⁵⁹⁶ Commercial No.18 (1878) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1364.

⁵⁹⁷ Commercial No.18 (1878) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1364.

⁵⁹⁸ DH.MKT.1323/30.

⁵⁹⁹ TŞR.KB.223/114.

⁶⁰⁰ Jenness 1962: 68.

⁶⁰¹ Parliamentary Papers, Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1868 August to December: 424.

bozmaması, gece ve gündüz sıcaklıklarının eşit olması pamuğun yetişmesi için uygun bir ortam yaratmıştır. Adanın bu konudaki tek eksiği büyümenin ilk zamanlarında yağış düşmemesi olmuştur. Kıbrıs'ın toprağında pamuğun beslenmesi için gerekli olan kireç, potasyum, fosfor gibi tüm besinler mevcut olup, yapay sulama sistemleriyle ve gübre takviyesiyle Kıbrıs'ın pek çok bölgesi önemli oranda pamuk mahsulü verebilecek düzeye çıkarılabilirdi⁶⁰².

Konsolosluk raporlarına göre Kıbrıs'ta ekimi yapılan pamuğun kısa lifli ve düşük kalitede olduğu bildirilmiştir⁶⁰³. Ayrıca bu raporlarda, Kıbrıs adasının pamuk üretim potansiyelinin yüksek olduğu ancak ekiminin ihmal edildiği ifade edilmiştir⁶⁰⁴. Lang bunun; dikkatsizlik, bilgisizlik, kötü tohum kullanımı, sermaye ihtiyacı gibi sebeplerden kaynaklandığını aktarmıştır. Ayrıca pamuk üretiminin dönüm başına yalnızca 110-120 libre ile sınırlı kaldığını eklemiş, bu miktarın ne denli az olduğunu çeşitli örneklere dayanarak ortaya koymaya çalışmıştır. Buna göre Mariti'nin; Venedik hâkimiyetindeki Kıbrıs'ın 30,000 balya⁶⁰⁵ pamuk ihraç ettiğini aktardığını, şimdilerde ise ihracatın en yüksek olduğu yıllarda bile bu oranın 6,000 balya⁶⁰⁶ miktarıyla sınırlı kaldığını ifade etmiştir. Başka bir örnekte Mr. Fourcade'nin 1844 yılında 10,000 dönüm ekili alan bulunduğunu ifadesine karşılık olarak da 80,000 dönümde, yani adanın tarıma elverişli alanlarının yalnızca 30/1'inde bile kolayca pamuk üretimi yapılabileceği yorumunda bulunmuştur. Yaptığı kabaca bir hesaplara; dönüm başına yalnızca 400 libre ürün olduğu varsayıldığında bile adanın pamuk üretiminin 32.000,000 libre miktarında olacağı çıkarımında bulunmuştur⁶⁰⁷.

Pamuk ekimi için en uygun zaman mayıs ayı olsa da incelenen dönemde çekirge tahribatını önlemek için pamuk ekimi haziran sonuna, hatta temmuza kadar ertelendiğinden bu durum çok fazla kayba sebep olmuştur. Zira mayıs ayında toprak hala yumuşak olduğundan tohumlar daha iyi gömülebiliyorken, haziran ve temmuz aylarında toprak çoktan sertleşip kurumuş olduğundan tohumlar iyi gömülememiştir. Pamuk erken ekildi zamanlarda ise olgunlaşıp, toplanma zamanına ulaşan ekinler, ekim yağmurlarından zarar görmüş ayrıca

⁶⁰² Cyprus, Cotton Cultivation in, 1906: 155-156.

⁶⁰³ Lang bu yüzden Kıbrıs pamuğunun Avrupa piyasalarında daha az kazanç sağladığını, pamuk fiyatları yükselene kadar çiftçiler için mahsulün kazançlı olmadığını aktarmıştır; Commercial Reports, Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st and June 1862, 1862: 361.

⁶⁰⁴ Commercial Reports, Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st and June 1862, 1862, s. 360; Commercial Reports, Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863, 1863: 464.

⁶⁰⁵ 6.600,000 libre

⁶⁰⁶ 1.320,000 libre

⁶⁰⁷ Commercial Reports, Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st and June 1862, 1862, s.360-361.

sonbahar sıcağı kozaları açabilmek için yeterli olmamıştır. Oysaki pamuk beyazlık, yumuşaklık ve ipeksilik gibi özellikleri yüksek sıcaklık altında kazanabiliyordu⁶⁰⁸.

Lang, Kıbrıs'ta pamuğun ekim ayında toplanıp, kasım ayı gibi ihracata için hazırlanmaya başlandığını bildirmiştir⁶⁰⁹. Ayrıca adadaki pamuk arazisi fiyatlarının büyük oranda merkeze yakınlığına göre değiştiğini ifade etmiştir. Tuzla yakınlarında iyi bir pamuk arazisinin dönüm başına, kira bedelinin 9 şilin ila 25 şilin arasında değiştiğini, pamuğu iyi ancak daha içte olanların kira bedelinin ise 3 şilin ila 10 şilin arasında değiştiğini aktarmıştır. Ayrıca gübre dahil pamuk tarımının maliyeti dönüm başına yaklaşık 2 sterlin 10 şilin oranında seyretmiştir⁶¹⁰. White 1862 yılındaki raporunda; pamuğa olan yoğun talebin, arazi fiyatlarını artırmaya başladığını, iyi pamuk arazilerinin geçen yıllardan daha yüksek fiyatlara çıktığını, bu tanıma uyan arazilerin bu yıl dönümünün yaklaşık 15 sterline satıldığını aktarmıştır⁶¹¹. Bu artış Amerikan iç savaşının sonucunda gerçekleşmiştir.

1860 yılından itibaren pamuğa olan yüksek talep fiyatları artırmış, bu da pamuk ekimine büyük ivme kazandırmıştır. Bu artış İngilizlerin, Amerikan iç savaşı sebebiyle yönlerini Akdeniz'e çevirmelerinden kaynaklanmıştır. İngiliz dokuma sanayisinin hammadde tedarik ettiği Amerika'da patlayan iç savaşla beraber, İngiltere'de büyük bir pamuk krizi yaşanmıştır. Çiftliklerinde köleleri çalıştıran Güneyli sanayiciler ile, bu duruma karşı çıkan Kuzeyli sanayiciler arasında çıkan iç savaş nedeniyle Amerika'daki neredeyse bütün pamuk üretim bölgelerinde üretim durmuştur. Başta İngiltere olmak üzere bütün dünyada pamuk fiyatları benzersiz bir biçimde artmıştır. Bu durum İngilizleri bol miktarlarda ve ucuz pamuk tedarik edebilecekleri bölgelere yöneltmiştir. Bu noktada İngilizlerin ilk dikkatini çeken yerlerden biri Osmanlı Devleti olmuştur⁶¹².

Bu dönemde İngilizlerle girilen iş birliği neticesinde imparatorluğun çoğu bölgesinde pamuk ziraatı teşvik edilmiştir. Kıbrıs adasında da çeşitli gelişmeler yaşanmış, Kıbrıs topraklarında çeşitli araştırmalar yürütülmüştür. Buna göre Kıbrıs adasında bazı yerlerin pamuk ziraatına elverişli olduğuna dair bir rapor hazırlanmıştır⁶¹³. Bunun sonucunda Kıbrıs'ın *“pamuk ziraatına sâlih pek çok araziye şamil gayet münasip bir memleket olduğu halde böyle*

⁶⁰⁸ Commercial Reports, Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863, 1863: 464-465.

⁶⁰⁹ Commercial No:22, Reports From Her Majesty's Consuls On the Manufactures, Commerce &c., of Their Consular District, Part IV, 1874: 1562.

⁶¹⁰ Commercial Reports, Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st and June 1862, 1862: 361.

⁶¹¹ Commercial Reports, Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863, 1863: 474.

⁶¹² Adana Sanayi Odası (ADASO), 2008: 27; Henderson, 1934: 43; Kurmuş, 2012: 124.

⁶¹³ A.}MKT.MHM.259/97.

hal-i terk olunması”nın pek uygun olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca Kıbrıs’ta daha fazla pamuk ekilmesi durumunda, ahaliden oluşacak bir komisyon teşkiliyle, pamuk ziraatının artırılmasına çalışılacağı bildirilmiştir⁶¹⁴. Bu süreçte adaya Mısır ve Amerika’dan kaliteli tohumlar getirtilmiş, tohumların ıslahına çalışılmıştır⁶¹⁵. Zira bu kaliteli tohumların vereceği mahsullerin, Kıbrıs’ta yetiştirilen kısa lifli ve kalitesiz cinsin yerini alması planlanmıştır. Bu süreçte Osmanlı topraklarında yetiştirilen Amerikan pamuğunun, gelecekte İngilizleri Amerikan pamuğuna olan tutsaklıklarından kurtaracağı düşünülmüştür.

Amerikan iç savaşı boyunca Kıbrıs’ta pamuk tarımına tahsis edilen arazilerin oranı artmıştır. Adada tohum ıslahı yapılmış ve Amerikan tohumundan pamuk ekimi yapılmıştır. Ayrıca pamuk üretiminin aşamalarında kullanılan makineler modernleştirilmiş, örneğin 1863’te adada çift hareketli Macarthy çırçır makinelerinin bulunduğu küçük bir çırçır fabrikası kurulmuştur. Pamuğun temizlenmesinde kullanılan makineler sayesinde pamuğun kalitesinde belirgin bir artış yaşanmıştır. Kıbrıs pamuğu büyük oranda Liverpool’a gönderilmiş, dolayısıyla bu durum İngiltere ile Kıbrıs ticaretinin yüksek seviyelere çıkmasını sağlamıştır. Liverpool, Marsilya’nın yerini alarak Kıbrıs pamuğunun temel ihracatçısı konumuna geçmiştir⁶¹⁶.

Bu etkiyi Kıbrıs’ta pamuğa ayrılan alanların ve üretim oranlarının değişimden takip etmek mümkündür. 1861 yılında hasat miktarı 6,000 balya ya da 1.320,000 libre civarında olmuştur. 1862 yılına gelindiğinde yağışlar pamuğun yetişmesi için elverişli bir ortam sunmuştur⁶¹⁷. White yılın henüz başında ortaya çıkan bitkilerin hayli bereketli bir pamuk hasadı için umut verdiğini ancak üretim miktarındaki 10,000 balya beklentisinin gerçekleşmediğini bildirmiştir. Hasat 6,000 balyadan daha az olmuştur⁶¹⁸. White bu eksikliğin, sezonun sonraki bölümünde ortaya çıkan kuzey rüzgarlarının bitkilerde oluşturduğu hasardan kaynaklandığını belirtmiştir⁶¹⁹. Kıbrıs’ta pamuk yetiştirilmesi için bütün elverişli koşullar oluşsa bile değişen hava şartlarının, üretim miktarlarını etkilemesinin önüne geçilememiştir.

⁶¹⁴ MVL.790/31.

⁶¹⁵ A.}MKT.MHM.247/74.

⁶¹⁶ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty’s Consuls Between July 1st 1863 and June 30th 1864, 1864: 437; Circular to Her Majesty’s Consuls in the Ottoman Dominions Regarding Cotton Cultivation; Together with a Summary of Their Replies, 1865: 22-24.

⁶¹⁷ A.}MKT.UM.531/88.

⁶¹⁸ White bu miktarın adanın pamuk üretim kapasitesine göre belki de yalnızca 20/1’i olduğu yorumunda bulunmuştur; Commercial Reports, Received at The Foreign Office From Her Majesty’s Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863, 1863: 464.

⁶¹⁹ Commercial Reports, Received at The Foreign Office From Her Majesty’s Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863, 1863: 474.

Artık 1862 yılına gelindiğinde adada daha fazla alan pamuğa tahsis edilmiştir. Ayrıca çekirgelerin sebep olduğu yıkıma karşı alınan önlemler de başarı sağladığından, tohumlar erkenden ekilebilmiştir⁶²⁰. Nihayetinde 1863 yılına gelindiğinde pamuk ekimi eskiye oranla %40 civarında artmıştır. 1863'te adanın toplam pamuk üretimi 8,000 balya yani 2.016,000 libre miktarına çıkmıştır⁶²¹. 1864 yılına gelindiğinde pamuk üretimi adadaki en maksimum seviyesini görerek 10,500 ila 11,000 balya civarına çıkmıştır. Ayrıca pamuk ziraatındaki ilerleme fiyatları yükseltmiştir⁶²². Pamuk artışını 1865 yılında da sürdürmüş, Sandwith ekiminin istikrarlı bir şekilde arttığını ve pamuğun, adanın ihracatının ana maddesini oluşturmaya devam ettiği bildirmiştir. Bu süreçte adanın en önemli kazanımlarından biri üretim kalitesinin artışı olmuştur. Ayrıca adada daha modern teknikler kullanılmaya başlanmıştır. Pamuk üretim kalitesinde belirgin bir gelişme gözlemlenmiş ve pamuk ekimi daha özenli şartlarda yapılmaya başlanmıştır. 1865 yılında Kıbrıs pamuğunun yaklaşık 4/3'ü iyi kalitedeki ürünler için en iyi pazar olan Liverpool'a gitmiştir⁶²³. Bu yıl ihraç edilen pamuk miktarı 1,800,000 libre civarında olmuştur⁶²⁴. 1866 yılında ihraç edilen pamuk miktarı ise 2.065,500 libre civarında olmuştur. Ayrıca 1866 yılında pamuk fiyatları %40 oranında düşmüş, fakat Sandwith Kıbrıs pamuk üreticilerinin stoklarının büyük kısmını 1 sterlin 13 peni üzerinden sattıklarından bu düşük fiyatlardan etkilenmediklerini, ancak bu düşüşten nakliyecilerin büyük ölçüde zarar ettiklerini aktarmıştır⁶²⁵.

1866 yılında haziran ayının çok yağışlı geçmesi sebebiyle, yeni ekilen pamuk tohumları hasar görmüş, üretilen pamuk miktarındaki azalma, fiyatlardaki düşüşle de birleşince adanın pamuk üretimine ciddi bir darbe vurmuştur. Yine de pamuk en kazançlı ürünlerden biri olmaya devam etmiş⁶²⁶, 1868 yılı pamuk hasadı önceki yıldan çok daha iyi olmuştur. Ancak 1868'de pamuk ihracatı daha sınırlı bir seviyede kalmıştır. Sandwith bu durumun, mahsulünü yüksek fiyatlarından satmak isteyen çiftçilerin stoklarını geri çekmelerinden kaynaklandığını belirtmiştir. Artık Amerikan iç savaşının bitmesinin etkileri de adada kendisini hissettirmeye başlamıştır. Amerikan iç savaşı boyunca pamuk ziraatına tahsis edilen araziler artık yavaş yavaş diğer mahsullere bırakılmaya başlanmıştır. Buna

⁶²⁰ Commercial Reports, Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863, 1863: 474.

⁶²¹ Commercial Reports, Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between July 1st 1863 and June 30th 1864, 1863: 437.

⁶²² Commercial Reports, Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls, During The Year 1865, (In continuation of Reports presented up to July, 1865, inclusive), 1866: 932.

⁶²³ Commercial Reports, Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls, During The Year 1866 August to December, 1867: 82.

⁶²⁴ Commercial Reports, Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls, In 1867, 1867: 260.

⁶²⁵ Commercial Reports, Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls, In 1867, 1867: 260.

⁶²⁶ Commercial Reports, Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls, In 1867, 1867: 260.

ilişkin olarak altı yıl boyunca pamuk ekili arazilerin kademeli olarak değişimleri aşağıdaki tablodan izlenebilir⁶²⁷;

Tablo 2.4 1863-1868 Yılları Arasında Kıbrıs'ta Pamuk Ekili Araziler

YIL	PAMUK EKİLİ ARAZİ (Dönüm)
1863	67
1864	89
1865	95
1866	85
1867	73
1868	69

Görüldüğü üzere pamuk ekimine tahsis edilen arazilerin oranı 1865 yılında en yüksek seviyesine ulaşmış, Amerika'da 1865 yılında savaşın bitmesiyle beraber yavaş yavaş düşüşe geçmiştir. 1868 yılına gelindiğinde pamuk ekili alanlar, savaşın başındaki haline dönmüştür.

1868 yılından sonra adanın pamuk üretim kapasitesi yavaş yavaş eski haline dönmeye başlamıştır. Sonrasında ada uzun süreli yaşanacak bir kuraklığın esiri olmuştur. 1869 yılına gelindiğinde pamuk hasadı 1868 yılındakinden 3/1 oranında daha fazla olmuştur. Ayrıca 1869 yılında 1.500,000 libre miktarında ürün ihraç edilmiş, bunun 4/1'den azı Liverpool'a, geri kalanın büyük kısmının da İsviçre ve İspanya'ya gönderilmiştir. Aslında 1869 yılı ihracat sezonu boyunca yüksek fiyatların hüküm sürmesi, Kıbrıs çiftçilerini arazilerine pamuk ekmeye teşvik etmiştir. Yine çekirgeyle yürütülen mücadelede önemli bir yol kat edilmesi, pamuk ekimi için uygun bir ortam yaratmıştır⁶²⁸. Ancak 1870 yılına gelindiğinde kuraklıktan kaynaklı olarak, bu yılın mahsulü ortalama bir yılın 4/1'i kadar olmuştur⁶²⁹. 1871 yılında pamuk mahsulü hem nicelik hem de nitelik olarak 1870 yılından daha kötü bir seviyede olmuştur. Bu 1870 kuraklığının etkisinin 1871 yılında tamamen belirginleşmesinden kaynaklanmıştır. Ayrıca kuraklığın boyutunu ortaya koymak adına; 1866'da 2.065,000 libre olan toplam pamuk ihracatı, 1871 yılında 770,850 libre miktarına gerilemiştir⁶³⁰.

1872 yılına gelindiğinde Riddell durumu; *"pamuk arazileri elverişli şartlar altında ekildi ve tohum kolayca filizlendi, bitkiler büyüdüğü bol çiçekli, sert ve sağlıklı bir görünüme sahip oldular ve eylül sonuna kadar bol verim beklentisini haklı çıkarırcasına görünüşleri iyi kalitedeydi, o zamandan beri bazı atmosferik etkiler veya diğer bilinmeyen nedenlerle bütün*

⁶²⁷ Commercial Reports, Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls, During The Year 1868 August to December, 1869; 425.

⁶²⁸ Commercial Reports, Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls in 1869-1870, 1871: 325.

⁶²⁹ Commercial Reports, Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls in 1871, 1871: 766.

⁶³⁰ Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures, Commerce, &c. of Their Consular Districts, 1872: 812.

pamuk tarlalarında büyük bir değişiklik gözlemlendi, bitkiler canlılığını yitirdi, çiçekler düştü ve çoktan oluşmuş kozaların çoğu buruştu ve bitki döküldü, olgunlaşanların büyük bir kısmı ise zayıf ve kırılğan liflerden oluşan renksiz pamuk içeriyordu” sözleriyle tasvir etmiştir. Devamında ise en iyimser haliyle bile bu yıl üretiminin, her biri yaklaşık 250 librelik 7,000 yerel balyadan fazla olmayacağını, hatta bilgili ziraatçıların 6,000 balyadan fazlasını beklemediklerini eklemiştir⁶³¹. Gerçekten de 1872 bitkileri hem nicelik olarak hem de kalite olarak çok yetersiz kalmış, pamuk mahsulünün verimi en düşük seviyenin bile altına düşmüştür⁶³².

1873 yılında ihracat miktarı 827,74 libre kadar olmuş, Kıbrıs pamuğu aynı dönemde Liverpool’dan daha yüksek fiyatların hüküm sürdüğü Marsilya ve Trieste pazarlarına gönderilmiştir⁶³³. 1873 yılında seller, pamuk arazilerinin daha iyi sulanmasına olanak sağladığından, bu durum 1874 yılı mahsulünün büyük ve iyi olacağı beklentisi yaratmıştır⁶³⁴. Ancak genel beklentinin aksine 1874 yılı pamuk bitkisi, sulanan ve iyi ekilen arazilerin haricinde küçük ve düşük kalitede kalmıştır. Riddell bu durumu; Amerika savaşı sırasındaki oranıyla karşılaştırıldığında, Avrupa pazarlarındaki pamuk fiyatındaki düşüşle, pamuk toplayıcısı bulmanın zorluğuyla ve kötü tohumdan kaynaklanan kalitedeki bozulma ve dikkatsiz ekimle ilişkilendirmiştir. Ayrıca Riddell kıtlık, işçilerin yüksek ücretleri, tarıma uygun hayvanların pahalılığı gibi sebepleri Kıbrıs’ta pamuk ekiminin sürdürülmesinin ve yaygınlaştırılmasının önündeki büyük engeller olarak göstermiştir⁶³⁵. 1875 yılı raporunda Riddell yine pamuk yetiştirilmesi konusunda herhangi bir değişiklik olmadığını, üretim ve lif kalitesi açısından da durağanlık yaşandığını bildirmektedir. Buna ilaveten Kıbrıs’ta pamuk ekiminin artık çoğunlukla bulunduğu yere en iyi uyum sağlayan alanlarla ve topraklarla sınırlı kaldığını aktarmıştır. Bu dönemde Kıbrıs pamuğunun esas olarak Marsilya’ya gönderildiğini ve ayrıca İzmir üzerinden İspanyol pazarlarına ve biraz da Trieste’ye sevk edildiğini ve çok azının da diğer ülkelerdeki fiyatların hâkim olmadığı İngiltere’ye yollandığını aktarmıştır⁶³⁶.

⁶³¹ Reports From Her Majesty’s Consuls on The Manufactures, Commerce, &c. of Their Consular Districts, 1873: 1095-1096.

⁶³² Commercial No:22, Reports From Her Majesty’s Consuls On the Manufactures, Commerce &c., of Their Consular District, Part IV, 1874: 1561-1562.

⁶³³ Ancak Riddell, Marsilya ve Trieste pazarlarındaki fiyatların Akdeniz limanlarında hüküm süren, büyük oranda şişirilmiş güncel fiyatlara dayandığını belirtmiş, bu yüzden ihracatçıların da çok ağır kayıplar yaşadığına inandığını belirtmiştir; Commercial No:22, Reports From Her Majesty’s Consuls On the Manufactures, Commerce &c., of Their Consular District, Part IV, 1874: 1562.

⁶³⁴ Commercial No:22 (1874), Reports From Her Majesty’s Consuls On the Manufactures, Commerce &c., of Their Consular District, Part IV, 1874: 1562.

⁶³⁵ Commercial No:17 (1875) (Trade Reports), Reports From Her Majesty’s Consuls On the Manufactures, Commerce &c., of Their Consular District, Part VI, 1875: 1770.

⁶³⁶ Commercial No:9 (1876) (Trade Reports), Reports From Her Majesty’s Consuls On the Manufactures, Commerce &c., of Their Consular District, Part IV, 1876: 1032.

1877 yılı için ise Konsolos Watkins; pamuğun miktar ve kalitesinin bu yıl için makul olduğunu ve 200 okkadan yaklaşık 2,000 balya üretim gerçekleştirildiğinin tahmin edildiğini kaydetmiştir⁶³⁷.

Sonuç itibariyle savaşın bitimiyle beraber pamuk için İngiliz pazarı neredeyse kapanmış, Kıbrıs pamuğu başka ülkelere ihraç edilmeye başlanmıştır. Kıbrıs'ta yeterli su kaynaklarının bulunmaması, kuraklığın ve çekirge tahribatının etkileri, iş gücü eksikliği ve iş gücünün pahalı oluşu, Amerikan pamuğunun tedarikinde yaşanan sıkıntılar gibi sebeplerden dolayı Kıbrıs'ta pamuk üretimi düşmüştür. İngilizlerin pamuk ziraatına ilişkin desteklerini çekmelerinden sonra pamuk üretimi eski haline dönmüştür. 1869 yılında yaşanan benzersiz kuraklık da pamuk üretimine ket vurmuştur. Osmanlı'nın İzmir gibi başka bölgelerinde pamuk üretimi, İngiliz desteğinden sonra bile büyümeye devam ederken, Kıbrıs pamuk üretiminde yakaladığı ivmeyi sürdürememiştir.

2.1.2.3. Kök Boya/Kızılkök

Yörelere göre farklı isimlerle anılan kök boya ya da kıızılkök bitkisi kökleri kırmızı renkli, boyar madde olarak kullanılan çok yıllık bir bitkidir⁶³⁸. Kıbrıs adasında kök boya daha çok Mağusa, Omorfa ve Girne'de yetiştiriliyordu. Girne'de yetiştirilen kök boya en kaliteli olanıydı ve çok zengin renge sahipti. Ardından Omorfa'da yetiştirilenler, ondan sonra da Mağusa'da yetiştirilenler geliyordu⁶³⁹.

Kıbrıs'ta yetiştirilen kök boya, Suriye'de yetiştirilen kök boyadan daha üstün, İzmir'de yetiştirilen kök boyadan daha düşük kalitedeydi. Kök boya yetiştirilmesi büyük özen isteyen fakat çok büyük kâr bırakan bir üründü⁶⁴⁰. Kıbrıs'ta yetişen kök boya İngiltere'nin dokuma sanayisi için çok önemliydi⁶⁴¹. Kırmızı boyanın elde edildiği bu kökün büyük kısmı

⁶³⁷ Commercial No.18 (1878) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1364.

⁶³⁸ Canatar, 1998: 90.

⁶³⁹ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st and June 30th 1862: 361; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 465.

⁶⁴⁰ Lang, 1878: 234.

⁶⁴¹ İngilizler Anadolu'da yetişen kök boyanın en önemli alıcısıydı. Anadolu'dan götürülen tohumlarla İtalya ve Fransa'da kök boya ziraatı gelişse de Anadolu'da yetişenler daha kaliteliydi. Kök boya XIX. yüzyıl ortalarında Osmanlı dış ticaretinde tahıl ve ipekten sonra üçüncü sırada, 1860 yılında İngiltere'ye yapılan ihracatta ise ikinci sırada geliyordu. İzmir'den yapılan sevkıyatların %90'ı ise İngiltere'ye gönderiliyordu; Canatar, 1998: 94-95; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 474.

İngiltere'ye ihraç ediliyordu, bu kökten boyanan kumaşlara “*Türkiye kırmızısı*” adı veriliyordu⁶⁴².

Kök boya yetiştirilmesi zor ve masraflı bir bitkiydi. Fazla nemli ya da fazla çorak olmayan topraklarda yetişebilen bitkinin ekileceği toprağın beş ya da altı kere hatta daha fazla sürülmesi, tamamen taşlardan temizlenmesi gerekiyordu. Bu işlem ürünün kalitesinde belirleyici bir rol oynuyordu⁶⁴³. Kıbrıs kök boyası da yalnızca bolca gübrelenmiş, ot ve taşlardan tamamen temizlenmiş, nemli topraklarda yetiştirilebiliyordu. Kıbrıs'ta tohumdan ekimi yapılsa da daha genel olarak sürgünlerden ekiliyordu. Altıncı ayda sürgünlerin, kurumaya başlayan küçük bir yaprağı yerden yukarı atmasıyla beraber büyüme yerin üzerinde duruyor, aşağıya doğru devam ediyordu. Daha sıradan topraklarda çürüme on sekiz ay sonra başlarken, daha üstün topraklarda köklerin gelişimi otuz altı ay boyunca devam ediyordu. Bu nedenle ticarete İtalyan kök boyaları on sekiz aylık kökler ve otuz altı aylık kökler olarak ayırt ediliyordu. Mağusa'da yetiştirilen kök boyalar toprakta ancak on sekiz ay kalabiliyorken, Omorfa'da yetiştirilenler tam otuz altı ay zarar görmeden toprakta kalabiliyordu. Ayrıca kök toprakta olduğu sürece, yüzeyin yabancı otlardan tamamen temizlenmesi gerekiyordu. Kök kaldırıldıktan sonra ise yavaş yavaş kurutuluyor, tamamen kurumadan paketlenirse hızla ısınıp, bozuluyordu⁶⁴⁴.

Kıbrıs'ta kök boya dikimi kasım, ocak ve şubat aylarında yapılıyordu. Kökler haziran ve aralık aylarında toplanıyordu ancak toplama için aralık ayı daha uygundu. Girne ve Omorfa'da yetiştirilen kökler çok kaliteliydi ve en mükemmel formuna üç yılda ulaşıyordu. Ancak üreticiler daha hızlı kar etmek için bu kökleri iki yılda topluyorlardı. On sekiz ay toprakta kalabilen Mağusa kökleri de bir yılda toplanıyordu⁶⁴⁵.

Girne ve Omorfa'ya göre daha kalitesiz köklerin yetiştiği Mağusa'da iyi kök boya arazileri bir İngiliz dönümü başına 60 sterlin gibi yüksek fiyatlara çıkabiliyordu. Daha içte yer alan ve az nüfuslu Omorfa ve Girne'deki araziler yalnızca 8-10 sterlin arasında değişiyordu⁶⁴⁶. Hatta White, daha kalitesiz kök boya yetişen Mağusa'da, daha uygun konumda bulunmasından ve nüfusunun fazla olmasından dolayı kök boya arazilerinin bir İngiliz dönümü başına 90 sterline kadar çıkabildiğini belirtmektedir. White'ın aktardığına

⁶⁴² Lang; rengin Türkiye kırmızısı ismini almasında İngiltere'ye yapılan ihracatın payının büyük olduğunu ifade etmektedir; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st and June 30th 1862: 361; Lang, 1878: 234.

⁶⁴³ Canatar, 1998: 90-91.

⁶⁴⁴ Lang, 1878: 234-235.

⁶⁴⁵ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 465.

⁶⁴⁶ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st and June 30th 1862: 361.

göre; Mağusa'da köklerin daha erken büyümesi üreticiye büyük bir kâr bırakıyordu, bu yüzden diğer bölgelere göre Mağusa'da kök boya arazileri diğer bölgelere göre beş kat daha fazlaydı⁶⁴⁷. Lang eserinde bir İngiliz dönümünden 140 sterlin verim alındığını bizzat bildiğini aktarmıştır⁶⁴⁸.

İncelenen dönemde kök boya Kıbrıs'ın önemli ihraç ürünlerinden biriydi⁶⁴⁹. Adada üretilen kök boya ihraç ediliyordu. Dolayısıyla ihraç edilen kök boya miktarı, üretim miktarına ilişkin bilgi vermektedir. 1861 yılında adadan 509,152 libre kök boya ihraç edilmiştir. Kıbrıs kök boyasının en önemli alıcısı İngiltere'ydi. Amerikan iç savaşının çıkmasıyla beraber, Avrupa pamuk fabrikalarında işlerin durması kök boya ihracatını etkilemiş, 1862 yılında adadan ihraç edilen kök boya miktarı bir önceki yıla göre düşmüş, 384,384 libre miktarında kalmıştır⁶⁵⁰. Bu süreçte kök boya fiyatları düşmüş, pamuk önem kazanmıştır. İngilizlerin Osmanlı bölgelerinde pamuk ziraatını teşvik etmeye başlamasıyla, adada da kök boya arazilerinin bir kısmı pamuğa tahsis edilmiştir⁶⁵¹.

1863 yılı başında büyük miktarda kök boya İngiltere'ye ihraç edilmiştir. Ancak yılın geri kalanında İngiliz piyasasında yaşanan kök boya bolluğu ve düşen fiyatlar dolayısıyla kök boya üreticileri kâr edememişlerdir. Ancak Omorfa'da yetişen kök boya, İzmir piyasasında karıştırılıp, iyi bir fiyattan İngiltere'ye ihraç edilmiştir⁶⁵². İncelenen dönemde Kıbrıs kök boyası genellikle doğrudan başka ülkelere ihraç ediliyordu ancak örnekte görüldüğü gibi kök boya ticaretinin en önemli merkezi konumundaki İzmir'e gönderildiği de oluyordu.

1864 yılında pazar eksikliği nedeniyle adanın kök boya ihracatı iyice düşmüştür. Pamuk üretiminin teşvikiyle de birlikte, artık kök boya için ayrılan arazilerin bir kısmına pamuk hâkim olmaya başlamıştır. Bu yıl için 303,296 libre miktarında kök boya İngiltere, Fransa ve Avusturya'ya ihraç edilmiştir⁶⁵³. Yine 1868 yılında 352,800 libre kök boya İngiltere ve Avusturya'ya gönderilmiştir⁶⁵⁴. Görüldüğü gibi Kıbrıs kök boyası artık İngiliz pazarının yanı sıra başka ülkelere de gönderilmeye başlanmıştır. Çünkü yavaş yavaş bu ürün için İngiliz

⁶⁴⁷ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 464-465.

⁶⁴⁸ Lang, 1878: 235.

⁶⁴⁹ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 465.

⁶⁵⁰ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 467, 474.

⁶⁵¹ Canatar, 1998: 95.

⁶⁵² Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between July 1st 1863 and June 30th 1864: 437.

⁶⁵³ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1865 (In continuation of Reports presented up to July 1865, inclusive): 937.

⁶⁵⁴ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1868 August to December: 427.

piyasası kapanmaya başlamıştır, örneğin 1865 yılında Kıbrıs'tan Liverpool'a 16,000 balya kök boya gönderilirken, 1868 yılında bu oran 4,000 balyaya düşmüştür⁶⁵⁵. 1869 yılında 289,072 libre kök boya İngiltere ve Fransa'ya gönderilmiştir⁶⁵⁶.

1861-1869 yılları arasında ihraç edilen kök boya miktarı şöyledir⁶⁵⁷;

Tablo 2.5 1861-1869 Yılları Arasında Kıbrıs'ın Kök Boya İhracatı Değeri (£)

1861	1862	1864	1868	1869
6,630	4,670	3,365	7,400	5,755

Konsoloslar raporlarında 1869 yılından itibaren kök boya fiyatlarının düşüşünü sürdürdüğü ve ürüne olan talebin sınırlı kaldığına değinmişlerdir. Konsoloslara göre bu düşüşün sebebi, İngiliz Derneği Başkanı'nın son toplantıda yaptığı konuşmada bahsettiği, kömür katranından elde edilen bir mineral renginin keşfiydi. Zira bu keşif kök boyadan daha ucuz ve hızlı bir boya elde edilmesini mümkün kılmıştır⁶⁵⁸. Burada kastedilen “*mineral alizarin*” dir. XIX. yüzyılın sonlarına kadar önemli bir yere sahip olan, tarih boyunca kırmızı boya imalinde kullanılan kök boya yerini artık mineral alizarine bırakmıştır. Dolayısıyla bu sentetik boyanın keşfi Türkiye kırmızısı olarak bilinen rengin sonunu getirmiştir⁶⁵⁹. Ancak bu keşfin etkileri Kıbrıs'a hemen yansımamıştır. Ancak 1875 yılından itibaren kök boya ihracatında keskin bir düşüş izlenmiştir.

Kıbrıs'ta kök boyanın üretimi üretim birkaç yıldır düşük fiyatların etkisi altında önemli oranda azalsa da 1870 yılında kök boya fiyatları yeniden artmaya başlamış, İngiltere Kıbrıs'ta yetiştirilen kök boyanın başlıca alıcısı olmuştur. Bu da Kıbrıs'ta kök boyanın ekimini yeniden artırmıştır⁶⁶⁰. 1871 yılında 396,592 libre kök boya ihraç edilmiştir. Bunun neredeyse tamamı İngiltere'ye gönderilmiştir⁶⁶¹. 1872 yılında ihraç edilen kök boya miktarı 739,200 libreye çıkmıştır. Bu dönemde yeniden Almanya'da başarılı bir ikame üretildiğine dair söylentiler çıkmış, fiyatlar yeniden düşmüştür. Bu durum Kıbrıs kök yetiştiricileri

⁶⁵⁵ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1868 August to December: 425.

⁶⁵⁶ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls in 1869-70: 325-326.

⁶⁵⁷ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 474; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1865 (In continuation of Reports presented up to July 1865, inclusive): 937; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1868 August to December: 427; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls in 1869-70: 326.

⁶⁵⁸ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls in 1869-70: 325.

⁶⁵⁹ Canatar, 1998: 91.

⁶⁶⁰ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls in 1871: 767.

⁶⁶¹ Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1872: 811.

arasında endişe yaratmıştır. Zira Kıbrıs'ta kök boya arazileri çok değerli olduğundan, Avrupa piyasasında kök boya fiyatlarının kalıcı olarak düşmesi durumunda böyle yüksek fiyatlı arazilerin sahipleri zarara uğrayacaktı⁶⁶².

Gerçekten de 1873 yılından sonra İngiltere artık Kıbrıs'tan kök boya alımını durdurmuştur. Neyse ki onun yerini üreticiler için kârlı fiyatlar sunan Fransa almıştır. Örneğin 1872 yılında İngiltere'ye 552,160 libre kök boya gönderilirken, 1873'te bu oran 25,760 libreye düşmüştür. 1873'te 526,400 libre kök boyanın, 476,000 libresi Fransa'ya gönderilmiştir. Ayrıca Fransız talebi Kıbrıs kök boya piyasası için umut olmuş zira Avrupa pazarlarında bu boyanın değerindeki büyük değer kaybına rağmen, 1873 yılında adada üretilen kök boya miktarında düşüş görülmemiştir⁶⁶³. Aynı kârlı fiyatlar 1874 yılında da devam etmiş, 695,430 libre kök boya ihraç edilmiştir⁶⁶⁴. 1875 yılından sonra Kıbrıs'ın kök boya ihracat değeri bir anda yarı yarıya düşmüştür. Bu yıldan sonra Kıbrıs'taki kök yetiştiricileri artık, kök boya arazilerine başka ürünler ekmeye başlamışlardır. Hamilton Lang; şimdiye kadar Kıbrıs'ta kök boya ziraatı için ayrılmış birçok toprağın, sebze bahçeleri olarak daha karlı bir şekilde kullanılmaya başlandığını aktarmaktadır⁶⁶⁵. 1870-1875 yılları arasında Tuzla limanından yapılan kök boya ihracatı değeri şu şekildedir⁶⁶⁶;

Tablo 2.6 1870-1875 Yılları Arasında Kıbrıs'ın Kök Boya İhracatı Değeri (£)

1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877
6,800	7,082	13,380	6,114	7,550	3,565	2,000	2,200

Görüldüğü gibi 1875 yılından itibaren ihraç piyasasında kök boya fiyatlarının üretici için karlı bir durumu kalmamıştır. Avrupa'da artık yeni mineral alizarini kullanılmasından dolayı⁶⁶⁷, konsoloslar raporlarında 1875 yılında bu değerli ticaret dalının artık Kıbrıs'ta fiilen

⁶⁶² Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1873: 1096, 1100.

⁶⁶³ Commercial No.22 (1874) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1562.

⁶⁶⁴ Commercial No.17 (1875) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1774.

⁶⁶⁵ Commercial No.22 (1874) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1562; Lang, 1878: 236.

⁶⁶⁶ Commercial No.17 (1875) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1778; Commercial No.9 (1876) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1038; Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1873: 1096, 1100; Commercial No.18 (1877) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1021; Commercial No.18 (1878) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1371.

⁶⁶⁷ Commercial No.17 (1875) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1770.

sona erdiği aktarmışlardır⁶⁶⁸. 1877 yılında üretim sadece yaklaşık 551,156 libre ile sınırlı kalmıştır⁶⁶⁹. Bu da adada hala kök boya yetiştirildiğini, ancak artık ihraç edilmediğini göstermektedir. Ayrıca 1870-1874 yılları arasında yaşanan kuraklık sırasında büyük miktarlarda kök boya ihraç edilmesi, bu ürünün kuraklıktan etkilenmediğini göstermektedir.

Kıbrıs'ın kaliteli ve zengin renge sahip kök boyası incelenen dönemin önemli ihraç ürünlerinden biri olmuştur. Amerikan iç savaşının etkisiyle 1862 ve 1863 yıllarında kök boya fiyatları düşse de sonrasında yeniden yükselmiştir. 1875 yılından itibaren ise bu doğal köklerden elde edilen boyanın yerini yapay boyanın almasıyla, eskiden çok büyük ve değerli olan bu ticaret dalı için Avrupa piyasası kapanmıştır.

2.1.2.4. Harnup/Keçiboynuzu

Harnup olarak da adlandırılan keçiboynuzu adada yetiştirilen temel ürünlerden biriydi. Kıtık zamanlarında yiyecek olarak tüketilen, pekmezi yapılan keçiboynuzu, hayvan yemi olarak da kullanılıyordu. Hamilton Lang ada ahalisinin keçiboynuzundan çok değerli ve besleyici bir çeşit tatlı kek yaptıklarından bahsetmektedir⁶⁷⁰. Ancak ürünün asıl değeri önemli bir ihraç ürünü olmasından ileri geliyordu

Ada boyunca geliş güzel yetişen keçiboynuzu özellikle Leymosun, Girne bölgelerinde bolca bulunuyor ancak en iyileri Tuzla yakınlarındaki Lefkara'da yetişiyordu. En aşağı kalitedekiler Girne'de yetişiyordu. White, Kıbrıs'ta denizden uzak mesafedeki fidanların, sahile yakın yerlerdekilere göre daha verimli olduğunu gözlemlediğini belirtmektedir⁶⁷¹.

Keçiboynuzu zahmetsiz bir üründü. Ağaçları kendiliğinden büyüyor, sadece meyvesi için aşılama gerekiyordu. Çok az çaba gerektirip, yalnızca ağaç köklerini sürmenin ve temizlemenin yeterli olmasından, ayrıca pazar için de hiçbir hazırlık gerektirmemesinden dolayı keçiboynuzu, Kıbrıs köylüsünün en sevdiği mahsullerden biriydi. Ayrıca keçiboynuzu neme ihtiyaç duymadığı için, kuraklıktan etkilenmiyordu. Elbette her ne kadar nem olmadan ağaçlar büyüyüp, gelişse de meyve verimi kurak mevsimlerden etkileniyor, çok kurak zamanlarda miktarı azalıyor, kalitesi düşüyordu⁶⁷².

⁶⁶⁸ Commercial No.9 (1876) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1033.

⁶⁶⁹ Commercial No.18 (1878) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1364.

⁶⁷⁰ Lang, 1878: 234; Özkul, 2010: 388; Jennes, 1962: 65, 76.

⁶⁷¹ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 466; Lang, 1878: 233.

⁶⁷² Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls in 1869-70: 325; Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1873: 1096.

Osmanlı'da keçiboynuzu hükümetin tekelinde olan ürünlerden biriydi. Bu tekel köylüleri ürününü en yakın limana götürmeye ve piyasa fiyatının çok altında bir fiyata oraya bırakmaya zorluyordu. Dolayısıyla bu sistem Kıbrıs'ta keçiboynuzu yetiştiriciliğinin ihmal edilmesine sebep olmuştu. Hükümet tekelinin kaldırılmasıyla beraber Kıbrıs'ta keçiboynuzu üretimi artmış, yabancı ağaçlar aşılanmış ve her yerde ekim alanları türemiştir. Kıbrıs'ın keçiboynuzu üzerindeki tekel usulü kaldırılmasından sonra en büyük tüketicisi olan Rusya'ya ihraç edilmeye başlanmıştır⁶⁷³.

Keçiboynuzu ticaretinde aktif bir konumda bulunan Kıbrıs, bu mahsulü özellikle Karadeniz'deki Rus limanlarına ve Trieste'ye, bunlardan sonra Avusturya'ya ihraç ediyordu. Kalanlar da Anadolu'ya gönderiliyordu. Daha önceki dönemlerde Kıbrıs keçiboynuzunun en büyük alıcısı İngiltere'ydi. Besi sığırları için kek haline getirildiği Hull limanına büyük oranda keçiboynuzu sevkiyatı yapıyordu ancak incelenen dönemde İngiliz talebi durmuş, adanın keçiboynuzu temel olarak Rusya'ya gönderilmeye başlanmıştır⁶⁷⁴. Keçiboynuzu Rus köylülerinin tükettiği önemli yiyeceklerden biriydi. İngilizler ise bu ürünü hayvan küspesi olarak kullanıyorlardı. Ayrıca İngiltere'de keçiboynuzu pekmez yapımında da kullanılıyordu. Ayrıca İhracatçıların Rusya adına talebi fiyatları yükselttiğinden, bu ürün incelenen dönemde İngiltere için kârsız bir hale gelmiştir⁶⁷⁵.

Kıbrıs'ta incelenen dönemde keçiboynuzu üretimi ve ihracatı⁶⁷⁶ konusunda büyük bir ilerleme kaydedilmiştir. Örneğin 1852 yılında yaklaşık 1,375 ton keçiboynuzu ihraç ediliyorken⁶⁷⁷, bu oran 1861 yılında 8,518 tona, 1862 yılında 9,000 tona çıkmıştır⁶⁷⁸. 1863 yılında keçiboynuzunun getirisi gayet bol olmuş, Rusya, Mısır ve Avusturya'ya yaklaşık 9,000 ton ürün ihraç edilmiştir. Özellikle Rusya başta olmak üzere bu ülkelerin ödedikleri yüksek fiyatlar ürünün piyasasını gitgide yükseltmiştir⁶⁷⁹. 1864 yılında Kıbrıs adasından

⁶⁷³ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 466; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1868 August to December: 424.

⁶⁷⁴ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 462, 466, 474; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls in 1867: 260.

⁶⁷⁵ Lang; İngiltere'nin adayı ele geçirmesinden sonra, yaklaşık %30'u temsil eden nakliye masrafından tasarruf etmek için ürünün sevkiyattan önce parçalanıp, imal edilmesinin bir yolunun bulunabileceğini söylemektedir; Lang, 1878: 232-233.

⁶⁷⁶ Lang adanın yıllık keçiboynuzu ihracatının yaklaşık 10,000 ton miktarında olduğunu belirtse de bu afaki bir rakamdır; Lang, 1878: 233.

⁶⁷⁷ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 466.

⁶⁷⁸ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 474.

⁶⁷⁹ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between July 1st 1863 and June 30th 1864: 438.

7,087 ton keçi boynuzu ihraç edilmiştir⁶⁸⁰. Ancak 1865 yılına gelindiğinde fiyatta düşüş belirtilerinin olması Liverpool'a sevkıyatı tekrar karlı bir duruma getirmiş⁶⁸¹, 1868 yılında 34,100 sterlin değerinde ve 6,650 ton keçi boynuzu Rusya'nın ve İngiltere'ye de sevk edilmiştir⁶⁸².

1869 yılında Rusya için talep istikrarlı bir şekilde artmaya devam etmiş, keçi boynuzu ihracatı geçen sonbahar ve kış aylarında olduğundan daha fazla olmuştur. 1869 yılında Kıbrıs'tan 29,900 sterlin değerinde ve 7,800 ton miktarında ürün ihraç edilmiştir⁶⁸³. Görüldüğü gibi fiyatlar 1868 yılına göre bir hayli düşmüştür. Bu durum fiyatlar üzerinde, alıcı ülkelerin rekabetinin ne kadar belirleyici olduğunu göstermektedir.

1871 yılına gelindiğinde adada büyük bir kuraklık hüküm sürse de keçi boynuzunun ekimi artmaya devam etmiştir. Zira bu bitki kuraklığa karşı oldukça dayanıklı olup, derinlere inebilen kökleri sayesinde şiddetli kuraklık zamanlarında bile meyve verebiliyordu⁶⁸⁴. Diğer ürünler kadar olmasa da adada uzun yıllar sürecektir olan kuraklık keçi boynuzu ağaçlarını da etkilemiştir. Fakat yine de Kıbrıs üreticilerinin stokları yüksek fiyatlardan, Avrupa'daki herhangi bir piyasadan daha kârlı fiyatların elde edildiği Rusya'ya gönderilmiştir. 1871 yılında Kıbrıs adasından 42,450 sterlin değerinde ve 8,490 ton miktarında keçi boynuzu ihraç edilmiştir. Bunun 7,000 tonu Rusya'ya gönderilmiştir. 1872 yılı üretimi tahminen 10,000 ton civarında olmuştur. Riddell'e göre bu miktar Kıbrıs için orta derecede bir bolluğu ifade etmektedir⁶⁸⁵. Bu ifade adadaki keçi boynuzu üretim potansiyelini ortaya koymaktadır.

1874 yılında keçi boynuzu üretimi ortalama miktarın altına düşmüş ve ürünün kalitesi çok zayıf kalmıştır. Bu durum önceki yıllarda yaşanan kuraklığın ağaçlar üzerindeki etkisinden kaynaklanmıştır. Bu yılın keçi boynuzu ihracatı 2,875 ton miktarıyla sınırlı kalmıştır. Ancak düşen son yağışlar ve önceki kışın bol yağışları, hem iyi bir keçi boynuzu mahsulü için beklenti yaratmıştır⁶⁸⁶.

1875 yılının hasadı beklendiği gibi çok bol ve üstün kaliteli olmuş, yılın mahsul tahminen 18,000 ton civarına ulaşmıştır. Ancak bu sezonun başında, Rusya'ya yapılan

⁶⁸⁰ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1865 (In continuation of Reports presented up to July 1865, inclusive): 937.

⁶⁸¹ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1866 August to December: 82.

⁶⁸² Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1868 August to December: 424, 427.

⁶⁸³ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls in 1869-70: 325-326.

⁶⁸⁴ Taşlıgil, 2011: 255.

⁶⁸⁵ Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1872: 811-812; Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1873: 1096.

⁶⁸⁶ Commercial No.17 (1875) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1770, 1774.

sevkiyatlarda ağır kayıplar yaşanmış, ihracat talebi çok sınırlı ve fiyatlar düşük kalmıştır. Rusya'dan boşalan yeri, sezonun ilerleyen zamanlarında İngiltere doldurmuş, fiyatlar ton başına hızla yaklaşık 4 sterlin 10 şilin ile 5 sterline kadar yükselmiş ve sevkiyatların büyük kısmı bu rakamlar üzerinden yapılmıştır. Sonrasında fiyatlar ton başına ortalama 3 sterlin 10 şiline kadar gerilemişse de geriye satılamayan küçük bir stok kalmıştır. 1875 yılında toplamda 9,174 ton keçiboynuzu ithal edilmiş bunun 2,200 tonu İngiltere'ye, 3,500 tonu Rusya'ya gönderilmiştir⁶⁸⁷. Görüldüğü gibi Rusya'nın pazardaki payı önceki yıllara nazaran bir hayli azalırken, İngiliz payı artmıştır. Ancak Rusya talebinin azalması sebebiyle 18,000 tonluk üretimin sadece yarısı ihraç edilmiştir.

1876 yılındaki mahsul 1875 mahsulü kadar bol olmamıştır. Rusya talebi bu yılda da azalmaya devam etmiş, İngiltere eskiden olduğu gibi en büyük alıcı konumuna geçmiştir. Ancak artık talep daha stabil kalmış ve fiyatlar ise 1875 yılına göre düşmüştür. 1876 yılında adada yaklaşık 14,500 ton keçiboynuzu üretilmiştir. 1877 yılında adadan yaklaşık 50,000 sterlin değerinde keçiboynuzu ihraç edilmiş, bunun büyük kısmı İngiltere'ye gönderilmiştir⁶⁸⁸.

Keçiboynuzu incelenen dönemin ticari tarım ürünlerinden biri olmuştur. Yüksek fiyatlardan ihraç edilmesi, zahmetsiz bir ürün oluşu, kuraklığa dayanıklı olması gibi sebeplerle incelenen dönemde adada yüksek miktarlarda keçiboynuzu üretimi yapılmıştır.

2.1.2.5. İpek

Adanın ürünlerden biri de ipektir. Akdeniz iklimine sahip Kıbrıs'ın havası ve toprağı dut ağacının yetişmesi için elverişli bir yapıdaydı⁶⁸⁹. Dut ağacının meyvesi yenilebiliyor, artıkları hayvan yemi olarak kullanılabiliyordu ancak dut ağacın yetiştirilmesindeki asıl amaç ham ipek üretimidir. İpek yetiştiriciliği için adada çok sayıda dut ağacı vardı, dut ağaçları sulu tarım yapılabilen arazilerde daha fazla yetiştirebilmekteydi⁶⁹⁰. En iyi ipek Baf bölgesinde yetiştiriliyordu. Bundan başka Mağusa, Karpas, Lefkoşa bölgelerinde yetiştiriliyordu. Baf ipeği esas olarak sarı, Mağusa ve Karpas ipeği ise beyaz renkteydi⁶⁹¹.

⁶⁸⁷ Commercial No.9 (1876) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1032-1033, 1038, 1041.

⁶⁸⁸ Commercial No.18 (1878) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1371-1373.

⁶⁸⁹ Braudel, 1990: 236; Kıvrım, Elmacı, 2011: 716; Lang, 1878: 237.

⁶⁹⁰ Özkul, 2015: 2396-2397, 2401.

⁶⁹¹ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 465.

Kaynaklara göre Kıbrıs'ta ortalama ipek üretim miktarı eskiden 70,000-80,000 libre miktarlarına ulaşırken, 1860'ların başlarında ise bu oran yaklaşık 56,000 libre kadardı⁶⁹². İncelenen dönemde ipek üretimi bu miktarın da altına inmiştir. Örneğin 1862 yılı raporunda White geçen birkaç yılda ipek üretiminde düşüş yaşandığına dikkat çekmektedir. Raporlarda bu düşüşün ipek böceği hastalıklarından ve Fransız pazarında fiyatların düşmesinden kaynaklandığı aktarılmaktadır. Yine başka bir kaynaktan ipekböceklerinin 1858 yılında hastalıkla boğuştuğuna ve çeyrek yüzyıl boyunca Kıbrıs ipek endüstrisinin bundan kendini kurtaramadığına değinilmektedir. Bunun yanında ipek üretimi yaşanan olumsuzluklardan da kolay etkilenebilecek bir yapıdaydı zira geçmiş dönemlerde de kuraklık, çekirge gibi felaketler bu üretim dalına zarar vermişti⁶⁹³. İncelenen dönemde üretilen ipeğin yaklaşık 10/1'i yerli üretimde kullanılıyor, geri kalanı ihraç ediliyordu. XIX. yüzyılda Kıbrıs ipeği için Fransa'da kârlı bir kapı açılmıştır, Fransızlar özellikle Kıbrıs'ın sarı ipeğine rağbet gösteriyorlardı. İpeğin bir kısmı da Anadolu'ya gönderiliyordu⁶⁹⁴.

Adada diğer ürünlerde olduğu gibi ipek üretiminde de modern aletler kullanılmıyordu. Lang her yıl koza almaya Beyrut'tan gelen Arapların, yanlarında böcekleri boğmak için küçük taşınabilir makineler getirdiklerinden bahsetmektedir. Yerliler ise kozayı güneşin sıcaklığına maruz bırakarak ipek böceğini yok ediyorlardı. İpek böceği yumurtaları kuluçkaya yatırılmak istendiğinde ise Kıbrıslı kadınlar yumurtaların üzerinde bulunduğu kumaşı bellerine sarıyorlar böylelikle kuluçkaların vücut ısılarıyla yumurtadan çıkmalarını sağlıyorlardı⁶⁹⁵.

1862 yılında Kıbrıs adasında 30,000 libre ipek üretilmiştir. Bunun 26,600 libresi 12,925 sterlinden ihraç edilmiş, ayrıca 5,332 sterlin değerinde de ipek böceği tohumu ve ipek kozası ihraç edilmiştir⁶⁹⁶. Bu dönemde Kıbrıs kuru koza da ihraç ediyordu. Kıbrıs ipeği ve ipek kozasının başlıca alıcısı Fransa'ydı.

1863 yılında 8,400 libre ipek, 6,818 sterlinden ihraç edilmiştir⁶⁹⁷. Bu yılın ihracatı çok sınırlı kalmış ancak görüleceği gibi ipeğe ödenen fiyatlar artmıştır. Fiyatlar yüksek seyreitse de bu dönemde Kıbrıs'ta ipek üretimi ve ihracatı çok sınırlı seviyelerde kalmıştır.

⁶⁹² Cobham, 1908: 425; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 465; Schinas, 1879: 32.

⁶⁹³ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 465; Özkul, 2015: 2399.

⁶⁹⁴ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 465; Jenness; 1962: 88.

⁶⁹⁵ Lang, 1878: 236-237.

⁶⁹⁶ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 467, 475.

⁶⁹⁷ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1865 (In continuation of Reports presented up to July 1865, inclusive): 937.

1874 yılı bolluğu bu mahsule de iyi gelmiş, kuru kozalar için Fransa’da karlı bir kapı açılmıştır. 1874 yılına gelindiğinde Kıbrıs’tan 275,000 libre ipek kozası ihraç edilmiştir⁶⁹⁸. Bu kozalar 20,000 sterlinden Fransa’ya gönderilmiştir. Ancak sonrasında bu oran yeniden düşmüştür. 1877 yılında yeniden kuru koza ihracında bir artış yaşanmış, Kıbrıs’tan Fransa’ya 17,358 sterlin değerinde ipek kozası gönderilmiştir⁶⁹⁹.

Kıbrıs ipeği eskiden adanın temel ürünlerinden biri olarak gösterilirken, incelenen dönemde bu konumunu sürdürememiştir. İpek böceği hastalığının baş göstermesi, çekirge istilaları ve uzun süren kuraklık dönemi üretimin bu dalını vurmuştur.

2.1.2.6. Zeytin

Zeytin de adanın temel ürünlerinden biridir. Viskonsül White hazırladığı kapsamlı raporunda zeytini, Kıbrıs köylülerinin günlük besinlerinden biri olarak tanımlamaktadır. Adada zeytin sofralık olarak tüketildiği gibi değirmenlerde yağı da çıkartılıyordu⁷⁰⁰.

Zeytin ağaçları Kıbrıs’a özgü başlıca ağaçlardan biriydi. Dağların eteklerindeki oVâlârdaki gelişigüzel bulunuyor, dağ kenarlarındaki ekilmemiş alanlarla, ekili alanlar arasında bir sınır hattı oluşturmuyorlardı. Muazzam miktardaki zeytin ağaçları adanın üzerinde yayılıyor, bunların çoğu nüfusun seyrek olduğu bölgelerde bulunuyordu⁷⁰¹. Zeytin tıpkı keçiboynuzu gibi zahmetsiz bir üründü ve neredeyse kendiliğinden büyüyordu. Yalnızca hasat zamanı emek isteyen ürünün toplanması da geleneksel olarak kadınlar ve çocuklar tarafından yapılıyordu. Zeytin iklim değişikliklerine oldukça dirençli bir üründü, ayrıca soğuk ve yağışlı haVâlârdaki verim artıyordu⁷⁰².

Sandwith, Kıbrıs’ı Levant adaları içinde kendi tüketimi için yeterli zeytinyağı üretmeyen belki de tek yer olarak tanımlamaktadır. Evet Kıbrıs’ın zeytin ağaçları boldu ve ticari olarak büyük miktarda zeytinyağı üretebilme kabiliyetleri de vardı ancak adanın yerel tüketimi için sıklıkla dışarıdan ithalata ihtiyaç duyuluyordu. Zira Kıbrıs yalnızca aşılama ve çapalama gerektiren yabancı zeytin ağaçlarıyla doluydu ve adanın ağaçların bol olduğu bu kısmında nüfus çok seyrek ve üretim için hükümet teşviki gerekiyordu. Dolayısıyla bu

⁶⁹⁸ Commercial No.17 (1875) (Trade Reports) Reports From Her Majesty’s Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1774.

⁶⁹⁹ Commercial No.18 (1878) (Trade Reports) Reports From Her Majesty’s Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1371.

⁷⁰⁰ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty’s Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 464, 469; Özkul, 2010: 388.

⁷⁰¹ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty’s Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 466.

⁷⁰² Adıyeke, 2017: 156; Schinas, 1879: 31; Commercial No.18 (1878) (Trade Reports) Reports From Her Majesty’s Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1365.

durum adada tarımın bu kolunun gelişmesinin önüne geçmiştir⁷⁰³. Ayrıca zeytin sıcağa keçiboynuzu kadar dayanıklı değildir⁷⁰⁴. Bu da keçiboynuzu ile hemen hemen aynı özellikler taşıyan, zahmetsiz ve bol kazançlı bir ürün olan zeytin mahsulünün, adada keçiboynuzu üretimi bu denli gelişmişken, üretiminin neden gelişmediğini açıklar.

Aslında Kıbrıs üzerine yapılan çalışmalardan adada daha önce yıllarda zeytin ve zeytinyağı üretiminin yoğun olarak yapıldığı, bu iki ürünün de iç ve dış piyasada önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır⁷⁰⁵. Örneğin bir kaynakta 1850 yılında Kıbrıs'ın 354 ton civarında zeytinyağı ürettiğinden bahsedilmektedir⁷⁰⁶. Ancak 1856 yılında zeytin ağacına musallat olan bir çeşit hastalık adadaki zeytin üretim potansiyeline büyük darbe vurmuştur. Ada bu hastalık sonrasında 1863 yılına gelene kadar kendini toparlayamamıştır⁷⁰⁷.

İmparatorluk genelinde XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren zeytin ağacı dikimi teşvik edilmiş, yabancı zeytin ağaçlarının da ekonomiye kazandırılması için çeşitli adımlar atılmıştır⁷⁰⁸. Bu süreçte Kıbrıs'ta da zeytin ziraatı teşvik edilmiş ve yabancı ağaçları aşılarmıştır. Buna göre 1855 yılında Kıbrıs'ın bazı kazalarında ahaliye teşvik kapsamında 40,000 adet zeytin fidanı verilmiş, 1856 yılında da 300,000 adet zeytin fidanı diktirileceği bildirilmiştir. Ayrıca bu zeytin ağaçlarından 25 yıl boyunca aşar vergisi alınmayacaktı⁷⁰⁹. Yine 1866 yılına gelindiğinde Kıbrıs'ın Tuzla, Leymosun ve Mağusa kazalarında zeytin ağacı dikiminin yapıldığı ve aşılama faaliyetlerinin yürütüldüğü anlaşılmaktadır⁷¹⁰. Ancak incelenen dönemde bu çabaya rağmen zeytin ve zeytinyağı üretimi oldukça kısıtlı kalmıştır. Bu durumda çabaların yetersiz ya da sonuçsuz kaldığı düşünülebilir ancak zeytin ağacının çok geç mahsul veren bir ürün olduğu hesaba katılmalıdır. Zira bir zeytin ağacı verimli hale gelmesi 20 yılı bulduğundan, bu çabaların daha net sonuçları ilerleyen zamanlarda ortaya çıkmıştır denilebilir.

⁷⁰³ Tanzimat dönemi boyunca devletin ormanlık arazileri koruma politikasının da yabancı zeytinliklerin ıslah edilmesinin önünde bir engel oluşturduğunu belirtmek gerekir, zira Osmanlı vatandaşları dışındaki yabancıların yabancı zeytin ağaçlarını aşılatacak mülk sahibi olmalarına izin verilmiyordu. İmparatorluk genelinde devlete ait ormanların içerisinde bulunan yabancı zeytin ağaçlarının oranı %20 dolaylarında olup, bu durumun Kıbrıs'ta ne denli etkili olduğu bilinmemektedir; Doğan, 2007: 49. Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 466; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1868 August to December: 425.

⁷⁰⁴ Schinas, 1879: 32.

⁷⁰⁵ Özkul, 2010: 388.

⁷⁰⁶ Jennes, 1962: 74, 57.

⁷⁰⁷ Samani, 2006: 159; Jennes, 1962: 75, 59.

⁷⁰⁸ Buna istinaden imparatorluk genelinde 1850 yılında yeni zeytinlik yetiştirenlere 25 yıl, yabancı zeytin ağaçlarını aşılarmışlara 20 yıl vergi muafiyeti tanındığı ayrıca 1278 yılında da zeytin aşarı muafiyetleri ile ilgili de bir nizamname yayınlandığı görülmektedir; Doğan, 2007: 45-47.

⁷⁰⁹ A.}MKT.UM.264/43.

⁷¹⁰ MVL.798/31.

Zeytinlerin hastalıktan etkilenmesinin yanında adada uygulanan toplama usullerinin de üretimi düşürdüğü söylenebilir. Kıbrıs'ta zeytinler genellikle sopalarla ağaçların dallarına vurmak suretiyle toplanıyordu, yine ağaç dallarını sallamak da kullanılan yöntemlerden biriydi. Olgunlaşan zeytinlerin hırsızlardan korunmak için telaşla, alelacele toplanması da ağaçlara çok zarar veriyordu. Adanın güney bölgelerinde olgunlaşan zeytinlerin çalınmasından korkan üreticiler, zeytinlerini olgunlaşmadan toplamak zorunda kalıyorlardı. Olgunlaşmadan toplanan zeytinler pişirilerek olgunlaştırılmaya çalışıldığından, bu uygulama zeytinyağının kalitesiz olmasına sebep oluyordu. Zeytinyağı üretim aşamasında, olgunlaşan zeytinlerin olgunlaşmamış olanlarla karıştırılması da zeytinyağını acıtiyordu. Yani Kıbrıs'ta yağ çıkarma sanatı gelişmekten çok uzaktı⁷¹¹. Tabi bu durum yalnızca Kıbrıs'a özgü değildi, Anadolu genelinde de durum böyleydi; ağaçların budanmaması, hızlı toplama usulleri yüzünden ağaçların zarar görmesi, yanlış inanışların olması, uygun depolama tesisleri olmadığı için zeytinin preslenmeden bozulması gibi sebepler zeytinyağı üretiminde kalitenin düşmesine sebep oluyordu⁷¹².

Adada zeytinyağı üretme potansiyeline sahip bölgeler Girne, Değirmenlik, Baf ve Limason'du. 1877 yılı raporunda Watkins, verim iyi olduğunda adada üretilen zeytinyağı miktarının yaklaşık 1,120,000 hatta 1,400,000 libre oranına ulaşabildiğinden bahsetmektedir⁷¹³. Ancak incelenen dönemde, devletin zeytinyağı bölgesi olarak adlandırılan Akdeniz adalarından biri olan Kıbrıs'ın, zeytinyağı ihtiyacı büyük oranda dışarıdan karşılanıyordu⁷¹⁴. Bu dönemde adaya zeytinyağı Anadolu'dan geliyordu. Sandwith 1868 raporunda adaya gelen yıllık zeytinyağı miktarının 336,000 libre kadar olduğunu aktarmaktadır⁷¹⁵. Kıbrıs'ta üretilen zeytinyağı nadiren ihraç ediliyor, ucuz olduğu zamanlarda sabun yapıldığı Mersin'e ve Anadolu'nun Akdeniz'deki diğer bölgelerine gönderiliyordu⁷¹⁶.

⁷¹¹ Jennes, 1962: 24, 57; Schinas, 1879: 31-32.

⁷¹² İmparatorlukta XX. yüzyıl başlarına kadar zeytinyağının temel kullanım alanı aydınlatmaydı. Özellikle devlet daireleri ve ibadethanelerin aydınlatılmasında zeytinyağının önemli bir yeri vardı. Farklı kullanım alanları olan bu yağın kullanıldığı diğer önemli bir alan ise sabun sanayii idi. Zeytinyağı sabun imalatında kullanılan en önemli hammaddeydi. 1 kıyye zeytinyağından ortalama 1 kıyye 160 dirhem sabun elde ediliyordu. Geleneksel Osmanlı mutfağında zeytinyağı kullanımı ise oldukça sınırlıydı; Arıkan, 2006: 4; Doğan, 2007: 16, 130, 134, 136-137; Faroqi, 2018: 116.

⁷¹³ Commercial No.18 (1878) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1365.

⁷¹⁴ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1868 August to December: 425.

⁷¹⁵ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1868 August to December: 425.

⁷¹⁶ Commercial No.18 (1878) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1365.

1862 yılında adaya gelen zeytinyağı miktarı 481,600 libre olurken⁷¹⁷, bir önceki yılın aksine 1863 yılında zeytin hasadı bol olmuş ve bu yüzden 1862 yılındaki gibi yağ ithal etmek yerine, küçük bir miktar zeytinyağı ihraç edilmiştir⁷¹⁸. Görüldüğü gibi ürün bol olduğunda, çoğu üründe olduğu gibi kendi nüfusunu beslemesinin yanı sıra adanın, dışarıya ürün ihraç ettiğini görebiliriz.

1868 yılında Kıbrıs’a Anadolu’dan 11,800 sterlin değerinde⁷¹⁹, 347,200 libre zeytinyağı gelmiştir⁷²⁰. 1869 yılında mahsul kısmen iyileşmiş olacak ki adaya yalnızca 35,280 libre miktarında ürün gelmiştir⁷²¹. 1876 yılında Kıbrıs’ta 560,000 libre civarında zeytinyağı üretilmiş, ancak bu miktar yetersiz kaldığından adaya küçük bir miktar⁷²² daha zeytinyağı gelmiştir⁷²³. 1877 yılında Kıbrıs’ta tahminen 700,000 libre miktarında zeytinyağı üretilmiştir ancak bu yıl için adaya yine ufak bir miktar⁷²⁴ ürün gelmiştir⁷²⁵.

Görüldüğü gibi incelenen dönemde zeytin Kıbrıs’ın temel ürünlerinden biri olma statüsünü sürdürememiştir. Bu dönemde Kıbrıs’ta belirli miktarlarda zeytinyağı üretimi yapılsa da, bu nüfusunun ihtiyacını karşılayabilecek düzeye olmamıştır.

2.1.2.7. Tütün

XVI. yüzyılda Osmanlı topraklarına giren tütün, resmi dilde “*duhan*” olarak adlandırılıyordu. Osmanlı imparatorluğunda tütün ziraatı kazançlı bir alandı, zira üreticisinden, işçisine, tüccarından, aracısına kadar önemli iş kapıları açıyordu, devlet için de durum böyleydi, tütün vergisi devletin önemli bir gelir kalemini oluşturuyordu⁷²⁶.

⁷¹⁷ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty’s Consuls During the Year 1868 August to December: 468.

⁷¹⁸ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty’s Consuls Between July 1st 1863 and June 30th 1864: 438.

⁷¹⁹ Adaya 1871 yılına 10,000 sterlin, 1875 yılında 1,000 sterlin değerinde zeytinyağı gelmiştir. Bu yılların verileri yalnızca değerleri üzerinden verilmiştir. Kıyaslama yapılabilmesi açısından 1868 yılında adaya gelen 347,200 libre zeytinyağının değeri yukarıda verilmiştir, ancak bu noktada zeytinyağının yıllara göre piyasa fiyatlarının farklılık arz ettiği hesaba katılmalıdır; Reports From Her Majesty’s Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1872: 811; Commercial No.9 (1876) (Trade Reports) Reports From Her Majesty’s Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1037.

⁷²⁰ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty’s Consuls During the Year 1868 August to December: 426.

⁷²¹ Bu yıl 35,280 libre zeytinyağı 1,200 sterlinden ihraç edilmiştir; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty’s Consuls in 1869-70: 326.

⁷²² 1,855 sterlin değerinde

⁷²³ Parliamentary Papers, Commercial No.18 (1877) (Trade Reports) Reports From Her Majesty’s Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1020.

⁷²⁴ 1,706 sterlin değerinde

⁷²⁵ Commercial No.18 (1878) (Trade Reports) Reports From Her Majesty’s Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1365,1370.

⁷²⁶ Karaçor, Kaya, Aydın, 2019: 23; Yılmaz, 2012: 1.

Her iklime uyum sağlama özelliği olan bu mahsulün yetiştirildiği yerlerden biri de Kıbrıs adasıydı ki⁷²⁷ XIX. yüzyıl ortalarına kadar adada tütün üretimi yoğun olarak yapılmaktaydı. Bu süreçte adada 150 ton tütün üretildiğinden bahsedilmektedir⁷²⁸. Ancak incelenen dönemde adada tütün üretiminin oldukça düştüğü, ihtiyacın Anadolu'dan getirilen tütünlerden karşılandığı görülmektedir. Ancak tütün üretiminin yapıldığı daha önceki dönemlerde de Kıbrıs'a dışardan geldiği anlaşılmaktadır⁷²⁹. Konsolosluk raporlarına göre bu düşüşün nedeni tütün üretiminde uygulanan fahiş vergilendirme dir.

1838 Balta Limanı Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun vergi uygulamak ya da sınırlamalar koymak haklarının elinden gitmesi ayrıca ihraç gümrüklerinde %12 oranında ihraç vergisi uygulaması, tütün sektöründe gümrük vergilerine ek vergilerin konulmasının önünü açmıştır. Bu durum imparatorluk genelindeki tütün gümrüklerinin, ihraç edilen diğer ürünlerle %12 oranında eşitlendiği, 1851 yılına dek sürecektir. 1861 yılına gelindiğinde yapılan anlaşmalarla ihraç edilen tütünlerden alınan vergiler kaldırılmış, yalnızca iç ticaretten alınan vergilerin uygulanmasına devam edilmiştir. 1861 yılında devlet ham tütünün ithalini yerli üretimi ve ticareti korumak için tamamen yasaklamış, mamul tütün ürünlerine de bu zamana kadar görülmemiş oranda, %70-75 oranlarında bir vergilendirme getirmiştir⁷³⁰. 1861 yılında tütünden alınan iç gümrük vergileri kaldırılarak, yerine “müruriye resmi” getirilmiş ve kıyye başına 12 kuruş vergi alınmaya başlanmıştır. 1868'de bu vergi, tütünün kalitesine göre alınmaya başlanmış, en düşük kaliteli tütünden 6 kuruş, orta kalitede olan tütünden 12 kuruş, en üst kalitede olan tütünden 24 kuruş vergi alınması kararlaştırılmıştır. 1874 yılında müruriye resmi kıyye başına 3 kuruş olarak belirlenmiştir⁷³¹.

White 1863 yılı raporunda Kıbrıs'ta tütün tarımının yüksek vergiler yüzünden azaldığından bahsederken⁷³², 1870 yılı raporunda Konsolos Lang de ürün üzerine konulan fahiş vergilerin adadaki tütün üretimini hızla söndürdüğünden, daha önce ihtiyacından fazlasını üreten adanın şimdi tüketiminin 5/4'ünün ithalat⁷³³ yoluyla karşılanmasından

⁷²⁷ Yılmaz, 2012: 1.

⁷²⁸ Jennes, 1962: 81-82, 34-35; Samani, 2006: 167.

⁷²⁹ Özkul, 2010: 389.

⁷³⁰ Dolaylı vergi uygulamaları bu süreçte sıklıkla başvuru olan yöntemlerden biri olmuştur. Zira Fuat Paşa'nın 1861-1862 yıllarının gelir ve giderlerine ilişkin hazırladığı bütçe taslağında, imparatorlukta kişi başına düşen vergi miktarı 45 kuruştur. Oysaki bu miktar İngiltere'de 300, Fransa'da 250 kuruş civarındaydı. İmparatorluğun coğrafyası ve kaynakları düşünüldüğünde bu miktar oldukça azdı. Dolaysız vergi uygulamasının yürürlüğe konması kısa vadede gerçekleştirilemeyeceğinden, devlet malî krizlere karşı acil bir çözüm olarak dolaylı vergi uygulamalarına başvurmuştur; Yılmaz, 2005: 203, 254-255.

⁷³¹ Dürümoğlu, 2000: 79; Şener, 1990: 161-162; Yılmaz, 2012: 3.

⁷³² Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between July 1st 1863 and June 30th 1864: 438.

⁷³³ Raporlar Anadolu'dan gelen ürünleri de ithalat sınıfında değerlendirmişlerdir.

yakınmaktadır⁷³⁴. Yine Lang eserinde, Kıbrıs'ta 20 yıl önce tütün üretiminin çok önemli bir seviyede olduğunu ve Leymosun'da yetiştirilen tütünlerin Suriye ve Mısır'da büyük rağbet gördüğünü anlatmaktadır. Şimdilerde ise üretimin, adadaki tüketimin onda birini bile temsil etmediğini, bu anormalliğin nedeninin de vergilendirme sistemi olduğunu bildirmektedir. Lang, en aşağı kalitedeki tütünlerde bile okka başına alınan 6 kuruş verginin, üretimin neredeyse %50'sine tekabül ettiğini belirtmektedir⁷³⁵. Yine Watkins de 1877 raporunda Kıbrıs'ın eskiden yaklaşık 56,000 libre tütün üretirken, yetiştiricinin maruz kaldığı sıkıntılar nedeniyle bu miktarın artık 14,000 libreyi geçmediğini belirtmektedir⁷³⁶.

Konsolos Lang imparatorlukta üretimin bu kolunun büyümesinin fahiş vergilendirme, diğer mali dayatmalar ve engellemelerle caydırılmaya çalışıldığına inanmaktadır. Ayrıca bu vergilendirme sisteminin, kaçakçılığı artırdığını da eklemektedir. Ona göre; diğer ülkelerden deniz kıyısı boyunca yapılan kaçakçılık faaliyetleri, muhtemelen dahili olarak da yoğun bir şekilde yapıyordu. O kadar ki imparatorluk hazinesine aktarılan tütün vergisi geliri 1868 yılında 400 sterlin iken 1872 yılında bu oran 300 sterline düşmüştür⁷³⁷. Halihazırda Osmanlı genelinde yürütülen kaçakçılık faaliyetlerinde vergilendirmenin rolü oldukça büyüktü⁷³⁸. Ayrıca her alanda yetiştirilmeye müsait bu ürün üzerindeki devlet kontrolü kısıtlı kaldığından, bu sektörde kaçakçılık faaliyetleri daha kolay yürütülüyordu⁷³⁹. Dolayısıyla kaçakçılık ağır vergilerden kaçmak isteyenler için sıklıkla başvurulanan bir yöntem oluyordu.

İncelenen dönemde mamul tütün ürünlerine getirilen %70-75'lik zammın Kıbrıs'a da hissedilir biçimde yansıdığı görülmektedir. White 1862 yılı raporunda bu duruma dikkat çekerek, ithal ürünleri arasında tütünde büyük bir farklılık olduğunu ve bu artışın tütüne konulan vergiyle alakalı olduğunu belirtmektedir. Bu süreçte ithalat piyasasında tütün fiyatlarında neredeyse 2 kat bir artış gerçekleşerek⁷⁴⁰, 2 sterlin 15 şilin 6 peniden, 4 sterlin 7 şiline çıkmıştır⁷⁴¹. Riddell ise reji sisteminin tütün üretimi hiçbir zaman büyük ölçekli olmayan Kıbrıs'ta üretimi neredeyse tamamen durdurduğunu ifade etmektedir. Ayrıca

⁷³⁴ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls in 1871: 767.

⁷³⁵ Lang ayrıca bu mahsulün köylü için değerinin çok büyük olduğundan bahsederek Britanya'nın adada, tarımın bu kolunu eski önemine döndürmek için gereken tüm şartlara sahip olduğunu belirtmektedir; Lang, 1878: 231-232.

⁷³⁶ Commercial No.18 (1878) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1366.

⁷³⁷ Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1873: 1097.

⁷³⁸ Örneğin Tanzimat'la beraber 150 yıldır uygulanan maktu vergilendirmenin kaldırılmasıyla, ürünün öşür vergisine tabi kılınması ve ardı arkası kesilmeyen yeni vergilerin konulması kaçakçılık faaliyetlerinde büyük bir artışa sebep olacaktır; Yılmaz, 2005: 129-130.

⁷³⁹ Yılmaz, 2005: 128.

⁷⁴⁰ 1 cwt. yani 112 librede

⁷⁴¹ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 473.

üretimin durmasına ve artan fiyatlara rağmen ada tüketiminin aynı oranda kaldığını dikkat çekmektedir⁷⁴².

Bu dönemde Kıbrıs tütün üreten değil de tütün işleyen bir yer konumunda olmuş, 1874 yılında adada sekiz depo açılmıştı. Ayrıca 1877 yılında Lefkoşa’da iki tane de tütün fabrikası faaliyettedir⁷⁴³. Adaya Selanik ve Volo⁷⁴⁴, dan adaya tütün geliyor, burada işlenip 280,000 librelük ürün paketler halinde Suriye ve Karamanya gönderiliyordu. Osmanlı yönetimi bu trafikten 1.300,000 kuruş vergi geliri elde ediyordu⁷⁴⁵.

Bu dönemde imparatorluk genelinde yerli tütünü kıyıp satan bir esnaf grubu ortaya çıkmıştır⁷⁴⁶. Bu dönemde Kıbrıs’tan Anadolu’ya ufak miktarlarda kıyılmış tütün gönderildiği görülmektedir. Örneğin 1875 yılında 700 sterlin, 1876 yılında ise 1,000 sterlin, 1877 yılında 315 sterlin değerinde kıyılmış tütün Anadolu’ya sevk edilmiştir⁷⁴⁷.

Bu dönemde adada tütünün işlenmesi için kârlı bir piyasa oluştuğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen tütün üretimi çok sınırlı kalmış, bu üretim dalı ağır vergiler altında ezilmiştir.

2.1.2.8. Üzüm

Kıbrıs adası bağcılık faaliyetlerinin yoğun olarak yapıldığı, üzümün bollukla yetiştiği coğrafi alanlardan biriydi. Kıbrıs’ta üzüm çoğunlukla şarap imalatında kullanılıyordu. Ayrıca yaş üzüm ve kuru üzüm formunda kullanılıyor ya da pekmezi yapılıyordu⁷⁴⁸. Kıbrıs’ın iklimine gayet uygun olan bu ürün pek çok bölgede yetişebiliyordu ancak bağcılık daha çok Leymosun ve Gilan kazalarında yoğunlaşmıştı. Gilan bölgesinin yemeklik üzümleri diğerlerine göre daha nitelikliydi⁷⁴⁹.

Kıbrıs şarabı Venedik hâkimiyeti döneminde Avrupa’da oldukça popüler bir üründü. Ancak ada Osmanlı hâkimiyetine geçtiğinde üzüm üretimi çeşitli nedenlere bağlı olarak azalmıştır. Osmanlı’nın adayı ele geçirmesinden sonraki belki de bir asır boyunca ada eskiye oranla daha az şarap ihraç etmiştir. Bu düşüş, adanın yeni sakinlerinin inançları gereğince bu mahsulün ekimine karşı mesafeli durmaları, hâkimiyet değişiminden kaynaklanan kargaşa

⁷⁴² Commercial No.9 (1876) (Trade Reports) Reports From Her Majesty’s Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1033.

⁷⁴³ TŞR.KB.191/160.

⁷⁴⁴ Muhtemelen Volos

⁷⁴⁵ Commercial No.18 (1878) (Trade Reports) Reports From Her Majesty’s Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1365-1366; Jennes, 1962: 82.

⁷⁴⁶ Yılmaz, 2012: 2.

⁷⁴⁷ Commercial No.9 (1876) (Trade Reports) Reports From Her Majesty’s Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1037; Parliamentary Papers, Commercial No.18 (1877) (Trade Reports) Reports From Her Majesty’s Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1021.

⁷⁴⁸ Özkul, 2010: 391.

⁷⁴⁹ Dinç, 2010: 257.

dolayısıyla yaşanmış olabilir. Ayrıca bu dönemde nüfusun azalmasıyla birlikte pek çok üzüm bağı iş gücü sıkıntısı nedeniyle terk edilmiş ve terkedilen bağlarda çalılıklar büyümüştür. Ancak XVIII. ortalarında adanın şarap ticareti yeniden canlanmış, Kıbrıs şarabının en büyük alıcısı Venedik olmuştur⁷⁵⁰.

Aynı dönemlerde Girit adasını ele alan bir çalışma, benzer bir noktaya değinmektedir. Girit'in Venedik hâkimiyetinden Osmanlı hâkimiyetine geçtiği XVI. yüzyıldan XVII. yüzyıla, adanın tarımsal ekonomisi ve ihracat potansiyeli büyük bir dönüşüm geçirmiş, bağıcılık faaliyetlerinde de düşüş yaşamıştır. Bu düşüşün çeşitli sebepleri vardı. Osmanlı-Venedik savaşlarının ortaya çıkardığı tahıl kriziyle birlikte, XVII. yüzyıl başlarında Venedik hükümeti adada buğday ekimi yapılması için zorla üzüm bağlarını söktürmeye başlamıştı. Yine bu dönemde Avrupa'da üretimin artmış, İspanya'da kaliteli şaraplar üretilmeye başlanmış, icat edilen mantar ve cam şişe şarabın fermente olmadan taşınabilmesine olanak sağlamıştır. Bunlara ek olarak da XVII. yüzyılda Avrupa'da büyük bir ekonomik krizin çıkması, iklimsel değişikliklerin yaşanması da üretimin bu kolunu etkilemiştir⁷⁵¹. Bütün bunların ışığında Kıbrıs adasında da benzer etkilerin olabileceği hesaba katılmalıdır.

Kıbrıs şarabının iki çeşidi vardı, bunlardan biri ve en yaygın olanı kırmızı şaraptır. Bu şarap; iri taneli ve sert olup, sızıntıyı önlemek için içine konulduğu kavanozların ve taşındığı derilerin içinin katranla kaplanmasından dolayı keskin bir katran kokusu taşıyordu. Kıbrıslılar bu şarabın tadına çok düşkünlü ve bunun yararlı olduğunu düşünüyorlardı. Adanın diğer şarap türü ise oldukça kaliteli olan ve Avrupa'da çok bilinen *kumandarya* (commanderia) şarabıdır. Adını Leymosun yakınlarında bulunan Colossi'de eskiden Tapınak Şövalyelerinin komutanından alan bu şarap türü tatlı ve şekerli fakat aynı zamanda sert ve güçlüydü. Bu şarap bekletilmeye çok müsait olup, tadı yıllandıkça güzelleşiyordu. Zamanla rengi koyulaşıyor, çok eskileri neredeyse siyah bir renge bürünüyordu⁷⁵². Kıbrıs'ın kumandarya şarabına uluslararası piyasada büyük bir rağbet vardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun katıldığı uluslararası fuarlarda temsil edildiği mallar arasında Kıbrıs şarabı da bulunuyordu. Kumandarya şarabı, Kandiye şarapları ile birlikte 1855 tarihinde Paris, 1862 tarihinde Londra Uluslararası Fuarlarında Osmanlı İmparatorluğu adına sergilenmiş ve ödüllendirilmiştir⁷⁵³.

⁷⁵⁰ Jenness, 1962: 71-72.

⁷⁵¹ Adıyeke, 2017: 153.

⁷⁵² Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 465; Commercial No.17 (1875) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1770.

⁷⁵³ Samani, 2017: 793.

Fransız Konsolosu Fourcade; Kıbrıs'ta bağcılık faaliyeti yapılan arazilerin oranını tahminen 65 dönüm⁷⁵⁴ olarak vermektedir. Ancak Lang ortaya konulan bu rakamı abartılı bularak, mümkün olan en yüksek tahminin 45 dönüm⁷⁵⁵ olduğunu belirtmektedir⁷⁵⁶. Yine Fourcade adanın üretim ortalamasının 3.000,000 galon olduğunu ifade etmektedir⁷⁵⁷. Başka bir kaynağa göre 1853 yılında Kıbrıs'tan 1 milyon okka yani 294,000 galon şarap ihraç edilmiştir⁷⁵⁸.

Ancak zamanla adanın üzüm üretimi düşmüştür. Bu düşüşün sebebi olarak 1853 yazında üzüm bağlarında başlayan hastalık ile fahiş vergilendirme gösterilmektedir. Artık eski üretiminin yarısını ancak üreten Kıbrıs'ta, bu azalmada küllenme⁷⁵⁹ adı verilen üzüm hastalığının etkisi olsa da İngiliz konsoloslarına göre bu düşüşün asıl sebebi vergilerdi. Aşar vergisi, iç gümrük vergisi, şaraba konulan ihracat vergileri⁷⁶⁰ ve bunların bezdirici tarzda toplanması yüzünden, köylüler üzümlerini satmayı ya da bu şarap yapmak yerine kuru üzüm yapmayı tercih ediyorlardı⁷⁶¹. Kuru üzüm üretimindeki artışı İngiliz konsolosları ya da vekilleri yalnızca fahiş vergilendirmeye bağlasa da bu artışın Fransa'daki filokseri salgınıyla da ilgisi vardır. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nun 1875 tarihinden itibaren bu hastalığa karşı önlemler aldığı görülmektedir. 1875'te Rüşumat Emanetine yollanan bir yazıyla filokseri hastalığının görüldüğü ülkelerden canlı bitki ithal edilmemesi istenmiştir⁷⁶².

Hükümet tarafından 1875 yılında Kıbrıs'taki şarap ticaretinin durumu göz önünde bulundurularak, vergi tahsilatı bir süre askıya alınmış, bir yıl sonra yeniden alınmaya başlanmıştır. Riddell; adil, makul ve tutarlı bir vergilendirme yapılırsa şarap ticaretinin yeniden canlanacağını, sağlam düzenlemeler altında ve şarap ticaretinin akıllıca teşvikiyle, büyük ve karlı bir hale gelebileceğini belirtmektedir⁷⁶³. Bütün bu koşullara rağmen incelenen dönemde de Kıbrıs şarabı, ihracatın temel kalemlerinden biri olmayı sürdürmüştür.

⁷⁵⁴ 32,000 Fransız dönümü ya da 16,000 İngiliz dönümü kadar

⁷⁵⁵ 22,000 Fransız dönümü ya da 11,000 İngiliz dönümü kadar

⁷⁵⁶ Lang, 1878: 227.

⁷⁵⁷ Lang, 1878: 227.

⁷⁵⁸ Jenness, 1962: 73.

⁷⁵⁹ Küllenme; Kırım Savaşı sırasında ortaya çıkan ve İngiliz bir bağcı olan Tucker tarafından 1845 yılında keşfedilen bir hastalıktır. Bu hastalık asmanın yeşil bölümlerini hedef alan, gül beyazlığındaki lekelerin belirmesi şeklinde seyrediyordu; Keskin, 2015: 480.

⁷⁶⁰ Daha evvel müsakirat imalatından “*resmi müctemia*” adıyla %20 oranında bir vergi alınıyordu. Ancak 1861 yılında bu vergi yerini *resmi mîrîye* bırakmış, oranı da %10'a düşürülmüştür. Bu durum üreticinin yararına gibi görünse de eşyanın bir mahalden diğer mahale nakli sırasında ekstra olarak gümrük vergisine tabi tutulması mükellefin yükünü bir hayli artırıyor. Şener, 1990: 164.

⁷⁶¹ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 466.

⁷⁶² Quataert, 2008:185, 187.

⁷⁶³ Commercial No.9 (1876) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1033; Commercial No.18 (1877) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1017.

Başlıca şarap üretim bölgeleri Leymosun civarında yer aldığından, temel sevkiyatlar buradan yapılıyordu⁷⁶⁴. Fermantasyon ve hazırlama süreci sırasında kazandığı katran tadı nedeniyle diğer şarap türleriyle karıştırılmaya uygun olmadığından, yaygın tabir edilen kırmızı şarabın Avrupa piyasasındaki yeri çok azdı. Bu şarap büyük oranda Mısır, Suriye, Trieste'ye ihraç ediliyordu ve Anadolu'ya gönderiliyordu. Ancak Lang bu şarabın, katransız halinin, karıştırma ticareti için çok önemli olduğunu, geliştirilmiş hazırlama yöntemleriyle, Kıbrıs'ın şarap ticaretinin kaderinde çok önemli hale geleceğinin kesin olduğunu ifade etmektedir. Kumandarya şarabı ise Avrupa piyasasında rağbet görüyordu ve bu şarabının büyük bölümü Trieste ve İstanbul'a gönderilirken, daha eski ve iyi kalitede olanları Fransa ve İtalya'ya ihraç ediliyordu. Bu şarap İngilizlerin damak tadına uymadığından, İngiltere'ye ihraç edilmiyordu⁷⁶⁵.

Lang; Kıbrıs'ta taze üzüm tüketimi de dahil olmak üzere tüketimin ihraç edilen miktardan fazla olduğunu aktarmaktadır⁷⁶⁶. Bu açıdan bir değerlendirme yapılabilmesi adına Kıbrıs'tan bazı yıllara ilişkin ihraç edilen şarap miktarları şu şekilde sunulabilir⁷⁶⁷;

Tablo 2.7 1861-1871 Yılları Arasında Kıbrıs'ın Şarap İhracatı (Galon)

1861	1862	1864	1868	1869	1871
707,000	824,940	666,400	539,100	572,400	1.048,050

Riddell, 1874 yılında yaşanan bolluğun üzüm bağlarına da yansıdığını, Kıbrıs'ın şarap üretiminin bu yıl arttığını kaydetmiştir. 1874 yılında Anadolu'ya 640,000 galonu siyah şarap, kalanı kumandarya şarabı olmak üzere ortalama 700,000 galon⁷⁶⁸ şarap sevk edilmiştir. Bunun değeri 27,000 sterlin civarındadır⁷⁶⁹. Yine 1877 yılında 5/1'i kumandarya olmak üzere adada 857,143 libre şarap üretilmiştir⁷⁷⁰.

⁷⁶⁴ Commercial No.9 (1876) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1033.

⁷⁶⁵ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 465; Commercial No.17 (1875) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1770; Lang, 1878: 226-228.

⁷⁶⁶ Lang, 1878: 227.

⁷⁶⁷ Jenness, 1962: 74.

⁷⁶⁸ Buna ek olarak Tuzla limanından 371,250 libre şarap ithal edilmiştir; Commercial No.17 (1875) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1774.

⁷⁶⁹ Commercial No.9 (1876) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1033; Commercial No.17 (1875) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1770-1776.

⁷⁷⁰ Commercial No.18 (1878) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1365.

Son yıllarda adada kuru üzüm ihracatının arttığına değinilmişti. Buna göre; 1874 yılında 60,715 libre kuru üzüm sevkiyatı yapılmış, bunun yaklaşık 40,000 libresi Anadolu'ya gitmiştir⁷⁷¹. 1875 yılında adadan 66,072 libre kuru üzüm sevk edilmiş, Bunun 54,000 libresi Anadolu'ya gönderilmiştir⁷⁷².

Bu dönemde üzümünden üretilen alkollü içeceklerden biri de rakıydı. Kıbrıs'ta üretilen rakı çoğunlukla Anadolu'ya gönderiliyordu. 1864 yılında Kıbrıs'tan Anadolu'ya 50,176 galon⁷⁷³, 1868 yılında 26,000 galon, 1869 yılında 29,000 galon rakı gönderilmiştir⁷⁷⁴.

Bu oranlar, iç tüketim de hesaba katıldığında adanın üzüm üretim potansiyelinin ne kadar yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

2.1.2.9. Diğer Tarım Ürünleri

İncelenen dönemde Kıbrıs'ta pek çok meyve ve sebze, çeşitli baklagiller ve kuru yemişler, susam, keten tohumu ve sumak gibi ürünler yetiştiriliyordu⁷⁷⁵. Adada yetişen keten tohumu ve susam çok kaliteliydi, özellikle adanın keten tohumu Bombay'da⁷⁷⁶ yetiştirilenlere denkti⁷⁷⁷. Bu dönemde adadan önemli oranlarda keten tohumu, susam ve sumak ihraç edilmiştir.

Venedik döneminde hem lifi hem de tohumu için keten ekimi teşvik edilmiş, Osmanlı döneminde ise adada ketenin yerini pamuk almıştır. Keten ziraatı daha çok Omorfa civarında büyümeye devam etmiştir. Ketenin büyük kısmı ip yapımında kullanılıyordu. Ayrıca ketenden kumaş da yapılıyordu. Ada bu dönemde keten kumaş ve keten tohumu ihraç ediyordu⁷⁷⁸. Örneğin 1864 yılında adadan Anadolu'ya 818 sterlin değerinde, 75 ton keten sevk edilirken⁷⁷⁹, 1874 yılında Fransa'ya 5,000 sterlin değerinde, 687,500 libre keten tohumu ihraç edilmiştir⁷⁸⁰.

⁷⁷¹ Commercial No.17 (1875) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1776.

⁷⁷² Commercial No.9 (1876) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1041.

⁷⁷³ Bunun bir kısmı Mısır'a gönderilmiştir.

⁷⁷⁴ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1865 (In continuation of Reports presented up to July 1865, inclusive): 937; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1868 August to December: 427; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls in 1869-70: 326.

⁷⁷⁵ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 464, 466-467; Samani, 2006: 163.

⁷⁷⁶ Mumbai

⁷⁷⁷ Lang, 1878: 228.

⁷⁷⁸ Jenness, 1962: 89.

⁷⁷⁹ Jenness, 1962: 89.

⁷⁸⁰ Commercial No.17 (1875) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1774.

Susam Lefke yakınlarındaki Soli’de yetiştiriliyordu. Ancak XVII. ve XVIII. yüzyıllarda adada susam üretimi oldukça düşük olduğundan, ihraç edilmiyordu. Ancak XIX. yüzyılın başlarına gelindiğinde durum değişmiş ve Kıbrıs pamuğuna olan talebin azalmasıyla Lapta’da bulunan bazı pamuk arazilerine susam ekilmeye başlanmıştır. Gaudry; 1864 yılında 140,000 libre, 1868 yılında 98,000 libre, 1869 yılında 78,400 libre miktarlarındaki susamın Fransa, Anadolu ve Avusturya’ya gönderildiğini bildirmektedir⁷⁸¹.

Sumak bitkisi ise adada yabani bir halde yetişiyordu. Kalitesi ise Tyrolese⁷⁸² bölgesinde yetişen sumaktan daha üstün olarak kabul ediliyordu. Ancak Avrupa pazarında, Sicilya’da yetişenden daha düşük bir değere sahipti. Riddell, adadaki sumağın düşük kalitede olmasının, yetiştirilme tarzından veya hazırlık sürecinden kaynaklı olabileceğini belirtmektedir⁷⁸³. Son yıllardaki ihracat raporlarında sumak bitkisinin yeri artmış; 1873 yılında İngiltere’ye 26,125 libre yapraklı sumak ihraç edilmiş⁷⁸⁴, 1874 yılında Anadolu ve Yunanistan’a 574,000 libre yapraklı sumak gönderilmiştir⁷⁸⁵.

Kıbrıs’ın meyve ağaçları, coğrafi konumuna uygun olarak çoğunlukla adanın güney kısımlarında bulunuyordu. Adada yetişen başlıca meyveler portakal, ağaç kavunu, limon ve sedir ağaçlarıydı. Bunlar ada boyunca, bahçelerde büyük oranda yetiştirilirse de miktarları ihracata yetecek oranda değildi. Bazı dönemler adaya Trablusgarp ve Yafa’dan portakal ithal ediliyordu. Nar çok boldu ve her yıl belirli bir miktarı İskenderiye’ye ihraç ediliyordu. Adada yetişen kayısı tatlı bademli ve çok lezzetliydi. İncir ağaçları çok yaygındı. İncir ağaçları yol kenarları ve bahçeler boyunca diziliyordu. Kiraz adanın bir bölümünde bulunuyor, Lefkoşa ile Tuzla’daki marketlerde satılıyordu. Yine az miktarda elma ve armut yetiştiriliyordu fakat bunların kalitesi çok zayıftı. Adada dağınık halde bulunan, az sayıda ceviz ve badem ağaçları vardı. Adada yetişen şeftaliler sertti ve yaygın değildi. Adada önemli miktarda kavun ve karpuz yetiştiriliyordu. Kavunun iki cinsi vardı; bunlardan bir tanesinin aroması azdı ve tadı salatalığı andırıyordu, diğeri ise çok tatlı ve çok lezzetliydi. Karpuzlar Yafa’da yetiştirilenlerden daha küçüktü⁷⁸⁶.

⁷⁸¹ Jenness, 1962: 76.

⁷⁸² Tyrol

⁷⁸³ Reports From Her Majesty’s Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1873: 1096.

⁷⁸⁴ Commercial No.22 (1874) Reports From Her Majesty’s Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1568.

⁷⁸⁵ Commercial No.17 (1875) (Trade Reports) Reports From Her Majesty’s Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1776.

⁷⁸⁶ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty’s Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 466.

Hurma ağaçları Lefkoşa ve Lefke'de boldu, biraz da Tuzla ve Leymosun'da bulunuyordu. Bu ağaçların bulunduğu yerler Türk yerleşimcilere işaret ediyordu. Hurmaların dayanma süreleri Mısır'da yetiştirilenlere göre çok düşüktü ve olgunlaşma dereceleri aynı değildi⁷⁸⁷.

Kıbrıs adasında yetişen başlıca sebzeler patates, balkabağı, salatalık, marul, domates, patlıcan, lahana, karnabahar, ıspanak, kereviz, bakla, Fransız fasulyesi, mercimek, soğandı⁷⁸⁸. Bir diğer ürün de adaya özgü *kolakas* isimli bir sebzeydi, *gölevez* olarak da bilinen bu bitkinin köklerinden faydalanılıyordu⁷⁸⁹.

Adada bakla, börülce, fasulye, nohut, mercimek ve pirinç gibi baklagiller yetiştiriliyordu. Bu dönemde adada yetiştirilen kuru yemişler arasında da fıstık, fındık ve badem yer alıyordu⁷⁹⁰.

1876 yılında adada yetiştirilen ziraî ürünler ve Kıbrıs İdare Meclisi'nin bunlar için belirlediği fiyatlar şöyledir⁷⁹¹;

Tablo 2.8 1876 Yılında Adada Yetiştirilen Ziraî Ürünler ve Kıbrıs İdare Meclisi'nin Belirlediği Fiyatlar

ADI	FİYATI	ADI	FİYATI
Ayva	30 para	Kiraz	40 para
Ufak Erik	30 para	Muşmula	32 para
Can Eriği	40 para	Lahana	15 para
Zerdali	20 para	Pancar	15 para
Kayısı	50 para	Taze Bakla	16 para
Kulaksı	40 para	Mercimek	50 para
Soğan	20 para	Nohut	40 para
Patates	20 para	Fasulye	60 para
İncir	16 para	Burçak	1 keyl 15 kuruş
İğde	40 para	Arpa	1 keyl 9 kuruş
Yer Elması	16	Buğday	1 keyl 17,95 kuruş
Şeftali	30	Zeytin	45 para
Alakış Armudu	80	Sarımsak	1 dizi 40
Şeker Armudu	40	Kestane	80 para
Adi Armut	16	Fındık	80 para
Nar	25	Ceviz	1,000 adet 13 kuruş
Ala Elma	45	Badem	100 para
Adi Elma	30	Susam	80
Palamut	1 keyl 4 kuruş	Zeytinyağı	6 kuruş
Portakal	Beher yüzü 6 kuruş	Kuzu Bakla	32 para
Tatlı Limon	Beher yüzü 2 kuruş	Börülce	50 para
Ekşi Limon	Beher yüzü 6 kuruş		

Bu tablo adadaki ürün çeşitliliğini göstermesi bakımından önemlidir.

⁷⁸⁷ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 466.

⁷⁸⁸ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 467.

⁷⁸⁹ Samani, 2006: 164.

⁷⁹⁰ TŞR.KB.33/153, 153/2, 159, 161.

⁷⁹¹ Baltacı, 2021: 40.

2.2. Hayvancılık

Kıbrıs, hayvancılık faaliyetlerinin yoğun olarak yapıldığı yerlerden biriydi. Kıbrıs'ta hayvanlar, tüketim ihtiyaçlarının giderilmesinde, tarımda, ulaşımda, sanayi ve ticarete kullanılıyordu. Hayvancılık faaliyetleri, iktisadî hayatın önemli bir parçasını temsil ediyordu⁷⁹².

Kıbrıs'ın günlük kullandığı yük hayvanları deve, katır ve eşekti. At nadiren kullanılıyor ve kentler haricinde seyrek görülüyordu. Adanın katırları ve eşekleri çok iyiydi ve özellikle katırlar Doğu Akdeniz'in en saygın olanları arasındaydı⁷⁹³.

Kıbrıs'ta öküzler daha çok tarımsal amaçlarla kullanılıyordu. Küçük ve yağsız olduklarından sığır eti çok lezzetli değildi. White, Kıbrıs ahalisinin inekleri mandıra amacıyla beslemediklerini, inek sütü içmediklerini hatta buna karşı önyargılı olduklarını aktarmaktadır⁷⁹⁴. Adada biri küçük, biri şişman kuyruklu olmak üzere iki koyun cinsi vardı. Kıbrıs'ta keçi eti, koyun etine nazaran daha yenilebilir ve daha yağlıydı. Hellim adı verilen peynir büyük oranda koyun ve keçi sütünden yapılıyor ve Suriye'ye gönderiliyordu⁷⁹⁵. Adada keçi ve koyun sürülerinin fiyatları hayvan başına yalnızca 10 ila 12 şilin arasındayken, Mısır'da bunun üç katıydı⁷⁹⁶.

Kıbrıs'ta 1861 yılında keçi ve koyun sürüleri arasında bir salgın hastalık başlamıştır. Bu yüzden hayvanların çoğu telef olmuş, 1862 yılına bir yaşından küçük kuzu ve oğlaklar hariç, geriye yalnızca 400,000 baş koyun ve keçi kalmıştır⁷⁹⁷. 1872 yılına gelindiğinde koyun ve keçi sayısı yüzde yüz artarak 800,000 adete çıkmış, bunun 3/1'ini koyunlar, 3/2'sini keçiler oluşturmuştur⁷⁹⁸.

Kıbrıs yünü Karamanya ve Suriye'de üretilen yünlerinden daha alt kalitedeydi. Kaba ve sırim gibi olsa da elyafı güçlü ve ideal uzunlukta idi⁷⁹⁹. Adada yünler mart ayı sonunda, nisan ayı başında kırılıyordu. Beyaz yün talebi siyaha göre daha fazlaydı, ancak üreticiler

⁷⁹² Göktepe, 2018: 362.

⁷⁹³ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 470.

⁷⁹⁴ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 470.

⁷⁹⁵ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 470-471.

⁷⁹⁶ Jenness, 1962: 91.

⁷⁹⁷ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 475.

⁷⁹⁸ Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1873: 1096.

⁷⁹⁹ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 475.

balyaları hazırlarken bu ayrıma pek dikkat etmiyorlardı⁸⁰⁰. Kıbrıs yünü çoğunlukla gres yağı içinde ihraç ediliyordu. Sürülerde ıslahı geliştirmek ve kaliteyi artırmak için herhangi bir şey yapılmıyordu. Otlaklar yetersizdi, kuraklık zamanlarında birçok koyun ve keçi sürüsü yetersiz beslenmeden kaynaklı hastalıklardan ölüyordu⁸⁰¹.

Gaudry 1850 yılında Kıbrıs'ın yıllık 648 kantar yün ürettiğini aktarmaktadır. İncelenen dönemde Kıbrıs adasından ihraç edilen yün miktarı ise şöyleydi⁸⁰²;

Tablo 2.9 1862-1877 Yılları Arasında Kıbrıs'ın Yün İhracatı (Kantar)

YIL	KANTAR	İHRAÇ EDİLDİĞİ YER
1862	667	-
1864	289	Fransa, İtalya, ABD
1867	932	-
1868	944	Fransa, İtalya, Avusturya ve Türkiye
1869	1,075	Fransa, İtalya, Avusturya ve Türkiye
1871	1,071	Fransa, İngiltere ⁸⁰³
1873	865	Fransa, İtalya, İngiltere, ABD
1877	655	Fransa, İtalya, Avusturya

Kıbrıs'tan hayvancılık sektörüne ilişkin yapılan ihracatın başlıca ürünlerini canlı hayvan, süt ürünleri, deri ve yün oluşturmuyordu. Kıbrıs yünü daha çok Marsilya ve Trieste'ye ihraç ediliyordu⁸⁰⁴. Mandıra ürünleri ile canlı hayvanlar ekseriyetle Anadolu'ya⁸⁰⁵ gönderiliyordu. Deri ve yün daha çok Avrupa'ya ihraç ediliyordu. Yıllık yaklaşık 2,000 ila 3,000 adet keçi ve koyun derisi başta Trieste olmak üzere Avrupa'ya ihraç ediliyordu. Yıllık yaklaşık 16,000 adet kuzu derisi Trieste'ye, yaklaşık 5,000 adet oğlak derisi Marsilya'ya gönderiliyordu⁸⁰⁶. Kıbrıs derileri adada tabaklanıyordu. Bu dönemde Kıbrıs'ta deri tabaklamak önemli bir gelir kapısı haline gelmişti. Hazırlanıp tabaklanmak üzere Kıbrıs'a, Mısır ve başka yerlerden deri getiriliyordu. Bu yüzden bu dönemde adanın deri alanındaki ihracat potansiyeli, üretim kapasitesinin üzerine çıkmıştır. Örneğin 1873 yılında Kıbrıs'tan

⁸⁰⁰ Jenness, 1962: 89.

⁸⁰¹ Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1873: 1096.

⁸⁰² Jenness, 1962: 90.

⁸⁰³ Bu miktarın 74'ü Fransa'ya, %15'i İngiltere'ye ihraç edilmiştir. İngilizler Kıbrıs yünü kalitesiz ve pahalı bulduklarından, ürün İngiliz pazarına hitap etmiyordu; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 475.

⁸⁰⁴ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 475.

⁸⁰⁵ Örneğin 1864 yılında Kıbrıs'tan Anadolu'ya, 1,590 sterlin değerinde, 2,500 paket peynir gönderilmiştir; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1865 (In continuation of Reports presented up to July 1865, inclusive): 937.

⁸⁰⁶ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 470.

86,773 parça kuzu ve oğlak derisi, 17,556 parça koyun ve keçi derisi, 1,139 parça öküz ve inek derisi ihraç edilmiştir⁸⁰⁷.

Yıllık önemli sayıda katır Rodos'a, az sayıda eşek Suriye'ye ihraç ediliyordu⁸⁰⁸. Ancak 1867 ve 1868 yıllarında Kıbrıs'ın canlı hayvan ihracatı olağandışı bir seviyede artmıştır. Adadan iki yılda toplamda 46,000 sterlin değerinde canlı hayvan ihraç edilmiştir. Bunun 40,000 sterlini Habeş seferi için satın alınan 2,000 katırın maliyetini temsil ediyordu⁸⁰⁹.

Kıbrıs'ta domuzlar çoğunlukla Hristiyan nüfus tarafından yetiştiriliyordu. Domuz eti yalnızca zengin sınıf tarafından kışın tüketiliyor yazları sağlıklı olarak düşünülüyordu. Adadaki fakir ahali domuz etini daha çok tuzlayıp, bu haliyle tüketiyordu. Kümes hayvanları çok boldu. Özellikle hindi çok boldu ve makul fiyatlıydı. Ördek ve kazlar su kıtlığı yüzünden az bulunuyordu⁸¹⁰.

Kıbrıs'ta çeşitli türde av hayvanları da bulunmaktaydı. Adanın çoğu bölümünde keklik sürüsü bulunuyordu, ayrıca tavşanlar ve küçük toy kuşu da yaygındı. Çulluk, su çulluğu ve vahşi ördek de sezonda bol bulunurdu. Boz ötleğen ekim ayında bol olurdu çok lezzetliydi. Kıbrıslılar bunları kışın yemek için daha çok konserve şeklinde muhafaza ediyorlar, kısmen de kumandarya şarabında kaynatıyorlardı. Daha büyük av hayvanlarından Toros dağlarında bulunan yaban koyunu yani muflon çok değerliydi fakat yakalaması çok zordu⁸¹¹.

İncelenen dönemde Kıbrıs'ta hayvancılık faaliyetleri yoğun bir şekilde yürütülmüş, bu sektöre ilişkin çoğu ürün adanın ihracat ürünleri arasında yer almıştır.

2.3. Tuz Üretimi

White'a göre; *"Kıbrıs'ın mineral zenginliği göz ardı edilmeseydi bunlardan yüksek karlar elde edilebilirdi. Ancak bu durum tuz gölleri için geçerli değildi"*. Tuzla ve Leymosun yakınlarındaki tuz gölleri Osmanlı yönetiminin en değerli gelir kaynaklarındandı. Kıbrıs'ta tuz elde edilen iki lagün vardı; biri Limosol'da⁸¹², diğeri Tuzla'daydı⁸¹³. En kaliteli tuzlar

⁸⁰⁷ Commercial No.22 (1874) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1568.

⁸⁰⁸ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 470.

⁸⁰⁹ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1868 August to December: 425.

⁸¹⁰ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 471.

⁸¹¹ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 471.

⁸¹² Leymosun'da bulunan tuz gölü adanın en büyük gölüdür. Burası bugün Akrotiri Tuz Gölü olarak anılmaktadır. Bu göl Leymosun'un güney doğusunda bulunan Akrotiri Yarımadası'nın ortasında yer almaktadır. Doğu-batı doğrultusundaki genişliği 4 mildir. Yaz aylarında göl sularının buharlaşmasıyla tuz yatakları oluşur.

Tuzla'dan elde ediliyordu⁸¹⁴. Leymosun daha yüksek üretim bir potansiyeline sahip olsa da tuzun kalitesi daha düşüktü ve diğerinin yarı fiyatındaydı⁸¹⁵. Tuz, göllerin kenarlarındaki büyük höyüklerde yığılıyordu ve sonbaharda toplanıyordu⁸¹⁶. Kıbrıs tuzu rafine edilmiyordu⁸¹⁷.

Kıbrıs tuzu Venediklilerin önemli bir gelir kaynağını temsil ediyordu. Hâkimiyetlerinin son dönemlerinde Venediklilerin, yıllık 70 büyük gemiye tuz yüklediklerinden bahsedilmektedir⁸¹⁸. Osmanlı hâkimiyetindeki üretim oranları da hayli yüksekti, örneğin 1812 yılında adada 4.000,000 ila 5.000,000 okka arasında değişen oranlarda tuz üretiliyordu⁸¹⁹. Adanın yıllık tuz satışı 12,000 ton civarındaydı⁸²⁰. Viskonsül White 1862 yılı raporunda Osmanlı idaresinin Kıbrıs tuz göllerinden yıllık 8.000,000 kuruş gelir elde ettiğini kaydetmiştir⁸²¹. Watkins de incelenen dönemde Tuzla tuz gölünün yılda 20.000,000 okka kadar tuz üretebildiğinden bahsetmiştir⁸²². Bu Osmanlı belgelerine de yansıyan üretim rakamı olmuş, örneğin 1868/1868 (1285) yılı için Tuzla memlehasından 20 milyon kıyye ve mümkünse daha fazla tuz çıkarılmasının emredilmesi belgelere yansımıştır⁸²³. Ayrıca bu dönemde Kıbrıs'ta tuz alanlarının değerindeki artış da çok dikkat çekici olmuş; otuz yıl önce Tuzla Tuz Gölü 40,000 kuruştan kiralanırken 1870'lerde bu oran 2.000,000 kuruşa kadar çıkmıştır⁸²⁴.

Venedik dönemi tuzda ihracat patlaması yaşandığı zamanlardı. Osmanlı hâkimiyetinin ilk dönemlerinde adadan tuz ihraç ediliyordu. Ancak batılı devletler ihtiyaçlarını orta

Havanın yağışlı olduğu yıllarda yeterli buharlaşma olmadığından, bu durum elverişli tuz yataklarının oluşumunu engeller; Üçışık Erbilen ve Şahin, 2012: 76.

⁸¹³ Burada bulunan tuz gölü adanın ikinci büyük tuz gölü olup, Tuzla'nın güneybatı tarafının 1.6 km uzağında bulunur. Gölün yüzölçümü 2.2 km.dir. Tuzla Tuz Gölü, farklı büyüklükteki dört ayrı gölden oluşmaktadır. Bunların en büyüğü olan kuzeydeki göl, adadaki göller arasında tuzluluk oranı en yüksek olandır; Üçışık Erbilen ve Şahin, 2012: 79.

⁸¹⁴ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 463; Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1872: 812; Jenness, 1962: 94.

⁸¹⁵ Jenness, 1962: 94.

⁸¹⁶ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 463; Commercial No.18 (1878) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1366.

⁸¹⁷ Lang, 1878: 260-261.

⁸¹⁸ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 463.

⁸¹⁹ Jenness, 1962: 94.

⁸²⁰ Lang, 1878: 260-261.

⁸²¹ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 469.

⁸²² Commercial No.18 (1878) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1366.

⁸²³ TŞR.KB.189/32.

⁸²⁴ Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1872: 812.

Akdeniz'deki ve Atlantik Okyanusu kıyılarındaki tuz kaynaklarından ya da orta Avrupa'daki kaya tuzu madenlerinden tedarik etmeye başlamışlardı. Artık Kıbrıs tuzu daha az kârla, Suriye ve İstanbul'a gönderiliyordu. Suriye için yükleme yapan gemi kaptanları tuzu kendi hesaplarına alıp satıyorlardı. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ihracat piyasası tekrar canlanmış, Suriye ve İstanbul'un yanı sıra İzmir'e de kayda değer miktarda tuz sevkiyatı yapılmaya başlanmıştır⁸²⁵.

İncelenen dönemin başlarında, önceden maden mevzuatına tabi olan tuz üretim alanları devlet inhisarı altına alınmıştır. 10 Mart 1862'de yürürlüğe giren Tuz Nizamnamesi ile tüm imparatorlukta olduğu gibi Kıbrıs'ta da tuz üretim alanlarının mülkiyeti, idaresi, tuz üretimi ve satışı devlet inhisarı altına alınmıştır⁸²⁶. Tekel uygulamasının merkezlerde yürütülmesi adına görevlendirilen memurların maaşlarının tuz gelirlerinin %2'siyle karşılanması planlanmıştır⁸²⁷. White, Osmanlı yönetiminin 1862 yılına kadar Kıbrıs'tan yılda 200,000 ila 300,000 kuruş değerinde tuz çıkardığını aktarmış, yeni uygulamayı adanın tuz gelirlerini azaltan bir gelişme olarak kaydetmiştir⁸²⁸.

1870 yılına gelmeden hemen önce tuzun satış fiyatı okka başına 8 paradan 30 paraya yükseltilmiştir. Sonrasında bu abartılı artıştan vazgeçilip, tuz satış fiyatı 20 paraya düşürülmüş, İngiliz hâkimiyetine değin bu oranda kalmıştır. Ancak artık gemiler, Suriye'nin tuz ihtiyacını Kıbrıs yerine, fiyatı 17 paraya sabitleyen Kuzeybatı Afrika sahillerinden karşılamaya başlamışlardı. Bu durum fiyatlarda %17'lik bir avantaj sunmasının yanında, Kıbrıs'taki ağırlıkla kıyaslandığında, tartıda en az %5'lik bir kazanç daha sağlıyordu. Bu artış sonrasında tuz ihracatı, kazandığı ivmeyi yeniden kaybetmiştir⁸²⁹. Kıbrıs'ta nakliye masrafları ve hükümetin belirlediği tuz satış fiyatı da yüksekti. Bunlar çözülebilseydi, Suriye kıyılarının tuz tedarikini sağlayan Tunus'la rekabet edilebilir, tuzdan elde edilen gelir büyük ölçüde artırılabilirdi⁸³⁰.

Son noktada 1877 yılına gelindiğinde adada 4.463,000 okka tuz üretilmiş, bunun 729,000 okkası adada tüketilirken, 3.734,000 okkası Suriye'ye gönderilmiştir⁸³¹. Her dönemde olduğu gibi incelenen dönemde de Kıbrıs'ın tuz üretim potansiyeli yüksek

⁸²⁵ Jenness, 1962: 93-94; Cobham, 1909: 121-122.

⁸²⁶ Kasım, 2016: 2-4.

⁸²⁷ Bayraktar, 2021: 110.

⁸²⁸ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 463.

⁸²⁹ Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1872: 812; Jenness, 1962: 94.

⁸³⁰ Lang, 1878: 260-261.

⁸³¹ Commercial No.18 (1878) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1366.

derecelerde seyretmiş, bu alanda imparatorluk genelinde benimsenen genel kaideler, Kıbrıs'ta da tuz üretim ve satışına düzen getirmiştir.

2.4. Madencilik

Devletlerin ekonomik hayatında önemli bir yer tutan madencilik faaliyetleri, Osmanlı için de büyük önem arz ediyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun XIV. Yüzyıldan itibaren Balkanlarda yaptığı fetihlerde, madencilik faaliyetlerinin yapıldığı bölgeler ön plana çıkıyordu. Osmanlı klasik döneminde maden çıkarma ve işleme metotları konularında Avrupa'nın gerisinde kalmıyordu. Ayrıca bazı madenlerin yurtdışına satışının yasaklanması, bazı madenlerin ülkeye girişinin engellenmesi gibi örnekler de devletin bu konuda bir madencilik politikası yürüttüğünü göstermektedir. Ancak XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Rumeli topraklarının kaybedilmesiyle, madencilik faaliyetlerine yalnızca Anadolu'ya devam edilmiş, buna bağlı hazine gelirleri azalmıştır. XVIII. yüzyıldan itibaren yaşanan olumsuz iç ve dış dinamiklerin yanı sıra sektördeki gelişmelerin gerisinde kalınmasıyla beraber madenlerden zarar edilmeye başlanmıştır. XIX. yüzyılda ise çağın gerisinde kalan bir teknolojinin kullanılması, verilen imtiyazların suiistimal edilmesi, dünyadaki fiyat dalgalanmaları, alanında uzmanlaşmış kişilerin yokluğu, sermaye eksikliği gibi nedenler bu alanın en önemli sorunları olmuştur⁸³².

Kıbrıs mineraller bakımından çok zengin bir bölgeydi. Ada bir zamanlar Doğu Akdeniz'in bakır ve asbest kaynağıydı. Özellikle adanın bakır madenleri çok dikkat çekiciydi ki bakırın Latince karşılığı olan "*cuprum*" terimi Kıbrıs'tan gelmektedir. Zira Bakırı Kıbrıs'tan çıkaran Romalılar buna "*aes cyprium*" adını vermiş ve bu isim zamanla "*cuprum*" halini almıştır. Kıbrıs'ta altın ve gümüş gibi değerli madenlerin olduğu hatta antik çağda işlendiği söylene de bunların varlığı bilinmiyordu. Hükümet imparatorluğun kalanında olduğu gibi, burada da mineral zenginliği konusunda araştırma yapmıyordu⁸³³. İncelenen dönemde Kıbrıs'ın bakır ihtiyacı dışardan karşılanıyordu; örneğin 1864 yılında adaya 1,165 sterlin değerinde bakır kap ithal edilmişti⁸³⁴. Yine 1876 yılında 1,400 sterlin değerinde bakır

⁸³² Öcal, 2018: 191-193.

⁸³³ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 463; Jenness, 1962: 144. 1886 yılında bir İngiliz sendikası Baf bölgesindeki eski bir bakır madenini yeniden açma imtiyazı aldı. Burada 2 yıl çalışan ve ciddi bir istihdam sağlayan sendika, beklediği sonucu alamadı ve girişimden vazgeçti; Jenness, 1962: 144-145.

⁸³⁴ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1865 (In continuation of Reports presented up to July 1865, inclusive): 936.

ithal edilmişti⁸³⁵. Üst kalitede olan asbest ya da amianthus, Leymosun ve Baf arasındaki bölgede bulunuyordu; bunlar çok beyaz ve ipeksi olup, lifleri de çok hassastı⁸³⁶.

İncelenen dönemde hükümet adadaki madenlerin yalnızca ikisinden yararlanıyordu; amber ve alçıtaşı. Amber ya da diğer bir ismiyle aşiboyası adada büyük miktarlarda bulunuyor, İngiltere, Amerika ve İtalya'ya ihraç ediliyordu⁸³⁷. Örneğin 1864 yılında bu ülkelere 920 ton aşiboyası ihraç edilmiştir⁸³⁸. Yine 1873 yılında 1,170 ton amber gönderilmiştir⁸³⁹.

Demir sülfat ya da bakır sülfat XVII. yüzyılın bir ihraç ürünüydü. Talk, Tuzla başta olmak üzere adada çok yaygındı. Baf yakınlarında Kıbrıs elması olarak adlandırılan, kaya kristalinin de bir türü bulunuyordu⁸⁴⁰.

İncelenen dönemde Osmanlı yönetiminin Kıbrıs'taki madenlerin çoğundan yararlanamadığı, adanın bu dönemde yalnızca amber ve alçıtaşı ihraç ettiği görülmektedir.

2.5. Ormancılık

Kıbrıs adası Tunç Çağı'ndan itibaren doğal çam, sedir ve meşe ormanlarına sahip bir bölgeydi. Sibthorp'un⁸⁴¹ aktardığına göre XVIII. yüzyılda Kıbrıs'ta keçiboynuzu, zeytin, sandal ağacı, sakız ağacı, kermes meşesi, şark çınarı gibi ağaçlar ada yerleşimcilerinin ihtiyaçlarını fazlasıyla karşılıyordu⁸⁴².

Gaudry XIX. yüzyılın ortalarında Leymosun'da, deniz seviyesinden itibaren başlayan tahıl tarlalarının yükseklerde meşe ağaçlarına, ardından da Toros dağlarının zirvelerindeki çam ağaçlarına bağlandığını aktarmaktadır. Dağların kuzey sırasında da benzer bir görüntü vardı. Girne dağ silsilesi ise tahıl ve pamuk tarlalarıyla başlayıp, zeytin ve harnup ağaçlarının ağlandığı çorak arazi yamaçlarıyla devam ediyordu. Girne dağ sisteminin yüksekleri Toroslar kadar yüksek olmadığından burada çam kuşağı bulunmuyordu. Burası dağların çıplaklığını

⁸³⁵ Bu değer ülkelerden ihraç edilen tutara göre verilmiştir ancak tablonun toplam bakır değeri kısmında bu miktar 1,300 sterlin olarak aktarılmıştır; Commercial No.18 (1877) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1020.

⁸³⁶ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 463.

⁸³⁷ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 463; Jenness, 1962: 144.

⁸³⁸ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1865 (In continuation of Reports presented up to July 1865, inclusive): 937.

⁸³⁹ Commercial No.22 (1874) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1568.

⁸⁴⁰ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 463.

⁸⁴¹ XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış, genç bir botanik profesörü olan Sibthorp, faydalı bitkiler toplamak ve Yunanistan florası oluşturmak için Yunanistan, Ege adaları, Batı Anadolu ve Kıbrıs'ı dolaşarak bir bitki koleksiyonu oluşturmuştur; Baytop, 2006: 131.

⁸⁴² Cobham, 1908: 334; Jenness, 1962: 105.

örtlen büyük ağaçların olmadığı yalnızca bodur çam, sakız ağacı ve funda ağacından oluşan dağınık birkaç koruluktan ibaretti. Torosların zirveleri ise yoğun çam ormanlarıyla kaplıydı. Bunların devamında meşe, çınar, akçaağaç, söğüt ve başka ağaçlarının bulunduğu bir bölge uzanıyordu. Dağlar doğuya doğru kireçtaşı ve kum tepelerine doğru inceliyordu⁸⁴³.

White çam ağacının Kıbrıs'ta inşaat için kullanılan neredeyse tek ağaç olduğundan bahseder. Bu ağaçların bazıları çok büyük boyutta olsa da büyük kerestelerin taşınabileceği bir yol yoktu⁸⁴⁴. Osmanlı belgelerinden incelenen dönemde adada çok sayıda yabani zeytin ve keçiboynuzu ağacının olduğu anlaşılmaktadır. Bunların aşılması büyük bir sermaye gerektirdiğinden, muhtemelen bunlar da yakıt ihtiyacı için kullanılıyordu.

Raporlardan XVIII. yüzyılda Kıbrıs Levant çevresine özellikle Suriye ve Mısır'a kereste ihraç edildiği, az miktarda da Avrupa'ya gönderildiği anlaşılmaktadır. Yani Kıbrıs XVIII. yüzyılda, kereste ve yakıt tedarikçisi olarak eski rolünü geri üstlenmiş görünüyordu. Adanın zift, katran ve kalasları nasıl Roma'nın ticaret ve deniz gemilerine hizmet ediyorsa, bu dönemde de tüccarlara ve orduya hizmet ediyordu⁸⁴⁵. Ancak bu dönemden sonra adada iyi kereste bulmak zorlaşmış, yüzyılın sonunda Venedik'ten 50,000 çam kerestesi ithal edilmiştir⁸⁴⁶.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde adada iyi kereste artmış, kereste ticareti yeniden canlanmıştı. Örneğin 16 Temmuz 1842 tarihli bir belgeye göre Kıbrıs adası dağlarında donanmaya elverişli kerestelerin bulunduğu bildirilmiştir⁸⁴⁷. 1856 yılı Girit depremi sırasında adanın depremzedelere yardım için kereste gönderilmiştir⁸⁴⁸. Yine XIX. yüzyılın ortalarında adayı gezen Fransız bilim insanı Gaudry de önemli miktarda çam kerestesinin Güzelyurt Körfezi üzerinden Suriye'ye sevk edildiğinden bahsetmektedir⁸⁴⁹.

Ancak Kıbrıs ormanları alarm veriyordu. Zira her dönemde ada ormanları bilinçsiz uygulamalara feda edilmişti. Ormanlar Venedik döneminin sonlarına kadar yangınlar, ağaç kesimi faaliyetleri gibi sebeplerle tahrip edilmiş, yalnızca dağlar gibi zor erişilebilen alanlardakiler hayatta kalmıştı. Bu ormansızlaştırmaya faaliyetleri Türk hâkimiyeti döneminde de sürmüştü⁸⁵⁰. Türk yönetimi altındaki dönemde ada ormanları daha çok ağaç

⁸⁴³ Jenness, 1962: 107.

⁸⁴⁴ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 463.

⁸⁴⁵ Jenness, 1962: 106.

⁸⁴⁶ Jenness, 1962: 106.

⁸⁴⁷ C.BH.206/9651.

⁸⁴⁸ A.}MKT.UM.260/7; A.}MKT.UM.260/25; A.}MKT.UM.261/85; A.}MKT.MVL.86/65.

⁸⁴⁹ Jenness, 1962: 107.

⁸⁵⁰ Jenness, 1962: 103-104.

kesimlerine⁸⁵¹ ve yangınlara maruz kalmıştı. Kıbrıs'ta kömür yakıcılarının dikkatsizliği ve kayıtsızlığı pek çok ağacın yanmasına sebep oluyordu. Ağaçlardan katran ve zift çıkarılması, kireçtaşı fırınlarının odunla çalıştırılması, çam ağaçlarından reçine elde edilmesi de ağaçlara zarar veren uygulamalardandı. Ayrıca çobanlar sürülerini ormanlarda gelişigüzel otlatıyor, genç fidanlar sürüler tarafından yok ediliyordu. Adayı gezen seyyahların kayıtlarına göre tahribat XVIII. ve XIX. yüzyıllarda da sürmüştü⁸⁵². Örneğin Sibthorp 1787 yılında Toroslar dışında adada orman vasfı taşıyacak alanların kalmadığını kaydetmektedir⁸⁵³.

XIX. yüzyıla gelindiğinde adayı gezen Turner, dağlar boyunca ve vadilerde uzanan çok sayıda yanmış ağaç olduğundan söz etmektedir. Kıbrıs'ta köylülerin bu ağaçlardan odun kömürü⁸⁵⁴ yaptıklarını aktarmaktadır. Odun kömürü ticareti Kıbrıs ve İskenderiye arasında önemli bir ticaret dalı olsa da niyayet 1850'lerden itibaren azalmaya başlamıştır⁸⁵⁵.

1862 yılına gelindiğinde White da aynı dertten yakınmaktadır. Raporunda belirttiğine göre; ormanlar sık sık ağaç yakan köylüler tarafından seyrekleştiriliyor ve onları korumak için herhangi bir önlem alınmıyordu⁸⁵⁶. White toprağın kuraklığı ve çoraklığının ağaçların eksikliğinden kaynaklandığını anlatıyordu.

13 Ocak 1870 tarihinde ilan edilen ilk Orman Nizamnamesinin yürürlüğe girmesiyle birlikte Kıbrıs'ta da keşif çalışmaları başlamıştır. Buna istinaden 1873 yılında Arnavutluk'taki çalışmalarını tamamlayan Fransız mühendis Montrichard Kıbrıs adasına gönderilmiştir. Montrichard; Kıbrıs ormanlarının keşfi, orman haritalarının tanzimi ve alınacak tedbirlerin tespit edilmesi için görevlendirilmiştir⁸⁵⁷. Montrichard'ın hazırladığı rapora göre göre; adada 1 milyon hektar orman bulunuyordu, bunların 200,000 hektarı arazi-i mezruada, 100,000 hektarı mahsuldâr topraklarda bulunuyordu⁸⁵⁸.

Özellikle ahalinin ihtiyaçları için ayrılan 100,000 hektarlık alan harap durumdaydı. Alınan önemlere uyulmuyordu, köylüler ormanlardan diledikleri gibi kereste kesmeye devam ediyorlardı, büyük ağaçlar da ekseriyetle kurumuştı, bunun yanında Kıbrıs'taki fabrikalarda kömür yerine odun kullanılıyordu. Bu hal bir müddet daha devam ederse; “*orman ve*

⁸⁵¹ Örneğin 1875 yılında adayı gezen F. Von C. Loher donanma rıhtımı için 100 ağaç gövdesi elde etmek adına, 1,000 ağacın kesildiğini aktarmaktadır; Jenness, 1962: 109.

⁸⁵² Jenness, 1962: 104-105.

⁸⁵³ Cobham, 1908: 334.

⁸⁵⁴ Örneğin 1955 yılında düzenlenen bir konferansa göre; İran'da bunun için yıllık 500,000 ton birinci sınıf kereste kullanıyordu; Jenness, 1962: 106.

⁸⁵⁵ Cobham, 1908: 439; Jenness, 1962: 106.

⁸⁵⁶ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 463.

⁸⁵⁷ Keskin, 2005: 31-32.

⁸⁵⁸ İ.DH.673/46870.

eşcardan cezirede eser kalmayacağı” bildirilmiştir⁸⁵⁹. Görüldüğü gibi Kıbrıs’ta ormanların varlığı tehlike altındaydı ve son dönemlerde bu gidişat daha da hızlanmıştı. Kıbrıs ormanları alarm veriyordu.

Hazırlanan rapor çok çarpıcıydı ve derhal sıkı önlemler alınmalıydı. Buna göre; “*ufak tefek ormanlardan yalnız memleketçe sarfına lüzum olacak kadar hatb kesilip büyük ağaçlara dokunulmaması*” kararlaştırılmıştır. Ayrıca on yıl boyunca adadan kereste ve odun ihraç edilmesi yasaklanmıştır. Kıbrıs’taki fabrikalarda maden kömürü kullanılmasına karar verilmiş, odun israfına ruhsat verilmemesi istenmiştir. Bu önlemlerinin hayata geçirilmesi için başlangıçta 1,200 kuruş maaş ile bir müfettiş ve 250’şer kuruş maaşla dört piyade korucusu istihdam edilmiştir⁸⁶⁰. Bu süreçte ufak kerestelerin dahi kesilmesi ve harice çıkarılmasının yasaklandığı görülmektedir⁸⁶¹.

1870 tarihli Orman Nizamnamesinde ağaçların kabuklarının soyulması, ağaç kesmekle eşdeğer tutulmuştur. Ağaçların kabuklarını soyanların veya ağaçlara zarar verenlerin, ağaçları kökünden kesmiş gibi ceza alacakları bildirilmiştir. Özellikle çam ağaçlarının kabuklarının soyulması çam ağaçlarına çok zarar veriyor, ağacın yok olmasına sebep oluyordu⁸⁶². Buna rağmen bu dönemde adada çam ağaçlarının soyulduğu, bu kabukların kaçak yollardan harice çıkarılmaya çalışıldığı görülmektedir⁸⁶³. Örneğin 3 Haziran 1872 tarihli bir belgede; İngiltere tebaasından Mösyö Ridal, Kıbrıs ormanlarından kestiği 1,600 kantar çam kabuğunu gemiye yüklemeye çalışmış ancak yasak olduğu gerekçesiyle Leymosun kazası memuru buna engel olmuştur⁸⁶⁴.

Alınan önlemler çerçevesinde, kontrollü bir biçimde ticari ağaç kesiminin ve ihracının devam ettiği görülmektedir. Buna göre 19 Aralık 1875 tarihli bir belgeye göre; Kıbrıs ceziresi ormanlarından bir yıl zarfında 13,000 ton ticaret kerestesi kat’ edilirken, çam ağaçlarından da 1,200 kantar zift imal edilmiştir. Bunlar İskenderiye’ye gönderilmiştir⁸⁶⁵.

Kıbrıs ormanlarında Venedik döneminde başlayan tahribat Osmanlı idaresi altında da sürmüştür. Osmanlı idaresi, çıkardığı Orman Nizamnamesi ile imparatorluk genelinde ormanları koruma altına almak istemiş, ancak Kıbrıs’ta bu tedbirlere uyulmamıştır. Köylüler gelişigüzel ağaç kesmeye devam ederken, ağaçlar kökünden sökülmüş, fabrikalarda kömür yerine odun kullanılmıştır. Ancak Kıbrıs ormanları, imparatorluğun alarm veren bölgelerinden

⁸⁵⁹ TŞR.KB.221/4.

⁸⁶⁰ İ.DH.673/46870; TŞR.KB.221/68.

⁸⁶¹ TŞR.KB.189/21.

⁸⁶² Koç, 2005: 240, 255.

⁸⁶³ TŞR.KB.191/210; TŞR.KB.191/207.

⁸⁶⁴ TŞR.KB.219/144.

⁸⁶⁵ TŞR.KB.217/21.

biri olmuştur. Buna istinaden 1873 yılında adada keşif çalışmaları yapılmış, sıkı tedbirler alınarak ada ormanları koruma altına alınmaya çalışılmıştır. Ancak 1878 yılında Kıbrıs'ın yönetimi İngiltere'ye devredildiğinden, bu önlemlerin ne kadar başarılı olduğunu ortaya koymak zordur.

2.6. Sanayi Faaliyetleri

XIX. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı İmparatorluğu ihtiyaç duyduğu mamulleri kendi sanayi üretimiyle karşılayabiliyordu. Bu devreye kadar geleneksel yapısını koruyan Osmanlı İmparatorluğu, kendi ihtiyacını karşılamamanın yanı sıra bilhassa pamuklu ve ipekli tekstil ürünleri ihraç ediyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda sanayi faaliyetleri az sayıda işçinin çalıştığı atölyelerde ve insan gücüne dayalı bir biçimde yürütülüyordu. XIX. yüzyıl başlarına kadar Avrupa'da hatta dünyada yürütülen sanayi faaliyetleri de bundan farklı bir görünüm arz etmiyordu. Ancak Sanayi Devrimi'yle birlikte üretim süreci tamamen değişti, küçük çaplı sanayi faaliyetleri bu büyük dönüşüm karşısında fonksiyonsuz kaldı⁸⁶⁶. Osmanlı'da bu sürecin en çok etkilediği sektörlerin başında dokumacılık ve deri sektörleri geliyordu⁸⁶⁷. Ayrıca 1838 tarihli Balta Limanı Antlaşması'yla başlayan süreç, yabancı mamul malların Osmanlı topraklarına yoğun bir şekilde girişi, yerli tüccara yüklenen ağır vergiler de Osmanlı sanayi faaliyetlerini derinden etkilemiştir. Bu gelişmelerin Kıbrıs sanayiini etkilememesi olanaksızdı.

İmparatorluğun bütününe saran bu etkenlerin haricinde, Akdeniz'in üçüncü büyük adası olan Kıbrıs imalatçı bir ülke olma imkanlarından yoksundu⁸⁶⁸. Mariti'den yüz yıl sonra Luke da adanın önemli bir imalatı olmadığından, ipek, pamuk ve deri üretiminin yalnızca yerel ihtiyaçları karşılayacak düzeyde olduğundan bahsediyordu⁸⁶⁹.

Kıbrıs daha ziyade hammadde temin eden bir bölgeydi. Dolayısıyla XVIII. yüzyılda yürütülen küçük çaplı sanayi faaliyetleri XIX. yüzyılda çeşitlense de ilerleyişi sınırlı kalmıştır. İncelenen dönemde Kıbrıs'ın ihraç ürünleri miktar ve değer olarak daha büyük olsa da bunların %95'i, XVIII. yüzyıldaki aynı birincil ürünlerdi. Bu dönemin başlıca gelişimi deri sanayii üzerindeydi. Adanın bu dönemde deri endüstrisi bir hayli gelişmiş, Lefkoşa tabakhaneleri genişlemiştir. Mısır ve diğer yerlerden ham deri ithal edilmeye, bunlar işlenerek ayakkabı ya da deri olarak ihraç edilmeye başlanmıştır. Kıbrıs 1863 yılında İskenderiye'ye

⁸⁶⁶ İnsan ve hayvan gücüyle çalışan makinelerin yerini buharlı makinelerin alması, XVIII. yüzyıldan itibaren yeni bir dönemin kapılarını açmış, Sanayi Devrimi'nin öncüsü İngiltere'de yaşanan teknik ve ekonomik gelişmeler dünyaya hızla yayılmıştır; Kütükoğlu, 2013: 6; Seyitdanlıoğlu, 2009: 54; Topal, Erdemir, Kırılı, 2012: 38-39.

⁸⁶⁷ Seyitdanlıoğlu, 2009: 56-57.

⁸⁶⁸ Jenness, 1962: 95.

⁸⁶⁹ Cobham, Mariti's Travels, 16.

kırmızı, mavi ve sarı deriden kaliteli Türk ayakkabıları gönderiyordu. 1877’de Lefkoşa tabakhaneleri o zamanlar her yıl 1,500 ila 2,000 balya deri, 9,485 sterlin değerinde ithal öküz ve deve postu üretiyordu. Bunların neredeyse tamamı işleme ve yeniden ihracat içindi⁸⁷⁰.

Eskiden adanın temel üretimi pamuklu bezlere baskıydı. Lefkoşa’da sedir ve nevresimlere yapılan yerli basmalarla büyük bir ticaret yürütülmekteydi ve bunlar Doğu Akdeniz’in çeşitli yerlerine ihraç ediliyordu. Ancak bu endüstri dalı incelenen dönemde büyük oranda düşmüştür. Bundan yaklaşık on beş yıl önce basım için kırk veya elli kadar imalathane varken, incelenen dönemde beş ya da altı tane kalmıştır. White bu düşüşün ihracata yüklenen ağır vergilerden kaynaklandığını aktarmıştır⁸⁷¹. Kıbrıs Mutasarrıfı Ziya Paşa, bu ticaret dalını yeniden canlandırmak istemiş, 17 Haziran 1862 tarihinde kaleme aldığı bir yazıyla, Lefkoşa’daki basmacı esnafının eğitilmesi için fabrika-i hümayûndan bir usta gönderilmesini talep etmiştir. Ancak kendisine fabrika-i hümayûnda bulunan ecnebi ustaların kontratları bittiğinden memleketlerine döndükleri bildirilerek, fabrikada tebaa-i devlet-i aliyyeden bir ustanın bulunduğunu ancak onun da ihtiyaca binaen muvazzaf olmayarak, yevmiye ile çalıştırıldığından gönderilmesinin uygun olmadığı bildirilmiştir. Ayrıca; *ustanın kalıp oymak ve tecdid-i resim etmek zanaatını bilmesi lüzumuna nazaran bunun şehri emanet-i behiyyesi marifetiyle çarşıda kain basmacı ve kalıpcı esnafından dahi tedariki mümkün olabileceği*” ifade edilmiştir⁸⁷².

Kıbrıs’ta eskiden beri sanayii faaliyetleri büyük oranda Lefkoşa’da yürütülüyordu. XIX. yüzyılın ortalarında Lefkoşa’da renkli pamuklu ürünler ve kaliteli ipekler üretiliyordu. Aralık 1872’de adaya gelen Louis Salvator, eski bir Venedik kalesi olan Lefkoşa Suriçi’nde bulunmuş ve Kıbrıs ekonomisinin temeli olan zanaatlar konusunda izlenimlerini aktarmıştır. Louis Salvator; pamuklu ve ipek dokumaları, deriden mamulleri, boya sanayiini, oya işlemeciliğini ve ahşap eşyaları, mum üretimini, demir aletleri, toprak çanak ve çömlekleri Lefkoşa ekonomisinin temel zanaatları olarak sıralamıştır⁸⁷³.

Kıbrıs’ta kaba yünden yapılan ve Doğu Akdeniz’de çok kullanılan kukuletalar, yerel ticaretin bir diğer koluydu⁸⁷⁴. Lefkoşa’da ipek kumaşlardan elbiseler, eşarplar, gömlekler, cibinlikler ve cep mendilleri de üretiliyordu. Ayrıca Kıbrıs’ta üretilen eşarpların kalitesi Fransa’da yapılanlara denkti. İç pazar her yıl elbiseler, kuşaklar ve mendiller için 10,000

⁸⁷⁰ Commercial No.18 (1877) (Trade Reports) Reports From Her Majesty’s Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1021; Jenness, 1962: 98.

⁸⁷¹ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty’s Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 467, 475.

⁸⁷² A.}MKT.NZD.425/52; A.}MKT.NZD.427/12.

⁸⁷³ Jenness, 1962: 96; Erdoğan, 2011: 231.

⁸⁷⁴ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty’s Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 475.

parça ipek alıyordu. Lefkoşa'nın altın ve ipek nakışları çok beğeniliyordu⁸⁷⁵. Bu dönemde Kıbrıs'ta pamuk bezi, keten bezi, pamuk ipliği, yün ipliği, kumaş, döşeme basma, kendir, çuval, keçe, yün kumaşlar gibi tekstil alanında kullanılan malzemeler de imal ediliyordu. Ayrıca Mağusa'nın Maraş bölgesinden az miktarda ve düşük kalitede çanak çömlek ihraç ediliyordu⁸⁷⁶.

Adanın 1879 yılında, İngilizlere devrinin akabinde Baf bölgesinde 26 marangoz, 74 duvar ustası, 47 demirci, 137 ayakkabıcı, 5 sandalyeci, 18 fırıncı, 10 yatak üreticisi, 10 tabakhane işçisi, 9 berber, 8 terzi, 8 boyacı, 14 saraç olduğu anlaşılmaktadır⁸⁷⁷. Türkler daha çok berberlik, kasaplık, ayakkabıcılık, basmacılık, saraçlık gibi mesleklerle uğraşıyorlardı. İnşaat ve marangozluk tamamen Yunanlıların elindeydi. Yunanlılar aynı zamanda terzilik ve kunduracılık konusunda da iyilerdi. Lang Kıbrıs'taki sanayi işçilerini üç sınıfa ayırmaktadır; buna göre ilk sınıfa terziler, ayakkabıcılar, marangozlar, demirciler, duvar ve araba ustaları gibi meslek grupları dahildir. İkinci grubu işçiler, hamallar ya da ev hizmetlileri gibi bedenen çalışanlar, üçüncü sınıfı ise tarım işçileri oluşturmaktadır. Buna göre ilk sınıfın gündeliği 10 ila 27 kuruş arasındayken, ikinci sınıfın 8 ila 13½ kuruş, üçüncü sınıfın ise 5 ila 7 kuruş arasındadır⁸⁷⁸.

Lonca teşkilatı çerçevesinde örgütlenen Kıbrıs esnafının yürüttüğü bu faaliyetlerin yanında, bu dönem imparatorluk genelinde fabrikalaşmanın arttığı bir dönem olmuştur. Osmanlı'da fabrikalaşmanın Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat'la beraber ülke genelinde iktisadî kalkınma ve sanayileşme politikaları üretmek için kolları sıvamıştı. Ortak bir yaklaşım olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda gerekli sanayi tesislerinin ve fabrikaların kurulması şarttı. Dolayısıyla hem Sanayi Devrimi'nin etkilerinden korunmak hem de ordunun ve diğer devlet kurumlarının ihtiyaçlarını gidermek için devlet eliyle çeşitli fabrikalar kurmaya başlandı. Sonuçta sınırlı lonca teşkilatının bu tarz bir üretimin ya da yatırımın üstesinden gelmesi imkansızdı⁸⁷⁹. Tanzimat Dönemi devlet adamlarının sanayii güçlendirmek adına yaptıkları çalışmaları; 1840-1860 yılları arasındaki devletçi politikaların ağır bastığı birinci dönem ve 1860-1876 yılları arasındaki özel sektör oluşturma çabalarının uygulamaya konduğu ikinci dönem olarak ayırmak mümkündür⁸⁸⁰. İncelenen dönemde Kıbrıs'ta da farklı

⁸⁷⁵ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 467; Jenness, 1962: 98.

⁸⁷⁶ Jenness, 1962: 98.

⁸⁷⁷ Jenness, 1962: 98.

⁸⁷⁸ Parliamentary Papers, Further Reports From Her Majesty's Diplomatic and Consular Agents Abroad, Respecting The Condition of the Industrial Classes and the Purchase Power of Money in Foreign Countries, 389, 391.

⁸⁷⁹ Topal, Erdemir, Kırılı, 2012: 39-41.

⁸⁸⁰ Seyitdanlıoğlu, 2009: 59.

alanlarda faaliyet gösteren fabrikalar vardı. Örneğin White 1862 yılı raporunda Tuzla'da son zamanlarda 3 tane sabun fabrikası açıldığından bahsetmektedir⁸⁸¹. Yine bir başka kaynakta, bir ya da iki küçük fabrikanın zeytin bol olduğunda yerel pazar için sabun ürettiği aktarılmaktadır⁸⁸². Belgelere göre Lefkoşa'da iki tane de tütün fabrikası vardı⁸⁸³. Biri Fransa konsolos memuru tercümanı Yorgi Hacı Karpası'nın tütün fabrikasıydı⁸⁸⁴, diğeri Fabrikatör Andarya'nın fabrikasıydı⁸⁸⁵. Yine 27 Haziran 1877 tarihli başka bir belgeye göre; Ahmet Asaf Efendi'nin Lefkoşa Barutçuzade çarşısında bir fabrika açacağı bilgisi paylaşılmaktadır⁸⁸⁶. Ayrıca adada bir şarap fabrikasının açılmak üzere olduğu anlaşılmaktadır. Kıbrıslı Luyizo Anotyadi, 3 Ekim 1873 tarihli arzuhalinde Kıbrıs üzümünden şarap imal etmek için bir fabrika inşa etmek istediğini bildirmiştir. Bu fabrika için Avrupa'dan getirmeceği alet ve edevattan gümrük vergisi alınmamasını talep etmiş, zecriye rüsumundan da 20 yıl muaf tutulmayı istemiştir⁸⁸⁷.

İncelenen dönemde Tuzla'da iki adet buhar gücüyle çalışan dört testereli çırçır makinesi fabrikası ve üç adet katır gücüyle çalışan tek testereli çırçır makinesi fabrikası bulunuyordu. Adanın içinde altı ya da yedi tane katır gücüyle çalışan testere çırçırı mevcuttu. Ayrıca Tuzla'da üç hidrolik ve iki vidalı pres makinesi bulunmaktaydı. Ancak kullanılan testere çırçır makineleri lifi zayıflatıyor, pamuğun kalitesini düşürüyordu. Bu yüzden Kıbrıs'ta pamuk ziraatını destekleme faaliyetleri kapsamında, 1863 yılında adada bir İngiliz firması tarafından Platt ve Richardson'nun 40 inçlik çift hareketli Macarthy çırçır makineleriyle donatılan küçük bir çırçır fabrikası kurulmuştur⁸⁸⁸.

İncelenen dönemde Kıbrıs'ta bu alana ilişkin üretimin çoğu hala zanaatkarlık derecesinde yürütülüyordu ve küçük ölçekli bir görünüm arz ediyordu. Ancak çeşitli alanlarda faaliyet gösteren fabrikaların açılmasıyla beraber adanın çehresi değişmeye başlamıştır. İncelenen dönemin başlıca gelişimi deri sanayii üzerine olmuş, bu noktada Osmanlı'nın dünya pazarlarına hammadde sağlayan küçük bir bölgesi olan Kıbrıs, aynı zamanda dışarıdan aldığı derileri işleyip satan bir pozisyonda olmuştur.

⁸⁸¹ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 467.

⁸⁸² Jenness, 1962: 98.

⁸⁸³ 26 Temmuz 1877 tarihli bir belgede; beşinci ve yedinci duhan fabrikalarının memur ve muavinlerinin senetlerinin tasdik edilerek gönderildiği bildirilmektedir; TŞR.KB.191/160.

⁸⁸⁴ TŞR.KB.191/110, 228.

⁸⁸⁵ TŞR.KB.191/131.

⁸⁸⁶ TŞR.KB.191/237.

⁸⁸⁷ ŞD.2876/26.

⁸⁸⁸ *Circular to Her Majesty's Consuls in the Ottoman Dominions Regarding Cotton Cultivation; Together with a Summary of Their Replies*, 1865: 22.

2.7. Para ve Fiyatlar

Osmanlı İmparatorluğu çağdaşı bulunan çoğu ülke gibi XIX. yüzyıla kadar madeni para kullanılıyordu. Kullanılan ilk paralara “*sikke*” adı veriliyor, bunlar gümüşten imal ediliyordu. Gümüşten akçeler XVII. yüzyılın sonuna değin temel para birimi olmuştur. İlk altın paranın basılmasıyla beraber tek maden sistemi olan “*monometalist*” dönemden, çift maden sistemi olan “*bimetalizm*” dönemine geçilmiştir. Bunun yanı sıra I. Murat döneminden itibaren de ufaklık ihtiyacını gidermeye yönelik bakır paralar kullanılmaya başlanmıştır. XVII. yüzyılın sonunda yapılan bir düzenleme ile artık para, akçenin yerine kullanılacak para birimi haline gelmiştir⁸⁸⁹.

XVIII. yüzyılın başından itibaren kuruş paralar basılarak yeni bir para anlayışına geçiş yapılmış, böylelikle 1 Osmanlı kuruşunun 120 akçeye ya da 40 paraya denk olması kabul edilmiştir⁸⁹⁰. XIX. yüzyılda kuruşun yanında, büyük ticarî işlemlerde kullanılan yerli ve yabancı altın paralar da tedavül ediyordu⁸⁹¹.

Osmanlı’nın dünya ekonomisine daha fazla eklendiği ve dış ticaretin hacminin büyüdüğü XIX. yüzyılda paraya olan ihtiyaç ve talep arttığından, imparatorlukta kâğıt para kullanımı da bu dönemde başlamış ve ilk Osmanlı kâğıt parası olan “*kaime*” 1840 yılında basılmıştır. Ancak piyasada, günlük alışverişlerde kâğıt para kullanılmamış, çek ve benzeri para araçları ise özellikle poliçe gibi senetlerin Osmanlı’da kullanımı çok sınırlı kalmıştır⁸⁹².

XIX. yüzyılın siyasî ve iktisadî şartları karşısında Osmanlı ne yaparsa yapsın paranın resmî rayicini koruyamıyor, devamlı olarak tağşişlere başvurmak zorunda kalıyordu. Osmanlı’da, parada istikrar sağlanması amacıyla 1844 yılında “*tashih-i sikke*” ya da “*tashih-i ayar*” adı verilen yeni bir düzenleme yapılmış ve parada yapılan tağşişe son verilmiştir. Bu düzenlemeyle altın ve gümüşe dayalı lira-kuruş esasına geçilmiştir⁸⁹³. Bu sistemle 1 altın lira, 100 gümüş kuruşa eşit kabul edilmiştir. Osmanlı sikkeleri 100 ve 50 kuruşluk altın, 20, 10 ve 5 kuruşluk gümüş sikkeler olarak belirlenmiştir. Öncelikle 22 ayar altından 100 kuruşluk altın sikkeler ve ardından 17 Haziran 1844’te 50 kuruşluk altın sikkeler hazırlanmıştır⁸⁹⁴. Bu uygulamayla altın sikke ile 20 kuruşluk gümüş sikke, yani mecdidiye temel para olma

⁸⁸⁹ Akyıldız, 2007: 164.

⁸⁹⁰ Pamuk, 2002: 458; Tabakoğlu, 1994: 274; Tekin, 1999: 171.

⁸⁹¹ Öztürk, 1989: 797.

⁸⁹² Akyıldız, 2007: 163-165; Yanardağ, 2015: 918-920.

⁸⁹³ Pamuk, 2002: 458; Tabakoğlu, 1994: 274; Tekin, 1999: 171.

⁸⁹⁴ Düzenlemede yer almamasına rağmen sonrasında 25 kuruşlukla 2,5 ve 5 liralık altın paralar piyasaya sürülmüş, böylece piyasada tedavülde olan altın para çeşidi beşe çıkmıştır; Akyıldız, 2007: 165.

özelliğini sürdürmüş ve imparatorluğun sonuna kadar tağşiş edilmeden, değerini korumuştur⁸⁹⁵.

1840 yılında piyasaya sürülen kaimenin gün geçtikçe miktarı artarken değeri azaldığından, bu durum pek çok sosyal sorunu beraberinde getirmiştir. Bu yüzden bu ilk kaimeler İngiltere'den alınan bir borçla Eylül 1862'den itibaren tamamen tedavülden kaldırılmaya başlanmıştır. Osmanlı 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı finanse edebilmek için bir defa daha kaime basımına girişmiş ancak bu ikinci tecrübe süreci ilkinden daha sancılı olmuştur. İkinci kaimeler 1876'da piyasaya sürülmüş, bunlar Hicaz, Yemen, Trablusgarp, Basra ve Bağdat gibi siyasî açıdan hassas yerler dışında imparatorluğun her yerinde tedavüle girmiştir⁸⁹⁶.

Yukarıdaki bilgilere paralel olarak incelenen dönemde Kıbrıs'ta kullanılan para biriminin lira-kuruş olduğu görülmektedir. Kıbrıs'ta genel olarak Osmanlı'da dolaşımda bulunan paralar kullanılıyordu. İncelenen dönemde bakır akçelerin daha önemsiz bir pozisyonda kaldığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden 7 Aralık 1862 tarihli yazıda; Kıbrıs'ta bulunan bakır akçenin mahallî masraflarda kullanılması, hazineye gönderilecek akçenin daha çok altın veya gümüş olmasına özen gösterilmesi istenmiştir⁸⁹⁷. Ancak 1873 yılında Kıbrıs'taki bakır paraların büyük oranda sevk edilmesi nedeniyle, paranın carî değerinde büyük oranda bir artış gerçekleşmiştir⁸⁹⁸. Diğer taraftan Kıbrıs'ta altın paraların kullanımı daha nadir görülmektedir⁸⁹⁹.

Kıbrıs'ta Osmanlı paraları yanında ticarî bir bölge olmasının etkisiyle yabancı paralar da dolaşımdaydı. Yabancı paralar daha çok Osmanlı Bankası Kıbrıs şubesi üzerinden tedavül oluyordu. Şubenin esas görevi adanın gelirlerini toplamak ve parayı en kazançlı şekilde İstanbul'daki genel müdürlüğe ulaştırmaktı. Osmanlı Bankası Kıbrıs şubesinin önemli bir görevi de para birimi üzerinde, bir kontrol mekanizması gibi çalışmasıydı.

Osmanlı Bankası Kıbrıs şubesi; 1 sterlin 114 kuruş, 1 frank 91 kuruş⁹⁰⁰, Osmanlı lirası 104 kuruş olmak üzere sabit bir döviz kuru uygulamıştır⁹⁰¹. Ayrıca dolaşımdaki madeni paraların güncel oranlarıyla, banka oranları arasında da büyük fark vardı. Örneğin

⁸⁹⁵ Akyıldız, 2007: 165.

⁸⁹⁶ Akyıldız, 2001: 213; Akyıldız, 2007: 165.

⁸⁹⁷ A.}MKT.MHM.249/26.

⁸⁹⁸ Commercial No.22 (1874) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1563.

⁸⁹⁹ Commercial No.18 (1877) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1017.

⁹⁰⁰ Fransız madeni parası

⁹⁰¹ Commercial No.22 (1874) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1563.

1873 yılının başında Kıbrıs'ta altın paralar ticarete banka faiz oranlarına göre yalnızca %1 ila %2 arasında bir oranla dolaşırken, beşlik para biriminde yıl sonunda fark %20'ye yükselmiştir⁹⁰².

Osmanlı Bankası Şubesi tarafından Kıbrıs'ta sabit bir döviz kuru uygulansa da incelenen dönemde güncel kur yıllara göre dalgalı bir görüntü arz etmiştir. Buna göre 1861-1878 yılları arasında 1 sterlinin kuruş karşısındaki güncel kuru şu şekilde bir seyir izlemiştir;

Tablo 2.10 1861-1878 Yılları Arasında Sterlinin Kuruş Karşısındaki Güncel Kuru

YIL	KURUŞ
1861 ⁹⁰³	135-145
1862 ⁹⁰⁴	144-148
1863 ⁹⁰⁵	154-110 ⁹⁰⁶
1873 ⁹⁰⁷	130-134
1874 ⁹⁰⁸	130-150
1876 ⁹⁰⁹	150-157
1877 ⁹¹⁰	157-175

31 Aralık 1877 tarihinde -üç aylık bir periyotta geçerli olmak üzere- gümüş mecdiye karşısında takas oranı, Londra banka kuru 115, Fransa banka kuru 182 olarak belirlenmiştir⁹¹¹.

⁹⁰² Commercial No.22 (1874) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1563.

⁹⁰³ Parliamentary Papers, Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st and June 30th 1862: 359.

⁹⁰⁴ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 473.

⁹⁰⁵ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between July 1st 1863 and June 30th 1864: 437.

⁹⁰⁶ Sterlinin değeri yıl boyunca tırmanmış ancak Ağustos 1863'te 1 sterlin 154 kuruştan, 110 kuruşa indirilmiştir.

⁹⁰⁷ Commercial No.22 (1874) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1563.

⁹⁰⁸ Commercial No.17 (1875) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1771.

⁹⁰⁹ Commercial No.18 (1877) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1017.

⁹¹⁰ Commercial No.18 (1878) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1368.

⁹¹¹ Commercial No.18 (1878) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1367.

Yine aynı tarihte kuruşun yabancı paralara oranı şöyledir⁹¹²;

Tablo 2.11 1877 Yılında Kuruşun Yabancı Paralar Karşısındaki Banka ve Güncel Kur Oranları

PARA BİRİMİ	BANKA KURU	GÜNCEL KUR
İngiliz Sterlini	114	175
Fransız Frangı	91	140
Osmanlı Lirası	104	160

Görüldüğü gibi bu dönemde Kıbrıs'ta banka kuru ile güncel kur arasında 50 ila 60 kuruş arasında değişen oranlar hüküm sürmüştür. Bu oranlar bölgeden bölgeye farklılık gösteriyordu⁹¹³.

İkinci kaimelerin 1876'da piyasaya sürülmesi Kıbrıs'ta da etkisini hissettirmiş, 1876 raporunda Pierides; kaime ve kâğıt para meselesinin, iyi alışımli madeni paraların fiyatlarını daha da artıracakı öngörüsünde bulunmuştur⁹¹⁴. Konuya ilişkin olarak 30 Ocak 1877 tarihinde kaleme alınan bir belgede; Kıbrıs'ta kaimelerin çarşıda kabulünde sıkıntılar yaşandığı bildirilmiştir. Osmanlı idaresi tarafından tedavüle çıkarılmış kâğıt paralar mal sandıklarında kabul edilse de çarşıda bunların kabulünde sıkıntılar yaşandığının haber alındığı, *“halbuki kavâim-i mezkûre beşlik ve metelik i'tibâriyle mevki'-i tedâvüle çıkarılmış ve bunların fiyat-ı maktû'ası râdde râdde alınub verileceği cihetle o makûle ahz u i'tâda verilen kâimenin adem-i kabulünde bulunanlar kanunen mazhar-ı mücâzât olacağı derkâr bulunmuş”* olduğundan bir kere daha tüccar ve esnaf vesaireye bu durumun ilan ve tebliğ edilmesi istenmiş, şayet böyle muhalefet edenler olursa haklarında gereken muamelenin yapılacağı bildirilmiştir⁹¹⁵. Görüldüğü gibi kâğıt paranın kullanımı teşvik edilmiş, buna karşı çıkanlar hakkında yaptırım uygulanacağı ifade edilmiştir.

Bu dönemde Kıbrıs'ta günlük kullanımda bakır akçelerin daha çok kullanıldığı, altın paraların daha nadir oranda kullanımda olduğu anlaşılmıştır. Bu dönemde Osmanlı Bankası Kıbrıs Şubesi tarafından yabancı paralar üzerinde sabit bir döviz kuru belirlemiştir. Ancak güncel kur bu orandan farklı bir seyir takip etmiştir. İncelenen dönemde 1 sterlinin güncel kuru 135 ila 175 kuruş arasında değişen oranlardan işlem görmüştür.

⁹¹² Commercial No.18 (1878) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1368.

⁹¹³ Örneğin 1873 yılında Osmanlı lirası İstanbul'da 108 kuruştan karşılık görüyordu.

⁹¹⁴ Commercial No.18 (1877) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1017.

⁹¹⁵ Baltacı, 2021: 189.

2.8. Kıbrıs Adasında Ticaret

Kıbrıs adası stratejik ve coğrafi konumu dolayısıyla tarih boyunca Akdeniz bilhassa Doğu Akdeniz ticaretinde önemli bir yerde bulunmuştur. Adada İskender döneminden itibaren ticari faaliyetler yürütülmeye başlanmış, Kıbrıs'ın Kafkasya, Suriye, Mezopotamya ve Ege adaları ile ticareti milattan önceki yıllara kadar uzanmıştır⁹¹⁶.

XIX. yüzyılın ikinci yarısı Osmanlı topraklarındaki bölgelerin kapitalist dünya ekonomisi ile ticarî ve iktisadî bir bağ geliştirdiği bir devre olmuştur. Artık Kıbrıs gibi liman kentlerinde üretimin büyük kısmı Avrupa pazarları için yapılmaya başlanmıştır⁹¹⁷. Dış ticaret hacmi artmıştır.

İncelenen dönem Kıbrıs başta Avrupa olmak üzere pek çok ülkeyle ticarî faaliyette bulunuyordu. Bunların başını adaya düzenli vapur seferleri düzenleyen Avusturya ve Fransa çekiyordu. Bu dönemde Trieste ve Marsilya, Avusturya ve Fransa dışında birçok ülkeye mal ihraç eden aktarma merkezleri konumundaydılar. Siyasî statüsüne rağmen İngiltere'nin adayla olan ticareti daha düşük bir seviyede kalmıştır. Bu devletleri Rusya, İtalya, Yunanistan, Almanya gibi devletler izlemiştir.

Kıbrıs adasında yabancı imalatçılarla herhangi bir doğrudan ticaret durumu söz konusu değildi, ihtiyaç duyulan eşyalar esas olarak Türkiye, Suriye ve Mısır'dan gümrük vergisi ödenerek getirtiliyordu. Ancak 1875 yılından itibaren Kıbrıs, az miktarda pamuklu imalatı İngiltere ve Almanya ile Avusturya'dan doğrudan ithal edilmeye başlamıştır. Yine Anadolu üzerinden adaya dolaylı olarak sevk edilen mamul mallar, 1873 yılından itibaren küçük paylarla da olsa Avusturya, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerden ithal edilmeye başlanmıştır. Kıbrıs ayrıca Avrupa kolonileriyle pirinç, şeker ve kahve gibi ürünler üzerinden, küçük bir oranda doğrudan ticaret yapıyordu. Fransa'dan deri, Anadolu ve Mısır'dan da un geliyordu. Biraz da Trieste üzerinden İsveç muslini ve mendili, Almanya'dan kalitesiz çatal bıçak takımı ve hırdavat geliyordu⁹¹⁸.

Kıbrıs'ta iç tüketime dayalı ihtiyaçlar büyük oranda Beyrut ve karşı kıyılardan karşılanıyordu. Kıbrıs'ta çoğunlukla yakın pazar için üretim yapılıyordu. Ticaretin çoğu Anadolu ve Mısır ile yürütüyordu. Kıbrıs Anadolu'ya peynir ve katır gönderiyor, karşılığında tümbek ve tütün alıyordu. Mısır ise Kıbrıs'ın şarap ve sarı ipeğine karşılık ununu takas

⁹¹⁶ Özkul, 2010: 31.

⁹¹⁷ Kasaba, 1993: 13.

⁹¹⁸ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between July 1st 1863 and June 30th 1864: 436; Commercial No.9 (1876) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1034.

ediyordu⁹¹⁹. Mağusa bölgesinin soğan, portakal, limon ve nar gibi taze sebze ve meyveleri için de Mısır'a karlı bir pazar vardı. Bu Tuzla ve İskenderiye arasındaki düzenli buharlı gemi seferlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı⁹²⁰. Anadolu ve yakın çevreyle yürütülen bu ticarî faaliyetler, iç ticaret kapsamında değerlendirilebilir. Ancak adadan Anadolu'ya giden ürünlerin bir kısmı buradan Avrupa ülkelerine ihraç ediliyordu. Yine adaya mamul mallar gibi bazı ürünler dolaylı olarak Anadolu üzerinden geliyordu. Anadolu ile yapılan karşılıklı sevkیاتlar da gümrük vergisine tabi olduğundan bunu da dış ticaret kapsamında değerlendirmek mümkündür.

Kıbrıs'ın kıyı ticareti Türk bayraklı teknelerle sınırlıydı⁹²¹. Taşıma ticareti çoğunlukla adayla Beyrut arasında dolaşan ve malları büyük gemilerden daha ucuza taşıyan küçük Arap gemileri tarafından yürütülüyordu⁹²². Örneğin Suriye için yükleme yapan gemi kaptanları, Kıbrıs tuzunu kendi hesapları için alıp, satıyorlardı⁹²³.

Adada ticareti ziraî ürünler üzerinden yürütülüyordu. Adanın en önemli ticarî tarım ürünlerini buğday, arpa gibi tahıllar, pamuk, keçiyoynuzu, kök boya, şarap oluştuyordu. Bu ürünler aynı zamanda Kıbrıs'ın temel ihraç ürünleriydi. Adanın ithal ettiği ürünleri daha çok mamul mallar oluştuyordu. Mamul malların yanı sıra kahve, şeker, pirinç gibi adada bulunmayan ziraî ürünler de ithal ediliyordu. İthal edilen ürünlerden biri de deriydi. Ancak ada bu ürünü tabaklayıp yeniden ihraç etmek için satın alıyordu. Bu durum Kıbrıs'ın kapitalist dünya ekonomisine karşı ticarî bir aksiyon aldığını göstermesi bakımından önemlidir. Yine Volo ve Selanik'ten getirilen tütünün bir kısmı adada tüketilirken, bir kısmı adada işlenip Suriye, Karamanya gibi yerlere satılıyordu⁹²⁴.

Kıbrıs'ın en büyük ticarî merkezi Tuzla'ydı. Bir iskelenin, gümrüğün ve bankanın bulunduğu bu merkezde, yabancı tüccarlar, konsoloslar ve tercümanlar ikamet ediyordu. Kıbrıs tüccarları genellikle gayrimüslimlerden oluşuyordu. Konsoloslukların istihdam ettikleri tercüman, kavas, hizmetçi gibi görevlilerin yabancı tüccarların sahip olduğu haklara sahip olmaları gayrimüslimleri ticarete avantajlı duruma getiriyordu⁹²⁵. Ayrıca adada İngiliz konsolosları da ticaretle uğraşıyorlardı⁹²⁶. Yabancı tüccarlar Osmanlı iç pazarına hâkim,

⁹¹⁹ Jenness, 1962: 99.

⁹²⁰ Commercial No.18 (1877) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1021; Jenness, 1962: 98.

⁹²¹ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 473.

⁹²² Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls in 1869-70: 326.

⁹²³ Jenness, 1962: 93-94; Cobham, 1909: 121-122.

⁹²⁴ Commercial No.18 (1878) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1365-1366; Jennes, 1962: 82.

⁹²⁵ Bağış, 1998: 58; Erdönmez, 2011: 94.

⁹²⁶ Demiryürek, 2017: 120.

gerekli bağlantıları kurabilen gayrimüslimlerden yararlanmayı tercih ediyorlardı⁹²⁷. Yine konsoloslar yasak olmasına rağmen gayrimüslimlere patent vererek bunların ilgili devletin yararlandığı imtiyazlardan yararlanmasını sağlıyorlardı. III. Selim döneminde buna bir önlem olarak yabancılara tanınan imtiyazlar Osmanlı vatandaşı gayrimüslimlere de tanınmaya başlanmıştı, “*beratlı gayrimüslim*” tüccarlar, Osmanlı İmparatorluğu himayesinde bulunan “*Avrupa tüccarı*” haline gelmişlerdi⁹²⁸. 1815 yılından itibaren de Kıbrıslı gayrimüslim Avrupa tüccarlarının sayısı otuz iki, bunların ticari faaliyetlerini yürütmek için istihdam ettikleri hizmetli sayısı altmış iki olmuştur⁹²⁹. Tabi iç ticaretteki gayrimüslim tüccarlar bu sayının dışındadır.

II. Mahmut döneminde Avrupa tüccarının sahip olduğu haklara karşılık Müslüman tüccarın korunmaya çalışıldığı ve onlara da “*Hayriye tüccarı*” sıfatıyla benzer şartlarda ayrıcalıklar tanındığı görülmektedir. Bu uygulama için belirli sayıda kontenjanlar açılmış, başlangıçta Kıbrıs’a 10 kişilik bir kontenjan açılmış, daha sonra bu sayı 30’a çıkarılmıştır.⁹³⁰ Bu çabaya rağmen incelenen dönemde Müslüman tüccarlar, gayrimüslim tüccarların gölgesinde kalmıştır.

XVII. yüzyılda yabancı tüccarlar ajanları vasıtasıyla Ankara, Bursa gibi büyük şehirlerde ihraç edecekleri ürünleri üretim yerinde alabiliyorlardı. O dönemde bu ürünleri iç ticarete dahil edemeseler bile, XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarında önce toptan ticaret ardından da perakende ticaret yapmaya başlamışlardı⁹³¹. Kıbrıs adasında da durum farklı değildi. Örneğin Ruslar XIX. yüzyılın başlarında elde ettikleri imtiyazlar neticesinde Kıbrıslı üreticilerden mal alma hakkı kazanmışlardı. Ancak bu süreçte ada yöneticileri Rus tüccarların malları doğrudan üreticiden almalarına dahil olup, bundan nemalanmaya çalışıyorlardı. Muhassıllar köylülerden 4-5 kuruşa aldıkları harnubu, Rus tüccarlara 12 kuruştan satıyorlardı⁹³².

Ancak Osmanlı’nın genelinde olduğu gibi adanın yerel ulaşım araçları çok yetersizdi. Lefkoşa’yı iç kesimlere, ayrıca Tuzla, Mağusa ve Girne’ye bağlayan katır ve deve yolları vardı. Bunun yanı sıra Tuzla’yı da Leymosun ve Mağusa’ya bağlayan yollar da bulunuyordu. Daha dağlık kısımlarında yollar engebeli ve zordu. Adanın çoğu yerinde köprülere ihtiyaç duyuluyordu, özellikle kış aylarında akarsular karşıya geçişi zorlaştırıyordu. Taşımacılıkta deve, katır ve eşek gibi yük hayvanları kullanılıyordu. Atlar daha çok kentlerde

⁹²⁷ Bağış, 1998: 58.

⁹²⁸ Bağış, 1998: 57-75.

⁹²⁹ Bağış, 1998: 104.

⁹³⁰ Bağış, 1998: 108-111.

⁹³¹ Erdönmez, 2019: 146; Kütükoğlu, 2018:359.

⁹³² Erdönmez, 2019: 146.

kullanılıyordu. Bu hayvanlarla ulaşım yavaş ve pahalıydı. İç bölgelerden limana mal nakletmenin maliyeti neredeyse, Avrupa'ya yapılan navlunu aşırıyordu⁹³³.

2.8.1. Ticareti Geliştirmeye Yönelik Atılan Adımlar

Tanzimat'la beraber imparatorluk genelinde ticaretin geliştirilmesi ve yaygınlık kazanması için önemli adımlar atılmıştır. Bunların bir yansıması olarak Kıbrıs'ta da incelenen dönemde ticareti canlandırmak için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur.

Bu girişimlerin ilki ve en önemlisi Kıbrıs'ta bir Ticaret Meclisi teşkil edilmesidir. Batılı ülkelerle ticarî münasebetlerin artması beraberinde yeni ihtilafları getirdiğinden Osmanlı İmparatorluğu, ticarî hayatı yeniden düzenleme gereksinimi duymuştur. Batılı ülkeler tüccarlarının alışkın olduğu hukukî ortamın, Osmanlı topraklarında da sağlanması hususuna önem vermişlerdir. Bu sebeple Osmanlı idaresinin batıdan aldığı ilk kanun ticaret kanunu olmuştur⁹³⁴. 1850 yılında Ticaret Kanunu'nun yayınlanmasından sonra Ticaret Mahkemesi açılan önemli merkezlerden biri de Kıbrıs olmuştur. Ticaret Meclislerinin kanunen vali ve kaymakamlar nezaretinde toplanması gerekse de Kıbrıs'ta Tuzla'nın önemli bir ticaret merkezi olması, müste'menan tüccarın, konsolosların, tercümanların burada bulunması gibi gerekçelerle mahkeme, Kıbrıs'ta hükümet merkezinden başka bir merkezde, Tuzla'da açılmıştır⁹³⁵. Kıbrıs Ticaret Mahkemesi, tüccarlar arasındaki anlaşmazlıkların ve uyuşmazlıkların mahallinde çözülmesini sağlamıştır.

İncelenen dönemde Lefkoşa-Tuzla arasına bir yol açılması, adaya bir telgraf hattı çekilmesi, Tuzla'da bir deniz feneri inşa edilmesi, Kıbrıs'ta Osmanlı Bankası'nın bir şubesinin açılması gibi büyük projeler hayata geçirilmiştir. Adanın ulaşım araçları ihtiyacı karşılamayacak kadar yetersizdi ayrıca taşımacılıkta kullanılan hayvanlarla ulaşım yavaş ve pahalıydı. İç kesimlerden limana tahıl taşıma oranı neredeyse Avrupa'ya yapılan navlunu aşırıyordu⁹³⁶. Bunun için 1862 yılında, Ziya Paşa döneminde sekiz saatlik Tuzla-Lefkoşa arasına sermayesi ada aşarından karşılanmak üzere bir taşıma yolu yapılmasına karar

⁹³³ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 468; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 470; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1866 August to December: 82; Commercial No.17 (1875) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1770.

⁹³⁴ Demirci, 2013: 16.

⁹³⁵ İ.MVL.533/23915-5.

⁹³⁶ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1866 August to December: 82; Commercial No.17 (1875) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1770.

verilmiştir⁹³⁷. Ancak Ziya Paşa görevde altı ay kadar kaldığından, yolun yapım işi uzamıştır. Çalışmaların yönetimi Polonyalı bir mühendise emanet edilmiş, sonraki dönemde mühendisle, yeni Mutasarrıf Mehmet Halet Paşa ve meclis arasında sürekli bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştır⁹³⁸. 1865 yılına kadar her iki taraftan yaklaşık beş mil mesafe üzerine bir hendek açılmaktan öteye geçilememiştir. Üstelik yolda çalıştırılacak işçiler yakın köylerden karşılandığında, mühendisin hesabına göre işin tamamı 440,000 kuruşa mal olacaktı ancak 1865 yılına kadar zaten yaklaşık 330,000 kuruş harcanmıştı⁹³⁹. Bundan sonraki süreçte yolun yapımına devam edilmiş, özellikle Said Paşa döneminde çalışmalar hız kazanmıştır. 1871 yılına gelindiğinde 184,725 kuruş 30 para harcanarak Tuzla ile Piroyi köyü arasındaki 5 saatlik yol tamamlanmıştır. 1872 yılında da yolun geri kalanını yapmak ve oluşan bozulmaları tamir etmek için Kıbrıs'tan bir mühendis atanmıştır⁹⁴⁰.

Yine Mutasarrıf Ziya Paşa döneminde kökleri Bizans dönemine kadar uzandığı söylenen Lefkoşa panayırı yeniden açılmıştır. 100 yıl önce terk edilen bu gelenek Mutasarrıf Ziya Paşa döneminde, 1862 yılında yeniden canlandırılmaya çalışılmış, panayırın surlar dışında her yılın eylül ayında 15 gün süreyle açılmasına karar verilmiştir. Buna istinaden her tüccar ve zanaatkarın mallarını sergilemeleri için ahşap ve bezden tezgahlar kurulmuştur⁹⁴¹. Şüphesiz Lefkoşa panayırı kent hayatına ticarî bir değer kazandırmıştır.

İkinci önemli girişim olan adaya telgraf hattı çekilmesi fikrini Mutasarrıf Mehmet Halet Paşa ortaya atmıştır. Mehmet Halet Paşa öncelikle ticari fayda getireceğine inandığı için telgraf hattının merkezinin, mutasarrıflık merkezi olan Lefkoşa'ya değil de ticaret merkezi konumundaki Tuzla'ya açılmasını önermiştir. Ancak deniz hatlarının öngörülen meblağın üzerinde masraf gerektirmesi, sıklıkla tamire ihtiyaç duyması gibi gerekçelerle adaya telgraf hattı çekilmesi işi ertelenmiştir. 1868 yılında Vali Kayserili Ahmet Paşa, bizzat adadan kaleme aldığı yazıda telgraf konusunu tekrar gündeme taşımış, yerli ve yabancı tüccarın adadaki faaliyetlerinin geliştirilmesine de yönelik olarak adaya bir telgraf kablosu uzatılması talebinde bulunmuştur. Sonuç itibarıyla 1871 yılında, 10 yıl gecikmeyle adaya Lazkiye'den

⁹³⁷ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st and June 30th 1862: 361; Hill, 2016: 204.

⁹³⁸ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1866 August to December: 82.

⁹³⁹ Oranlar 4,000 sterlin ve 3,000 sterlin olarak verilmiş, 1863 düzenlemesine göre 1 sterlin=110 kuruş hesabıyla kuruşa çevrilmiştir; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1866 August to December: 82.

⁹⁴⁰ Samani, 2017: 811.

⁹⁴¹ İ.DH.496/33744; İ.DH.35203; Samani, 2017: 811-812.

ilk telgraf hattı çekilmiş ve Kıbrıs adası çağın en mühim icatlarından biri olan telgraf haberleşmesini kullanmaya başlamıştır⁹⁴².

Kıbrıs'ta Osmanlı Bankası'nın bir şubesinin açılması da oldukça önemli bir gelişmedir. 1863 yılındaki yeni yapılanmasının hemen ardından Bank-ı Osmanî-i Şahane'nin ilk şubelerinden biri, 7,693 nüfuslu Kıbrıs'ta açılmıştır. Bu Hamilton Lang sayesinde olmuştur. Zira Lang, 1856 yılında Beyrut'ta bir şirkette çalışmaya başlamış ve burada sonradan yakın dostu olacak Osmanlı Bankası'nın genel müdürü Edward Gilbertson ile tanışmıştır. Gilbertson, Lang'den Kıbrıs'a gittiğinde burada bir şube açılması için uygun bir ortam olup olmadığı araştırmasını istemiştir. 1862 yılında Hamilton Lang'in olumlu görüş bildirmesiyle Mayıs 1864'te Tuzla'da bir şube açılmış, Lang de bankanın temsilcisi sıfatıyla buraya yerleşmiştir⁹⁴³. Hamilton Lang Osmanlı Bankası'nın Kıbrıs şubesini; çiftçilerin üretimlerini güvence altına almalarına yardımcı olan ve tüccarlara bankacılık hizmetleri vermek için uyarlanmış tek kurum olarak tanımlamaktadır⁹⁴⁴. Kıbrıs emvali yani malları banka şubesine teslim ediliyordu⁹⁴⁵. Şubenin görevi adanın gelirlerini toplamak ve parayı en kazançlı şekilde İstanbul'daki genel müdürlüğe ulaştırmak olsa da Kıbrıs'ın ilk bankasının adada yetiştirilen ürünlerin ticarileşmesinde büyük bir payı vardır⁹⁴⁶. Dikkat edilirse banka şubesi de adanın ticari merkezi konumundaki Tuzla'da açılmıştır.

Bir diğer önemli gelişme de 1864 yılında Tuzla'da bir fenerin faaliyete geçirilmesidir. Zira Tuzla liman girişinin aydınlatılması, yabancı kumpanyaların temel talepleri arasındaydı. Gelişen vapur teknolojisi kıtalararası eşya ve yolcu taşımacılığını önemli boyutlara ulaştırdığından, bu durum vapur güzergahlarının uğrak notlarının aydınlatılmasını zaruri kılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda bu ihtiyaç özellikle Kırım Savaşı sırasında iyice hissedilir olmuş ve bu çerçevede modern bir deniz feneri ağı kurma projesi 1855 yılında Marius Michel'e verilmiştir. Bu proje kapsamında Karadeniz'den Kızıldeniz kıyılarına kadar olan Osmanlı sahilleri fener ağı ile donatılmıştır. Bu idarenin ikinci fener inşa faaliyeti döneminde ise Tuzla'da 1864 yılında bir fener faaliyete geçirilmiştir. Ardından 1867 yılında Girne İskelesi'ne de bir fener konulması talimatı verilmişse de bu ancak İngiliz idaresi döneminde gerçekleşmiştir⁹⁴⁷. Kıbrıs'ın Osmanlı'nın deniz feneri ağına entegre edilmesi öncelikle Kıbrıs açıklarının, Doğu Akdeniz'in güvenliğinde önemli bir yer tutmasından

⁹⁴² Çakılcı, 2016: 66-69, 71.

⁹⁴³ Apostolides, Baruh, 2015: s.54-55.

⁹⁴⁴ *Circular to Her Majesty's Consuls in the Ottoman Dominions Regarding Cotton Cultivation; Together with a Summary of Their Replies*, 1865: 22.

⁹⁴⁵ Baltacı, 2021: 163.

⁹⁴⁶ Apostolides, Baruh, 2015: s.55.

⁹⁴⁷ Karakulak, Kılıç, 2018: 145-146.

kaynaklanmıştır. Yani bu entegrasyon adanın ticari öneminden çok Doğu Akdeniz'deki güvenlik stratejileriyle ilgiliydi⁹⁴⁸. Ancak yine de bu gelişme adanın ticari alandaki etkileşimini artırmıştır.

2.8.2. İç Ticaret

Ada içindeki ticaret daha ziyade çarşı ve pazarlarda, Kıbrıslı tüccarlar vasıtasıyla yürütülüyordu. Bu tüccarlar belirli ürünleri kaza ve kasaba merkezlerine götürerek, bunların satışını yapıyorlardı⁹⁴⁹. Ticari faaliyetler daha çok şehir merkezlerindeki çarşı ve pazarlarda yürütülüyordu. Adanın en uğrak pazarlarından biri Tuzla iskelesinde kurulan pazardı. Ancak çarşı ve pazarların yoğun olduğu yer elbette Lefkoşa'ydı. Burada, eskiden beri bulunan pazar ve çarşılar faaliyettedir. Bunlar Balık Pazarı, Yorgancılar Çarşısı, Saman Pazarı, Sarayönü Çarşısı, Mertek Pazarı, Un Pazarı, Buğday Pazarı, İplik Pazarı, İpek Pazarı, Hayvan Pazarı, Basmacılar Çarşısı, Sarraçlar Çarşısı ve Terziler Çarşısı'ydı⁹⁵⁰. İncelenen dönemde Kıbrıs çarşılarına yenileri eklenmiş, Lefkoşa'da Barutçuzade Çarşısı⁹⁵¹ ve Köprü Çarşısı⁹⁵² açılmıştır. Bunun yanı sıra Ziya Paşa döneminde yüz yıl önce terk edilen Lefkoşa panayırı yeniden açılmıştır⁹⁵³. Bu çarşılarda bulunan dükkanlarda, pazarlarda ve her yıl eylül ayında on beş gün süreyle açılacak Lefkoşa panayırı adanın yerel ticarî faaliyetlerine hizmet ediyordu.

Çarşılarda bulunan dükkanlarda kasaplar, berberler, dokumacılar, dericiler, boyacılar, terziler, kunduracılar, demirciler, marangozlar, çömlekçiler, saraçlar gibi çeşitli esnaf grupları bulunuyordu⁹⁵⁴. İncelenen dönemin başında Kıbrıs'ta basmacı esnafı adada hala faaldi. Lang 1861 yılı raporunda, Kıbrıs adasının Anadolu ile yaptığı iç ticaretin temel maddesini kıyafet baskılarının oluşturduğunu, yerel tüketimde kullanılan bu kıyafetler için temel olarak İngiliz patiskalarının kullanıldığını kaydetmiştir⁹⁵⁵. Hatırlanırsa 1862 yılında, Kıbrıs Mutasarrıfı Ziya Paşa adaya ilk geldiğinde basmacı esnafına eğitim vermek üzere fabrika-i hümayûndan usta talebinde bulunmuştu⁹⁵⁶. Muhakkak Mutasarrıf Ziya Paşa adanın bu yerel üretimin dalını canlandırmak istiyordu.

⁹⁴⁸ Karakulak, Kılıç, 2018: 140.

⁹⁴⁹ Dinç, 2010: 262.

⁹⁵⁰ Dinç, 2010: 262.

⁹⁵¹ TŞR.KB.191/237.

⁹⁵² MVL.784/45.

⁹⁵³ A.}MKT.NZD.427/12; İ.DH.496/33744.

⁹⁵⁴ Parliamentary Papers, Further Reports From Her Majesty's Diplomatic and Consular Agents Abroad, Respecting The Condition of the Industrial Classes and the Purchase Power of Money in Foreign Countries, 389, 391; Jenness, 1962: 96; Erdoğan, 2011: 231.

⁹⁵⁵ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st and June 30th 1862: 359.

⁹⁵⁶ A.}MKT.NZD.427/12; İ.DH.496/33744.

İncelenen dönemde gayrimüslim tüccarlar dış ticarete olduğu gibi iç ticarete de etkindiler. 1861 yılında ait Leymosun gümrük koçanına göre çeşitli bölgelere mal satan kırkın üzerinde tüccar vardı ve bunlardan yalnızca bir tanesi Müslümandı. Ancak Lefkoşa’da durum farklıydı, adanın merkezinde Müslüman nüfusun yoğunluğuna bağlı olarak, ağırlık Müslüman tüccarlardaydı. Örneğin 1865 yılında Kıbrıs’ta Ticaret Mahkemesi teşkil edilmesi için verilen dilekçelerin kırkı Müslüman, on beşi gayrimüslim tüccarlara aitti⁹⁵⁷. Adada faaliyet gösteren Müslüman tüccarlar daha çok gayrimüslim ve yabancı tüccarlara mal temin ediyorlardı.

2.8.3. Dış Ticaret

XIX. yüzyılda kapitalist sisteme dayalı, yeni bir iktisadî anlayış ortaya çıkmış ve bütün dünyayı etkisi altına almıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda bu etki, iç ve dış siyasî gelişmelere paralellik gösteren bir seyir izlemiştir. Bu süreçte Osmanlı topraklarındaki bölgelerin kapitalist dünya ekonomisine eklemlenmesi süreci Kıbrıs gibi liman kentlerinde daha hızlı ve yoğun bir şekilde gerçekleşmiştir⁹⁵⁸.

Kıbrıs adası coğrafi konumu, ılıman iklimi ve verimli topraklarıyla, sahip olduğu ürün çeşitliliği ve üretim potansiyeli ile birçok avantaja sahipti. Ancak bu avantajlarına rağmen ithalat ve ihracatta bazı dezavantajların esiri oluyordu. Ada daha ziyade askeri-stratejik bir mevki olarak ön plana çıktığından, konumu dolayısıyla büyük limanlar için antrepo olacak bir pozisyonda görülüyordu. Kıbrıs’ın dış ticareti ülkelerin talebine göre şekillendiğinden, dalgalanmalara oldukça müsaitti. Liman olanaklarının yetersiz ve kısıtlı oluşu da ihracatın büyümesini engelliyordu. Ada sanayileşmek ve imalatçı bir konumda olmak için ise gereken araçlardan yoksundu⁹⁵⁹.

İncelenen dönemde Kıbrıs’ın dış ticaretteki en önemli gelişmelerinden birisi buharlı ağına eklemlenmesidir. Bu dönemde Doğu Akdeniz limanlarında İngiliz şirketleri ve bireysel tüccar vapurlarının ağırlığı hakimdi. Bu bağlamda 1836 yılında kurulan İngiliz P&O Kumpanyası önemlidir, zira şirket kurulduğunda Kıbrıs’a düzenli olmayan bir şekilde uğramaya başlamıştır. Bunun hemen akabinde 1836 yılında kurulan Avusturya Lloyd kumpanyası da adayı, vapurlarının önemli duraklarından biri olarak tayin etmiştir. Kumpanya ilk acentelerinden birini Kıbrıs’ta açmıştır. 1837 yılında Tuzla’da bir acente bir de posta ofisi faaliyete geçmiştir. Sıra-İskenderiye hattı güzergahı üzerinde olmamasına rağmen bu hatta Tuzla dahil edilmiş, ayda iki sefer yapmasına kararlaştırılmıştır. Ancak bu seferler; ilk dönem

⁹⁵⁷ Samani, 2017: 804-805.

⁹⁵⁸ Dörtok Abacı, 2006: 160-161.

⁹⁵⁹ Jenness, 1962: 95; Karakulak, Kılıç, 2018: 152-153.

buharlı gemilerinin fazla kömür tüketmeleri ve Kıbrıs güzergahında kömür ikmali için istasyon olmaması nedeniyle düzensiz olarak gerçekleşmiş, düzenli seferler ancak 1845 yılından itibaren başlamıştır⁹⁶⁰. 1837’de açılan Sıra-İskenderiye hattı 1857 yılında Suriye Sahil hattının açılışıyla kapanmış ancak şirket Sıra-Tuzla(Larnaka) arasına ekspres bir hat koymuştur. Bu da şirketin Kıbrıs’a verdiği önem verdiğini göstermiştir⁹⁶¹.

İngiliz konsolos vekili 1853 yılından itibaren, Fransız Mesajeri Maritim kumpanyasının Kıbrıs adasına eşya ve yolcu taşıdığı bilgisini sunsa da şirketin Kıbrıs acentesi 1886 yılında kurulmuştur. Bu konsolos vekilinin Kıbrıs ticaretinin potansiyelini yüksek göstermek amacıyla yaptığı bir yanıltma olabileceği gibi, adaya uğrayan Fransız bandıralı tüm gemileri Mesajeri Maritim altında değerlendirmesi ile de ilgili olabilirdi. Ancak bu noktada Fransız Posta Servisi’nin, 1836-38 yılları arasında Doğu Akdeniz hattını oluşturduğu sırada, Kıbrıs adasının ticarî potansiyelinin incelenmesi için birini görevlendirdiğini özellikle belirtilmelidir. Aynı tarihlerde Fransa Beyrut konsolosu da şirkete Kıbrıs’la ilgili detaylı bir rapor hazırlamıştır. Raporda Beyrut konsolosu, Tuzla’nın ana liman değil de İstanbul, İzmir ve Beyrut’a gelen mallar için bir antrepo olabileceğini, Fransa’dan gelen gemilerin adada çoğunlukla Tuzla’ya uğradıklarını, Rodos ve Tunus’tan gelen gemilerin de acil durumlar dışında Kıbrıs’a uğramadıklarını belirtmiştir. Bu raporlardan da anlaşılacağı üzere Fransızlar için Kıbrıs adasının ticari potansiyeli yeterli kabul edilmemiş, ayrıca buraya büyük yatırımlar yapmış olan Lloyd ile rekabet etmek de o dönemde anlamsız bulunmuştur. Nitekim 1857’de Kıbrıs adasına sefer düzenlemeye başlayan Fransız Phocenne kumpanyası da Lloyd’la rekabet edemeyerek buradaki hattı sonlandırmıştır⁹⁶². 1856’da kurulan Rus Vapur ve Ticaret Şirketi ise Kıbrıs’a bir gözlemci göndermiş ancak adanın imkanları şirketin ticari amaçları için yetersiz bulunmuştur. Buraya kurulması tasarlanan depolar, ticarî imkanların daha çok olduğu gerekçesiyle Hayfa ve Rodos’a kurulmuştur. Bu kararda adada yeterli liman ve fener ağı olmamasın da etkisi vardı⁹⁶³.

Kıbrıs’ta işlevsel bir liman yoktu. Tuzla limanına ulaşım zor ve pahalıydı. Bu sıkıntı özellikle pamuk ziraatını teşvik faaliyetleri sırasında iyice belirginleşmişti. Tuzla limanı pamuk sevkiyatı yapılabilen tek limandı ancak burada depolama için herhangi bir tesis yoktu ve rıhtım ihtiyacından dolayı yükleme de çok sıkıntılıydı. Konsoloslar Kıbrıs’ın liman sıkıntısını sık sık dile getiriyorlardı. Liman sorunu Mağusa limanının açılması ile giderilebilirdi.

⁹⁶⁰ Hill, 2016: 229; Karakulak, Kılıç, 2018: 146-147; Kılıçaslan, 2013: 75, 85.

⁹⁶¹ Kılıçaslan, 2013: 86.

⁹⁶² A&P Records, Abstracts of Reports on the Trade of Various Countries and Places for the Years 1857-58-59, Received by the Board of Trade (Through the Foreign Office) from Her Majesty’s Ministers and Consuls, Harrison and Sons, Londra-1860. s. 499; Karakulak, Kılıç, 2018: 149.

⁹⁶³ Karakulak, Kılıç, 2018: 149.

Örneğin Belçika Başkonsolosluğu ticari raporunda Mağusa limanına ithafen; “*bu liman verimli pamuk arazilerinin ortasına yerleşmiş bir doğal limandır. Zaman tasarrufu ve taşıma maliyeti konularında inanılmaz avantajlar sunabilir; ürünlerin yalnızca pahalı araçlarla ulaştırabildiği ve sıklıkla geçilemez yolları olan Tuzla’dan kat kat üstündür. Limanın harap durumda olduğu bir gerçektir ancak restorasyonu kolayca yapılabilir, buradan doğacak muazzam avantajları göz önünde bulundurarak, çok az bir masrafla burası Akdeniz’in en iyi limanlarından biri yapılabilir*” sözlerini kaleme alacaktır⁹⁶⁴.

Mağusa limanı Latinler döneminin önemli bir ticaret limanı olsa da Osmanlı İmparatorluğu zamanında Tuzla ve Leymosun limanları bu limanın yerini almıştır⁹⁶⁵. Burada zamanla burada biriken atıklar ve kumlar limanı büyük gemiler için elverişsiz bir konuma getirmiştir⁹⁶⁶. Aslında limanın temizlenmesi ilk olarak 1862 yılında gündeme gelmiş⁹⁶⁷, ardından Nisan 1867’de Kıbrıs Mutasarrıflığı tarafından limanın temizlenmesi için bir tarak vapuru talebinde bulunulmuştur⁹⁶⁸. Ağustos 1873’te bu konu yeniden ele alınmış, Mağusa limanının temizlenmesi ve masrafların belde de bulunan kıymetli taşların satışından karşılanmasına karar verilmiştir⁹⁶⁹. Ancak bu teşebbüslerden herhangi bir sonuç alınamamıştır. İngiliz hâkimiyeti döneminde konunun üzerinde önemle durulmuş, Mağusa limanı genişletilip, çamurla dolan deniz temizlenmiş, dalgakıranlar düzeltilmiş ayrıca limana deniz fenerleri, gümrük ve antrepo binaları inşa edilmiştir⁹⁷⁰.

XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde adada hala Lloyd üstünlüğü sürüyordu. Ada nakliyatının yarısına yakınıni gerçekleştiren Lloyd şirketinin faaliyet rakamına yalnızca yelkenliler yaklaşılabiliyordu. Kıbrıs’ın Doğu Akdeniz’deki büyük limanların gölgesinde kalması ve diğer şirketlerin burayı pas geçmeleri hasebiyle Lloyd adada rakipsizdi. İngilizler küçük vapurları aracılığıyla 1850 yılından itibaren Kıbrıs’a düzensiz seferler yapmaya başlamışlardı ancak bunlar büyük şirketlere ait olmayıp İngiliz tüccar vapurlarıydı. Ecnebilerin vapur kumpanyaları haricinde Osmanlı’ya ait vapurlar ve yelkenliler de Kıbrıs’a

⁹⁶⁴ British House of Commons Parliamentary Papers, Circular to Her Majesty’s Consuls in the Ottoman Dominions Regarding Cotton Cultivation; Together with a Summary of Their Replies, Printed By Harrison and Sons, London, 1865: 24, 26; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty’s Consuls Between July 1st 1862 and June 30th 1863: 460.

⁹⁶⁵ Özkul, 2013: 243.

⁹⁶⁶ Kuş, 2019: 388-389.

⁹⁶⁷ MVL.788/75.

⁹⁶⁸ HR.MKT.573/16.

⁹⁶⁹ ŞD.2379/60.

⁹⁷⁰ Tümer, 2006: 99; Tümer, 2010: 63.

sefer yapıyorlardı. Ancak bunlar da ada ticaretini elinde bulunduran Lloyd'un gölgesinde kalmışlardır⁹⁷¹.

İncelenen dönemde adada hala Avusturyalı Lloyd'un ağırlığı sürse de Tanzimat reformlarının ortaya koyduğu değişimin yanı sıra ulaşım, iletişim gibi alanlardaki yeniliklerin de etkisiyle bu dönemde adanın ticari potansiyeli gelişme göstermiş, ticari hareketliliği artmıştır. Özellikle bu dönemde Kıbrıs dünya ticaret ağında kendine yer bulmaya başlamış, fener ağlarının kuruluşu ve buharlılar vasıtasıyla küresel ticaret ağına eklenmiştir⁹⁷². Dolayısıyla bu dönemde hareketlilik artmış, 1861 yılında adaya düzenli olarak yeni bir Fransız şirketi uğramaya başlamıştır, Marsilya'dan direk Kıbrıs'a gelen gemi, buradan Suriye kıyılarındaki limanlara gidiyordu⁹⁷³. Ayrıca 1861 yılı boyunca adayla düzenli ticaret yapan 2 İngiliz gemisine ek olarak, 1862 yılında Liverpool'daki Yunan şirketine ait bir vapur da düzenli olarak Tuzla 'ya uğramaya başlamıştır⁹⁷⁴.

Konsolosluk raporlarında, adaya giriş çıkışlarda gümrük vergisi ödeyen Osmanlı bandıralı gemiler de ihracat ve ithalat raporlarına dahil edilmiştir. Raporlarda Türkiye (Turkey) olarak gösterilen kısım Anadolu ile yapılan ticareti göstermektedir. Buna göre 1861 yılında Tuzla ve Leymosun limanına gelen gemileri ve bunların tonajlarını şu tablodan takip etmek mümkündür⁹⁷⁵;

Tablo 2.12 1861 Yılında Tuzla ve Leymosun Limanlarına Gelen Gemiler

Liman	Uyruk	Gemi	Tonaj
Tuzla	Yabancı	159	42,001
	Türk	252	14,137
Leymosun	Yabancı	81	13,719
	Türk	390	23,249
	TOPLAM	882	93,106

Görüldüğü gibi 1861 yılında Kıbrıs adasının iki ana limanına toplam tonajları 93,106 olan 882 gemi girmiştir. 1862 yılına gelindiğinde ada limanlarına 100,040 tonluk 727 gemi

⁹⁷¹ Durumun farkında olan Osmanlı en azından bir Osmanlı kumpanyası kuruluna kadar Avusturyalı Lloyd'un Kıbrıs hattından çekilmemesi için şirkete bazı tavizler veriyor, çeşitli avantajlar sunmak zorunda kalıyordu. Örneğin Kıbrıs'a sefer düzenleyen vapurlardan alınan fener rüsumunda Lloyd'a %40 oranında indirim yapılıyordu; Karakulak, Kılıç, 2018: 149-151.

⁹⁷² Karakulak, Kılıç, 2018: 140.

⁹⁷³ Parliamentary Papers, Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st and June 30th 1862: 358.

⁹⁷⁴ Ancak Lang İngiliz gemilerinin sayısını, 1855-1859 yılları ile kıyaslandığında bir düşüş olarak nitelemekte, bunu da tahıl hasadının yetersizliğine ve keçiboynuzu fiyatlarının yüksekliğine bağlamaktadır; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 473.

⁹⁷⁵ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st and June 30th 1862: 358.

giriş yapmıştır. Bunun 551 tanesini 49,000 tonluk Türk gemisi oluştururken, 176'sını 51,040 tonluk yabancı gemi oluşturmuştur. Kıbrıs limanlarına 1863'te 110,339 tonluk 853 yabancı gemi girmiştir. 1863 yılında Avusturya, Osmanlı'nın bile kendi tonajını aşarak ilk sıraya yerleşmiştir, ikinci sırada Osmanlı sonrasında Yunanistan, Fransa, hemen ardından İngiltere gelmiş, İngiltere'yi de İtalya izlemiştir⁹⁷⁶.

Bütün bu bilgiler ışığında 1861-1863 yılları arasındaki gemi trafiğine ilişkin şöyle bir tablo oluşturulabilir;

Tablo 2.13 1861, 1862, 1863 Yıllarında Tuzla ve Leymosun Limanlarına Gelen Gemiler

	Gemi	Tonaj
1861	882	93,106
1862	727	100,040
1863	853	110,339

Eski yıllarla kıyaslandığında 1863 yılı Kıbrıs'a giren ve çıkan İngiliz gemilerinin sayısı bakımından belirgin bir farklılık olmuştur. 1862 yılında doğrudan ve dolaylı ticaret yapan İngiliz gemilerinin toplam sayısı 13, tonajları 1,671 iken, 1863 yılında gemi sayısı 43'e, tonajları 8,671'ye çıkmıştır⁹⁷⁷. 1863 yılında İngiltere ihracatta en küçük paya sahip olan ülke konumundan çıkıp, ikinci sıraya yerleşmiştir. İlk sıraya Fransa, üçüncü sıraya ise Avusturya yerleşmiştir⁹⁷⁸. Bu artış adada yürütülen pamuk ziraatını teşvik etme faaliyetleriyle ilgiliydi.

1864 yılına gelindiğinde gemi sayısı ve gemilerin çeşitliliğini bakımından önemli bir artış gerçekleşmiştir. Buna göre 1864 yılında Kıbrıs adası limanlarına gelen ve giden gemilere ilişkin tablo şu şekildedir⁹⁷⁹;

⁹⁷⁶ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 473; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between July 1st 1863 and June 30th 1864: 436.

⁹⁷⁷ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between July 1st 1863 and June 30th 1864: 436.

⁹⁷⁸ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between July 1st 1863 and June 30th 1864: 436.

⁹⁷⁹ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1865 (In continuation of Reports presented up to July 1865, inclusive): 935.

Tablo 2.14 1864 Yılında Tuzla ve Leymosun Limanlarındaki Gemi Trafîği

UYRUĞU	GELEN			GİDEN		
	Gemi	Tonaj	Yolcu	Gemi	Tonaj	Yolcu
İngiltere	24	13,864	573	24	13,864	573
Osmanlı	352	21,044	3,882	342	19,836	3,749
Fransa	27	5,533	303	25	5,166	279
İtalya	17	2,862	180	17	2,862	180
Avusturya	85	47,518	2,147	84	41,709	2,094
Yunanistan	43	5,572	420	43	5,572	417
Rusya	1	109	9	1	109	9
Amerika	1	479	11	1	479	11
Kudüs	3	249	25	3	249	25
Eflak	1	112	9	1	112	9
TOPLAM	554	97,342	7,559	541	89,958	7,346

1864 yılı için Leymosun Limanına gelen gemilerin toplam sayısı 533 olup, bunların toplam tonajı 38,343 olmuştur ve bu toplama kıyı ticaretinde kullanılan tekneler de dahildir⁹⁸⁰. Buna istinaden 1864 yılında Tuzla ve Leymosun limanlarına toplam tonajı 135,685 olan 1,087 gemi giriş yaptığı söylenebilir. Ancak bu toplama Tuzla'ya giren ve kıyı ticaretinde kullanılan 346 küçük tekne dahil değildir. Görüldüğü gibi diğer yıllarda birbirine benzer bir seyir izleyen rakamlar 1864 yılına gelindiğinde artış göstermiştir. 1863 yılına göre 1864 yılının gemi trafiği artışı %27 civarında olmuştur.

Bu artışta adaya getirilen yeniliklerin etkisi olduğu gibi, Kıbrıs'ta yürütülen pamuk ekim faaliyetlerinin de etkili olduğu söylenebilir, zira Colnaghi 1864 yılında Liverpool, Mısır ve Suriye kıyıları arasında sefer yapan 3 İngiliz vapur kumpanyası pamuk almak için sık sık Tuzla'ya uğradığından bahsetmektedir⁹⁸¹. Bu dönemde Avusturyalı Lloyd's vapurları da Suriye'ye gidiş gelişlerinde ayda dört kere Tuzla'ya uğruyorlardı⁹⁸².

1868 yılına gelindiğinde Kıbrıs limanlarına gelen ve giden gemilerin listesini aşağıdaki tablodan takip etmek mümkün olacaktır⁹⁸³;

⁹⁸⁰ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1865 (In continuation of Reports presented up to July 1865, inclusive): 935.

⁹⁸¹ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1865 (In continuation of Reports presented up to July 1865, inclusive): 932.

⁹⁸² Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1865 (In continuation of Reports presented up to July 1865, inclusive): 935.

⁹⁸³ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1868 August to December: 428.

Tablo 2.15 1868 Yılında Tuzla ve Leymosun Limanlarındaki Gemi Trafiki

UYRUĞU	GELEN				GİDEN			
	Gemi	Tonaj	Yolcu	Değeri £	Gemi	Tonaj	Yolcu	Değeri £
İngiltere	25	15,710	640	1,140	25	15,710	640	41,784
Fransa	8	1,671	74	4,340	10	1,089	82	19,570
İtalya	24	4,449	221	2,880	25	4,602	230	18,950
Avusturya ⁹⁸⁴	77	53,839	2,442	88,230	76	53,345	2,430	93,400
Yunanistan	86	9,248	642	6,780	89	9,358	651	47,780
Osmanlı	557	16,942	3,234	66,100	550	16,806	3,204	124,670
TOPLAM	777	101,859	7,253	169,470	775	100,910	7,237	346,154

1868 yılında Kıbrıs limanlarına tonajları 101,859 olan 777 gemi giriş yapmıştır. Bunlar 169,470 sterlin değerinde mal girişi olurken, giden gemilerin kargo değeri 346,154 sterlin değerinde olmuştur. Bu rakama kıyı ticaretinde kullanılan tekneler dahil değildir. Tabloya göre Kıbrıs ticaretinde hala başı Avusturyalı Lloyd'un çektiği görülmektedir. Buharlı vapurlar açısından bakıldığında bu yıl için liderliği Avusturya'nın aldığı, onu İngiltere ve İtalya'nın takip ettiğini görüyoruz. Fransa 8 vapurla son sıraya yerleşmektedir. Yelkenliler açısından da Osmanlı 557 yelkenliyle birinci, Yunanistan da 86 yelkenliyle ikinci sıraya yerleşmiştir.

1870'li yıllara gelindiğinde Kıbrıs ticaretinde hala Avusturya üstünlüğü devam ediyordu. İngiltere'yle artan ticaret, Amerikan iç savaşının bitmesiyle beraber yerini durağanlığa bırakmıştır. İngilizlerin adaya yürüttüğü sınırlı ticarî faaliyeti değerlendiren Riddell, 1872 yılı raporunda bazı tespitlerde bulunmuştur. Buna göre; adada İngiltere'nin doğrudan sevkiyatını sağlayabilecek sık fırsatlar çıkmaması, Kıbrıs ve İngiltere arasındaki ticaretin genişlemesini engelliyordu. Adanın ihracat miktarı çok büyük değildi, ayrıca çok sayıda ürün olmasına rağmen, hiçbir ürünün büyük bir fiili üretimi yoktu. Sonuç itibarıyla Suriye ve Mısır limanlarıyla ticaret yapan Liverpool buharlı gemileri, sevkiyat için yeterli miktarda ürünün garanti edilebildiği uzun aralıklar dışında, Tuzla'ya uğramayı kazançlı bulmuyorlardı. Bu sık ve güvenilir fırsatların eksikliğinden dolayı ihracatçı, iki haftada bir buraya gelip tüm Akdeniz limanları için ürün alan Avusturyalı vapurlardan yararlanmayı tercih ediyordu. Ayrıca Riddell'e göre; İngiliz limanlarına düzenli buharlı taşıma fırsatları sağlanıncaya dek, Kıbrıs'tan İngiltere'ye yapılan ihracat hacminin pek artamayacağı açıkta⁹⁸⁵.

1871 yılında Kıbrıs limanlarında doğrudan ve dolaylı ticaret yapan gemilerin listesi şöyledir⁹⁸⁶;

⁹⁸⁴ Bu rakama toplam tonajı 47,526 olan Avusturyalı Lloyd's Company'nin 52 vapuru dahildir.

⁹⁸⁵ Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1873: 1098.

⁹⁸⁶ Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1872: 810.

Tablo 2.16 1871 Yılında Kıbrıs Limanlarında Doğrudan ve Dolaylı Ticaret Yapan Gemiler

UYRUĞU	GELEN			GİDEN		
	Gemi	Tonaj	Yolcu	Gemi	Tonaj	Yolcu
İngiltere	11	8,103	264	11	8,103	264
Fransa	5	1,315	50	5	1,315	50
Avusturya	61	103,514	2,142	61	103,514	2,142
Rusya	10	1,074	78	10	1,074	78
İtalya	31	6,591	286	31	6,500	283
Yunanistan	98	14,242	801	99	14,797	816
Osmanlı	446	17,150	2,681	437	16,872	2,636
TOPLAM	662	151,989	6,304	654	152,175	6,269

1871 yılında Kıbrıs limanlarına tonajları 151,989 olan 662 gemi giriş yapmıştır. Bu yıl yine ilk sıraya yerleşen Avusturya'yı, Yunanistan takip etmiştir. Bu yıl Rus gemilerinin de adaya geldiği görülmektedir. 1871 yılında 1868 yılına göre vapur trafiğinde düşüş olmuştur. Bu düşüşte Kıbrıs'ın 1869 yılında yaşadığı ağır kuraklığın etkisi olduğu düşünülmektedir. Kuraklığın etkileri 1873 yılına değin devam etmiştir.

1874 yılında Tuzla Limanı'na giren ve çıkan gemilerin listesi şöyledir⁹⁸⁷;

Tablo 2.17 1874 Yılında Tuzla Limanı'ndaki Gemi Trafiği

UYRUĞU	GELEN				GİDEN			
	Gemi	Tonaj	Yolcu	Değeri £	Gemi	Tonaj	Yolcu	Değeri £
İngiltere	15	9,925	370	-	15	9,925	370	45,000
Fransa	6	2,676	138	3,130	6	2,676	138	31,625
Avusturya	58	99,647	2,579	62,500	58	99,647	2,579	58,600
İtalya	18	2,544	155	1,625	18	2,544	155	27,000
Rusya	2	188	14	-	2	188	14	1,960
Yunanistan	27	3,108	210	3,090	24	1,682	230	19,550
Osmanlı	470	27,371	3,274	30,300	458	24,060	2,511	107,950
Hollanda	2	2,546	57	-	2	2,546	57	9,850
İsviçre	1	182	9	-	1	182	9	2,005
TOPLAM	599	148,187	6,806	100,345 ⁹⁸⁸	584	143,450	6,063	303,540

1874 yılında Leymosun Limanı'na giren ve çıkan gemilerin listesi⁹⁸⁹;

⁹⁸⁷ Commercial No.17 (1875) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1772.

⁹⁸⁸ Tablodaki değerler toplandığında 100,645 tutarına ulaşılsa da bu miktar tabloda 100,345 sterlin olarak verilmiştir.

⁹⁸⁹ Commercial No.17 (1875) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1777.

Tablo 2.18 1874 Yılında Leymosun Limanı'ndaki Gemi Trafiki

UYRUĞU	GELEN				GİDEN			
	Gemi	Tonaj	Yolcu	Değeri ₺	Gemi	Tonaj	Yolcu	Değeri ₺
İngiltere	2	722	26	-	2	722	26	3,450
Fransa	3	403	20	680	3	403	20	2,040
İtalya	6	1,120	52	-	6	1,120	51	3,550
Rusya	6	492	42	-	6	492	42	800
Almanya	1	324	14	-	1	324	14	1,750
Avusturya	2	377	17	-	2	377	17	1,500
Osmanlı	629	23,387	3,780	14,000	620	20,497	3,514	24,100
Yunanistan	75	10,125	494	3,550	89	11,025	719	32,000
TOPLAM	724	36,950	4,445	18,230	729	34,960	4,403	69,190

1874 yılı Kıbrıs adası için kazançlı bir yıl olmuştur. Bunu tablolardan takip etmek mümkündür. Bu yıl için Tuzla limanına 599 gemi giriş yapmış, bunların 584 tanesi 303,540 sterlinlik mal götürmüştür. Yani bir önceki yılın kargo değerinin 3 katına çıkmıştır. Bu yıl için diğer yıllardan farklı olarak Hollanda ve İsviçre'ye ait gemiler de adaya uğramıştır. Ayrıca bu yıl için İngilizlerin adaya olan ticari ilişkisi canlanmış, İngiltere Avusturalya'dan sonra adaya en çok ticaret yapan ikinci devlet olmuştur. Tuzla limanının yanı sıra Leymosun limanına da 724 gemi giriş yapmış, çıkış yapan gemilerin kargo değeri 70 bin sterline yaklaşmıştır. Yani 1874 yılında adanın iki limanından toplamda 370,730 sterlin değerinde ürün gönderilmiştir. Kıbrıs ticareti yakaladığı ivmeyi 1875 yılında de sürdürmüştür.

1875 yılında Tuzla limanına gelen ve giden gemilerin listesi şöyledir⁹⁹⁰;

Tablo 2.19 1875 Yılında Tuzla Limanı'ndaki Gemi Trafiki

UYRUĞU	GELEN				GİDEN			
	Gemi	Tonaj	Yolcu	Değeri ₺	Gemi	Tonaj	Yolcu	Değeri ₺
İngiltere	18	16,692	526	-	17	16,022	516	40,576
Fransa	7	2,640	141	4,332	7	2,640	141	8,078
Avusturya	66	108,803	2,751	106,801	66	108,803	2,751	95,640
İtalya	25	5,882	243	250	25	5,882	243	39,310
Rusya	-	-	-	-	1	200	10	-
Yunanistan	58	7,018	451	2,485	58	7,018	451	55,580
Osmanlı	276	14,727	1,827	51,715	276	14,727	1,637	57,605
Almanya	1	157	8	-	1	157	8	700
Samian	16	1,416	111	640	16	1,416	111	14,490
Eflak	2	268	16	-	2	268	16	2,400
TOPLAM	469	157,603	6,074	166,223	469	159,133 ⁹⁹¹	5,884	314,379

1875 yılında Leymosun limanına gelen ve giden gemilerin listesi şu şekildedir⁹⁹²;

⁹⁹⁰ Commercial No.9 (1876) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1036.

⁹⁹¹ Tablodaki değerlerin toplamı 157,133 sterlin olsa da toplam tutar kısmında bu miktar 159,133 sterlin olarak verilmiştir.

⁹⁹² Commercial No.9 (1876) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1039.

Tablo 2.20 1875 Yılında Leymosun Limanı'ndaki Gemi Trafiki

UYRUĞU	GELEN				GİDEN			
	Gemi	Tonaj	Yolcu	Değeri £	Gemi	Tonaj	Yolcu	Değeri £
İtalya	11	2,504	98	-	11	2,504	98	8,000
Rusya	1	84	9	-	1	84	9	357
Norveç	1	406	14	-	1	406	14	1,600
Osmanlı	700	22,405	3,881	34,050	556	21,061	3,312	35,565
Yunanistan	125	12,060	974	13,275	125	12,060	974	31,500
TOPLAM	833 ⁹⁹³	37,459	4,976	47,325	694	36,115	4,407	77,022

1875 yılında Kıbrıs ticaretinde rakamlar bir önceki yılın üzerine çıkmıştır. 1875 yılında Kıbrıs adası limanlarına toplam tonajı 195,062 olan 1,302 gemi girmiş, 195,248 tonajlı 1,163 gemi çıkmıştır. 1875 yılında Avusturya'nın ilk sırayı alırken, onu Yunanistan takip etmiş, İtalya ve İngiltere'nin de adayla ticareti hayli artmıştır. Bu yıl için ihracat değeri 391,401 sterlini bularak 400 bin sterline yaklaşmıştır.

1876 yılına gelindiğinde ise Tuzla Limanı'na gelen ve giden gemilerin listesi şu şekildedir⁹⁹⁴;

Tablo 2.21 1876 Yılında Tuzla Limanı'ndaki Gemi Trafiki

UYRUĞU	GELEN				GİDEN			
	Gemi	Tonaj	Yolcu	Değeri £	Gemi	Tonaj	Yolcu	Değeri £
İngiltere	10	4,991	135	3,500	10	4,991	135	35,000
İtalya	14	3,692	142	2,800	14	3,687	141	17,000
Avusturya	63	65,123	2,651	100,500	63	64,043	2,617	84,000
Yunanistan	47	5,749	349	8,800	52	6,008	381	22,000
Fransa	7	2,383	91	8,400	7	2,283	91	8,500
Samos	5	310	31	250	5	310	41	3,500
Rusya	1	278	9	-	1	271	9	1,200
Kudüs	4	300	32	580	4	300	32	700
Osmanlı	306	9,100	1,836	29,800	327	8,797	1,773	36,000
TOPLAM	457	92,926	5,144	154,630	483	91,690 ⁹⁹⁵	5,220	207,900

1875 yılı kışında ve 1876 baharında yağış miktarı az olduğundan, 1876 yılının tahıl mahsulleri çok kısa kalmış ve ihracat 1875 yılının sadece 3/1'i hatta 4/1'i kadar olmuştur⁹⁹⁶. Bunun sonuçları ticarete de yansımış, Tuzla limanından yapılan ihracatın değeri 207,800 sterlinle sınırlı kalmıştır. Tuzla limanına 92,926 tonajında 457 gemi giriş yapmış, 91,690 tonajında 483 gemi çıkış yapmıştır. İthalat ve ihracatta birinci sırayı yine Avusturalya almış, onu ithalatta Yunanistan ve Fransa, ihracatta ise İngiltere ve Yunanistan takip etmiştir.

⁹⁹³ Tablodaki gemilerin toplamı 838 olarak hesaplanmış, ancak bu miktar genel toplamda 833 gemi olarak verilmiştir.

⁹⁹⁴ Commercial No.18 (1877) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1019.

⁹⁹⁵ Tablodaki değerlerin toplamı 90,690 olsa da bu rakam toplam kısmında 91 ,690 olarak verilmiştir.

⁹⁹⁶ Commercial No.18 (1877) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1016.

1877 yılında Tuzla Limanı'na gelen ve giden gemilerin listesi ise şöyledir;

Tablo 2.22 1877 Yılında Tuzla Limanı'ndaki Gemi Trafiki

UYRUĞU	GELEN				GİDEN			
	Gemi	Tonaj	Yolcu	Değeri £	Gemi	Tonaj	Yolcu	Değeri £
İngiltere	3	820	29	-	3	820	29	1,000
Fransa	2	767	38	1,153	2	767	38	5,133
Avusturya	60	65,562	2,662	73,444	60	65,562	2,662	70,274
İtalya	26	8,052	270	2,042	26	8,052	270	30,497
Yunanistan	28	2,540	207	2,332	28	2,540	207	9,625
Osmanlı	394	13,632	2,513	28,252	394	13,632	2,513	30,991
Hollanda	1	192	8	-	1	192	8	550
Amerika	1	247	10	-	1	247	10	800
TOPLAM	515	91,812	5,737	107,223	515	91,812	5,737	148,870

1877 yılında üretim hala kötü bir pozisyonda kalmış, bu durum ticarete de yansımıştır. 1877 yılı için Tuzla limanına 91,812 tonajında 515 gemi giriş ve çıkış yapmıştır. Bu yıl için de ithalat ve ihracatta Avusturya birinci sıraya yerleşirken, onu İtalya ve Yunanistan takip etmiştir. Gelen gemilerin kargo değeri 91,812 sterlin, giden gemilerin kargo değeri 148,870 sterlin olmuştur.

2.8.3.1. İhracat

İncelenen dönemde adanın ihracata konu olan ürünlerini daha çok buğday, arpa gibi tahıllar, pamuk, kök boya, keçiboynuzu gibi tarım ürünleri oluşturuyordu. Bu ürünlerin yanı sıra Kıbrıs şarabı da önemli bir ihracat kalemiydi ki özellikle Kıbrıs'ın kumandarya şarabı uluslararası alanda oldukça biliniyordu. Ayrıca bu dönemde ihraç edilen ürünler arasında yün, deri ve postlar da öne çıkmıştır. Bunlar haricinde tuz, canlı hayvanlar, çiftlik hayvanları, keten, keten tohumu, susam gibi ürünler, şarap dışındaki alkollü içkiler de ihraç edilen ürünler arasındaydı. Bu dönemde adadan kuru üzüm de ihraç edilmiştir.

Adanın en önemli ihraç ürünleri arpa ve buğday gibi tahıllardı. Kıbrıs buğdayı Rus buğdayına benzetiliyor, Kıbrıs arpası ise sıradan Mısır arpasından daha üstün olarak sınıflandırılıyordu⁹⁹⁷. Adada kullanılan tahıl ayırma yöntemlerinden kaynaklanan sebeplerden dolayı tahılın küçük taşlarla ve toprakla karışması, Avrupa pazarlarında Kıbrıs tahılının değerini düşürüyordu⁹⁹⁸. Ayrıca yaşanan ağır kuraklık dönemleri ve çekirge istilaları adanın tahıl ticaretine vurulmuş bir darbe gibiydi. Örneğin 1857 yılından 1860 yılına kadar yapılan buğday ve arpa ihracatının yıllık ortalaması 33,000 sterlinken, 1861 yılında ihracat değeri yaşanan kuraklık ve çekirge istilaları neticesinde 950 sterline düşmüş, 32,050 sterlinlik

⁹⁹⁷ Parliamentary Papers, Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st and June 30th 1862: 360; Parliamentary Papers, Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 464.

⁹⁹⁸ Lang, 1878: 213.

bir kayıp yaşanmıştır⁹⁹⁹. İncelenen dönemde Kıbrıs buğdayının alıcısı daha çok Fransa iken sonrasında buğday alımında İtalya ön plana çıkmıştır¹⁰⁰⁰. Kıbrıs arpasının başlıca alıcı ise İngiltere'yd¹⁰⁰¹.

Bu dönemin dikkat çeken ürünlerinden biri de pamuktur. Zira Amerikan iç savaşının patlamasıyla beraber başlayan İngiliz talebi, pamuk için karlı bir pazar oluşturmuş, pamuğun ekimi, toplanması ve işlenmesinde kullanılan yöntemlerin modernleştirilmesiyle beraber, ihraç piyasasında Kıbrıs pamuğunun kalitesi ve dolayısıyla değeri artmıştır. Adada pamuk ziraatı çok karlı bir hal almış, artan üretim pamuk ihracını da katlamıştır. Örneğin 1864 yılında başta İngiltere olmak üzere Avusturya, Fransa ve İtalya gibi ülkelere 144,000 sterlin değerinde pamuk gönderilmiştir¹⁰⁰².

Başlıca ihraç ürünlerinden biri de Kıbrıs şaraplarıydı. Muhafaza ve taşıma koşulları yüzünden katran tadı kazanan bu şarap Anadolu ahalisi tarafından çok seviliyordu ancak Avrupa'da bu şaraba rağbet yoktu. Daha çok Mısır, Suriye, Trieste gibi yerlere ihraç ediliyordu. Avrupa'da en çok bilinen ve sevilen şarap ise kumandarya şarabıydı. Her yıl büyük miktarlarda kumandarya şarabı Trieste ve İstanbul'a gönderiliyordu, daha eski ve iyi kalitede olanları ise Fransa ve İtalya gibi yerlere gönderiliyordu¹⁰⁰³.

İncelenen dönemin en değerli ihraç ürünlerinden biri de kök boya olmuştur. Kıbrıs kök boya ihraç piyasasında Suriye kök boyasından üstünken, İzmir kök boyasından daha düşük olarak sınıflandırılıyordu¹⁰⁰⁴. Adada yetiştirilen kök boya İngiltere'ye ihraç ediliyordu¹⁰⁰⁵.

İncelenen dönemin yıldızı en çok parlayan ihraç ürünü keçiboynuzu yani harnup olmuştur. İncelenen dönemde ürün üzerindeki tekelin kaldırılmış olması, keçiboynuzu üretimini patlatmış, en büyük tüketicisi olan Rusya'ya yıllık 6,000-7,000 ton keçiboynuzu ihraç edilmeye başlanmıştır. Rusya için oluşan talep, fiyatları o kadar yukarılara çekiyordu ki, örneğin 1868 yılında bir tonda ortalama 4 sterlin eden ürün, 5 sterlinden alıcı buluyordu¹⁰⁰⁶.

Bu dönemde ihraç edilen ürünlerden biri de deridir. Kıbrıs bu dönemde deri alıp, adada tabaklayıp satıyordu. Dışarıdan işlenmiş deri de ithal ediliyordu. Raporlarda ham

⁹⁹⁹ *Commercial Reports, Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st and June 30th 1862*, s.359.

¹⁰⁰⁰ Commercial No.17 (1875) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1774.

¹⁰⁰¹ Parliamentary Papers, Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st and June 30th 1862: 360.

¹⁰⁰² Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1865 (In continuation of Reports presented up to July 1865, inclusive): 937.

¹⁰⁰³ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 466; Şener, 1990: 164.

¹⁰⁰⁴ Lang, 1878: 234.

¹⁰⁰⁵ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1868 August to December: 427; Commercial No.18 (1878) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1371.

¹⁰⁰⁶ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1868 August to December: 424.

deriler için “*skin*”, işlenmiş deriler için “*leather*” ifadesi kullanılmıştır. Bu dönemde yine önemli oranda yün ihraç ediliyordu. Kıbrıs yünü Karamanya ve Suriye yünlerinden daha alt kalitede olarak sınıflandırılıyordu. Beyaz yün talebi siyaha göre daha fazla olsa da balyalar hazırlanırken bu ayrıma dikkat edilmiyordu. Kıbrıs yünü çoğunlukla gres yağı içinde ihraç ediliyordu¹⁰⁰⁷. Deri ve yün daha çok Avrupa’ya ihraç edilirken, mandıra ürünleri ile canlı hayvanlar çoğunlukla Anadolu’ya gönderiliyordu¹⁰⁰⁸.

İncelenen dönemde ipek böceği hastalıkları, kuraklık ve çekirge istilaları gibi sebeplerden ötürü ipek üretimi ve ihracatı çok azdı. Bu dönemde ihracat tablolarına bakıldığında ipeğin yanında, ipek kozalarının da ihraç edildiği görülmektedir. Ayrıca ipekten yapılan eşyalar da ihraç ediliyordu. Yine az miktarda Kıbrıs basması ihraç ediliyordu. Kıbrıs adasında bulunan tuz göllerinden çıkarılan tuz da önemli bir ihraç ürünüydü¹⁰⁰⁹.

Çalışmanın ele aldığı yıllar bağlamında ihraç tablolarına bakılacak olunursa; 1862 yılında Tuzla ve Leymosun limanlarından ihraç edilen malların listesi şu şekilde sunulabilir¹⁰¹⁰;

Tablo 2.23 1862 Yılında Kıbrıs Adasının İhracatı

Ürünler	Miktarları	Değeri £
Buğday ölçek	9,800	12,282
Arpa ölçek	28,075	15,280
Keçiboyunu ton	9,000	27,210
Kök boya cwt.	3,430	4,670
Pamuk lbs.	504,000	18,367
Yün cwt.	2,500	4,762
İpek lbs.	26,600	12,925
İpek böceği tohumu ve koza	-	5,332
Keten tohumu cwt.	2,400	1,470
Susam cwt.	2,100	1,714
Şarap galon	606,500	25,274
Kumandarya şarabı galon	101,300	6,000
Rakı galon	117,133	11,156
Tuz ton	5,000	17,000
Deri ve postlar	-	1,735
Çiftlik hayvanları	-	6,400
Keten cwt.	2,500	1,360
Kuru üzüm cwt.	1,280	770
Çeşitli eşyalar	-	14,430
TOPLAM £		188,137

¹⁰⁰⁷ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty’s Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 475; Reports From Her Majesty’s Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1873: 1096; Jenness, 1962: 89.

¹⁰⁰⁸ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty’s Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 470.

¹⁰⁰⁹ Reports From Her Majesty’s Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1872: 812; Jenness, 1962: 94.

¹⁰¹⁰ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty’s Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 467.

Tablodan görüleceği üzere 1862 yılında adada buğday, arpa, keçiboynuzu, kök boya, pamuk, şarap ve tuz ihraç edilen ürünlerin başında geliyordu. Ayrıca 1861 yılının ihracat kazancı 43,504 sterlin iken, bu miktar 1862 yılında neredeyse ikiye katlanarak 88,565 sterline çıkmıştır. Bu fark 1861 yılının kıt hasadıyla kıyaslandığında, 1862 yılında tahıl hasadının daha iyi olmasından kaynaklanıyordu. Bu farkın oluşmasında ayrıca 1862 yılında pamuğun fiyatı iki katına çıkması, 1862 boyunca şarap ve alkollü içkilerin ihracatının da artması etkili olmuştur. Zira 1861 yılında 707,862 galon şarap ve alkollü içki ihraç edilirken, 1862’de bu miktar 824,940 galona çıkmıştır¹⁰¹¹.

1863 yılına gelindiğinde de ihracat bir önceki yıla göre bir hayli artmış ve 276,700 sterline çıkmıştır. Bu artışta pamuğun rolü büyüktür zira tek başına pamuğun ihracat değeri 57,529 sterlinlik bir artış göstermiştir. Pamuk, keçiboynuzu, şarap ile alkollü içkiler, tahıl, tuz ve çiftlik hayvanları ihracatta temel ürünler olmuştur¹⁰¹².

Kıbrıs adasından 1864 yılında ihraç edilen ürünlerin listesi ise şu şekildedir¹⁰¹³;

Tablo 2.24 1864 Yılında Kıbrıs Adasının İhracatı

Ürünler	Miktarı	Değeri £	İhraç Edildiği Ülkeler
Peynir paket	2,500	1,590	Türkiye
Pamuk 450 librelilik balya	4,500	144,000	İngiltere, Türkiye, Fransa, Avusturya ve İtalya
Kıbrıs basmaları	-	5,000	-
Keten ton	75	818	Türkiye
Keten tohumu cwt.	2,982	2,304	Fransa, Türkiye ve İtalya
Canlı hayvan (katır, eşek, deve) baş	1,350	21,250	Türkiye
Keçiboynuzu ton	7,087	31,500	Türkiye, Rusya ve Avusturya
Kızıl kök cwt.	2,708	3,365	İngiltere, Fransa ve Avusturya
Zeytinyağı tuns	129	7,636	Türkiye
Paçavralar ton	130	2,750	Türkiye, İtalya ve İngiltere
Kuru üzüm cwt.	2,175	1,581	Avusturya, Türkiye ve İngiltere
Rakı imp. galon	50,176	5,800	Türkiye ve Mısır
Tuz ton	3,375	24,545	Türkiye
Susam tohumu cwt.	1,250	1,363	Türkiye ve Fransa
İpek cwt.	75	6,818	Türkiye ve Fransa
Deri (kuzu ve keçi) adet	108,000	3,500	İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan ve Avusturya
Ombra boyası ton	920	588	İtalya, Amerika ve İngiltere
Kumandarya şarabı imp. galon	44,950	6,768	Tür., Avus., Fransa, Yunanistan, İtalya, Rusya
Eski Şarap imp. galon	6,490	2,345	Türkiye, Avusturya ve İngiltere
Şarap imp. galon	614,973	27,778	Türkiye, Mısır, Avusturya, İtalya ve Yunanistan
Yün cwt.	1,329	3,830	Fransa, İtalya ve Amerika
Çeşitli	-	20,000	-
TOPLAM £		325,129	

¹⁰¹¹ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty’s Consuls Between January 1st and June 30th 1862: 358; Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty’s Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 473-474.

¹⁰¹² Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty’s Consuls Between July 1st 1863 and June 30th 1864: 436.

¹⁰¹³ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty’s Consuls During the Year 1865 (In continuation of Reports presented up to July 1865, inclusive): 937.

1864 yılında ihracat artmış, ihracat değeri 325,129 sterline çıkmıştır. Bu yılın başlıca ihracat ürünü pamuk olmuştur. Bu durum ihracat edilen pamuk miktarının artışıyla ilişkili olduğu kadar, pamuğun fiyatının katlanmasıyla da ilgilidir. Pamuğun yanı sıra bu yılın temel ihracat ürünlerini şarap, keçiyoynuzu ve tuz oluşturmuştur. Ayrıca bu yıl için canlı hayvan ihracatında bir artış olduğu görülmektedir. Ayrıca 3,375 ton tuz ihracat edilmiştir.

1868 yılında Kıbrıs adasından ihracat edilen ürünlerin tablosu ise şu şekildedir¹⁰¹⁴;

Tablo 2.25 1868 Yılında Kıbrıs Adasının İhracatı

Ürünler	Miktarı	Değeri £	İhracat Edildiği Ülkeler
Pamuk 450 librelük balya	2,100	27,500	Türkiye, İngiltere, Fransa, Avusturya
Tuz ton	7,120	28,900	Türkiye
Keçiyoynuzu ton	6,650	34,100	Rusya ve İngiltere
Buğday ölçek	46,000	80,300	Türkiye ve Fransa
Arpa ölçek	85,000	88,100	Türkiye, İngiltere ve Fransa
Kumandarya şarabı galon	502,000	17,000	Türkiye
Şarap galon	11,100	1,010	Avusturya ve Fransa
Rakı galon	26,000	2,360	Türkiye
Kök boya cwt.	3,150	7,400	İngiltere ve Avusturya
Kuru meyve	-	3,500	Türkiye
İpek cwt.	37	3,130	Türkiye ve Fransa
Keten tohumu cwt.	2,900	1,840	Fransa ve Türkiye
Susam tohumu cwt.	875	790	Türkiye ve Fransa
Kuzu ve keçi derisi	-	5,300	Avusturya, Türkiye ve İtalya
Keten cwt.	1,850	840	Türkiye
Yün cwt.	4,250	7,720	Türkiye, Fransa, Avusturya ve İtalya
Süt ürünleri	-	2,700	Türkiye
Çiftlik hayvanları	-	24,900	Türkiye, Fransa, Avusturya ve İtalya
Çeşitli	-	9,000	-
TOPLAM £		346,490¹⁰¹⁵	

1868 yılına gelindiğinde ihracat değeri 346,490 sterline çıkmış, temel ihracat ürünlerini buğday, arpa, pamuk, tuz, keçiyoynuzu ve şarap oluşturmuş, çiftlik hayvanlarının da ihracı artmıştır. 1868 yılında Kıbrıs'ın ihracatında önemli bir gelişme kaydedilmiş, tahılın büyük kısmı Marsilya'ya sevk edilmiş, ayrıca İspanya ve Cezayir'e de gönderilmiştir¹⁰¹⁶. Tabloda görülebileceği gibi bu yıl için ihracat edilen pamuk miktarı bir hayli azalmıştır.

1869 yılında Kıbrıs Adasından ihracat edilen ürünlerin listesi şöyledir¹⁰¹⁷;

¹⁰¹⁴ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1868 August to December: 427.

¹⁰¹⁵ Tablodaki değerler toplamı 346,390 sterline eşit olup, toplam kısmında bu rakam 346,490 sterlin olarak verilmiştir.

¹⁰¹⁶ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1868 August to December: 424.

¹⁰¹⁷ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls in 1869-70: 326.

Tablo 2.26 1869 Yılında Kıbrıs Adasının İhracatı

Ürünler	Miktarı	Değeri £	İhraç Edildiği Ülkeler
Pamuk 450 librelilik balya	2,900	45,168	Türkiye, Avusturya, Fransa, İngiltere
Tuz ton	14,500	52,718	Türkiye
Keçiboyunuzu ton	7,800	29,900	Türkiye, Rusya ve İngiltere
Buğday ölçek	9,546	16,080	Türkiye, Fransa, Yunanistan ve Cezayir
Arpa ölçek	28,344	28,147	Türkiye, İngiltere ve Fransa
Şarap galon	530,000	12,045	Türkiye
Kumandarya şarab galon	13,400	1,210	Avusturya, İtalya ve Fransa
Rakı galon	29,000	2,640	Türkiye
Kök boya cwt.	2,581	5,755	İngiltere ve Fransa
Kuru meyve	-	3,900	Türkiye
İpek cwt.	86	3,083	Fransa ve Türkiye
Keten tohumu cwt.	3,700	2,558	Fransa ve Türkiye
Susam tohumu cwt.	700	680	Avusturya, Fransa ve Türkiye
Kuzu ve keçi derisi	-	7,200	Avusturya, İtalya ve Türkiye
Keten cwt.	2,780	1,650	Türkiye
Yün cwt.	4,840	9,200	Türkiye, Fransa, Avusturya ve İtalya
Süt ürünleri	-	2,450	Türkiye
Çiftlik hayvanları	-	7,000	Türkiye
Çeşitli	-	28,000	
TOPLAM £		254,384¹⁰¹⁸	

1869 yılına gelindiğinde ihracat değerinin 254,384 sterline düşmüştür. Bir önceki yıla bakıldığında aradaki fark 100,000 sterline yakındır. Bu düşüş 1869 yılında yaşanan kuraklıkla ilgilidir ki kuraklığın tam etkileri ilerleyen yıllarda daha da hissedilecektir. 1869 yılında başlayan kuraklık 1874 yılına değin sürecek, bu da adanın ihracatını derinden etkileyecektir.

1871 yılında Kıbrıs Adasından ihraç edilen ürünler şöyledir¹⁰¹⁹;

Tablo 2.27 1871 Yılında Kıbrıs Adasının İhracatı

Ürünler	Miktarı	Değeri £	İhraç Edildiği Ülkeler
Pamuk libre	770,850	22,062	İngiltere, Avusturya, Fransa, İtalya Türkiye
Tuz ton	7,000	27,000	Türkiye
Keçiboyunuzu ton	8,490	42,450	Rusya, Türkiye, Avusturya ve İtalya
Buğday ölçek	15,000	22,500	1,700 ölçeği İngiltere'ye
Arpa ölçek	10,000	8,000	1,800 ölçeği İngiltere'ye
Şarap galon	514,800	12,800	Avusturya ve Türkiye
Rakı galon	-	2,000	Türkiye
Kök boya cwt.	3,541	7,082	3,466 cwt. İngiltere'ye
Kuru meyve	-	1,000	Türkiye
İpek ve ipek kozası	-	5,500	Fransa ve Türkiye
Keten tohumu	-	700	Fransa
Deri ve post	-	8,166	İngiltere, Avusturya, Fransa, İtalya Türkiye
Yün libre	537,827	10,868	İngiltere, Fransa
Çeşitli	-	38,300	-
TOPLAM £		198,438¹⁰²⁰	-

¹⁰¹⁸ Değerler toplamı 259,384 sterlin iken, toplam kısmında bu değer 254,384 sterlin olarak verilmiştir.

¹⁰¹⁹ Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1872: 811.

¹⁰²⁰ Tablodaki değerler toplamı 208,428'dir ancak genel toplamda bu rakam 198,438 sterlin olarak verilmiştir.

1871 yılı ihracat değeri beklendiği gibi 1869 yılı değerinin de altına inmiş, 198,438 sterline düşmüştür. Kuraklık pamuk üretimini de vurmuş; 1866 yılında toplam lif ihracatı 2,065,000 libreyken, 1871 yılında 770,850 libreye düşmüştür¹⁰²¹. Tabi pamuk ihracındaki gerileme yalnızca kuraklıkla ilgili değil, Amerikan iç savaşının bitmesiyle beraber İngilizlerin ilgisini adadan çekmesiyle de ilişkilidir. Bu yılın temel ihraç ürünlerini keçiboynuzu, tuz, pamuk, buğday, arpa, şarap ve kök boya oluşturmuştur. Yün diğer yıllara göre bir miktar artış göstermiştir.

1873 yılında Kıbrıs adasının Tuzla limanından ihraç edilen ürünlerin listesi şöyledir¹⁰²²;

Tablo 2.28 1873 Yılında Tuzla Limanı'ndan İhraç Edilen Ürünler

Ürünler	İngiltere	Fransa	Avusturya	İtalya	Rusya	Yunanistan	Miktarı	Değeri £
Pamuk <i>okka</i>	6,939	158,473	63,794	1,909	2,089	316	233,550 ¹⁰²³	20,308
Yün, yağ içinde <i>okka</i>	6,053	71,477	403	16,879	-	-	94,812	4,945
Eski yün, yıkanmış <i>okka</i>	-	830	2,618	12,208	-	-	15,656	679
Kök boya <i>okka</i>	9,011	169,777	8,258	-	-	1,055	188,101	6,114
Kuzu ve oğlak derisi <i>parça</i>	-	39,061	42,437	1,629	900	2,746	86,773	3,730
Koyun ve keçi <i>parça</i>	8,884	6,654	1,680	97	-	241	17,556	914
Öküz ve inek derisi <i>parça</i>	-	214	167	-	-	758	1,139	61
Paçavra <i>okka</i>	8,663	4,476	9,787	316,474	-	-	339,400	3,686
Keten tohumu <i>okka</i>	-	50,697	-	-	-	-	50,697	900
Susam, yaprakta <i>okka</i>	9,500	-	-	-	-	-	9,500	90
Amber <i>ton</i>	700	-	-	470	-	-	1,170	600
Şarap <i>okka</i>	115	-	60,000	37,500	-	-	97,615	2,035
Keçiboynuzu <i>ton</i>	-	-	-	-	400	-	400	1,800
TOPLAM £								45,862

Ürün	Türkiye		Amerika		İspanya		Toplam Miktar		Değeri £
Pamuk <i>okka</i>	20,901	1,817£	-	-	46,535	4,046£	67,136	185,444	5,863
Yün, yağ içinde <i>okka</i>	-	-	63,680	3,320	-	-	63,680	175,140	3,320
TOPLAM £									55,045

1873 yılı ihracatın en düşük olduğu yıl olarak göze çarpmaktadır. Bu yılın ihracat değeri yalnızca 55,045 sterlin olarak kaydedilmiştir. Bu miktar yalnızca Tuzla limanından yapılan ihracata ilişkin olsa da ihracatın ne denli düştüğünün, kuraklığın adayı ne ölçüde

¹⁰²¹ Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1872: 812.

¹⁰²² Commercial No.22 (1874) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1568.

¹⁰²³ Değerler toplamı 233,520 okkadır.

vurduğunun önemli bir kanıtı niteliğindedir. Zira bir sonraki yılda yalnızca Tuzla limanından yapılan ihracatın değeri 318,625 sterlin olacaktır. Bu yıl İngiliz pazarlarındaki büyük değer kaybına rağmen adada önemli miktarda kök boya üretilmiş, bu kökler fiyatların daha yüksek seyrettiği Fransa'ya gönderilmiştir. Artık İngilizler için önemsiz hale gelen Kıbrıs kökleri Fransa'ya gönderilmeye başlanmıştır¹⁰²⁴.

1874 yılında Tuzla Limanı'ndan yapılan ihracatın raporu şöyledir¹⁰²⁵;

Tablo 2.29 1874 Yılında Tuzla Limanı'ndan İhraç Edilen Ürünler¹⁰²⁶

Ürünler	İngiltere	Fransa	Avusturya	İtalya	Rusya	Yunanistan	Miktarı	Değeri £
Pamuk okka	5,723	300,000	120,000	7,500	-	-	433,223	33,500
Yün, yağ içinde okka	-	180,000	-	50,000	-	-	230,000	13,800
Kök boya okka	27,883	185,000	40,000	-	-	-	252,883	7,550
Kuzu, koyun, oğlak ve keçi derisi	700£	1,200£	1,600£	80£	-	800£	-	4,380
Paçavra okka	-	300,000	-	250,000	-	-	550,000	5,500
Keten tohumu okka	-	250,000	-	-	-	-	250,000	5,000
Amber ton	-	-	-	300	-	-	300	125
Şarap okka	-	-	90,000	45,000	-	-	135,000	4,500
Keçiboynuzu ton	-	-	890	650	1,335	-	2,875	12,960
Buğday kile	-	-	-	400,000	-	33,000	433,000	103,260
Arpa kile	365,000	52,000	-	-	-	25,000	442,000	53,100
Kuru meyve	-	-	2,000£	-	2,000£	-	-	4,000
Çeşitli	-	1000£	3,200£	2,000£	500£	1,000£	-	7,700
İpek kozası okka	-	100,000	-	-	-	-	100,000	20,000
TOPLAM £	45,000	79,550	23,500	108,765	15,500	12,060	-	274,375¹⁰²⁷

	Hollanda		Belçika		Amerika ¹⁰²⁸		Türkiye			
Yün okka	-	-	-	-	100,000	6,000£	-	-	100,000	6,000
Arpa kilo	80,000	9,850£	70,000	8,400£	-	-	-	-	150,000	18,250
Tuz ton	-	-	-	-	-	-	2,550	20,000£	2,550	20,000
TOPLAM £	-	-	-	-	-	-	-	-	-	44,250
GENEL TOPLAM £	-	-	-	-	-	-	-	-	-	318,625

¹⁰²⁴ Commercial No.22 (1874) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1562.

¹⁰²⁵ Commercial No.17 (1875) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1774.

¹⁰²⁶ Tabloda yanlarında sterlin ibaresi bulunanlar rakamlar ürünün değerini, bu ibarenin bulunmadığı rakamlar ürünün miktarını ifade etmektedir.

¹⁰²⁷ Tablonun yan değerleri toplamı 284,375 sterlindir, bu rakam genel toplamda 274,375 sterlin olarak yer almaktadır.

¹⁰²⁸ İzmir üzerinden

1874 yılında Leymosun limanından yapılan ihracatın raporu şöyledir¹⁰²⁹;

Tablo 2.30 1874 Yılında Leymosun Limanı'ndan İhraç Edilen Ürünler¹⁰³⁰

Ürünler	Avusturya	Fransa	İtalya	Rusya	Türkiye	Yunanistan	Miktarı	Değeri £
Yün, yıkanmamış okka	-	11,000	-	-	-	-	11,000	500
Paçavra okka	-	-	200,000	-	-	-	200,000	800
Sumak, yaprakta okka	-	-	-	-	150,000	55,000	205,000	800
Siyah şarap okka	-	-	-	-	1,920,000	-	1,920,000	23,000
Kumandarya şarabı okka	84,000	-	-	-	26,400	-	110,400	2,400
Keçiboynuzu ton	1,200	-	400	3,125	300	-	5,025	20,000
Kuru üzüm okka	20,000	-	-	40,000	110,000	-	170,000	1,950
Buğday kilo	-	11,000	-	-	15,000	4,000	-	4,150
Çeşitli	500£	-	600£	-	4,450£	450£	-	6,000
TOPLAM £	7,375	1,750	3,100	12,750	33,475	1,150	-	59,600

1874 yılı artık kuraklığın bittiği, adaya bolluk ve bereketin hâkim olduğu bir yıl olmuştur. Bunun yansımaları ihracat tablosundan da takip etmek mümkündür. 1874 yılında ihracat değeri toplamda 378,225 sterline çıkmıştır. Bu yılın öne çıkan ürünleri; pamuk, yün, keçiboynuzu, şarap, buğday ve arpa olmuştur. 1874 yılı bolluğu bu ürüne de iyi gelmiş, kuru kozalar için Fransa'da karlı bir kapı açılmıştır. Ayrıca Leymosun limanından Anadolu'ya 1,920,000 okka siyah şarap gönderildiği görülmektedir. 1874 yılında 400,000 kile buğday ihracıyla İtalya ihracatta birinci sıraya geçmiş, onu Fransa takip etmiştir. Ayrıca bu yıl için İngiltere'ye ihraç edilen arpa miktarı bir hayli artmış, 1874 yılı sonunda Avrupa'ya ihraç edilen toplam arpa miktarı 66,800 ölçek civarında olmuş, bunun 41,300 ölçeği İngiltere'ye gönderilmiştir¹⁰³¹. Fransa'nın bu yıl için 300,000 okkalık pamuk ihraç ettiği görülmekte, İngiltere'nin ise yalnızca 5,723 okka pamuk ihraç ettiği ve adadan pamuk alımını bir hayli sınırladığı görülmektedir. Bu devletleri 52,375 sterlinlik bir ihracat miktarıyla Avusturya takip etmektedir. Ayrıca 1874 yılında keçiboynuzu ihracı ortalamanın altında kalmıştır. Bu uzun süreli kuraklığın ağaçları etkilemesiyle ilgili bir durumdur.

1875 yılında Tuzla Limanı'ndan yapılan ihracatın raporu ise şu şekildedir¹⁰³²;

¹⁰²⁹ Commercial No.17 (1875) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1776.

¹⁰³⁰ Tabloda yanlarında sterlin ibaresi bulunanlar rakamlar ürünün değerini, bu ibarenin bulunmadığı rakamlar ürünün miktarını ifade etmektedir.

¹⁰³¹ Commercial No.17 (1875) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1769.

¹⁰³² Commercial No.9 (1876) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1038.

Tablo 2.31 1875 Yılında Tuzla Limanı'ndan İhraç Edilen Ürünler

Ürünler	İngiltere	Fransa	Avusturya	İtalya	Rusya	Belçika	Türkiye	Değeri £
Pamuk	200	18,170	3,000	-	-	-	-	21,370
Şarap	-	1,200	4,500	2,100	-	-	-	7,800
Peynir	-	-	-	-	-	-	600	600
Kök boya	1,000	2,565	-	-	-	-	-	3,565
Deri	-	380	2,850	-	-	-	-	3,230
Yün	-	5,695	-	-	-	-	-	5,695
Pamuklu imalat	-	-	-	-	-	-	3,510	3,510
Tütün, kıyılmış	-	-	-	-	-	-	709	709
İşlenmiş deri	-	-	2,430	-	-	-	-	2,430
Paçavra	250	540	-	510	-	-	-	1,300
Arpa	38,200	13,600	-	-	-	17,000	-	68,800
Buğday	-	-	-	115,000	-	-	7,200	122,200
Tuz	-	-	-	-	-	-	13,760	13,760
Keçiboynuzu	5,200	-	2,000	2,000	4,000	-	-	13,200
Yağ	-	-	-	-	-	-	600	600
Meyve ve sebze	-	-	-	-	-	-	3,260	3,260
Sığır	-	-	-	-	-	-	4,450	4,450
İpek kozası	-	5,060	-	-	-	-	-	5,060
Keten tohumu ve pamuk tohumu	-	2,210	-	-	-	-	-	2,210
Çeşitli	-	4,200	7,750	2,000	1,280	-	8,000	23,230
TOPLAM £¹⁰³³	44,850	53,620	22,530	121,610	5,280	17,000	42,080	306,979

1875 yılında Leymosun limanından yapılan ihracatın raporu¹⁰³⁴;

Tablo 2.32 1875 Yılında Leymosun Limanı'ndan İhraç Edilen Ürünler¹⁰³⁵

Ürünler	İngiltere	Fransa	Avusturya	İtalya	Rusya	Türkiye	Yunanistan ¹⁰³⁶	Miktarı	Değeri £
Yün, yağ içinde okka	-	12,000	-	-	-	-	-	12,000	650
Paçavra okka	-	-	-	150,000	-	-	-	150,000	1,300
Sumak, yaprakta okka	-	-	-	-	-	150,000	40,000	150,000	700
Sofra şarabı fıçı	-	-	-	-	-	22,000	-	22,000	33,500
Kumandarya şarabı okka	-	-	120,000	-	-	-	-	120,000	2,200
Keçiboynuzu ton	900	-	918	1,000	2,500	556	-	5,874	22,857
Kuru üzüm okka	-	-	5,000	-	30,000	150,000	15,000	185,000	2,015
Tahıl kilo	-	-	-	11,000	-	22,000	5,000	33,000	5,800
Çeşitli	-	-	300£	200£	-	6,000£	500£	-	6,500
TOPLAM £	3,432	650	5,765	7,900	10,450	47,325	1,500	-	77,022

¹⁰³³ Tablonun bu kısmında, 1875 yılında gerçekleştirilen ihracatın ülkeler bazında toplam değeri verilmiştir.

¹⁰³⁴ Commercial No.9 (1876) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1041.

¹⁰³⁵ Tabloda yanlarında sterlin ibaresi bulunanlar rakamlar ürünün değerini, bu ibarenin bulunmadığı rakamlar ürünün miktarını ifade etmektedir.

¹⁰³⁶ Tabloda açıklama yapılmaksızın, Yunanistan'a gönderilen ürünler tablonun toplam miktar ve toplam değer kısımlarına eklenmemiş; 200 sterlin değerindeki 40,000 okkalık sumak, 200 sterlin değerindeki 15,000 okkalık kuru üzüm, 600 sterlin değerindeki 5,000 kiloluk tahıl ve 500 sterlin değerindeki çeşitli eşya tablonun söz konusu kısımlarında görünmemektedir. Ancak tablonun toplam değeri 75,522 sterlin olmasına rağmen, Yunanistan'a gönderilen 1,500 sterlinlik miktar buna eklenerek, toplam değer 77,022 sterlin olarak verilmiştir.

1875 yılında da Kıbrıs adasında yapılan ihracatın yüksek seviyelerde olduğunu görüyoruz. Bu yıl için Tuzla limanından yapılan ihracatın değeri 306,979 sterlin olurken, Leymosun limanından yapılan ihracatın değeri 77,022 sterlin miktarında olmuştur. Toplamda bu yıl için adadan 384,001 sterlin değerinde ürün ihraç edilmiştir. 1875 yılı incelenen yıllar içerisinde ihracat değerinin en yüksek olduğu yıl olmuştur. Tahıl ihracı beklendiği gibi yüksek oranlara ulaşmış, bu yıl için adadan toplamda 196,800 sterlin değerinde tahıl ihraç edilmiştir. Yine ihracata konu olan temel ürünler değişmemiş; buğday ve arpayı, keçiboynuzu, şarap, pamuk, yün gibi ürünler takip etmiştir.

1876 yılında Tuzla Limanı'ndan yapılan ihracata ilişkin rapor şöyledir¹⁰³⁷;

Tablo 2.33 1876 Yılında Tuzla Limanı'ndan İhraç Edilen Ürünler

Ürünler	İngiltere	Fransa	Avusturya	İtalya	Rusya	Türkiye	Değeri £
Pamuk	-	10,800	10,000	-	-	-	20,800
Şarap	-	1,000	4,000	3,200	150	200	8,550
Peynir	-	-	-	-	-	3,000	3,000
Kök boya	-	2,000	-	-	-	-	2,000
Deri	-	600	5,800	400	-	-	6,800
Yün	-	7,000	-	850	-	-	7,850
Pamuklu imalat	-	-	-	-	-	5,800	5,800
Tütün, kıyılmış	-	-	-	-	-	1,000	1,000
İşlenmiş deri	-	250	600	200	-	450	1,500
Paçavra	-	1,000	-	1,550	-	-	2,550
Arpa ve buğday	40,000	12,000	-	15,000	-	20,600	87,600
Tuz	-	-	-	-	-	6,500	6,500
Keçiboynuzu	3,500	-	2,000	-	4,500	-	10,000
Yağ	-	-	-	-	-	400	400
Meyve ve sebze	-	-	-	-	-	4,000	4,000
Sığır	-	-	-	-	-	4,500	4,500
İpek kozası	-	8,000	-	-	-	-	8,000
Keten tohumu ve pamuk tohumu	-	6,000	-	-	-	-	6,000
Amber	300	-	-	450	-	-	750
Eski bakır	-	-	2,000	-	-	-	2,000
Çeşitli	-	4,500	3,000	2,000	-	8,412	17,912
TOPLAM £	43,800	53,150	27,400	23,650	4,650	54,862	207,512

¹⁰³⁷ Commercial No.18 (1877) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1021.

1876 yılında Leymosun limanında yapılan ihracatın tablosu şöyledir¹⁰³⁸;

Tablo 2.34 1876 Yılında Leymosun Limanı'ndan İhraç Edilen Ürünler¹⁰³⁹

Ürünler	İngiltere	Fransa	Avusturya	İtalya	Rusya	Yunanistan	Türkiye	Miktarı	Değeri £
Pamuk okka	-	2,100	-	-	-	-	-	2,100	140
Yün, yağ içinde okka	-	9,000	-	-	-	-	-	9,000	500
Kuzu derisi adet	-	-	5,000	-	-	-	-	5,000	300
Keçi derisi adet	-	-	1,500	-	-	-	-	1,500	60
Tuhafiye okka	-	-	-	70,000	-	-	-	70,000	600
Sumak, yaprakta okka	-	-	-	-	-	32,000	150,000	182,000	675
Kumandarya şarabı okka	1,500	-	150,000	-	4,000	-	110,000	265,500	3,575
Yaygın şarap okka	-	-	-	-	-	-	1,850,000	1,850,000	25,000
Keçiboynuzu ton	2,700	-	1,200	425	1,600	-	250	6,175	17,250
Kuru üzüm okka	4,000	-	80,000	-	5,000	-	-	89,000	815
Çeşitli	-	150£	200£	50£	80£	500£	10,000£	-	10,980
TOPLAM £	8,150	790	6,535	1,900	4,245	675	37,600	-	59,895

1876 yılında adadan toplamda 267,407 sterlin değerinde ürün ihraç edilmiştir. Bu rakamın bir önceki yıla göre hayli düştüğü görülmektedir. Bunun sebebi yağış azlığıdır. 1875 yılı kışından itibaren adaya az miktarda yağış düştüğünden özellikle buğday ve arpa mahsulleri çok kısa, kalitesi de zayıf kalmıştır¹⁰⁴⁰. Tabi bu durum diğer ürünleri de etkilemiş ve ihracat değeri düşmüştür.

1877 yılında Tuzla limanından yapılan ihracatın raporu¹⁰⁴¹;

Tablo 2.35 1877 Yılında Tuzla Limanı'ndan İhraç Edilen Ürünler

Ürünler	İngiltere	Fransa	Avusturya	İtalya	Türkiye	Toplam Değeri £
Pamuk	-	12,000	8,000	1,000	-	21,000
Şarap	-	900	4,000	2,000	-	6,900
Peynir	-	-	-	-	2,975	2,975
Kök boya	-	2,200	-	-	-	2,200
Deri	-	4,000	5,000	2,000	-	11,000
Yün	-	9,000	1,500	1,500	-	12,000
Pamuklu imalat	-	-	-	-	8,400	8,400
Tütün, kıyılmış	-	-	-	-	315	315
İşlenmiş deri	-	-	-	-	2,770	2,770
Paçavra	-	479	-	1,000	-	1,479
Arpa ve buğday	1,600	2,000	-	-	17,000	20,600
Tuz	-	-	-	-	14,140	14,140
Keçiboynuzu	1,000	-	-	8,000	-	9,000

¹⁰³⁸ Commercial No.18 (1877) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1023.

¹⁰³⁹ Tabloda yanlarında sterlin ibaresi bulunanlar rakamlar ürünün değerini, bu ibarenin bulunmadığı rakamlar ürünün miktarını ifade etmektedir.

¹⁰⁴⁰ Commercial No.18 (1877) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1016.

¹⁰⁴¹ 1877 yılında ait bu tablonun ilkeler kısmında Rusya için bir bölüm oluşturulmuş, ancak boş bırakılmıştır. Bu durumun verilere ulaşılamamasından mı, yoksa Rusya'ya bu yıl için Tuzla limanından ihracat yapılmamasından mı kaynaklandığı bilinmemektedir.

Ürünler	İngiltere	Fransa	Avusturya	İtalya	Türkiye	Toplam Değeri £
Meyve ve sebze	-	-	-	-	6,600	6,600
Sığır	-	-	-	-	2,500	2,500
İpek kozası	-	17,358	-	-	-	17,358
Keten tohumu ve pamuk tohumu	-	5,719	-	-	-	5,719
Amber	307	-	-	640	-	947
Eski bakır	-	-	515	-	-	515
Çeşitli	100	200	600	400	3,200	4,500
TOPLAM £	3,007	53,856	19,615	16,540	57,900	150,918

1877 yılında Leymosun limanından yapılan ihracata ilişkin tablo şöyledir;

Tablo 2.36 1877 Yılında Leymosun Limanı'ndan İhraç Edilen Ürünler

Ürünler	İngiltere	Fransa	Avusturya	İtalya	Rusya	Yunanistan	Türkiye	Değeri £
Pamuk	-	300	-	-	-	60	-	360
Yün, yağ içinde	-	750	-	-	-	-	-	750
Kuzu ve keçi derisi	-	80	475	-	-	-	-	555
Paçavra	-	-	-	400	-	-	-	400
Sumak, yaprakta	-	-	-	-	-	450	500	950
Siyah şarap	-	-	-	-	-	-	27,000	27,000
Kumandarya şarabı	50	-	1,750	240	-	150	250	2,440
Keçiboynuzu	28,600	1,700	3,000	4,700	2,300	-	900	41,200
Kuru üzüm	-	-	3,000	750	-	-	3,100	6,850
Çeşitli eşyalar	-	200	350	150	-	600	12,000	13,300
TOPLAM £	28,650	3,030	8,575	6,240	2,300	1,260	43,750	93,805

1877 yılında adada kuraklığın etkileri sürdüğünden ihracat değeri 244,723 sterlinde kalmıştır. Bu yılın başta gelen ihraç ürünleri pamuk, şarap, deri, yün, keçiboynuzu, ipek kozası, kuru üzüm gibi ürünler olmuştur. Bu yıl Anadolu'ya hatırı sayılır miktarda sumak, siyah şarap ve meyve ve sebze gönderilmiştir.

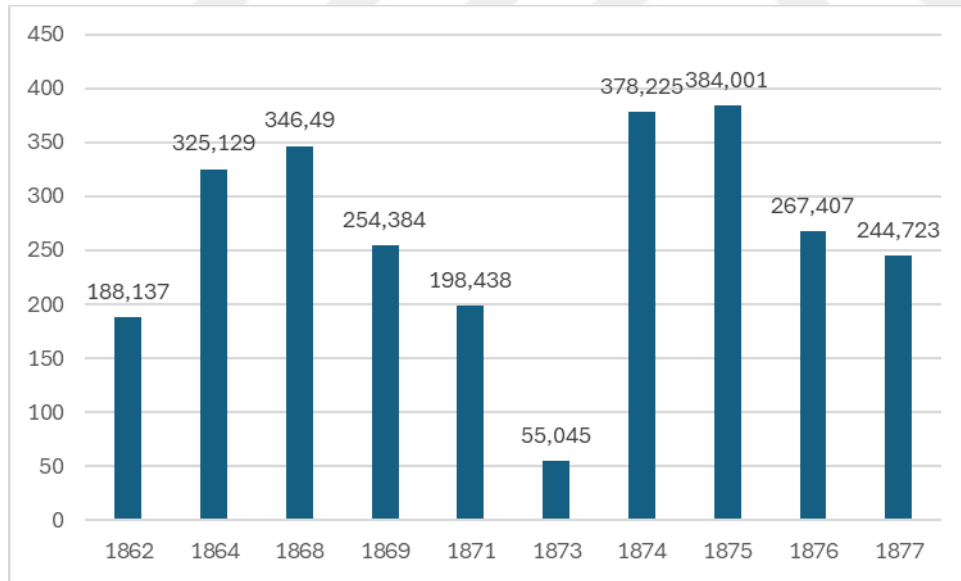
1870-1874 yılları arasında Tuzla limanından ihraç edilen ürünlere ilişkin karşılaştırmalı tablo şöyledir¹⁰⁴²;

¹⁰⁴² Commercial No.17 (1875) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1778.

Tablo 2.37 1870-1874 Yılları Arasında Tuzla Limanı'ndan Yapılan İhracat

Ürünler	Değerleri £				
	1870	1871	1872	1873	1874
Pamuk, çiğ	39,225	22,062	-	26,171	33,500
Tuz	28,000	27,000	-	-	20,000
Keçiboynuzu	42,700	42,450	-	1,800	12,960
Buğday	-	22,500	-	-	103,260
Arpa	-	8,000	-	-	70,350
Şarap, yaygın	16,000	12,800	-	2,035	4,500
Şarap, comanderia	2,000	-	-	-	-
Rakı	4,000	2,000	-	-	-
Kök boya	6,800	7,082	-	6,114	7,550
Kuru meyve	1,000	1,000	-	-	4,000
İpek ve ipek kozası	1,000	5,500	-	-	20,000
Keten tohumu	2,200	700	-	900	5,000
Susam	900	-	-	-	-
Keçi, koyun derisi ve post	8,000	8,166	-	4,705	4,380
Koyun yünü	1,860	10,868	-	8,944	19,800
Çiftlik hayvanları	15,000	-	-	-	-
Paçavra	-	-	-	3,686	5,500
Çeşitli	26,500	28,300	-	690	7,825
TOPLAM	195,185	198,428	-	55,045	318,625

İncelenen dönemde Kıbrıs'tan yapılan ihracat yıllara göre değerini şu tabloyla özetlemek mümkündür;

Grafik 2.2 1862-1877 Yılları Arasında Kıbrıs Adasının İhracat Değeri £

Görüldüğü gibi kuraklığın etkisi altında kalan yıllarda ihracat değeri oldukça düşük seviyelerde kalmıştır. Tablodan da görülebileceği gibi Kıbrıs adasının kuraklık dönemlerine denk gelen zamanlarda ihracat büyük oranda düşmüş, ihracatın en düşük olduğu yıl 1873 yılı olmuştur. 55,045 sterlin miktarı yalnızca Tuzla limanından yapılan ihracatın değeri olsa da ticaretin ne denli etkilendiğini ortaya koymaktadır. İhracat değerinin en yüksek olduğu yıl ise

1874 yılıdır ki bu yıl Kıbrıs adasına bolluk ve bereket hâkim olmuştur. Kuraklıktan etkilenen ürünlerin başında buğday ve arpa gibi tahıllar gelmiştir. Kuraklık hemen hemen bütün ürünleri etkilemiş, tahılları ipek, yün, keçiboynuzu, şarap gibi ürünler takip etmiştir. Kuraklık zamanlarında Kıbrıs ihracatının bu denli düşmesi bize adada temel ihracat ürünlerinin ziraî ürünlerden oluştuğunu açıkça göstermektedir. Sonuç olarak incelenen dönemde Kıbrıs ticareti, kontrol edilmesi mümkün olmayan doğa olaylarına karşın dalgalanmalara oldukça müsait bir konumda bulunmuştur.

2.8.3.2. İthalat

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun ithalatı pamuklu, yünlü ve ipekli dokumalardan, askeri malzeme ve donanımlardan, kalay, demir, çelik gibi maddelerden ayrıca şeker, çay ve kahve gibi ürünlerinden oluşuyordu. Yani ithalat ekseriyetle mamul mallar üzerinden yapılıyordu¹⁰⁴³.

Kıbrıs adası ithalatı da imparatorluk geneline paralel bir seyir izlemiştir. Adanın incelenen dönemde en fazla ithal ettiği ürün pamuklu imalatlarıdır. Bundan sonra adanın en önemli ithal ürünlerini deri, tütün, şeker, pirinç, kahve ve yünlü imalatlar oluşturuyordu. İncelenen dönemin başlarında bu listeye zeytinyağını da dahil etmek mümkünken, sonrasında bu ürünün ithalatı düşmüştür. Bu ürünleri sonrasında sabun, tuzlu balık, tereyağı takip ediyordu. Adanın diğer ithalat ürünlerini ise; mamul mallar, hırdavat, demir, bakır, kömür gibi maddeler, çanak çömlek, cam eşyalar, kibrit, yabancı alkollü içkiler oluşturuyordu. Kıbrıs'a 1873 yılından petrol, 1875 yılından itibaren de balmumu ve rom gibi ürünler ithal edilmeye başlanmış, bunların yanı sıra son yıllarda deve ve öküz gibi canlı hayvanlar ithalat tablolarında yer almaya başlamıştır.

İncelenen dönemde zeytinyağı üretimi sınırlı kaldığı için, 1869 yılına kadar önemli oranlarda zeytinyağı ithal edilmiştir. Ancak sonrasında bu ürünün ithalat miktarı düşmüştür. Bu durum muhtemelen 1856 yılında zeytin ağaçlarına musallat olan hastalığın etkilerinin sürmesiyle ilişkiliydi, zira daha önceki çalışmalara göre Kıbrıs üretimin bu dalında kendine yeter bir pozisyondaydı.

İncelenen dönemde Kıbrıs'ın tahıl potansiyeli ihtiyaca yetecekten fazla iken, kuraklığın adayı vurduğu ya da çekirge istilalarının yaşandığı dönemlerde adaya dışarıdan tahıl ithal edildiği görülmektedir. Örneğin 1873 yılında adaya 180,000 kilo tahıl ithal edilmiştir¹⁰⁴⁴. Ayrıca bu dönemde Kıbrıs'ta tabaklanmak ve yeniden satılmak üzere dışarıdan

¹⁰⁴³ Anbar, 2009: 24.

¹⁰⁴⁴ Commercial No.22 (1874) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1567.

deri ithal ediliyordu. İncelenen dönemde tütün ekimi de bir hayli düştüğünden, adada kullanılan tütün ada dışarıdan geliyordu. Bu yüzden tütünün ithalat tablolarında sıklıkla yer aldığı görülmektedir. Ayrıca bir başka önemli nokta olarak da adada mandıra faaliyetleri yürütülmesine karşın her yıl düzenli olarak Türkiye’den tereyağı alımı yapılıyordu.

1862 yılında Tuzla ve Leymosun Limanlarından ithal edilen ürünlerin listesi şöyledir¹⁰⁴⁵;

Tablo 2.38 1862 Yılında Kıbrıs Adasının İthalatı

İthal Edilen Ürünler	Miktarları	Değeri £
Pamuk ürünleri <i>paket</i>	1,408	28,735
Yün başlık için yün malzeme <i>balya</i>	188	2,557
Hırdavat <i>kasa</i>	238	1,620
Züccaciye <i>kasa</i>	106	540
Sabun <i>cwt.</i>	2,139	4,655
Zeytinyağı <i>cwt.</i>	4,300	9,945
Tütün <i>cwt.</i>	1,000	4,353
Pirinç <i>cwt.</i>	3,125	2,552
Şeker <i>cwt.</i>	2,785	5,495
Kahve <i>cwt.</i>	855	3,490
Deri	-	12,775
Demir <i>cwt.</i>	2,945	2,405
Bakır aletler <i>cwt.</i>	125	850
Tereyağı <i>cwt.</i>	562	2,755
Tuzlu Balık	-	1,255
Kömür <i>ton</i>	180	331
Bakliyat	-	782
Buğday <i>cwt.</i>	2,625	3,570
Çeşitli eşyalar	-	11,340
TOPLAM £		100,005

1861 yılında yapılan ithalatın değeri 102,088 sterlinken¹⁰⁴⁶, 1862 yılında bu değer küçük bir düşüşle 100,005 lira değerinde olmuştur. 1862 yılında buğday ithalatının azalması iki yılın ithalat kayıtlarındaki farkı açıklamaktadır. 1862 yılında Kıbrıs adasına değer bakımından ithal edilen ürünlerin başında pamuklu imalatlar gelmiş, onu deri ve ardından da zeytinyağı ve şeker takip etmiştir.

1863 yılında ithalatın toplam miktarı 120,000 sterline çıkarak, 1862 yılını 20,000 sterlin aşmıştır. Bu yıl için Yunanistan başlıca ithalatçı ülke konumuna gelmiş, onu Avusturya ve ardından Fransa takip etmiştir. 1862’de İngiltere’den yapılan doğrudan ithalat yalnızca 314

¹⁰⁴⁵ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty’s Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 468.

¹⁰⁴⁶ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty’s Consuls Between January 1st and June 30th 1862: 358.

sterlin iken, 1863 yılında 1,630 sterline çıkmıştır¹⁰⁴⁷. Bu artış pamuk ziraatına ilişkin yapılan alımlarla ilgilidir.

1864 yılında Kıbrıs'a ithal edilen ürünlerin listesi şu şekildedir¹⁰⁴⁸;

Tablo 2.39 1864 Yılında Kıbrıs Adasının İthalatı

Ürünler	Miktarı	Değeri £	İthal Edildiği Ülkeler
Tereyağı cwt.	427	2,796	Türkiye ve Avusturya
Kömür ton	355	658	İngiltere ve Türkiye
Kahve cwt.	855	3,730	Fransa, Türkiye, Yunanistan ve Avusturya
Bakır kaplar	-	1,165	Fransa, Avusturya, Türkiye ve Yunanistan
Pamuk imalatları balya ve kasa	1,800	90,000	Türkiye ve Avusturya
Pamuklu büküm balya ve kasa	60	6,000	Türkiye
İlaç	-	772	Türkiye ve Fransa
Çanak çömlek	190	909	Fransa ve İtalya
Tuzlu balık varil	180	2,936	Yunanistan, Türkiye, İtalya, Avusturya ve Fransa
Cam ve kristal eşya kasa	190	856	Türkiye, Fransa ve Avusturya
Hırdavat kasa	100	3,306	Avusturya, Fransa ve Türkiye
Çivit cwt. ¹⁰⁴⁹	25	1,500	Türkiye ve Fransa
Demir ton	122	2,231	Fransa, Türkiye, Avusturya ve Yunanistan
İşlenmiş deri	-	11,731	Fransa, Türkiye ve Yunanistan
Çırcırlama makinesi	-	1,432	İngiltere
Zeytinyağı tuns	144	10,409	Türkiye
Parfümeri kasa	96	983	Fransa ve Türkiye
Pirinç çuval	3,000	5,531	Türkiye, Avusturya, Yunanistan, İtalya ve Fransa
Kırtasiye kasa	52	600	Türkiye, Fransa, Avusturya ve İtalya
Şeker cwt.	3,229	7,100	Fransa, Türkiye ve Avusturya
Tütün cwt.	2,000	14,545	Türkiye
Çeşitli ¹⁰⁵⁰	-	30,000	
TOPLAM £		199,190	

1864 yılına gelindiğinde adanın ithalat değeri 199,190 sterline çıkmıştır. Pamuklu imalata ve pamuklu büküme ilişkin alımların değeri 96,000 sterlini bulmuştur. Geçen yıl pamuklu imalat alımı 28,735 sterlindi, dolayısıyla bu yılın ithalat artışının önemli oranda bu kalemden kaynaklandığı sonucuna ulaşılabılır. Ayrıca İngiltere'den 1,432 sterlin değerinde çırcır makinesi ithal edildiği görülmektedir. Bu yıl için ithalat değeri bakımından ilk sırayı tütün almış, onu işlenmiş deri, zeytinyağı ve şeker takip etmiştir. 1864 yılında yağmur

¹⁰⁴⁷ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between July 1st 1863 and June 30th 1864: 436.

¹⁰⁴⁸ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1865 (In continuation of Reports presented up to July 1865, inclusive): 936.

¹⁰⁴⁹ Kendine özgü bir mavi renge sahip toz boya

¹⁰⁵⁰ Buğday ve un dahil

kıtlığından ve çekirge tahribatından dolayı Suriye’den önemli miktarda un ve buğday da ithal edilmiştir¹⁰⁵¹.

1868 yılında Kıbrıs adası için ithal edilen ürünler şu şekildedir¹⁰⁵²;

Tablo 2.40 1868 Yılında Kıbrıs Adasının İthalatı

Ürünler	Miktarı	Değeri £	İthal Edildiği Ülkeler
Pamuk imalatı ve büküm	-	70,000	Türkiye
Yün imalatı	-	9,500	Türkiye ve Avusturya
İşlenmiş deri	-	13,850	Fransa, Türkiye ve Avusturya
Tütün ve tumbek	-	5,400	Türkiye
Zeytinyağı cwt.	3,100	11,800	Türkiye
Şeker cwt.	5,100	10,200	Fransa, Avusturya ve Türkiye
Kahve cwt.	1,520	5,100	Fransa, Avusturya, Yunanistan ve Türkiye
Tuzlu balık	-	2,500	Yunanistan, Avusturya ve Türkiye
Pirinç <i>çuval</i>	3,840	6,720	Türkiye, Avusturya ve Yunanistan
Tereyağı cwt.	315	2,200	Avusturya ve Türkiye
Hırdavat/donanım	-	3,700	Avusturya, Fransa ve Türkiye
Demir <i>ton</i>	136	2,560	Avusturya ve Türkiye
Çanak çömlek ve cam	-	1,800	Türkiye, İtalya ve Avusturya
Yabancı alkollü içecekler <i>galon</i>	7,000	1,280	Türkiye ve Avusturya
Sabun cwt.	4,050	11,090	Türkiye
Çeşitli	-	12,000	
TOPLAM £		169,700	

1868 yılında Kıbrıs adasına yapılan ithalatın değeri 169,700 sterlin olmuştur. Artık pamuk üretimi düşüşe geçmeye başladığından bu yıl pamuklu imalata ilişkin alım 70,000 sterline düşmüştür. Bu da genel toplama yansımıştır. İthalat değeri bakımından pamuklu imalattan sonra işlenmiş deri yine ilk sırada yer almış, ikinci sıraya zeytinyağı ve sabun yerleşmiştir. Bu ürünleri şeker ve yünlü imalatlar takip etmiştir. Şekerden sonra da adaya en fazla pirinç, tütün ve kahve ithal edilmiştir.

1869 yılında Kıbrıs adasından yapılan ithalatın tablosu şu şekildedir¹⁰⁵³;

¹⁰⁵¹ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty’s Consuls During the Year 1865 (In continuation of Reports presented up to July 1865, inclusive): 937.

¹⁰⁵² Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty’s Consuls During the Year 1868 August to December: 426.

¹⁰⁵³ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty’s Consuls in 1869-70: 326.

Tablo 2.41 1869 Yılında Kıbrıs Adasının İthalatı

Ürünler	Miktarı	Değeri £	İthal Edildiği Ülkeler
Pamuk imalatları ve pamuklu büküm	-	67,400	Türkiye
Yün imalatı	-	20,500	Türkiye ve Avusturya
İşlenmiş deri	-	14,700	Fransa, Avusturya ve Türkiye
Tütün ve tümbek	-	6,500	Türkiye
Zeytinyağı cwt.	315	1,200	Türkiye
Şeker cwt.	6,200	12,400	Fransa, Avusturya ve Türkiye
Kahve cwt.	3,100	10,000	Fransa, Avusturya, Yunanistan ve Türkiye
Tuzlu Balık	-	2,300	Yunanistan, Avusturya ve Türkiye
Pirinç çuval	3,400	6,000	Türkiye, Avusturya ve Yunanistan
Tereyağı cwt.	370	1,800	Avusturya ve Türkiye
Donanım/hırdavat	-	3,000	Avusturya, Fransa ve Türkiye
Demir	40	720	Avusturya ve Türkiye
Çanak çömlek ve cam	-	2,400	Türkiye, İtalya ve Avusturya
Yabancı alkollü içkiler galon	7,660	1,400	Türkiye ve Avusturya
Sabun cwt.	540	1,500	Türkiye
Çeşitli	-	20,000	
TOPLAM £		171,820	

1869 yılında adanın ithalat değeri bir önceki yıl ile aynı kalmış, bu yıl mamul mallar yine ilk sıraları almıştır. Pamuklu imalat alımı birinci sıraya yerleşirken, onu yünlü imalatlar takip etmiştir. Yünlü imalata ilişkin yapılan alımların bir yıl önceye göre %100 oranında arttığı görülmektedir. Bu ürünleri sonrasında ithalat değeri bakımından işlenmiş deri, şeker ve kahve takip etmiştir. Ardından da tütün ve pirinç gelmiştir.

1871 yılında Kıbrıs adasına yapılan ithalatın tablosu şu şekildedir¹⁰⁵⁴;

Tablo 2.42 1871 Yılında Kıbrıs Adasının İthalatı

İthal Edilen Ürünler	Değeri £
Pamuk imalatları ve büküm	55,000
Yünlü imalatlar	10,000
İşlenmiş deri	10,000
Tütün ve tümbek	7,500
Zeytinyağı	10,000
Şeker	6,500
Kahve	4,700
Tuzlu balık	1,000
Pirinç	7,500
Tereyağı	10,000
Donanım/hırdavat	300
Demir	700
Çanak çömlek ve cam	500
Yabancı alkollü içkiler	800
Sabun	3,000
Çeşitli	20,000
TOPLAM £	147,500

¹⁰⁵⁴ Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1872: 811.

1871 yılında Kıbrıs adasına yapılan ithalatın değeri 147,500 sterline düşmüştür. Pamuk imalatı ve büküme ilişkin alımlar 55,000 sterline, yünlü imalat ise 10,000 sterline düşmüştür. Bu ürünleri işlenmiş deri, zeytinyağı, tereyağı, pirin, tütün ve tümbek takip etmiştir.

1873 yılında Tuzla limanından yapılan ithalatın tablosu şöyledir¹⁰⁵⁵;

Tablo 2.43 1873 Yılında Tuzla Limanı'ndan Yapılan İthalat¹⁰⁵⁶

Ürünler	Türkiye	Avusturya	Fransa	İngiltere	İtalya	Yunanistan	Miktarı	Değeri £
Tahıl kilo	180,000	-	-	-	-	-	180,000	35,000
Tütün okka	67,500	-	-	-	-	-	67,500	10,250
Tereyağı okka	6,000	7,500	-	-	-	-	13,500	1,220
Tuzlu balık	100£	155£	155£	-	400£	-	-	810
Sabun okka	80,000	-	-	-	-	-	80,000	3,600
Çeşitli	5,400£	1,460£	2,050£	600£	-	375£	-	9,885
Kibrit kasa	-	300 ¹⁰⁵⁷	-	-	-	-	350	1,050
Yazı kağıdı kasa	-	60	-	-	-	-	60	500
Cam eşya	-	950£ ¹⁰⁵⁸	285£	-	-	-	-	1,235
Mamul mallar	-	3,800£	-	19,000£	-	-	-	22,800
Bakır ve demir	-	400£	400£	410£	-	-	-	1,220 ¹⁰⁵⁹
İçki varil	-	150	-	-	-	-	150	500
Kahve paket	-	-	200	-	-	-	12,000 ¹⁰⁶⁰	1,700
İşlenmiş deri okka	-	-	16,000	-	-	38,500	54,500	12,780
Pirinç paket	-	-	650	350	350	-	130,000 ¹⁰⁶¹	2,480
Yün ve baskılar	-	-	-	4,000£	-	-	-	4,000
Petrol kasa	2,000	-	-	-	-	-	2,000	1,450
Çanak çömlek	-	500£	300£	-	385£	-	-	1,185
Şeker fıçı	50	-	500	-	-	-	82,500 ¹⁰⁶²	2,580
TOPLAM £								114,235¹⁰⁶³

1873 yılında Tuzla limanından yapılan ithalatın değeri 114,235 sterlin olmuştur. Bu rakama Leymosun limanından yapılan ithalat dahil değildir. 1873 yılı adada kuraklığın tam etkilerinin ortaya çıktığı bir dönem olduğundan adaya 180,000 kilo tahıl ithal edilmiştir. İthalat değeri bakımından ikinci sırayı mamul mallar almış, onu işlenmiş deri ve tütün takip etmiştir. Ayrıca bu yıl adaya ilk kez petrol ve kibrit ithal edilmiştir. Bu iki ürün sonraki

¹⁰⁵⁵ Commercial No.22 (1874) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1567.

¹⁰⁵⁶ Tabloda yanlarında sterlin ibaresi bulunanlar rakamlar ürünün değerini, bu ibarenin bulunmadığı rakamlar ürünün miktarını ifade etmektedir.

¹⁰⁵⁷ Tabloda bu kısım 300 olarak belirtilse de toplam kısmında 350 olarak verilmektedir.

¹⁰⁵⁸ Bu kısımda Avusturya'ya gönderilen 950 sterlinlik cam eşyanın 150 kasa olduğu aktarılmaktadır. Ancak bu miktara toplam tutarda yer verilmemiştir.

¹⁰⁵⁹ Tablodaki miktarların toplamı 1,210 olsa da toplam kısmında 1,220 olarak belirtilmiştir.

¹⁰⁶⁰ Kahve kısmındaki miktarlarda tutarsızlık mevcuttur.

¹⁰⁶¹ Rakamların toplamı 1,350 olsa da toplam kısmında 130,000, libre karşılığı ise 357,500 olarak verilmiştir.

¹⁰⁶² Rakamların toplamı 550 olmasına rağmen toplam tutar 82,500, bunun libre karşılığı ise 226,875 olarak verilmiştir.

¹⁰⁶³ Tablodaki değerler toplamı 114,245 olsa da tabloda 114,235 olarak belirtilmiştir.

yıllarda da düzenli olarak ithal edilecektir. Bu bize adanın ihtiyaçlarının zamanla farklılaşmaya başladığını göstermektedir.

1874 yılında Tuzla limanından yapılan ithalatın raporu¹⁰⁶⁴;

Tablo 2.44 1874 Yılında Tuzla Limanı'ndan Yapılan İthalat¹⁰⁶⁵

Ürünler	Türkiye	Avusturya ¹⁰⁶⁶	Fransa ¹⁰⁶⁷	İngiltere ¹⁰⁶⁸	İtalya	Yunanistan	İsviçre	Miktarı	Değeri £
Tütün okka	72,680	-	-	-	-	-	-	72,680	11,360
Tereyağı okka	6,500	3,300	-	-	-	-	-	9,800	1,315
Tuzlu balık	200£	250£	300£	620£	550£	-	-	-	1,870
Sabun okka	71,000	-	-	-	-	-	-	71,000	3,512
Kibrit kasa	-	312	-	-	-	-	-	312	1,000
Cam eşya	-	1,250£ ¹⁰⁶⁹	380£	-	-	-	-	-	1,630
Mamul mallar	-	4,200£	-	22,600£	-	-	2,660	-	26,800 ¹⁰⁷⁰
Bakır ve demir	-	1000£	856£	525£	-	-	-	-	2,381
Çeşitli	6,700£	5,060£	1,660£	250£	200£	1,000£	-	-	14,870
Kahve paket	-	-	300	-	-	-	-	-	2,700
İşlenmiş deri vb.	-	-	1,024£	-	-	13,000£	-	-	14,024
Şeker fıçı	-	-	1,485	-	-	-	-	1,485	8,650
Pirinç paket	-	-	700	400	550	-	-	1,650	3,420
Büküm ve baskı	-	-	-	2,000£	-	-	-	-	2,000
Petrol kasa	1,860	-	-	-	-	-	-	1,860	1,320
Çanak çömlek	-	-	-	-	750£	-	-	-	750
TOPLAM £¹⁰⁷¹	23,957	13,210	17,020	26,805	2,610	14,000	2,660	-	100,262¹⁰⁷²

1874 yılında Leymosun limanından yapılan ithalatın raporu¹⁰⁷³;

¹⁰⁶⁴ Commercial No.17 (1875) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1773.

¹⁰⁶⁵ Tabloda yanlarında sterlin ibaresi bulunanlar rakamlar ürünün değerini, bu ibarenin bulunmadığı rakamlar ürünün miktarını ifade etmektedir.

¹⁰⁶⁶ Avusturya'dan doğrudan, Beyrut üzerinden gelen

¹⁰⁶⁷ Fransa'dan, İzmir üzerinden doğrudan gelen

¹⁰⁶⁸ İngiltere'den ve Beyrut üzerinden gelen

¹⁰⁶⁹ Bu kısımda Avusturya'ya gönderilen 950 sterlinlik cam eşyanın 150 kasa olduğu aktarılmaktadır. Ancak bu miktara toplam tutarda yer verilmemiştir.

¹⁰⁷⁰ Tablodaki değerler toplamı 29,460 sterlin olmasına rağmen toplam kısmında bu miktar 26,800 sterlin olarak verilmiştir.

¹⁰⁷¹ Bu kısımda ülkelerle yapılan ithalatın ülkeler bazında toplam değeri verilmiştir.

¹⁰⁷² Bu kısmın üzerindeki rakamlar toplamı 97,602 sterlin olsa da bu rakam tabloda 100,262 sterlin olarak verilmiştir.

¹⁰⁷³ Commercial No.17 (1875) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1775.

Tablo 2.45 1874 Yılında Leymosun Limanı'ndan Yapılan İthalat¹⁰⁷⁴

Ürünler	Türkiye	Avusturya	Fransa	İtalya	Rusya	Yunanistan	Miktarı	Değeri £
Tahıl kilo	17,000	-	-	-	-	-	17,000	6,000
Tütün okka	30,000	-	-	-	-	-	30,000	8,500
Tuzlu balık varil	300	150	-	400	-	500	1,350	2,350
Sabun okka	8,000	-	-	-	-	4,000	12,000	450
Tereyağı okka	15,000	2,000	-	-	8,000	2,000	27,000	4,350
Kibrit kasa	-	40	10	-	-	-	50	130
Donanım/hırdavat	1,500£	150£	-	-	-	-	-	1,650
Mamul mallar	10,000£	500£	300£	-	-	500£	-	11,300
Şarap ve içkiler varil	10	40	-	-	-	-	50	500
Kahve paket	70	-	50	-	-	80	200	1,700
Şeker fıçı	100	100	150	20	-	70	400 ¹⁰⁷⁵	2,700
İşlenmiş deri okka	300	-	500	-	-	-	800	1,600
Pirinç paket	500	100	-	800	-	400	1,800	2,750
Petrol kasa	2,000	-	-	-	-	-	2,000	1,200
Çeşitli eşyalar	500£	100£	50£	200£	300£	500£	-	1,650
TOPLAM £	33,650	2,550	2,680	2,400	1,550	4,000	-	46,830

Bolluk ve bereket yılı olan 1874 yılında adanın limanlarından yapılan toplam ithalat değeri 147,092 sterlin olmuştur. Bu yılın ithalat değeri bakımından birincisi değişmemiş ve ilk sırayı mamul mallar almıştır. Bu yıl tütün ithalatı artmış, tütün ikinci sırayı almış ve işlenmiş derinin önüne geçmiştir. İşlenmiş deriyi ise şeker takip etmiştir. Bu yıl yine 17,000 kilo tahıl ihraç edilse de miktarı geçen yıla göre çok azdır.

1875 yılında Tuzla limanından yapılan ithalata ilişkin rapor ise şöyledir¹⁰⁷⁶;

Tablo 2.46 1875 Yılında Tuzla Limanı'ndan Yapılan İthalat

Ürünler	Türkiye	Avusturya ve Almanya ¹⁰⁷⁷	Fransa ¹⁰⁷⁸	İngiltere	İtalya	Yunanistan	Değeri £
Pamuk imalatı	-	53,000	-	28,630	-	-	81,630
Hırdavat/donanım	-	5,000	1,000	1,555	-	-	7,555
Cam ve çanak çömlek	-	1,500	852	-	-	-	2,352
Deri	-	-	4,950	-	-	7,000	11,950
Tütün	15,210	-	-	-	-	-	15,210
Sabun	2,770	-	-	-	-	-	2,770
Tereyağı	700	1,070	-	-	-	-	1,770
Kibrit	500	-	-	-	-	-	500
Sömürgelere ait mallar	-	300	8,977	-	-	-	9,277
Demir, işlenmiş ve işlenmemiş	-	300	1,800	240	-	-	2,340
Petrol	1,692	-	-	-	-	-	1,692
Pirinç	-	-	1,650	-	600	-	2,250
Tuzlu balık	210	180	250	60	-	-	760
Deri, öküz ve deve	1,043	100	-	-	-	500	1,643
Şeker	-	-	1,490	-	-	-	1,490
Kuru tuz	-	-	330	-	-	-	330

¹⁰⁷⁴ Tabloda yanlarında sterlin ibaresi bulunanlar rakamlar ürünün değerini, bu ibarenin bulunmadığı rakamlar ürünün miktarını ifade etmektedir.

¹⁰⁷⁵ Tablodaki miktarlar toplamı 440 olsa da tabloda bu miktar 400 olarak verilmiştir.

¹⁰⁷⁶ Commercial No.9 (1876) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1037.

¹⁰⁷⁷ Beyrut üzerinden gelen

¹⁰⁷⁸ Fransa'dan doğrudan ve İzmir üzerinden gelen

Ürünler	Türkiye	Avusturya ve Almanya ¹⁰⁷⁷	Fransa ¹⁰⁷⁸	İngiltere	İtalya	Yunanistan	Değeri £
Zeytinyağı	1,000	-	-	-	-	-	1,000
Rom	-	530	-	-	-	-	530
Balmumu	-	500	-	-	-	-	500
Doğuya özgü eşyalar	2,050	-	-	-	-	-	2,050
Bakır kap	-	710	-	-	-	-	710
Çeşitli	1,500	500	900	274	400	400	3,974
TOPLAM £	26,675	63,690	22,199	30,759	1,000	7,900	152,223¹⁰⁷⁹

1875 yılında Leymosun limanından yapılan ithalata ilişkin rapor şöyledir¹⁰⁸⁰;

Tablo 2.47 1875 Yılında Leymosun Limanı'ndan Yapılan İthalat¹⁰⁸¹

Ürünler	Türkiye	Avusturya	Fransa	İtalya	Rusya	Yunanistan	Miktarı	Değeri £
Tütün okka	37,000	-	-	-	-	-	37,000	14,000
Tereyağı okka	9,000	1,050	-	-	6,000	-	16,050	2,130
Tuzlu balık varil	-	-	-	300	-	650	950	1,100
Sabun okka	10,000	-	-	-	-	1,000	11,000	490
Kibrit kutu	-	140	-	-	-	-	140	400
Donanım/hırdavat	2,000£	500£	-	-	-	-	-	2,500
Mamul mallar	12,000£	500£	-	-	-	700£	-	13,200
Kahve paket	85	15	-	-	-	70	170	1,180
Şeker fıçı	120	-	-	-	-	100	220	1,375
İşlenmiş deri vb. dana derisi vb.	-	-	2,000£	-	-	-	1,800	3,800
Pirinç ¹⁰⁸²	800	-	-	500	-	300	1,600	2,600
Petrol ¹⁰⁸³	2,500	-	-	-	-	-	2,500	1,100
Çeşitli	700£	600£	750£	400£	-	1,000£	-	3,450
TOPLAM £	34,050	2,280	2,750	1,600	800	5,845	-	47,325

1875 yılında Kıbrıs adasının Tuzla ve Leymosun limanlarından yapılan ithalatın değeri 199,548 sterlin olmuştur. İthal edilen pamuklu imalatın değeri bir hayli artmış 81,630 sterline çıkmıştır. Adaya ayrıca mamul mal ithalatı da yapılmıştır. Bu yıl pamuklu imalat birinci sıraya yerleşmiş, onu tütün, ardından ham ve işlenmiş deri takip etmiştir. Ayrıca bu yıl için adaya yeni ürünler ithal edildiği görülmektedir. Bunlar rom ve balmumudur. Ayrıca bu tarihten sonra ithalat tablolarında “*colonials*” adıyla yer alan ve muhtemelen sömürgelerden getirilen mallar ithal edilmeye başlanmıştır.

1876 yılında Tuzla limanından yapılan ithalatın raporu şöyledir¹⁰⁸⁴;

Tablo 2.48 1876 Yılında Tuzla Limanı'ndan Yapılan İthalat

¹⁰⁷⁹ Tablodaki değerlerin toplamı 152,283 sterlin olup, bu miktar tabloya 152,223 olarak aktarılmıştır.

¹⁰⁸⁰ Commercial No.9 (1876) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1040.

¹⁰⁸¹ Tabloda yanlarında sterlin ibaresi bulunanlar rakamlar ürünün değerini, bu ibarenin bulunmadığı rakamlar ürünün miktarını ifade etmektedir.

¹⁰⁸² Bu kısımda ölçü birimi belirtilmediğinden, daha önceki tablolardan hareketle pirinç miktarının kasa hesabına göre verildiği düşünülebilir.

¹⁰⁸³ Petrol kısmında da ölçü birimi belirtilmediğinden, daha önceki tablolardan hareketle petrol miktarının kasa hesabına göre verildiği düşünülebilir.

¹⁰⁸⁴ Commercial No.18 (1877) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1020.

Ürünler	Türkiye	Avusturya ve Almanya	Fransa	İngiltere	İtalya	Yunanistan	Değeri £
Pamuk imalatı	-	46,000	-	1,700	-	-	63,000 ¹⁰⁸⁵
Hırdavat/donanım	-	6,000	800	-	-	500	7,300
Cam ve çanak çömlek	-	1,805	760	-	250	100	2,915
İşlenmiş deri	-	-	6,050	-	-	7,100	13,150
Tütün	17,100	-	-	-	-	-	17,100
Sabun	2,500	-	-	-	-	-	2,500
Tereyağı	800	880	-	-	-	-	1,680
Kibrit	350	400	-	-	-	-	750
Sömürgelere ait mallar	-	400	7,400	-	-	300	8,100
Demir, işlenmiş ve işlenmemiş	-	300	2,650	-	-	-	2,950
Petrol	3,500	-	-	-	-	-	3,500
Pirinç	380	-	2,000	-	700	-	3,080
Tuzlu balık	400	200	400	50	50	400	1,500
Deri, öküz ve deve	2,500	250	-	-	-	800	3,550
Şeker	200	-	1,900	-	-	-	2,100
Kuru tuz	-	300	400	-	-	100	800
Zeytinyağı	1,655	-	-	-	-	200	1,855
Rom	200	650	-	-	-	50	900
Balmumu	500	-	-	-	-	-	500
Doğuya özgü eşyalar	3,500	-	-	-	-	-	3,500
Bakır	200	1,000	200	-	-	-	1,300 ¹⁰⁸⁶
Çeşitli	3,200	800	2,500	350	600	1,000	8,450
TOPLAM £	36,985	58,985	25,060	17,400¹⁰⁸⁷	1,600	10,550	150,480¹⁰⁸⁸

1876 yılında Leymosun limanından yapılan ithalatın tablosu şöyledir¹⁰⁸⁹;

Tablo 2.49 1876 Yılında Leymosun Limanı'ndan Yapılan İthalat¹⁰⁹⁰

Ürünler	Türkiye	Avusturya	Fransa	İngiltere	İtalya	Yunanistan	Rusya	Miktarı	Değeri £
Tütün okka	32,000	-	-	-	-	-	-	32,000	13,500
Tereyağı okka	10,000	-	-	-	-	1,200	1,600	12,800	1,300
Sabun okka	12,500	-	-	-	-	-	-	12,500	500
Tuzlu balık varil	150	-	-	-	80	300	-	530	380
Kibrit kutu	-	200	50	-	-	-	-	250	520
Hırdavat	1,500£	1,000£	800£	1,100£	-	-	-	-	4,400
Mamul mallar	13,500£	700£	150£	1,000£	-	400£	-	-	15,750
Kahve paket	130	-	50	-	10	-	-	190	1,700
Şeker fıçı	85	-	110	-	5	60	-	260	1,825
İşlenmiş deri ve dana derisi	600£	-	1,500£	-	-	1,800£	-	-	3,900
Pirinç torba	500	-	-	-	300	150	-	950	1,605
Petrol kasa	1,800	-	-	-	50	-	-	1,850	1,340
Çeşitli	1,200£	400£	500£	800£	100£	700£	-	-	3,700
TOPLAM £	35,930	2,500	4,270	2,900	970	4,170	180	-	50,920¹⁰⁹¹

¹⁰⁸⁵ Tablodaki pamuklu imalat ürünlerinin toplamı 47,700 sterlin olmasına rağmen, toplam kısmında bu miktar 63,000 sterlin olarak verilmiştir.

¹⁰⁸⁶ Ülkeler bazında hesaplandığında bakır değeri 1,400 sterline eşit olsa da toplamda bu miktar 1,300 sterlin olarak verilmiştir.

¹⁰⁸⁷ Tabloda İngiltere'den ithal edilen malların değeri 2,100 sterlin olmasına rağmen, toplam kısmında bu miktar 17,400 olarak aktarılmıştır.

¹⁰⁸⁸ Tabloda ülkelere gönderilen toplam miktarlar toplandığında 150,580 sterlin miktarına ulaşılsa da tablonun toplam kısmında bu miktar 150,480 sterlin olarak aktarılmıştır.

¹⁰⁸⁹ Commercial No.18 (1877) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1022.

¹⁰⁹⁰ Tabloda yanlarında sterlin ibaresi bulunanlar rakamlar ürünün değerini, bu ibarenin bulunmadığı rakamlar ürünün miktarını ifade etmektedir

1876 yılında Kıbrıs adası limanlarından toplamda 201,400 sterlin değerinde ithalat gerçekleştirilmiştir. Bu yılın da birincisi değişmemiş, pamuklu imalatlar adanın en fazla ithal ettiği ürünler olmuştur. Bunu tütün ve ardından da işlenmiş deri ve dana derisi takip etmiştir. Bu ürünlerden sonra mamul mallar, sömürgelerden getirilen mallar ve hırdavat gelmiştir.

1877 yılında Tuzla Limanı'ndan yapılan ithalata ilişkin rapor şöyledir;

Tablo 2.50 1877 Yılında Tuzla Limanı'ndan Yapılan İthalat

Ürünler	Türkiye	Avusturya ve Almanya	Fransa	İngiltere	İtalya	Yunanistan	Toplam Değeri £
Pamuk imalatı	-	14,000	-	22,000	-	-	36,000
Hırdavat	-	3,000	1,000	-	-	-	4,000
Cam ve çanak çömlek	-	900	700	-	100	-	1,700
İşlenmiş deri	-	-	3,500	-	50	3,000	6,550
Tütün	17,000	-	-	-	-	-	17,000
Sabun	3,200	-	-	-	-	-	3,200
Tereyağı	650	-	-	-	-	-	650
Kibrit	-	430	-	-	-	-	430
Sömürgelere ait mallar	-	-	6,000	-	-	-	6,000
Demir, işlenmiş ve işlenmemiş	-	1,300	700	-	-	-	2,000
Petrol	1,600	-	-	-	-	-	1,600
Pirinç	400	-	2,000	-	800	-	3,200
Tuzlu balık ve kuru tuz	400	100	350	250	300	250	1,650
Deri, öküz ve deve	9,485	-	-	-	-	-	9,485
Zeytinyağı	1,706	-	-	-	-	-	1,706
Rom, vb.	-	400	350	-	-	-	750
Balmumu	-	645	-	-	-	-	645
Bakır	300	675	-	-	-	-	975
Tahıl ve un	3,000	-	836	-	-	-	3,836
Çeşitli	2,200	500	600	200	100	300	3,900
TOPLAM £	39,941	21,950	16,036	22,450	1,350	3,550	105,277

1877 yılında Leymosun limanından yapılan ithalatın raporu şu şekildedir;

¹⁰⁹¹ Tablodaki değerler toplamı 50,420 sterlin olarak hesaplanırsa da toplam kısmında bu miktar 50,920 sterlin olarak verilmiştir.

Tablo 2.51 1877 Yılında Leymosun Limanı'ndan Yapılan İthalat

Ürünler	Türkiye	Avusturya	Fransa	İngiltere	İtalya	Yunanistan	Değeri £
Tahıl	2,500	-	-	-	-	-	2,500
Tütün	6,000	-	-	-	-	-	6,000
Tereyağı	1,100	-	-	-	-	-	1,100
Tuzlu balık	180	-	-	-	300	420	900
Sabun	260	-	-	-	-	-	260
Kibrit	40	200	40	-	15	-	295
Çeşitli cam eşya	500	250	300	400	-	-	1,450
Mamul mallar	12,000	-	1,000	-	-	-	13,000
Kahve	565	-	700	-	-	180	1,445
Şeker	560	-	800	-	-	400	1,760
İşlenmiş deri	-	-	650	-	-	1,000	1,650
Pirinç	-	-	-	750	450	400	1,600
Petrol	800	-	-	-	80	-	880
Hırdavat	50	30	150	150	200	50	630
Çeşitli eşyalar	7,000	200	300	400	50	500	8,450
TOPLAM £	31,555	680	3,940	1,700	1,095	2,950	41,920

1877 yılında Kıbrıs adasının iki limanından toplamda 147,197 sterlin değerinde ürün ithal edilmiştir. Geçen yıla göre ithalat değeri düşmüştür. Bu yıl pamuklu imalat ilk sıraya yerleşse de değeri geçen yıl göre bir hayli azalmış ve 36,000 sterline düşmüştür. İkinci sırayı tütün almış, onu işlenmiş ve işlenmemiş deri takip etmiştir. Bunları mamul mallar izlemiştir.

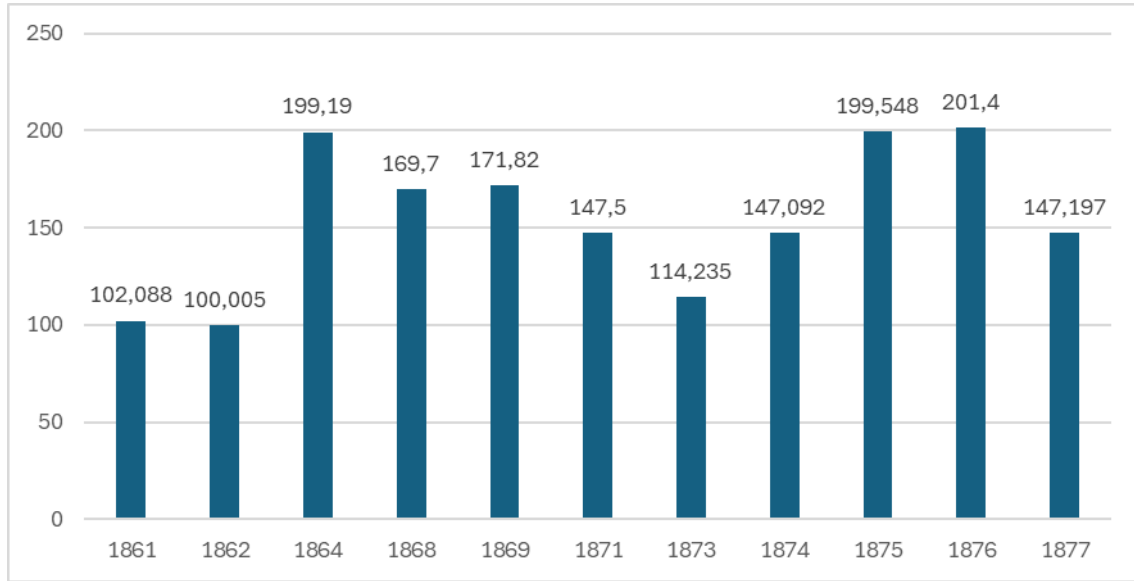
1870-1874 yılları arasında Tuzla limanından ithal edilen ürünlerin karşılaştırmalı tablosu şu şekildedir¹⁰⁹²;

Tablo 2.52 1870-1874 Yılları Arasında Tuzla Limanı'ndan Yapılan İthalat

Ürünler	Değerleri £				
	1870	1871	1872	1873	1874
Pamuklu ipliği ve imalat	40,000	55,000	-	26,800	31,460
Yünlü imalat	12,000	10,000	-	-	-
İşlenmiş deri	8,500	10,000	-	12,780	14,024
Tütün ve tümbek	5,900	7,500	-	10,250	11,360
Zeytinyağı	2,000	10,000	-	-	-
Şeker	5,500	6,500	-	2,580	8,650
Kahve çekirdeği	3,150	4,700	-	1,700	2,700
Tuzlu balık	2,000	1,000	-	810	1,870
Pirinç	5,500	7,500	-	2,480	3,420
Tereyağı	10,000	10,000	-	1,220	1,315
Hırdavat	1,000	300	-	-	-
Demir, çubuk ve bakır	500	700	-	1,210	2,381
Çanak çömlek ve cam	600	500	-	2,420	2,380
Yabancı içkiler	700	800	-	500	-
Sabun	2,000	3,000	-	3,600	3,512
Çeşitli	20,000	20,000	-	12,885	17,190
Buğday ve arpa	103,000	-	-	35,000	-
TOPLAM £	222,350	147,500	-	114,235	100,262

¹⁰⁹² Commercial No.17 (1875) (Trade Reports) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1777.

Bütün bu bilgiler ışığında incelenen dönemde yıllara göre adanın ihracat oranları ile ilgili şöyle bir tablo oluşturulabilir;

Grafik 2.3 1861-1877 Yılları Arasında Kıbrıs Adasının İthalat Değeri

Kıbrıs adasının ithalat grafiğindeki değişimi pamuklu imalat alımı belirliyordu. Bunun dışında ithalat, benzer ürünler üzerinden ve hemen hemen aynı miktarlarda yapıliyordu. İthal ürünlerin çoğunu ada ahalisinin ihtiyacına yönelik ürünler oluştururken, bir kısmını da işlenmek üzere adaya getirilen ürünler oluşturuyordu. Bunlara deri ve tütün örnekleri verilebilir. Özellikle 1874 yılından itibaren adaya büyük miktarlarda tütün sevk edilmeye başlandığı görülmektedir. Adanın temel ithalat kalemini oluşturan pamuklu imalatlar 1875 yılına kadar Anadolu üzerinden dolaylı olarak sevk edilirken, 1875 yılından itibaren küçük oranlarda da olsa İngiltere ve Almanya-Avusturya'dan doğrudan ithal edilmeye başlanmıştır. Anadolu üzerinden adaya dolaylı olarak sevk edilen başka ürünler de vardı. Bilhassa mamul mallar adaya Anadolu üzerinden geliyordu. Ancak tablolara göre az miktarda mamul malın da 1873 yılından itibaren Avusturya, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerden geldiği görülebilir. Zeytinyağı gibi ürünler daha çok adada üretilen ancak ihtiyacı karşılamaya yetmeyen ürünler sınıfındaydı. Bu yüzden incelenen dönemde zeytinyağı ithali dalgalanmalar gösterse de genellikle düşük oranlarda kalmıştır. Adanın tamamen kendine yeten üretim dallarına ise kuraklık zamanlarında ihtiyaç duyuluyordu ki buna en güzel örnek tahıllardır. Zamanla adanın değişen ihtiyaçlarına bağlı olarak da petrol, balmumu, rom, gibi ürünler ithalat tablolarında kendilerine yer bulmaya başlamışlardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIBRIS ADASININ VERGİ SİSTEMİ

3.1. Adada Uygulanan Vergi Sistemi

Vergi, devletin kamu giderlerinde harcanmak üzere kişilerden düzenli olarak aldığı iktisadî bir değeri ifade etmektedir¹⁰⁹³. Vergiler, devletlerin sosyal ve iktisadî hayatlarında oldukça önemli bir yer tutarlar. Osmanlı İmparatorluğu başlardan itibaren bu gelir kaleminin kaynaklarını tespit etmek için kendisinden önceki Türk devletlerinin uygulamalarını takip etmiştir. Bu sistemi zamanla topraklarının gelişmesine paralel olarak geliştiren devlet, vergi sistemi konusunda kurumsallaşmıştır. Fethedilen bölgelerin coğrafi koşulları, kültürü, toplumsal ve ekonomik yapısı kendine has özellikler taşıdığından, Osmanlının bütününde uygulanan belirli bir vergi düzeni oluşturulamamıştır¹⁰⁹⁴.

Osmanlı'nın Tanzimat öncesindeki topladığı vergiler şer'i ve örfi vergiler olmak üzere iki başlık altında toplanmıştır. Cizye, haraç, zekât, öşür gibi vergiler İslam hukukuna dayanan şer'i vergileri oluştururken¹⁰⁹⁵, örfi vergileri devletin yürütme organlarınca içinde bulunulan şartlara göre alınan vergiler oluşturmuştur¹⁰⁹⁶. Osmanlı bütçelerinde düzenli olmayan gelirlerin çoğu “*avârız*” adı altında tahsil edilmiştir. Aslında bu olağanüstü hallerde özellikle savaş zamanlarında masrafları karşılamak için para ya da aynî olarak toplanan bir vergiyken, zamanla sık sık yapılan savaşlarla normal bir vergi haline gelmiştir¹⁰⁹⁷.

“*Tanzimat*” yönetimin modernleştirilmesi, düzenlenmesi anlamına gelirken, Osmanlı bu dönemde yaptığı düzenlemelerle temelde gelirlerin artırılmasını, bir diğer deyişle malî sistemde bir reform yapılmasını hedeflemiştir. Yönetimdeki düzenleme ve reform, malî merkeziyetçilik sistemini tesis etmeye yönelik yapılmıştır. Bu gayeyle taşraya vali derecesinde “*muhasıllar*” tayin edilmiş ve vergilerin toplanması işinin valilerden, yerel ayanlardan ve eşraftan alınması ve kötü uygulamalara son verilmesi amaçlanmıştır¹⁰⁹⁸.

Tanzimat'la beraber vergilere oldukça basit ve sade bir şekil kazandırılmış; cizye, öşür ve ağnam dışındaki tüm şer'i vergiler kaldırılmıştır. Çok sayıda çeşidi ve tahsil biçimi olan

¹⁰⁹³ Kenanoğlu, 2013: 52.

¹⁰⁹⁴ Kazıcı, 1977: 7-8, 19-22; Kızıllıkan, 2008: 58.

¹⁰⁹⁵ Kazıcı, 1997: 57.

¹⁰⁹⁶ Akdağ, 2010: 554.

¹⁰⁹⁷ Sahillioğlu, 1991: 109.

¹⁰⁹⁸ Ortaylı, 2018: 33.

örfi vergiler “*vergi-i mahsûsa*” ya da “*virgü*” adı altında birleştirilerek, herkesin ödeme gücünün dikkate alındığı genel bir vergi düzenine geçiş yapılmıştır¹⁰⁹⁹.

Tanzimat’la beraber yapılan değişikliklerle örfi vergiler tek başlık altında birleştirilmiş ve bundan elde edilecek toplam miktar yılda iki kez topluluk üzerine, an-cemaatin olarak tevzi edilmeye başlanmıştır¹¹⁰⁰. Başlangıçta Maliye Nezareti tarafından, verginin miktarı eyaletler bazında belirlenmiş ve her eyalette bu belirlenen miktar, kazalar ve karyeler arasında paylaştırılmıştır. Vergi yükünün mükelleflerin ödeme gücüne göre tevzi edilebilmesi için vergi hanelerinin gelir ve servetlerinin bilinmesi gerektiğinden; bölgelerde nüfus, arazi ve emlak sayımlarını yapmak için muhassıllar görevlendirilmiştir. 1840 yılında başlatılan sayım (kadaastro) işlemi muhassıllık uygulamasının kaldırılmasıyla birlikte 1842-1843 yıllarından itibaren kesintiye uğramış ancak 1844 yılından itibaren daha sistemli tahrirler yapılmaya başlanmıştır. Pilot bölge olarak Yanya ve Hüdavendigâr vilayetlerinden başlatılan bu tahrirlerde arazi/emlak kıymet ve gelirleri ile mükelleflerin meslek ve gelirleri kapsamlı olarak tespit edilmiştir. Sayımın Yanya ve Hüdavendigâr vilayetlerinde başarıyla uygulanması üzerine 1860 yılından itibaren tahrir tüm vilayetleri kapsayacak şekilde genişletilmiştir¹¹⁰¹. Ancak 1860 yılına kadar çoğu yerde vergi tahsili hane, ocak, nüfus ya da çift esasına göre yapıldığından kişilerin ödeme gücüne dayalı, adil bir vergilendirme gerçekleştirilememiş, vergi kişiselleştirilememiştir¹¹⁰².

1859 yılına gelene kadar vergi-i mahsûsaya ispenç resmi zammı, ihracat resmi zammı ve karantina zammı olmak üzere üç kez zam yapılmıştır. Bu genel zamlar haricinde bir nahiye kazaya çevrildiğinde, tayin olunan müdür maaşı, inşa edilen hükümet konağı ya da mektep binası, bölgelere su hizmetinin getirilmesi, tabip istihdamı gibi ekstra masrafların bu vergiye eklenmesi ahalide hoşnutsuzluk yaratmıştır¹¹⁰³. Ayrıca vergiyi ödeme gücü olmayan kişilerin vergisinin, muhtar ya da imam tarafından tenzil edilip bu miktarın da diğer mükelleflerden tahsil edilmesi¹¹⁰⁴ ya da ödeme yapan kişilere tahsilatın yapıldığına dair herhangi bir belge verilmemesi gibi uygulamalar sistemi suiistimale açık hale getirmiştir¹¹⁰⁵. Bu durum özellikle

¹⁰⁹⁹ **Güran, 1989: 13.**

¹¹⁰⁰ **Akkuş, 2017: 45; Kenanoğlu, 2013: 56.**

¹¹⁰¹ **Şahin, 2013: 49.**

¹¹⁰² **Akkuş, 2017: 47; Barkan, 1999: 357.**

¹¹⁰³ Türklü, 2016: 133. Bu durumun örneklerine Kıbrıs’ta da rastlamak mümkündür; Kıbrıs’ta bulunan kocabaşı ve yazıcılara vergiye ilaveten maaş tahsisi için bkz.; İ.MVL.408/17750. Yine 25 Mart 1862 tarihli bir belgede Kıbrıs’ta Hristiyan ahaliden istihdam olunan ve Meclis-i Livâ azasından olan iki kocabaşı ile bir yazıcının maaşlarının Kıbrıs’ın gayrimüslim ahalisinin vergisine zam ve ilavesiyle karşılanacağı ifade edilmiştir; MVL.788/4.

¹¹⁰⁴ **Akkuş, 2017: 45-46; Şahin, 2013: 49.**

¹¹⁰⁵ Türklü, 2016: 133.

köy ve mahalle meclislerinde pek çok şikâyetle konu olmuştur¹¹⁰⁶. Bu yüzden 1860 yılından itibaren vergi-i mahsusa aşamalı olarak kaldırılmaya başlanmıştır.

3.1.1. Emlâk ve Temettü Vergileri

Tevzi şeklinde tahsilde yaşanan zorluklar ve suiistimaller dolayısıyla vergi-i mahsûsa 1860'tan itibaren aşamalı bir şekilde kaldırılmaya başlanmış¹¹⁰⁷, ancak henüz tahriri tamamlanmayan yerlerde iyileştirmeler yapılarak, an-cemaatin uygulamasına devam edilmiştir¹¹⁰⁸. 1860'ta verginin taksim edilmesi ve tahsili konusunda yeni bir nizamname hazırlanmış, 1864 ve 1865 yıllarında da usulsüzlük ve karışıklıkları engellemek adına yeni talimatname ve nizamnameler düzenlenmiştir. Artık hazine ve vergi gelirlerini tahsildarların toplaması düşünülmüş, tahsildarlara gittikleri yerlerde vergilerin tevzinde ve taksim edilmesinde muhtarları ve kocabaşlarını denetleme yetkisi verilmiştir. Yine vergiyi ödeme gücünden yoksun kişilerin vergi miktarının diğer mükelleflere paylaştırılması kararlaştırılmış ancak ibadet yerleri masrafları, ihtiyat akçesi, köy masrafı gibi ek vergilerin bu vergiye yansıtılmaması öngörülmüştür. Karışıklıkları önlemek için vergisini ödeyenlere mühürlü eda tezkereleri verilmesi planlanmıştır¹¹⁰⁹.

Tahriri tamamlanan yerlerde yeni vergiler uygulanmaya başlanmıştır. Buna istinaden 1860 yılından itibaren tüm vilayetlerde girilen sistemli tahrirler, servetin belirlenmesinin yanı sıra ticaret ve sanayiden elde edilen kazancı da ortaya koyduğundan, esasında emlak, arazi ve temettü vergilerinin de temelini atılmıştır. Böylelikle bu dönemde vergi-i mahsusa, emlak vergisi ve temettü vergisi olmak üzere ikiye ayrılmıştır¹¹¹⁰. Ancak uzunca bir süre emlak ve temettü vergileri, tevzi şeklinde tahsil edilen vergi-i mahsûsayla birlikte ifade edilmiş, genel bütçede “*virgü*” başlığı altında tek bir kalemde gösterilmiştir¹¹¹¹. Hatta XX. yüzyılın başında bile bu ifade emlak vergisinin karşılığı olarak kullanılmıştır¹¹¹².

Tahrir Nezareti'nin kurulmasından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda 1844, 1859/1860 ve 1882/1884 yıllarında üç genel tahrir yapılmıştır¹¹¹³; 1844 yılında Bursa ve Yanya'da başlatılan sayımın başarılı olmasıyla ve buralarda yürütülen tahrir tecrübesiyle hazırlanan “*Tahrir-i Nüfus ve Emlâke Dair Nizamname*” uyarınca 1860 yılından itibaren diğer

¹¹⁰⁶ Şahin, 2013: 49.

¹¹⁰⁷ Şahin, 2013: 49.

¹¹⁰⁸ An-cemaatin vergisi kırsal alanda 1908 yılına kadar uygulanacaktır; Özbek, 2010: 55.

¹¹⁰⁹ Çadircı, 1997: 342-343.

¹¹¹⁰ Akkuş, 2017: 47.

¹¹¹¹ Kıbrıs'ta da durum böyledir, tahrirden sonra da “*vergi*”; emlak ve temettü vergilerini ifade etmek için kullanılmıştır; Vefik, 1999: 435.

¹¹¹² Akkuş, 2017: 47.

¹¹¹³ Kütükoğlu, 1995: 405.

bölgelerde tahrir çalışmalarına başlanmıştır. Buna istinaden tüm dükkân, bina, çiftlik, değirmen, fabrika, arsa, bağ ve bahçe gibi yerlerin ölçüm ve sayımlarının yapılması planlanmıştır. Tayin olunacak vergiler “*arazi ve emlak vergisi*”, “*temettü vergisi*” ve “*mesârif-i tahririye*” olmak üzere üç başlık altında belirlenmiştir¹¹¹⁴.

Osmanlı İmparatorluğu servet ve geliri vergilendirmekle aslında vergi yükünü kırsal alandan, servet ve sermayenin toplandığı kentlere kaydırmayı amaçlamıştır¹¹¹⁵. Fakat bu durum hem kadastronun o zamanki tekniklerle yapılmasının zorluğundan¹¹¹⁶ hem de Osmanlı’nın kendine has özelliklerinden kaynaklanan bazı sorunlardan dolayı gerçekleştirilememiştir. Örneğin gelir ve servetin belirlenmesinde devletlerin başvurduğu yöntem tahrir ve kadastroyken, Osmanlı’nın bunu ülke genelinde gerçekleştirebilecek bir kadrosu yoktu¹¹¹⁷. Sayımın ardından vergilerin nasıl tayin olunacağı da büyük bir sorundu ki arazi ve emlak vergilerinin tayini nispeten yapılabilir olsa da gelirlerin vergilendirilmesi konusu muğlaklıktı. Emlak vergisinde tevzi, o şehirdeki toplam arazi ve emlak kıymeti ile oraya isabet eden vergi miktarının orantılanması şeklinde gerçekleştiriliyordu. Bu durum vergi tutarının mükelleflere pay edilmesinden ziyade emlakın aslında sıfırdan vergilendirilmesiydi¹¹¹⁸. Temettü vergisinde ise durum farklıydı, bu kısımda vergilendirme tüccar, esnaf ve zanaatkarların yıllık gelirlerinin tahmin edilmesi usulüne¹¹¹⁹ göre yapılıyordu¹¹²⁰. Bu yüzden Osmanlı’da temettü vergisi uzunca bir müddet sadece tüccar, esnaf ve zanaatkarlara, tahmini olarak hesaplanan yıllık gelirleri üzerinden, sabit bir oranla tevzi edilen bir vergi olarak kalmıştır¹¹²¹. Bir verginin tevzi niteliği taşıması, onun gelir vergisi

¹¹¹⁴ Buna göre tahriri tamamlanan binaların değeri üzerinden binde 4, akar olanlardan %4, üzerinde bina olmayan arazi ya da arsaların kıymeti üzerinden yine binde 4 oranında emlak vergisi alınacaktı. Temettü vergisi ise tüccar, esnaf ve zanaatkarların beyana dayalı olarak yıllık gelirleri üzerinden %3 oranında tahsil edilecekti. Fakat bu oranlar bölgelere göre farklılık arz edebiliyordu, yani sabit değildi; Kaya ve Terzibaşoğlu, 2009: 14; Şener, 1990: 106-108; **Vefik, 1910: 84.**

¹¹¹⁵ Ancak bunun için vergilerin ahali nezdinde kabul edilebilir olması gerekiyordu, bu da verginin gelir ve servete göre belirlenmesiyle yani şahsi bir kimlik kazanmasıyla mümkündü; Özbek, 2010: 45, 49, 51.

¹¹¹⁶ Bunların başında vergi mükelleflerinin malî güçlerinin neye göre belirleneceği gelir; Aygün, 2019: 13.

¹¹¹⁷ Kadastro çalışmasında devletlerin, ülke çapında emlak ve araziye haritalandırması, sınırlarını belirleyip kayıt altına alması gerekiyordu, bu kolay bir iş değildi; güçlü bir bürokratik teşkilata sahip Fransa bile kadastro çalışmaları aşamasında sıkıntı çekmiştir; Aygün, 2019: 13.

¹¹¹⁸ Kaya ve Terzibaşoğlu, 2009: 16.

¹¹¹⁹ Kıymet takdiri “*muhammin*” adı verilen görevliler tarafından yapılıyordu; Kaya ve Terzibaşoğlu, 2009: 36; Şener, 1990: 106.

¹¹²⁰ Tahmin usulüne dayalı vergilendirme 1907 tarihli “*Temettü Vergisi Nizamnamesi*” nin hazırlanmasına kadar devam edecektir. Şunu da belirtmek gerekir; tahmine dayalı vergilendirme mükelleflerin daha çok işine geliyordu, temettü vergisi sistemli bir şekilde tayin edildiği zaman dahi mükellefler tahmin usulünü tercih ediyorlardı; Aygün, 2019: 15.

¹¹²¹ Temettü vergisinin kapsamının genişletilip tüm gelir sahibi şahıs ve işletmelere tarh edilmesi 1880 yılından sonra gerçekleşmiştir. Uzunca bir müddet ayrı bir gelir kalemi olarak gösterilmeyen temettü vergisi ilk kez 1883/1884 bütçesinde yer almıştır. Dolayısıyla 1860-1883 yılları arasında toplanan temettü vergisine ilişkin tutarı belirlemek güçtür. Bu bilgiye istinaden incelenen dönem bağlamında hatta sonrasında da elden çıktığı

olarak nitelendirilemeyeceğini gösteriyordu; zira vergi paylaşımı kişilerin ödeme gücüne dayalı yapılırsa bile vergi; mükellefin modern sayım teknikleriyle saptanmış geliri üzerinden belirlenmiyordu. Yani bu aslında Osmanlı'nın vergi olarak toplamayı düşündüğü miktarı mükellefler arasında, bir sistem dahilinde paylaşması anlamına gelmiştir¹¹²². Hatırlanırsa an-cemaatin uygulamasında da vergi miktarı mükelleflere tevzi edilmişti, bunu bahsi geçen uygulamadan ayıran taraf ise; tahrir sonrasında elde edilen temettü meblağının vergi hesabına dahil edilmiş olmasıdır¹¹²³. Bütün bunlara istinaden Osmanlı'da temettü vergisi bir gelir vergisi olmaktan çok uzak olup bu vergiyi, gelirin vergilendirilmesi sürecinde atılmış mütevazî bir adım olarak değerlendirmek daha doğrudur¹¹²⁴. Kıbrıs'ta incelenen dönemde Tanzimat'la başlayan vergi-yi mahsusa uygulaması 1867 yılına kadar devam etmiş, 1867 yılında yapılmaya başlanan tahrir sonrasında emlak ve temettü vergisi toplanmaya başlanmıştır.

Tanzimat'la başlayan mali yenilikler Kıbrıs'a hızlı bir şekilde yansımıştır. Buna göre; 15 Mart 1839 tarihli bir belgeyle emlak ve akar vergilerinin umumiyetle binde bir ve yıllık iki taksit olacak şekilde ahali üzerine tevzi edilmeye başlanacağı bildirilmiştir¹¹²⁵. Kıbrıs için 2.849,000 kuruş tutarında bir vergi oranı belirlenmiştir. Ancak ahali bu dönemde yaşadığı sıkıntıları sebep göstererek vergide indirim talep etmiş, buna istinaden vergiden 349,000 kuruş indirim yapılarak, verginin altı yıllığına, geçici olarak 2.500,000 kuruş üzerinden toplanmasına karar verilmiştir¹¹²⁶. Bu miktara cizye dahil edilmemiştir¹¹²⁷. Bu ilk uygulamadan sonra verginin mükelleflerin ödeme gücüne göre belirlenebilmesi için 1840 yılından itibaren tahrir çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Buna istinaden Kıbrıs'ta da tahrir çalışmalarına başlanması istenmiştir. Ancak Muhassıl Osman Bey vaktin müsait olmaması sebebiyle emlak tahririnin bir sonraki yıla bırakılmasını teklif etmiş, bu teklifi kabul edilmiştir¹¹²⁸. Buna istinaden başlayan tahrir sonucunda 21 Şubat 1841 tarihi itibarıyla nüfus

düşünüldüğünde Kıbrıs'ta temettü vergisi; yıllık hesaba göre, tahmine dayalı, sabit bir oranla ahali üzerine tevzi edilen bir vergi formu özelliği taşımıştır; Aygün, 2019: 34.

¹¹²² Özbek, 2010: 46.

¹¹²³ Kaya ve Terzibaşoğlu, 2009: 42.

¹¹²⁴ Ayrıca temettü vergisi, örneğin ziraî kazançlar gibi bütün gelir unsurlarını kapsamadığı için gelir vergisi olarak nitelendirilemezdi. Dolayısıyla hem kent ekonomisinin yeterli oranda vergiye dahil edilememesi hem de çiftçilerin vergi kapsamı dışında bırakılması, temettü vergisinden elde edilen gelirin hayli düşük kalmasına sebep olmuştur; örneğin 1897/1898 bütçesinde aşar vergisi 410 milyon kuruşken, temettü vergisi yalnızca 50 milyon kuruş miktarında kalmıştır; Özbek, 2010: 58; Şener, 1990: 108.

¹¹²⁵ HAT.381/20572.

¹¹²⁶ Belirlenen vergi tutarı 28 yük 49,000 kuruştur, bunun 3 yük 49,000 kuruşu tenzil edilerek vergi 25 yük kuruşa baliğ kılınmıştır; İ.MVL.46/881; MVL.342/96.

¹¹²⁷ A.}MKT.NZD.56/12.

¹¹²⁸ HAT.1424/58293; İ.DH.11/519.

defterleri oluşturulmaya başlanmıştır¹¹²⁹. 11 Aralık 1848 tarihinde tahrir tamamlanmış, Kıbrıs'ın Müslüman ve gayrimüslim nüfusu yazılarak, defterleri iki sandığa konulup İstanbul'a gönderilmiştir¹¹³⁰.

Osmanlı yönetimi Kıbrıs ahalisinin yaşadığı sıkıntıları gidermek için zaman zaman vergi miktarında indirim yapsa da bu durum sıkıntıları tamamen ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Çekirge tahribatı ve kuraklık ahalinin zaten belini bükerken, verginin tevzi usulüyle tahsili de kimi sorunları beraberinde getirmiştir. Bu noktada sıkıntı ve şikâyetler özellikle verginin indirim süresinin dolduğu 1847 yılında yoğunlaşmıştır¹¹³¹. Örneğin Kıbrıs'ta ahaliden bazıları vergiyi ödemek ve bazı ihtiyaçlarını tedarik etmek için ecneblerden fahiş nema ile borç almaya mecbur kalmışlardır. Borçlarını ödeyemeyen ahalinin emlak ve akarı ecneblerin ellerine geçmiştir. Bunların kurtarılması için Hacı Vahap Efendi'nin Kıbrıs'a gönderilmiştir¹¹³². Buna göre indirim süresi dolan vergi yükünün yeniden 2.800,000 kuruşa çıkarıldığı ancak bunun 300,000 kuruşunun yeniden indirildiği anlaşılmıştır¹¹³³. Yapılan tahkikattan sonra verginin sancak bazında, adil bir biçimde dağıtılması ve tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak Kıbrıs vergisinin tevzi şekline tahsili uzunca bir müddet sorun teşkil etmeye devam etmiş, vergilerin ağırlığı ve tahsili konusu sık sık ahalinin şikâyetine konu olmuştur.

1840 yılında başlatılan tahrirden muhassıllar sorumlu olduğundan, oluşturulan defterler muhassıl, müftü, mal ve emlak katipleri ile meclis azalarının mühürleri altında tutulmuştur. Ancak Osmanlı yönetimi 1845 yılında sistemde değişikliğe giderek, Müslüman ahalinin tahririnde muhtar veya köy imamlarını, gayrimüslimlerin tahririnde papaz ve haham gibi ruhani reisleri sorumlu tutmuş, defterler bu görevlilerin mühürleri altında tutulmuştur¹¹³⁴. Buna istinaden 31 Aralık 1850 tarihinde emlak yazımı için hazırlanan yeni talimatların yer aldığı müzekkereler Kıbrıs'a da ulaşmıştır¹¹³⁵. Kıbrıs'ta tebaaların emlak ve akarının tahriri için Sırrı Efendi görevlendirilmiş, bir komisyon kurularak hane, dükkân gibi yerlerin tahririne

¹¹²⁹ TŞR.KB.d.49, 50.

¹¹³⁰ C.DH.144/7198.

¹¹³¹ Kıbrıs başpiskoposunun; verginin insaflı kişilerce tahsil edilmesi, çekirge belasına çare bulunması ile ilgili yazısı, ahaliden fazla vergi toplayan Hacı Hüseyin ile ilgili yazılan bir mektup, adada yaşanan kuraklık ve çekirge istilasından dolayı ahalinin perişanlığından bahisle vergilerin hafifletilmesine dair istekler, yöneticilerin teftiş edilmesi hakkında piskopos ve metropolitlerin kaleme aldıkları yazılar bunlara örnek olarak verilebilir; A.}DVN.23/8, A.}DVN.24/28, A.}DVN.26/73.

¹¹³² Yine İngiltere konsolosu da Kıbrıs'a gönderilecek memura vergilerin düzeltilmesi ve yöneticilerin teftiş edilmesi ile ilgili tavsiyelerde bulunmuştur; A.}DVN.DVE.7/15; İ.MVL.102/2240.

¹¹³³ Vergide indirim yapılmasının yanı sıra kimi zaman da özellikle doğal afet gibi durumlarda vergiler erteleniyordu, örneğin; 27 Nisan 1867 tarihli bir belgede Kıbrıs'a dolu isabet etmesiyle ekinleri telef olan ahalinin vergilerinin ertelendiği görülmektedir; MVL.799/57; İ.MVL.102/2240.

¹¹³⁴ Kütükoğlu, 1995: 397-398.

¹¹³⁵ A.}MKT.NZD.22/91.

başlanmıştır¹¹³⁶. 22 Ekim 1852’de Kıbrıs kazalarının emlak yazımının 9 kazada tamamlandığı bildirilmiştir¹¹³⁷. Ancak 28 Mayıs 1853 tarihli bir yazıda tebaanın ayrılması ve emlak tahriri için görevlendirilen Ali Sırrı Efendi’nin başarısız olduğu, yerine Arif Efendi’nin tayin olduğu bilgisi paylaşılmıştır¹¹³⁸. Buna göre 30 Mayıs 1854 tarihine gelindiğinde Lefkoşa ve sekiz kazanın tahririnin tadil edildiği bildirilmiş, buna istinaden Kıbrıs vergisine yeni bir zam yapılmıştır. Zira daha önceki tahrirde bazı çiftlik, manastır, kilise emlâki hariçte bırakıldığından bir komisyon kurularak tahrir yeniden tadil edilmiş ve bunlar da vergiye dahil edilmiştir. Komisyonun çalışmalarından sonra Kıbrıs vergisine, 600,000 kuruş zam yapılmasına karar verilmiştir¹¹³⁹. Ancak bu artış fazla görüldüğünden tekrar bir komisyon kurularak icra olunan tadilatla¹¹⁴⁰, Haziran 1855’te Kıbrıs kazalarının “*kıdem-i vergileri*” olan 2.850,000 kuruşa 100,000 kuruş zam yapılması kararlaştırılmış¹¹⁴¹, böylelikle vergi miktarı 2.950,000 kuruşa çıkarılmıştır¹¹⁴². Buna göre yürütülen tadilatla daha evvel vergi miktarına dahil edilmeyen çiftlik, kilise, manastır benzeri yerlerin emlakının de vergi yüküne dahil edildiği görülmüştür. Nihayet Kasım 1855 tarihinde¹¹⁴³ Kıbrıs’ta emlak tahriri Arif Efendi marifetiyle tamamlanmış, tebaanın tefriki hususu Kıbrıs Mutasarrıfına devredilmiştir¹¹⁴⁴.

Osmanlı idaresi yeni tanımlanan vergileri; “*herkesin hal ve tahammülüne göre*” tahsilini gerçekleştirmek iddiasında bulunmuş fakat bir taraftan da vergilerin uygulamaya konulduğu yerlerde komşuca tevzi usulünün sürdürüleceği bildirilmiştir. Kıbrıs’ta tahririn tamamlanmasından sonra bu yönde bir uygulama yapılmıştır. Örneğin; Şubat 1854 tarihli bir belgede; Kıbrıs’ta emlak tahriri biten kazalar ahalisinden emlak ve arazisi olanlardan tahrir sonrasında vefat edenlerin, yurt dışına kaçanların, tahrir sırasında yazılan temettüleri üzerine tahsis olunmuş vergilerinin “*meclisçe komşularına serpiştirilmesi*” nin uygun görüldüğü bildirilmiştir. Yani vefat edenlerin ve firarilerin emlak ve temettü vergilerinin kalanlar üzerine paylaştırılması istenmiştir. Bunun üzerine tahrir memuru Mehmet Arif Efendi, vergi talimatında bununla ilgili bir ifadenin bulunmadığını hatırlatmış ancak alınan cevapta böyle

¹¹³⁶ A.}MKT.UM.70/90; A.}MKT.NZD.36/4.

¹¹³⁷ A.}MKT.NZD.61/97; MVL.281/70.

¹¹³⁸ HR.MKT.60/1.

¹¹³⁹ İ.MVL.307/12684.

¹¹⁴⁰ Buna göre iki belgede Kıbrıs adası vergisinin tadil ve tesviyesine çalışıldığı bilgisi aktarılmıştır; HR.SYS.896/27, A.}MKT.NZD.150/47.

¹¹⁴¹ A.}MKT.MVL.83/26.

¹¹⁴² Vergiye 1862 yılında ihracat gümrüğü oranının %12’den %8’e indirilmesinden kaynaklı genel bir zam daha yapılmıştır. Buna ilişkin Temmuz 1862’de kaleme alınan bir belgede vergi-yi umumiye zammı kararlaştırılan meblağdan Kıbrıs sancağı hissesinin tevzisinin nasıl yapıldığı sorulmuş ancak zam miktarı hakkında bilgi verilmemiştir; A.}MKT.NZD.435/90.

¹¹⁴³ Bu tahrirde yalnızca emlak ve temettü sayımlarının yapılmış olduğu kuvvetle muhtemeldir. Zira bedel-i askerî vergisi Kıbrıs’ta uygulamaya konulduğunda, 1848 yılında hazırlanan nüfus defterleri üzerinden vergi tevzi ve tahsil edilmeye başlanmıştır; MVL.319/70.

¹¹⁴⁴ İ.MVL.343/14843.

yapılmadığı takdirde sene sonunda ahalinin üzerinde bakaya kalacağı bildirilerek, vergilerin tamamının ahali üzerine paylaştırılması istenmiştir¹¹⁴⁵. Yani çeşitli sebeplerden dolayı gidenlerin, firarilerin ya da vefat edenlerin vergileri kalanlardan tahsil edilmesi istenmiş, bu durum yeni vergilerin ortaya çıkış amacıyla çelişmiştir. Hal böyle vergide adaleti sağlama iddiası askıda kalmıştır.

İncelenen dönemin başında, 1860 yılına gelindiğinde vergilerle ilgili sıkıntılar artmaya başlamıştır. Bu dönemde daha önce ertelenen vergilerin alınmaya başlanması, birkaç yıldır çekirgelerle mücadele için çekirge parası toplanması, yurt dışına firar edenlerin vergilerinin kalanlara paylaştırılması gibi uygulamalar sonucunda vergi yükü git gide artmış, ahali neredeyse iki kat vergi vermeye mecbur kalmıştı¹¹⁴⁶. Artan şikâyetler neticesinde adaya bir teftiş memuru gönderilmiştir¹¹⁴⁷. Yapılan tahkikat sonucunda vergilerin yarısı affedilmiş, yarısının da gelecek yıllar vergisine dahil edileceği bildirilmiştir¹¹⁴⁸. Ayrıca firar edenlerin vergilerine ilişkin olarak, verginin tadil edileceği ve tahsilinin icabına bakılacağı bildirilmiştir. Yapılan tahkikatta ahalinin firarına sebep olan meseleler araştırılmış, verginin tadil edilmemesinin ve tahsil zamanının ahaliyi zor durumda bıraktığı anlaşılmıştır. Vergi tadil edilmediği için ahali ağır vergiler altında ezilmiştir. Ayrıca verginin tahsil zamanı, ahalinin elinde para bulunmadığı vakte denk geldiğinde, ahali vergi borcunu ödemek adına mecburen tüccarlara fahiş faizler karşılında borçlanmış, bu borçları ödeyemeyince mesele içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Ahali iki kat vergi ödemeye mecbur kaldığından, elinde para bulunmadığı zaman fahiş faizlerle borçlanmış, bir yılda borçlarını iki kat olarak ödemeye mecbur kalmıştır. Borçlarını ödemek için ellerindeki mahsullerden; “*kıyyesi on kuruş edecek şeyi yedi sekize ve sekiz kuruş edecek şeyi beş buçuk altı kuruşa*” satmıştır. Hal böyle olunca kazandıkları borçlarına gitmiş, vergi borçları yine üzerlerinde kalmıştır. Buna istinaden borçluların belirlenmesi, borçlarının hesaplanması ve mahsullerinin karşılığının güzelce hesap edilmesi istenmiştir. Borçluların bir yılda ihtiyaçları olan miktarın kesilmesinden sonra kalanının, alacaklılara taksitle verilmesine karar verilmiştir. Ayrıca böyle fahiş faizler karşılığında borç verilmesinin önüne geçileceği bildirilmiştir¹¹⁴⁹. Yürütülen tahkikat sırasında adadan bir yılda Yunanistan’a bin beş yüz kadar ailenin firar ettiği anlaşılmıştır¹¹⁵⁰. Kıbrıs Mutasarrıfı İshak Paşa Yunanistan’a yaşanan göçleri ve bunların sebeplerini haber vermediği

¹¹⁴⁵ İ.MVL.298/12088.

¹¹⁴⁶ HR.SYS.896/31; HR.SYS.896/32; HR.SYS.896/35; HR.SYS.896/36.

¹¹⁴⁷ HR.SYS.896/33; HR.SYS.896/42.

¹¹⁴⁸ HR.SYS.896/42; HR.SYS.896/47.

¹¹⁴⁹ HR.SYS.896/47.

¹¹⁵⁰ HR.SYS.896/42.

gerekçesiyle azledilmiştir. Geri dönmek isteyenler için kolaylık sağlanması istenmiştir¹¹⁵¹. Ayrıca firar edenlerle ilgili de birtakım düzenlemeler yapılmış, Yunanistan ya da başka yerlere gidenlerle ilgili bir şey yapılamasa da Osmanlı toprakları içerisinde yer değiştirmiş olan kişilerin vergilerinin gittikleri yerlerden tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır¹¹⁵².

Kıbrıs'taki vergiyle ilgili yaşanan bütün sıkıntılar, verginin tadil edilmemesinden kaynaklanıyordu. Ayrıca Bursa ve Yanya tahrirleri kılavuzluğunda hazırlanan tahrir nizamnamesi yürürlüğe girmiş ancak vergi tadilatı Kıbrıs'ta icra edilmemişti. Ayrıca adadaki firariler konusu gün geçtikçe büyümüştür. Zaten çekirgeden mahsulü zarar gören ahalinin sırtına bir de firarilerin vergisi yüklenince, gelirler vergileri ödemeye kâfi gelmemiştir. Adada yaşanan sıkıntılar ahalinin memleketlerini terk etmelerine sebep olmuştur. Tahkikat sonucunda; bu olaylara mahal verilmemesi için verginin nüfusun miktarına göre alınması gerektiği ya da Kıbrıs'ın yeniden tahrir edilmesinin gerekli olduğu bildirilmiştir. Yeni tahririn kısa sürede yapılması mümkün olmadığından, verginin ada nüfusunun oranı üzerinden alınmasının daha uygun olacağı ifade edilmiştir. Ancak bunun yapılması durumunda bile gidenlerin vergisinin yine kalanlara paylaştırılması istenmiştir¹¹⁵³. Ahalinin de bu vergiyi ödemeye yine gücü yetmeyeceğinden bunun sorunları çözmeyeceği açıktı. Yani Kıbrıs'ta yeniden tahririn yapılması kaçınılmazdı.

Kıbrıs'ta vergiyle ilgili bir başka sorun da bazı mükelleflerin vergi yükünden kurtulmak için çeşitli yöntemlere başvurusuydu. Bazı kimselerin “Yunanlılık iddiası” ile vergileri ödemekten imtina etmemeleri bunların başında geliyordu. Örneğin; Mart 1861 tarihli bir belgede; aslen Kıbrıs ahalisinden veya Osmanlı tebaasından olan bazı Hristiyanların bulundukları yerlerden bir ay ticaret yapmak için aldıkları pasaportları, vatanlarına döndüklerinde “iddia-yı Yunaniyyet” ile kendilerini Yunan tebaasından kabul ettirmeye çalışmışlardır. Kıbrıs'ta bulunan Yunan konsolosu da bunları himaye etmiştir. Bu yüzden bunların emlak ve arazilerinden kaynaklanan vergi zimmetleri tahsil edilememiş, bakaya olarak kalmıştır¹¹⁵⁴. Yani çeşitli yollarla pasaport alan bazı kişiler Yunanlı oldukları iddiasıyla vergiyi ödememiş, konsoloslar da bunları himaye edince sorun büyümüştür.

Buna istinaden alınan kararla; “tebaa-i devlet-i aliyyeden olup Yunanistan'a azimet ve üç sene müddet-i mütemadiye orada ikametle memleketlerine avdet edenler meskûn tutularak emlâkleri olduğu halde vergilerinin tahsili ve üç yıl ikmal-i müddet etmeyen ve hiçbir tarafa gitmeksizin bir takrîb-i pasaport istihsaliyle Yunanlılık iddiasında bulunan kesânın ifade ve

¹¹⁵¹ A.}DVN.153/35; A.}MKT.NZD.296/50.

¹¹⁵² İ.MVL.462/20827; A.}MKT.MVL.142/89.

¹¹⁵³ İ.MVL.462/20827; A.}MKT.MVL.142/89.

¹¹⁵⁴ HR.MKT.373/61.

pasaportlarına itibar olunmayıp”, bütün vergilerinin tahsil edileceği bildirilmiştir. Devamında, bu şekilde Yunanistan’a giderek pasaport alan kişilerin, dönüşte “Yunanlılık” iddiasında bulunmalarının yalnızca vergiden kurtulmak amacından ibaret olduğu, şimdi ise alınan karar gereğince yine vergi ödeyeceklerinden bundan böyle kimsenin Yunanistan’a gitmeye kalkışmayacağı ifade edilmiştir¹¹⁵⁵. Yani belirli bir sürenin altında Yunanistan’da kalan şahıslardan vergilerin tümüyle tahsil edileceği bildirilmiştir. Bu sorunun çözümü için atılmış önemli bir adım olmuştur.

Konuya ilişkin yapılan tahkikat sırasında, Yunan konsolos vekili, Yunan tebaasından olan bazı kimselerin, vergi tahsili için kaza müdürleri tarafından hapsedildiklerini iddia etmiştir. Bu gerekçeyle konsolos vekili, Fransa ve İngiltere’nin Kıbrıs’ta bulunan konsolos ve konsolos vekillerine de başvurmuştur. Durumun soruşturulması üzerine, bunun yalnızca vergilerin tahsilini tehire düşürmek niyetinden ibaret olduğunun anlaşılmıştır¹¹⁵⁶. Görüldüğü üzere vergiden kaçmak için her yol denenmiş, konsoloslar dahi çeşitli girişimlerle zaman zaman bu usulsüzlüğe dahil olmuş¹¹⁵⁷, verginin geciktirilmesinden bile medet umulmuştur.

Verginin tadil edilmemesi, vergisini ödemek istemeyen kesimler için bir kaçış yolu olarak görülmüştür. Örneğin 16 Haziran 1866 tarihli bir belgede; Kıbrıs’ta bulunan Yunan tebaasından bazı kimselerin, emlaklarını eşlerinin üzerine kaydettirdikleri ve eşlerinin isimlerine tahrir bulunan emlak için vergi ödemedikleri bildirilmiştir. Yunan konsolos vekiline durum sorulduğunda; emlak için ödenecek vergiye muhalefet edilmediği ancak “*emlak-ı mezkûrenin takdîri caneb-i hükümet-i mahalliyeden icrâ olunmamasından dolayı bu bâbda müşkülât nişâât eylemekte olduğundan usûl ve hakkaniyet üzere takdîriyle vergi-yi mezkûrun tarh ve tevzi olunması*” istenmiştir. Görüldüğü gibi verginin ancak hakkaniyetle tarh ve tevzi olunduğu zaman ödeneceği cevabı alınmıştır¹¹⁵⁸.

Yine başka bir örnek olarak da 3 Temmuz 1869 tarihli bir belgeye göre; Kıbrıs’ta 1851 yılındaki tahrirden bu yana geçen on yedi yılda tebaa-i ecnebiyyeden bazılarının sahip oldukları çiftlik, emlak ve akarın kıymeti ve temettüsü için yıllık 18,003 kuruş vergi tarh ve takdir olunmuş ancak o zamandan beri bunların bir akçesi bile tahsil edilememiştir. Bundan başka Kıbrıs’ta bulunan yabancı devlet konsolosları ve konsolos vekillerinin hizmetinde bulunan hademelerin yıllık vergileri olan 18,000 ila 20,000 kuruş da uzun yıllardır tahsil edilememiştir. Bu vergiler ahali vergilerine dahil olduğu için, geçen yıllar boyunca yığılmış ve

¹¹⁵⁵ HR.SYS.896/49.

¹¹⁵⁶ HR.SYS.896/49.

¹¹⁵⁷ HR.TO.141/25.

¹¹⁵⁸ HR.TH.5/47. Kıbrıs’ta bulunan İngiltere konsolos vekili durumun kendi tebaalarından hiç kimseyle ilgili olmadığını ifade etmiştir; HR.MKT.603/70. Yine başka bir belgede Avusturya tebaasından bazı kimselerin de emlak vergisini ödemedikleri bildirilmiştir; HR.TO.494/42.

ahalinin üzerinde bakaya görünmesine sebep olmuştur. Yapılan tahkikatta; “tebaa-i ecnebiyye vergisi denilen meblağın düvel-i mütehabbe konsolos ve konsolos vekil ve memurlarının mütehayyizan tüccar ve tebaalarının taht-ı tasarruflarında bulunan çiftlikat ve akar ve emlak vergileri olduğu” anlaşılmıştır. Bu vergilerin şimdiye kadar ödenmemesinin sebebi sorulduğunda; bu durumun tahrir sırasında kendi taraflarından bir memur bulundurulmasından kaynaklı olduğu, hademelerin üzerinde kalan miktarın da aynı sebepten ödenmediği cevabı alınmıştır. Bu kişiler “mürûr-ı zamana istinaden” vergilerini ödemeyi reddettikleri için, bu durum vergilerin hakkaniyetle toplanmasının önüne geçmiştir. Bunu engellemek adına tebaa-i ecnebiyyenin vergilerinin tespiti için, yıllık 50,000-60,000 kuruş masrafla memur istihdam edilmesine karar verilmiştir. Ayrıca bu şahısların üzerinde kalan bakayanın elçilikler aracılığıyla ödenmesine çalışılacağı bildirilmiş, bunun mümkün olmaması durumunda da bu emlak hazine tarafından terkin kaydı açılacağı ifade edilmiştir¹¹⁵⁹. Görüldüğü gibi vergileri ödenmeyen emlakın, kaydı bulunmayan bir taşınmaz vafına dönüştürülmesi planlanmıştır. Sonuç itibariyle Kıbrıs adasında vergiyle ilgili yaşanan tüm sorunların kaynağı verginin tadil ve tesviyesi sorunu oluştuyordu ve bu bir türlü çözüleliyordu. Kıbrıs’ta 1855 yılından bu yana vergi tadil edilmemişti ve bütün sorunlar bir yerde bu sebebe dayanıyordu. Nihayet bu dönemde imparatorluk genelinde yürütölen tahrir, 1866 yılında Kıbrıs da dahil edilmiştir.

Bu süreçte imparatorluk genelindeki pek çok bölgede tahrirler sürüyordu. 1867 (1283) yılına gelindiğinde elli dokuz kaza ve kasaba ile Yanya ve Hüdavendigâr sancaklarının tüm kasaba ve köylerinde tahrir bitirilmiş, üç vilayet, beş eyalet ve beş sancağın kasaba ve köylerinin tahriri devam ederken, Cezâyir-i Bahr-i Sefid ve Kıbrıs’a da tahrir için memur gönderilmiştir¹¹⁶⁰. Buna istinaden Ekim 1866’da Kıbrıs’ta emlakın bütünüyle tahririne başlanacağı bildirilmiş, Kıbrıs’ın on yedi kaza emlakının sayımı için aylık 20,730 kuruş maaşla otuz iki memur ve hademe tayin edilmiştir¹¹⁶¹.

Tahriri tamamlanan Lefkoşa kazasının emlak ve akar ve temettü vergisi ile bedel-i askerî vergisi 177,314 kuruş 4 para olarak tayin edilmiştir¹¹⁶². Bunun 50,683 kuruşu Lefkoşa tüccarı ve esnafına tevzi olunan temettü vergisi olup, tarafların verdikleri dilekçelere istinaden bu vergide 9,431 buçuk kuruş indirimle gidilmiş ve 41,251 buçuk kuruştan tahsil edilmesine karar verilmiştir¹¹⁶³. 1871 yılına kadar vergi miktarı 48,063 kuruşa çıkmıştır¹¹⁶⁴. Lefkoşa

¹¹⁵⁹ TŞR.KB.d.38/144.

¹¹⁶⁰ Kaya, Terzibaşoğlu, 2009: 24.

¹¹⁶¹ İ.MVL.562/25273.

¹¹⁶² BOA.MVL.800/32.

¹¹⁶³ TŞR.KB.d.38/440.

tahriri en çabuk bitirilen yer olmuştur. Burada tahrir süreci diğerkazalara göre daha sağlıklı işlemiştir. Buna göre Kıbrıs'ta temettü vergisi ilk tahrire kıyasla kimlik kazanmış, temettü vergisi miktarına ilişkin müstakıl bir tutar ortaya konabilmiştir.

Ancak bu tahrire ilişkin de ilerleyen zamanlarda da bazı sorunlar çıkmıştır. Örneğın Şubat 1871 tarihli bir belgeye göre; Lefkoşa'da bulunan tüccar ve esnafın, sanayi ve ticaretlerine istinaden tevzi olunan 48,063 kuruş vergiden 10,590 buçuk kuruş eksik çıkmıştır. Bunun sebebinin bazı esnafın zanaat ve ticaretlerine sekte gelmesinden kaynaklandığı ve yine tahrir esnasında fazla ve fahiş olarak temettü vergisi tarh olunmasından dolayı esnafın zanaatlarını bırakarak, ticaretlerini terk etmelerinden kaynaklandığı ifade edilmiştir¹¹⁶⁵. Bu belgeden Lefkoşa'da bulunan esnaf ve zanaatkar kesiminden bazılarının temettü vergisinin ağırlığı gerekçesiyle işlerini terk etmek zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır.

Kıbrıs da tahririn aksadığı durumlar da ortaya çıkmıştır. Örneğın Temmuz 1869'da Lefkoşa haricinde yürütölen tadilatın aksadığı bilgisi paylaşılmıştır. Buna göre Kıbrıs kazalarının emlak, akar ve nüfus tahriri, bu işle görevli memurların Sakız adasının emlak tahririne gönderilmelerinden dolayı tamamlanamamıştır. Buna göre; Kıbrıs'ta yürütölen tahrir Mart 1867'de başlamış, Temmuz 1869'a kadar Lefkoşa, Dağ, Değirmenlik, Girne ve Mağusa kazalarının emlak tahriri güçlükle tamamlanabilmiş ve Lefkoşa'da verginin tahsiline başlanmıştır. Ancak Lefkoşa haricindeki kazalarda tayin olunan 129,827 kuruş vergiye, emlak sahipleri tarafından muhalefet edilmiş ve bu kazalarda emläke fahiş kıymet konulduğu beyanıyla, emlak vergisinin yeniden tadil edilmesi istenmiştir. Buna istinaden emlak kıymet komisyonu ve tahrir heyetinden tayin edilen memurlar vasıtasıyla vergi yeniden tadil edilmiştir¹¹⁶⁶. Buna göre geriye kalan kazalar için belirlenen yeni tutar 100,741 kuruş olmuştur¹¹⁶⁷. Göröldüğü gibi gerçekten de tadil sonucunda 29,086 buçuk kuruş fazla vergi tayin olunduğı anlaşılmıştır. Belgenin devamında Limason¹¹⁶⁸ ve Mesarya kazalarının vergi tadili, iki memur tarafından tamamlansa da diğerkazaların henüz tahririne teşebbüs olunamadığından böyle bırakılacak olursa emläk tahririnin on yıla kadar arkasının alınamayacağı uyarısı yapılmıştır¹¹⁶⁹. Göröldüğü üzere tadilat yavaş ilerlemiş¹¹⁷⁰, tahririn

¹¹⁶⁴ TŞR.KB.219/65.

¹¹⁶⁵ TŞR.KB.219/65.

¹¹⁶⁶ TŞR.KB.d.38/131.

¹¹⁶⁷ Bunun verginin vaktiyle doğru olarak tefrik ve tevzi olunamamasından kaynaklandığı belirtilmiştir; TŞR.KB.d.38/104.

¹¹⁶⁸ 1 Haziran 1872 tarihinde kaleme alınmış bir belgede Leymosun kazasının emlak tahririnin daha önce yolsuz ve nizamsız bir suretle icra kıldığı iddia edilmiş ancak bu konuyla ilgili başka bir belgeye rastlanmamıştır; TŞR.KB.219/140.

¹¹⁶⁹ TŞR.KB.d.38/131.

bitirildiği yerlerde ıslahına gerek duyulduğu ya da tahririn yürütülmesinin çeşitli engellere takıldığı durumlar ortaya çıkmıştır. Bu sebeple gerçekten de Kıbrıs'ta tahrir neredeyse on yıl sürmüş, bazı kazalarda 1877 yılına değin tahririn tamamlanmasına çalışılmıştır.

Nisan 1872 tarihine gelindiğinde kalan yerlerin tahriri için birer “*fırka-i seyyâre*” teşkil edilmiş, kalan kaza, kasaba ve köylerin tahririnin tamamlanması için çalışıldığı bildirilmiştir¹¹⁷¹. Buna göre Ağustos 1872'de Mağusa Kaymakamlığı dahilindeki Mesarya nahiyesinin tahriri¹¹⁷², Nisan 1873'te Değirmenlik-Dağ kazaları tahrirleri tamamlanmıştır¹¹⁷³. Yine Temmuz 1875'te Lefke nahiyesinin tahriri¹¹⁷⁴, Nisan 1876'da Baf kazası ile Hirsofu ve Kukla nahiyelerinin tahrirleri tamamlanmıştır¹¹⁷⁵. Yine Eylül 1876'da Tuzla kazasının 280,000 parçadan oluşan emlakının tahririnin hitam bulduğu bildirilmiştir¹¹⁷⁶. Bu örneklerden; Baf ve Tuzla kazaları ile Lefke, Hirsofu ve Kukla nahiyeleri tahrirlerinin diğerlerine nazaran daha geç tamamlandığı, Kıbrıs'ın büyük kısmının da 1873 yılının sonuna kadar emlak ve temettü' sayımlarının gerçekleştirildiği söylenebilir¹¹⁷⁷.

Tahririn tadilatı bu iş kurulan komisyonlar ve vukuat kâtipleri marifetiyle gerçekleştirilmiştir¹¹⁷⁸. Bunlara imparatorluğun genelinde redif taburları refakat etmiştir ancak Kıbrıs'ta redif taburu henüz teşkil edilmediğinden, tahrire topçu zabitanı refakat etmiştir¹¹⁷⁹. Ancak 1877 yılının başında artık Kıbrıs'ta bir redif taburu teşkil edilmiş ve nüfus sayımında redif taburları görevlendirilmeye başlanmıştır¹¹⁸⁰. 1877 yılına gelindiğinde artık Lefkoşa, Değirmenlik, Girne ve Dağ kaza ve köylerinin nüfus sayımları da bitmiştir¹¹⁸¹. Bir yandan tadilatın icrası gerçekleştirilirken bir yandan da nüfusun sayımı yapılmıştır.

İmparatorluk genelinde tahrir masraflarının tek sefere mahsus olmak üzere, tahririn yapıldığı yılın emlak ve temettü vergilerine eklenmesi kararlaştırılmıştır¹¹⁸². Kıbrıs'ta da buna uygun olarak masraflar ahaliden tahsil edilmiştir¹¹⁸³. Örneğin 9 Ağustos 1875 tarihli bir

¹¹⁷⁰ 30 Ocak 1877 tarihli bir belgede; tahrir memurlarının asli görevleri haricindeki işlerde istihdam olunması ilerde tahririnin tehirine sebebiyet verebileceğinden, memurların katiyen başka işlerle uğraştırılmaması istenmiştir; TŞR.KB.217/72.

¹¹⁷¹ TŞR.KB.219/113.

¹¹⁷² TŞR.KB.220/11.

¹¹⁷³ TŞR.KB.220/114.

¹¹⁷⁴ TŞR.KB.222/66; TŞR.KB.222/74; TŞR.KB.222/109.

¹¹⁷⁵ TŞR.KB.223/25.

¹¹⁷⁶ TŞR.KB.217/53.

¹¹⁷⁷ TŞR.KB.220/119; TŞR.KB.221/14; TŞR.KB.221/98; TŞR.KB.221/107. 10 Haziran 1873 tarihinde kaleme alınan bir belgede Kıbrıs dahilindeki ekseri kazaların tahririnin icra olunduğu, esnaf artık temettü vergisiyle mükellef bulunduğundan esnaf tezkiresine gerek kalmadığı bildirilmiştir; TŞR.KB.220/129.

¹¹⁷⁸ Örnek belgeler için bkz.; TŞR.KB.220/28.

¹¹⁷⁹ TŞR.KB.217/16.

¹¹⁸⁰ TŞR.KB.217/72.

¹¹⁸¹ TŞR.KB.223/87.

¹¹⁸² Şener, 1990: 108.

¹¹⁸³ Bkz.; TŞR.KB.222/64.

belgede; Kıbrıs'ta tahriri gerçekleştirilen kaza ve nahiyelerde 1875 yılının mart ayı başından, mayıs ayı sonuna kadar olan tahrir masraflarına ilişkin cetvelde 7 milyona yakın bakaya görüldüğü bildirilmiştir¹¹⁸⁴.

Tahrirden sonra da vergi artış oranlarını belirlemek, şikâyetleri çözüme kavuşturmak¹¹⁸⁵, yolsuzlukların önüne geçmek ya da karışıklara mahal vermemek gibi sebeplerle verginin her yıl tadil edilmesi kararlaştırılmıştır¹¹⁸⁶. Örneğin Lefkoşa vergisinin, her yıl tadil edilmesi için Kasım 1871'de Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşan bir komisyon teşkil olunmuş, Barutçuzade Hacı Ali Efendi, Tüccar Şükrü Efendi, Kızaz Ali Efendi, Tüccar Lukayidi, Mumcu Hacı Anastasi ve Tüccar Konstanto Efendiler komisyon azalığına tayin edilmişlerdir¹¹⁸⁷. Herhangi bir şikâyet söz konusu olduğunda tahririn bitiminde hazırlanan mizan cetvelleriyle, tadilatın sonunda hazırlanan tadil cetvelleri karşılaştırılıyordu. Emlak vergisi şikâyetlerinde ayrıca alım-satım fiyatları, civardaki arazi ve emlak kıymetleri emlak komisyonu tarafından tahkik ve tetkik ediliyordu. Sonrasında şayet iddialar doğruysa verginin tadil edilmesi isteniyor¹¹⁸⁸, değilse vergi tahsil ediliyordu¹¹⁸⁹. Örneğin 6 Ağustos 1872 tarihli bir belgede; Leymosun kaymakamlığı dahilinde bulunan Guluş çiftliğine 700,000-800,000 kuruş değeri olduğu halde 2,700,000 kuruş kıymet takdir olunduğu için üç yıldır vergisi birikmiş, 45,000 kuruşluk vergi ödenmemiştir¹¹⁹⁰. İtalya konsolosun da müdahil olduğu mesele nihayetinde mizan cetvelleri ile 1870 ve 1871 yılları tadilat cetvellerinin karşılaştırılmasıyla çözülmüştür.

Şikâyetlerin tahrir sonrasında da devam ettiği görülmektedir. Ancak eskiden şikâyetler ekseriyetle emlak vergisiyle ilgiliyken, yeni tahrirden sonra temettü vergisiyle ilgili de şikâyetler gelmeye başlamıştır. Buna göre Kasım 1874 tarihli bir belgede; Kıbrıs cezaresinde tebaa-i ecnebiye ile akraba ve hısım olanların tasarruflarında bulunan emlak ve temettü vergilerinin ifasında muhalefet etmekte oldukları bildirilmiştir. Buna istinaden ecnebilerin emlak vergisini vermemelerine hiçbir suretle hakları olmadığına binaen “*istimlâk-ı emlâk*” hakkında neşir ve ilan olunan nizamname gereğince ecnebilerin ifasına nizam gereği mecbur oldukları ifade edilmiştir¹¹⁹¹.

¹¹⁸⁴ TŞR.KB.217/13.

¹¹⁸⁵ TŞR.KB.217/72.

¹¹⁸⁶ Konuya ilişkin diğer örnekler için ayrıca bkz.; TŞR.KB.220/28, TŞR.KB.220/106, TŞR.KB.223/30, TŞR.KB.217/14.

¹¹⁸⁷ TŞR.KB.219/102.

¹¹⁸⁸ Baltacı, 2021: 229-230.

¹¹⁸⁹ Baltacı, 2021: 217-218.

¹¹⁹⁰ TŞR.KB.215/63.

¹¹⁹¹ HR.MKT.816/64, HR.MKT.827/81. Başka bir örnek olarak 27 Şubat 1877 tarihli başka bir belgede; aslen Osmanlı vatandaşı olup bir ara Yunanistan'a giderek, pasaport alanlar döndüklerinde “*tâbi'iyetlerini iddi'â ve mezkûr pasaportlarını ibrâz ve i'tâ ederek*” zimmetlerindeki vergi ve bedel-i askeriden olan borçlarını ödemek

Daha önce temettü vergisinin çeşitli sebeplerden dolayı tam anlamıyla bir gelir vergisi vasfı taşımadığı ifade edilmişti. Bu sebeplerden birisi de henüz tüm gelir unsurlarını kapsamamasıydı¹¹⁹². Zamanla bu vergi kaleminin kapsamı genişletilmiştir. Buna istinaden belgelerden Kıbrıs'ta da yavaş yavaş belirli kesimlerin temettü vergisine mükellef kılındıkları takip edilmiştir. Örneğin; ticaretle uğraşan kesimlerden alınan temettü vergisinin, 1875 yılına kadar tütün fabrikatörlerinden alınmadığı, ancak artık mültezimlerden alındığı gibi tütün fabrikatörlerinden de ticaretlerine göre temettü vergisi alınacağı bildirilmiştir¹¹⁹³. Yine Ekim 1877'de kaleme alınan bir belgede; tahrir nizamı gereğince bir şahıs her ne zanaatla uğraşırsa uğraşsın ticareti nispetinde temettü vergisi ödemeye mükellef olduğundan, gemici taifesine de ticaretlerine göre temettü vergisi tarh ve tevzi edildiği bilgisi verilmiştir¹¹⁹⁴. Yani artık gemici taifesi de temettü vergisine mükellef kılınmıştır.

Emlak ve temettü vergileri daha önce değinildiği üzere uzunca bir müddet “vergi” başlığı altında ve tek kalemde tutulmuştur, dolayısıyla incelenen dönemde Kıbrıs'ın emlak ve temettü vergilerinin miktarlarına ayrı ayrı ulaşmak mümkün değildir. Bu bilginin akabinde 1871/1872(1288)-1875/1876(1292) yılları arasında Kıbrıs'ta tahsil edilen vergi miktarları şöyledir;

Tablo 3.1 1871/1872(1288)-1875/1876(1292) Yılları Arasında Kıbrıs Vergisi (Emlak ve Temettü)

YILI	MİKTARI (Kuruş)
1871/1872 (1288)	1.550,739 kuruş 22 para ¹¹⁹⁵
1873-1874 (1290)	3.570,823 kuruş 22 para ¹¹⁹⁶
1874/1875 (1291)	3.564,253 kuruş 3 para ¹¹⁹⁷
1875/1876 (1292)	2.311,234 kuruş ¹¹⁹⁸

İngilizler Kıbrıs'ın idaresini devraldıklarında, adanın tüm gelir-gider kalemleri üzerinde kapsamlı çalışmalar yapmışlardır. Bu kayıtlar genel itibari ile adanın devrinden önceki beş yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Bu veriler yalnızca gelir ve gider tablolarından oluşmuyor, ekonomiden, siyasete, sağlığa, hukuktan eğitime Kıbrıs'ı tüm yönleriyle ele

istemedikleri bildirilmiştir. Bu örnekten “Yunanlılık iddiası” meselesinin yeniden canlandırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Devamında bu evrakların kabule münasip olmadığı, bu suretle pasaport istihsalı, hazine gelirlerini çürütmek demek olacağından bu durumlar karşısında yapılacak muamelenin Cezayir Bahri Sefid Vilâyetinden telgrafla izahı istenmiştir; Baltacı, 2021: 228.

¹¹⁹² Bilindiği gibi temettü vergisi tarımsal üretim yapan kesimi de kapsamıyordu. Ancak 22 Nisan 1875 tarihli bir belgede; Yunan konsolosluk vekaleti tarafından yazılan yazıya göre; Girne kazası kaymakamı Yunan tebaasından olan çiftçi takımını bedel-i askeriye ve temettü vergisi vermeleri için zorladığı iddia edilmiştir; TŞR.KB.194/27.

¹¹⁹³ TŞR.KB.217/2.

¹¹⁹⁴ TŞR.KB.190/150.

¹¹⁹⁵ TŞR.KB.216/120, TŞR.KB.222/52.

¹¹⁹⁶ ML.VRD.d.3738.

¹¹⁹⁷ ML.VRD.d.3738.

¹¹⁹⁸ MAD.d.13339-3.

olarak, genel bir manzara sunuyorlardı. Buna göre vergilere ilişkin tutulmuş kayıtların içerisinde yer alan miktarlar şu şekilde derlenmiştir;

Tablo 3.2 İngiliz Belgelerine Göre 1873-1877 Yılları Arasında Kıbrıs Vergisi (Emlâk ve Temettü)¹¹⁹⁹

YILI	MİKTARI (Kuruş)
1873 (1289)	2.250,351
1874 (1290)	4.582,050
1875 (1291)	4.611,152
1876 (1292)	2.576.067
1877 (1293)	3.352,777
1878 (1294)	2.552,000 ¹²⁰⁰

Başka bir belgeye göre verginin İstanbul hesabındaki miktarları ile güncel olarak toplanan miktarları şu şekildedir¹²⁰¹;

Tablo 3.3 Kıbrıs Vergisinin İstanbul Hesabındaki Miktarları ile Güncel Olarak Toplanan Miktarları¹²⁰²

YILI	MİKTARI (Kuruş)	GÜNCEL GELİR (Kuruş)
1873/1874 (1289)	3.646,814	2.250,351
1874/1875 (1290)	3.559,302	4.555,416
1875/1876 (1291)	3.567,340	4.653,184
1876/1877 (1292)	3.638,107	2.160,470
1877/1878 (1293)	3.193,850	3.377,818

Sonuç itibariyle Osmanlı genelinde 1840 yılında başlatılan tahrir Kıbrıs da dahil edilmiş, muhassıllık idaresi altında Kıbrıs'ta tahrir yapılmaya başlanmıştır. 11 Aralık 1848 tarihinde adanın emlak tahriri ve nüfus sayımı tamamlanmıştır. Ancak Aralık 1850 tarihinden itibaren emlak yazımı için hazırlanan yeni talimatların yer aldığı müzekkereler Kıbrıs'a da ulaşmıştır. Buna istinaden yapılan yeni emlak ve temettü sayımları Kasım 1855 tarihinde tamamlanmıştır. Ancak adada tahrir sonrasında vefat edenlerin, yurt dışına kaçanların emlak ve temettü vergilerinin kalanlar üzerine paylaştırılmıştır. Yani emlâk ve temettü sayımlarının tam bir şekilde yapılmasına kadar imparatorluğun genelinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da yeni

¹¹⁹⁹ Tarihler belgede yer aldığı haliyle, doğrudan aktarılmıştır; FO.421/32: 76.

¹²⁰⁰ 22,000 sterlin; FO.881/4004: 94-95.

¹²⁰¹ Bu deftere göre örneğin 1873/1874 (1288) yılında İstanbul hesabı 3.646,814 kuruş iken, güncel gelir 2.250,351 kuruştur. Bu yılda muhtemelen bakayada ödenmeyen miktar kaldığı düşünülebilir ya da 1874/1875 (1290) yılı baz alındığından İstanbul hesabı 3.559,302 kuruş iken güncel gelir 4.555,416 kuruştur bu durumda da bakayada kalan borcun da tahsil edildiği düşünülebilir; FO.881/4004: 116.

¹²⁰² Miktarlar kuruş üzerinden verilmiştir.

vergiler kişilerin ödeme gücüne oranla değil, sabıkına ve emsaline oranla, belirli bir sistem dahilinde ahaliye tevzi edilmiştir. Bu durum yeni vergilerin ortaya çıkış amacıyla çelişmiş, vergide adaleti sağlama iddiası askıda kalmıştır. Kıbrıs'ta bu uygulama büyük sıkıntıların yaşanmasına sebep olmuş, ahalinin vergi yükü gitgide artmıştır. Vergiyle ilgili tüm sıkıntılar yeniden tahrir yapılan dek sürmüştür. Nihayetinde Kıbrıs'ta tahririn tadiline 1866 yılında başlanmış, emlak ve temettü sayımları ile nüfus sayımının tamamlanması 1877 yılına kadar sürmüştür. Lefkoşa tahriri en çabuk bitirilen yer olmuştur. Burada tahrir süreci diğer kazalara göre daha sağlıklı işlemiştir. Buna göre Kıbrıs'ta temettü vergisi ilk tahrire kıyasla kimlik kazanmış, temettü vergisi miktarına ilişkin müstakîl bir tutar ortaya konabilmiştir. Diğer kazalarda da uygulamanın sağlıklı işlemesi için çalışılmıştır.

3.1.2. Bedel-i Askerî

Şer'i vergiler içerisinde yer alan cizye vergisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli gelir kaynaklarından birini oluşturuyordu. Bu vergi gayrimüslim tebaadan haklarının korunması ve askerlik hizmetlerini yerine getirmemeleri karşılığında alınmıştır. Ergenlik çağına gelen, fiziksel ve ruhsal olarak sağlıklı erkeklerden alınan bu vergiden; rahipler, kadınlar, çalışamaz durumda olanlar, yoksullar, 14 yaş altı ve 75 yaş üstü bireyler muaf tutulmuştur¹²⁰³.

Zaman içerisinde bu vergi ile ilgili çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Köprülü Fazıl Mustafa Paşa (1689-1691) dönemine kadar farklı şekil ve tutarlarda alınan cizyenin, artık aynı tarzda ve tutarda tahsili için çalışılmıştır. Ayrıca II. Mahmut döneminde altın ve gümüş olarak alınan cizyenin, kolaylık sağlaması bakımından yürürlükteki para üzerinden tahsili usulü getirilmiş, buna göre cizyenin miktarı üç oran üzerinden, 15, 30 ve 60 kuruş olarak belirlenmiştir¹²⁰⁴.

1856 tarihli Islahat Fermanı Osmanlı tebaası için eşitlik getirdiğinden bu fermanla cizye tamamen kaldırılmış ve tüm tebaaya askerlik şartı getirilmiştir. Ancak gayrimüslimlerin askerlik yapmak istememeleri üzerine önce askerlik yapacak gayrimüslim sayısı 15,000 kişiden, 7,000 kişiye indirilmiş, sonrasında bu uygulamadan vazgeçilmiştir¹²⁰⁵. Gayrimüslimlerden askerlikten muaf olmaları karşılığında “*bedel-i askerî*” adında yeni bir vergi alınmaya başlanmıştır. Buna istinaden gayrimüslim erkeklerden alınan bu vergi de cizyede olduğu gibi kişilerin ödeme gücüne göre “*âlâ, evsat ve ednâ*” yani zengin, orta halli

¹²⁰³ Kazıcı, 1977: 102-103; Şener, 1990: 111.

¹²⁰⁴ Kazıcı, 1977: 105-106.

¹²⁰⁵ Gülsoy, 1999: 186.

ve fakir olmak üzere üç gruba ayrılarak kişilerden 60, 30 ve 15 kuruş olarak tahsil edilmeye başlanmıştır¹²⁰⁶.

Kıbrıs'ta henüz bedel-i askerî vergisinin uygulamaya girmediği 1852/1853 (1269) yılına ait Kıbrıs Cizye Muhasebe Defteri'ne göre Kıbrıs'ta; 1,121 âlâ, 8,441 evsât, 13,062 ednâ olmak üzere toplamda 22,624 kişiden 516,420 kuruş vergi toplanmıştır¹²⁰⁷. Gelir durumlarına göre; 22,624 kişi % 4.95'i âlâ, % 37.30 kişi evsât ve % 57.73 kişi ednâ kısmına dahil edilmiştir. Yine başka bir örnek olarak 1854-1855 (1271) yılına ait Kıbrıs Cizye Muhasebe Defteri kayıtlarına göre adada bulunan 1,067 âlâ, 8,290 evsât, 13,756 edna olmak üzere 23,113 cizye mükellefinden, 519,060 kuruş miktarında cizye vergisi toplanmıştır¹²⁰⁸. Bu hesaba göre bunların %4,61'i varlıklı, %35,86'sı orta halli, %59,51'i dar gelirli sınıfına girmektedir. 13 Eylül 1855 tarihinde cizyenin resmen kaldırılmasıyla yürürlüğe giren bedel-i askerî vergisinden sağlanacak gelir, cizyeden sağlanan gelire yakın bir miktardır¹²⁰⁹. Dolayısıyla yukarıda sunulan veriler, cizyenin kaldırılmasından hemen önceki yıllara ait olduğundan, Kıbrıs'ta bedel-i askeri vergisinden toplanacak miktarlara da ışık tutmuştur.

Kıbrıs'ta bedel-i askerînin uygulanmaya başlamasıyla birlikte vergi mükelleflerinin belirlenmesinde 1848 yılına ait nüfus sayımı esas alınmıştır. Kıbrıs'ta bu nüfus defterine göre bedel-i askerî vergisi tevzi ve tahsil olunmaya başlanmıştır. Bu nüfus defterine göre adada 40,240 gayrimüslim erkek nüfusu bulunduğu, bunların 24,146'sının vergi mükellefi olduğu belirlenmiştir¹²¹⁰. Ancak Kıbrıs Hristiyan Kocabaşısı Hristodulu tarafından 22 Şubat 1858 tarihinde verilen bir dilekçeyle Kıbrıs nüfus defterine müracaatla adanın “*yeni baştan kaza be kaza tâdil ve tesviyesi*” istenmiştir. Bunun sebebi olarak hazine ile bu tarafta bulunan nüfus defteri arasındaki fark olarak gösterilmiştir. Gerçekten de hazineden gelen defterde gayrimüslim erkek nüfusunun 35,444 kişiden ibaret olduğu ve nüfus defterindeki sayıdan 4,816 kişi¹²¹¹ eksik olduğu anlaşılmıştır¹²¹². Bunun adil olmadığı ve yolsuzluklara yol açabileceği anlaşılmıştır.

¹²⁰⁶ Pakalın, 1983: 302; Tabakoğlu, 1985: 136-139.

¹²⁰⁷ ML.VRD.CMH.d.1375; Merkezden gönderilen deftere göre ise 1,572 âlâ, 8,199 evsât ve 11,568 ednâ olmak üzere toplam 21,339 kişiden 512,640 kuruş toplanması istenmiştir. Veriler arasındaki bu fark, kimi yerlerde vergi mükellefleri sayısı, talep edilen cizye miktarlarının örtüşmemesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dündar, 2012: 106-107.

¹²⁰⁸ ML.VRD.CMH.d.1411; Merkezden gönderilen defterdeki tutarlarla, tahsil edilen tutar karşılaştırıldığında 1,590 âlâ, 8,260 evsât, 11,667 ednâ olduğu ve toplam miktarın ise 518,205 kuruş tutarında olduğu görülmektedir. Bu farkın sebebi bazı kazalarda tahsil edilen miktarın talep edilenden fazla, bazılarında ise tahsil edilen miktarın talep edilenden eksik olmasından kaynaklanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dündar, 2016: 61.

¹²⁰⁹ Çelik, 2014: 50.

¹²¹⁰ C.DH.144/7198; MVL.319/70.

¹²¹¹ Toplamda fark 4,796 kişi olup, bunun 20'si Değirmenlik kazasından eksik görünmüş ve sayı 4,816 olarak hesaplanmıştır.

¹²¹² MVL.319/70.

20 Aralık 1866 tarihinde kaleme alınan bir belgede; Kıbrıs'ta 47,551 gayrimüslim erkek nüfus bulunduğu ve bunların bedel-i askerî vergisinin miktarının 1.320,859 kuruş 25 para olduğu bildirilmiştir. Ancak Kıbrıs ahalisinin uzun müddettir yaşadığı sıkıntılar dolayısıyla 180 kişide 1 kişi olmak ve 4/1'i indirilmek üzere bedel-i askerî vergisinde indirimle gidilmiştir. Buna göre; 1865/1866 (1282) yılına kadar Kıbrıs'ta 40,424 gayrimüslim erkek nüfustan 842,190 kuruş bedel-i askerî vergisi toplanmıştır. Toplanan miktar, gerçek bedelin 478,669 kuruş 25 para aşağısında kaldığından, 1865/1866 (1282) yılından itibaren bu fazlalığın, Kıbrıs bedel-i askerî vergisine eklenmesi istenmiştir. Ancak Kıbrıs ahalisinin çekirge tahribatıyla uğraştığı ve adadan yabancı memleketlere göçlerin yaşandığı bu dönemde 478,669 kuruş 25 paralık bir fazlalığın vergiye yansıtılması doğru olmayacağından bu yıl için de ertelenmesi uygun görülmüştür. Ayrıca Kıbrıs adasında Ekim 1866'dan itibaren tahririn tadiline girildiğinden, tahriri tadil olunan mahallerin bedel-i askerî vergilerinin yeni sayıma göre alınacağı bildirilmiştir¹²¹³.

Kıbrıs'ta bedel-i askerî vergisinin, kişi başına 27 kuruşa denk gelecek şekilde toplanması gerekirken, yaşanan zorluklar dolayısıyla, yeni sayıma kadar kişi başına 21 kuruşa denk gelecek biçimde toplanmıştır¹²¹⁴. Buna istinaden 1865/1866 (1282) yılından indirimin kaldırılarak, fazlalığın tutara eklenmesi gerekliliği üzerinde durulsa da¹²¹⁵, Osmanlı hâkimiyetinin son dönemlerine kadar verginin indirimli oran üzerinden toplanmasına devam edilmiştir. Osmanlı'nın adadaki idaresinin son yıllarında bedel-i askerî vergisine uygulanan indirim kaldırılmış ve bu vergi kişi başı yaklaşık 30 kuruş olarak toplanmaya başlanmıştır¹²¹⁶.

Vergide indirimle gidilse bile bedel-i askerîye vergisinin düzenli olarak toplanamadığı ya da eksik toplandığı durumlar ortaya çıkmıştır. Örneğin 6 Eylül 1875 tarihli bir belgede Girne ve Leymosun kazalarının bedel-i askerî vergisinde fazla kesinti görüldüğünden bahsedilmiştir. Buna göre; *“tebaa-i gayrimüslimeden vefât eden diyâr-ı ahîre gidenler bedelât-ı askerîyesinden tevlîd ve vürûd eyleyenlerin”* bedel-i askerîleri çıktıktan sonra Leymosun kazasında 10,287 buçuk kuruş ve Girne kazasında 6,916 kuruş 20 para eksik çıkmıştır. Durum tahkik edildiğinde; Leymosun kazasında 1874/1875 (1291) yılında 4,888 kişi bulunduğu, bunlardan 114 kişinin doğduğu, 260 kişinin çiçek hastalığı sebebiyle vefat ettiği, 225 kişinin ise kazayı tamamen terk ettiği, bu yüzden bedel-i askerîden 5,000 kûsur kuruş kesinti meydana geldiği ortaya çıkmıştır. Yine Girne kazası için de 305 kişiden,

¹²¹³ MVL.799/76.

¹²¹⁴ Çelik, 2014: 51.

¹²¹⁵ MVL.799/76.

¹²¹⁶ Çelik, 2014: 51.

276'sının çiçek hastalığından vefat etmesinden ve 29 kişinin de firar eylemesinden dolayı bedel-i askerîden 8,472 kuruş 9 para kesinti oluşmuştur¹²¹⁷.

İngilizlerin tuttukları kayıtlardan da vergi miktarlarını takip etmek mümkündür, buna göre farklı defterlerden derlenen veriler şöyledir;

Tablo 3.4 İngiliz Belgelerine Göre 1873-1877 Yılları Arasında Kıbrıs'ta Toplanan Bedel-i Askerî Vergisi¹²¹⁸

YILI	MİKTARI (Kuruş)
1873 (1289)	421,163
1874 (1290)	1.213,350
1875 (1291)	1.703,154
1876 (1292)	951,511
1877 (1293)	1.257,278

Tablo 3.5 Kıbrıs'ın Bedel-i Askerî Vergisinin İstanbul Hesabındaki Miktarları ile Güncel Olarak Toplanan Miktarları¹²¹⁹

YILI	MİKTARI (Kuruş)	GÜNCEL GELİR (Kuruş)
1873/1874 (1289)	1.080,225	421,163
1874/1875 (1290)	1.317,745	1.213,350
1875/1876 (1291)	1.418,575	1.703,153
1876/1877 (1292)	1.547,489	950,995
1877/1878 (1293)	1.752,713	1.231,236

Tablodan toplanması gereken miktarlarla, toplanan miktarlar arasında çeşitli farklar olduğu görülmektedir. Bu da indirim yapılsa bile, Kıbrıs'ta bedel-i askerî vergisinin düzenli olarak toplanamadığını göstermektedir.

3.1.3. Aşar

Fıkıhta “*öşür*” toprak mahsullerinden tahsil edilen vergi için kullanılan bir terimdir. Bu vergi ziraî ürünlerin zekâtı anlamına gelmektedir¹²²⁰. Osmanlı topraklarında ziraî üretim yapan Müslümanlardan “*öşür*” adıyla alınan bu vergi, gayrimüslimlerden “*haraç*” adı altında

¹²¹⁷ TŞR.KB.222/95.

¹²¹⁸ Tarihler belgeden doğrudan aktarılmıştır; FO421/32: 76.

¹²¹⁹ FO.881/4004: 116.

¹²²⁰ Öşür; “*onda bir*” anlamına gelen uşr, çoğulu a'şar sözcüğünün Türkçeleşmiş halidir; Erkal, 2007:97; Şener, 1990: 119-120.

alınmış, dolayısıyla şer'î vergi niteliğinde olan öşür, örfî vergi gibi toplanmıştır¹²²¹. Öşür, kelime anlamı olarak “*onda bir*” oranını ifade etse de çiftçinin ödeme gücüne ve toprağın verimine göre farklı oranlarda da alınmıştır¹²²². Ekonomisi büyük oranda tarıma ve hayvancılığa dayanan, sanayileşme anlamında geri kalan Osmanlı için bu vergi çok önemli görülmüştür¹²²³.

Tanzimat’la beraber vergilerin toplandığı “*iltizam usulü*” nün kaldırılmasıyla, bu işin belirli kurallar çerçevesinde yapılması kararlaştırılmış, verginin devlet organları tarafından ve adil bir biçimde toplanması hususu kabul edilmiştir. Bu iş için merkezden geniş yetkilerle “*muhassıllar*” atanmış¹²²⁴, ancak yılın sonunda toplanan gelir iltizam sisteminden sağlanan gelirin çok altında kalınca, 1842 yılından itibaren tekrar iltizam usulüne dönülmüştür¹²²⁵. Ayrıca bu dönemde vergide eşitliğin sağlanması adına aşar vergisi oranı 10/1’de sabitlenmiştir. Ancak toprağın verimi her yerde aynı olmadığından bu sabit orandan hem Osmanlı hazinesi hem de köylü zarar etmiştir¹²²⁶.

Bir müddet iltizam usulü uygulamada kalsa da bu uygulamanın sakıncalarını göz önünde bulunduran Osmanlı idaresi “*emaneten idare*” usulünü uygulamaya başlamıştır¹²²⁷. 1860 yılından itibaren gümrükler de emanet yönetimine bağlanmıştır. Aşar vergisinde iltizam kaldırılamadığı için, özellikle 1856-1880 yılları arasında iltizam usulü ile emaneten idare yöntemini bir arada yürütmeye çalışılmıştır. Tanzimat’tan itibaren emanet usulünü ön plana çıkarmaya çalışan Osmanlı idaresi, iltizamı da mümkün olduğunca iyileştirmeye çalışarak, kapsamını daraltmış, iltizam sistemi tümüyle tavsiye edilmek istense de imparatorluğun sonuna kadar varlığını sürdürmüştür¹²²⁸. Ancak bu iki tahsil yönteminin de suiistimale açık olduğunu eklemek gerekir. Zira emaneten idare usulünde memurların usulsüzlüğü, ihmalleri ya da yolsuzlukları aşar gelirlerinde önemli oranda eksiklik meydana getirirken, iltizam sisteminde de mültezimler ahaliye baskı ve zulüm uygulayıp, bundan nemalanmışlardır¹²²⁹.

¹²²¹ Kazıcı, 1997: 34-35; Şener, 1990: 120-121; Tabakoğlu, 2007: 101.

¹²²² Osmanlı’da fetih sonrasında topraklar mirî arazi yani devlete ait topraklar addedildiğinden çiftçiler devletin kiracısı konumunda olarak öşür adı altında, yıllık olarak ürünler üzerinden devlete toprak kirası ya da bir paylaşma haracı verirlerdi. Öşürün oranı toprağın verimine, sulama imkanlarına, ürün çeşitliliğine, mahalli geleneklere göre farklılık arz ediyordu hatta bazı durumlarda her kaza, her köy için ayrı ayrı belirleniyordu; Tabakoğlu, 2007: 101.

¹²²³ Asker ve Yıldız, 2014: 177.

¹²²⁴ Çadircı, 1997: 209-210.

¹²²⁵ Genç, 2000: 158.

¹²²⁶ Kazıcı, 1997: 32; Tabakoğlu, 2007: 101.

¹²²⁷ Bu girişimin başlangıçta başarılı olması düşünülemezdi zira birçoğu aynı olarak tahsil edilen ürünlerin toplanması, ambarlarda saklanması, nakledilmesi ve sonrasında pazarlanarak nakde dönüştürülmesini gerçekleştirebilecek etkinlikte bir malî örgütün kurulması kolay değildi; Genç, 2000: 157-158.

¹²²⁸ Genç, 2000: 158.

¹²²⁹ Tabakoğlu, 2007: 102.

Aşar vergisi toprakta yetişen ve dolaylı olarak toprakla bağı bulunan tüm ürünlerden alınmıştır¹²³⁰. Dolayısıyla Kıbrıs'ta aşara tabi ürün çeşitliliği oldukça fazla olmuştur. İncelenen dönemde belgelere yansıyan, aşara tabi bazı ürünleri şöyle sıralamak mümkündür; buğday, burçak, arpa gibi tahıllar, tütün, pamuk, ipek, afyon, zeytin, keçiboynuzu, keten, kök boya gibi ürünler, erik, şeftali, üzüm, elma, limon, portakal gibi meyveler, fındık, badem, ceviz gibi kuru yemişlerin yanı sıra sünger¹²³¹. Hatta Kıbrıs'ın bazı mahallerinde esrar ekildiği ve mültezimlerin esrardan aşar vergisi talep ettikleri görülmektedir. Ancak esrar ekimi ve kullanımı yasak olduğundan aşar talimatında buna ilişkin bir kayıt olmadığı kendilerine bildirilmiştir¹²³².

Ürünlerin vergisi aynî ve nakdî olmak üzere iki şekilde tahsil edilmiştir. Mahsulün 10/1'inin tartılarak, sayılarak ya da ölçülerek alınması aynen ya da aynî tahsilatı, kaza meclisleri tarafından ürüne kat' olunan fiyatlar üzerinden tahsili bedeli üzerinden ya da nakdî olarak tahsilatını ifade etmek için kullanılmıştır¹²³³. Ürünlerin cinsine göre tahsil şekli değişirken, özellikle tahıllar gibi saklanabilir ve nakledilebilir ürünlerin vergisi aynî olarak alınmıştır. Fakat bu durum değişkenlik arz etmiştir. Örneğin 1293 (1877/1878) yılı aşar hasılatından olan otuz bir ayrı mahsulün aynen ödenebileceği, olmadığı takdirde nakden alınacağı bildirilmiştir¹²³⁴. Yine 1292 (1876/1877) yılında aynen tahsil edilecek ürünlerin, Değirmenlik Kaymakamlığı İdare Meclisi tarafından belirlenen mahâle nakli gerekeceğinden, ahaliyi zor duruma düşürmemek için nakden toplanabileceği, yine nakden alınması kararlaştırılan ürünlerin de aynen alınabileceği bildirilmiştir¹²³⁵. Bu örneklerden Kıbrıs'ta aşar için belirlenen tahsil şeklinin duruma göre değişebildiği, ahaliyi zora sokmayacak şekilde tahsilin aynen ya da nakden yapıldığı görülmektedir.

Çalışmanın ele aldığı yıllar düşünüldüğünde imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da aşar vergisinin toplanmasında iltizam usulü ile emaneten idare yöntemi birlikte yürütülmüştür. Emaneten idare yönteminde aşar vergisi memurlar aracılığıyla toplanırken, iltizam sisteminde vergi, işin yürütülmesini sağlayan mültezimler tarafından

¹²³⁰ Arıların bitkilerden aldığı özlerle yaptıkları baldan "*öşr-i asel*" alınması buna güzel bir örnektir; Karakaş, 2003: 41. Ancak bazı ürünler dini ve örfi kurallara bağlı olarak aşardan muaf tutulmuştur. İstisnalar için bkz.; Karakaş, 2003: 78-82.

¹²³¹ Adada aşara tabi olan ürünlerden biri de süngerdir. 29 Temmuz 1869 tarihli bir belgede Kıbrıs sünger aşarının Mart 1869'dan, Şubat 1874 tarihine kadar beş yıllık müddetle Osmanlı tebaasından Yani Nikola'ya ihale edildiği bildirilmiştir; TŞR.KB.190/200.

¹²³² TŞR.KB.221/148.

¹²³³ Karakaş, 2003: 50-51.

¹²³⁴ TŞR.KB.d.33/667. Bu örnekleri artırmak mümkündür; Baltacı, 2021; 212.

¹²³⁵ Baltacı, 2021; 145.

devlet adına toplanmıştır¹²³⁶. Mültezimlerin, saptanan iltizam bedelinin bir bölümünü peşin olarak hazineye yatırmaları gerekli olurken, bu ödemenin oranı hazinenin ihtiyacına ya da mültezimlerin rekabet gücüne göre değişmiştir. Yani devlete peşin ödeme yapan mültezim bir sermayedar gibi parasını işletmiştir. Osmanlı idaresi esasında bu sistemle zamanını aşan, liberal bir anlayışla vergiyi toplasa da sistemde tam bir denetimin sağlanamaması nedeniyle gücü elinde bulunduran zümreler nüfuzlarını mültezimlik yoluyla giderek artırmıştır. Osmanlı idaresi mültezimlerin birden fazla sancakta ihaleye girmelerini engelleyerek bu durumun önüne geçmeye çalışmıştır¹²³⁷.

Hamilton Lang Kıbrıs'ta bu sürecin işleyişine dair şunları aktarmıştır; *“Kıbrıs aşarı açık artırma ile ihale edilir ve ihale en yüksek teklifi verende kalırdı. Tek bir hisse olarak kiralandığında ise her zaman bir Türk'ün, Ermeni ya da Rum bankerinin eline düşerdi”*¹²³⁸. *Fakat son yıllarda Babiali adanın mutasarrıfına yerel teklifleri alma ve iletme yetkisi verdi, bu teklifler genellikle Mesarya, Tuzla, Leymosun, Baf ve Girne olmak üzere beş kısma bölünmüş aşarlar için yapılıyordu ve bu yolla çok avantajlı bir rekabet ortamı oluşturuldu. Aşarın bölündüğü hisseler ne kadar küçükse, rakiplerin sayısı o kadar fazla olurdu. Aşarlar her yıl Mart'ın 13'ünden itibaren kiralanırdı ancak tarımsal yılın beklentilerinin tam olarak tahmin edilebildiği sonraki bahar yağmurlarına kadar, aşarları ihale etmenin uygun olmadığı görüldü. Hazine aşarın toplanmasında ne olursa olsun masraf yapmadı”*¹²³⁹. Bu ifadelerden anlaşıldığına göre imparatorluğun genelinde yaşanan benzer sorunlar Kıbrıs'ta da yaşanıyordu. Ayrıca iltizam sisteminde mültezim kadar kefil de önem arz ediyordu. Mültezimler, vergi toplama görevini üstlenebilmek için güvenilir kefiller ibraz etmek durumundaydılar; zira kefiller iltizam bedelinin ödenmediği durumda mültezimin yerine ödeme yapmayı taahhüt ediyorlardı¹²⁴⁰. İltizam sisteminde mültezimlerin zamanla bir mütegalibe sınıf haline gelmesi gibi¹²⁴¹, büyük bölümü sarraflardan oluşan kefiller topluluğu da zamanla bir kredi müessesesi halini almıştır¹²⁴².

Hâkim vergi toplama usulü emaneten idare ve iltizam usulü olsa da sair uygulamalara da nadiren rastlanmaktadır. İmparatorluk genelinde 1860-1870 yılları arasında aşar vergisinin

¹²³⁶ İltizam sisteminde mültezimin vergiyi müzayede ile aldıktan sonra kendi topladığı gibi bir başkasına da ihale edebilmesi bir iltizam hiyerarşisi yaratmıştır; Tabakoğlu, 2007: 101.

¹²³⁷ Karakaş, 2003: 60.

¹²³⁸ Bu sistemde zamanla mültezimler taşrada bir mütegalibe sınıfı haline gelmiş, iltizam işlerini ele geçiren bir kısım Galata bankerlerinin etkisi daha fazla hissedilmiştir. Lang'ın söylemlerinden bu durumun Kıbrıs'a kadar uzandığı anlaşılmaktadır; Tabakoğlu, 2007: 102.

¹²³⁹ Lang, 1878: 284-285.

¹²⁴⁰ Karayaman, 2014: 147.

¹²⁴¹ Tabakoğlu, 2007: 102.

¹²⁴² Genç, 2000: 155.

tahsili konusunda Anadolu ve Rumeli’de farklı yöntemlerin denendiği görülmektedir. Anadolu’da köy köy ihale usulünün tatbik edildiği, Rumeli’de ise “*tahmis usulü*” adı verilen ve geçmiş beş yıllık vergi ortalaması üzerinden hesaplanan aşar vergisinin, çiftçilik yapan ahaliye ihale edildiği ve oluşturulan “*Ta’şir Meclisleri*”¹²⁴³ vasıtasıyla vergilerin toplanmaya çalışıldığı görülmektedir¹²⁴⁴. Ancak köy köy ihale usulünde yeterli talip çıkmaması dolayısıyla aşarın toplanması çoğunlukla emaneten idareye kalmıştır. Bazı bölgelerde ise eski tarz iltizam usulünün devam ettirilmesi sebebiyle Anadolu’nun genelinde köy köy ihale usulü uygulanmamıştır. Kıbrıs da incelenen dönemde köy köy ihale usulünün tatbik edilmediği, eski usul iltizamın devam ettirildiği yerlerden biri olmuştur.

Ancak Rumeli’de uygulanan tahmis usulü¹²⁴⁵ bir dönem Kıbrıs’ta da uygulanmıştır. 15 Şubat 1864’te Kıbrıs aşarının Rumeli’de olduğu gibi beş yıllığına ahali üzerine ihale edilerek kaza müdür ve kâtiplerinin maaşlarının yeterli dereceye çıkarılması düşünülmüş¹²⁴⁶ ve 1280 (1863/1864) yılından itibaren Kıbrıs aşar gelirleri üç yıllığına ahali üzerine ihale olunmuştur. Kıbrıs aşarının 4.500,000 kuruşluk bedeli üzerine, 500,000 kuruşu hazineye ait olmak üzere, 500,000 kuruşu da memur maaşlarına zam ve çeşitli giderlere karşılık olmak üzere 1.000,000 kuruş zam yapılması kararlaştırılarak yıllık 5,500,000 kuruş bedel ile ahaliye bırakılmıştır¹²⁴⁷. Bu üç yılın bitiminde, bir sonraki dönemde bu usulün yeniden devam edip etmemesi hususu kaza meclisleri aracılığıyla ahaliye sorulmuş ancak yalnızca bir kaza ahali bu usulün devamını isterken, on beş kaza ahali devam etmesini istememiştir¹²⁴⁸. Dolayısıyla Kıbrıs aşarının ahali üzerine tevzi edilmesi uygulaması sadece bir dönem uygulanmış ve son bulmuştur.

Bunu takiben Kıbrıs’ta Anadolu’da uygulanan köy köy ihale usulünün tatbiki istenmiş ancak adada yine aşarın toptan olarak ihale edilmesi uygulamasına devam edilmiştir. 1866/1867 (1283) yılı aşarı da¹²⁴⁹ toptan olarak 875,000 kuruş parayla Hacı Mustafa ile Hacı İsmail efendilere ihale edilmiştir¹²⁵⁰. Yine başka bir belgede; 1288 (1871/1872) yılı Kıbrıs aşarının nizamı gereğince kaza merkezlerinde, köy köy müzayede ve ihalesi yapılması gerekli olsa da Kıbrıs’ta bunun emsali olmadığı için iltizamına talip çıkmadığından, aşarın emsaline

¹²⁴³Tanzimat’la beraber imparatorluğun genelinde kurulmaya başlanan “*ta’şir meclisleri*” aşar vergisi uygulamalarını düzenlemek için teşkil edilmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Karakaş, 2003: 50.

¹²⁴⁴Karayaman, 2014: 148.

¹²⁴⁵Karakaş, 2003: 98.

¹²⁴⁶MVL.792/20.

¹²⁴⁷TŞR.KB.217/85; TŞR.KB.217/86.

¹²⁴⁸TŞR.KB.218/17.

¹²⁴⁹Belgede Kıbrıs adası aşarı için uygun görülen miktar diye bahsedilse de rakam hayli düşüktür.

¹²⁵⁰HSD.AFT.19/6.

göre müzayede ve ihale kılınacağı bildirilmiştir¹²⁵¹. Aşarın kiralandığı vakitte, Mart 1875'te Maliye Nezareti tarafından Kıbrıs'a yazılan yazıyla, aşar müzayede ve ihalelerinin köy köy uygulanması gereği yeniden hatırlatılmıştır. Kıbrıs'tan giden yazıda ise; şimdiye kadar adada aşar toptan müzayede ve ihale kılındığından nahiyelerin sabık aşar bedellerinin meçhul olduğu bildirilmiştir. Ayrıca Maliye Nezareti'ne aşarın köy köy icrası müzayedesinin nasıl yapılacağı sorulmuştur¹²⁵².

Aşar müzayedesinin tamamlanmasının ardından “*ta’şir*” hususu gündeme geliyordu¹²⁵³. Aşarın ta’şir zamanı hasat mevsimini ifade ediyordu¹²⁵⁴. Aşarı aynî olarak toplanan ürünlerin gelirlerinin hazineye girebilmesi için nakde çevrilmesi gerekiyordu, bunun için eldeki ürünlerin bir kısmı iâşe olarak ayrılıyor, kalanı ise güncel değerinden satılıyordu. Aşar gelirlerinin büyük bir kısmı aynî olarak toplandığından, hasat mevsiminin başından sonuna değin parça parça toplanan ürünler ambarlarda muhafaza ediliyor, sonrasında pazar ve iskelelere nakledilerek satılıyordu¹²⁵⁵. Aşar ürününün pazar ve iskelelere nakli köylüler tarafından belirli bir ücret karşılığında gerçekleştiriliyordu, bu ücret mültezimlerden tahsil ediliyordu. 30 Haziran 1871 tarihli bir yazıdan anlaşıldığına göre 1871 yılında aşar gelirlerinin idare ve ihalesi hakkında yeni talimat ve nizamnameler yayınlanmıştır. 1870/1871 (1287) yılından itibaren uygulanacak olan bu yeni düzenleme özellikle aşarın nakli konusunda yenilik getirmiştir. Buna göre; çiftçilerin yüklü arabasıyla bir günde gidip yine akşama mahalline dönebileceği mesafede bulunan, yakın pazarlara naklettikleri aşar mahsullerine, mültezimler tarafından her İstanbul kilesi için saat başına 3'er para nakliye ücreti vermesi kararlaştırılmıştır¹²⁵⁶. Bu örnekten, mültezimler tarafından ödenen nakliye ücretinin sabıkına göre zamlanıldığı anlaşılmıştır.

Kıbrıs'ta incelenen dönemde hâkim uygulama olan, kazalar bazında gerçekleştirilen aşar ihalesine bir örnek olarak 1285 (1868/1869) yılına ait şu tabloyu sunmak mümkündür¹²⁵⁷;

¹²⁵¹ TŞR.KB.219/149.

¹²⁵² TŞR.KB.222/18.

¹²⁵³ Karakaş, 2003: 59.

¹²⁵⁴ Ta’şir, aşar vergisinin aynen ya da bedelen alınması gibi toplanma usulünü ifade etmektedir.

¹²⁵⁵ Ambarlara konulan bozulacak ürünlerin telef ve ziyan olmamasına özen gösterilerek, hükümet tarafından belirlenen zamanda satılması gerekiyordu, bozulmayacak ürünlerin yani buğday, arpa mahsullerin piyasa fiyatlarının yükselmesi bekleniyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Karakaş, 2003: 75-77.

¹²⁵⁶ TŞR.KB.219/86.

¹²⁵⁷ TŞR.KB.d.38/111.

Tablo 3.6 1868/1869 (1285) Yılı Kıbrıs Kazaları Aşar Vergisi İhalesi

KAZA/NAHIYE	BEDEL (Kuruş)	FARK (Kuruş)	MÜLTEZİMİ	KEFİLİ
TUZLA KAZASI	530,000		Penakır Zaharyari ve Hristogi Suridi	Zefoni Ağa
Dağ Nahiyesi	400,000			
Değirmenlik Nahiyesi	475,000			
TOPLAM	1.505,000	100,000		
MAĞUSA KAZASI	200,000		Kadurzade Mehmet Efendi ve Hacı Mustafa Ağa	Çapur Ağa
Mesarya Nahiyesi	100,000			
Karpas Nahiyesi	100,000			
TOPLAM	1.800,000	500,000		
LİMASOL KAZASI	227,500			
Piskopu Nahiyesi	152,500			
Gilan Nahiyesi	252,000			
Evdım Nahiyesi	202,500			
TOPLAM	900,000	60,500		
BAF KAZASI	350,000		Haralanpo Andriniko ve Konstanti Kara Yorgi	Hristogi Yukayidi
Kukla Nahiyesi	100,000			
Hirsofu Nahiyesi	250,000			
TOPLAM	765,000	65,000		
GİRNE KAZASI	270,000		Mihail İlyasidi ve Hacı Toiro Nonbadi	Boizo Bukayidi
Lefke Nahiyesi	210,000			
Omorfa Nahiyesi	480,000			
TOPLAM	1.070,000			
TOPLAM	6.040,000			

Yine 1288 (1871/1872) yılı Kıbrıs kaza ve nahiyelerinin aşarı şu şekildedir¹²⁵⁸;

¹²⁵⁸ TŞR.KB.219/149.

Tablo 3.7 1871/1872 (1288) Yılı Kıbrıs Kazaları Aşar Vergisi İhaleleri

KAZA/NAHİYE	SABIK BEDELİ (Kuruş)	1871/1872 (1288) BEDELİ (Kuruş)	FARK (Kuruş)	MÜLTEZİMİ	KEFİLİ
MAĞUSA KAZASI	194,974	260,000	65,026	Varoşlu Sudiri Mihail	Anceli Luizo ve Hacı Solomo Hacı Andoni
Mesarya Nahiyesi	1.084,364	1.450,000	365,636	Paskali Durmuş Bâzergân	Lefkoşa tüccarından Mihaili Şakalli
Karpas Nahiyesi	231,755	350,000	118,245	Yorgaki Yuvanidi	Hacı Mihaili Kazanzidi ve Hirsofani Emilyo
LİMASOL KAZASI	276,554	300,000	23,446	Konstanti Falahto	Niko Evancelidi Niko Zaharyadi
Piskopu Nahiyesi	114,227	160,000	45,773	Hacı Mihail Yuvanidi	Niko Evancelidi ve Niko Zaharyadi
Evdım Nahiyesi	273,425	334,000	60,575	Konstanti Falahto	Mihaili Şakalli
GİRNE KAZASI	409,975	476,000	66,025	Lefteri Konstanti	Karavali Mihaili Kayuro
DEĞİRMENLİK KAZASI	534,579	584,000	49,421	Hristoğlu Yarodi	Niko Evancelidi ve Niko Zaharyadi
Dağ Nahiyesi	415,652	465,000	49,348	Durmuş Bâzergân	Mihaili Şakalli
Lefke Nahiyesi	294,536	305,000	10,464	Hacı Halil Efendi	Tüccardan Sükuti İsmail Efendi ve Minareli köylü Şükrü Efendi
Omorfa Nahiyesi	567,638	670,000	102,362	Hacı Luizo Lukayidi	Hacı Yakomi Hristofidi ve Luizo Lukayidi ve Hacı Mihail Madego ve Konstanti Rusbedi
Hirsofu Nahiyesi	286,015	298,215	12,200	Tüccardan Sükuti İsmail Ağa	Barutcuzade Hacı Ali Efendi ve Hacı Feyzullahzade Hafız Efendi
TUZLA KAZASI	565,292	695,000	129,708	Mustafa Fevzi Efendi	Tuzla İskeleli Mehmet Ali Efendi ve Salih Fevzi Ağa
Toplam	5.248,986	6.347,215	1.098,229		
BAF KAZASI	421,284				
Kukla Nahiyesi	121,796				
Gilan Nahiyesi	369,934				
Toplam	913,014			Emaneten İdareye Bırakılan	
TOPLAM	6.162,000	6.347,215	1.098,229		

Tabloya göre Mağusa kazası %25, buna bağlı Mesarya nahiyesi %25 ve Karpas nahiyesi %34'lük bir artışla ihale edilmiştir. Leymosun kazası %8, ona bağlı Piskopu nahiyesi %29 ve Evdim nahiyesi %18'lik bir artışla ihale edilmiştir. Yine Girne kazası %14'lük bir artışla ihale edilirken, Değirmenlik kazası %9, ona bağlı Dağ nahiyesi %11, Lefke nahiyesi %4, Omorfa nahiyesi %15 ve Hirsofu nahiyesi %4'lük bir artışla ihale edilmiştir. Son olarak Tuzla kazası da %19'lük bir artışla ihale edilmiştir. Nihayetinde 1871/1872 (1288) yılı aşar bedeli, sabık bedeline göre 1,098,229 kuruşluk bir farkla toplamda 6.347,215 kuruş oranına

ulaşmış ve artış %17 oranında olmuştur. Baf kazası ve ona bağlı Kukla ile Gilan nahiyyelerinin aşarı, hakiki bedelini bulamadığı gerekçesiyle, sabık bedelleri olan 913,014 kuruştan emaneten idareye bırakılmıştır. Belgeye göre ödemenin yedi taksitle yapılması kararlaştırılmıştır.

Ayrıca mültezimlere kefil olan isimlere bakıldığında pek çoğunun birbirine kefil olduğu fark edilmiştir. Lefkoşa tüccarından Mihaili Şakalli gibi bazı kişilerin de farklı isimlere kefil olduğu görülmüştür. Yine Durmuş Bâzergân gibi bazı mültezimler de birden fazla yerin aşar ihalesini almıştır. Bu noktada belgelerden kefillerin üstlendiği sorumluluğu takip etmek mümkün olmuştur. Örneğin belgelerden 1854/1855 (1271) yılında Kıbrıs mültezimi Ahmet Pertev Efendi'ye kefil olan kişilerin altı aydır hapsedildikleri anlaşılmıştır. Bu kefillerden biri olan Balvanzade Mustafa Hafız Efendi'nin kefaletten dolayı 2.000,000 kuruş civarında zimmeti çıkmış ancak Balvanzade Mustafa Hafız Efendi bunu ödemeye gücü olmadığını, üzerinde de emlâk ve akara dair bir şey bulunmadığını belirterek hapiste duçar ve perişan olduğundan bahisle tahliyesini talep etmiştir¹²⁵⁹. Yine 28 Kasım 1876 tarihli bir belgeye göre; Beyrutlu Selim Efendi, Lefkoşalı Sabri Efendi'den 1,336 kuruş alacağını, aşar mültezimlerine olan kefaletinden dolayı Lefkoşalı Sabri Efendi'nin bütün malları ve eşyaları haczedildiğinden tahsil edememiştir¹²⁶⁰.

1872/1873 (1289) yılında adada yaşanan kuraklıktan dolayı aşara talip çıkmadığından bu yılın aşarı komisyon tarafından emaneten idare edilmiştir¹²⁶¹. Belgelerde 1873/1874 (1290) yılı aşar vergisine ilişkin tutar 7.140,000 kuruş olarak verilmiştir¹²⁶². 1874/1875 (1291) yılı aşar vergisi tutarı ise 7.353,680 kuruş olarak verilmiştir. Buna göre 1874/1875 (1291) yılı aşar bedelinde, sabık oranına göre 213,680 kuruşluk bir farkla, %30'luk bir artış sağlanmıştır¹²⁶³.

Buna göre 1874/1875 (1291) yılına ait bazı kaza ve nahiyyelerin aşar ihaleleri şöyledir¹²⁶⁴;

Tablo 3.8 1291 (1874/1875) Yılı Kıbrıs Kaza ve Nahiyyeleri Aşar Vergisi İhaleleri

KAZA/NAHİYE	SABIK BEDELİ (Kuruş)	1291 BEDELİ (Kuruş)	FARK (Kuruş)
TUZLA KAZASI	830,000	1,200,000	370,000
DEĞİRMENLİK KAYMAKAMLIĞI			
Değirmenlik Nahiyesi	800,000	1,130,000	330,000
Dağ Nahiyesi	530,000	730,000	200,000
Mağusa Nahiyesi	313,281	401,000	87,719
TOPLAM	2.473,281	3.461,000	987,719

¹²⁵⁹ A.}MKT.UM.329/80.

¹²⁶⁰ Baltacı, 2021: 132.

¹²⁶¹ TŞR.KB.220/128.

¹²⁶² ML.VRD.d.3738.

¹²⁶³ ML.VRD.d.3738.

¹²⁶⁴ TŞR.KB.222/36.

Tabloya göre Tuzla kazası sabık bedelinden 370,000 kuruş fazlası ile %31'lik bir kar oranıyla, Değirmenlik nahiyesi 330,000 kuruş fazlası ile %30'luk, Dağ nahiyesi 200,000 kuruş fazlası ile %29'luk kar oranıyla ihale edilmiştir. Mağusa nahiyesi ise 87,719 kuruş zamlı %22'lik bir kar oranıyla ihale edilmiştir. Belgede kaza ve karyelerin aşarının böyle zamlı oranlardan ihalesinin muvaffakiyet olduğundan bahsedilerek, bu durum takdir edilmiştir.

Bazı müstesna vakıflar haricinde¹²⁶⁵, vakıflara ait arazi ve bağlar da aşara tabi tutulmuştur. Tanzimat Dönemi sonrasında kurulan vakıfların gelirleri normal aşar usulüne göre hesaplanmıştır. Evkaf Nezareti maiyetindeki yerlerden alınacak mahsullerin geliri tamamen evkaf hazinesine devredilirken, masraflar için cüzi bir miktar vakıf mütevellisinde bırakılmıştır. Aşarı mütevellisine bırakılan yerlerde ise aşar bedelinin hesabı, mütevellisi tarafından vakıf defterlerinde tutulmuştur¹²⁶⁶. Kıbrıs'ta da vakıflara ait araziler aşara tabi tutulmuştur, örneğin 1876/1877 (1293) yılı aşar bedeli, sabık bedeli olan 7.513,900 kuruşun üzerine 852,500 kuruşluk bir zamlı 8.366,400 kuruşa çıkmıştır. Bunun 157,600 kuruşu vakıflar aşarı bedeli olarak hesaplanmıştır¹²⁶⁷.

Haziran 1873 tarihli bir belgeye göre; Kıbrıs'ta "*maktûan*"¹²⁶⁸ ihale olunan vakıflar aşarından "*ta'şir masrafı*" namıyla alınan %10 kuruşun, şimdiye kadar düzenlenen cetvel ve muhasebe defterlerinde kaydına rastlanmadığından, durum soruşturulmuş, buna cevaben Kıbrıs'ta şimdiye kadar vakıflardan "*ta'şir masrafı*" adıyla bir şey alınmadığı ayrıca vakıf arazilerinden bahsi geçen %10 kuruşun alınması hakkında herhangi bir emir bulunmadığı bildirilmiştir¹²⁶⁹. Bu bilgilerden Kıbrıs vakıflar aşarının "*maktûan*" ihale olunduğu anlaşılmıştır.

Bütün bu bilgilere istinaden Osmanlı belgelerine göre ve İngiliz belgelerine göre incelenen dönem aşar vergisi oranları şu şekilde sunulabilir;

¹²⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Karakaş, 2003: 80-81.

¹²⁶⁶ Karakaş, 2003: 80-81.

¹²⁶⁷ TŞR.KB.223/98.

¹²⁶⁸ Saptanmış bir fiyat üzerinden, toptan

¹²⁶⁹ TŞR.KB.220/133.

Tablo 3.9 1863/1864 (1280)-1876/1877 (1293) Yılları Arasında Kıbrıs'ta Toplanan Aşar Vergisi Miktarları

YILI	MİKTARI (Kuruş)
1863/1864-1865/1866 (1280-81-82)	5.500,000
1868/1869 (1285)	6.040,000
1870/1871 (1287) ¹²⁷⁰	6.162,000
1871/1872 (1288)	6.347,215
1873/1874 (1290)	7.140,000
1874/1875 (1291)	7.353,680
1876/1877 (1293) ¹²⁷¹	8.366,400 ¹²⁷²

Tablo 3.10 İngiliz Belgelerine Göre 1873-1877 Yılları Arasında Kıbrıs'ta Toplanan Aşar Vergisi Miktarları¹²⁷³

YILI	MİKTARI (Kuruş)
1873 (1289)	2.123,210
1874 (1290)	10.865,059
1875 (1291)	9.305,935
1876 (1292)	7.013,575
1877 (1293)	5.039,766

Tablo 3.11 Kıbrıs'ın Aşar Vergisinin İstanbul Hesabındaki Miktarları ile Güncel Olarak Toplanan Miktarları¹²⁷⁴

YILI	MİKTARI (Kuruş)	GÜNCEL GELİR (Kuruş)
1873/1874 (1289)	3.602,268	2.111,677
1874/1875 (1290)	9.477,679	10.581,551
1875/1876 (1291)	11.625,216	9.318,133
1876/1877 (1292)	5.718,172	6.953,045
1877/1878 (1293)	12.500,595	5.038,535

Daha önce de bahsedildiği gibi Kıbrıs'ta bu dönemde aşar vergisinin toplanmasında iltizam sistemi ile emaneten idare yöntemi birlikte yürütülmüştür. Buna bir örnek olarak

¹²⁷⁰ Bu rakam 1871/1872 (1288) yılı tablosundan alınan sabık bedel tutarıdır. Ancak bazen sabık bedelin, geçmiş yılların ortalaması olarak hesaplandığını da hatırlatılmalıdır.

¹²⁷¹ Örneğin bu yıl için 1873/1874 (1290), 1874/1875 (1291) ve 1875/1876 (1292) yılları sabık bedel tutularak 7.513,900 kuruş tutarı belirlenmiştir; TŞR.KB.223/98.

¹²⁷² Bunun 157,600 kuruşu vakıflar aşarı bedelidir.

¹²⁷³ Tarihler belgeden doğrudan aktarılmıştır; FO421/32: 76.

¹²⁷⁴ FO.881/4004: 116.

1875/1876 (1292) yılına ait Kıbrıs'ın bazı kaza ve nahiyelerinin aşar ihale bedelleri şöyle sunulabilir¹²⁷⁵;

Tablo 3.12 1875/1876 (1292) Yılı Kıbrıs Kaza ve Nahiyeleri Aşar Vergisi İhaleleri

KAZA/NAHİYE	SABIK BEDELİ (Kuruş)	1875/1876 (1292) BEDELİ (Kuruş)	FARK (Kuruş)
LİMASOL KAZASI	1.126,400	1.209,000	+82,600
GİRNE KAZASI	513,580	416,000	-97,580
Dağ Nahiyesi	584,000	467,200	-116,8
Toplam	2.223,980	2.092,200	
TUZLA KAZASI	964,000	464,000	Emaneten İdare
Omorfa Nahiyesi	868,000	408,000	Emaneten İdare
Mesarya Nahiyesi	2.260,000	860,000	Emaneten İdare
Karpas Nahiyesi	528,800	128,800	Emaneten İdare
Toplam	4.620,800	1.860,800	
TOPLAM	6.844,780	3.953,000	

Tabloya göre Limason kazası sabık yıldan 82,600 kuruş fazlasına ihale edilse de Girne kazası sabık yıldan %19, Dağ nahiyesi ise sabık yıldan %20 noksanıyla ihale edilmiştir. Ayrıca belgede; aşarın idaresinin emaneten idareye bırakılmayıp, noksanıyla da olsa ihale edilmesinin daha hayırlı olduğu ifade edilmiştir. Ancak Tuzla kazası ve Omorfa, Mesarya, Karpas nahiyelerinin %20'den daha fazla noksanı görüldüğünden emaneten idareye bırakılmasının daha uygun olduğu belirtilmiştir. Yani noksanıyla ihale usulünün belirli bir derecesi olduğu anlaşılmaktadır. Kıbrıs'ta %20 oranına kadar olan noksanlarda aşarın mültezime ihalesi tercih edilse de %20 oranının üzerine çıkan kayıplarda aşarın emanete kalmasının daha uygun görülmüştür.

İncelenen dönemde emaneten idare usulü Kıbrıs'ta sıklıkla başvurulmuş bir yöntem olmuştur. Ancak bunun yukarıda da belirtildiği gibi belirli bir derecesi vardı. İncelenen belgelerde eğer kayıp %20'den fazlaysa ihalesi gerçekleştirilmeyip, aşar emaneten idareye bırakılmış, kayıp %20'nin altındaysa emaneten idare daha masraflı olacağından ihalesi daha hayırlı görülmüştür¹²⁷⁶. Emaneten idarede istihdam edilecek memurlara yapılan masraf yüksek olduğundan, kayıpla dahi olsa aşarın iltizama verilmesi tercih edilmiştir. Ayrıca bu noktada fiyatların ileride artma durumu da gözetilmiştir, örneğin 13 Mayıs 1875 tarihli bir

¹²⁷⁵ TŞR.223/39.

¹²⁷⁶ TŞR.KB.222/23.

belgede; tahıl fiyatı ileride artacaksa aşarın emaneten idaresinin daha kârlı olacağı, fiyatı artmayacaksa aşarın ihalesinin hayırlı olacağı bildirilmiştir¹²⁷⁷.

Emaneten idare usulünde vergi toplama işi memurlar aracılığı ile yürütüldüğü için memur istihdamı zaruriydi, dolayısıyla bu sistemde vergi gelirinin bir kısmı memur istihdamına harcanmış oluyordu. Buna ilişkin hangi memurların görevlendirildiği, onlara ne kadar maaş tahsis edildiği, görev sürelerinin ne müddetle sınırlı olduğuna şu tablo örnek gösterilebilir¹²⁷⁸;

Tablo 3.13 1873/1874 (1290) Yılında Baf Kaymakamlığının Emaneten İdare Edilecek Aşarında İstihdam Edilen Memurlar

GÖREVİ	MAAŞI (Kuruş)	GÖREV SÜRESİ	İSMİ
Kaymakamlıktaki kaza ve nahiyeler memurlarının ve aşarın nezaretinde bulunmak üzere iktiza eden nâzır	1,000	9 ay	Lefkoşalı Hafız Alizade Hafız Mustafa Efendi
Nazırın maiyetinde bulunup aşarın tahririnde bulunmak üzere ihtiyaç duyulan iki kâtip	500	9 ay	Kâtib-i Evvel Komisyon Kâtibi Rahmi Efendi
	400	9 ay	Kâtib-i Sanî Kunduzade Mahmut Efendi
Baf kazasına bir memur ile bir muavin	500	4 ay	Memur Ahmet Nafi' Efendi
	400	4 ay	Muavin Evdim ve Gilan memuru sabık Salih Efendi
Hirsofu nahiyesine bir memur ve bir muavin	500	5 ay	Hafız Efendi
	400	4 ay	Muavin Baflı İlinzade Mehmet Efendi
Kukla nahiyesine yalnız bir memur kâfi olmakla	500	5 ay	Baflı Mustafa Efendi
Baf ve Kukla kazalarının aşarı için Mulya isimli mahalde açılacak ambarlara iki ambar emini	400	4 ay	Baf kasabalı Eyüp Efendi
	400	4 ay	Komisyon Kâtibi Nikolaki

Tabloya göre Baf kaymakamlığının emaneten idare olunan aşarı için istihdam edilen memurlara 30,500 kuruş harcanmıştır. Kaymakamlık dahilindeki Baf kazasının emaneten idare olunan aşarından yılın başında yekûn olarak 2,474 kile buğday ve 3,481 kile arpa ve 450 kile yulaf fazlası çıkmıştır. Bunların kabaca bir hesapla 100,000 kuruşa edeceği hesaplanmış ve bu fazlalığın müzayede ile satışının hemen yapılarak, saklanması için ayrıca memur istihdamına lüzum bırakılmaması özellikle istenmiştir¹²⁷⁹. Görüldüğü gibi aynen tahsil edilen aşar mallarının, bekletilmeden satılması ve muhafazası için ayrıca bir masraf çıkmamasına

¹²⁷⁷ TŞR.KB.222/31. Yine başka bir belgede ilerleyen zamanda tahılın fiyatının artıp artmayacağını tahkikinin yapıldığı görülmektedir; TŞR.KB.222/23.

¹²⁷⁸ TŞR.KB.d.30/71.

¹²⁷⁹ TŞR.KB.222/3.

dikkat edildiği görülmektedir. Yine takibinde emaneten idare olunan Baf kazası aşarından 1873/1874 (1290) yılının sonunda mevcut olan arpanın 20,220 buçuk kilesi İstanbul'a nakledilmek üzere Girit'ten Halil Kaptan gemisine yüklenmiştir¹²⁸⁰. Bu yüklemenin toplam maliyeti 7,738 kuruş 15 para olmuştur. Buna göre; kaza ambarlarından Mulya limanına nakledilip, gemiye yüklenen arpanın nakliyesine 2,456 kuruş 10 para, tahıldan numune alımına 2,524 kuruş, torba masrafına 1,100 kuruş, hamal ve kileci ücretine 972 kuruş 5 para, Hirsofu'da bulunan Laçi ambarından gemiye yüklenen arpanın hamal ücretine 160 kuruş, Baf kazasından Laçi limanına kadar gemiye alınmış olan kılavuz ücretine 60 kuruş, gemiye serilen hasır ücretine 466 kuruş olmak üzere toplamda 7,738 kuruş 15 para harcanmıştır. Arpanın fiyatı 13 kuruş 10 paraya alınıp satıldığı bilgisi paylaşıldığından¹²⁸¹, bu bilgidен hareketle gemiye yüklenen 20,220 buçuk kile arpanın 263,000 kuruşun üzerinde bir getirisi olacağı söylenebilir.

Görüldüğü üzere emaneten idare edilen aşara ait ürünler hasat edildikçe parça parça ambarlara nakledilmiş, oradan da müzayede ile bu ürünlerin satışı gerçekleştirilmiştir¹²⁸². Ayrıca ambarlarda mahsulün bekletilmeyip, doğrudan satışının yapılması gibi faaliyetlerle de ekstra masrafların önüne geçilmeye çalışılmış, aşar mahsulünün doğrudan nakde çevrilmesi tercih edilmiştir. Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi aşar fazlası ürünlerin nakit paraya çevrilmesi sırasında da masraf yapılmıştır. Yıl boyunca ne kadar aşar fazlası çıktığı bilgisine ulaşılammıştır ancak işi yürüten memurların maaşları, aşar fazlası ürünler ve miktarları, İstanbul'a gönderilen arpanın miktarı, piyasa fiyatı ve ürünün nakde çevrilmesi sırasında yapılan masraflar verginin emaneten toplanma sürecine ilişkin önemli bilgiler ortaya konulmuştur.

Görüldüğü gibi aslında verginin emaneten idaresi iltizama göre daha masraflı bir yöntemdi. Ancak daha önce de bahsedildiği üzere Osmanlı idaresi, iltizam sistemindeki denetim yoksunluğu yüzünden Tanzimat'la birlikte iltizamın etkinliğini kırarak emaneten idare yöntemini kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Çünkü iltizam sistemindeki denetimsizlik bir yandan Osmanlı'yı zarara uğrattırken, diğer yandan da ahaliyi zor duruma sokmuştur. Bu usulde sistemin suiistimale ne denli açık olduğunu belgelerden takip etmek mümkündür. Örneğin; Kıbrıs kazalar aşarını kendisinin, akrabalarının ve arkadaşlarının üzerine iltizam ettiği bildirilen mal başkâtibi Mehmet Bey'in icraatı buna güzel bir örnektir. Mal başkâtibi

¹²⁸⁰ Arpanın fazlası mevcut olsa da sefineye sığan miktarın bu olduğu aktarılmıştır.

¹²⁸¹ TŞR.KB.221/186.

¹²⁸² Örneğin; 1875/1876 (1292) yılında emaneten idare edilen Değirmenlik kazasıyla Omorfa nahiyesinin aşarından elde edilen yaklaşık 381 kıyye fasulyenin düzenlenen müzayede ile 95 para bedelle Bakkalbaşı Hacı Hüseyin Ağa'ya verilmesi kararlaştırılmıştır; Baltacı, 2021: 195.

Mehmet Bey, memuriyete başladığından beri Kıbrıs kazalar aşarını üzerine almış, 1855/1856 (1272) yılında ise Dağ, Değirmenlik ve Mağusa kazaları aşarını kendi üzerine aldığı, Tuzla kazasını yeğeni Hacı İbrahim Efendi üzerine ve Kukla kazasını sandık kâtibi Fevzi Efendi üzerine aldığı, ayrıca Leymosun ve diğer dört kazayı da mültezimlerle birleşerek bir şahsın ismi üzerinden zimmetine geçirmiştir. Bir müddettir görevini kötüye kullandığı belirlenen Kıbrıs mal başkâtibi Mehmet Bey'in Dağ kazası müdürü Mehmet Efendi'yi de yanına çekerek 1855/1856 (1272) yılında Kıbrıs kazalarının çoğunu haksız bir şekilde iltizam etmek yoluyla büyük bir yolsuzluğa giriştiği anlaşılmıştır. Ayrıca Baf ve Hirsofu kazaları aşarını da Dağ kazası müdürü Mehmet Efendi iltizam ettiğinden, iki ismin müştereken aşar idaresine fesat karıştırmaktan ve memurların aşar vesaireyi üzerlerine almalarının yasak olmasından dolayı haklarında tahkikat başlatılmıştır. Yapılan tahkikat sonrasında Kıbrıs mal başkâtibi Mehmet Bey ile Dağ kazası müdürü Mehmet Efendi kanuna aykırı hareketlerinden dolayı azledilerek ve birer yıllığına Rodos'a sürgün edilmişlerdir¹²⁸³.

Memurların yolsuzluklarının yanında, mültezimlerin de çıkarları için ahaliye zulmettikleri durumlar olmuştur. Örneğin 24 Nisan 1871 tarihinde kaleme alınan bir belgede; aşar mültezimlerinin ziraatla uğraşan ahaliye zulmettikleri, anlaşılan fiyatın üzerinde para talep ettikleri, ahalden zorla mükerrer öşür aldıkları ifade edilmiş ve köylüler tarafından bu zulümle ilgili pek çok dilekçenin verildiği bildirilmiştir. Bundan bir hafta önce de Tuzla kazasına bağlı üç nahiyeden gelen köylüler, içlerinden on dört kişinin mültezimler tarafından hapsedildiğini ve aşar bedeli için eşyalarının zapt edildiğini bildirmişlerdir. Konunun araştırılması için Yüzbaşı Mercan Ağa görevlendirilmiştir. Araştırma sırasında mültezim Nikolaki tarafından, aşardan zimmetleri olan kişilerden fazla para alındığını, aşar bedeli karşılığında eşya temin edildiğini, bazı kişilerin de birkaç saat kadar hapsedildiğini itiraf etmiştir. Tuzlalı Osman ve Hasan isimli kişiler de bunu tasdik etmişlerdir. Buna istinaden Nikolaki rehin almadan ve nezdinde bulunan eşyadan altı ay, Tuzlalı Osman ve Hasan da ruhsatsız silah taşımaktan üç ay hapis cezasına çarptırılmışlardır¹²⁸⁴. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla mültezimlerle ilgili en temel sorunlardan biri; devletle anlaştıkları fiyatlar üzerinden değil de mahsullerin yeni fiyatları üzerinden işlem yapmak istemeleri olmuştur. Bu durum nakden yapılan tahsilatın nasıl suiistimal edildiğini gösterir niteliktedir. Yine ürünün tahsil şeklinin önceden kararlaştırılmış olmasına karşın yukarıda görüldüğü gibi mültezimin vergi bedelini zeytin yerine yağ olarak tahsil etmek istemesi aynen tahsilat konusunda da sıkıntılar yaşandığını göstermektedir.

¹²⁸³ A.}MKT.UM.279/92, MVL.182/92, A.}MKT.MVL.91/61, C.ADL.82/4957.

¹²⁸⁴ ŞD.2379/11.

8 Temmuz 1876 tarihli başka bir belgeden Kıbrıslı mültezim Ahmet Rıfat Efendi'nin 1874/1875 (1291) yılı aşar bedelinden zimmetine 1.481,128 kuruş 16 para aktardığı anlaşılmıştır¹²⁸⁵. Yine 22 Ocak 1863 tarihli başka bir belgede; Leymosun ve Piskopu kazaları ahalisinden fazla para alan ve usulsüz aşar toplayan mültezim vekili Espiraki hakkında tahkikat yapıldığı bildirilmiştir. Mültezim vekili Espiraki, hükümetten gördüğü yardımdan istifade edip, üzüm mahsulünden nakit olarak 19-20 para alması gerekirken 27 para almış ve aşarını aynen alması gerektiği zeytin mahsulünden yağ talep etmiştir. Ayrıca alacaklı olduğu iddiasıyla ahaliyi rencide ederek, zulme girişmiştir. Bu tarz hareketler ziraat ve ticaretle uğraşanları olumsuz etkileyeceğinden, Kıbrıs Mutasarrıflığından bunlara engel olunması istenmiştir¹²⁸⁶.

Ziraî ürünlerden alınan aşar vergisi, Kıbrıs'ta da imparatorluğun geneline uygun şekilde toplanmıştır. İncelenen dönemde adada aşar vergisinin toplanmasında iltizam usulü ile emaneten idare yöntemi birlikte yürütülmüştür. Hakim uygulamalar bunlar olsa da bir dönem Kıbrıs aşarı, Rumeli'de olduğu gibi üç yıllığına ahali üzerine ihale edilerek, kaza müdür ve kâtiplerinin maaşlarının yeterli dereceye çıkarılması düşünülmüştür. Ancak sonrasında Kıbrıs kazalar ahalisi bu usulün devamını istemediği için, uygulama son bulmuştur. Bu dönemde Anadolu'da uygulanmaya çalışılan köy köy ihale usulü, Kıbrıs'ta da tatbik edilmeye çalışılmış ancak Anadolu'nun genelinde olduğu gibi Kıbrıs da bu usul tatbik edilememiş, yine aşarın toptan olarak ihale edilmesi uygulamasına devam edilmiştir. İncelenen dönemde emaneten idare usulü Kıbrıs'ta sıklıkla başvurulan bir yöntem olmuş, eğer kayıp %20'den fazlaysa ihalesi gerçekleştirilmeyip, aşar emaneten idareye bırakılmış, kayıp %20'nin altındaysa emaneten idare daha masraflı olacağından ihale edilmiştir. İmparatorluğun genelinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da iltizam sisteminin olumsuz yönlerini incelemek mümkün olmuştur. Mültezimler, halktan fazla para toplamak, aşar bedelini eşya üzerinden tahsil etmek ya da köylüyü silah zoruyla rehin almak gibi uygulamalara girişmişlerdir. Mültezimlerin ahaliiden alacaklarını tahsil edemedikleri durumlarda, yasadışı yollara başvurarak, alacaklarını zorbalıkla tahsil etmeye çalışmaları, ahaliyi zor duruma düşürmenin yanı sıra taşradaki devlet otoritesini sarsacak boyutlara çıkmıştır. Sonuç itibariyle imparatorluğun genelinde yürütülen aşar vergisine ilişkin uygulamaların da, bunların tatbikinde yaşanan sorunların da Kıbrıs'ta örneklerini görmek mümkün olmuştur.

¹²⁸⁵ DH.MKT.1324/8.

¹²⁸⁶ A.}MKT.MHM.253/81.

3.1.4. Ağnam

Resmi kayıtlarda *resm-i ganem* ya da *âdet-i ağnâm* olarak da geçen “*ağnam resmi*” Osmanlı’da koyun ve keçiler üzerinden alınan bir vergiydi¹²⁸⁷. Bu da aşar vergisi gibi devlet bütçesinde önemli bir yere sahipti¹²⁸⁸. Vergi genel itibariyle koyun ve keçilerin yavruladığı nisan ya da mayıs aylarında toplanıyordu; bu keçi ve koyunlar yavrularıyla beraber hesaplanıyor ancak oğlak ya da kuzulardan ayrıca vergi alınmıyordu¹²⁸⁹. Klasik dönemde temel olarak iki koyundan 1 akçe hesabı ile alınan verginin miktarı bölgelerin özelliklerine göre değişkenlik arz ediyordu¹²⁹⁰. Bu gelir kaleminde özellikle besicilik yapan konargöçer Türkmen ve Yörük cemaatleri önemli bir konumda bulunuyordu. Ağnam vergisi bu toplulukların ellerindeki koyun sayısına bağlı olarak çeşitli isimler altında ve farklı oranlarda toplanıyordu. Bu grupların vergi mükellefiyetlerindeki mantık, toprağa sahip olmayan tebaadan vergi alınması mantığıyla aynıydı. Yani bu gruplar vergiye muhatap olabilecek koyun ya da keçiye sahip olmasalar da “*bennak resmi*” adıyla 12’şer akçelik bir ödeme yapmak zorundaydılar¹²⁹¹.

Zamanla koyun ve keçinin yanı sıra deve, camız ve canavardan¹²⁹² alınan vergiler de ağnam grubunun içerisinde değerlendirilmeye başlanmıştır¹²⁹³. XVII. yüzyıldan sonra mukataa usulü ile toplanmaya başlanan ve “*ağnam mukataası*” olarak adlandırılan bu gelir, XVIII. yüzyıldan itibaren hazinenin düzenli gelirleri arasında girmiştir. Tanzimat’tan sonra yapılan belirli düzenlemelerle ağnamın aynı olarak toplanması usulü bırakılmış, ayrıca çeşitli isimlerle bu vergiye dahil edilen ek vergiler kaldırılarak, “*ağnam mukataacılığı*” da “*ağnam müdürlüğü*” ne dönüştürülmüştür. Bu verginin her koyun ve keçi başına 5’er kuruş ve 25’er para olmak üzere eşit oranda alınması kararlaştırılsa da her bölgede yetiştirilen koyun ya da keçilerin değeri farklılık arz ettiği için eşitsiz bir durum ortaya çıkacağından, 1858/1859 (1274) yılında¹²⁹⁴ oranlar yeniden düzenlenmiştir. Düzenlemeye istinaden ağnam vergisinin; her bölgede idare meclisleri tarafından koyunun değeri; sütü, yavrusu ve yapağısından elde

¹²⁸⁷ Arapçada “*ağnam*” koyun manasına gelen “*ganem*”in çoğuludur. Bu vergi vesikalara “*ganem*” ya da “*koyun resmi*” olarak yansımış olsa da bu vergi yalnızca koyunlardan alınmıyordu; Çağatay, 1947: 485-486; Kazıcı, 1977: 112; Şener, 1990: 140.

¹²⁸⁸ Şener, 1990: 119, 4.

¹²⁸⁹ Çağatay, 1947: 485-486; Emecen, 1988: 478.

¹²⁹⁰ Tımar bölgelerinde ağnam vergisi geliri dirlik sahiplerine aitti. Ayrıca padişah ve vezir haslarında bir koyundan 1 akçe olarak alınan ağnam vergisi, diğer tımar ve zeametlerde, beylerbeyi ile sancak beyi haslarında ve vakıflarda yukarıda değinildiği üzere iki koyuna 1 akçe hesabı ile tahsil ediliyordu. Vergiden tamamen muaf olan ya da kısmen muaf olan kesimler de vardı; örneğin ağnam vergisinden muaf olan askeri sınıftan, koyun sayısı yüz elliye geçtiği takdirde vergi alınmıyordu; Emecen, 1988: 478; Taşkın, 2013: 791.

¹²⁹¹ Emecen, 1988: 478.

¹²⁹² Domuz

¹²⁹³ Eldem, 1994: 174; Emecen, 1988: 478.

¹²⁹⁴ Emecen makalesinde 1856/1857 (1273) yılında oranların yeniden düzenlendiğini aktarmıştır; Emecen, 1988: 478.

edilecek gelir dikkate alınarak ayrı ayrı hesaplanması ve ilgili bölgenin yıllık hasılatına göre alınması kararlaştırılmıştır. Yani ağnam vergisi artık servet üzerinden değil de gelir üzerinden alınan bir vergi şekline dönüştürülmüştür. Buna göre verginin eyaletlerde altı farklı oran üzerinden, hasılatın %10'u hesabıyla alınmasına karar verilmiştir.¹²⁹⁵ Buna göre ağnam vergisinin, hayvan başına 1,5 ila 4 kuruş arasında değişen bir oranda toplanması planlanmıştır¹²⁹⁶. Ancak bu durum mükelleflerin, vergi zamanında sürülerini daha düşük oranlarda vergi alınan bölgelere götürmelerine sebep oluyordu. Hazinesinin kaybını önlemek için Osmanlı idaresi, 1871/1872 (1287) yılında ağnam vergisinde yeni bir düzenleme yapmıştır. Buna göre en yüksek vergi oranı olan 4 kuruş korunmuş ancak miktarın daha düşük olduğu yerlerde vergiye 20 ila 40 kuruş arasında zam yapılarak, ağnam vergisinin genel oranı 3 ila 4 kuruş arasında tespit edilmiştir¹²⁹⁷. Kıbrıs da zam yapılan yerlerden biri olmuştur.

Kıbrıs'ta incelenen dönemde ağnam vergisinin toplanmasında, aşar vergisinde olduğu gibi iltizam yöntemi ve emaneten idare yöntemi birlikte yürütülmüştür. Buna göre müzayede bedeli, sabık bedelin üzerine çıktığında, bedelini bulduğunda ya da belirli dereceye kadar olan kayıplarda ihale-i kat'iyyesi gerçekleştirilirken, müzayede bedeli sabık bedelin çok altında kaldığı durumlarda ise vergiyi toplama işi emaneten idareye bırakılmıştır¹²⁹⁸.

Hamilton Lang, Kıbrıs'ta koyun ve keçilerden alınan ağnam vergisinden yıllık 6,000 sterlin gelir elde edildiğini aktarmıştır. Ağnam vergisinin hükümet tarafından tıpkı arazi aşarı gibi yıllık olarak kiralandığını, iki yaş ve üstü her bir koyun ve keçi için yıllık 4 buçuk kuruş vergi ödendiğini bildirmiştir. Lang'ın aktardığına göre Kıbrıs'ta her bir havyanın değeri yalnızca 30 kuruş civarındaydı ve yıllık geliri 20 kuruşu geçmiyordu. Lang da bir zamanlar 600 baştan oluşan bir sürünün sahibi olarak, yıllık aşırı ağır bulunduğu vergiler ödendiğini ancak çobanlık yapan köylülerin sürülerinin sayısı konusunda, vergi toplayan görevlileri aldatarak vergi yükünün büyük kısmından kurtulduklarını ifade etmiştir. Bunlara ek olarak verginin sabit oranda alınmasının adaletsizlik yarattığından bahisle, Rumeli koyunlarının değerinin Kıbrıs'taki koyunların üç katı olduğu örneğini vermiştir¹²⁹⁹. Daha önce aktarıldığı gibi 1858/1859 (1274) yılından itibaren yapılan yeni bir düzenleme ile ağnam vergisinin, her bölgenin yıllık hasılatının %10'u hesabıyla alınması kararlaştırılsa da 1871/1872 (1287)

¹²⁹⁵ Emecen, 1988: 478; Şener, 1990: 142; Taşkın, 2013: 792.

¹²⁹⁶ Mali yönden sıkıntı yaşayan Osmanlı yönetimi ağnam vergisini zamanla artırdı öyle ki 24 Nisan 1920 tarihine gelindiğinde ağnam resmi dört kat artmıştı. Cumhuriyetin ilk yıllarında “*hayvan sayım vergisi*” adıyla ismen varlığını sürdüren bu vergi 1962 yılında tamamen ilga edilmiştir; Eldem, 1994: 175. Başka bir kaynakta bu oranın 2 ila 4 kuruş arasında değiştiği belirtilmektedir; Güran, 1989: 15.

¹²⁹⁷ Şener, 1990: 143-144.

¹²⁹⁸ Örneğin aşar vergisi %20'nin üzerindeki kayıplarda emaneten idareye bırakılıyordu.

¹²⁹⁹ Lang, 1878: 291.

yılında ağnam vergisinde yeni bir düzenleme yapılmış ve oranlar 3 ila 4 kuruş olarak saptanmıştır¹³⁰⁰. Bu yüzden oranlar Lang'in de vurguladığı gibi yeniden eşitsiz bir hal almıştır.

Bu bilgilere istinaden 1864/1865 (1280) ve 1865/1866 (1281) yılları ağnam vergilerinin iltizam edildiğini belgelerden anlamak mümkündür¹³⁰¹. Buna göre 1865/1866 (1281) yılının ağnam vergisi müzayede bedeli 500,000 kuruş¹³⁰² olarak belirlenmiştir. Buna istinaden eski bedeli 500,000 kuruş olan 1865/1866 (1281) yılı ağnam vergisinin mahallerinde parça parça ve sonrasında Meclis-i Livâ'da toptan olarak müzayedesinin icra edilmesi istenmiştir. Şubat 1865'te mahallinde yapılan müzayedede ağnam vergisi 6,000 kuruş zamlı Sarraf Mısırlı oğlu Bağdisi Efendi'nin adamlarından biri olup, Kıbrıs'ta bulunan Kufurak Ağa'ya verilmiştir. Ancak sonrasında Maliye Nezareti'nden gelen telgrafla vergiye 15,000 kuruş zam yapılması emredilmiştir. Bunun üzerine durum Kufurak Ağa'ya tebliğ edilmiş, Kufurak Ağa da sabık bedeli 500,000 olan vergiye, 15,000 kuruşun üzerine 10,000 kuruş daha zam yaparak, yani toplamda 25,000 kuruş zam vereceğini bildirmiştir. Ayrıca bu zammın üzerine tekrar zam veren olursa 40,000 kuruşa kadar kabul edeceğini beyan etmiştir¹³⁰³. Görüldüğü gibi müzayede yalnızca mahallinde cereyan etmemiş, İstanbul'da da müzayede yapılmış¹³⁰⁴ ve yapılan en yüksek teklif taliplere iletilmiştir. Bu örnekten; 6,000 kuruş yani %1 oranındaki zammın rekabet sonucu 40,000 kuruşa yani %8 oranına kadar çıkabileceği görülmüştür. Nihayetinde 1865/1866 (1281) yılının ağnam vergisi 42,000 kuruşa bağlanmıştır¹³⁰⁵. Yani ihale eski bedeline göre 42,000 kuruşluk bir zamlı gerçekleştirilmiştir. Ayrıca aşar vergisinde olduğu gibi ağnam vergisinin de mahallinde, parça parça müzayedesinin yapılması, ardından Meclis-i Livâ'da toptan müzayedesinin yapılması istenmiştir.

1866/1867 (1282) yılına gelindiğinde Kıbrıs ağnam rüsumunun uzunca bir müddet müzayedesini devam ettirilse de iltizamına talip çıkmamıştır¹³⁰⁶. Ancak sonrasında müzayede devam ettirildiğinden ve mültezimler gayretle teşvik edildiğinden taliplerinin çıktığı bildirilmiştir. Buna göre; 1866/1867 (1282) yılı ağnamı, Lefkoşa tüccarı Nikolaki oğlu Yorgi üzerine 500,000 kuruş üzerine 80,000 kuruş zamlı verilmiştir. Bu durumda önceki yılın bedelini, 38,000 kuruş geçtiği için ihale gerçekleştirilmiştir. Ödemenin 1866 yılı martından,

¹³⁰⁰ Emecen, 1988: 478; Şener, 1990: 143-144; Taşkın, 2013: 792.

¹³⁰¹ TŞR.KB.217/106; TŞR.KB.217/118.

¹³⁰² 5 yük

¹³⁰³ TŞR.KB.217/106; TŞR.KB.217/118.

¹³⁰⁴ İltizamın müzayede süresi 20 gün, ihale süresi ise en az 10 gün olarak belirlenmiştir; Karakaş, 2003: 61.

¹³⁰⁵ TŞR.KB.218/99.

¹³⁰⁶ TŞR.KB.218/96.

temmuz ayına kadar olmak üzere beş ayda ve üç taksitle mal sandığına yapılması kararlaştırılmıştır. Mültezimin kefilliğini Mihail Sakallı Bazirgân üstlenmiştir¹³⁰⁷. Buna göre 1866/1867 (1282) yılının ağnam vergisi ihalesi önceki bedelinden %7 oranında bir artışla gerçekleştirilmiştir. Bu örnekten ödemelerde taksit yapıldığı anlaşılmıştır. Ayrıca kefaletini senede bağlayan kişi, Kıbrıs'ta bu dönemde kefilliği elinde bulunduran, bunu iş haline getirmiş Mihail Sakallı Bazirgân olup, belgelerde ismine sıklıkla tesadüf etmek mümkündür. Ancak başka bir belgede aynı yılın ağnamının bedeli 624,923 kuruş olarak verilmiştir¹³⁰⁸. Buradan hareketle -tutarda bir yanlışlık olmadığı varsayılarak- müzayedenin sonrasında da devam ettirilmiş olabileceği düşünülmektedir. Bu belge baz alındığında 1866/1867 (1282) yılının ağnam rüsumunun önceki yılın bedeline göre %15 oranında bir artışla ihale edildiği sonucuna varılabilir.

1867/1868 (1283) yılı ağnam vergisi de yine parça parça ve Liva Meclisi'nde toptan olarak müzayede ettirildikten sonra 620,500 kuruşluk bir bedelle Lefkoşa tüccarından Hacı Konstanti Nikolanidi kefaletiyle Lefkoşalı Hacı Yorgaki Dilivando üzerinde kalmıştır. Ancak bu bedel talibi çıkmadığından, önceki yıldan 22,423 kuruş aşağıda kalmıştır¹³⁰⁹. Ancak sonrasında 1867/1868 (1283) yılı ağnam vergisinin 635,000 kuruş bedelle ihale edildiği bildirilmiştir¹³¹⁰. Buna göre bu yılın ihalesi önceki yıla göre yaklaşık 10,000 kuruş zamla gerçekleştirilmiştir.

1868/1869 (1284) yılına gelindiğinde, Kıbrıs ağnam vergisi için başlangıçta önceki yılın bedeli olan 635,000 kuruş üzerine 5,000 kuruşluk bir zamla talip çıkmış ancak sonrasında sabık Kocabaşı Yorgaki Ağa, 40,000 kuruşluk bir artışla ihalenin kendisine bırakılmasını talep etmiştir. Buna istinaden, eski bedeline nispetle zammın %7 oranında olduğu, bu tarz artışlar hazinenin yararına olduğu için verginin ihalesinin kesinlikle gerçekleştirilmesi istenmiştir. Ayrıca ilk talibe durum iletilmiş ancak talip bu zammı vermeye yanaşmamıştır¹³¹¹. Dolayısıyla bu bilgilere istinaden 1868/1869 (1284) yılının ağnam vergisi 675,000 kuruş bedelle, sabık Kocabaşı Yorgaki Ağa'ya kalmıştır.

1870/1871 (1286) yılı ağnam vergisinin de iltizama bırakıldığını belgelerden takip etmek mümkündür¹³¹²; 11 Eylül 1870 tarihinde kaleme alınan bir belgede Kıbrıs'ın 1868/1869 (1284) yılı ağnam vergisinin ilk ve ikinci taksiti olan 362,500 kuruşun daha önce Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyetine gönderildiği, üçüncü taksiti olan 162,500 kuruşun da mülteziminden

¹³⁰⁷ TŞR.KB.218/99.

¹³⁰⁸ TŞR.KB.218/130.

¹³⁰⁹ TŞR.KB.218/130.

¹³¹⁰ TŞR.KB.219/9.

¹³¹¹ TŞR.KB.219/9.

¹³¹² TŞR.KB.219/15; TŞR.KB.217/24.

tahsil edilip, Kıbrıs Osmanlı Bankası şubesine yatırıldığı bildirilmiştir¹³¹³. Verginin üç taksitte ödendiği düşünülürse, 1870/1871 (1286) yılının ağnam vergisinin 525,000 kuruş olduğu söylenebilir. Ancak önceki yıla göre vergi bir hayli düşük kalmıştır.

1871/1872 (1287) yılına gelindiğinde ağnam vergisine zam yapılmıştır. Bununla ilgili olarak Ocak 1871'de Kıbrıs dahilinde bulunan mahaller ağnam vergisine 20 paradan 40 paraya kadar zam yapılmasının uygun olduğu, buna göre ihalesi ya da emaneten idaresine itina olunması ifade edilmiştir¹³¹⁴. Buna göre Nisan 1871'de Kıbrıs ağnam vergisine 40 para zam yapıldığı bildirilmiştir. Ancak Kıbrıs'ta geçen yıl yaşanan kuraklık sonucunda hayvanların ve ekili alanların zarar görmesi dolayısıyla, ağnam vergisi müzayedesinin iki suretle icra olunacağı bildirilmiştir. Buna göre zam seneye ertelenirse 500,000 kuruştan, bu yıl alınırsa 833,334 kuruştan talibine verilmesi kararlaştırılmış ayrıca ahalinin zor durumda bulunması sebebiyle verginin ağustos ayı sonuna kadar taksitinin tecil edilmesine karar verilmiştir. Ancak zammın yansıtılması durumunda ahalinin üzerinde bakaya kalacağı konusunda da uyarı düşülmüştür¹³¹⁵. Sonuç olarak ağnam vergisine yapılan zammın emsali gibi bu yıldan itibaren alınması gerekli olsa da padişahın yardıma muhtaç olan ahaliye gösterdiği “*muâmele-i rahîmâne*” ile Kıbrıs'ta bu yıllık tehir edildiği, bir sonraki yıldan itibaren uygulanacağı bildirilmiştir. Buna istinaden 1871/1872 (1287) yılı ağnam vergisi ihalesinin 500,000 kuruş bedelle gerçekleştirilmesi ve taksitinin ağustos ayına kadar tecil edilmesi kararlaştırılmış, bir sonraki yıldan itibaren müzayedenin zamma göre icra edilmesi emredilmiştir¹³¹⁶. Dolayısıyla ağnam vergisine yapılan zam Kıbrıs'ta zaruri sebeplerden ötürü ertelenmiş, zammın bir sonraki yıldan itibaren alınması kararlaştırılmıştır. 1871/1872 (1287) yılı ihale bedeli 500,000 kuruşa bağlanmıştır. Ancak sonrasında, Mayıs 1871'de 500,000 kuruşta takdir edilen bedele 50,000 kuruş zamlı yeni bir talip çıktığından, durum Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Maliye Nezareti'ne yazılan yazıda; Kıbrıs'ta 420,000 baş ağnam bulunduğu bildirilerek, alınacak vergi miktarı sorulmuş ayrıca ihalenin ilk talibine mi yoksa zammı kabul eden ikinci talibine mi verileceği danışılmıştır¹³¹⁷. Buna cevap olarak; aradan altmış üç gün geçtikten sonra ağnam vergisi bedeline zam vukuu bulunduğundan, bunun kabul edilmesinin kanuna aykırı olacağı bildirilmiştir. Ayrıca bu tür durumlarda, ihalesi icra kılınan vergi gelirinin, sonradan zammı vukuu bulunduğu, ihalesinin feshinin nizama daha uygun olduğu bildirilmiş ancak bu durumda diğer talibe zamlı ihalesi de, verginin emaneten idaresi

¹³¹³ TŞR.KB.219/15.

¹³¹⁴ TŞR.KB.219/67.

¹³¹⁵ İ.DH.631/43873.

¹³¹⁶ TŞR.KB.213/126.

¹³¹⁷ TŞR.KB.219/77.

de mümkün olamayacağı bildirilmiştir. Ancak işin güzelce tetkiki yapılmadığından, bu durum ihaleye fesat karıştırılmasından ileri gelmişse işin rengi değişeceğinden bunun araştırılması istenmiştir¹³¹⁸. Sonrasında meselenin ne şekilde çözüldüğüne dair bilgiye rastlanmadığından bu yılın ağnam vergisi bedelinin 500,000 kuruşta kaldığı düşünülebilir.

Kıbrıs 1872/1873 (1288) yılı ağnam rüsumunun idaresi emaneten idareye bırakılmıştır¹³¹⁹. Buna göre; Kıbrıs ceziresi 1872 yılı ağnamının miktarı 448,798 adet, vergisi de 1.136.485 kuruş olarak hesaplanmıştır. Kıbrıs ağnamının tahririnde ve sonrasında vergi tahsilinde istihdam edilen nazır, yazıcı ve kolcuların maaşları ile masraflar için toplamda 62,795 kuruş 7 para harcanmıştır¹³²⁰. Buna göre 1,136.485 kuruştan 62,795 kuruş 7 para tenzil edildiğinde kalan miktar olan 1.073,689 kuruş 33 para cetvele aktarılmıştır. Bunun 1.063,244 kuruş 3 parası teslim edilmiş, kalan 10,445 kuruş 35 para bakaya olarak kalmıştır¹³²¹. Buna göre vergi toplama işi emaneten idareye kaldığından gelirin %5'i kadarı masraflara harcanmıştır. Emaneten idare görüldüğü gibi iltizama göre daha masraflı olmuştur. Ayrıca belgeye bakıldığında; gelirin masraflar çıktıktan sonra kalan miktarının büyük kısmı hazineye ödenmiş, yalnızca küçük bir kısmı bakaya kalmıştır.

30 Ocak 1873 tarihinde Kıbrıs Mutasarrıflığına ağnam vergisinin toplanma usulü ile ilgili bir yazı ulaşmıştır¹³²². Buna göre; ağnam vergisinin emaneten idaresinin, maktûan ihalesinden daha faydalı görüldüğü belirtilerek, verginin 1873/1874 (1289) yılı itibariyle her yerde olduğu gibi Kıbrıs'ın mahallerinde de hüsnü idaresi yolunda tedbir alınarak, emaneten idare olunması istenmiştir. Emaneten idarenin tercih edilmesinin sebebinin; verginin miktarının artırılması, ahalinin mültezimlerin zulmünden kurtarılması ve mültezimlerin bu iş üzerinden elde ettikleri kârın devlet hazinesine alınmasıyla ilgili olduğu bildirilmiştir. Ayrıca bu vergilerin dış borçların karşılığı olması sebebiyle hasılatının, zamanında elde edilmesinin de önemli olduğu ifade edilmiştir. Buna istinaden, işin düzgün yürütülmesi için işe vakıf olan memurların tayin edilmesi, talimat dairesinde olarak malumatın icra edilmesi istenmiştir¹³²³. Belgenin devamında, hayvan sahiplerinin ağnam rüsumunu, baharda sattıkları yapağı ve kuzulardan kazandıklarıyla ödediklerinden, ağnam vergisinin bir iki ay içerisinde tahsil edilmesinin çok önemli olduğu bildirilmiştir. Ancak buna dikkat edilmediği takdirde hayvan sahipleri ellerine geçen yapağı ve kuzulardan elde ettiklerini başka yerlere harcayacak olurlarsa, tahsilat tehire düşeceğinden, dış borçların taksitleri gecikecek ve bu borçların

¹³¹⁸ TŞR.KB.213/136.

¹³¹⁹ Ayrıca bakınız; TŞR.KB.220/109; TŞR.KB.220/111; TŞR.KB.220/123; TŞR.KB.221/ 211.

¹³²⁰ TŞR.KB.220/108; TŞR.KB.220/109.

¹³²¹ TŞR.KB.220/108.

¹³²² TŞR.KB.215/108.

¹³²³ TŞR.KB.215/108.

ödenmesi için borçlanma yoluna gidilmek zorunda kalınacağı ifade edilmiştir. Bu yüzden verginin yarısının nisan ayı içerisinde, kalanının da haziran ayı içerisinde alınmasının çok önemli olduğu vurgulanmıştır¹³²⁴. Bu ifadelerden 1873/1874 (1289) yılından itibaren artık bütün imparatorlukta olduğu gibi Kıbrıs'ta ağnam vergisinin emaneten idare olunacağı anlaşılmıştır. Osmanlı için gelirlerin zamanında hazineye girmesi çok önemli görülmüş, ağnam vergisi hasılatının dış borçların karşılığı olarak kullanılacak olması bu kararın asıl gerekçesini oluşturmuştur. Diğer taraftan vergilerin emaneten idare yöntemiyle toplanmasıyla, ahalinin mültezim zulmünden kurtarılması ve mültezimlerin kazandıkları karın devlet hazinesine girmesi planlanmıştır. Emaneten idare iltizama nazaran masraflı olsa da bu göz ardı edilmiştir, anlaşılan mültezimlere gidecek karın bunu fazlasıyla karşılayabileceği düşünülmüştür.

Yukarıdaki bilgilere uygun olarak sonraki yılların ağnam vergileri emaneten idare olunmuştur. Emaneten idare olunan 1873/1874 (1289) yılının¹³²⁵ ağnam bedeli 1.160,373 kuruş 28 para olarak hesaplanmıştır¹³²⁶. 1874 ve 1875 yılları ağnam vergilerinin idaresi de emaneten idareye bırakılmış¹³²⁷, buna göre 1874 yılı emaneten idare bedeli 900,000 kuruş olurken, 1875 yılı emaneten idare bedeli 1.015,209 kuruş 15 para olmuştur¹³²⁸. 1874 yılı ağnam bedeli, 1873 yılı ağnam bedelinden 260,373 kuruş 28 para yani %3 daha düşük kalmıştır. 1875 yılı ile 1874 yılı ağnam bedeli karşılaştırıldığında ise aradaki fark 115,209 kuruş 15 para olarak hesaplanmış, 1875 yılı bedeli, sabık yıldan yaklaşık %13 oranında fazla olmuştur.

1876 yılı ağnam vergisi de emaneten idare olunmuş¹³²⁹, bedeli 1.199,274 kuruş 20 para olarak hesaplanmıştır¹³³⁰, buna göre 1876 yılı bedeli, 1875 yılı bedelinden 184,065 kuruş yani %18 oranında fazla olmuştur. 17 Şubat 1877 tarihli bir belgede; 1877 yılı için mart ayında tahsil edilecek ağnam vergisinin her yıl olduğu gibi bu yıl da emaneten idareye

¹³²⁴ TŞR.KB.215/108.

¹³²⁵ 28 Temmuz 1873 tarihli bir belgede; 1873 yılında emaneten idare olunan Kıbrıs ağnamının miktarının, memur maaş ve masraflarının derlendiği cetvelin yollandığını bildirmiştir; TŞR.KB.221/17.

¹³²⁶ 22 Şubat 1875 tarihli bir belgede; 1872 yılı ağnam vergisi hasılatından 1.083,288 kuruş 36 para ve 1873 yılı ağnam vergisi hasılatından 1,172,043 kuruş 28 para tahsil edildiği bildirilmiştir. Hazırlanan cetvellerde; 1872 yılında 9,599 kuruş 23 para ve 1873 yılında 11,670 kuruş 28 para fazlası görüldüğü eklenmiştir. Bu bilgiden hareketle bu fazlalık çıkarıldığında 1873 yılı ağnam vergisi 1,160,373 kuruş olarak hesaplanmış ve yukarıya bu şekilde yansıtılmıştır. Zira 1872 yılı için verilen 1.083,288 kuruştan 9,599 kuruş çıkarıldığında kalan miktar 1.073,689 kuruştur ki bu da daha önce 1872 yılı ağnam vergisi bedeli için verilen rakamdır; TŞR.KB.222/4.

¹³²⁷ TŞR.KB.223/105, TŞR.KB.223/107, TŞR.KB.222/121.

¹³²⁸ ML.VRD.d.3738.

¹³²⁹ TŞR.KB.215/108.

¹³³⁰ MAD.d.13339; belgelerde 1876 yılı ağnam vergisi için verilen rakamlar farklılık arz etmektedir. Buna göre; TŞR.KB.223/34 numaralı belgede bu miktar 1.244,730 kuruş olarak verilirken, MAD.d.13339 numaralı belgede 1.199,274 kuruş 20 para olarak verilmiştir.

bırakılması emredilmiştir¹³³¹. Bu yılın ağnam vergisi bedeli de 1.345,458 kuruş olarak hesaplanmıştır¹³³². Buna göre 1877 yılı bedeli, 1876 yılı bedelinden 146,184 kuruş yani %12 oranında fazla olmuştur.

Bütün bu bilgilerden hareketle, daha önce aktarılan verilerden yıllara göre ihalesi gerçekleşip iltizama bırakılan ya da emaneten idareye kalan ağnam vergisi bedellerine ilişkin şöyle bir tablo oluşturulmuştur;

Tablo 3.14 1864-1877 Yılları Arasında Kıbrıs'ta Toplanan Ağnam Vergisi Miktarları

YIL	BEDEL(Kuruş)	YIL	BEDEL(Kuruş)
1863/1864 (1280)	500,000	1871/1872 (1288)	1,136,485
1864/1865 (1281)	542,000	1872/1873 (1289)	1,160,373
1865/1866 (1282)	624,923	1873/1874 (1290)	900,000
1866/1867 (1283)	635,000	1874/1875 (1291)	1,015,209
1867/1868 (1284)	675,000	1876 (1293)	1,199,274
1869/1870 (1286)	525,000	1877 (1293)	1,345,458
1870/1871 (1287)	500,000		

Ağnam bakayası da aşar bakayası gibi çeşitli ihtiyaçlar için kullanılıyordu. Örneğin Eylül 1870 tarihli bir belgede Kıbrıs kalelerinde bulunan topçu askerlerinin 1869/1870 (1286) yılı ödeneği için ağnam ve aşar emvalinden 1.250,000 kuruş gönderilmiştir¹³³³. Yine Aralık 1876 tarihli bir başka belgede, Kıbrıs telgraf memurlarının altı aylık maaşları için 13,500 kuruşun ağnam ve aşar 1872 yılı emvalinden ödenmesi emredilmiştir. Ancak sonrasında ödeme aşar ve ağnam bakayasından yapılamamıştır¹³³⁴. Çeşitli ihtiyaçlar için kullanıldığı gibi, ağnam hasılatı üzerinden borç da veriliyordu. Örneğin 1871 yılı ağnam rüsumundan Mehmet Sait Efendi'ye on bir gün müddetle ödenmek üzere, 12,500 kuruş borç verilmiştir¹³³⁵. Yine başka bir belgede; Kıbrıs'ın 1877 yılı ağnam rüsumundan kaime olarak 150,000 kuruş, üç gün vade ile tüccardan Onikincizade Hüseyin Ağa'ya "bi'l-îât", İstanbul'da Zarifi Zariko Pavlo tarafından alınmak üzere bir kıt'a poliçe verilmiştir¹³³⁶. Yine Kıbrıs'ın 1877 yılı ağnam rüsumundan kaime olarak, İstanbul Galata'da yeni dünyâ mağazasında Manolaki Dimitriyadi tarafına ödenmek üzere alınan 50,000 kuruş için, üç günde ödenmek üzere Lefkoşa tüccarından Yinako Zahariyadi elinden poliçe alınmıştır¹³³⁷. Örneklerde görüldüğü gibi

¹³³¹ Baltacı, 2021:231-232.

¹³³² Samani, 2006: 243.

¹³³³ TŞR.KB.219/25.

¹³³⁴ TŞR.KB.217/71.

¹³³⁵ TŞR.KB.220/1.

¹³³⁶ TŞR.KB.223/101.

¹³³⁷ TŞR.KB.223/104.

sandıkta mevcut bulunan aşar ve ağnam rüsumu emvalinden borç verilmiş, bu yolla mal sandığı bir banka gibi faaliyet göstermiştir.

Ağnam rüsumunun bir kısmı çeşitli ihtiyaçlar için kullanılsa da büyük kısmı hazineye kalıyordu. Kıbrıs ağnam bedeli banka üzerinden ya da posta vapurları aracılığıyla gönderiliyordu. Örneğin 1871 yılı Kıbrıs ağnam vergisini toplayan mültezim, 1871 yılı ağnam rüsumu bedelinden 160,000 kuruşu Osmanlı Bankası Kıbrıs şubesine teslim etmiştir¹³³⁸. Yine 15 Temmuz 1872 tarihinde Maliye Nezareti'ne gönderilen bir belgede; *“ağnam rüsumundan olarak 1 yük kuruş 15,000 kuruş Tuzla iskelesinde kain Banka-i Osmanî şubesine bâ-teslim hazine-i celile namına olarak alınan iki kıt'a koçanlı senetten bir nüshasını usûl ve nizâmı üzere muhâsebe-i merkeziyyede hıfzedilmiş ve diğeri leffen takdîm-i pişigâh-ı vâlâ-yı nezâret-penâhîleri kılınmış”* olduğu aktarılmıştır¹³³⁹. Bu belgeden ağnam rüsumu bedelinin, Osmanlı Bankası'nın Kıbrıs şubesi kanalıyla gönderiminde usulün nasıl işlediğini görmek mümkündür. 4 Şubat 1878 tarihli bir belgede ise posta vapuru ile gönderime ilişkin bir örnek mevcuttur. Buna göre; ağnam rüsumundan, Livâ İdare Meclisi tarafından sayımı yapılan 400,000 kuruş, kaime olarak iki sandığa konularak, sigortalı olarak Nemçe acentesine teslim edilmiştir¹³⁴⁰.

İncelenen dönemde ağnam rüsumu, 1872 yılına kadar iltizam usulüyle toplanırken, bu yıldan itibaren emaneten idare usulüyle toplanmaya başlanmıştır. 1873 yılından itibaren ise Kıbrıs ağnam rüsumu da diğer bölgelerde olduğu gibi dış borçlara karşılık olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bunun düzenli bir şekilde idaresi için artık bu vergi tümüyle emaneten idareye bırakılmıştır. Daha önce belirtildiği gibi Osmanlı'da ağnam rüsumuna; koyun ve keçinin yanı sıra camız, deve, at, domuz gibi hayvanlardan alınan vergiler de dahil edilmiştir. Ancak Kıbrıs'ta canavar resminin ayrı bir vergi kalemi olarak tutulduğu görülmektedir. Dolayısıyla aşar vergisinde olduğu gibi ağnam vergisinde de belirli bir kayıpla da olsa vergiyi iltizam etmek, emaneten idareye bırakmaya tercih edilmiştir.

3.1.5. Gümrük Vergileri

Bugünkü manasıyla devletlerarası ticarette, sınır geçişlerinde malların denetlendiği yere *“gümrük”*, burada alınan vergilere de *“gümrük vergisi”* adı verilmiştir. Daha önceki tarihlerde gümrük sistemine, harici gümrüğün yanı sıra bir ülkenin sınırları içindeki ticaretin vergilendirilmesi manasına gelen dahili gümrük uygulamaları da dahil edilmiştir¹³⁴¹.

¹³³⁸ TŞR.KB.219/95.

¹³³⁹ TŞR.KB.220/4; konuya ilişkin diğer örnekleri görmek için ayrıca bakınız; TŞR.KB.219/29, TŞR.KB.220/124, TŞR.KB.220/141, TŞR.KB.222/44, TŞR.KB.222/71, TŞR.KB. 222/124, TŞR.KB.223/43.

¹³⁴⁰ TŞR.KB.223/137.

¹³⁴¹ Genç 1985: 786-787; Kazıcı, 1977: 10; Kütükoğlu, 1996: 263.

Avrupa’da dahili gümrük sistemleri iç pazar bütünlüğünün korunması için XIX. yüzyıl ortalarında tamamen kaldırılmışken, Osmanlı’da varlıklarını XX. yüzyıla kadar devam ettirmişlerdir¹³⁴².

Osmanlı özelinde gümrük vergileri; ihraç ve ithal edilen mallarla, Osmanlı’ya ait bir iskeleden başka bir iskeleye deniz yoluyla, bir şehir ya da kasabadan bir diğerine kara yoluyla nakledilen mallar üzerinden alınmıştır¹³⁴³. Osmanlı gümrük rejiminde mal gümrüğe girişi ve çıkışı esnasında ayrı ayrı vergilendirilmiştir, bununla malın getirildiği yerde satılması amaçlanmıştır. Harici gümrüklerde malın gümrüğe girişinde “*âmediye*”, gümrükten çıkışında “*reftiye*” vergileri alınmış, transit geçişlerde alınan vergiye ise “*müruriye*” adı verilmiştir¹³⁴⁴. Kara ve deniz yoluyla nakledilen Osmanlı ürünleri ve mamul malları üzerinden de “*masdariye*”, “*sarfiyat*” adlarıyla ya da çeşitli adlarla anılan dahili gümrük vergileri alınmıştır¹³⁴⁵. Gümrük vergilerinin kıymet esasına (ad valorem) göre belirlendiği zamanlarda, tüccar ve gümrük görevlileri arasında malın gerçek değerinin tayininde yaşanan sorunlardan dolayı, XVIII. yüzyıldan itibaren gümrük vergileri, belirli tarihlerdeki malların fiyatlarına göre, saptanan tarifeler üzerinden tahsil edilmeye başlanmıştır¹³⁴⁶.

Osmanlı’nın kara gümrüklerinde iç ticaret, sahil gümrüklerinde ise hem iç hem de dış ticaret vergilendirilmiştir¹³⁴⁷. Bir gümrükte vergisi ödenen mallardan, başka bir gümrükte tekrar vergi alınmamış, bunun takibi mal sahibine gümrük vergisinin ödediğine dair verilen “*eda tezkireleri*” vasıtasıyla takip edilmiştir. 1857 tarihinde çıkarılan “*Mahreç Nizamnamesine*” kadar sahil şehirlerine gidecek mal ya da eşyaların gümrük vergileri çıktıkları gümrüklerde değil, vardıkları yerin gümrüğünde tahsil edilmiş ancak bu durum suiistimale açık olduğundan, bahsi geçen nizamname ile gümrük vergisinin çıktığı yerde alınması uygulaması getirilmiştir¹³⁴⁸. Kara gümrüklerinde vergisi ödenen bir malın, sahil

¹³⁴² XIX. yüzyıl sonuna kadar Osmanlı ticaret siyaseti, neredeyse gümrük siyasetiyle iç içe geçmiş, malî tefekkürlere bağlı kalmıştır; Kıvrak, 1989: 29; Kütükoğlu, 1996: 263.

¹³⁴³ Şener, 1990: 145.

¹³⁴⁴ Kütükoğlu, 1996: 263. Şener, 1990: 145-146.

¹³⁴⁵ Şener, 1990: 145-146.

¹³⁴⁶ Genç 1985: 788-789; Kütükoğlu, 1996: 263.

¹³⁴⁷ Çeştepe ve Güven, 2016: 4; Kütükoğlu, 1996: 263. Osmanlı’da dahili gümrük teşkilatı, ticari faaliyetlerin yoğun olduğu şehirler merkez kabul edilerek oluşturulmuştur. Mevkileri baz alınarak düzenlenen dahili gümrükler sahil, kara ve sınır gümrükleri olarak sınıflandırılmışlardır; Kıvrak, 1989: 29.

¹³⁴⁸ Mahreç Nizamnamesine kadar yürütülen uygulamada malın çıktığı gümrükten tüccara malın cins ve miktarını belirten bir ilmühaber verilmiş, vardığı yerde dönüşte ilk gümrüğe ibraz etmek üzere, ödenen gümrük resmi bu ilmühabere işlenmiştir. Ancak bu uygulamada bazı tüccarlar, büyük şehirlere götürmek bahanesiyle gümrükten vergi ödemedikçe geçirdikleri malları, gümrük bulunmayan yollara sapıp, satmak suretiyle bu yolu vergiden kaçmak için kullanmışlardır; Kütükoğlu, 1996: 263.

gümrüklerinde vergisinin daha yüksek çıkması durumunda, aradaki fark tüccardan alınmıştır¹³⁴⁹.

Gümrükler Tanzimat dönemine kadar iltizam yöntemiyle ya da emaneten idare usulüyle yönetilmiştir¹³⁵⁰. Ancak iltizamın sakıncalarını göz önünde bulunduran Osmanlı, artık emaneten idare yöntemini tamamen tesis ederek, iltizamı ortadan kaldırmak istemiştir. Buna istinaden Tanzimat sonrasında gümrük gelirleri de emanet usulüyle toplanmaya başlanmıştır¹³⁵¹. Ayrıca birtakım idarî düzenlemeler sonucunda; 1840 yılında İstanbul ve Galata civarında “*İstanbul Emtia Gümrükleri Emaneti*” adıyla bir gümrük idaresi kurulmuş, taşra gümrükleri ise muhassıllar nezaretindeki gümrük memurları aracılığıyla idare olunmaya başlanmıştır¹³⁵². Ancak gümrüklerin emaneten idaresi beklenen faydayı sağlamadığından 1842 yılından sonra yeniden iltizama dönülerek¹³⁵³, gümrük vergilerinin sarraf taahhütleriyle mültezimlere bir, iki ya da üçer yıllığına Hazine tarafından ihalesine başlanmıştır¹³⁵⁴. İltizam usulü bir müddet daha devam etse de iltizamı tasfiye etmek konusunda kararlı olan Osmanlı, 1860 yılından itibaren gümrük gelirlerini tamamen emanet yönetimine bağlamıştır¹³⁵⁵. Bu dönemden itibaren büyük merkezlerde gümrük emanetleri kurulmuş ve başlarına birer emin getirilmiş, bunlara bağlı gümrüklere de müdürler atanmıştır. Gereksinimlerine göre bu görevlilerin maiyetine memur, kâtip ve hademeler verilmiştir. 1870 yılında da Emtia Gümrük Emaneti, Rüsumat Emanetine çevrilerek, taşra gümrük emanetleri on yedi müdürlük altında buraya bağlanmış, uygulamaların teftişi için müfettişler görevlendirilmiştir¹³⁵⁶.

¹³⁴⁹ Harici sınır gümrüklerindeki duruma bakıldığında; Osmanlı topraklarında ticaret yapan gayrimüslimler ithal ettikleri malların vergilerinin ilk gümrükte ödedikten sonra, mallarını burada satmayıp naklettikleri zaman dahi tekrar vergi vermek durumunda kalmamışlardır. İstanbul’a gidecek malların vergilerini de vardıklarında ödemişlerdir. Yol üzerinde satış yapıldığı zaman da yalnızca satışı yapılan malın vergisi, satıldığı yerde verilmiştir; Kütükoğlu, 1996: 263-264. Örneğin 10 Nisan 1856 tarihli bir belgede; Avrupa tüccarından Yani’nin İstanbul’a götürmek üzere gemiye yüklediği şaraptan, Kıbrıs gümrüğünün başka bir ülkeye götürüldüğü muamelesiyle aldığı verginin geri ödenmesi istenmiştir; HR.MKT.142/4.

¹³⁵⁰ Buna göre gümrük gelirlerinin de içinde olduğu bir “*mukataa*” geliri, ya memurlar tarafından emaneten idare olunmuş ya da iltizam sistemi dahilinde bir mültezime verilmiştir. “*Mukataa*”; geliri devlet hazinesine ait bazı vergileri ifade eden bir kavram olarak, birçok vergiyi içinde barındıran mukataaların gelir kaynaklarının başında maden ocakları, gümrük, tuzla ve darphaneler gelmiştir. Mukataalar gelirleri bakımından istikrarlı bir yapıda olmaları ve vergilendirme masraflarının az olması dolayısıyla hazine nazarında çok önemli bir gelir kaynağı olmuştur; Genç, 2000: 57; Kıvrak, 1989: 30-31; Nakiboğlu, 2011: 16-17.

¹³⁵¹ Genç, 2000: 157-158.

¹³⁵² Şener, 1990: 153.

¹³⁵³ Osmanlı, gelirlerin toplanmasında emanet usulünü ikame etmeye çalışsa da bu yeni sistem, iltizamın şikâyetlerini tümüyle ortadan kaldırmaya yetmemiş ayrıca yıl sonundaki hesaplara bakıldığında emaneten idarede sağlanan gelir iltizamdan daha az olunca iltizam sistemine tekrar dönmüştür; Genç, 2000: 157-158.

¹³⁵⁴ Şener, 1990: 154. Örneğin belgelerde; Kıbrıs’ın 1850/1851 (1267), 1851/1852 (1268) ve 1852/1853 (1269) yılları gümrük ve harir aşarının 2.092,500 kuruş bedelle üç yıllığına Kamil Efendi’ye ihale edildiği aktarılmıştır; A.}AMD.19/70, İ.DH.218/12855.

¹³⁵⁵ Genç, 2000: 158.

¹³⁵⁶ Kütükoğlu, 1996: 266-267. Buna göre Gümrük Emanetleri, Memliha Müdürlükleri ve Duhan Nezaretleri birleştirilerek, bölge idaresi tarzında on yedi nezaret oluşturulmuş ve bunlar merkezdeki Rüsumat Emanetine

Tanzimat öncesinde gümrük vergisi oranları tıpkı diğer vergilerde olduğu gibi bölgeden bölgeye farklılık arz etmiştir. Ayrıca bu oran dini tabiiyete ya da malın çeşidine bağlı olarak da değişmiştir¹³⁵⁷. Osmanlı klasik düzeninde dahili gümrük vergisi Müslümanlar için %3, gayrimüslimler için %4, yabancılar için de %5 olarak belirlenmiştir¹³⁵⁸. Ancak bu oran sabit olmayıp zamanla artmıştır¹³⁵⁹. Ayrıca XVIII. yüzyıldan evvel iç ticarete rolü olmayan yabancı tüccarın, bu yüzyıl sonlarında hammaddeyi ucuza almak için malı yerinde satın almaya başlaması Osmanlı'yı ve yerli tüccarı zarara uğratacak bir gelişme olmuştur. Zira anlaşmalarda ahidnameli devletler tüccarının yalnızca %3 ihraç vergisiyle ticaret yapma hakkı elde etmesi, onları dahili gümrük vergilerini ödemediği ihracat yapmaya yöneltmiştir. Bunun önüne geçmek isteyen Osmanlı, 1809 Kal'a-i Sultaniyye Anlaşması'yla malı üretildiği yerde satın alan yabancı tüccara, gayrimüslim tüccar statüsünde dahili gümrük vergisi ödeme zorunluluğu getirmiştir dolayısıyla 1838 Baltalimanı Anlaşmasına kadar geçecek otuz yılda devlet hem kendini hem de yerli tüccarını korumuştur¹³⁶⁰. Bu anlaşma ile dahilde kullanılmak için bir limandan diğer limana nakledilen mallardan iskeleyle vardığında kıymeti üzerinden %9, gemiye yüklendiği zaman %3 olmak üzere toplamda %12 gümrük vergisi alınmaya başlanmıştır¹³⁶¹. Yani bu anlaşma ile, yalnızca ihracattan alınması kararlaştırılan %12 oranındaki gümrük vergisinin, iç gümrüklerde de uygulamaya konmasıyla vergi ağırlığı doruk noktasına ulaşmıştır¹³⁶². İç gümrüklerde 1840 yılından itibaren %12 oranında uygulanan iç gümrük vergisi 1861 yılında imzalanan ticaret anlaşmaları gereğince %8'e indirilmiştir¹³⁶³.

Harici gümrük vergileri ise yabancı devletlerde yapılan ticaret anlaşmalarıyla ya da kapitülasyonlarla belirlenmiştir. Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar %2 oranında olan harici gümrük vergisi önce %4'e ardından da %5'e yükseltilerek XV. yüzyıl boyunca bu oranda tutulmuştur¹³⁶⁴. XVI. yüzyıl sonunda ise İngiliz tüccarlarına mahsus olmak üzere bu oran %3'e indirilmiş, ardından Avusturyalılar ve Hollandalılar için de aynı oran kabul

bağlanmıştır. Yani gümrük gelirleri; tuz ve tütün gelirleriyle aynı idare altında birleştirilmiş ve tümünün yönetimi Rüsumat Emanetine bağlanmıştır; Şener, 1990: 154-155.

¹³⁵⁷ Çeştepe ve Güven, 2016: 4; Kütükoğlu, 1996: 264; Şener, 1990: 146.

¹³⁵⁸ Ancak bu oran farklılık arz etmiştir, örneğin; Edirne, Aydın gibi yerlerde Müslüman tüccarlar tarafından ödenen vergi %2 oranında olmuştur; Kütükoğlu, 1996: 264.

¹³⁵⁹ Örneğin XVI. yüzyılda koyun eti fiyatları artınca, askerlerin koyun eti ihtiyacını karşılamak için gümrük vergisine %1 oranında zam yapılmıştır. Dolayısıyla Müslümanların vergisi %4, gayrimüslimlerin vergisi %5, yabancıların vergisi %6'ya yükselmiştir. Ancak Osmanlı'nın çıkarlarını korumak adına yaptığı anlaşmalarda, belirlenen vergi oranları bunun dışındadır; Çeştepe ve Güven, 2016: 5.

¹³⁶⁰ Çeştepe ve Güven, 2016: 5; Kütükoğlu, 1996: 264.

¹³⁶¹ Kütükoğlu, 1996: 264; Şener, 1990: 150.

¹³⁶² Genç, 2021: 199-200.

¹³⁶³ Kütükoğlu, 1996: 264; Şener, 1990: 147, 151; TŞR.KB.192/12.

¹³⁶⁴ Fakat bu bölgelere göre farklılık arz eden bir durum olmuştur zira Mısır gibi bazı yerlerde %10 oranında vergi ödenmiştir; Kütükoğlu, 1996: 264.

edilmiştir¹³⁶⁵. İran gibi Müslüman devletlerin ise Osmanlı tebaasındaki Müslüman tüccarlar statüsünde yani %4 oranında gümrük vergisi ödemeleri kararlaştırılmıştır. Harici gümrükler açısından değişim Tanzimat'a değil, öncelikle İngilizlerle imzalanan 1838 tarihli Balta Limanı Anlaşması'na¹³⁶⁶ ve bunu müteakiben diğer devletlerle yapılan çeşitli anlaşmalara dayanmıştır¹³⁶⁷. Söz konusu anlaşma ile %9 âmediye ve %3 reftiye olmak üzere %12, ithal mallar için de %3 âmediye vergisine ek olarak başka bir yere nakli halinde %2 ek vergi ödenmesi kararlaştırılmıştır¹³⁶⁸. 1861 yılında Kanlıca Ticaret Muahedeleri ile de gümrüklerde kısmen himaye sistemine gidilmiş ve ithalat vergisi oranı başta yüksek oranlarda tutulmak istense de %3'ten ancak %8'e yükseltilebilmiştir. İhraç vergisi oranı aynı yıl için %8 olarak belirlense de sonraki yıllarda %1'e kadar indirilmiş ve bu oran gümrük masraflarını karşılamak için sabit tutulmuştur¹³⁶⁹.

Görüldüğü gibi 1862 yılında %8 oranında saptanan ihracat gümrüğü oranı, 1869 yılında %1'e düşürülmesine rağmen, iç ticaretten alınan vergi %8 oranında sabit tutulmuştur¹³⁷⁰. Ayrıca üzerinden dahilde gümrük vergisi alınmış bir malın, işlenip tekrar gümrükten geçirildiği sırada yeniden vergiye tabi tutulması durumu daha da vahim hale getirmiştir. Bütün bunlar da yerli tüccarın yabancılarla rekabetini imkânsız kılmıştır. Avrupa'nın iç pazar bütünlüğü yaratmak adına XIX. yüzyıldan itibaren tamamen kaldırmaya başladığı iç gümrüklerden, Osmanlı gelirleri dolayısıyla tamamen vazgeçememiştir. En iyimser tabirle, dahilde imal edilen ve tüketilen mallardan, nakli sırada alınan bir iç tüketim vergisi olarak değerlendirilebilecek dahili gümrükler, yerli sanayi ve ticaretin gelişmesini engelleyen çok önemli bir unsur olarak kalmıştır. Osmanlı 1843 yılından itibaren küçük ve sonradan kurulmuş gümrükleri (muhtes) kaldırmak ya da işlenmiş eşyadan ikinci kere alınan gümrük vergisi oranlarını %2, 4, veya 6'lara düşürmek gibi birtakım teşebbüslerle yerli sanayiye ve iç pazarı korumaya çalışsa da¹³⁷¹, böyle ufak çaplı değişimlerle dahili gümrüklerin

¹³⁶⁵ Ancak bu milletler tüccarından çok daha evvel ahidnâme almış Fransızlar 1673 yılına kadar %5 oranında vergi ödemeye devam etmiştir; Kütükoğlu, 1996: 264.

¹³⁶⁶ Anlaşmanın detayları için bkz.; Kütükoğlu, 1992: 38-40.

¹³⁶⁷ Bu süreçte Batılı ülkeler için en önemli konu "*yed-i vahit*" adı verilen tekel usulü olmuştur. Yed-i vahit 1826-1838 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanan bir ticaret tekeli rejimini ifade etmek için kullanılmış bir terim olup, bazı malların üreticiden alınıp büyük mübadele merkezlerinde ekseriyetle ihraç edilmek üzere yabancı tüccara, bazı durumlarda da perakende satıcılara toptan satılmasının devlet kontrolü ve sermayesiyle örgütlenmesi anlamına gelmiştir. Bu uygulamanın kaldırılması 1838 yılında İngiltere ile yapılan anlaşma ile gerçekleşmiştir; Genç, 2013: 378-383.

¹³⁶⁸ Fakat buradaki %9 ve %2 dahili gümrük vergileri olup, yabancı tüccarların ihraç malını üretim yerinde satın alır ve ithal malını memleket içine götürürse bu vergileri ödemesi kararlaştırılmış, aksi halde ödeyecekleri verginin %3 düzeyinde kalması kabul edilmiştir; Kütükoğlu, 1996: 264; Şener, 1990: 151.

¹³⁶⁹ Kütükoğlu, 1996: 265.

¹³⁷⁰ Kütükoğlu, 1996: 263.

¹³⁷¹ Dönem yazarlarına göre bu durum; yerli üreticilerin yabancılarla rekabetini imkânsız kılmış ve yerli sanayinin gelişimini engellemiştir. Dahili gümrük vergilerinin %1'e indirilmesi bile buna bir çözüm olmamıştır.

kabul edilebilir hale gelmesi mümkün olmamıştır. Nihayet 1874 yılına gelindiğinde kereste haricindeki tüm kara gümrükleri kaldırılrsa da¹³⁷², Osmanlı gümrük rejiminde son derece derin ve köklü bir yeri olan deniz ulaşımı için dahili gümrük uygulaması çeyrek yüzyıl daha yaşamaya devam etmiştir¹³⁷³.

Tanzimat sonrasında Osmanlı genelinde gümrük idaresi ve gümrük gelirleri ile ilgili yapılan düzenlemeler Kıbrıs'ta da tatbik edilmiştir. Buna göre Kıbrıs adasında da 1840 yılından itibaren gümrük idaresi muhassıllar yönetimindeki memurlara devredilmiştir. 31 Mart 1840 tarihli bir belgede gümrük memurlarının maaşlarına ilişkin defterin bir sonraki vapurla gönderileceğinin bildirilmesi, Kıbrıs'ta 1840 yılından itibaren gümrük işlerinin, gümrük memurları tarafından yürütülmeye başlandığını göstermiştir¹³⁷⁴. Ancak daha önce de bahsedildiği gibi gümrüklerin emaneten idaresi beklenen faydayı sağlamadığından 1842 yılından sonra yeniden iltizama dönülmüş ve gümrük gelirlerinin toplanması tamamen emaneten idare yönetimine bağlanacağı 1860 yılına kadar iltizam sistemi dahilinde toplanmıştır¹³⁷⁵. Ancak imparatorluk genelinde iltizama dönüş olsa da gerçek bedelini bulmayan gelirler emaneten idareye bırakılmıştır. Örneğin; 27 Şubat 1844 tarihli bir belgede; Kıbrıs gümrüklerinin emaneten idaresi için Mart 1843'te Salih Efendi'nin gümrükçü olarak tayin olunduğu aktarılmıştır¹³⁷⁶. Yine 27 Ekim 1859 tarihli başka bir belgeye göre; Kıbrıs'ın gümrük ve tütün vergisinin mahalli müzayedesini olan 20,000 kuruş bedel ile talibine ihalesinin gerçekleştirilmesi istenmiş ancak vergi bedeli, sabık bedelinden çok düşük kaldığı için emaneten idaresi münasip görülmüştür¹³⁷⁷. 1860 yılından itibaren de imparatorluğun kalanında olduğu gibi Kıbrıs'ta da gümrük gelirleri tamamen emaneten idare yönetimine bırakılmıştır¹³⁷⁸.

Hatırlanacağı gibi öncesinde sahil şehirlerine gidecek eşya ya da malların gümrüğü varılan yerin gümrüğünde tahsil edilirken, 1857 tarihli Mahreç Nizamnamesi ile gümrük

Onlar; bu vergilerin tamamen kaldırılmasını ancak deniz nakliyatı yabancıların elinde bulunduğu için iskelede alınan dahili vergilerin ise aynen devam ettirilmesi gerektiğini savunmuşlardır; Kıvrak, 1989: 31-32, Kütükoğlu, 1996: 263; Şener, 1990: 147-148.

¹³⁷² Dahili gümrüklerin kaldırılmasına ilişkin ilk adım muhdes gümrüklerin kaldırılmasıyla atılmıştır. İkinci adımda 1840'larda kurulan yeni fabrikaların hammadde ve mamullerinden alınan iç gümrük vergileri hafifletilmiş ya da tamamen kaldırılmış, bir diğer adımda ise 1860'lardan sonra anlaşmalarla vergi oranı %12'den %8'e indirilmiştir. Bu tarihlerden itibaren tanınan vergi muafiyetleri yaygınlaştırılmış, nihayet 1874 yılına gelindiğinde karayolu ile yapılan tüm mübadelelerde iç gümrükler kaldırılmıştır; Genç, 1985: 790.

¹³⁷³ Genç, 2021: 195.

¹³⁷⁴ A.}MKT.1/5.

¹³⁷⁵ Kıbrıs'ta da iltizama verilen gümrük gelirleri için bkz.; İ.DH.98/4944, İ.DH.116/5850, MVL.44/19, İ.DH.137/7050, A.}MKT.NZD.112/74, İ.DH.348/22935, İ.DH.426/28170; örneklere göre; Kıbrıs'a bağlı emtia gümrükleriyle, mukataa dahilinde bulunan harir aşarı, ihtisap rüsumu gibi diğer gelirler birlikte ihale edilmiştir.

¹³⁷⁶ C.ML.592/24411.

¹³⁷⁷ İ.DH.445/29419.

¹³⁷⁸ Örnek belgeler için bkz.; A.}MKT.UM.484/32.

vergilerinin malın çıktığı yerin gümrüğünden tahsili uygulaması getirilmiştir¹³⁷⁹. 23 Ocak 1857 tarihli bir belgede Kıbrıs'ta da bu yeni düzenlemenin uygulanmaya başlanacağı bildirilmiş, Kıbrıs'ta emtia ve eşyanın nizamı gereğince amediye ve reftiyesinin tahsil edilmesi istenmiştir. Buna göre; imparatorluğun her bir mahallinden sahil iskelelerine indirilen emtia ve erzakın iskeleye vardığında eğer İstanbul'a getirilmeyecekse yeni tarife gereğince %9 gümrük vergisi, çıktığı iskelede alındığından, eğer yine iskele olan mahallerde satılır ise yeniden vergi talep edilmemesi istenmiştir. Ancak *“eğer eşyâ-yı mezbûrenin evvel iskeleden sefineye tahmîl veyahut karadan ahir mahâlê nâkil olunduk da ol vakit yine tarifesi vecihle %3 reftiye gümrüğü ahz olunması”* istenmiştir. Nizamın icrasıyla beraber, iskelelere indirilen mal ve eşyaların gümrüğünün ödendiğine dair verilen ilmühaberinin teslimi ve amediye resminin tahsili için imparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da gümrük kulübeleri inşa ettirilmiştir. Buna göre Tuzla iskelesinin kara tarafına, yol başlarına memurlar için Gümrük Müdürü Mehmet Vasfi Efendi tarafından dört adet kulübe inşa ettirilmiştir. Ancak bu kulübeler kırk kişiden oluşan bir grup tarafından tahrip edilmiştir. Hatta kulübelere zarar veren şahısların gümrük vergilerinin *“îtâsında muhâlefet eylediklerinden bahisle”* kulübelerin yeniden yapılması durumunda, yine yıkacaklarını ifade ettikleri bildirilmiştir. Bu şahıslardan altısı teşhis edilmiş, bunların ikisinin Fransa devleti tebaasından Mişel Peru ile Amiyyet oğlu ve ikisinin İngiltere devleti tebaasından Konstantino Pranse isimli ile Konstantino Nikola ve birinin Napoli tebaasından Balıkçı Lostromo ve birinin de Yunan tebaasından Delemahü isimli kişiler olduğu bildirilmiştir¹³⁸⁰. Yürütülen tahkikata ilişkin olarak sorumluların sorgulanmasına başlanmıştır. 12 Haziran 1857 tarihli bir belgede; bunlardan ikisinin *“devlet-i fehîmeleri tebaasından bulunduğu”* ve konsoloshane tercümanı nezaretinde muhakeme olunmak üzere Meclis-i Livâ'ya gönderilmeleri hususunun *“Kıbrıs'ta mukîm devlet-i metbûalar konsolos vekili tarafına”* iletildiği bildirilmiştir. Ancak konsolos vekili; *“bu maddenin tetkik-i rü'yeti kendisine ait bulunacağından bahisle merkumları caneb-i hükûmete gönderemeyeceğini”* yazılı olarak bildirmiştir. Buna istinaden verilen cevapta; bu türden büyük suçlara ilişkin davaların konsoloshane tercümanı hazır bulunduğu halde, mahalli hükümet tarafından görülmesi gerektiğinden, şahısların muhakemelerinin icrasına razı olması konusunda konsolos vekilinin ikaz edilmesi istenmiştir¹³⁸¹. Görüldüğü üzere Kıbrıs'ta yeni nizamın icrasında mukavemetle karşılaşmış, bazı şahıslar barakaları tahrip ederek vergiden kaçabilmenin önünü açmaya çalışmışlardır.

¹³⁷⁹ Kütükoğlu, 1996: 263.

¹³⁸⁰ MVL.303/31.

¹³⁸¹ HR.SYS.2925/41.

Ayrıca konsoloshane tercümanı nezaretinde ve nizama uygun şekilde yapılacak sorgulamanın konsolos vekili engeline takılması ve vekilin suçluları koruması hayli ilgi çekici bir durum yaratmıştır.

1861 yılında kaleme aldığı raporunda Lang Osmanlı'nın gümrük vergisi gelirin 1 milyon kuruş miktarında olduğunu aktarmıştır¹³⁸². 1862 yılında kaleme aldığı raporunda Viskonsül White gümrüklerden ve ipek aşarından toplanan gelirin 2.600,000 kuruş olduğunu aktarmıştır¹³⁸³. Gümrükler gelir ve giderlerini kaydettikleri pusulaları oluşturmakla yükümlü tutulmuşlardır. Buna göre 18 Ekim 1861 tarihinde Kıbrıs Mutasarrıfı Hayrullah Paşa'ya hitaben kaleme alınmış yazıda; Baf gümrüğünün her ay hükümete vermesi gereken gelir-gider pusulalarından eylül ayına ait olanının takdim olunduğu bildirilmiştir¹³⁸⁴. Gümrük gelirlerinin farklı yerlere aktarıldığı durumlar da olmuştur. Buna göre; Hicaz'da kullanılmak üzere Şam'dan tertip edilmesi kararlaştırılan "*asakir-i muvazzafanın*" masraflarının Kıbrıs ve İzmir gümrüğünün 1278 (1861/1862) yılı hasılatından karşılanacağı bildirilmiştir¹³⁸⁵. Ödenen gümrük vergilerine ilişkin olarak 18 Temmuz 1877 tarihli belgede; Tuzla kaymakamlığının 1875/1876 (1292) ve 1876/1877 (1293) yılları aşar malından olup Fındık oğlu Ahmet Kaptan'ın gemisine yüklenip İstanbul'a gönderilen 13,646 kile 2 rub'¹³⁸⁶ arpanın 9 buçuk kuruş miri hesabıyla kıymeti 29,641 kuruş 30 para olurken, bunun gümrük vergisi 9,334 kuruş 10 para olarak hesaplanmıştır¹³⁸⁷.

Gümrük vergisi uygulamalarına ilişkin olarak 24 Eylül 1862 tarihinde; Kıbrıs'ın bir iskelesinden bir başka iskelesine kayıkla nakledilen eşyalardan gümrük vergisi alınacağı bildirilmiştir. Ayrıca gümrük olmayan yerlerden Kıbrıs'a gelecek eşya ve erzaktan da gümrük vergisinin tahsil edileceği bildirilmiştir¹³⁸⁸. Bir başka yenilik olarak da 19 Şubat 1862 tarihli bir yazıyla gümrüklerden harice çıkarılacak eşyaların damgalanacağı bilgisi verilmiştir¹³⁸⁹. Gümrükten kaçırılırken tutulan eşyalarla ilgili de belirli uygulamalar takip edilmiştir. Örneğin 22 Aralık 1877 tarihli bir belgede; sandığa koyulmayıp gümrük iskelesi yanında bulunan sandal ile kaçırılmaya çalışılan çanakların gümrük hademeleri tarafından yakalanması

¹³⁸² Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st and June 30th 1862: 358.

¹³⁸³ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 469.

¹³⁸⁴ A.}M.26/4.

¹³⁸⁵ A.}MKT.MHM.241/82; A.}MKT.MHM.253/24; A.}MKT.MHM.254/44; A.}MKT. MHM.258/78.

¹³⁸⁶ Çeyrek, dörtte bir

¹³⁸⁷ TŞR.KB.190/145.

¹³⁸⁸ A.}MKT.NZD.451/87.

¹³⁸⁹ A.}MKT.NZD.401/67. Bir başka belgede ise sahil gümrüklerinde verilen tezkereler için yeni usulün uygulanacağı bildirilmiştir; A.}MKT.UM.551/35.

üzerine, bu türlü kaçırılırken tutulan eşyaların zapt ve müsadere edilmeleri gerektiğinden bu eşyaların da zaptının ve müsaderesinin icra olunduğu bildirilmiştir¹³⁹⁰.

İncelenen dönemde Kıbrıs'ta gümrük idaresi, imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi gümrük emininin uhdesine bırakılmıştır. İncelenen dönemin başında Kıbrıs gümrük emniyeti vazifesi Mustafa Necip Efendi tarafından yürütülmüştür. Ancak 1862 yılının başında, Halep gümrük emini Reşit Paşa ile eyalet valisi arasında bir anlaşmazlık olduğu için Reşit Paşa'nın bu görevde kalması uygun olmayacağından, başka bir yerin gümrüğe "*tahvil-i memuriyeti*" istenmiştir. Buna istinaden Kıbrıs gümrükçülüğünün maaşı, Halep gümrükçülüğü maaşına yakın olduğundan, Reşit Paşa'nın Kıbrıs gümrük emanetine ve Kıbrıs gümrük emini Mustafa Efendi'nin de Halep gümrüklerine "*becayış-i memuriyetleri*" gerçekleştirilmiştir¹³⁹¹. Ancak gümrük emini Reşit Paşa Kıbrıs'ta da birtakım problemler yaşamıştır. 20 Ağustos 1862 tarihinde Kıbrıs gümrük emini Reşit Paşa ile Başkâtibi Rasim Bey karşılıklı olarak birbirlerini yolsuzlukla ve nizama aykırı hareket etmekle suçladıkları yazılar kaleme almaya başlamışlardır. Bunun üzerine başkâtip Rasim Bey ailesiyle birlikte Lefkoşa'ya götürülse de burada kalması uygun görülmemiştir. Ayrıca Halep gümrükçüsü olarak tayin edilen Mustafa Necip Efendi, Reşit Paşa'nın Halep gümrükçülüğü sırasında gümrük idaresini ve gümrük işlerini verilen talimatlara uygun yapmadığını ve kayıtları fevkalade karışık tuttuğundan dolayı pek çok şikâyet alındığını bildirmiştir. Buna istinaden böyle bir idarenin başında bulunan iki memurun, birbiri hakkında söyledikleri ve birbirleriyle husumet halinde bulunmaları kabul edilemez bir durum olduğundan bu iki isim de azledilmiştir. Ayrıca Kıbrıs gümrük işlerinin ıslah edilmesi gerektiği de anlaşıldığından, bu iki ismin yerine Ocak Ağasızade İzzet Bey ve Şevket Bey tayin edilmiş, gümrük işlerinin de ıslah edileceği bildirilmiştir¹³⁹².

Kıbrıs'ta gümrük vergilerine ilişkin şikâyetler genel olarak gümrük çalışanlarının tarife dışına çıkararak, fazla vergi almalarıyla ilgili olmuştur. Örneğin; Eylül 1856'da Yunanistan'ın Kıbrıs konsolosu tarafından kaleme alınan yazıda, Yunanlı tüccarlardan memleket dahilinde kullanılmak üzere bir sahilden diğer sahile veya bir mahalden, dışarıya naklettikleri emtia ve eşyalar için Kıbrıs gümrükçüsü tarafından kara gümrüğü adıyla, geçerli tarifenin dışında %9 kuruş vergi talep edildiği bildirilmiştir. Ayrıca eski şarabın tarifede gümrüğü 8 kıyyede 4 kuruş iken, Avrupa'ya gönderilen sıradan ve bir yıllık şaraptan da 4 kuruş vergi alındığı ve ihraç olunan emtiadan da "*kalemiye*" adıyla akçe istendiği

¹³⁹⁰ TŞR.KB.190/155.

¹³⁹¹ A.}MKT.UM.558/31, MVL.761/19, İ.MVL.461/20767, A.}MKT.UM.551-57.

¹³⁹² İ.MVL.473/21417.

belirtilmiştir. Bu gibi durumlar ticareti sekteye uğratacağından ve tüccarları zarara sokacağından, Yunan devleti konsolosu tarafından bunun önüne geçilmesi istenmiştir¹³⁹³. Yine bu durumla ilgili olarak, 15 Temmuz 1862 tarihinde İskoç ve Norveç elçiliği kaleme aldığı bir mektupla, Kıbrıs'tan ihraç edilen eşyalardan tarifeden ziyade vergi alan gümrük memurlarını şikâyet etmiştir¹³⁹⁴.

Bazı kesimlerin diğer vergilerde olduğu gibi gümrük vergilerini ödememek için çeşitli yollara başvurdukları görülmüştür. Örneğin istemedikleri 2 Aralık 1858 tarihinde kaleme alınan bir belgede; “*düvel-i mütehabbe tüccarı*” adıyla anılan yabancı tüccarların, Kıbrıs gümrüğünden geçirdikleri kumandarya şarabının kıyye başına 61 akçe olan gümrük vergisini, tarifeye fahiş fiyattan kaydedildiği gerekçesiyle gümrük vergisini ödemedikleri bildirilmiştir. Bu tüccarların tarifede belirlenmiş tutarı ödememeleri kabul edilebilir bir durum olmadığından, bakayalarında biriken meblağın ödenmesine dair elçiliklere müzekkere verilmiştir¹³⁹⁵.

Kıbrıs'ta gümrük vergileri ile ilgili usulsüzlüklere konsolosların da karıştığı görülmüştür. Örneğin 1861 yılında İsveç Konsolos vekilinin karıştığı bir olay bu duruma güzel bir örnektir. Buna göre; İsveç devletinin Tuzla iskelesinde ikamet eden konsolos vekili Antonaki Venedetciyano, Avrupa'ya göndermek üzere sigortalattığı yirmi üç balya işlenmemiş ipeği, gece vakti gemiye yüklemiştir. Ancak ipeğin yüklendiği gemi Rodos civarında batınca, ipeğin bedelini sigortacıdan tahsil etmek isteyen konsolos vekili, ipeğin gemiye yüklediğini ispat etmekle yükümlü olduğundan gümrük defterlerine müracaat edilmiştir. Ancak gümrük defterlerinde kaydı bulunamadığından, ipeğin kaçak olarak gemiye yüklendiği anlaşılmıştır. Tuzla kaza meclisinin yaptığı tahkikatta, ipeğin kaçırılmasına yardım eden şahısların kayıkçı Covanni, arabacı Yani ve hamal Yasumi isimli kişiler olduğu belirlenmiş ve bu kişiler suçlarını itiraf etmişlerdir. Gümrükten mal kaçıranlara yardım edenler hakkında ceza kanununda herhangi bir madde bulunmadığı için, ipeğin kaçırılmasına yardım eden şahıslar hakkında devlet malının çalınması üzerinden işlem yapılmış ve bunların “*kanun-ı mezkûrun iki yüz otuzuncu maddesinin zeylinde muharrer âdi sârik muâvini itibarıyla altışar ay müddetle hapis olunmaları*” kararlaştırılmıştır. Konsolos vekilinden iki kat gümrük vergisi tahsil edilmiş ve durum İsveç elçiliğine bildirilmiştir. Konsolos vekili ise ipeğin tazminine ilişkin bir dava açmıştır¹³⁹⁶. Görüldüğü üzere ipeğini sigortalatan ancak vergisini ödemeyen, suçun asıl faili konsolos vekili yalnızca iki kat vergi ödemeye mecbur

¹³⁹³ HR.MKT.163/64.

¹³⁹⁴ HR.MKT.403/2.

¹³⁹⁵ HR.MK.267/59.

¹³⁹⁶ A.}MKT.UM.357/84; A.}MKT.MVL.134/87; HR.SYS.2937/49; MVL.786/51.

bırakılmış ve durumun elçiliğe bildirilmesi haricinde kendisine herhangi bir yaptırım uygulanamamıştır.

Kıbrıs'ta gümrük vergilerine ilişkin sorun yaratan konulardan biri de eşyaların muayenesi hususu olmuştur. Örneğin Ocak 1862'de İngiltere devleti tüccarından olup Kıbrıs'a geçici olarak iki ay önce konsolos vekili olarak tayin edilen Mösyö Lator himayelilerinden Konstantino Pranse¹³⁹⁷ isimli şahsın kendine ait altı varil kumandarya şarabını gece vakti saat iki sularında, yanında bulunan yasakçı ve hizmetlileriyle beraber, resmi mirîsini ve gümrük vergisini ödemedi, gümrük gardiyanlarını kovarak konsoloshanesine götürdüğü gümrük emini Mustafa Necip Efendi tarafından bildirilmiştir. Ancak konsolos vekili sonrasında pişman olup vergilerini tamamen ödemiş, yalnızca “*cebren bahre tenzili maddesi kaldığına*” ilişkin Kıbrıs Mutasarrıfı Mehmet Hayrullah Paşa tarafından 26 Ocak 1862 tarihinde bir bilgilendirme yazısı kaleme alınmıştır¹³⁹⁸. Görüldüğü üzere geçici olarak konsolos vekilliği görevini yürüten şahsın, bulunduğu makamdan da yararlanarak kendisine ait şarapları vergisini ödemeksizin makamına götürmüştür.

Yine Kıbrıs Rüsumat Nezaretinden 25 Haziran 1863 tarihinde kaleme alınan bir yazıda; Fransa devletinin Tuzla'da ikamet eden konsolos, tebaa ve tüccarından bazı kişilerin gümrüklerin nizamına aykırı hal ve hareketlerinden başka, gümrük kolcularını dövüp sövmek gibi, silah çekmek gibi eylemlere giriştikleri bildirilmiş, bu hareketlerin önünün alınması için elçilik nezdinde girişimde bulunulması istenmiştir. Bu yazının yazılmasından sadece beş gün sonra, 30 Haziran 1863 tarihinde yeni bir olay meydana gelmiştir. Buna göre; Beyrut'a ardından İskenderiye'ye uğrayıp Kıbrıs'ın Tuzla iskelesi limanına gelen Avusturya Lloyd Kumpanya vapurlarından, Fransa devleti tebaasından karantina hekimi Mösyö Foblan ile yine Fransa tebaa ve tüccarından olan ve Tuzla'da ikamet eden Vardiyovasile ve Karafdo isimli şahısların beş sandık ve dört büyük el çantası ve bir sepet içinde bulunan eşyalarını Tuzla gümrük iskelesinin dışında bir yere çıkardıkları bildirilmiştir. Sonrasında Farkon'un yazıcısı gelip, eşyaların indirildiği yerde yahut evlerinde muayene ettirilmesini talep etmesi üzerine, eşyaların gümrük iskelesi haricinde bir yere çıkarılması nizama aykırı olduğundan, bu eşyaların muayene için gümrüğe götürülmesi istenmiştir. Buna rağmen Necip ve Mustafa isimli iki gardiyanın ifadesine göre Fransa devleti konsolosu Marikor'un gönderdiği üç tercüman ve yasakçı zor kullanarak, eşyaları iskeleden çıkarıp konaklarına götürmüşlerdir. Buna istinaden 17 Temmuz 1863 tarihli yazıda, daha evvel gönderilen yazıya cevap dahi

¹³⁹⁷ Gümrük barakalarına zarar veren bu şahıs olabilir ya da bu durum yalnızca bir isim benzerliğinden ibarettir.

¹³⁹⁸ A.}MKT.UM.535/78.

alınamamışken böyle bir olayın daha meydana geldiği ifade edilmiştir¹³⁹⁹. İfadelerden, yaşanan usulsüzlüklerle ilgili herhangi bir yaptırım uygulanmadığı için, bu tarz olayların önü alınamadığı anlaşılmaktadır.

Bu tip olayların artması üzerine yeni bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre; Kıbrıs Rüsumat Nezareti tarafından Kıbrıs'ın Tuzla iskelesine gelen vapur ve gemilerden karaya, karadan vapur ve gemilere ihraç ve ithal olunacak emtia ve eşyanın muayenesi için doğrudan gümrüğe götürülmesi kanunen gerekliken, Tuzla'da ikamet eden “*düvel-i ecnebiye tebaa ve konsoloslarının muayene mahallinin adem-i vus'atı*” gibi çeşitli bahanelerle gümrüğün dışındaki yerlerden tüccar sandallarıyla eşya taşıdıkları bildirilmiştir. Bunun üzerine merkezle Kıbrıs arasında yürütülen haberleşmede, gümrükte başka bir muayene mahalli daha yaptırıldığından, diğeriyle birlikte muayene mahallinin kâfi olduğu anlaşılmıştır. Buna istinaden eşyaların doğrudan gümrükten geçirilmesi, bunun yanında tüccar ile tebaa-i ecnebiye kayık ve sandallarına numara verilmesi usulünün getirilmesi kararlaştırılmıştır. Buna göre; usulün dışında hareket ederek, gümrükten eşya kaçırılmasına vasıta olanlar haklarında usulün uygulanacağı ve bunun konsoloslar tarafından da kabul edildiği bildirilmiştir¹⁴⁰⁰. Ancak bunun hemen ardından yine başka bir olay vuku bulmuştur. 31 Ekim 1864 tarihinde Kıbrıs Rüsumat Nezaretinden kaleme alınan bir yazıda, İtalya devleti tebaasından Kaptan Petro'nun gemisine İtalya devleti konsolos vekilinin yasakçısı Osman'ın beş varil içerisinde bulunan 550 kıyye şarabının gümrüğün dışında bulunan Loranzo ve Mandevanni Bâzergân'ın mağazası önünden yüklendiği, orada bulunan gümrük kolcusunun durumu fark edip müdahale etmesiyle, kaptanın tayfalarının kolcuyu denize itip varilleri gemiye naklettikleri bildirilmiştir. O sırada orada bulunan Mutasarrıf Mehmet Halet Paşa duruma müdahale etmiş, varillerin gümrüğe iadesi, kolcuya gösterilen muamele için tayfalar hakkında kanunen muamelenin icrası ve kaptanın bir tarafa hareket ettirilmemesi için durum hükümet tercümanı aracılığıyla İtalya devleti konsolos vekiline tebliğ edilmiştir. Ancak konsolos vekili resmi tebligatı imzalamayarak, geminin gitmesine göz yummuştur. Bunun üzerine yine Tuzla'da ikamet eden tüccar Karloritini bir sandık eşyasını gümrük iskelesi dışında bir yerden kayıkçı Petraki'nin sandalına yüklerken, eşyaların gümrüğe götürülmesi gerektiği gümrük kolcusu Süleyman tarafından söylenmiş ise de kendisine; “*konsolosun emri böyle*” diye cevap verilmiştir. Kolculara küfredip, darp edildikten sonra sandal vapura kaçırılmıştır. Tebligata cevap alınamadığı için Kaptan Petro da salıverilmiş ve gece vakti hareket etmiştir. Üstelik aynı şahsın geçen yıl Leymosun gümrük kolcusunu darp etmekten sabıkası bulunduğu halde neden

¹³⁹⁹ HR.MKT.452/43.

¹⁴⁰⁰ HR.H.532/6.

konsolos vekili tarafından göz yumulmasının uygun düşmediği beyan edilmiştir. Sonuç itibarıyla durumun tebliği ile gerekenin yapılması resmen talep olunmuş ise de cevap bile alınamaması ve konsolos vekillerinin böyle şeylerde hükümeti tanımamalarının sebebinin uygunsuzluklarının yanlarına kalmasından kaynaklandığı belirtilmiş, böyle hareketlerin rüsumat memurlarının haysiyetine dokunacağı ve görevlerini icra ederken kudretlerini sarsacağı ifade edilmiş ve gerekenin yapılması istenmiştir¹⁴⁰¹. Dolayısıyla göz göre göre gümrükten eşya kaçırılmış, görevini yapmaya çalışan memurlar yok sayılmıştır. Bütün bunların konsolosların¹⁴⁰² usulsüzlüklerde bizatihi yer almasından ve bunu yapanlara arka çıkılmasından kaynaklandığı aşikardır. Bu örneklerden anlaşılan; devlet maddi zararını bir şekilde tazmin edebilse de konsolosluklar ya da sair makamlar nezdinde yaşadığı itibar kaybını telafi edememiş olduğudur.

3.1.6. Resmi Mîrî

Osmanlı İmparatorluğu'nda vergi alınan kalemlerden biri de şarap, rakı, bira gibi alkollü içecekler olmuştur. Müskirat imalatı ve satışı olmak üzere iki ayrı açıdan vergilendirmeye tabi tutulmuştur. Klasik dönemde müskiratın tüketiminden “*öşür-i şıra*”, “*resm-i fıçı*” gibi vergiler tahsil edilirken, satışı söz konusu olduğunda fıçı başına vergi alınmıştır¹⁴⁰³. İlk dönem uygulamalarında alkollü içkilerin üretim, tüketim ve ticaretinin vergilendirilmesi tımar sisteminde, haslar içinde ya da bağlı bulundukları mukataaların içerisinde yapılmıştır¹⁴⁰⁴. Tanzimat öncesinde alkollü içki üretiminden ve satışından alınan “*zecriye rüsumu*” 1840 yılından itibaren muhassıllar vasıtasıyla tahsil olunmaya başlanmıştır. Sonrasında Zecriye Gümrüğü Emaneti tesis edilmiş, ardından da gümrüklerle beraber idareler Rüsumat Emaneti adı altında birleştirilirken, diğer taraftan Zecriye Nezâreti ortaya çıkmıştır¹⁴⁰⁵.

1859 yılına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nda üretilen ya da ithal edilen içkilerden çeşitli isimlerle alınan vergiler ile dahili ve harici gümrük vergileri tamamen kaldırılmış, bunların yerine %20 oranında “*rüsum-ı müctemia*” adıyla yeni bir vergi getirilmiştir. Bir süre Zecriye Nezâreti tarafından emaneten idare edilmeye başlanan bu

¹⁴⁰¹ HR.H.532/6.

¹⁴⁰² Konsolosların yetki ve imtiyazlarını kullanarak, Kıbrıs'ta giriştikleri faaliyetleri İngiltere konsolosları nezdinde değerlendiren çalışma için bkz.; Erdönmez, 2011: 91-118.

¹⁴⁰³ Alınan bu vergiler bölgelere göre farklılık göstermiştir; örneğin kimi bölgelerde belirli oranda alınırken, kimilerinde değeri üzerinden yani “*ad valorem*” bir vergilendirme yapılmıştır. Ancak ürünün değeri üzerinden yapılan vergilendirme yolsuzluğa açık olduğundan ve kaçakçılığı teşvik ettiğinden klasik dönem sonrasında bu uygulama yerine belirli bir oran üzerinden alınan vergiler tercih edilmiştir; Koyuncu, 2019: 33.

¹⁴⁰⁴ Koyuncu, 2019: 33; Koyuncu, 2020: 50.

¹⁴⁰⁵ Şener, 1990: 163.

verginin ömrü kısa olmuş, 1861’de hazırlanan bir nizamname ile yeniden düzenlenerek, %10 oranında tahsil edilen “*resm-i miri*” ye dönüştürülmüştür¹⁴⁰⁶. Vergilendirmeye ilişkin esaslara göre; bağ bozumundan sonra şarap ve rakı imal edilen dükkân, mağaza ve evlerin incelenip, yapılan şarap ve rakıların tespit edilerek, deftere kaydedilmesi planlanmıştır. Sonrasında şarap ve rakının o bölgenin rayicine göre fiyatlarının, kaza meclislerinde muhtarlar ve bilirkişiler tarafından tespit olunması kararlaştırılmıştır. Bu bedelin sancak meclisi tarafından da onaylanmasından sonra %10 hesabıyla her mükellefin ödemesi gereken tutarın belirlenmesi ve verginin şubat ayı bitimine kadar memurlar tarafından parça parça tahsil edilmesi planlanmıştır¹⁴⁰⁷. Bakıldığından %20 oranındaki bir “*müctemia*” vergisinden %10’luk bir vergiye geçilmesiyle, vergi oranı düşmüş olsa da resmi mîrîsi ödenen bir malın başka mahale naklinde ayrıca bir gümrük vergisine tabi tutulması vergi yükünü ağırlaştırmıştır. Resmi mîrî uygulaması sonraki dönemlerde de herhangi bir değişikliğe uğramadan devam etmiştir¹⁴⁰⁸.

Müskirat satışının vergilendirilmesi ise 1278 (1861/1862) tarihli bir nizamname ile düzenlenmiş, buna göre tüm tebaa için kıyye ve kadeh ile içki satışı yapanlardan “*ruhsat tezkeresi*” alınması kararlaştırılmıştır. “*Resmi ruhsatiye*” adıyla alınacak bu verginin tutarı, işyerinin yıllık kirasının %15’ini temsil etmiştir. 1867 yılında çıkarılan bir başka nizamname ile “*resmi ruhsatiye*” nin yerini “*resmi beyiye*” almış, bu yeni verginin oranı da işyerinin yıllık kirasının %25’i olarak belirlenmiştir¹⁴⁰⁹.

Gümrük vergilerine ilişkin düzenlemeler Kıbrıs’ta da uygulanmaya başlanmış, 6 Nisan 1859 tarihli bir belgede; “*müskirattan alınmakta olan kâffe rüsûmatın def’iyle ve gümrük resmi birleştirilerek rüsûmat-ı müctemîa namıyla %20 vergi istihsali hakkında*” talimat gönderildiği bildirilmiştir¹⁴¹⁰. Buna göre Kıbrıs’ta da 1859 tarihinden itibaren müskirattan yani alkollü içeceklerden alınan vergilerle, bu ürünlerden alınan gümrük vergileri birleştirilmiş ve %20 oranında düzenlenen müctemia vergisi alınmaya başlanmıştır. Ancak Kıbrıs’ın bazı mahallerinde Yunan devleti tebaasından olan tüccarlardan, yeni verginin yürürlüğe girmesinden evvel imal ettikleri müskirattan %20 oranında gümrük vergisi talep edildiği bildirilmiştir. Sefareten “*fermân-ı âlînin neşir ve ilanından evvel imâl olunan müskirâta şümulü olamayacağı cihetle*” bu tüccarlardan rüsum-ı müctemianın talep

¹⁴⁰⁶ Erol, 2021: 53; Şener, 1990: 164.

¹⁴⁰⁷ Fabrikalarda imal edilen içkilerden ve arpa suyundan da %10 oranında vergi alınması kararlaştırılmıştır; Şener, 1990: 164.

¹⁴⁰⁸ Şener, 1990: 164-165.

¹⁴⁰⁹ Şener, 1990: 165.

¹⁴¹⁰ HR.MKT.283/68.

edilmemesi istenmiştir. Buna göre verginin yürürlüğe girdiği tarihten evvel imal edildiği ispat edilen müskirattan rüsum-ı müctemia talep edilemeyeceği bildirilmiştir¹⁴¹¹.

Rüsûm-ı müctemia kısa ömürlü olmuş, bu verginin yerine 1861 yılında resmi miri yürürlüğe girmiştir. Buna göre; rüsum-ı müctemianın Ağustos 1861’de lağvedilmesiyle, %10 oranında alınmaya başlanacak resmi miri için “*istimare maddesinin*” layıkıyla icrası adına Kıbrıs kazalarında birer resmi miri memuru, istimareci¹⁴¹², kolcu ve kâtip istihdam edileceği bildirilmiştir. 18 Mayıs 1862 tarihinde Kıbrıs’tan buna cevaben; müskiratın imalinden alınacak %10 oranındaki resmi miriyi tahsil etmek, rakı fabrikası ve ihraç edilecek alkollü içeceklerle ilgilenmek, bunların defterlerini tutmak için Kıbrıs’ta daimî ve geçici olmak üzere on bir resmi miri ve istimare memuru, beş kolcu, iki kâtip istihdamına lüzum olduğu bildirilmiş, bunların maaşlarının toplamda 6,900 kuruşa baliğ olduğu ifade edilmiştir¹⁴¹³.

Vergiye konu olan şarap ve rakı gibi alkollü içkilerin o bölgenin rayicine göre fiyatlarının kaza meclisleri tarafından tespit edilmesi kararlaştırılmıştır. Kıbrıs’ta da fiyatlar kaza idare meclisleri tarafından belirlenmiş, örneğin 13 Şubat 1877 tarihinde Baf kazasında imal edilen müskirata idare meclisi tarafından rakının kıyyesine 90 para, siyah şaraba 40 para ve kırmızı şaraba 30 para fiyat takdir edildiği bildirilmiştir. Ancak Değirmenlikte imal edilen müskirat, Baf’ta imal edilen müskirattan daha iyi olduğu halde şaraba 30 para, rakıya 70 para fiyat takdir olunduğu bilgisi verilmiştir. Buna istinaden Baf’ta neden bu kadar yüksek fiyat belirlendiğinin tahkik ve tetkik edilmesi istenmiştir¹⁴¹⁴. Örnekten de görüldüğü gibi fiyat takdiri yapılırken diğer kazalar da göz önünde bulundurulmuştur.

Daha önce müskiratın imalinden ve satışından iki ayrı vergi alındığından bahsedilmişti. Müskirat imalinin “*imâliye tezkiresi*” ne sahip kişiler tarafından yapılmasına müsaade edilirken, müskirat imalinden alınan resmi miri, üreticilerin ellerindeki imâliye tezkiresine kaydedilmiştir. Buna istinaden Dağ rüsumat memuru Osman Efendi, Hristoğlu Yakomo’dan 1869 yılı mahsulünden imal eylediği müskirat için 13 Mart 1870 tarihinde 48 kuruş 36 para resmi miri almış, bunu da Hristoğlu Yakomo’nun elindeki imâliye tezkiresine kaydetmiştir¹⁴¹⁵.

22 Temmuz 1865 tarihli bir belgede; 1864/1865 (1281) yılı resmi miri gelirinin 400,000 kuruş olduğu aktarılmıştır¹⁴¹⁶. Bunun yanında 1872 yılında Konsolos Riddell son beş

¹⁴¹¹ HR.MKT.346/18.

¹⁴¹² İstimare ticari mallara değer takdiri yapmak manasına gelmektedir.

¹⁴¹³ İ.MVL.467/21156.

¹⁴¹⁴ TŞR.KB.190/69.

¹⁴¹⁵ TŞR.KB.190/18.

¹⁴¹⁶ TŞR.KB.218/119.

yıl içinde Kıbrıs'ta üretilen şarap ve alkollü içkiler üzerinden alınan vergileri şu şekilde aktarmıştır¹⁴¹⁷;

Tablo 3.15 Kıbrıs'ta Üretilen Şarap ve Alkollü İçkiler üzerinden Alınan Resmi Miri

YIL	GELİR (Sterlin)
1868	4,200
1869	8,700
1870	5,700
1871	5,300
1872	4,400

Müskiratın satışı da ayrıca bir vergiye tabi tutulmuştur. Daha önce işyerinin yıllık kirasının %15'i oranında alınan “*resmi ruhsatiye*” yerine, 1867 yılından itibaren işyerinin yıllık kirasının %25'i olarak belirlenen “*resmi beyiye*” alınmaya başlanmıştır. Alkollü içeceklerin satışı, verilen izin tezkeresi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Örneğin 17 Şubat 1875 tarihinde Lefkoşa ahalisinden ve Yunan devleti tebaasından olan İlya Hristoğlu Lefkoşa'da açtığı gazinoda içki satmak için bir dilekçe vermiş, yapılan tahkikatta burada içki satmasında herhangi bir mahzur görülmediği bildirilmiştir¹⁴¹⁸. İzinsiz içki satanlara çeşitli cezalar uygulanmıştır. Buna Kaymaklı karyesi sakinlerinden olan Anasto isimli kadının evinde “*bilâ tezkeresi*” müskirat sattığı tespit edilmiş, buna istinaden kendisinden iki misli olmak üzere 50 kuruş resmi beyiye tahsil edilmiştir¹⁴¹⁹.

İngiliz Konsolosları vergilerin Kıbrıs'ın şarap ve alkollü içki ticaretine çok zarar verdiğini aktarmışlardır. Hatta Hamilton Lang vergiler için; “*adanın bir zamanlar zenginlik ve refahını büyük ölçüde borçlu olduğu, bu önemli ticaret dalına zarar vermek için daha etkili bir yöntem bulunamazdı*” yorumunda bulunmuştur. Lang; halihazırda üzümünden alınan aşar vergisine, üreticilerin şarap satıldığında ödedikleri %20 oranındaki vergi de eklendiğinde, aslında şarap üretiminin değerinin %35-40'ını devletin aldığını ifade etmiş, ona göre bu şartlar altında ticaretin düşmesi kaçınılmaz olmuştur. Lang hükümetin politikasının tasarlanmış bir intihar niteliğinde olduğunu, üstelik bunun İngiliz çıkarları için de bir dezavantaj yarattığını belirtmiştir. Lang ayrıca hammadde üzerinden %10 ve üretim üzerinden de %25'inin hükümet tarafından alındığı hiçbir imalatın başarılı olamayacağı yorumunda bulunmuştur. Lang son olarak 1861 yılında yürürlüğe konulan yeni verginin durumu daha da

¹⁴¹⁷ Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts, 1873: 1097.

¹⁴¹⁸ TŞR.KB.191/221.

¹⁴¹⁹ TŞR.KB.190/8.

kötüleştireceğini belirtmiş, zaten şikâyetle konu olan %20 ya da %25'lik vergi oranı yerine, şarap ihracatı için %45 ya da %50 oranlarında vergi uygulanacağını ifade etmiştir¹⁴²⁰.

White da adanın hiçbir ürününün şarap ve alkollü içkiler kadar gümrüğe katkı sağlamadığını, 1862 yılında alkollü içkilere ödenen verginin, sıralamada bundan sonra gelen diğer ürününün neredeyse iki katı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca White; Osmanlı hükümetinin ağır vergilendirmeyi, alkollü içki üretimini vazgeçirmek için bir yol olarak gördüğünü kaydetmiştir¹⁴²¹.

Osmanlı idaresinin şarap, rakı gibi alkollü içeceklerden imalatı ve satışında iki ayrı vergi alması vergi yükünü ağırlaştırmıştır. Vergi yükünün ağırlaşması elbette Kıbrıs'ın alkollü içecek üretimini ve ihracatını etkilemiştir. Ayrıca müskirat imali alınan izinler çerçevesinde gerçekleştirilmiş, izinsiz müskirat satanlara da çeşitli cezalar uygulanmıştır.

3.1.7. Tütün Vergisi

Tanzimat öncesinde tütün iki ayrı vergiye konu olmuştur. Bunlardan biri tütün ekili alanın dönümü üzerinde 2,5 kuruş olarak tahsil edilen “*duhan dönüm rüsumu*” olurken¹⁴²², diğeri ise tüccarların ödediği gümrük vergisi olmuştur. Tütünden alınan gümrük vergisi, diğer gümrüklerden ayrı olarak “*dönüm rüsumu*” ile ayrı bir mukataa olarak alınmıştır¹⁴²³.

Tanzimat'la beraber dönüm resmi kaldırılmış, tütünden de diğer zirai ürünler gibi aşar ve gümrük vergileri alınmaya başlanmıştır. Bir süre aşar dışında “*zeriye resmi*” tahsil edilmiş, sonrasında bunların yerine beşte bir oranında bir vergi konulmuşsa da Avrupalı devletlerin müdahalesi sonucunda kaldırılmıştır. Dahilde kullanılacak ve satılacak tütünler için gümrük vergisinin yanında tütünlerin kalitesine göre kıyyesinden 60, 40 ve 20 para “*ruhsatiye*” vergisi alınmasına karar verilmiştir¹⁴²⁴. 1838 Ticaret Antlaşması'yla beraber, ihraç edilen tütünlerden %12 oranında vergi alınmaya başlanmıştır. Bu durum hazineyi gelir kaybına uğrattığından, Osmanlı yönetimi bu kaybın önüne geçmek için, tütün sektöründe gümrük vergilerine, ek vergiler uygulamaya başlamıştır. Bu uygulama, ham tütün ithalatının tümüyle yasaklandığı 1861 Kanlıca Ticaret Antlaşması'na kadar devam etmiştir. 1861 yılından itibaren Avrupa devletleriyle yapılan ticari antlaşmalar neticesinde tütün ithali yasaklanmış, bu yolla tütünün koruma altına alınması amaçlanmıştır. Ancak bu gümrük duvarları yalnızca mamul

¹⁴²⁰ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st and June 30th 1862: 359.

¹⁴²¹ Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st 1862 and June 30th 1863: 475.

¹⁴²² Bu verginin üzerin dönüm başına “*kalemiye*”, “*tahsildariye*” ve “*kadı hakkı*” olarak 12 kuruş daha eklenmiştir; Şener, 1990: 159.

¹⁴²³ Şener, 1990: 159; Yılmaz, 2012: 2.

¹⁴²⁴ Şener, 1990: 159; Yılmaz, 2012: 3.

hale getirilmemiş yaprak ve saçak halindeki tütünleri kapsamıştır. Dolayısıyla sigara, puro, enfiye gibi işlenmiş tütün ürünlerinin ithali serbest bırakılmış ve fiyatı üzerinden %70 oranında gümrük vergisi alınmaya başlanmıştır. 1875'te bu tarife %75'e çıkarılmıştır. Aynı tarihlerde Avrupa'dan ithal edilen işlenmiş tütün ürünlerine bandrol uygulaması getirilmiştir¹⁴²⁵.

Bu süreçte tütün sektörü üzerine yapılan araştırmalar ve özellikle 1861 yılında inhisara ilişkin verilen raporun da etkisiyle¹⁴²⁶, Avrupa'da uygulanan tekelleşme sistemine geçişin ilk adımları atılmıştır. Süreç daha ziyade 1864 yılında konulan müruriye resmi vasıtasıyla, vergi kontrolü biçiminde gerçekleştirilmiştir. 1872 yılında Mösyö Zarifi ve Hristaki Efendi'ye verilen imtiyaz ile Osmanlı ilk kez özel inhisar teşebbüsünde bulunmuş ancak bundan da beklenen sonuç alınamamıştır. Bu yüzden 1873 yılında devlet inhisarı bizzat yapmaya karar vermiş, buna istinaden kurulan inhisar idaresi Rüşumat Emanetine bağlanmıştır. Osmanlı idaresi 1874 yılında hem vergilendirme sistemini hem de vergi oranlarını Avrupa seviyesine taşımak için, üreticiden tüketiciye her noktasını denetim altına aldığı ve bandrol sistemiyle tüketiciyi de ilk kez vergilendirdiği bir sistem kurmuştur. Bu uygulama tütün gelirlerinin idaresinin Rüşumat Emanetinden alınıp, 1880 yılında Rüşum-ı Sitte İdaresi'ne devrine kadar sürmüştür¹⁴²⁷. Tütün tekelinin kurulmasıyla tütünden alınan öşür dışındaki gümrük vergileri ve diğer tüm vergiler kaldırılarak, bunların yerine kıyyede 12 kuruş oranında alınacak "*müruriye resmi*" getirilmiştir. Tütünün topraktan kaldırılıp, ilk nakledildiği yerlerde tahsil edilecek müruriye resminin idaresi için memurlar atanmıştır. Bu yeni teşkilat Rüşumat Nazırlıklarının kurulmasıyla, Gümrük Emanetleri ve Memliha Müdürlükleriyle beraber tek bir idare altında birleştirilmiştir. Bu yeni düzenlemede İstanbul'a götürülecek tütünlerin müruriye resminin bulunduğu yerde alınacağı, ihraç edilecek tütünlerden bu verginin alınmayacağı karara bağlanmıştır¹⁴²⁸. Tütünlerin kalitesine bakılmaksızın hepsinden eşit oranda müruriye resmi alınması, tütün gelirlerinde azalmaya sebep olmuştur. Bu yüzden 1867 yılında bu vergi tütünün kalitesine göre alınmaya başlanmış, en düşük kaliteli tütünden 6 kuruş, orta kalitede olan tütünden 12 kuruş, en üst kalitede olan tütünden 24 kuruş vergi alınması kararlaştırılmıştır. Nakit ödemelerde belirli bir oranda indirim yapılmasına karar verilmiştir.

¹⁴²⁵ Dürümoğlu, 2000: 79; Şener, 1990: 161-162; Yılmaz, 2012: 3.

¹⁴²⁶ Osmanlı ekonomisi üzerine Mr. Foster ve Lord Hobart tarafından hazırlanan bir raporda; imparatorluk topraklarında tütün tüketimi yaygın olmasına rağmen, Avrupa'nın aksine bu mamulün tüketiminden vergi alınmadığına dikkat çekilmiştir. İngiltere ve Fransa tütün tüketimi üzerinden önemli bir kazanç elde ederken, Osmanlı'da inhisarın olmaması, kaçakçılığın yaygın olması, vergi toplamada iltizam usulünün kullanılması gibi sebepler bu sistemin önündeki en büyük engelleri oluşturmuştur; Yılmaz, 2005: 202; Yayıştıran, 2013: 49.

¹⁴²⁷ Yılmaz, 2005: 158, 202, 254-255; Yayıştıran, 2013: 49, 56.

¹⁴²⁸ Avrupalı devletler tütünlerinin Osmanlı'ya girişinin yasaklanmasının karşılığında, dışarıya çıkaracakları tütünler için gümrük vergilerini kaldırmışlardır; Şener, 1990: 161.

1874 yılında çıkarılan bir nizamname ile tütün ve sigara fabrikalarının kurulabileceği belirtilerek, fabrikaların işleyecekleri tütünün çeşidine göre 30, 20, 15 ve 10 kuruş oranlarında “sarfiyat resmi” ödemeleri karara bağlanmıştır¹⁴²⁹.

Bu vergiler dışında tütünün satışından da 1862 yılından itibaren “beyiye resmi” alınmaya başlanmıştır. Kıyılmış tütün, tömbeki, enfiye, sigara ve ağız tütünü satanlar bu vergiyi ödemekle yükümlü tutulmuşlardır. Bu verginin işyerinin yıllık kirasının %30’u oranında alınması, seyyar satıcılardan da 100 kuruş olarak, maktu şekilde tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır. Daha sonra beyiye resmi maktu bir tutar üzerinden alınmaya başlanmıştır. Tütünden alınan tüm vergiler bütçelerde “duhan” başlığı altında tek kalemde tutulmuştur¹⁴³⁰.

Osmanlı idaresi tütün sektöründe üreticiden tüketiciye her noktasını denetim altına aldığı bir sistem kurmuştur. Kaçakçılığı azaltmak için ekili alanların gümrük idarelerince tespit edilmesi sağlanmış ve çiftçilerin satışlarını yapması oluşturulan tekel idaresi vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Buna istinaden Kıbrıs’ta da tütün ekimi denetim altına alınmıştır. Örneğin 18 Nisan 1876 tarihli bir belgede; “*Baf kazasıyla mülhakatı bulunan nevahî ve kurrâda zer’ olunan*” tütünün 1,325 kıyye 350 dirhem miktarında olduğu bildirilmiştir¹⁴³¹. Yine 10 Haziran 1877 tarihinde Tuzla’da bulunan mahallerde 1876 yılında ekilen tütünlere ilişkin hazırlanan defterin gönderildiği bildirilmiştir¹⁴³².

Müruriye resmi uygulamaya konulduğunda bu verginin ziraat mahallinden kaldırılıp ilk nakledildiği şehir, kasaba, panayır, pazar yerleri ve iskelelerde alınması kararlaştırılmıştır. Ancak bir müddet sonra şehir ve kasabalar haricindeki pazar ve panayır yerlerinde satılacak tütünlerden müruriye resmi alınması uygulaması kaldırılmış, üreticinin sattığı tütün üzerindeki vergi yükü hafifletilmiştir. Buna istinaden 16 Nisan 1869 tarihli bir belgede bir kazada topraktan kaldırılan tütünün başka bir kazadaki panayıra müruriye tezkeresi olmadan nakledilen tütün hakkında müsadere nizamı uygulanıp uygulanmayacağı sorulmuştur. Buna istinaden ziraat mahallinden kaldırılıp panayır ve pazar yerine nakledilen müruriye resminin tahsil edilmesi hakkında duhan nizamnamesinin birinci bendindeki fıkranın lağvedildiği, müruriye resminin tütünün ilk nakledildiği şehir, kasaba ve iskelelere münhasır olacağı bildirilmiştir¹⁴³³.

Vekil Konsolos Riddell Kıbrıs’ta reji idaresinin Nisan 1874 tarihinde faaliyete geçtiğini bildirmiştir. Riddell, reji idaresinin tütün üretimi hiçbir zaman yüksek olmayan

¹⁴²⁹ Dürümoğlu, 2000: 79; Şener, 1990: 161-162; Yılmaz, 2012: 3.

¹⁴³⁰ Şener, 1990: 161.

¹⁴³¹ TŞR.KB.190/53.

¹⁴³² TŞR.KB.191/149.

¹⁴³³ TŞR.KB.189/12.

Kıbrıs'ta tütün üretimini neredeyse durdurduğunu kaydetmiştir. Buna rağmen tütün tüketimi aynı oranda devam etmiştir. Riddell bunu, tüketim üzerinden elde edilen gelirler üzerinden kanıtlamaya çalışmıştır. Buna göre Kıbrıs'ta son beş yıl içerisinde tütünden elde edilen tüketim gelirlerinin miktarı şöyledir¹⁴³⁴;

Tablo 3.16 Kıbrıs'ta 1872-1876 Yılları Arasında Tütünden Elde Edilen Tüketim Gelirleri

YIL	GELİR (Kuruş)
1872	57,836
1873	25,748
1874	26,260
1875	405,663
1876	845,557

1874 yılından itibaren Osmanlı imparatorluğunda tütün ve sigara fabrikaları kurulmaya başlanmıştır. Buna istinaden Kıbrıs'ta da tütün fabrikaları kurulmuştur. Tütün fabrikasının kurulması belirli izinlere tabi tutulmuştur. Örneğin 20 Temmuz 1875 tarihli bir belgede; Lefkoşa'da barutçuzade çarşısında bulunan “dört numaralı bir bab mağazada” Konstanti Diyatello isimli bir kişinin tütün farikası açacağı bilgisi verilmiştir. Tütün fabrikası açılacak yerin nizamı gereğince rüsumat idaresi, zabıta ve belediye meclisi tarafından keşif ve muayenesinin yapılacağı bildirilmiştir¹⁴³⁵. Yine başka bir örnekte 26 Nisan 1877 tarihinde Lefkoşa'da Barutçuzade çarşısında bulunan on sekiz numaralı mağazada Ahmet ve Asaf Efendilerin bir tütün fabrikası açacağı bildirilmiş, keşif ve muayenesinin rüsumat idaresi, zabıta ve belediye meclisi tarafından yapılacağı belirtilmiştir¹⁴³⁶.

Tütün vergisinin ödenmesi konusunda da diğer vergilerde olduğu gibi bazı sıkıntılar yaşandığı, özellikle tütün kaçakçılığı faaliyetlerinin yürütüldüğü görülmüştür. Örneğin 11 Haziran 1869 tarihli bir belgeye göre; beş topçu askerinin tütün kaçırmış, bunların üçü bulunmuş ve kendilerinden 36 kuruşluk müruriye vergisi tahsil edilmiştir¹⁴³⁷. Yine 7 Ağustos 1873 tarihli başka belgede; vefat eden Leymosunlu Moridi'nin varislerinden Yorgaki ve Petro'nun Leymosun'a 180 kıyye kaçak tütün ithal ettikleri bildirilmiştir. Bu kişilerin 2,880 kuruş para cezası ödemelerine hükmedilmiştir¹⁴³⁸.

1875 tarihinden itibaren Avrupa'dan ithal edilen işlenmiş tütün ürünlerine bandrol uygulaması getirilmiştir. Belgelerden fabrikalarda satılan tütünlerin de bandrol uygulamasına

¹⁴³⁴ Commercial No.9 (1876) (Trade Repors) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts: 1033.

¹⁴³⁵ TŞR.KB.190/59.

¹⁴³⁶ TŞR.KB.190/77.

¹⁴³⁷ TŞR.KB.189/24, TŞR.KB.189/25, TŞR.KB.189/28.

¹⁴³⁸ TŞR.KB.190/38.

tabi tutulduğu anlaşılmıştır. Buna göre 28 Ocak 1877 tarihli bir belgede bandrolsüz tütün satan Fabrikatör Andarya'nın duhan nizamnamesinin seksen dördüncü bendi gereğince beş adet yüzlük altın para cezası ödemesine karar verilmiştir¹⁴³⁹. Fabrikalara bazı durumlarda kapatma cezalarının uygulanabildiği görülmüştür. Örneğin 30 Aralık 1875 tarihli bir belgeye göre; Lefkoşa tütün fabrikacılarından Fransa konsolos memuru tercümanı Yorgi'nin fabrikasının muayenesine muhalefet ettiği gerekçesiyle fabrikasının kapatılması hususu gündeme gelmiştir. Muayene sırasında üzerine bandrol aralarından çıkan kağıtların yapııştırıldığı on üç paket tütüne el konulmuş ayrıca fabrikada 80 buçuk kıyye fazla tütün ele geçirilmiştir. Fabrikanın kapatılması gündeme gelse de bu gerçekleştirilmemiştir¹⁴⁴⁰.

Tütün satışı beyiye resmi adında bir vergiyi tabi tutulmuştur. Bu vergiyi ödemeyenler de çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Örneğin 21 Mart 1878 tarihli bir belgeye göre; Lefkoşa tütüncü esnafından Yanko, tezkere süresi dolduğu halde tütün satışına devam etmiş, 15 Mart günü tezkeresini değiştirmeye gittiğinde başkatibin durumu fark etmesiyle Yanko'dan on kat beyiye resmi tahsil edilmiştir¹⁴⁴¹. Beyiye resmini ödemek koşuluyla bazı kişilerin hapisanede tütün satmak istedikleri belgelere yansımıştır. 21 Kasım 1871 tarihli belgeye göre; Kıbrıs Rüsumat Nezareti tarafından mahkumlara tütün satılması için tezkere verilip verilemeyeceği Mutasarrıf Said Paşa'ya sorulmuş, Said Paşa bununla ilgili bir hüküm bulunmadığını bildirerek, şayet hapisanede tütün satan kimseler varsa bunların derhal menettirilmesini istemiştir¹⁴⁴².

Osmanlı idaresi bu dönemde tütün sektörünü tümüyle denetim altına almıştır. Bu durum Kıbrıs'a da yansımış, tütün ekimi denetim altına alınıp, bu ürünlerden müruriye resmi ve tütün satışından da beyiye resmi tahsil edilmiştir. Bu dönemde adada tütün fabrikaları açılmış, bu imalat dalında hareketli bir piyasa oluşmuştur.

3.1.8. Diğer Vergiler

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat'tan sonra “saydiye resmi”, “canavar resmi”, “damga resmi ve harçlar”, “rüsüm-ı müteferrika” başlıkları altında çeşitli vergiler düzenlenmiştir. Saydiye resmi devlete ait arazi ve ormanlarda deniz ve göllerde yapılan avlanma faaliyetlerinden alınan vergiyi ifade etmek için kullanılmıştır. Osmanlı'da domuzlar üzerinden alınan vergiyi canavar resmi adı verilmiştir. Damga resmi ve harçlar başlığı altında alınan damga resmi, resmî evrakların damgalanmasına ilişkin vergiyi ifade etmek için

¹⁴³⁹ TŞR.KB.191/131.

¹⁴⁴⁰ TŞR.KB.191/228.

¹⁴⁴¹ TŞR.KB.190/86.

¹⁴⁴² TŞR.KB.190/25.

kullanılmıştır. Harçlar başlığı altında düzenlenen vergileri ise Şer'îye Mahkemesi harçları, Nizamiye Mahkemesi harçları, Ticaret Mahkemesi harçları, idare mahkemeleri harçları gibi mahkeme harçları, nüfus ve mürur harçları, kontrato harçları, tapu harçları oluşturmıştır. Tanzimat öncesinde ödenen ve hala varlığını devam ettiren çeşitli vergiler ise bütçelerde rüsum-ı müteferrika ya da rüsum-ı mütenevvia başlığı altında tutulmuştur¹⁴⁴³.

İncelenen dönemde Kıbrıs'ta saydiye resminin iltizama bırakıldığı, talibi çıkmadığı takdirde de emaneten idare olunduğu görülmüştür. Örneğin 1868/1869 (1285) yılı Baf balık rüsumu icra olunan müzayedede Ahmet Ağa kefaletiyle 610 kuruş bedel ile Terzizade Mustafa Efendi üzerinde kalmıştır¹⁴⁴⁴. Yine 5 Ağustos 1873 tarihli bir belgeye göre; Kıbrıs'ın 1872/1873 (1289) yılı saydiye rüsumunun müzayedesini mahallerince ve Maliye Nezaretince yapılmıştır. Mağusa kazası ile Değirmenlik kazasına bağlı pis nahiyesinde bulunan göldeki balık rüsumu ve etrafında bulunan sazlık, önceki bedelini aştığı için, zammıyla taliplerine kefil bırakılmıştır. Ancak Tuzla, Limason, Baf ve Girne kazaları saydiye rüsumuna iltizamına talip çıkmadığı için bu rüsumun kazaların rüsumat müdür ve memurları marifetiyle emaneten idare ettirilmesine karar verilmiştir¹⁴⁴⁵. Yine başka bir örnekte Lefke sahilinden 1871/1872 (1288) yılında avlanacak balık rüsumunun 100 kuruş bedelle İstalyanov adlı kişiye iltizama edildiği bildirilmiştir¹⁴⁴⁶.

Kıbrıs'ta vergi alınan kalemlerde biri de domuzlar olmuştur. Ancak 13 Kasım 1860 tarihinde kaleme alınan bir belgede Kıbrıs'ta canavar rüsumunun toplanmayacağı bildirilmiştir¹⁴⁴⁷. Yani Kıbrıs ahali bu vergiden muaf tutulmuştur. Ancak sonrasında 10 Eylül 1864 tarihinden itibaren bu verginin Kıbrıs'ta yeniden toplanmaya başlanacağı bildirilmiştir. Buna göre; Kıbrıs'ta çok domuz bulunduğu için ve Hristiyan ahalinin domuz satma ticaretine alışkın olmamasından dolayı mültezim ve ahali arasında meydana gelen anlaşmazlık üzerine bu verginin geçmişte ilga edildiği bildirilmiştir. Ancak 1864 yılından itibaren Anadolu kıtasından domuz mevcut olan yerlerden vergi alınacağı bildirilmiş, buna domuzun bol bulunduğu Kıbrıs adası da dahil edilmiştir¹⁴⁴⁸. Kıbrıs'ta 1875/1876 (1292) yılı için domuzlardan alınan canavar resminin miktarı 16,275 kuruş 13 para tutarında olmuştur¹⁴⁴⁹.

Kontrato harcı ise her türlü emlak üzerinde yapılan kira sözleşmelerinin, devlet tarafından basılacak "*kontrato senetleri*" üzerine yazılmasından alınan harcı ifade etmek için

¹⁴⁴³ Şener, 1990: 165-178.

¹⁴⁴⁴ TŞR.KB.190/161.

¹⁴⁴⁵ TŞR.KB.221/27.

¹⁴⁴⁶ TŞR.KB.190/26.

¹⁴⁴⁷ A.}MKT.NZD.330/82.

¹⁴⁴⁸ İ.MVL.517/23271.

¹⁴⁴⁹ MAD.d.13339-7.

kullanılmıştır. Bu harç 1867 yılında çıkarılan bir nizamname ile %1 ila %2,5 arasında bir oranda belirlenmiştir¹⁴⁵⁰. 22 Eylül 1875 tarihinde Kıbrıs Mutasarrıflığına bu konuya ilişkin bir yazı gönderilmiştir. Buna göre; şimdiye kadar kontrato resmi %2,5 oranında olduğu için tahriri icra olunan mahallerde kontratoya bağlanacak emlak ve kira gelirlerinin bedeli kaç kuruş olursa olsun evrak masrafı olarak 5 kuruş “*kaydiye*” alındığı bildirilmiştir. Yeni akar nizamnamesine göre ise imparatorluğun her yerinde kontrato resminin %1’e tenzil olunduğu, tahriri icra olunan yerlerde ise kontrato resmi alınmayacağı bildirilmiştir¹⁴⁵¹. Buna istinaden kontrato harcı tahriri biten yerlerde kaldırılmıştır. Kıbrıs’ta 1874/1875 (1291) yılı için alınan kontrato harcı 3,000 kuruş, bir sonraki yıl için 2,777 kuruş 17 para tutarında olmuştur¹⁴⁵².

Bunların dışında Kıbrıs’ta 1874/1875 (1291) yılı için alınan tapu harcı miktarı 252,576 kuruş 12 para, bir sonraki yıl için 425,123 kuruş 32 para tutarında olmuştur¹⁴⁵³. Yine Kıbrıs’ta 1874/1875 (1291) yılı için toplanan rüsum-ı müteferrika miktarı ise 346,880 kuruş tutarında olmuştur¹⁴⁵⁴.

¹⁴⁵⁰ Şener, 1990: 176.

¹⁴⁵¹ TŞR.KB.217/15.

¹⁴⁵² MAD.d.13339-10; ML.VRD.d.3738-4.

¹⁴⁵³ MAD.d.13339- 8; ML.VRD.d.3738-3.

¹⁴⁵⁴ ML.VRD.d.3738-5.

SONUÇ

Kıbrıs, fetihten sonra Lefkoşa merkez olmak üzere beylerbeylik statüsüyle, bağımsız bir eyalet olarak Osmanlı taşra teşkilatındaki yerini almıştır. Kıbrıs Osmanlı sisteminin tipik klasik kurumlarını en gelişmiş halleriyle ve tam olarak uyguladığı bir yer olmuştur. Osmanlı klasik düzenin tüm kurumlarını burada ihdas etmekle yetinmemiş, Kıbrıs'a 1571-1580 yılları arasında sistematik bir biçimde Anadolu'dan nüfus göçürmüştür. Belirli haneler ya da belirli meslek grupları üzerinden yapılan göçlerle adada nitelikli insan gücü sağlanmaya çalışılmıştır. Burada tesis edilen idarî yapılanma, göçürülen nüfusla da desteklenmiş, adada köklü bir Türk kültürü oluşmuştur.

Müstakîl Kıbrıs Beylerbeyliğinin statüsü 1670 yılına dek sürmüş, bu tarihte Kıbrıs sancağı kaptanpaşa uhdesindeki Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyaletine bağlanmıştır. Kıbrıs kaptanpaşa adına tayin edilen mütesellimler tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Ancak imparatorluğun her tarafında türeyen ayan ve eşraf zümresi Kıbrıs'ta da güç kazanmış, çıkarları Osmanlı yönetimiyle çatışan ağaların isyanları, bu idarî sistemin adaya uygun olmadığını göstermiştir. 1703 yılında ada doğrudan veziriazam adına tayin edilen bir muhassıl tarafından yönetilmeye başlanmıştır. 1745 yılında yönetim şekli değiştirilip, ada bağımsız bir eyalet olarak örgütlenmiş üç tuğlu paşalık statüsüne geçilmiştir. Ancak kısa süre sonra tekrar eskiye dönmüş ve Kıbrıs adası 1785 yılına kadar veziriazam adına muhassıl ya da mütesellimler tarafından yönetilmiştir. 1785 yılında ise Kıbrıs veziriazamların hassı olmak durumundan çıkarılıp, kaptan paşaların uhdesine bırakılmış, adanın bu statüsü XIX. yüzyıl başlarına kadar devam etmiştir. Kıbrıs adasının Cezayir-i Bahri Sefid Eyaletine bağlı bir sancak olma konumu 1838 yılına kadar devam etmiştir. Kıbrıs hem Tanzimat hem de Islahat Fermanlarının ilk uygulandığı yerlerden biri olmuştur. Tanzimat döneminde Kaptan Paşa'nın yetkileri sona erdiğinde Kıbrıs, Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyaleti içerisinde bulunan Biga, Sakız, Rodos, Midilli, Limni'nin de içinde bulunduğu altı sancaktan biri olarak, bu dönemde Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'ne bağlı bir kaymakam tarafından idare olunmuştur.

1861 yılında ahalinin isteğiyle adanın yönetim şekli bir kez daha değiştirilmiş ve Kıbrıs, Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletinden ayrılıp, İstanbul'a bağlı müstakîl bir mutasarrıflık haline getirilmiştir. Bu idarî değişiklik adanın yaşadığı vergi problemlerinden kaynaklanmıştır. 1864 Nizamnamesi tüm imparatorlukta uygulamaya konulduğu, 1867 yılında yapılan düzenlemede Kıbrıs merkeze bağlı bir mutasarrıflık olma konumunu sürdürmüştür. Ancak bu süreçte yeniden düzenlenen Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Valiliğine Kayserili Ahmet Paşa getirilmiş, kapsamlı bir layiha kaleme alan Kayserili Ahmet

Paşa, Kıbrıs'ın eskiden beri farklı bir yapıda olsa da eyalet bünyesinde yer aldığından, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti sınırları dışında bırakılmasının uygun olmadığı görüşünü sunmuştur. Bunun üzerine Kıbrıs 1868 yılında Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti sınırlarına dahil edilmiştir. 1870 yılında ada ahalinin isteği doğrultusunda yeniden bağımsız bir mutasarrıflık haline getirilmiştir. Görüldüğü gibi bu idarî değişimlerde belirleyici husus ahalinin isteği olmuştur. Bu idarî statü değişiminin, adada yaşanan problemlerden sonra geldiği düşünüldüğünde, doğrudan merkeze bağlı bir mutasarrıflık idaresinin tesisinin, adada bir kontrol mekanizması gibi işletildiğini göstermiştir.

Kıbrıs, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu dönemde taşrada giriştiği kapsamlı reform programının içerisine dahil edilmiştir. 1864 ile 1871 Nizamnameleri ile yapılan düzenlemelere istinaden, bu dönemde Kıbrıs'ta yerinden yönetim anlayışının doğuşuna tanıklık edilmiştir. Bu dönem idarî birimlerin yetki ve sorumluluklarının, görev alanlarının hatlarının yavaş yavaş belirginleştiği bir devre olmuştur. Livanın en yetkili mülkî amiri olan mutasarrıfın başkanlığında kurulan Liva İdare Meclisi, kaza idarî birimleri için bir organizasyon merkezi gibi çalışmış, nihai karar mercii olarak alınan kararları denetlemiştir. Liva İdâre Meclisi'nin yanında Temyiz Meclisi de teşkil edilmiş, böylelikle Kıbrıs da idarenin ve yargının alanları birbirinden ayrılmıştır. Bunların yanında Ticaret Mahkemesi teşkil edilmiş, belediye idareleri de faaliyette bulunmuştur. Bütün bu kurumlarda ahaliyi temsilen üyeler yer almıştır, teşkil edilen meclislerde Müslüman ve gayrimüslim ahali eşit şekilde temsil edilmiştir. Ancak meclislere seçilen üyeleri hemen hemen aynı isimler oluşturmuş, imparatorluğun genelinde olduğu gibi burada da bazı isimler etkili makamları tekelinde bulundurmushlardır. Taşra teşkilatında köklü bir dönüşümün yaşandığı bu evrede, kurumların yetki ve sorumluluklarının hatları yavaş yavaş oluşmaya başlamış, Kıbrıs'ta da süreç benzer işlemiştir. Sistemin yeni yeni oturmaya başladığı bu dönemde, uzun bürokratik yazışmalar işlerin uzamasına sebep olmuştur. Kıbrıs'ın önemli bir ticaret merkezi olmasından mütevellit burada erken tarihlerde bir Ticaret Meclisi teşkil edilmiş, Kıbrıs Ticaret Mahkemesi'nin nerede teşkil edileceği konusu gündemi her daim meşgul etmiştir. Mahkeme üzerinden bir güç savaşı yürütülmüştür. Kıbrıs'ta belediyelerin kuruluşu da 1868 yılı gibi erken bir tarihte gerçekleşmiştir. Osmanlı'da belediyelerin 1868 yılında önemli liman kentlerinde, ticaret ve ulaşım merkezlerinde kurulduğu düşünüldüğünde, Kıbrıs'ın da bu merkezlerden biri olarak değerlendirildiği anlaşılmıştır. Bu süreçte Kıbrıs livasının bir alt birimi olan Kıbrıs kazalarında da yeni düzenlemelere ilişkin bir teşkilatlanma yürütülmüştür. Bu idarelerin en büyük sorunu, istihdam edilen memurlara ödenecek maaşlar olmuştur. Maaşlar için dönem dönem bazı çarelere başvurulmuştur. Örneğin 1863/1864 (1280) tarihinden itibaren geçerli

olmak üzere adanın aşar gelirleri üç yıllığına ziraat taifesi üzerine ihale olunmuştur. Elde edilen gelir, üç yıllık memur maaşlarına ancak karşılık gelmiştir. Bu sisteminin devam edip etmemesi hususu ahaliden sorulduğunda, on altı kaza ahalisinden on beşi devam etmesini istememiştir. Dolayısıyla taşra teşkilatı düzenlemelerinin yeni yeni oturduğu bu süreçte, taşra örgütünde başat rol oynayan idareciler için süreç zorlu işlemiştir. Adanın en yetkili mülkî amirleri olan mutasarrıflar da bütün yetkiyi ellerinde bulundurmuşlardır. Taşra teşkilatlanmasının en kilit yöneticilerinden olan mutasarrıfların sık sık değiştirilmesi adada uygulanacak reformların aksamasına sebep olmuş, yapılan yenilikler, mutasarrıflar her değiştiğinde sekteye uğramıştır. Buna en güzel kanıt Ziya Paşa idaresi altındaki dönem olmuştur. Mükemmel bir devlet adamının elinde Kıbrıs'ta pek çok önemli girişime imza atılmış ancak Ziya Paşa'nın kısa sürede görevden alınmasıyla yapılması planlanan yenilikler yarıda kalmıştır. Ayrıca Kıbrıs kuraklık ve çekirge istilaları gibi iki önemli etkenden mustarip olduğundan, ıslahatın uygulanmasına bu iki konu engel teşkil etmiştir. Islahata ayrılması gereken gelirler, bu iki mesele için harcanmıştır. Örneğin Mutasarrıf Aziz Paşa ahalinin su sıkıntısı çekmesine kayıtsız kalamadığından su kuyuları açtırmak için teşebbüste bulunmuş, bir kumpanya ile görüşüp bu işin maliyetini çıkarmış ancak bunun için kaynak bulamamış, halihazırda Kıbrıs mal sandığında bulunan 500,000 kuruş ahaliye kuraklıktan perişan olan ahaliye dağıtılmıştı.

Adanın ekonomisi büyük oranda tarıma dayalı olup, incelenen dönemde yetiştirilen ürünlerin başında tahıl, üzüm, keçiboynuzu, pamuk, kök boya gibi tarım ürünleri gelmiştir. Ancak incelenen dönemde yaşanan kuraklık ve çekirge problemleri adanın ziraatına sekte vurmuştur. Kıbrıs, incelenen dönemde kendi ihtiyacına yetecek miktardan çok daha fazla tahıl üreten bir bölgeyken, bu ürün için en belirleyici faktör kuraklık ve çekirge olduğundan, böyle zamanlarda tahıl üretimi ada ihtiyacına bile yetecek düzeyin altında kalmıştır. Bu dönemde Amerika iç savaşının etkisiyle İngilizler tarafından Kıbrıs'ta pamuk ziraatı desteklenmiş, adada Amerikan pamuğu yetiştirilmeye başlanmıştır. Bu durum Kıbrıs'ın kapılarını kapitalist dünya ekonomisi için kendiliğinden açmıştır. Kıbrıs, İngilizlerin desteğini çekmelerinden sonra pamuk üretiminde yakaladığı ivmeyi sürdürememiş ancak artık dünya piyasası Kıbrıs ziraatı için belirleyici bir rol oynamaya başlamıştır. Kıbrıs çiftçisi bu dönemde dünya piyasalarında değer gören kök boya, keçiboynuzu gibi ticarî tarım ürünlerini yetiştirmeye yönelmiştir. İncelenen dönemde Kıbrıs'ta sanayi üretimi hala zanaatkarlık derecesinde yürütülmüştür. Ancak çeşitli alanlarda faaliyet gösteren fabrikaların açılmasıyla beraber adanın çehresi değişmeye başlamıştır. İncelenen dönemin başlıca gelişimi deri sanayii üzerine olmuş, bu noktada Osmanlı'nın dünya pazarlarına hammadde sağlayan küçük bir bölgesi olan Kıbrıs, aynı zamanda dışarıdan aldığı derileri işleyip satan bir pozisyona gelmiştir. İncelenen

dönemde Kıbrıs'ta hayvancılık faaliyetleri yoğun bir şekilde yürütülmüş, bu sektöre ilişkin çoğu ürün adanın ihracat ürünleri arasında yer almıştır. İncelenen dönemde ticareti artırmak için Tuzla Lefkoşa arasına bir taşıma yolu yapılması, Ticaret Mahkemesi teşkil edilmesi, Tuzla'ya Osmanlı Bankası'nın bir şubesinin açılması, adaya telgraf hattı çekilmesi, deniz fenerlerinin faaliyete geçirilmesi, eski panayır geleneğinin canlandırılması gibi girişimlerde bulunulmuştur. Bu dönemde gelişmelere paralel olarak adanın ihracat ve ithalat potansiyeli artmıştır. Adanın ihracat ürünlerini tahıllar, ipek, yün, keçiboynuzu, şarap gibi ürünler oluşturmuştur. Bu ürünlerin yanı sıra Kıbrıs şarabı da önemli bir ihracat kalemi olmuştur. Bu dönemde adadan önemli miktarlarda kuru üzüm de ihraç edilmiştir. Kuraklık zamanlarında Kıbrıs ihracatı oldukça düşük seviyelere gerilemiş, bu durum bize adada temel ihracat ürünlerinin büyük oranda ziraî ürünlerden oluştuğunu açıkça göstermiştir. Bu dönemde adanın en önemli ithalat ürünlerini pamuklu imalatlar, deri, tütün, şeker, pirinç, kahve gibi ürünler oluşturmuştur. İthal ürünlerin çoğunu ada ahalisinin ihtiyacına yönelik ürünler oluştururken, bir kısmını da işlenmek üzere adaya getirilen deri ve tütün gibi ürünler oluşturmuştur. Ancak Kıbrıs sahip olduğu ürün çeşitliliği, üretim potansiyeli gibi avantajlarına rağmen ithalat ve ihracatta bazı dezavantajların esiri olmuştur. Ada daha ziyade askeri-stratejik bir mevki olarak ön plana çıktığından, konumu itibarıyla büyük limanlara antrepo olacak pozisyonda görülmemiştir. İncelenen dönemin dış ticaretteki en önemli gelişmesi Kıbrıs adasının buharlı ağına eklenmesi olmuştur. XIX. yüzyılın ortalarına kadar Avusturyalı Lylo'dun üstünlüğü sürse de incelenen dönemde Fransız ve İngiliz vapurları da adaya düzenli olarak uğramaya başlamıştır.

Vergi hususuna gelince; Osmanlı genelinde 1840 yılında başlatılan tahrir Kıbrıs da dahil edilmiş, muhassıllık idaresi altında Kıbrıs'ta tahrir yapılmaya başlanmıştır. Ancak emlak ve temettü sayımlarının tam bir şekilde yapılmasına kadar imparatorluğun genelinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da yeni vergiler kişilerin ödeme gücüne oranla değil, sabıkına ve emsaline oranla, belirli bir sistem dahilinde ahaliye tevzi edilmiştir. Bu durum yeni vergilerin ortaya çıkış amacıyla çelişmiş, vergide adaleti sağlama iddiası askıda kalmıştır. Kıbrıs'ta bu uygulama büyük sıkıntıların yaşanmasına sebep olmuş, adadan göçler yaşandıkça vergiler kalanların üzerine paylaştırılmış, ahalinin vergi yükü gitgide artmıştır. Vergiyle ilgili tüm sıkıntılar yeniden tahrir yapıldıkça dek sürmüştür. Nihayetinde Kıbrıs'ta tahririn tadiline 1866 yılında başlanmış, emlak ve temettü sayımları ile nüfus sayımının tamamlanması 1877 yılına kadar sürmüştür. Lefkoşa tahriri en çabuk bitirilen yer olmuştur. Burada tahrir süreci diğer kazalara göre daha sağlıklı işlemiştir. Buna göre Kıbrıs'ta temettü vergisi ilk tahrirle kıyasla kimlik kazanmış, temettü vergisi miktarına ilişkin müstakîl bir tutar ortaya konabilmiştir. Diğer büyük vergi kalemini temsil eden aşar vergisi, Kıbrıs'ta da imparatorluğun geneline uygun şekilde toplanmıştır. İncelenen dönemde adada aşar vergisinin toplanmasında iltizam

usulü ile emaneten idare yöntemi birlikte yürütülmüştür. Hâkim uygulamalar bunlar olsa da bir dönem Kıbrıs aşarı, Rumeli’de olduğu gibi üç yıllığına ahali üzerine ihale edilerek, kaza müdür ve kâtiplerinin maaşlarının yeterli dereceye çıkarılması düşünülmüştür. Ancak bu uygulama devam etmemiştir. Bu dönemde Anadolu’da uygulanmaya çalışılan köy köy ihale usulü, Kıbrıs’ta da tatbik edilmeye çalışılmış ancak Anadolu’nun genelinde olduğu gibi Kıbrıs da tatbik edilememiştir. Yine aşarın toptan olarak ihale edilmesi uygulamasına devam edilmiştir. İncelenen dönemde emaneten idare usulü Kıbrıs’ta sıklıkla başvurulmuş bir yöntem olmuş, eğer kayıp %20’den fazlaysa ihalesi gerçekleştirilmeyip, aşar emaneten idareye bırakılmış, kayıp %20’nin altındaysa emaneten idare daha masraflı olacağından ihale edilmiştir. İmparatorluğun genelinde olduğu gibi Kıbrıs’ta da iltizam sisteminin olumsuz yönlerini incelemek mümkün olmuştur. Mültezimler, halktan fazla para toplamak, aşar bedelini eşya üzerinden tahsil etmek ya da köylüyü silah zoruyla rehin almak gibi uygulamalara girişmişlerdir. Mültezimlerin ahaliden alacaklarını tahsil edemedikleri durumlarda, yasadışı yollara başvurarak, alacaklarını zorbalıkla tahsil etmeye çalışmaları, ahaliyi zor duruma düşürmenin yanı sıra taşradaki devlet otoritesini sarsacak boyutlara çıkmıştır. Sonuç itibariyle imparatorluğun genelindeki vergilere ilişkin uygulamaların ve bunların tatbikinde yaşanan sorunların Kıbrıs’ta örneklerini görmek mümkün olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA.)

A.}AMD. (Sadâret Âmedî Kalemi Evrâkı)

93/8

19/70

A.}DVN. (Sadâret Dîvân Kalemi Evrâkı)

23/8

24/28

26/73

147/40

153/35

A.}DVN.DVE. (Sadâret Dîvân Kalemi Evrâkı Düvel-i Ecnebiyye Evrâkı)

7/15

A.}DVN.MHM. (Sadâret Dîvân Kalemi Evrâkı Mühimme Evrâkı)

36/27

24/80

A.}M. (Sadâret Mütferrik Evrâk)

26/4

A.}MKT. (Sadâret Mektûbî Kalemi Evrâkı)

1/5

19/7

A.}MKT.MHM. (Sadâret Mektûbî Kalemi Mühimme Kalemi Evrâkı)

105/76	193/31	242/57

107/81	214/24	242/98

190/38	241/65	247/74

191/71	241/82	249/26

253/24	381/80	442/33
253/81	383/27	446/62
254/44	402/56	449/43
258/78	415/48	466/36
259/97	422/79	451/22
331/32	424/91	470/54
367/46	428/41	

A.}MKT.MVL. (Sadâret Mektûbî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrâkı)

83/26

86/65

91/61

102/24

110/84

115/58

117/63

126/26

134/87

142/89

147/13

147/35

A.}MKT.NZD. (Sadâret Mektûbî Kalemi Nezâret ve Devâir Evrâkı)

22/91

330/82

36/4

348/37

56/12

349/48

61/97

401/67

112/74

408/64

132/47

423/72

150/47

425/52

255/22

427/12

296/50

435/90

316/54

451/87

A.}MKT.UM. (Sadâret Mektûbî Kalemi Umûm Vilâyât Evrâkı)

70/90	419/2
260/7	434/27
260/25	467/51
261/85	484/32
264/43	531/88
279/92	532/47
329/80	535/78
357/84	551/35
411/94	558/31
412/4	560/67

A.}TŞF. (Sadâret Teşrifât Kalemi Evrâkı)

25/19

C.ADL. (Cevdet Tasnifi Adliye)

82/4957

C.BH. (Cevdet Bahriye)

206/9651

C.DH. (Cevdet Dahiliye)

144/7198

C.ML. (Cevdet Maliye)

592/24411

DH.MKT. (Dâhiliye Mektûbî Kalemi)

1323/30

1324/8

HAT. (Hatt-ı Hümâyûn)

381/20572

1424/58293

HR.H. (Hâriciye Nezâreti Hukuk Kısmı)

532/6

HR.MKT. (Hâriciye Nezâreti Mektûbî Kalemi)

60/1	379/56
63/30	403/2
112/9	452/43
115/7	573/16
124/72	603/70
142/4	725/66
163/64	732/33
267/59	771/96
283/6	801/99
345/100	816/64
346/18	817/30
373/61	827/81

HR.TH. (Hâriciye Nezâreti Tahrirât)

5/47

HR.TO. (Hâriciye Nezâreti Tercüme Odası)

140/3
 141/25
 142/22
 147/79
 154/23
 165/53
 247/57
 247/68
 248/13
 248/28
 313/92
 494/42
 443/58

HR.SYS. (Hâriciye Nezâreti Siyasî)

896/27

896/31

896/32

896/33

896/35

896/36

896/42

896/47

896/49

2925/41

2937/49

HSD.AFT. (Satın Alınan Evrak Ali Fuat Türkgeldi Evrâkı)

19/6

İ.DH. (İrâde Dâhiliye)

11/519

516/35160

98/4944

555/38648

116/5850

590/41089

137/7050

601/41912

218/12855

631/43873

348/22935

649/45075

426/28170

673/46870

445/29419

674/46960

487/32914

679/47350

496/33744

709/49669

497/33789

721/50337

İ.MMS (İrâde Meclis-i Mahsûs)

29/1237

42/1707

50/2182

53/2370

55/2490

İ.MVL. (İrâde Meclis-i Vâlâ)

46/881

102/2240

298/12088

307/12684

343/14843

408/17750

461/20767

462/20827

467/21156

469/21271

473/21417

487/22094

517/23271

533/23915

562/25273

İ.ŞD. (İrâde Şûrâ-yı Devlet)

5/284

6/301

20/858

23/1032

27/1254

MAD.d. (Maliyeden Müdevver Defterler)

13339

MB.İ. (Mâbeyn-i Hümâyûn Evrâkı İrâdeleri)

18/46

MF.MKT. (Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemi)

5/115

6/31

27/34

ML.VRD.CMH.d. (Maliye Nezâreti Vâridâtından Cizye Muhâsebesi Defterleri)

1375

1411

ML.VRD.d. (Maliye Nezâreti Vâridât Muhâsebesi Defterleri)

3738

MVL. (Meclis-i Vâlâ)

44/19	788/4	792/20
182/92	788/9	795/68
263/14	788/42	796/33
281/70	788/65	797/71
303/31	788/75	798/31
319/70	788/85	799/57
342/96	790/31	799/76
761/19	790/57	800/32
784/22	790/74	801/50
784/45	790/82	802/37
786/51	791/26	802/57
787/46	791/72	

ŞD. (Şûrâ-yı Devlet)

205/77

245/35

2115/27

2341/26

2379/4, 5, 6, 11, 20, 22, 29, 30, 31, 34, 35, 36, 39, 40, 44, 45, 47, 51, 52, 54, 56, 59, 60, 64,
68, 71, 75, 78

2876/26

2398/24

2400/45

TŞR.KB. (Taşra Evrâkı Kıbrıs)

189/ 12, 21, 24, 25, 28, 32

190/ 8, 18, 25, 26, 38, 53, 59, 69, 77, 81, 86, 145, 150, 155, 161, 200

191/ 110, 131, 149, 160, 207, 210, 221, 228, 237

192/ 12

194/ 27

213/ 126, 136

215/ 63, 108

216/ 120

217/ 2, 13, 14, 15, 16, 21, 53, 71, 72, 85, 86, 106, 110, 118, 119

218/ 17, 96, 99, 119, 130

219/ 9, 15, 25, 29, 39, 65, 67, 73, 77, 81, 86, 91, 94, 95, 102, 113, 140, 144, 149, 152

220/ 1, 4, 11, 28, 106, 108, 109, 111, 114, 119, 123, 124, 128, 129, 133, 137, 141

221/ 4, 14, 17, 27, 68, 95, 98, 107, 148, 186

222/ 3, 4, 18, 23, 31, 36, 44, 52, 64, 66, 71, 74, 95, 109, 121, 124, 134

223/ 25, 30, 34, 39, 43, 53, 82, 87, 101, 104, 105, 107, 114, 137

228/ 8, 11

TŞR.KB.d. (Taşra Evrâkı Kıbrıs Defterler)

30, 33, 38, 49, 50

İngiliz Ulusal Arşivleri (The National Archives/ TNA.)

Foreign Office (FO.)

421/32

881/4004

İngiltere Parlamentosu Tutanakları (Parliamentary Papers)

British House of Commons Parliamentary Papers. (1862). *Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between January 1st and June 30th 1862*. Printed by Harrison and Sons, London.

British House of Commons Parliamentary Papers. (1863). *Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between July 1st 1862 and June 30th 1863*. Printed by Harrison and Sons, London.

- British House of Commons Parliamentary Papers. (1864). *Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls Between July 1st 1863 and June 30th 1864*. Printed by Harrison and Sons, London.
- British House of Commons Parliamentary Papers. (1865). *Circular to Her Majesty's Consuls in the Ottoman Dominions Regarding Cotton Cultivation; Together with a Summary of Their Replies*, Printed By Harrison and Sons, London.
- British House of Commons Parliamentary Papers. (1866). *Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1865 (In continuation of Reports presented up to July 1865, inclusive)*. Printed by Harrison and Sons, London.
- British House of Commons Parliamentary Papers. (1867). *Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1866 August to December*. Printed by Harrison and Sons, London.
- British House of Commons Parliamentary Papers. (1867). *Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls in 1867*. (Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty May 1867). Printed by Harrison and Sons, London.
- British House of Commons Parliamentary Papers. (1869). *Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls During the Year 1868 August to December*. (Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty February 1869). Printed by Harrison and Sons, London.
- British House of Commons Parliamentary Papers. (1871). *Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls in 1869-70*. (Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty May 1871). Printed by Harrison and Sons, London.
- British House of Commons Parliamentary Papers. (1871). *Commercial Reports Received at The Foreign Office From Her Majesty's Consuls in 1871*. (Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty July 1871). Printed by Harrison and Sons, London.
- British House of Commons Parliamentary Papers. (1872). *Further Reports From Her Majesty's Diplomatic and Consular Agents Abroad, Respecting The Condition of the Industrial Classes and the Purchase Power of Money in Foreign Countries*, (Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty 1872). Printed by Harrison and Sons, London.

- British House of Commons Parliamentary Papers. (1872). *Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts*, (Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty July 1872). Printed by Harrison and Sons, London.
- British House of Commons Parliamentary Papers. (1873). *Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts*, (Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty August 1873). Printed by Harrison and Sons, London.
- British House of Commons Parliamentary Papers. (1874). *Commercial No.22 (1874) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts*, Part IV, (Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty August 1874). Printed by Harrison and Sons, London.
- British House of Commons Parliamentary Papers. (1875). *Commercial No.17 (1875) (Trade Repors) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts*, Part VI, (Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty August 1875). Printed by Harrison and Sons, London.
- British House of Commons Parliamentary Papers. (1876). *Commercial No.9 (1876) (Trade Repors) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts*, Part IV, (Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty June 1876). Printed by Harrison and Sons, London.
- British House of Commons Parliamentary Papers. (1877). *Commercial No.18 (1877) (Trade Repors) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts*, Part IV, (Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty July 1877). Printed by Harrison and Sons, London.
- British House of Commons Parliamentary Papers. (1878). *Commercial No.18 (1878) (Trade Repors) Reports From Her Majesty's Consuls on The Manufactures Commerce &c. of Their Consular Districts*, Part IV, (Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty July 1878). Printed by Harrison and Sons, London.

Tezler

- Akkuş, Y. (2011). *Osmanlı Taşra Maliyesinde Reform: Merkez-Taşra Arasındaki İdarî-Malî İlişkiler ve Vilayet Bütçeleri (1864-1913)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Aygın, M. C. (2019). *Osmanlı Devleti'nde Kazancın Vergilendirilmesi Teşebbüsleri (1907-1914)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Baltacı, A. (2021). *32 Numaralı Kıbrıs Mutasarrıflığı Meclis-i İdare Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1876-1877)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Bozkurtoğlu Özcan, Ö. (2017). *Lusignanlar Döneminde Kıbrıs-Antalya İlişkileri (1192-1489)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Antalya.
- Çelik, C. (2012). *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs'ın İdari ve Sosyal Durumu (1878-1914)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Çoruh, H. (2008). *II. Mahmud Döneminde Kıbrıs'ın İdarî, İktisadî ve İctimaî Yapısı (1808-1839)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Efe, A. (2002). *Muhassıllık Teşkilatı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Erdem, F. (2021). *18. Yüzyıl Osmanlı Kıbrıs'ında Muhassıllık İdaresi (H.1130-1199/M.1718-1785)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Erdönmez, C. (2004). *Şer'iyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Erol, Y. Z. (2021). *Osmanlı Devleti'nde Vergi Tahsil Düzenlemeleri ve Tahsildarlık Uygulaması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Demirci, A. (2019). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Ticâret Mahkemeleri (Beyrut, İzmir, Selânik ve Ankara Örnekleri)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dinç, G. (2010). *Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs (1800-1839)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Doğan, F. (2007). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Zeytinyağı (1800-1920)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Dündar, R. (1998). *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Dürümoğlu, F. (2000). *Tanzimat Devri'nde Vergi Sisteminde Yapılan Reformlar (1839-1876)*. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Karakaş, M. (2003). *Tanzimat Dönemi Aşar Vergisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kaya Kılıç, S. (1995). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de İl Yönetimi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kaymak, M. (2008). *1873-1896 Krizi: Kapitalizmin Uluslararasılaşması ve Osmanlı İktisadiyatı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Keskin, Ö. (2005). *Orman ve Ma'âdin Nezâreti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kılıçaslan, M. E. (2013). *Avusturya Lloyd Vapur Kumpanyası'nın Osmanlı İskelelerindeki Faaliyetleri*. Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Kıvrak, G. (1989). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Edirne Gümrüğü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Koyuncu, D. T. (2019). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alkollü İçeceklerin (Arak ve Şarap) Üretimi, Ticareti ve Tüketimi: 1792-1839 İstanbul Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Nakiboğlu, A. (2011). *Osmanlı Maliyesinde Süreklilik ve Değişim: Rûsumat Emaneti*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Örenç, A. F. (2001). *Yakın Tarihimizde Rodos Adası*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özçelik, F. (2007). *M. 1903 (H. 1321) Tarihli Sâlnâme'ye Göre Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti*. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Bolu.
- Özkan, E. (2017). *19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı (1839-1914)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Özkul, A. E. (2002). *Kıbrıs Adasının Sosyo-Ekonomik Tarihi (1726-1750)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

- Samani, H. (2006). *Tanzimat Devri'nde Kıbrıs (1839-1878)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi SBE. Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Samur, C. (1996). *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi ve Yabancı Sermaye*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şahin, İ. (2005). *Kıbrıs Başpiskoposluğu (1571-1821)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şahin, S. (2006). *VI. ve VII. Yüzyıllarda Kıbrıs*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Şengül, M. (1996). *XX. Yüzyılın Başlarında Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- Torun, S. F. (2005). *Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Türkiye'de Kaza Yönetimi (1842-1876)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tilki, G. (2018). *Kıbrıs Haçlı Krallığı'nın Kuruluşu (1191-1205)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uluca, E. (2006). *Gazimağusa Kaleiçi'nin Tarihsel Süreç İçindeki Kentsel Gelişimi ve Değişimi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yapıştırıcı, C. (2013). *19. Yüzyıl İkinci Yarısında Bitlis ve Tütün*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yılmaz, F. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasî ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Yılmaz, Ö. (2012). *Tanzimat Döneminde Trabzon*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Kitaplar

- Adana Sanayi Odası (ADASO). (2008). *Adana Sanayi Tarihi*, Yeniden Grup Matbaacılık, Adana.
- Akdağ, M. (2010). *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*. YKY, İstanbul.
- Akyıldız, A. (1993). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*. Eren Yayıncılık, İstanbul.

- Alastos, D. (1976). *Cyprus in History*. Zeno Publishers, London.
- Alasya, F. (1988). *Tarihte Kıbrıs*. Kıbrıs Türk Kültür Derneği, Ankara.
- Bağış, A. İ. (1983). *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler, Kapitülasyonlar-Beratlı Tüccarlar Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839)*. Turhan Kitapevi, Ankara.
- Bedevis, V. (1966). *Kıbrıs Tarihi*, Kıbrıs Türk Tarih Kurumu Yay., Lefkoşa.
- Cobham, C. D. (1908). *Excerpta Cypria Materials for a History of Cyprus*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Cezar, Y. (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih)*. Alan Yayıncılık, Ankara.
- Çadırcı, M. (2007). *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*. İmge Kitapevi, Ankara.
- Çadırcı, M. (1997). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. TTK. Yayınları, Ankara.
- Çelik, A. (2005). *Tarihte Kıbrıs ve Hala Sultan*. Işık Yay., İstanbul.
- Çevikel, N. (2006). *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası*. 47 Numara Yayıncılık, İstanbul.
- Çevikel, N. (2000). *Kıbrıs Eyaleti: Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750-1800)*. DAÜ. Yay., Gazimağusa.
- Davison, R. H. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*. Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Eldem, V. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. TTK, Ankara.
- Engelhardt, E. P. (1999). *Tanzimat ve Türkiye*. (Çev. A. Reşad). Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Erdönmez, C. (2005). *Tarihi Boyutuyla Kıbrıs*. Kıbrıs Laboratuvarı, (Der. Ş. Kantarcı). Aktüel Yay., İstanbul.
- Gazioğlu, A. (1994). *Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878)*. Kıbrıs Araştırma Yayın Merkezi, Lefkoşa.
- Genç, M. (2021). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı. (1971). *Kıbrıs Seferi (1570-1571)*. Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III ncü Cilt, 3 ncü Kısım Eki, Genelkurmay Basım Evi, Ankara.
- Güran, T. (2003). *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918*. Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.
- Güran, T. (1989). *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)*. TTK Yayınları, Ankara.

- Hackett, J. (1901). *A History of the Orthodox Church of Cyprus: From the Coming of The Apostles Paul and Barnabas to the Commencement of the British Occupation*. Methuen&Co., London.
- Harp Akademileri Komutanlığı. (1995). *Kıbrıs'ın Dünü-Bu Günü-Yarını*. Harp Akademileri Komutanlığı Yay., İstanbul.
- Henderson, W. O. (1934). *The Lancashire Cotton Famine 1861-1865*, Manchester University Press, Manchester.
- Hill, G. (1952). *A History of Cyprus*. Cambridge University Press, Vol: IV, Cambridge.
- İnalcık, H. (2010). *Devlet-i Âliyye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, C. I, İstanbul.
- İnalcık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. (çev. R. Sezer). YKY, İstanbul.
- Jenness, D. (1962). *The Economics of Cyprus A Survey to 1914*. McGill University Press, Montreal.
- Jennings, R. C. (1993). *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World 1571-1640*. New York University Press, New York and London.
- Karaaslan, T. (1995). *Ortadoğu'nun Coğrafyası*. 2. Baskı, Atlas Kitabevi, Konya.
- Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı Tarihi*. C. VII, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Kasaba, R. (1993). *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*. Belge Yay., İstanbul.
- Kazımcı, Z. (1977). *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, Şamil Yayınevi, İstanbul.
- Kurmuş, O. (2012). *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Yordam Kitap, İstanbul.
- Kyrris, K. (1996). *History of Cyprus*. Lampousa Publications, Nicosia.
- Kütükoğlu M. (2013). *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı İngiliz İktisâdî Münâsebetleri (1580-1850)*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Lang, R. Hamilton. (1878). *Cyprus: Its History, Its Present Resources, and Future Prospects*. Macmillan and Co., London.
- Luke, H. (1989). *Cyprus Under the Turks (1571-1878)*. Clarendon Press, London.
- Mariti, G. (1909). *Travels in the Island of Cyprus*. (çev. C. D. Cobham). Cambridge University Press, Cambridge.
- Newman, P. (1953). *A Short History of Cyprus*. Longmans, Great Britain.
- Ortaylı, İ. (2017). *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara.
- Ostrogorsky, G. (1999). *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. F. Işıltan). TTK Yay., Ankara.
- Öngör, S. (1965). *Orta Doğu (Siyasî ve İktisadi Coğrafya)*. Sevinç Matbaası, Ankara.
- Özkul, A. E. (2010). *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi (1726-1750)*. Dipnot Yayınları, Ankara.

- Özkul, A. E. (2010). *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs Adasında Yapılan Ziraat ve Hayvancılık*. Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri 2. Türk İktisat Tarihi Araştırmaları Platformu, İstanbul.
- Pakalın, M. Z.(1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.I, MEB, İstanbul.
- Panzac, D. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*. (Çev. S. Yılmaz). Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Ravenstein, E. G. (1878). *Cyprus: Its Resources and Capabilities with Hints for Tourists*. Nabu Press, London.
- Shaw, S. ve Shaw E. K. (1983). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. C.II, (Çev. M. Harmancı). E Yayınları, İstanbul.
- Schinas, G. C. (1879). *Island of Cyprus Report to H. E. The Governor of Malta by G. C. Schinas and E. L. Galizia*. Government Printing Office, Malta.
- Şener, A. (1990). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*. İşaret Yayınları, İstanbul.
- Tabakoğlu, A. (1994). *Türk İktisat Tarihi*. Dergah Yayınları, İstanbul.
- Tabakoğlu, A. (1985). *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*. Dergah Yayınları, İstanbul.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (2010). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*. İstanbul.
- Turan, O. (2005). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. Ötüken Yay., İstanbul.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (2020). *Belgelerle Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs*. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2. Baskı, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1983). *Osmanlı Tarihi*, C.III, Birinci Kısım, TTK. Yay., Ankara.
- Vefik, A. (1999). *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, Maliye Bakanlığı APK Kurulu Başkanlığı, Ankara.
- Ouataert, D. (2008). *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*. (çev. N. Özok Gündoğan, A. Z. Gündoğan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Watts, I. (1871). *The Cotton Supply Association: Its Origin and Progress*, Tubbs & Brook, Manchester.

Makale ve Bildiriler

- Adıyeke, A. N. (2017). “Üzümün ve Zeytinin Kesişen Yolları: Girit’te Osmanlı Egemenliğinin Kurulmasıyla Üzümün Yerini Zeytine Bırakması”. *Üzümün*

Akdeniz'deki Yolculuğu, Konferans Bildirileri. İBB. Akdeniz Akademisi Yayını, İzmir, 151-163.

- Adıyeke, A. N. (2017). "Osmanlı Egemenliğinin Kurgulanması Açısından Kıbrıs ve Girit'in Karşılaştırılması Benzerlikler Farklılıklar". O. Köse (Ed.), *Tarihte Kıbrıs (İlkçağlardan 1960'a Kadar)*, C.I: 261-269.
- Akçay, E. Y. (2018). "Roma Döneminde Kıbrıs'ın Yaşadığı Dönüşüm". *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2): 137-148.
- Akkuş Mutlu, S. (2017). "Egeli Kavimler Göçü'nün Alaşia (Kıbrıs) Krallığı'na Sosyo-Ekonomik Etkileri". O. Köse (Ed.), *Tarihte Kıbrıs (İlkçağlardan 1960'a Kadar)*, C.I: 43-53.
- Akkuş, Y. (2017). "Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: Tevzi' Defterlerinden Vergi-i Mahsûsa'ya Geçiş". *Tarih Dergisi*, 0(65): 29-61.
- Aksu, A. (2017). "Emeviler ve Abbasiler Döneminde Kıbrıs". O. Köse (Ed.), *Tarihte Kıbrıs (İlkçağlardan 1960'a Kadar)*, C.I: 79-88.
- Akyıldız, A. (2001). "Kâime". *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C.24: 212-215.
- Akyıldız, A. (2007). "Para". *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C.34, 163-166.
- Akyıldız, A. (2011). "Tanzimat". *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C.40, 1-10.
- Anbar, A. (2009). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'yla Finansal Entegrasyonu: 1800-1914". *Dergipark Akademi*, 1(84): 17-37.
- Apostolides, A. ve Tanatar Baruh, L. (2015). "Kıbrıs'ta İlk Banka Banka-i Osmanî-i Şahane". *Toplumsal Tarih*, 0(256): 54-59.
- Arıkan, Z. (2006). "Midilli-İstanbul Arasında Zeytinyağı Ticareti". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25(40): 1-28.
- Asker A. ve Yıldız, E. (2014). "Aşar Vergisi'nin Son Yıllarında Niğde ve Civarındaki Suistimaller Üzerine Bazı Gözlemler". *Turkish Studies*, 9(7): 177-192.
- Aydın, M. A. (1994). "Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye". *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.9: 387-388.
- Aydın, M., Kaya ve P. H., Karaçor, Z. (2019). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Özelleştirme Faaliyetlerine Örnek Olarak Reji Tütün İdaresi". *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(3): 18-28.
- Barkan, Ö. L. (1999). "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi". *Tanzimat 1*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 321-421.
- Bayraktar, U. (2021). "Tuz, Aşiret, Devlet: Siirt'te Tekelin Oluşumu, 1861-1881". *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 7(2): 101-130.

- Baytop, A. (2006). "Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Doğu Akdeniz Bölgesinde Bir Bitki Toplayıcısı: John Sibthorp (1758-1796)". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C.7: S.2: 131-138.
- Binbaşaran Tüysüzöğlu, B. (2003). "İstilacı Çekirge Sürüleri". *Bilim ve Teknik*, Ekim, 66-69.
- Bingöl, S. (2005). "Osmanlı Mahkemelerinde Reform ve Ceride-yi Mahâkim'deki Üst Mahkeme Kararları". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XX(1): 19-38.
- Bostan, İ. (2003). "*Cezayir-i Bahr-ı Sefid Eyaletinin Kuruluşu (1534)*". *Tarih Dergisi*, 0(38): 61-78.
- Bostan, İ. (2022). "Fetvanın Osmanlı Yönetimi ve Toplum Üzerindeki Etkisi: Ebussuûd Efendi'nin Kıbrıs ve İnebahtı Fetvâları". *Tarih Dergisi*, 0(76): 35-62.
- Bozkurtoğlu Özcan, Ö. (2017). "Lusignanların 1361 Yılında Antalya'yı (Adalia) İşgalinin Ardında Yatan Sebepler". *Cedrus*, C.V, 397-409.
- Buzpınar, Ş. T. (2003). "Lübnan". *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.27: 248-254.
- Canatar, M. (1998). "Osmanlılarda Bitkisel Boya Sanayii ve Boyahaneler Üzerine". *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 18(18): 89-104.
- "Cyprus, Cotton Cultivation in". *Journal of the Society of Arts (Great Britain)*, 54 (1905, Nov. 17-1906, Nov. 16), 155-156.
- Çadırcı, M. (1985). "Tanzimattan Cumhuriyete Ülke Yönetimi". *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.I: 210-230.
- Çadırcı, M. (1989). "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)". *Belleten*, 53(206): 237-258.
- Çağatay, N. (1947). "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler". *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 5(5): 483-511.
- Çakılcı, D. (2016). "Kıbrıs'ta Osmanlı Telgraf İşletmesi". *Tarih Dergisi*, 0(62): 65-90.
- Çakır, C. (2000). "Tanzimat Döneminde Ticaret Alanında Yapılan Bir Kurumsal Düzenleme Örneği Olarak Ticaret Nezareti". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 50(1-4): 141-166.
- Çelik, C. (2014). "Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs'ta Kıtık ve Çözüm Yolları (1869-1874)". *Cedrus*, C.II, 497-525.
- Çelik, Ş. (1998). "Kıbrıs Seferi Sonrasında Kıbrıs Adası ile İçel Kıyılarının Korunmasına Yönelik Çalışmalar ve Hristiyan Korsanların Buralara Saldırıları". *Journal for Cyprus Studies*, 4(3): 289-301.
- Çeştepe, H. ve Güven, T. (2016). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Dahili Gümrük Vergisi İstisnaları". *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2): 1-20.

- Çetinkaya N. ve Dinç, G. (2021). “İngiltere’nin Kıbrıs Adasına İlgisinin Bir Örneği Olarak Kıbrıs Pamuğu Üzerine Araştırmaları”. *Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs’ın Fethinin 450. Yılı Sempozyumu’nda sunulan bildiri*, 22-24 Kasım 2021, Antalya.
- Çevikel, N. (2007). “On Altıncı Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, Akdeniz Dünyası ve Kıbrıs’ın Fethi”. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 0(168): 159-178.
- Çiçek, K. (1994). “Kıbrıs’ta Muhtarlık Teşkilatının Kuruluşu”. *XII. Türk Tarih Kongresi*, C.III, Ankara.
- Çiçek, K. (2022). “Kıbrıs”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.25, 373-379.
- Demirkent, I. (2022). “Kıbrıs”. *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C.25, 371-373.
- Demiryürek, M. (2009). “XIX. Yüzyıl Kıbrıs Esnaf Teşkilatı Üzerine Bazı Tesbitler”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28(45): 13-42.
- Demiryürek, M. (2017). “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Kıbrıs’ta İngiltere Konsolosluğu (1700-1800)”. *Belleten*, 81(290): 89-134.
- Demiryürek, M. (2020). “Kıbrıs’ta Modern Belediye Teşkilatının Doğuşu (1868-1876)”. *Belleten*, 84(301): 1115-1142.
- Dinç, G. (2019). “Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Konsolosluk Yazışmalarının Tek Toplu Kataloğu: Kıbrıs Mutasarrıflığı Konsolosluk Yazışmaları (TŞR.KB.KNS)”. 2. *Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi*, 20-24 Kasım 2017, İstanbul, 441-451.
- Dinç, G. (2010). “Kıbrıs Saray Tercümanlığı Kurumu (1779-1816)”. *XVI. Türk Tarih Kongresi*. 20-24 Eylül, Ankara, C.4, 1. Kısım, 423-437.
- Dinç, G. (2015). “İstanbul’un Zahire İaşesinde Kıbrıs Adası’nın Rolü (1769-1839)”. In *Berna Türkdoğan Uysal Armağan Kitabı*, Sonçağ Yay., Ankara, 207-243.
- Dinç, G. (2024). “Osmanlı Akdeniz’inde Yaşanan İdarî Sorunlar: Kıbrıs Adası Örneği (1570-1878)”. *Bütün Yönleriyle Akdeniz*, İstanbul, 115-130.
- Dörtok Abacı, Z. (2006). “İngiliz Konsolosluk Belgeleri Işığında Bursa Ekonomisi (1848-1896)”. *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:7, S.11: 159-171.
- Dündar, R. (1999). “Kıbrıs’ın Fethi ve İskânı”. *Osmanlı*, C.IV; 632-648.
- Dündar, R. (2012). “H.1269 (1852-1853) Tarihli Kıbrıs Cizye Muhasebe Defteri”. *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, (ZfWT), 4(2): 99-122.
- Dündar, R. (2016). “H.1271 (1854-1855) Tarihli Kıbrıs Cizye Muhasebe Defteri”. *Turkish Studies*, 11(11): 53-76.
- Efe, A. (2009). “Tanzimat’ın Eyalet Reformları 1840-64: Silistre Örneği”. *Karadeniz Araştırmaları*, 6(22): 87-113.

- Ekincikli, M. (1999). “Kıbrıs’ın Türk Hâkimiyetine Geçişini Hazırlayan Siyasi, Askeri ve Sosyal Şartlar”. *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi*, C.II, DAÜ Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yay., Gazimağusa, 475-484.
- Emecen, F. (1988). “Ağnam Resmi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.1: 478-479.
- Ercan, Y. (1991). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”. *Belleten*, LV(213): 371-391.
- Erdoğan, M. A. (1997). “Kıbrıs Adası’nın 1831 Tarihli Bir Osmanlı Nüfus Sayımı”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir, XII, 81-93.
- Erdoğan, M. A. (2011). “Kitap Tanıtımı: Arşidük Louis Salvator, Kıbrıs’ın Başkenti Levkosia, (Çev. Vur Yektaoğlu), Ocak 2012, Lefkoşa, Galeri Kültür Yayınları, 88 sayfa”. *OTAM*, 29(29): 229-232.
- Erdönmez, C. (2002). “Âyânlıktan Kaza Müdürlüğü’ne: Abdülcebbarzâdeler ve Yolsuzlukları”. *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.140: 183-190.
- Erdönmez, C. (2011). “Tanzimat Devrinde İngiltere Konsoloslarının Kıbrıs’taki Faaliyetleri (1839-1856)”. *Bilig*, S.58: 91-118.
- Erdönmez, C. (2019). “Şer’iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısındaki Osmanlı-Rusya İlişkilerinin Kıbrıs’a Yansıması: Konsoloslar, Tüccarlar ve Ticaret”. *SDÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.47: 139-164.
- Erel Çalan Z. G. ve Ercoşkun T. (2022). “The Times’a Göre Cesnola kardeşlerin Kıbrıs’taki Arkeolojik Kazı Faaliyetleri”. *OTAM*, 0(51): 127-140.
- Erkal, M. (2007). “Öşür”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.34: 97-100.
- Erler, M.Y. (2002). “Kıbrıs’ta Çekirge İstilasası (1845-1869)”. *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1): 195-204.
- Eryiğit B. H. ve Kalafat C. (2019). “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1840-1858 Yılları Arasında Taşra Yönetimini Düzenleyen Nizamnameler Üzerine Bir Değerlendirme”. *Strategic Public Management Journal*, 5(10): 54-62.
- Erzen, A. (1963). “Tarihi ve Sosyal Bir Dava olarak Kıbrıs Meselesi”. *İ.Ü. Dergisi*, No. 4, 161-162.
- Faroqhi, S. (2018). “Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu’nda Zeytin ve Zeytinyağı Tüketimi”. *Zeytinin Akdeniz’deki Yolculuğu, Konferans Bildirileri*. İBB. Akdeniz Akademisi Yayını, İzmir, 106-121.
- Genç, M. (1985). “Osmanlı İmparatorluğu’nda İç Gümrük Rejimi”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları. C.III, 786-790.

- Genç, M. (2006). “Osmanlı Maliyesinde Mukataa Kavramı”, *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi. 1: 57-64.
- Genç, M. (2013). “Yed-i Vâhit”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.43: 378-383.
- Genç, M. (2000). “İltizam”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.22: 154-158.
- Gökçe, T. (1999). “1572-73 Yıllarında Kıbrıs’ta İskan Edilmek Üzere Karaman ve Rum Vilayetlerinden Sürülen Aileler”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 3(2): 9-74.
- Göktepe, K. (2018). “Osmanlı Dönemi’nde Tekirdağ’da Yapılan Hayvancılığın İstanbul’un İaşesi ile Sanayii ve Ticari Faaliyetlerdeki Rolü”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1): 361-382.
- Güler, Ü. (2018). “Osmanlı Kıbrıs’ında Müslim-Gayrimüslim İlişkileri (17. Ve 18. Yy.)”. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, 3(2): 149-175.
- Gülsoy, U. (1999). “İslahat Fermanı”. *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, C.19, İstanbul.
- Güran, T. (1986). “İstanbul’un İaşesinde Devletin Rolü (1793-1839)”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 44(1-4): 245-275.
- Gürboğa, N. (2008). “Osmanlı Taşrasında Belediye İdaresi: Alanya Belediyesi (1914-1915)”. *ÇTTAD*, VII/16-17: 165-185.
- Gürgen, İ. (2017). “M.Ö. 2. Binyılda Kıbrıs”. O. Köse (Ed.), *Tarihte Kıbrıs (İlkçağlardan 1960’a Kadar)*, C.I: 13-29.
- Gürsoy, C. (1971). “Coğrafya Bakımından Kıbrıs ve Türkiye”. *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (MBKTK)*, 14-19 Nisan, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, 41-48.
- Güterbock, H. G. (1967). “The Hittite Conquest of Cyprus Reconsidered”, *Journal of Near Eastern Studies*, 26(2): 73-81.
- Hadjikyriacou, A. (2019). “Osmanlı Kıbrıs’ında Tahıl: Unutulmuş Bir Mal Üzerine Notlar [XVII. Yüzyıldan XIX. Yüzyıl Başlarına]”. *Buğdayın Akdeniz’deki Yolculuğu Konferans Bildirileri*, İBB. Akdeniz Akademisi Yayını, İzmir, 54-76.
- İnalcık, H. (1964). “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”. *Belleten*, 28(112): 623-690.
- Jennings, R. (1988). “The Locust Problem in Cyprus”. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 51(2), 279-313.
- Kaçar, T. (2017). “Erken Hristiyanlık Tarihinde Kıbrıs Üzerine Bazı Notlar”. O. Köse (Ed.), *Tarihte Kıbrıs (İlkçağlardan 1960’a Kadar)*, C.I: 69-73.
- Kallek, C. (2002). “Kile”. *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C.25, 568-571.

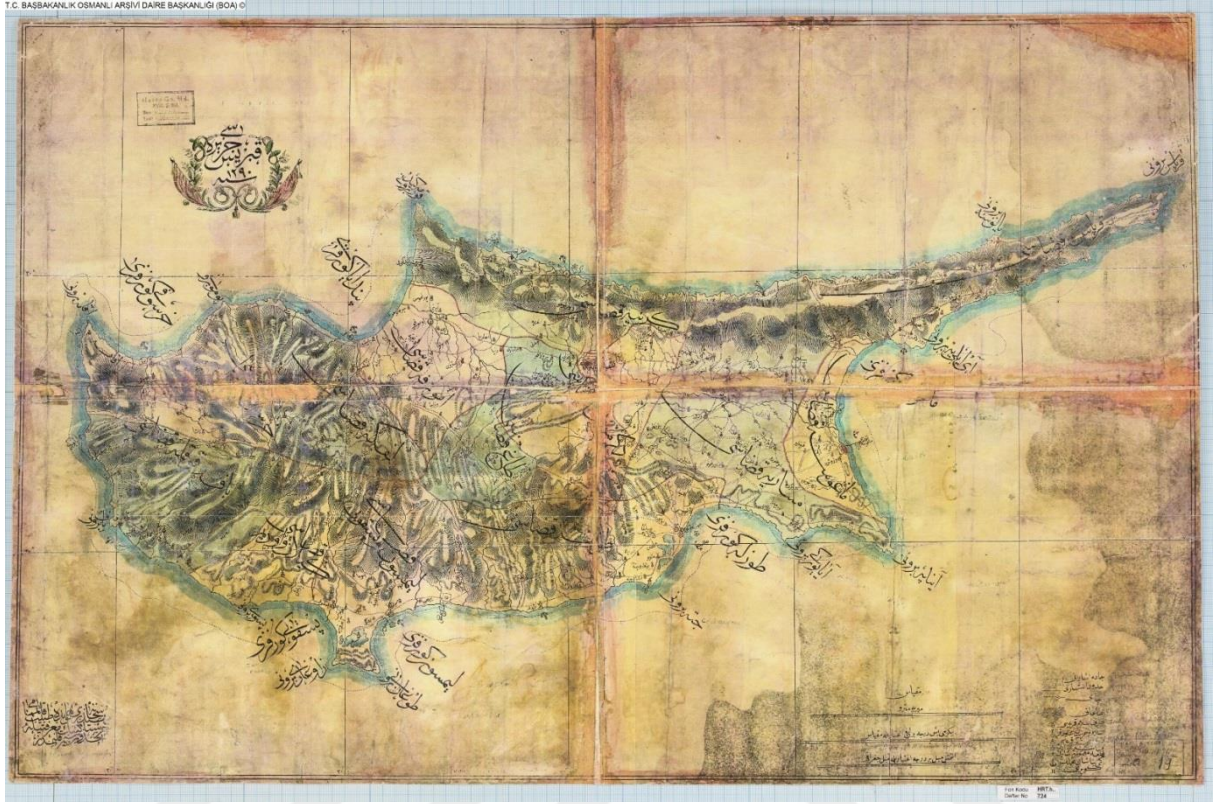
- Karayaman, M. (2014). “Banaz Kazasına Ait 1870 Tarihli Öşür İltizam Defteri Hakkında Bir Değerlendirme”. *Belgeler*, XXXV(39): 145-166.
- Kasım, E. (2016). “1862 Tarihli Tuz Nizamnamesi ve Önemi”. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(7): 2-30.
- Kaya A. Y. ve Terzibaşoğlu, Y. (2009) “Tahrir’den Kadastroya: 1874 İstanbul Emlak Tahriri ve Vergisi: “Kadastro Tabir Olunur Tahrir-i Emlak”. *Tarih ve Toplum*, No.9, 7-56.
- Kaynar, İ. S. (2018). “Kıbrıs’ın Çekirge Sorunu ve İktisadi Felaketi (1878-1930)”, *Kebikeç*, S.46: 121-154.
- Kenanoğlu, M. M. (2007). “Nizamiye Mahkemeleri”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.33, 185-188.
- Kenanoğlu, M. M. (2020). “Vergi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.43, 52-58.
- Keskin, Ö. (2015). “Üzümün Bağı Asmanın Kurdu: Osmanlı İmparatorluğu’nda Filoksera İle Mücadele”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX/2: 479-505.
- Kılıç, S. (2005). “1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24(37): 99-111.
- Kınal, F. (1964). “İlk Çağlarda Kıbrıs”. *Belleken*, 28(111): 383-418.
- Kıvrım, İ. ve Elmacı S. (2011). “Osmanlı Döneminde Amasya’da İpekçilik”. *Turkish Studies*, 6(4): 715-728.
- Kızılkaya, O. ve Akay T., (2017). “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs’ta Çekirge istilasına Karşı Alınan Tedbirler”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.13: 171-193.
- Kocaoğlu, B. (2020). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir Sürgün Bölgesi Kıbrıs Adası (1789-1821)”. *Osmanlı’dan Günümüze Kıbrıs Dün, Bugün, Yarın*, 15-36.
- Koç, B. (2005). “1870 Orman Nizamnamesi’nin Osmanlı Ormancılığına Katkısı Üzerine Bazı Notlar”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24(37): 231-257.
- Koday, Z. (1995). “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Devleti’nin Coğrafi Özellikleri”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 0(2): 17-45.
- Koprıman, K. Y. (1992). “Barsbay”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.5: 84-85.
- Koyuncu, D. T. (2020). “Hamr Mukataasından Zecriye Muhassıllığına: Osmanlı İmparatorluğu’nda Alkollü İçeceklerin Vergilendirilmesi”. *Toplumsal Tarih*, 321: 26-31.
- Kuş, A. (2019). “J. Macdonald Kinneir’e Göre Kıbrıs: Mağusa, Larnaka, Lefkoşa”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(1): 381-398.
- Kütükoğlu, M. (1992). “Baltalimanı Muahedesi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.5, 38-40.

- Kütükoğlu, M. (1995). “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihî Kaynaklarından Temettü Defterleri”. *Belleten*, 59(225): 395-412.
- Kütükoğlu, M. (1996). “Gümrük”. *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C.14, 263-268.
- Malhut, M. (2022). “Son Dönem Osmanlı Araştırmalarında İngiliz Parlamento Tutanakları ve Command Papers’ın Önemi”. *XIX. Türk Tarih Kongresi’nde Sunulan Bildiri*, 3-7 Ekim 2022, Ankara.
- Menekşe, M. (2020). Kuraklık ve Kıtık Nedeniyle Meydana Gelen Göçler: Kıbrıs Örneği (1838-1903). *Osmanlı’dan Günümüze Kıbrıs Dün, Bugün, Yarın*, 37-58.
- Mete, Z. (2020). “Muhassıl”. *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C.31: 20-21.
- Ortaylı, İ. (1992). “Belediye”. *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C.5, 398-402.
- Öcal, Y. (2018). “19. Yüzyılda Osmanlı Madencilik Sektörünün Sorunları”. *OTAM*., 44: 189-220.
- Öğün, G. (1993). “Kıbrıs’ta İslam Hakimiyeti ve Selçuklular Zamanında Kıbrıs ile Ticaret İlişkileri”. *Kıbrıs’ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, Doğu Akdeniz Üniversitesi ve Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Özbek, N. (2010). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gelir Vergisi: 1903-1907 Tarihli Vergi-i Şahsi Uygulaması”. *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*. 0(10): 43-80.
- Özdemir Kızıllıkan, A. (2008). “Osmanlı Vergi Düzeninde Temettuat Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(20): 57-66.
- Özkul, A. E. (2010). “Lefkoşa Şeriye Sicillerine Göre 18. Yüzyılda Akdeniz Ticaretinde Kıbrıs Adasının Önemi”. *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi*, 16(39): 31-59.
- Özkul, A. E. (2013). “The Consuls and their Activities in Cyprus Under the Ottoman Administration (1571-1878)”, *Turkish Studies*, 8(2): 239-283.
- Öztürk, M. (1989). “XIX. Yüzyılda Harput’ta Fiyatlar”. *Belleten*, 53(207-208): 797-828.
- Pala, A. (2020). “Osmanlı İdaresi’nde Vilâyet Mektupçuluğu”. *Belleten*, 84(299): 297-314.
- Pamir, H. N. (1971). “Güney Anadolu Dağları ile Kıbrıs Adasının Münasebeti”. *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi*, 14-19 Nisan 1969, Türk Heyeti Tebliğleri, Ankara, 1-5.
- Pamuk, Ş. (2002). “Kuruş”. *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C.26, 458-459.
- Pedani, M. P. (2013). “Venedik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.43, 44-47.
- Reyhan, C. (2014). “1864 – 1871 Vilayet Nizamnamelerinde İdare Meclisleri: Osmanlı Taşrasında “Birörnek Yönetim Modeli” nin Kuruluş Sorunu”. *1864 Vilayet Nizamnamesi*, 51-68.
- Sahillioğlu, H. (1991). “Avârız”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.4: 108-109.

- Sahillioğlu, H. (1967). "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi". *TTK Belgeler*, IV(7-8): 1-34.
- Samani, H. (2017). "Tanzimat Döneminde Kıbrıs Ticareti". *Journal of History Culture and Art Research*, 6(4): 790-814.
- Samani, H. Ve Onurkan Samani M. (2017). "Tanzimat Döneminde Kıbrıs Zaptiye Teşkilatı". *Journal of History Culture and Art Research*, 6(4): 735-747.
- Samani, H. (2018). "Tanzimat Döneminde Kıbrıs'ta Modern Belediyeciliğin Başlangıcı ve Lefkoşa Belediyesi". *Belleten*, 82(294): 588-626.
- Seyitdanlıoğlu, M. (1996). "Yerel Yönetim Metinleri III: Tuna Vilâyeti Nizâmnâmesi". *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 5(2): 67-81.
- Seyitdanlıoğlu, M. (2009). "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28(46): 53-69.
- Şahin, G. (2022). "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ta Diplomat Arkeologların Eski Eser Araştırmaları". *Tarih Dergisi*, 77 (2022/2): 259-295.
- Şahin, H. (2013). "Osmanlı Vergi Sisteminde Reform ve Temettü' Vergisi". *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 37(1): 45-57.
- Şahin, İ. (2006). "Nahiye". *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.32:306-308.
- Şakiroğlu, M. H. (1993). "Cezâyir-i Bahri Sefid". *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C.7, 500-501.
- Tabakoğlu, A. (2007). "Öşür". *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.34, 100-103.
- Taşbaş, E. (2012). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Görevlilerinin Sürgün Edilmesi: 19. Yüzyıl Kıbrıs Örneği". *Mediterranean Journal of Humanities (MJH)*, II/1: 193-204.
- Taşkın, Ü. (2013). "Osmanlı İmparatorluğunun Son Yıllarında Ağnam Vergisine Yapılan Zamlar". *Turkish Studies*, 8(5): 789-796, Ankara.
- Taşlıgil, N. (2011). "Keçiboynuzu (*Ceratonia siliqua* L.)'nın Coğrafi Yayılışı ve Ekonomik Özellikleri". *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(3): 252-266.
- Tekeli, İ. (2014). "19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü". *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. H. İnalcık ve M. Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Basım: 525-539.
- Tekin, O. (1999). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, C.III, 169-179.
- Topal M. ve Erdemir E. ve Kırılı E. (2012). "Tanzimat Dönemi Sanayileşme Hareketinin Türkiye'de İşletmecilik Anlayışının Oluşumuna Etkileri Hereke Fabrikası ve Nizamnamesi". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.25: 37-64.

- Torun, S. F. (2011). “Kaza Müdür ve Memurlarına Verilen 1850 Tarihli Ta’limât”. *Belleten*, C.XXXII, S.36: 57-64.
- Torun, S. F. (2018). “Tanzimat Sonrası Osmanlı Taşra İdaresi Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 11, S.34; 421-451.
- Torun, S. F. (2016). “Vilâyet Kanunlarına Göre Sancak (Livâ) İdare Meclisleri” *TAD.*, C.35, S.60: 157-174.
- Tosun, S. (2004). “Ebubekir Paşa ve Kıbrıs’taki İmar Faaliyetleri”. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(2): 205-213.
- Turan, O. (1964). “Orta Çağlarda Türkiye Kıbrıs Münasebetleri”. *Belleten*, 28(110): 209-228.
- Turhan, T. (2008). “Tarihsel Bakış Açısıyla Kıbrıs Türk Hukuk Sistemi”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 57(2): 253-288.
- Türklü, M. E. (2016). “Tanzimat Döneminde Ancemaatin Vergi Uygulaması ve Yaşanan Usulsüzlükler Üzerine Bazı Şikâyetler (1841-1865)”. *Current Research in Social Sciences*, 2(3): 130-142.
- Uluca Tümer, E. (2010). “İngiliz Dönemi’nde Gazimağusa Kaleiçi’nde Kentsel Dönüşüm (1878-1960)”. *Journal of Cyprus Studies*, 16(39): 61-76.
- Üçışık Erbilen S. ve Şahin G. (2012). “Tarihi Coğrafya Açısından Kıbrıs’ta Tuz”. *Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences*, 14(2): 73-92.
- Ünal, A. A. (2002). “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz-Ege Adaları) ya da Kapdan Paşa Eyaleti”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(12): 251-261.
- Üstün, E. (2018). “Memlûk Devleti’nin Kıbrıs’ı Hâkimiyeti Altına Alması”. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 1(1):26-42.
- Yanardağ, Ö. (2015). “19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Para Düzeni: Kâğıt Para Kullanımına Geçiş Aşamalarının İktisadi Analizi”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(36): 918-933.
- Yılmaz, F. (2012). “Tütün”. *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C.42, 1-4.
- Yılmaz, Ö. (2014). Tanzimat Döneminde Osmanlı Taşra İdare Meclisleri (1840-1871). *History Studies*, 6(6): 253-280.
- Yiğit, İ. (2004). “Memlûkler”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.29, 90-97.

EK 1- 1874 YILI KIBRIS HARİTASI (HRT.h.724)

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Nurdan ÇETİNKAYA
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Antalya Karatay Lisesi, 2004
Lisans Diploması	Bursa Uludağ Üniversitesi Tarih Bölümü, 2009
Yüksek Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, 2012
Tez Konusu	XLI Numaralı Antalya Şer'iyne Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi
Yabancı Dil	İngilizce
İŞ DENEYİMİ	
Çalıştığı Kurumlar	Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2014-...